

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1967

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1967

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Ω Ν

Τ Ε Υ Χ Ο Σ 3.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Νομός Πρεβέζης (Νικόπολις, Μιχαλίτσι, *Αγ. Γεώργιος, Μεσοπόταμον), Νομός *Αρ-
της, Νομός Θεσπρωτίας, Νομός *Ιωαννίνων (Καστρίτσα, *Έλεουσα *Ιωαννίνων, Δο-
λιανά). Λοιπαι έργασιαί (Πί ν. 345 - 353· Σ χ έ δ. 1 - 7) Σελ. 305-314

ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ

Κέρκυρα, Κεφαλληνία, *Ανασκαφή έντός του βασιλικού κτήματος του Μον Repos (*Ο
χῶρος, Τά ερήματα, Συμπεράσματα) (Πί ν. 354 - 372· Σ χ έ δ. 1) » 315-328

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Θεσσαλονίκη (*Ανασκαφαί Πλατείας Δικαστηρίων, *Ανασκαφαί Πλατείας Ναυαρίνου
Θεσσαλονίκης, *Ανασκαφαί περιοχής Ραμόνας παρά την άρχην της οδου Λαγκαδά)
(Πί ν. 373-381· Σ χ έ δ. 1 - 6) » 329-334

*Ανασκαφαί Πέλλης (Τομεύς Ι, Τομεύς VI, Στερεωτικάί και συντηρητικάί έργασιαί, Τό
Μουσειακόν Περίπτερον) (Πί ν. 382 - 404· Σ χ έ δ. 1 - 6) » 334-344

*Ανασκαφή Δίου (Πί ν. 405-410· Σ χ έ δ. 1) » 344-348

Νομίσματα έκ της άνασκαφής του Δίου » 348-349

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α' *Ανασκαφαί και περισυλλογή άρχαίων έν Βεροία (*Ανασκαφή τάφων έν οικοπέδω Γυ-
μνασίου Θηλέων, *Ανασκαφή άρχαίου κτηρίου έν οικοπέδω αδελφών Καραντουμάνη,
*Άλλα έργασιαί και ερήματα έν τῷ Νομῷ *Ημαθίας), Βέροια, Λευκάδια, Ροδοχώριον,
*Άλεξάνδρεια (Γιδῶς), Β' *Ανασκαφαί Λευκαδίων Ναούσης, Γ' *Ανασκαφή και περισυλ-
λογή άρχαίων έν Κοζάνη, Δ' Στερέωσις Μακεδονικῶν τάφων, Ε' *Εργασιαί έπανεκθέ-
σεως άρχαίων (Πί ν. 411 - 423· Σ χ έ δ. 1 - 17) » 350-366

*Ανασκαφαί Βεργίνας » 366-367

Nea Nikomedeia, 1963 (Πί ν. 424) » 368-369

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α' Νεάπολις (Καβάλα) (*Ανασκαφαί, Μουσείον, *Εργασιαί συντηρήσεως του τείχους Κα-
βάλας), Β' Φίλιπποι (*Ανασκαφαί, *Αναστηλώσις, Μουσείον), Γ' Τύμβος Νικησιάν-
νης, Δ' Μονή Εικοσιφοινίσσης Παγγαίου (Καθολικόν, Συντήρησις έρειπίων Μονής,
Παρεκκλήσιον *Αγ. Βαρβάρας, Παρεκκλήσιον *Αγ. *Αναργύρων), Ε' Θάσος (*Εργα-
σιαί συντηρήσεως, *Ανασκαφικάί έρευναι) (Πί ν. 425-435) » 370-375

*Αβδηρα

Α' Παλαιός τομεύς άνασκαφῶν (Οικία μωσαϊκού δελφίνων, Τάφος II (ΑΔ 17 (1961 - 62) :
Χρονικά σ. 247), Τάφος έλληνιστικού κτηρίου, *Αποθήκη άμφορέων, Περιοχή *Αγ.
Παντελεήμονος), Β' Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν - Τεπέ), Γ' Λόφος τῶν Κοριτσιῶν
(Κιζιάρ - Τεπέ), Δ' Τυχαία ερήματα - Περισυλλογή άρχαίων (*Αμφίπολις, Γάζωρος
(Ν. Σερρών), *Αχλαδοχώριον (Ν. Σερρών), Σιδηρόκαστρον (Ν. Σερρών), Σιταγροί
(Ν. Δράμας), Συμβολή (Ν. Δράμας), Ν. Καρβάλη (Ν. Καβάλας) (Πί ν. 436-441) » 376-379

Thasos (Région de l'Agora, Sanctuaire d'Envaio - Castro, Porte de Zeus, Sanctuaire d'
Aliki) (Πί ν. 442-445) » 380-381

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Α' Θεσσαλονίκη (*Άγία Σοφία, *Άγιοι *Απόστολοι, Τείχη), Β' Πρέσπα (Παναγία Πορφύ-
ρα, *Άγιος Γεώργιος, Βασιλική *Αγ. *Αχιλλείου, Ναός *Αγ. Νικολάου), Γ' Σιάτιστα,
Δ' *Έλασσών (Ναός *Ολυμπιώτισσης), Ε' *Άγιον *Όρος (Πί ν. 446-448) » 382-383

*Ανασκαφικάί έρευναι εις την χριστιανικήν βασιλικήν Δίου Πιερίας (Βασιλική Β, Βασι-
λική Α), Φίλιπποι (Πί ν. 449-450) » 384-385

ΘΡΑΚΗ

- Σαμοθράκη, Κομοτηνή, Σαμοθράκη, Τυχαῖα εὐρήματα - Περισυλλογή ἀρχαίων (Ἄετό-
λοφος Ροδόπης, Κανταράδικα Σαμοθράκης, Ἅγιοι Θεόδωροι Ροδόπης, Μέγα Πιστόν
Ροδόπης, Νέα Στῦρμη Ροδόπης, Ὑφανταὶ Κομοτηνῆς, Γυμνάσιον Θηλέων Κομοτηνῆς,
Δίκελλα Ἐβρου, Πόρτο - Λάγο) (Πί ν. 451-457) Σελ. 386-389
Excavations in Samothrace (Πί ν. 458-461) » 390-394

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ

- Ἀῆμος (Σώκαστρον Καμινίων, Συλλογή Νέας Κούταλης, Ἀλεξόπουργος, Σέλινα), Λέσβος
(Γέρα, Μυτιλήνη, Ἐρεσός, Ἐπιγραφαί, Βυζαντινὰ Λέσβου, Μεταβυζαντινὰ καὶ νεώ-
τερα, Ζωοδόχος Πηγή Βρισᾶς, Ἅγιοι Θεόδωροι Μυτιλήνης, Μνημεῖα τῆς Τουρκο-
κρατίας), Χίος, Ἔργασιαὶ στερεώσεως Μεσαιωνικῶν μνημείων (Νέα Μονή, Ἅγιο-
Γάλας, Διευχά, Μεστά, Ὀστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ, Κάστρον τῆς Χίου) (Πί ν.
462-466· Σχ ἐ δ. 1 - 5) » 395-401
Die Ausgrabung auf Samos (Πί ν. 467 - 470) » 402-403

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

- Νάξος (Πί ν. 471 - 475· Σχ ἐ δ. 1) » 404-406
Délös (Fouilles de Skardhana, Archégesion, «Monument des Taureaux»)(Πί ν. 476) » 407
Δῆλος, Τήνος, Θήρα (Πί ν. 477-479) » 408-409
Κέρος, Νάξος (Πί ν. 480 - 485· Σχ ἐ δ. 1 - 2) » 409-412
Excavations in Keos (Kephala, Agia Irini) (Πί ν. 486 - 498· Σχ ἐ δ. 1 - 3) » 413-419

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

- Σίφνος, Ἴος, Νάξος (Εὐαγγελισμός, Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Πί ν. 505 α), Παναγία ἡ
Ἐλεοῦσα, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (Πί ν. 506 α - β), Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολό-
γος (Πί ν. 507 α), Χριστὸς Φωτοδότης, Παναγία ἔνθρονος, Παναγία ἡ Ὀδηγήτρια,
Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (Πί ν. 510 β), Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς (Πί ν. 512 α - β)
Σέριφος, Κύθνος, Θήρα, Τήνος (Πί ν. 499 - 512) » 420-435

ΚΡΗΤΗ

- Α'. Περιφέρεια Ἡρακλείου (Μουσεῖον Ἡρακλείου, Λοιπὰ Μουσεῖα καὶ Συλλογαί, Συλ-
λογή Μεταξᾶ), Ἀνασκαφαί, Μικραὶ Σκαφικαὶ ἔρευναί— Περισυλλογή ἀρχαιοτήτων
(Τύλισος, Κράσι, Καλὸ Χωριό, Παχυνάμμος, Ἀπεσωκάρι, Γαλιά, Γοῦβες, Ἄζοκέρα-
μος, Ζήρος, Μαντάλια, Φαρμακοκέφαλο), Τυχαῖα εὐρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιω-
τῶν, Συντήρησις καὶ ἀποκατάστασις μνημείων, Β'. Περιφέρεια Χανίων (Πί ν. 513 -
523) » 436-447
Festòs (Πί ν. 524 - 527· Σχ ἐ δ. 1) » 448-453
Mallia (Région à l'Est de la maison E) (Πί ν. 528) » 454-456
Crete: Palaikastro, 1963 (Πί ν. 529-530) » 457

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

- Εἰσαγωγικά, Ἀναστηλώσεις, Ἀνατολικὴ Κρήτη, Κεντρικὴ Κρήτη, Νομὸς Ρεθύμνης,
Νομὸς Χανίων (Πί ν. 531 - 540) » 458-461

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

I. Ἀνασκαφαί

1. Βορειαὶ περιοχὴ τῆς πόλεως, 2. Κεντρικὴ περιοχὴ τῆς πόλεως, 3. Περιοχὴ ἐντὸς τῆς
παλαιᾶς πόλεως Ρόδου, 4. Νοτιὰ περιοχὴ τῆς πόλεως, 5. Νοτιὰ Νεκρόπολις, 6. Ἀνεύ-
ρεσις τάφων παρὰ τὴν Κάλαθον (Πί ν. 541-557· Σχ ἐ δ. 1 - 5) » 462-473
II. Συντηρήσεις καὶ Ἀναστηλώσεις εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν πόλιν τῆς Ρόδου, III. Τακτο-
ποιήσις Μουσείου, IV. Περιοδεῖαι (Πί ν. 558-564) » 474-475

ΠΙΝΑΚΕΣ Β' ΜΕΡΟΥΣ (ΧΡΟΝΙΚΩΝ)

ΤΕΥΧΟΣ 3.

345 α	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Λιθίνη κάλπη ἐκ Νικοπόλεως.
345 β	Ἡπειρος	Νομός Πρεβέζης. Κορμός Σατύρου ρωμ. χρόνων ἐκ Νικοπόλεως.
345 γ	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ λόφου «Κουβέλι» εἰς Μιχαλίτσι.
346 α	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Ὁ λόφος «Κουβέλι», θεώμενος ἀπὸ Δ. (θέσις «Νεραντζιές»).
346 β	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Ἐπιτύμβια ἀγάλματα κορῶν ἐκ τοῦ Νεκροταφείου Μιχαλίτσιου.
346 γ	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Δόμος τῆς προσόψεως τοῦ ταφικοῦ ἀναλήμματος.
347 α	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Θεμέλιον ταφικοῦ περιβόλου, ὀρώμενον ἀπὸ Α.
347 β	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Τὸ πρὸ τοῦ ἀναλήμματος θεμέλιον βάρθρου.
347 γ	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Λιθοπλινθὶς ἐξέδρας.
347 δ	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ἐπίσταντις μνημείου ἐκ πωρολίθου.
347 ε	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐπιτυμβίου μνημείου.
348 α	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ἐπίκρανον παραστάδος ἐπιτυμβίου μνημείου.
348 β	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ἄμφορεὺς καὶ χύτρα ἐκ τῶν τάφων Ν4 καὶ Τ10.
348 γ	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ἄγγεια ἐκ τοῦ Τ10.
348 δ	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ἄμφορίσκος ἐκ τοῦ Τ10.
348 ε - ς	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ληκύθια.
349 α	Ἡπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Φρεάτια ἐπισκέψεως ὑδραγωγείου Νικοπόλεως πλησίον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.
349 β	Ἡπειρος.	Ὁ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Νεκρομαντείου ὑποστύλωθεϊς ναῖσκος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς Μεσοπόταμον νομοῦ Πρεβέζης.
349 γ	Ἡπειρος.	Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ Νεκρομαντείου εἰς Μεσοπόταμον.
349 δ	Ἡπειρος.	Νομός Ἄρτης. Τὸ Β. τμήμα τῆς αὐλῆς τῆς ἐλληνιστικῆς οἰκίας Ἄμβρακίας.
350 α - β	Ἡπειρος.	Νομός Ἄρτης. Τύπος ἐκ πηλοῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ἀόπτου πηλοῦ ἐξαχθὲν ἐξ αὐτοῦ.
350 γ - δ	Ἡπειρος.	Νομός Ἄρτης. Τύπος ἐκ πηλοῦ καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ἀόπτου πηλοῦ ἐξαχθὲν ἐξ αὐτοῦ.
351 α	Ἡπειρος.	Νομός Ἄρτης. Τύπος ἐκ πηλοῦ.
351 β	Ἡπειρος.	Νομός Ἄρτης. Ἐκμαγεῖον ἐξ ὀπτημένου πηλοῦ, ἐξαχθὲν ἐκ τοῦ τύπου (2).
351 γ	Ἡπειρος.	Νομός Ἄρτης. Ἐκμαγεῖον μήτρας, ἀποδίδον τὸν Γανυμήδη.
351 δ	Ἡπειρος.	Νομός Ἰωαννίνων. Ψευδόστομος ἄμφορεὺς.
351 ε	Ἡπειρος.	Μεταμυκηναϊκὸν ἄγγειον ἐκ Καστρίτσης.
352 α	Ἡπειρος.	Νομός Ἰωαννίνων. Ἄγγειον χειροποίητον ἐκ Καστρίτσης.
352 β	Ἡπειρος.	Νομός Ἰωαννίνων. Παλαιολιθικὰ εἰρήματα Ἐλαιούσης Ἰωαννίνων καὶ Λούρου Πρεβέζης.
352 γ	Ἡπειρος.	Νομός Ἰωαννίνων. Ὁ ΝΑ. πύργος τοῦ ἀναλήμματος τῆς προσόψεως τοῦ θεάτρου Δαδῶνης.
352 δ	Ἡπειρος.	Νομός Ἰωαννίνων. Τὸ Α. περιμετρικὸν ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου. Ἐμπροσθεν ἢ ἱερὰ οἰκία.
353 α, δ	Ἡπειρος.	Ἐρεῖπια οἰκίας Σουλίου, πρὸ τῆς ἀναστήλωσεως καὶ ΝΔ. ἄποψις τῆς οἰκίας μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

353 β	Ἦπειρος.	Κάστρον Ἰωαννίνων. Τὸ δεξιὸν τοῦ Πύργου τοῦ Θωμᾶ τμήμα τοῦ τείχους.
353 γ	Ἦπειρος.	Ἄ ΒΑ. πύλη τοῦ Βυζαντινοῦ Πύργου τοῦ Θωμᾶ.
353 ε	Ἦπειρος.	Ἦ ΒΑ. πύλη τοῦ Βυζαντινοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
353 ζ'	Ἦπειρος.	Τὸ Τουρκικὸν τέμενος Φετιχιέ.
353 ζ	Ἦπειρος.	Λεπτομέρεια τῆς ΒΑ. πύλης τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
353 η	Ἦπειρος.	Ἄ λεγόμενος «Γουλάς» τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
354 α	Κέρκυρα.	Ἐρυθρόμορφον ἀρβαλλοειδὲς ληκύθιον 5ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. εὑρ. 951).
354 β	Κέρκυρα.	Μελαμβαφῆς πελίκη 4ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. εὑρ. 873).
354 γ	Κέρκυρα.	Ἐρυθρόμορφος πελίκη 4ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. εὑρ. 919).
354 δ	Κέρκυρα.	Κοτύλη (ἀριθ. εὑρ. 935) 4ου αἰῶνος π.Χ.
355 α	Κέρκυρα.	Ἦμισυ κορινθιακοῦ κιονοκράνου (ἀριθ. εὑρ. 837).
355 β	Κέρκυρα.	Ἐλληνιστικὴ πυξίς καὶ κάλυμμα (ἀριθ. εὑρ. 900, 899).
355 γ	Κέρκυρα.	Πρωτοκορινθιακὸν μυροδοχεῖον.
355 δ	Κέρκυρα.	Χαλκῆ στελεγγίς (ἀριθ. εὑρ. 950).
356 α	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. Κτίσμα Β. Ἐσωτερικὴ (ἀνατολικὴ) ὄψις δυτικοῦ τοίχου.
356 β - γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. Κτίσμα Γ. Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ ὄψις τοῦ τοίχου.
357 α	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 214. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς.
357 β	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 215. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς.
357 γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 230. Ἦγεμῶν καλυπτῆρ με γυναικεῖον πρόσωπον.
358 α	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 228. Ἦγεμῶν καλυπτῆρ με γυναικεῖον πρόσωπον.
358 β	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 235. Τεμάχιον Γοργονείου.
358 γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 233. Τεμάχιον Γοργονείου.
358 δ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 237. Δισκοειδὲς ἀκροκέραμος με ὀκτάφυλλον ρόδακα.
358 ε - ζ'	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. Γραπτὴ πηλίνη σίμη. Κυρία καὶ κάτω ὄψις.
359 α - β	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 256. Τεμάχιον πηλίνης γραπτῆς σίμης. Προσθία καὶ κάτω ἐπιφάνεια.
359 γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 346. Τμήμα πηλίνης μορφῆς (τὸ ὀπισθεν;)
359 δ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 266. Ἄνθεωτὸς καλυπτῆρ.
360 α - ζ'	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 247 - MR 252. Τεμάχια σίμης «μεγαρικοῦ» τύπου.
361 α	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 269. Ἄνθεωτὸς καλυπτῆρ.
361 β	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 268. Ἄνθεωτὸς καλυπτῆρ.
361 γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 342. Πήλινος κορμὸς Ἄμαζονος.
361 δ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 343. Τμήμα πηλίνης γυναικείας κεφαλῆς.
361 ε	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 344. Πήλινος γυναικεῖος πούς.
362 α	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 261. Σίμη ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ.
362 β	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 265. Τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος.
362 γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 274. Τμήμα πηλίνης παραετίδος σίμης.
362 δ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 278. Πηλίνη λεοντοκεφαλὴ ἐκ σίμης ἐλληνιστικῆς.
362 ε	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 270. Τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος.
362 ζ'	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 271. Τμήμα πηλίνου γραπτοῦ γείσου.
362 ζ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 263. Τεμάχιον πηλίνης σίμης.
363 α	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 277. Τμήμα πηλίνης σίμης ἐλληνιστικῶν χρόνων.
363 β	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 441. Κνήμη ἐκ ψαμμολίθου.
363 γ	Κέρκυρα.	Ἄ Ανασκαφὴ Μον Repos. MR 444. Τμήμα σπονδύλου κίονος ἐκ ψαμμολίθου.

363 δ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 453. Μαρμαρίνη λεοντοκεφαλή.
364 α	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 459. Τμήμα μαρμαρίνου περιρραντηρίου.
364 β	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 523. 'Επίχρυσος λαβή.
364 γ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 521. 'Επίχρυσος ρόδαξ.
364 δ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 517. Πούς χαλκού τρίποδος.
364 ε	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 478. Χαλκούς κριός.
364 ζ'	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 477. Χαλκούν αγαλμάτιον λέοντος.
365 α	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 485. Χαλκούν ελασμα.
365 β	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 479. Πτυχαί χαλκού αγαλματίου.
365 γ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 518. Χαλκή πόρπη ζώνης κελτιβηρικού τύπου.
365 δ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 483. Χαλκούν σταθμίον.
365 ε	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 481. Χαλκούν κηρύκειον.
365 ζ' - ζ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 520. Μολύβδινον ελασμα με επιγραφήν.
366 α - β	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 301. Πρωτοκορινθιακόν ληκύθιον.
366 γ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 302. Πρωτοκορινθιακόν ληκύθιον.
366 δ - ε	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 310. Λαβή μελανομόρφου άττικού κρα- τήρος.
367 α - γ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 303, MR 305, MR 304. Μελανόμορφα δ- στρακα.
367 δ - ε	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 311, MR 318. 'Ερυθρόμορφα δστρακα.
368 α	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 321. Κάνθαρος με έμπιεστα κοσμήματα.
368 β	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 320. Μελαμβαφές άγγείον με έμπιεστα κο- σμήματα.
368 γ - ε	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 331, MR 334, MR 319. 'Οστρακα με έγ- χαράκτους επιγραφάς.
369 α	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 341. Πηλίνη κεφαλή 'Ερμού.
369 β	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 409. Πηλίνη κεφαλή 'Ερμού.
369 γ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 411. «'Αφρόδιτος».
369 δ - ε	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 397, MR 400. Πήλιναι γυναικείαι κεφαλαί.
369 ζ'	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 404. Πηλίνη προτομή ιωνικού τύπου.
369 ζ - η	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 403, MR 410. Πήλιναι γυναικείαι κεφαλαί.
370 α - ζ'	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 381, MR 348, MR 355, MR 350, MR 358, MR 352. Τμήματα πηλίνων ειδωλίων.
371 α - ζ'	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 370, MR 402, MR 365, MR 425, MR 426, MR 428. Τμήματα πηλίνων ειδωλίων και πήλινα ζωάρια.
372 α - γ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 414, MR 377, MR 412. Τμήματα πηλίνων ειδωλίων.
372 δ	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. MR 421. Τμήμα πηλίνου δισκου.
372 ε - ζ'	Κέρκυρα.	'Ανασκαφή Μον Repos. 'Αργυρά νομίσματα (προσθία και όπισθία όψις).
373 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Δικαστηρίων. 'Ανασκαφή 'Ωδείου. Δυτικόν άκρον.
373 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Δικαστηρίων. 'Ανασκαφή 'Ωδείου. Πλακόστρωτον δυτικού ά- κρου.
373 γ	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Δικαστηρίων. 'Ανασκαφή 'Ωδείου. "Αποψις εκ Δ. τής πρό του 'Ωδείου στοάς.
374 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Δικαστηρίων. 'Ανασκαφή 'Ωδείου. "Αποψις του 'Ωδείου εκ 'Α- νατολδν.
374 β - γ	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Δικαστηρίων. 'Ανασκαφή 'Ωδείου. Τμήματα του ψηφιδωτου δαπέδου τής στοάς του 'Ωδείου.
375 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Γενική άποψις των άνασκαφών από Α. Το βέλος άριστερά εις τό βάθος δεικνύει τον χάρρον του 'Οκταγώνου.
375 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. "Αποψις τής ανατολικής πλευράς τής άνασκαφής άπό Α.

376 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.
376 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.
377 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Τμήμα τοῦ τοῦ χώρου μετὰ γραπτοῦ κονιάματος.
377 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Μερικὴ ἄποψις τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ ΝΑ. Τὸ βέλος δεικνύει τὸν τοῖχον τοῦ Πί ν. 377 α.
378 α - β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Γραπτὸν κονίαμα ἐπὶ τοῦ τοῦ κτηρίου.
379 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Μερικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου ἀπὸ Ν. πρὸ τοῦ τελικοῦ καθαρισμοῦ.
379 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Ἐποψις τοῦ κτίσματος Κ2 κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὸ βάθος δεξιὰ ἢ δεξαμενὴ.
380 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Ἐποψις τοῦ κτίσματος Κ2 κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν αὐτοῦ.
380 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Μαρμάρινος πεσσὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ διαδρόμου.
380 γ	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Τὸ κτίσμα Κ3 καὶ ἡ ΒΔ. τοῦτου ἐκτισμένη δεξαμενὴ.
381 α	Θεσσαλονίκη.	Περιοχὴ Ραμόνας. Συστὰς τάφων.
381 β	Θεσσαλονίκη.	Περιοχὴ Ραμόνας. Δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι.
382	Πέλλα.	*Αεροφωτογραφία ληφθεῖσα μετὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ λατινικοὶ ἀριθμοὶ δηλοῦν τοὺς τομεῖς τῶν ἐπεκταθεισῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ δεικνύουσιν τὰς περιοχὰς τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων τοῦ τομέως Ι. Α: Ἐξαγορασθεῖσαι καὶ κατεδαφισθεῖσαι οἰκίαι. Β: Προσωρινὸν Μουσεῖον. Γ: Θέσις ἔνθα ἐκτίσθη τὸ Νέον Μουσεῖον.
383	Πέλλα.	Φωτογραφία τῆς κάτω πόλεως, ληφθεῖσα ἀπὸ ἐλικοπτεροῦ (1963).
384	Πέλλα.	Φωτογραφία τοῦ τομέως Ι, ληφθεῖσα ἀπὸ ἐλικοπτεροῦ (1963).
385 α	Πέλλα.	Τομεῖς Ι, τετράγωνον 2. Βορειοανατολικὴ περιοχὴ.
385 β	Πέλλα.	Τομεῖς Ι, τετράγωνον 2. Τοιχοδομία τοῦ μεταξὺ τῶν δωματίων Μ καὶ Ν μεσοτοῦχοῦ. Ἐποψις ἀπὸ δυσμῶν.
386 α - β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Ὀστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.
387 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Θραύσμα αἰγυπτιακοῦ πλακιδίου ἐκ φαγεντιανῆς.
387 β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Λίθινος διάτρητος πέλεκυς.
387 γ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Λιθίνη ἀξίνη.
387 δ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Μολυβδίνη ἀγνὺς μετὰ σφραγίσματος εἰς τὴν βάση.
387 ε - ς'	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Ἀργυροῦν νόμισμα ρωμαϊκόν.
387 ζ - η	Πέλλα.	*Ἔρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Ἀργυροῦν τετράδραχμον ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ.
388	Πέλλα.	Τομεῖς Ι, τετράγωνον 4. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς περιοχῆς. Στρώμα καταστροφῆς.
389	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς.
390	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Ἐποψις ἀπὸ Β. τῆς ἀλλῆς, μέρος τῆς νοτίας στοᾶς καὶ τῆς μετ' αὐτὴν πτέρυγος τῶν δωματίων. Στρώμα καταστροφῆς. Α: Πιθεῶν. Β: Ἐπίκρανον πεσσοῦ.
391	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Ἐποψις τῆς ἀλλῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς. Α: Βάσις «σηκώματος». Β: Μεταγενέστερον κτίσμα κατὰ τὴν ΒΔ. γὰ νίαν τῆς ἀλλῆς.
392 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Μαρμάρινον «σήκωμα».
392 β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Τὸ μαρμάρινον «σήκωμα» συμπληρωθὲν διὰ γύψου.
393 α - γ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Πήλινον εἰδῶλιον Ἀθηνᾶς (ὕψ. 0,41 μ.).
394 α - β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦς ἡθμός.
394 γ	Πέλλα.	*Ἔρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σιδηρᾶ κλείς.
395 α - δ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦν πλακίδιον μετὰ πανθηρίσκου σπαράσσοντος ζῶον.
396 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Σιδηρᾶ ἄλυσις, μήκους 13.30 μ.
396 β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦς κωδωνίσκος.

396 γ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Σιδηρούς όπλισμός ξυλίνου καλύμματος πίθου (;).
396 δ	Πέλλα.	*Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Πήλινον μελανοδοχείον.
397 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. *Έπίκρανον πεσσοῦ τῆς αὐλῆς.
397 β - γ	Πέλλα.	*Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σφραγίσματα ἐπὶ λακωνικῶν στρωτήρων. ΒΑ-ΣΙΛΙΚ καὶ ΒΑ(σιλέως) ΑΝΤΙ(γόνου).
397 δ	Πέλλα.	Τομεὺς VI. *Υπόστρωμα τοῦ ψηφιδώματος τῆς θόλου.
398 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Μερικὴ ἄποψις.
398 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδώματος τῆς θόλου.
399 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. *Η μικρὰ θόλος (ψηφιδωτὸν δάπεδον).
399 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Δάπεδον ἀνατολικῶς τῆς θόλου.
400 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. *Όχετὸς μετὰ κορινθιακῶν στρωτήρων.
400 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Τοιχοδομία τοῦ δωματίου Δ (τῆς δευτέρας περιόδου).
401 α - γ	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ κορινθιακὸς ὑδρορροῆς.
402 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ ἔσοχῆς κορινθιακός. *Άνω ὄψις.
402 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ ἔσοχῆς κορινθιακός. Κάτω ὄψις.
402 γ	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ ἔσοχῆς κορινθιακός. *Όψις τῆς ἀνω γωνίας (ἐκ τῶν ἀνω).
403 α - β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Λεοντοκεφαλὴ ὑδρορροῆς.
404	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς θόλου (Σχέδιον Κ. *Ηλιάκη).
405	Δίον.	Τοπογραφικὸν σχέδιον Δίου. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐγίναν εἰς τὴν κάτω πλευρὰν (νοτίαν) τοῦ περιβόλου.
406 α	Δίον.	Πύργος *63 α.
406 β	Δίον.	Πύργος *63 β.
406 γ	Δίον.	Δυτικὴ ὄψις Πύργου *63 β.
406 δ	Δίον.	ΝΑ. γωνία Πύργου *63 β'.
406 ε	Δίον.	Δυτικὴ πλευρὰ εὐθυνηρίας Πύργου *63 γ.
406 ς'	Δίον.	Νοτία πλευρὰ τῆς ἰδίας εὐθυνηρίας.
407 α	Δίον.	*Άνατολικὴ πλευρὰ εὐθυνηρίας *63 γ.
407 β	Δίον.	Σημεῖον ἐπαφῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πύργου *63 γ πρὸς τὸ τεῖχος.
407 γ	Δίον.	Βορεία πλευρὰ γωνιαίου Πύργου.
407 δ	Δίον.	Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου.
407 ε	Δίον.	*Άνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου.
407 ς'	Δίον.	Νοτία πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου.
408 α - β	Δίον.	Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου *63 α.
408 γ	Δίον.	Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου *63 β.
408 δ	Δίον.	Τὸ τεῖχος ἐσωτερικῶς τοῦ Πύργου *63 γ.
308 ε - ς'	Δίον.	Δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ γωνία τοῦ Πύργου *63 β'.
409 α	Δίον.	*Άπὸ τὸ «παραγέμισμα» τοῦ ἀσβεστοκτίστου τεύχους.
409 β	Δίον.	Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου *63 α.
409 γ - ε	Δίον.	Κεραμοσκέπαστος τάφος.
410 α	Δίον.	Τάφος παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ γωνιαίου Πύργου (δάπεδον).
410 β	Δίον.	Τάφος παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ γωνιαίου Πύργου (ὄροφή).
410 γ - ς'	Δίον.	«Πόδιον» χωραφίου Ζαβαντία - Τσιούτρα, νοτία ὄψις, ἀνατολικὴ ὄψις, βορειοανατολικὴ γωνία, ἐπίστεψις.
411 α	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. *Άποψις τοῦ τάφου Ι ἀπὸ Β., ἀπὸ τῆς προσόψεως.
411 β	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. *Άποψις τῶν τάφων Ι καὶ ΙΙ (εἰς τὸ βάθος) ἀπὸ Ν.
412 α - β	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πλίνθοι τοῦ τάφου ΙΙΙ μετὰ σφραγισμάτων.
412 γ	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. *Ό τάφος ΙΙΙ ἀπὸ ΝΔ. πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως.
413 α	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινον εἰδῶλιον ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου Ι.
413 β - γ	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πηλινὴ πυξίς ἐκ τοῦ τάφου Ι.
413 δ	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων Ι (ἀριστερὰ) καὶ ΙΙΙ (δεξιὰ).
413 ε	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινα βαλσαμάρια ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου Ι.

- 414 α - β Δ. Μακεδονία. Βέροια. Πήλινοι μονομάχοι καὶ «κουδουνίστρες» εἰς μορφήν παιδικῆς κεφαλῆς, ἐκ παιδικοῦ τάφου.
- 414 γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Πέντε πήλινοι λύχνοι ἐκ τοῦ τάφου I.
- 414 δ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τοῦ τάφου III (ἄριστερά) καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἀστρωμάτιστον (δεξιά).
- 415 α - γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀγριόχοιρος καὶ περιστέρα, δύο ἐκ τῶν τριῶν ἀλεκτόρων καὶ πήλινον ἄθυρμα ἐκ παιδικοῦ τάφου.
- 416 α - β Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ψέλιον χρυσοῦν καὶ χρυσὰ ἐδρήματα ἐκ τοῦ τάφου I.
- 417 α Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Ἀποψις τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς.
- 417 β - γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεμελίου ἀπὸ ΒΔ. καὶ ΝΔ.
- 418 α Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Χαλκοῦν εἰδῶλιον.
- 418 β Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως.
- 418 γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Πῶρινα θεμέλια καὶ μαρμαρινὸν κατώφλιον.
- 419 α Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Χαλκοῦν νόμισμα Κοινοῦ Μακεδόνων ἐκ Λευκαδίων.
- 419 β Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἀποψις ἀπὸ Ν., ἀπὸ Γιαννακοχωρίου, τῆς θέσεως τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου.
- 419 γ Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἡ εἴσοδος τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου.
- 420 α Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα ἐκ Βεροίας.
- 420 β Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Κομνηνίου Βεροίας.
- 421 α Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Γενικὴ ἄποψις τῶν ἀποκαλυφθέντων μωσαϊκῶν δαπέδων ἀπὸ Α.
- 421 β Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ κτηρίου καὶ μέρος τῶν μετὰ δεξαμενῆς μωσαϊκῶν δαπέδων Α 1 - 3 ἀπὸ ΒΔ.
- 422 α Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Ὁ διάδρομος Ζ καὶ μέρη τῶν ἐκατέρωθεν χώρων ἀπὸ Α.
- 422 β Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Ζ.
- 422 γ Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Β.
- 423 α Δ. Μακεδονία. Πήλινον πινάκιον ἐκ Κοζάνης.
- 423 β Δ. Μακεδονία. Ἀγγεῖον μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως ἐκ Κοζάνης.
- 423 γ Δ. Μακεδονία. Ρωμαϊκὸν κιονόκρανον ἐκ Μπαλτανέτου Ναούσης.
- 423 δ Δ. Μακεδονία. Ἡ ἀύλαξ (ἄνω) καὶ μέρος τῆς δεξαμενῆς τοῦ κτηρίου παρὰ τὸ Μπαλτανέτο Ναούσης, ἀπὸ Α.
- 424 a Nea Nikomedeia. 1963. Aerial view of the main area, from the north (with grateful acknowledgement to the Royal Hellenic Air Force).
- 424 b Nea Nikomedeia. 1963. Conical head with incised features.
- 424 c Nea Nikomedeia. 1963. Figurine from collapsed central building.
- 425 α - β Νεάπολις. Καβάλα. Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου.
- 426 α - ε Νεάπολις. Καβάλα. Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου.
- 427 α Καβάλα. Πρόσοψις τοῦ Μουσείου.
- 427 β Καβάλα. Μερικὴ ἄποψις τῆς ἐκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως.
- 427 γ Καβάλα. Πρόσοψις τοῦ Μουσείου.
- 427 δ Καβάλα. Μερικὴ ἄποψις τῆς ἐκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως.
- 427 ε Καβάλα. Μερικὴ ἄποψις τοῦ πρώτου αἰθρίου.
- 427 ζ Καβάλα. Μερικὴ ἀναπαράστασις τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου I Ἀμφιπόλεως, μετὰ τῶν νεκρικῶν κλινῶν.

427 ζ	Καβάλα.	Μερική άποψις τῆς αἰθούσης Νεαπόλεως. Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Παρθένου.
427 η	Καβάλα.	*Εκθεσις ἐπιτύμβιων ἀναγλύφων καὶ μνημείων Ἐμφιπόλεως εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ δευτέρου αἰθρίου Καβάλας.
428 α	Καβάλα.	*Ἀναστηλωθὲν ἐντὸς τοῦ Μουσείου Καβάλας ἐπιτύμβιον ναόσχημον οἰκοδόμημα ρωμαϊκῶν χρόνων.
428 β	Καβάλα.	*Ἀποψις Μουσείου Φιλίππων κατὰ τὸ στάδιον τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν.
429 α	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Ἐξωτερικὴ ὄψις τμηματοῦ τῆς καμαρωτῆς στέγης.
429 β	Φίλιπποι.	Τμήμα τοῦ περιβάλλοντος τὸν μακεδονικὸν τάφον τοίχου.
429 γ	Φίλιπποι.	Λεπτομέρεια τοῦ κρηπιδώματος.
430 α	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. *Ἀποψις ἐσωτερικῆ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου μετὰ τῆς τραπέζης προσφορῶν.
430 β	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Τράπεζα προσφορῶν.
431 α	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου.
431 β	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Μικρὴ σαρκοφάγος εὑρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.
432 α	Φίλιπποι.	Στερέωσις τοῦ θυρώματος τοῦ διακονικοῦ τῆς Βασιλικῆς Β'.
432 β	Φίλιπποι.	Κεντρικὸν κλίτος τῆς βασιλικῆς Β'.
432 γ	Φίλιπποι.	Εἴσοδος ρωμαϊκῶν βεσπασιανῶν.
432 δ	Φίλιπποι.	*Ἀναστήλωσις κιόνων φιάλης ὀκταγωνικοῦ ναοῦ.
433 α - β	Φίλιπποι.	*Ἀναστήλωσις κιόνων νοτίας στοᾶς Forum.
433 γ	Φίλιπποι.	Λεπτομέρεια συμπληρώσεως κίονος νοτίας στοᾶς Forum.
433 δ	Φίλιπποι.	Λεπτομέρεια βάσεως ἀναστηλωθέντος κίονος.
434 α	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Γενικὴ ἄποψις.
434 β	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Παρεκκλήσιον Ἁγ. Βαρβάρας.
434 γ	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Τμήμα τῶν τόξων καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς.
435 α	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Λεπτομέρεια τῆς στέγης πρὸ τῆς ἐπισκευῆς.
435 β	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Στέγη τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐπισκευῶν.
435 γ	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
435 δ	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Ἡ στέγη μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
435 ε	Παγγαῖον.	Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσεως. Ἔργασια ὑποστηλώσεως κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως.
436 α	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου.
436 β	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Ὑπόνομος ἀποχευτικῆ αὐλαξ οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων».
436 γ	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Γωνία νέου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου πλησίον οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων».
436 δ	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Λεπτομέρεια κατασκευῆς τοίχου τοῦ κτηρίου τοῦ Πί ν. 437 α.
437 α	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Γωνία τοίχων κτηρίων τῆς τάφρου II.
437 β	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἰδίου κτηρίου.
437 γ	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.
437 δ	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Λεπτομέρεια διακοσμήσεως ψηφιδωτοῦ.
437 ε - ζ'	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσᾶν - Τεπέ).
438 α	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Τομὴ τοῦ μαστοειδοῦς λόφου (Ταουσᾶν - Τεπέ).
438 β	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Κόγχη ναῖσκου παρὰ τὸν Ἁγ. Παντελεήμονα.
438 γ	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ΒΑ. τοῦ κεντρικοῦ τομέως τῶν ἀνασκαφῶν.
438 δ - ζ'	*Ἀνατ. Μακεδονία.	*Ἀβδηρα. Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζλάρ - Τεπέ). Ταφὴ ἀριθ. 3 (πληλὴν λάρναξ), ταφὴ ἀριθ. 1, ταφὴ ἀριθ. 4 ἐντὸς χαλκῆς ὄδριας.

- 439 α Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα. Ἐρυθρόμορφος ὕδρια τοῦ ζωγράφου τοῦ Πηλέως.
- 439 β Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα. Λεπτομέρεια τῆς ὕδριας.
- 440 α - δ Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα. Λεπτομέρεια τῆς ἐρυθρομόρφου ὕδριας.
- 441 α Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα. Ὑδρία.
- 441 β Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα. Λήκυθος.
- 441 γ Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα. Εἰδώλιον ἐρωτιδέως ἐκ τάφου.
- 442 α - β Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro.
- 443 α Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro.
- 443 β Thasos. Tête de lion en terre - cuite.
- 444 α - β Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro. Antéfixes.
- 444 γ - ε Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro. Figurines en terre - cuite.
- 445 α - γ Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro. Têtes des figurines en terre - cuite.
- 446 α Πρέσπα. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Πορφύρας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης.
- 446 β Πρέσπα. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης.
- 447 α Πρέσπα. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Τμήμα τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχογραφίας παριστάσεως τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον.
- 447 β Πρέσπα. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ θαύματος (δρακοκτονίας) τοῦ Ἁγίου.
- 448 α - β Πρέσπα. Ὁ παρά τὸ χωρίον Πύλη ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν.
- 449 α Δίον Πιερίας. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς κόγχης τῆς Βασιλικῆς Β.
- 449 β Δίον Πιερίας. Ψηφιδωτὸν δάπεδον νάρθηκος Βασιλικῆς Α.
- 449 γ Δίον Πιερίας. ΝΔ. γωνία νοτίου κλίτους Βασιλικῆς Α.
- 449 δ Δίον Πιερίας. Ἐπίθημα ἐκ τῆς Βασιλικῆς Α.
- 450 α Φίλιπποι. Ὑπόκαυστον τοῦ βορείως τοῦ βαπτιστηρίου λουτρῶνος.
- 450 β Φίλιπποι. Βορεῖα ἄψοις τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τῆς ἐξέδρας καὶ τμήματος τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ.
- 450 γ Φίλιπποι. Τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ὑπὸ τὸ ὀκτάγωνον ἀρχαιοτέρας Βασιλικῆς.
- 451 α Σαμοθράκη. Ἀποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν.
- 451 β Σαμοθράκη. Ἀποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» πρὸ τῆς στερεώσεως.
- 452 α Σαμοθράκη. Ἀποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» μετὰ τὴν στερέωσιν.
- 452 β Σαμοθράκη. Βωμὸς τῆς Ἐκάτης.
- 452 γ Κομοτηνὴ. Τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον.
- 453 α - γ Θράκη. Ἀναθηματικὴ στήλη Ἁετολόφου Ροδόπης.
- 454 α Ροδόπη. Τμήμα διαχωριστικοῦ κιονίσκου παραθύρου ἐξ Ἁγίων Θεοδώρων.
- 454 β Σαμοθράκη. Τμήμα ζωφόρου τοῦ τεμένους τοῦ ἱεροῦ τῶν Καβείρων.
- 454 γ Ροδόπη. Κτερίσματα ἐκ τῶν τάφων τῆς «Μεγάλης Πέτρας» τοῦ χωρίου Μέγα Πιστόν.
- 455 α Ροδόπη. «Μεγάλη Πέτρα» τοῦ χωρίου Μέγα Πιστόν.
- 455 β Ροδόπη. Λιθινὴ ἀξίνη - πέλεκυς Νέας Στρώμης.
- 455 γ Κομοτηνὴ. Ἐνεπίγραφος σταυρὸς ἐκ τῶν Ὑφαντῶν Κομοτηνῆς.
- 456 α Κομοτηνὴ. Ἐπιγραφή ἐκ τῶν Ὑφαντῶν Κομοτηνῆς.
- 456 β Κομοτηνὴ. Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκ τοῦ Γυμνασίου Θηλέων.
- 456 γ Ἐβρος. Ἀνάγλυφον ἐκ Δικέλλων Ἐβρου.
- 457 α Ροδόπη. Ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ χωρίου Μέσση Ροδόπης.
- 457 β Πόρτο - Λάγο. Δωρικὸν κιονόκρανον.
- 457 γ Πόρτο - Λάγο. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ μετοχίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου.
- 458 α Samothrace. View looking across the Ptolemaion (middle ground) toward the western hill of the Sanctuary and the Stoa.
- 458 β Samothrace. View of the Ptolemaion and its forecourt after excavations in 1963.
- 459 α Samothrace. Detail of the subfoundations in the Northern part of the Stoa (seen from the South).

459 b	Samothrace.	Detail of the Pipeline outside of forecourt of the Ptolemaion.
460 a	Samothrace.	View of the Ptolemaion in 1963 before removal of vegetation.
460 b	Samothrace.	View of the Ptolemaion in 1963 after removal of vegetation.
461 a	Samothrace.	View of the Stoa, from the South, after the excavations of 1963.
461 b	Samothrace.	Gilded silver brooch. Late Hellenistic or early Roman.
462 α	Λήμνος.	Συστάς τάφων εις Σώκαστρον Καμινιάν από Δ.
462 β	Λήμνος.	Πρόχοι ρωμαϊκής εποχής.
462 γ	Λήμνος.	Ἐλαιοδοχεῖα εις συλλογὴν Νέας Κούταλης.
462 δ	Λήμνος.	Μολύβδινα ἐσχάραι.
462 ε	Λήμνος.	Ἄμφορες τύπου «Τσανάκ - Καλέ».
463 α	Μυτιλήνη.	Τουρκικὴ στήλη.
463 β	Μυτιλήνη.	Τουρκικὴ παραστάς.
463 γ	Μυτιλήνη.	Τμήμα περιθόρου.
463 δ	Μυτιλήνη.	Κοῖλον πλαίσιον (κρήνης);
463 ε	Μυτιλήνη.	Βυζαντινὸν ἐπίκρανον ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Μυτιλήνης.
463 ζ'	Μυτιλήνη.	Βυζαντινὸν ἐπίκρανον ἐκ τῆς Μητροπόλεως Μυτιλήνης.
464 α	Μυτιλήνη.	Ἵοχρωματικὸς περίβολος περιοχῆς Ἑρεσοῦ.
464 β	Μυτιλήνη.	*Ἅγιοι Θεόδωροι. Ἡ πρόσοψις μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τῶν κοιναμάτων.
464 γ	Μυτιλήνη.	Τμήμα τῶν «μακρῶν τειχῶν» τῆς Ἑρεσοῦ.
464 δ	Μυτιλήνη.	*Ἅγιοι Θεόδωροι. Δωρικὸς θριγκὸς εις δευτέραν χρήσιν.
465 α	Μυτιλήνη.	Πέτρα. Οἰκία Βαρελτζίδενας. Ἡ πρόσοψις ἀπὸ Ν - ΝΔ.
465 β	Μυτιλήνη.	Πέτρα. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τῆς καλῆς κάμαρης τῆς αὐτῆς οἰκίας.
466 α - γ	Μυτιλήνη.	Τζαμί Μεσαγροῦ Γέρας. Διακόσμησις μετακιονίων προστώφου.
466 δ	Μυτιλήνη.	Χίος. Ἐνεπίγραφος βωμὸς ἀπὸ τὰ Σκλαβιά.
466 ε	Μυτιλήνη.	Μουσεῖον Χίου. Ἀνάγλυφος κεφαλὴ Νέρωνος.
466 ζ'	Μυτιλήνη.	Προσωπεῖον ἐκ τοῦ «ἀποθέτου» τῆς Ὑπαπαντῆς.
466 ζ	Μυτιλήνη.	Περίθρον μετὰ ἀνάγλυφον κεφαλῆν.
466 η	Μυτιλήνη.	*Ἄγαλμα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν.
466 θ	Μυτιλήνη.	*Ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα ὄστρακα ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Βουνοῦ.
467	Samos.	Heraion. Altargebiet, Ostfundament des Rhoikos - Altars, von Süden. Links die ältesten Altäre.
468 a	Samos.	Früharchaische Terrakottastatuetten.
468 b	Samos.	Bronzene Greifenprotome.
468 c	Samos.	Bronzerad, mit Weihinschrift.
469 a	Samos.	Heraion. Stumpf des Lygos - Baumes, von Süden.
469 b	Samos.	Heraion. Nördliches Temenosgebiet, von Osten.
470 a	Samos.	Frühhelladischer Becher.
470 b	Samos.	Frühhelladische Keramik: Kannenhals und Gefäßdeckel.
470 c	Samos.	Heraion. Nördliches Temenosgebiet: archaischer Bronzekessel und römischer Zisternenboden.
471 α	Νάξος.	Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Ἑρείπια.
471 β	Νάξος.	Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Κάτω, ὑπὸ τὸ ὕδωρ, διακρίνεται τὸ κατώφλιον τοῦ δωματίου Γ.
471 γ	Νάξος.	Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Ἐπάλληλοι τοῖχοι κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν.
472 α - β	Νάξος.	Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἐκ τῆς πόλεως Νάξου.
473 α	Νάξος.	Τεμάχια ραμφοστόμου μεσοκυκλαδικῆς οἰνοχόης.
473 β	Νάξος.	Πρωτογεωμετρικὴ οἰνοχόη.
473 γ	Νάξος.	Πρωτογεωμετρικὰ ὄστρακα.
474 α - β	Νάξος.	*Ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα.
475 α	Νάξος.	*Ἀποψις τῆς Χώρας.
475 β	Νάξος.	Γεωμετρικὰ ὄστρακα.
476 α	Délos.	Skardhana. Vue d'ensemble du quartier résidentiel.
476 b	Délos.	Skardhana. Mosaïque. Tritonesse et Eros.

477	Δήλος.	Τοιχογραφία έσωτερικῆς ὄψεως τῆς παραστάδος. Στῶμα 5. Ἐγὼν πυγμαχίας.
478	Δήλος.	Τοιχογραφία προσθίας ὄψεως τῆς παραστάδος. Ἄρχικόν στῶμα.
479 α	Θήρα.	Ἐπιτύμβιος στήλη.
479 β	Θήρα.	Ταφή ἐντὸς πίθου.
479 γ	Θήρα.	Ταφή καύσεως.
480 α	Κέρος.	Κυκλαδικὰ μαρμάρινα εἰδάλια.
480 β	Κέρος.	Πρωτοκυκλαδικὴ οἰκία.
481 α	Κέρος.	Τὸ μεταξὺ Κέρου καὶ Δασκαλειοῦ στενόν. Διὰ τοῦ σταυροῦ σημειοῦται ἡ θέσις τῆς πρωτοκυκλαδικῆς οἰκίας.
481 β	Κέρος.	Ἡ νησίς τοῦ Δασκαλειοῦ. Βορεία κλιτύς.
481 γ	Κέρος.	Θεμέλια χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ.
482 α	Κέρος.	Πρωτοκυκλαδικόν κτήριον ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ.
482 β	Νάξος.	Τὸ «Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν» πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.
483 α	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν». Ἡ ἀκρόπολις.
483 β	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν». Ἡ εἴσοδος τῆς ἀκροπόλεως.
484 α	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν». Δωμάτια ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως.
484 β	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν». Τμήμα τοῦ τείχους καὶ βλήματα σφενδονῶν.
485 α	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν». Διάδρομος ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως μὲ ἐντονα ἰχνη πυρκαϊᾶς.
485 β	Νάξος.	Μυκηναϊκὸν ρυτόν.
486 α	Κεα.	Kephala. General view.
486 β	Κεα.	Kephala. Dromos.
486 γ	Κεα.	Kephala. Cemetery.
487 α - γ	Κεα.	Kephala. Graves.
487 δ	Κεα.	Kephala. Cover slabs from graves.
487 ε	Κεα.	Kephala. Grave. Threshold of symbolical doorway.
488 α	Κεα.	Kephala. Red and brown wares with burnished patterns.
488 β	Κεα.	Kephala. Scooplike vessel from the Cemetery.
488 γ	Κεα.	Kephala. Red - brown jar.
488 δ	Κεα.	Kephala. Ithyphallic figurine of terra - cotta.
488 ε	Κεα.	Kephala. Incurving bowl.
488 ς	Κεα.	Kephala. Ayia Irini: Fragment of sauceboat (EH II).
489 α	Κεα.	Ayia Irini. Area C. House walls and doorway; Early Bronze Age.
489 β	Κεα.	Ayia Irini. Sherd of Middle Minoan ware imported.
489 γ	Κεα.	Ayia Irini. Area C. Rim of hearth E. H. II.
489 δ	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Part of staircase; courtyard at left.
489 ε	Κεα.	Ayia Irini. Part of Area A from North.
490 α	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Room I. Graffito Linear A.
490 β - ε	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Pottery from the cellars.
491 α	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Basement Rooms.
491 β	Κεα.	Ayia Irini. The Temple seen from Room V.
492 α	Κεα.	Ayia Irini. Inner end of the Temple.
492 β	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Corridor VII. Amphora from Late Mycenaean level L. H. IIIc.
492 γ	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. From the floor with the terra-cotta statues.
492 δ	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Excavation of the broken terra - cotta sculpture. Traces of successive later floorlevels above the debris.
493 α	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Terra - cotta sculpture as found (seen from above).
493 β	Κεα.	Ayia Irini. Part of bronze boat from the Temple.
493 γ	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Part of skirt of terra - cotta statue.

493 d	Kea.	Ayia Irini. Temple. Bronze statuette. LM I.
493 e	Kea.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Torso of terra - cotta statue.
494 a - c	Kea.	Ayia Irini. Room XI. Torsos of terra - cotta statues.
495 a	Kea.	Ayia Irini. Terra - cotta Torso.
495 b	Kea.	Ayia Irini. Graffito on base of skyphos found in the shrine of Dionysos above Room XI of the Temple.
495 c	Kea.	Ayia Irini. From the Temple. Upper level in Corridor VII. Vessels.
496 a	Kea.	Ayia Irini. Terra - cotta head as found at 8th century level above Room XI.
496 b	Kea.	Ayia Irini. The head with its base.
496 c	Kea.	Ayia Irini. From the shrine above Room XI of the Temple.
497 a	Kea.	Ayia Irini. Fragment of stirrup - jar from the Temple.
497 b	Kea.	Ayia Irini. Protogeometric skyphos from late floor in Room XI of the Temple.
498 a - b	Kea.	Ayia Irini. Terra - cotta statue.
498 c	Kea.	Ayia Irini. Head of terra - cotta statue.
499 α	Κρήτη.	Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου. Ἐρείπια τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ (ἱερόν).
499 β	Κρήτη.	Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου. Ἡ Πρόθεσις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ.
499 γ	Κρήτη.	Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου. Ἄγγελοι (λεπτομέρεια τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ).
500 α	Ἴος.	Ναός Ἁγίας Κυριακῆς Χώρας. Ἰωάννου ἱερέως Σκορδίλη (1641). Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς.
500 β	Ἴος.	Ναός Ἁγίου Βασιλείου Χώρας. Τζώρτζη Λαμπάρδου. Χριστός (λεπτομέρεια).
501 α	Ἴος.	Ναός τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας. Ἁγία Τριάς.
501 β	Νάξος.	Ναός Παναγίας Θεοσκεπάστου Χώρας. Σταύρωσις.
502 α - β	Νάξος.	Ναός Θεοσκεπάστου Χώρας. Παναγία καὶ Ἰωάννης. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν Σταύρωσιν.
503 α	Νάξος.	Ναός Θεοσκεπάστου Χώρας. Χριστός. Λεπτομέρεια τῆς Σταυρώσεως.
503 β	Νάξος.	Ναός Θεοσκεπάστου Χώρας. Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, ἡ ἄλλη ὄψις τῆς ἀμφιπροσώπου εἰκόνας.
504 α	Νάξος.	Ναός Προφήτου Ἠλιοῦ Χώρας. Ἄγγελος ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.
504 β	Νάξος.	Ναός Προφήτου Ἠλιοῦ Χώρας. Ἡ Παναγία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.
505 α	Νάξος.	Ναός Προφήτου Ἠλιοῦ. Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ.
505 β	Νάξος.	Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Χαλκίου. Παναγία ἡ Ἐλεοῦσα.
506 α - β	Νάξος.	Ναός Παναγίας τοῦ Χριστοῦ Χώρας. Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.
507 α	Νάξος.	Ναός Σταυροῦ Χώρας. Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.
507 β - γ	Νάξος.	Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Χριστός Φωτοδότης.
508 α	Νάξος.	Ναός Κοιμήσεως Χώρας. Παναγία ἐνθρονος Βρεφοκρατοῦσα.
508 β	Νάξος.	Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Ρίζα Ἰεσσαί.
509 α - β	Νάξος.	Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Λεπτομέρεια τοῦ Πί ν. 508 β.
510 α	Νάξος.	Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Παναγία τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγήτριας.
510 β	Νάξος.	Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς, «Νηὸ Χωριό» Χώρας. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.
511 α - β	Νάξος.	Ναός Προφήτου Ἠλιοῦ Χώρας. Προφήτης Ἠλίας.
512 α - β	Νάξος.	Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς.
513 α	Κρήτη.	Ἡ αἶθουσα τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.
513 β	Κρήτη.	Χρυσοὺν περιδέρειον ἀπὸ τοὺς Βακιώτες (Συλλογὴ Μεταξᾶ).
514 α	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. ΥΜ III α τρίτων ἀγγείων.
514 β	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Ἄλαβαστρινὴ πυξίς.
514 γ	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Λίθινον εἰδῶλιον ἐκ Καλῶν Λιμένων.
514 δ	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Χαλκοῦν εἰδῶλιον λατρευούσης ἐκ Κόφωνα.

515 α	Κρήτη.	Συλλογή Μεταξά. Ευρήματα ἐξ Ἀρκάδων. Ἀρύβαλλος με στόμιον εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς.
515 β	Κρήτη.	Συλλογή Μεταξά. Ευρήματα ἐξ Ἀρκάδων. Ἀγγεῖον εἰς σχῆμα γυναικός.
515 γ	Κρήτη.	Συλλογή Μεταξά. Ευρήματα ἐξ Ἀρκάδων. Πτηνόμορφον ἄγγεῖον.
516 α - δ	Κρήτη.	Ἑλληνιστικαὶ κεφαλαὶ ἀπὸ τῶν Βακιώτες.
517 α	Κρήτη.	Ἵστερομινωϊκὸς τάφος Κατσαμπᾶ. Θάλαμος μετὰ λαξευτοῦ πεσοῦ.
517 β	Κρήτη.	Ἵστερομινωϊκὸς τάφος Κατσαμπᾶ. Ἐλεφαντίνη πυξίς ἐκ τοῦ τάφου.
518 α	Κρήτη.	Κεραμεικὴ καὶ λίθινα ἄγγεῖα ἐκ Κατσαμπᾶ.
518 β	Κρήτη.	Πηλινὴ λάρναξ νεοανακτορικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Χουμέρι.
519 α	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. ὙΜ III β οἰκῆματα.
519 β	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Ἀγγεῖα κατὰ χώραν εἰς δωμάτιον ὙΜ III β οἰκίας.
519 γ	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Μικρὸν ὁμοίωμα στρογγύλου ναῖσκου.
519 δ	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον.
520 α	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. ὙΜ I μύλος.
520 β	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Δωμάτιον ὙΜ I οἰκίας μετὰ λιθίνου ἄγγεῖου.
520 γ	Κρήτη.	Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Τμῆμα τῆς αὐτῆς οἰκίας.
521 α	Κρήτη.	Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Κυδωνίας.
521 β	Κρήτη.	Ἀνεστραμμένους ταφικὸς πίθος παρὰ τὴν Παχυάμμον.
521 γ	Κρήτη.	Πρωτογεωμετρικὰ ἄγγεῖα ἐκ Σητείας.
522 α	Κρήτη.	Προανακτορικαὶ οἰκίαι Βασιλικῆς. Ἄποψις ἐκ Δ. πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως.
522 β	Κρήτη.	Προανακτορικαὶ οἰκίαι Βασιλικῆς. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
523 α - β	Κρήτη.	Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων. Τμῆματα προανακτορικῶν ἄγγεῖων.
523 γ	Κρήτη.	Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων. Τμῆμα νεολιθικοῦ ἄγγεῖου.
523 δ	Κρήτη.	Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων. Ὅστρακον με χάραγμα διπλοῦ πελέκως.
524 α	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. La strada di età ellenistica nel suo tratto a Sud dei vani <i>l e k</i> .
524 b - c	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Due vasi ellenistici dalle case a Nord della strada.
524 d	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Lucerna romana trovata sotto alle fondazioni dell'ambiente <i>g</i> dell'edificio tardo - romano.
525 α	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore nord. Vano ellenistico <i>i</i> , de Sud.
525 β	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore centrale. Vano <i>k</i> dell'edificio romano, sovrapposto al vano ellenistico.
526 α	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore nord. Il vano <i>λ</i> della terza fase protopalaziale.
526 β	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore sud, Vano <i>l</i> . Resti dell'edificio di prima fase protopalaziale, con tutta la sua suppellettile pavimentale.
526 γ	Festòs.	Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Due vasi dall'ambiente protopalaziale sotto all'edificio tardo - palaziale.
527 α	Festòs.	A sinistra, rampa ascendente dal Piazzale minoico inferiore a quello superiore; nel centro gradinata TM, sotto a ruderi di edifici protopalaziali.
527 β	Festòs.	Continuazione a Ovest della rampa della T a v. 527 α, con sovrapposto edificio TM.
528 α	Mallia.	Région E.
528 β	Mallia.	Région E. Prisme en ivoire.
529 α	Crete.	Palaikastro. Block Γ, 1962.

529 b	Crete.	Palaikastro. The same after rehabilitation.
530 a	Crete.	Palaikastro. Block B, 1962.
530 b	Crete.	Palaikastro. MM I bowl from sounding in block X, I.
530 c	Crete.	Palaikastro. Block B, 1962 after rehabilitation.
530 d	Crete.	Palaikastro. EM III jug from Kastri (Palaikastro).
531 α - β	Κρήτη.	'Ετιά Σητείας. 'Ανατολική ὄψις καὶ νοτιοανατολική γωνία ἐπαύλεως τῶν Mezzo πρὸ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν.
532 α	Κρήτη.	'Ετιά Σητείας. 'Επαυλις τῶν Mezzo. Τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως μετὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας.
532 β	Κρήτη.	'Ετιά Σητείας. 'Επαυλις τῶν Mezzo. 'Εν τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὁρόφου μετὰ τὸν καθαρισμὸν.
533 α	Κρήτη.	'Ετιά Σητείας. Τμήμα τοῦ ἄνω ὁρόφου ἐπαύλεως τῶν Mezzo μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου.
533 β	Κρήτη.	'Ηράκλειον. 'Ενετικὴ Λέσχη. Τμήμα δυτικῆς ὄψεως.
534 α	Κρήτη.	Μπιζαριανῶ Πεδιάδος. Ναὸς 'Αγίου Παντελεήμονος. Νοτιὰ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως.
534 β	Κρήτη.	'Ηράκλειον. Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Δυτικὴ ὄψις προστώου.
535	Κρήτη.	'Ηράκλειον. Παναγία τῶν Σταυροφόρων. 'Η ἐσωτερικὴ τοξοστοιχία μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
536 α	Κρήτη.	'Αγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ. Νοτιὰ ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.
536 β	Κρήτη.	'Αγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ. Κεντρικὴ καὶ νοτιὰ ἀψίς τοῦ ἱεροῦ.
536 γ	Κρήτη.	'Αγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ. Παράθυρα τῆς κεντρικῆς ἀψίδος.
537 α - β	Κρήτη.	Ρουκάνι Τεμένους. Ναὸς 'Αγίου 'Ιωάννου. Δυτικὴ καὶ βορειοδυτικὴ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
538 α	Κρήτη.	Ρουκάνι Τεμένους. Ναὸς 'Αγίου 'Ιωάννου. Νοτιὰ ὄψις μετὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἀναστηλώσεως.
538 β - γ	Κρήτη.	'Αξὸς Μυλοποτάμου. Ναὸς 'Αγίας Εἰρήνης. Νοτιοδυτικὴ ὄψις καὶ ἐσωτερικὸν ἀνατολικὸν τμήματος πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
539 α	Κρήτη.	'Αξὸς Μυλοποτάμου. Ναὸς 'Αγίας Εἰρήνης. 'Εσωτερικὴ ὄψις νοτιοδυτικῆς γωνίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
539 β	Κρήτη.	'Αξὸς Μυλοποτάμου. Ναὸς 'Αγίας Εἰρήνης. 'Ο ναὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
540 α	Κρήτη.	Στύλος 'Αποκορώνου. Ναὸς Παναγίας. Νοτιοδυτικὴ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
540 β	Κρήτη.	Στύλος 'Αποκορώνου. Ναὸς Παναγίας. Νοτιοανατολικὴ ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.
541 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραγιάννη. Τμήμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2 ^δ μετὰ τὰς παρακειμένας οἰκοδομὰς.
541 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραγιάννη. Φρέαρ.
542 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ. Δεῖγμα ἑλληνιστικῆς τοιχοποιίας.
542 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ. 'Η διὰ παροπλίνθων κάλυψις τῆς ὑπονόμου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2.
543 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ. Τμήμα τῆς ὑπονόμου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2.
543 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά. Βάσις ἐκ παροπλίνθων.
544	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά. Νοτιοανατολικὴ ἄψις τῆς ἀνασκαφῆς.
545 α - β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά. 'Όστρακα ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῆς Ρόδου.
546 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον 'Αφροδίτης Σαμπάνη. 'Αποψις ἀπὸ δυσμῶν τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ ἀγωγῶν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ10.
546 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον 'Αφροδίτης Σαμπάνη. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος.
547 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον 'Αφροδίτης Σαμπάνη. Γυναικεία κεφαλὴ ἐκ παρολίθου ἐντελεισμένη εἰς μεταγενεστέραν κατασκευήν.

547 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Κλεάνθους Παπασταμάτη. Μαρμαρίνη κεφαλή Αδγούστου.
547 γ	Ρόδος.	Οικόπεδον Φλουρίτσας Χατζημανώλη. Τμήμα ψηφιδωτού.
548 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἐκανόνιστοι λαξεύσεις καὶ ὄπαι ὑπεράνω τοῦ ὑδραγωγείου.
548 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Κλίμαξ καθόδου εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον.
549 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Αἱ τρεῖς στοαὶ τοῦ ὑδραγωγείου, αἱ ὁποῖαι ἐκκινοῦν ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίμακος.
549 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ νοτία στοὰ τοῦ ὑδραγωγείου.
550 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγαλματίου Ἐρμῆδος.
550 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Μαρμάρινος κορμὸς ἐφήβου.
551 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Μαρμάρινον ἀγαλματίον Ἀσκληπιοῦ.
551 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Μικραὶ μαρμάρινα κεφαλαῖα.
552 α - β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ βορεία καὶ ἡ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ ὑδραγωγείου.
552 γ	Ρόδος.	Τεμάχια νεωτέρων πινακίων ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μαχμοῦτ Χασάπογλου.
553	Ρόδος.	Οικόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη. Λεῖψανα ἀρχαίας οἰκίας.
554 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ ἀνατολικὴ στοὰ ἐκ τῶν ἔσω.
554 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Σουκριὲ Μπαλτζή. Λεῖψανα οἰκιῶν.
554 γ	Ρόδος.	Οικόπεδον Σουκριὲ Μπαλτζή. Ὑπόγειον οἰκίας.
555 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Οἰνοποιητικῆς Ἐταιρείας Κ.Α.Ι.Ρ. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κατασκευὴ.
555 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Ἀναστασίου Αἰβαλή. Ἐποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ βορρᾶ.
555 γ	Ρόδος.	Οικόπεδον Χρυσάνθης Ριζοπούλου. Ἐποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς.
555 δ	Ρόδος.	Κεντρικὸν θέμα ψηφιδωτοῦ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μάγου.
555 ε	Ρόδος.	Ταφικὸν συγκρότημα παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ.
556 α - β	Ρόδος.	Ἐργεῖα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἑλληνιστικὰ ἐκ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ.
557 α - β	Ρόδος.	Λήκυθοι ἐκ τῶν τάφων παρὰ τὴν Κάλαθον.
558 α	Ρόδος.	Ρήγμα παρὰ τὴν πύλην d'Amboise.
558 β	Ρόδος.	Ἐργασίαι ἐμφράξεως τοῦ ρήγματος παρὰ τὴν πύλην d'Amboise.
559 α - β	Ρόδος.	Νεωτέρα «Πύλη τῆς Ἐλευθερίας» (νοτία ὄψις) πρὸ καὶ μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπερκειμένου τοίχου.
560 α - β	Ρόδος.	Τὸ ρήγμα εἰς τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ πύργου τοῦ Ἁγ. Πέτρου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐμφραξίν του.
561 α	Ρόδος.	Βυζαντινὴ ἐκκλησίαι «Ἰλκ - Μιχράμπ». Ὁ ἀνατολικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεώς του.
561 β	Ρόδος.	Βυζαντινὴ ἐκκλησίαι «Ἰλκ - Μιχράμπ». Ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως.
562 α - β	Ρόδος.	Πάροδος Σοφοκλέους. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευὴν του.
563 α - β	Ρόδος.	Οἰκία παρόδου Πυθαγόρα 66ς, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
564 α - β	Ρόδος.	Ὁ μεσαῖος μύλος Μανδρακίου (ΝΑ. πλευρὰ) πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Νικόπολις

Ἐκ τῆς θέσεως Νικολάρα, ὅπου ρωμαϊκὸν νεκροταφείον, προέρχεται ἡ κυλινδρική, εἰς σχῆμα περίπου βαρελιοῦ, τεφροδόχος κάλπη (Πί ν. 345α), ὕψους 0,42, διαμέτρου βάσεως 0,30, στομίου 0,275 μ., ἐκ μαλακοῦ κιτρινωποῦ πωρολίθου, μετὰ κωνικοῦ καλύμματος, περιέχουσα ἄλλοτε τὰ ὄστα καύσεως νεκροῦ, διότι διετῆρει ἐντὸς ἰχνη τέφρας. Ἀμφότερα, ἔχοντα τόρμον ὑπὸ τὴν κυκλικὴν βάσιν των, διαστάσεων 0,07 × 0,07 καὶ 0,06 × 0,06 μ. ἀντιστοίχως, προέρχονται ἐξ ὕλικου προγενεστέρως χρήσεως. Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰωσήφ Μπαζίνα ἐκ Μύτικα, εἰς θέσιν Ματσουγιάννινα¹ τῆς περιοχῆς Νικοπόλεως, εὑρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ὁ ἀκέφαλος καὶ ἄνευ χειρῶν μαρμάρινος κορμός, διατηρούμενος μέχρι τῶν γονάτων περίπου (Πί ν. 345β). Παριστᾶ νεαρὸν Σάτυρον, εἰς μέγεθος μικρότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ φυσικοῦ (σφριζόμενον ὕψος 0,35 μ.), μετὰ τὴν νεβρίδα περιβάλλουσαν λοξῶς τὸν κορμὸν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ὅπου ἔχει προσδεθῆ.

Ὁ Σάτυρος, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, μετὰ ἰσχυράν πρὸς ἀριστερά, πρὸς τὸν ἀνετον πόδα, κάμψιν τοῦ κορμοῦ, χαρακτηριστικὴν εἰς τὰ πραξιτέλεια ἀγάλματα τῆς ὀρίμου ἐποχῆς (Σαυροκτόνος, Ἐρμῆς), εἶχεν ἀνυψωμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα, τὴν δὲ ἀριστεράν, πρὸς τὴν ὁποίαν φαίνεται νὰ στρέφεται καὶ ἡ κεφαλὴ, κατερχομένην, διὰ νὰ στηριχθῆ ἐπὶ στήλης ἢ κορμοῦ δένδρου καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἰσορροπίαν τῆς μορφῆς.

Πιθανῶς ἡ ὑψουμένη δεξιὰ, καμπτομένη, ἐστηριζέτο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἡ δὲ ἀριστερά, στηριζομένη διὰ τοῦ ἀγκῶνος ἐπὶ τῆς στήλης, ἐκράτει ἀντικείμενον, ὅπως π.χ. εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Λύκειον ἢ εἰς τὸν Ἐρωτα, εἰς παράστασιν ἐπὶ μεταλλίου ἐκ Περγάμου, καὶ εἰς τὸν Αρρολίνο τῆς Villa Medici εἰς Φλωρεντίαν². Ὁρθότερον ἴσως, ἢ ὑπερψωμένη δεξιὰ τοῦ Σατύρου ἐκράτει ἀντικείμενον, ὡς σταφυλήν, ἡ δὲ ἀριστερὰ κἀνθαρον, ὡς εἰς τὸν Βάκχον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως³, ἀπὸ τοῦ ὁποίου διαστέλλεται διὰ

τῆς ἐξωτερικῆς προσθήκης τῆς νεβρίδος, στοιχείου γνωστοῦ ἐκ τοῦ Ἀναπαυομένου Σατύρου καὶ τῶν διαφόρων μεταπλασμῶν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοῦ αὐτοῦ βασικοῦ θέματος⁴. Ὅτι πρόκειται περὶ μεταπλασμοῦ πραξιτέλειου ἔργου, ὁ ὁποῖος ἐγκαινισθεὶς ἀπὸ τῶν πρώτων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Ἀπόλλων Λύκειος), ἐτυχεν ἰδιαίτερας προτιμήσεως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς⁵, μαρτυροῦν οἱ σφριζόμενοι ποικίλοι μεταπλασμοί, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον πιστοὶ ὡς πρὸς τὸ πραξιτέλειον ἀρχέτυπον, καὶ ἡ διάθεσις τοῦ σώματος μετὰ τὴν ἀπαλὴν μορφολογικὴν διάπλασιν.

Μιχαλίτσι

Μὲ πίστωση 10.000 δραχμῶν ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους ἠρευνήθη καὶ ἐφέτος τὸ ἀρχαῖον νεκροταφείον τοῦ Μιχαλιτσιοῦ Πρεβέζης, εἰς θέσιν «Μαραθιά», βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου, ὅπου οἱ ἀγροὶ Σπύρου Λιόντου καὶ Στάθη Κωστή, καὶ εἰς θέσιν Νεραντζιά, ἔτι βορειότερον, ὅπου τέσσαρες ἐπιφανειακοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Εἰς τὴν θέσιν «Μαραθιά» εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1961 8 τάφοι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., μετὰ ἐνδιαφέροντα κτερίσματα⁶, ἐτέρου δέ, τοῦ ὑποτιθεμένου τάφου 2, μετὰ τὰ πολυτιμότερα τῶν εὑρημάτων⁷, ἡ θέσις δὲν εἶχεν ἐξακριβωθῆ. Διὰ τῆς ἐρεύνης ἐκείνης διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς σημαντικοῦ νεκροταφείου, τῆς ἀγνώστου πόλεως, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυβίου (IV 63,4) ἀναφερομένην Χαράδραν, βεβαιουμένην μάλιστα καὶ ἐπιγραφικῶς⁸. Τὴν πόλιν αὐτήν, χαρακτηριζομένην ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ὡς πολισιμάτιον⁹, ἀνοικοδομήσας μετωνόμασεν ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Πύρρος (296/95 π.Χ.) εἰς Βερενίκην ἢ

4. Σχετικῶς, K. Schefold, *ἀντ. σ. 93 κ.ε.* Πρβλ. τὸν ἐκ Mentana εἰς τὸ Μουσείον τῶν Θερωμῶν (N Sc. 18 (1921) σ. 59, εἰκ. 3) καὶ τὸν ἐκ Κυρήνης (Afr II 3 (1930) σ. 173. E. Paribeni, *Catalogo delle Sculture di Cirene*, 1959, πίν. 152).

5. Παρόμοιος τύπος, ἀντιπροσωπευόμενος ὑπὸ τοῦ Διονύσου εἰς Woburn Abbey (Schefold, *ἔ.ἀ. σ. 94*) καὶ τοῦ τῆς Γλυπτοθήκης Ny-Carlsberg (EV 3963), συνεδέθη ὑπὸ τοῦ Schefold, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λαμπρᾶς κεφαλῆς εἰς ἰδιωτικὴν συλλογὴν τῆς Βασιλείας (ἔ.ἀ. εἰκ. 37-39, σ. 97 κ.ε.), μετὰ τὴν τεχντροπλίαν τοῦ Λεωχάρου.

6. *ΑΔ 17* (1961/62): Χρονικά, σ. 187-194.

7. *Αδτ. πίν. 223*.

8. Πρβλ. καὶ Πολυβ. XXII, 9. Ἠπειρ. Χρον. 1935, σ. 263. Εἰς τὴν ἐπιγραφήν SGDI 1352 ἀπαντᾷ τὸ ἔθνικόν *χεράδρος*, L. Robert, *Hellenica I* (1940) σ. 98. M. Nilsson, *Studien zur Geschichte des alten Epirus* 1909, σ. 52-53. N. L. Hammond, ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἠπειρον, 1954, σ. 35. *ΑΕ 1957*, σ. 101-102 (Σ. Δάκαρης).

9. Πλούτ. Πύρρος 6, 1. Ἀπτιαν. Μιθριδ. 4.

1. Περί μερικῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν θέσεων «Νικολάρα» καὶ «Ματσουγιάννινα», *ΑΕ 1950-51*, Χρον. σ. 39 (Φ. Πέτσας).

2. G. E. Rizzo, *Prassitele*, πίν. CXVIII 4-5-CXXV.

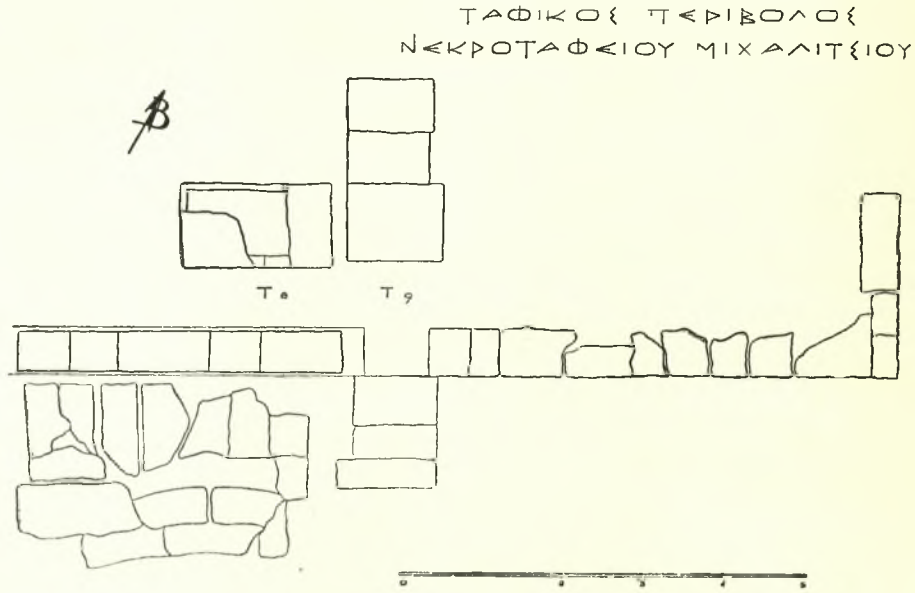
3. K. Schefold, *ΟJh 39* (1952), σ. 99.

Βερονικίδα, πρὸς τιμὴν τῆς πενθερᾶς του Βερενίκης, συζύγου τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος τῆς Αἰγύπτου¹⁰.

Τὴν ὑπαρξίν του πολισίματος τούτου ἐνίσχυσεν ἐφέτος ἡ διαπίστωσις ἐπὶ τῆς φυσικῆς ὀχυρᾶς ράχεως «Κουβέλι», με κατεῦθυνσιν Δ-Α. (Πί ν. 345 γ, 346 α), ἀποληγούσης ἡρέμως ἐπὶ

νικὰς παραστάδας καὶ ἀέτωμα εἰς τὴν πρόσωπιν¹¹.

Μὲ κέντρον τὸ σημεῖον τοῦτο ἠνοιχθῆ πρὸς ὄλας τὰς κατεῦθύνσεις τάφος, διαστάσεων 9 × 12.50 μ., βάθους μέχρι τοῦ καθαροῦ στρώματος 1 - 1.50 μ. Ἐντὸς αὐτῆς εὐρέθησαν, ἐκτὸς ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καὶ δύο ἀκέφαλα ἐπι-

Σχέδ. 1. Κάτωσις ταφικῶν περιβόλου

τῆς βορείου παρυφῆς τῶν δύο ἀνωτέρω ἀγρῶν, μερικῶν λειψάνων δόμων ἐξ εὐθρύπτου ἀμολίθου, δι' ἃν εἶχον κατασκευασθῆ καὶ αἱ πλάκες τῶν τάφων, ἰσχυρῶς ὁμως ἀποτριβέντων, ὡς καὶ λαξευμάτων ἰσοπεδώσεως τοῦ βράχου πρὸς ἔδρασιν τοῦ τειχοῦ τῆς ἀκροπόλεως. Ἐπίσης παρετηρήθησαν ἐνταῦθα καὶ ὀλίγοι λίθοι ἀσβεστολιθικοὶ ἀρχαίων κτηρίων καὶ κέραμοι στέγης κλασσικῶν χρόνων, διεσπαρμένοι εἰς μεγάλην ἀκτίνα καὶ πέραν τῆς ράχεως.

Εἰς τὸν χώρον τοῦ ὑποτεθέντος τάφου 2, ὅπου εἶχον εὐρεθῆ προπερυσὶ τὰ μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ ἡ στήλη μετὰ τῆς βάσεως τοῦ Διοζότου Κλεοπτολέμου (β' ἡμισὺ 4ου π. Χ. α.Ι.), εἶχεν ὑποτεθῆ, ἔνεκα τῶν περισυλλεγέντων διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων, ἡ παρουσία εὐμεγέθους ναοσχήμου μνημείου τοῦ 4ου ἐπίσης αἰῶνος με ἰω-

τύμβια ἀγάλματα ἐκ μαρμαροῦ (σφζόμενον ὕψος 0,80 καὶ 0,67 μ.), τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, παριστῶντα παιδίσκας (Πί ν. 346 β), μέτρια ἔργα μαρμαρογλύφου, ἀμέσως δὲ βορείωτερον ἀπεκαλύφθη λίθινον βᾶθρον, διαστάσεων 3.82 × 2.52 μ. καὶ ἐν συνεχείᾳ ἰσοδομικὸς ταφικὸς περιβόλος, σχήματος Π.

Ὁ περιβόλος (Σχέδ. 1· Πί ν. 347 α), τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἡ νοτία μακρὰ πλευρά, ἡ πρόσωπις εἰς μῆκος 11.25 μ. καὶ τὸ ἀνατολικὸν κάθετον σκέλος, 2.30 μ., εἶχεν οἰκοδομηθῆ εἰς τὸ ΝΑ. πέρασ τῆς ράχεως «Κουβέλι», ἐσωτερικῶς δὲ τοῦ ἀναλήμματος εἶχον ἀνασκαφῆ προπερυσὶν ὁ σεσυλημένος τάφος 8 καὶ ὁ τάφος 9 πλουσιώτερος πάντων εἰς κτερίσματα¹². Πρόκειται ἐπομένως ταφικὸς περίβολος, τύπος συνήθης εἰς τὰ ἀρχαῖα Ἡπειρωτικὰ νεκροταφεῖα, ὁμοῖος, ἀλλὰ ἀρχαιότερος πρὸς τὸν ταφικὸν περιβόλον τοῦ Ἄνακτορίου ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς τοῦ Ἄμβρακικοῦ, ὁ

10. ΑΔ Ἐ.ἀ., σ. 192 - 194. Ἐκ παραδρομῆς τοῦ ἐκτελέσαντος τὸ σχέδιον 1 (ΑΔ Ἐ.ἀ. σ. 188) ἐποποθετήθη ἐσφαλμένως ἡ Σαλαῶρα δυτικώτερον, πλησίον τοῦ ποταμοῦ Λούρου, ἐνῶ πράγματι κεῖται μεταξύ τῶν λιμνοθαλασσῶν Τσουκαλιῶ καὶ Λογαροῦ.

11. Αὐτ. σ. 190.

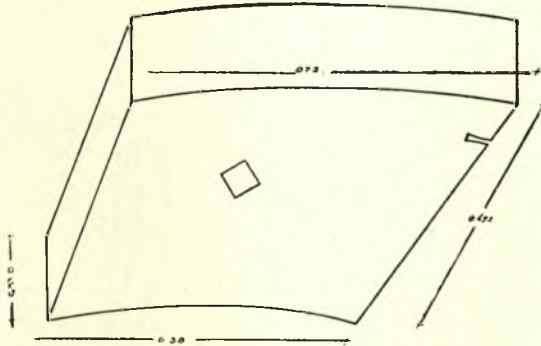
12. Αὐτ. σ. 190, πίν. 221 γ, δ.

όποιος περιείχεν επίσης τάφους και επιτυμβίους στήλας¹³.

Τῆς προσόψεως σφίζεται ἡ κατωτέρα στρώσις θεμελίου, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν τμήμα καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν κάθετον σκέλος διατηρεῖται καὶ ἡ ὑπεράνω στρώσις, μὴ ὄρατὴ ἐπίσης, ἀλλ' ἐπιμελέστερον ἐργασμένη (Πί ν. 346 γ). Πρὸ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς προσόψεως προσετέθη μεταγενεστέρως τὸ μνημονευθὲν βάθρον, διαστάσεων 3.82×2.52 μ., εἰς τὸ θεμέλιον τοῦ ὁποίου εἶχον τοποθετηθῆ καὶ πλάκες τάφων (;) ἐκ προηγουμένης χρήσεως (Πί ν. 347 α - β). Εἰς τὴν νοτίαν

τικὴν κεράμωσιν καλύμματος σαρκοφάγου, εἰς δὲ τὸ μέσον, ἐπιπέδως λαξευθὲν, προσηλοῦτο δι' ἐμπολίων ἐπίθημα λίθινον, ἴσως ἀκρωτήριον. Ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια, ἐπίπεδος ἐπίσης, φέρει ρομβοειδῆ φατνώματα (Σχ ε δ. 4), μαρτυροῦντα ὅτι τὸ ἔλλειψοειδὲς ἐκ λίθου εὔρημα, ἀπετέλει τὴν δίκην στέγης ἐπίστεψιν τοῦ μνημείου.

Ἐντὸς τῆς τάφρου εὐρέθησαν ἐπίσης μικρὸν κιονόκρανον ἡμικίονος ἰωνικοῦ καὶ ἕτερον ὀλίγον μεγαλύτερον ἰωνικὸν ἐπίσης κιονόκρανον ἐξ ἐγχωρίου κιτρινωποῦ παρωλίθου (Πί ν. 347 ε), ἀμφότερα καλῆς ἐργασίας τοῦ προκεχωρημένου

Σχέδ. 2. Λιθοπλινθίς ἀνήκουσα εἰς ἐξέδραν

πλευρὰν τούτου δύο βαθμίδες ἀποτελοῦν τμήμα ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας (Σχ ε δ. 1· Πί ν. 347 β). Εἰς αὐτὴν ἀνήκει ἴσως ἡ λιθίνη πλινθίς (Σχ ε δ. 2· Πί ν. 347 γ) ἐκ καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου, ἐπιμελοῦς ἐργασίας, εὑρεθεῖσα ὀλίγον νοτιώτερον, ἐντὸς τῆς τάφρου, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἐξωτερικὴ διάμετρος τῆς ἐξέδρας 4.80 μ. περίπου. Ἐπὶ τοῦ βάρου καὶ τῆς ἐξέδρας, πιθανῶς δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, θὰ ἴσταντο τὰ εὐρεθέντα ἐπιτύμβια ἀγάλματα τῶν τριῶν κορῶν, τοῦ ἱππέως, τοῦ ἵππου κ.ἄ. καὶ ἡ ἐπιτύμβιος στήλη μὲ τὴν βάσιν τοῦ Διοζότου Κλεοποτόλεμου¹⁴, καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τὰ ἐπιτύμβια ἀνδῆρα τοῦ Κεραμικοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Πλησίον τοῦ βάρου εὐρέθησαν ἐπίσης δύο περίεργα ἐκ παρωλίθου συνανήκοντα μεγάλα τεμάχια (διαστάσεων 1.20×1.60 μ., Πί ν. 347 δ), ἀποτελοῦντα τὸ τέταρτον ἔλλειψεως, μὲ διαμέτρους 2.40 καὶ 3.20 μ. (Σχ ε δ. 3).

Τὴν ἄνω κυρτὴν περιφέρειαν κοσμοῦν γλωσσοειδῆ φύλλα φυτοῦ, ἐνθυμίζοντα τὴν διακοσμη-

4ου π.Χ. αἰ.¹⁵, ὡς καὶ τὸ ἐξ ἀσβεστολίθου ἐπικρανὸν παραστάδος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 348 α). Τὸ κιονόκρανον ἔχει ὕψος 0,132 μ., διάμετρον κίονος 0,20 μ., μὲ 20 ραβδώσεις, διαστάσεις ἄβακος $0,26 \times 0,26$ μ.

Ταῦτα, ὅπως καὶ τὰ πρὸ διετίας εὐρεθέντα, ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίν ἐκεῖ πλησίον ἐπιταφίων μνημείων μὲ κίονας, ἡμικίονια καὶ παραστάδας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἐν δὲ τούτων εἶχεν ἔλλειπτικὸν σχῆμα καὶ στέγην καλυπτομένην διὰ τοῦ ἔλλειπτικοῦ παρίνου καλύμματος, διαστάσεων 3.20×2.40 μ., ἴσως ὑψούμενον ἐπὶ τῆς βάσεως (Σχ ε δ. 5), ἔνθα καὶ εὐρέθη¹⁶.

Ἡ θέσις εὐρέσεώς των πλησίον τοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου ὑποδεικνύει ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνιδρυμένα ἐπὶ τοῦ ἀνδῆρου, εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ ὁποίου διεπιστάθησαν λατὴ γῆς, οἱ τάφοι 8, 9 καὶ 10, ἢ καὶ πλησίον τούτου, ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς ράχews Κουβέλι, τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ἔστειφε τὸ ἐκ ψαμμιτολίθων τεῖχος τῆς ἀκροπό-

15. Ὁ αὐτὸς ἐγχώριος λίθος ἔχει χρησιμοποιηθῆ καὶ εἰς μερικὰ κιονόκρανα, εὐρεθέντα εἰς τὸ καταγώνιον τῆς Κασσώπης, ΠΑΕ 1953, σ. 204-205, εἰκ. 4 - 5.

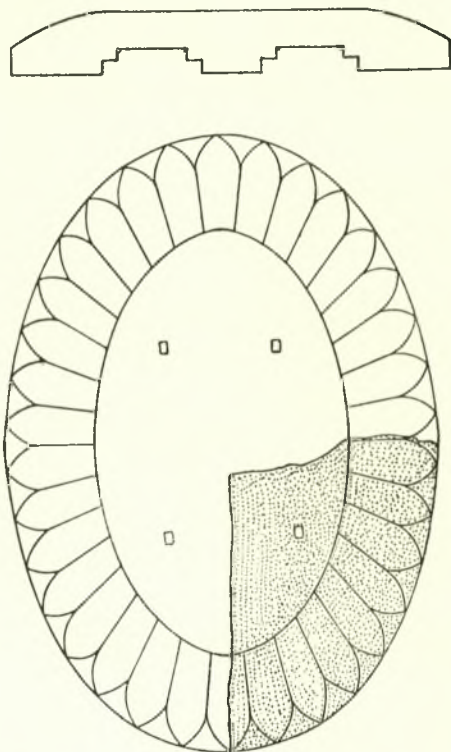
16. Τοῦτο δὲν ἀποκλείουν αἱ διαστάσεις τῆς βάσεως (3.82×2.52 μ.).

13. ΑΕ 1955 (Χρονικά), σ. 16 - 22.

14. ΑΔ ἔ.ἄ. σ. 191.

λεως. Ἐκ τῆς αὐτῆς τάφρου προέρχονται τέλος τμήμα κνήμης ἀνδρικοῦ ἀγάλματος ἐκ μαρμάρου εἰς φυσικὸν μέγεθος, τεμάχιον ἐπιγραφῆς, διατηροῦσης τὰ γράμματα Ο Π Τ, καὶ 4 χαλκᾶ νομίσματα, δύο τοῦ Φιλίππου Β', ἐν Κορίνθου, ἐν Κερκύρας¹⁷, μικρὸς λύχνος, γυναικεία κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου καὶ ἕτερον διατηρούμενον μέ-

νεκρὸς, νεαρᾶς ἡλικίας (ὕψος 1.57 μ.), ἔκειτο ὕπτιος. Παρὰ τοὺς πόδας ὑπῆρχον ὀστά, ἐκ παλαιότερας ταφῆς παιδός, καὶ κτερίσματα, ἦτοι χύτρα (Πί ν. 348 β), λύχνος μελαμβαφῆς (Πί ν. 348 γ), κυάθιον μελαμβαφῆς (Πί ν. 348 δ), ἀμφορίσκος μελαμβαφῆς (Πί ν. 348 δ), καὶ χαλκὸν νόμισμα Φιλίππου Β'¹⁸, παρὰ τὴν δεξιάν

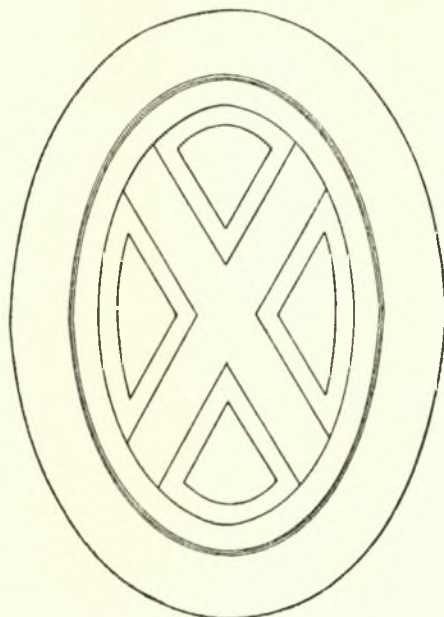

Σχέδ. 3. Ἄνω ἐπιφάνεια καὶ τομὴ ἑλλείψεως

χρι τῆς ὀσφύος, παριστῶν θεότητα, φέρουσαν πόλον καὶ καλύπτραν, ἅπαντα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Βορείως τοῦ τάφου 9 τοῦ ἀνδῆρου διεπιστάθη προσέτι ὁ κιβωτιόσχημος τάφος 10 με προσανατολισμὸν ΝΔ - ΒΑ.

Ὁ τάφος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.67 × 0,67 μ., με δύο πλάκας εἰς ἐκάστην μακρὰν πλευράν, μίαν δὲ με ἀναθύρωσιν εἰς τὰς στενάς καὶ τέσσαρας παχείας (0,20 - 0,31 μ.) πρὸς ἀλύψιν, εἶχε συμπίεσθῃ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἰσχυρῶς. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν καθέτων πλευρῶν διετήρει ἐπίχρισμα ἐκ λεπτοῦ ἀσβεστοκονιάματος. Ὁ

Σχέδ. 4. Κάτω ἐπιφάνεια

χεῖρα, χρονολογοῦντα τὸν τάφον εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Ἄτερος τάφος (Κ1) ἀνεκαλύφθη εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς ἀγρὸν τοῦ Στάθη Κωστή, ἐσωτερικῶν διαστ. 1.72 × 0,72, βάθους 0,90 μ., με προσανατολισμὸν ΒΔ - ΝΑ. Αἱ ἐξ ἀσβεστολιθικῶν κανονικῶν πλακῶν πλευραὶ, με ἀναθύρωσιν εἰς ἀκμὰς τῶν στενῶν πλευρῶν, εἶχον συμπίεσθῃ ἰσχυρῶς. Πλὴν τοῦ διαταραχθέντος σκελετοῦ ὑπῆρχον καὶ τὰ ὀστᾶ τριῶν παλαιότερων ταφῶν καὶ χαλκὸν νόμισμα Φιλίππου Β', ὡς τοῦ τάφου 10.

Εἰς θέσιν Νεραντιζῆς, βορείως τῆς ράχews «Κουβέλι», ὁπόθεν διέρχεται ἡ φυσικὴ διάβασις πρὸς Δερβίζιανα - Κοπάνη, ἐκαθαρίσθησαν 4 τάφοι.

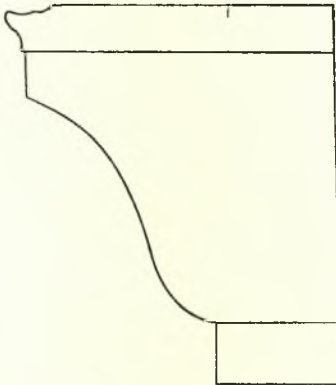
Τάφος 1. Προσανατολισμὸς Β-Ν. πρὸς τὸν Ἄμβρακικόν. Ὁ τάφος κιβωτιόσχημος, ἐσωτερι-

17. Τρία ὁμοία ἐκ τοῦ Τ9 (ΑΔ ἑ.ἀ. σ. 190).

18. Πέντε ὁμοία ἐκ τῶν Τ9 καὶ Τ6 (ΑΔ ἑ.ἀ. σ. 190).

κων διαστάσεων 1.65 × 0,72 μ., βάθους 0,74 μ., με ένιαίας πλάκας εξ άμμολίθου έκαλύπτετο διά τριών πλακών. Έντός του τάφου δύο νεκροί αντίθετως τοποθετημένοι. Άριστερά της κεφαλής του νεκρού, βλέποντος προς Β., χαλκή στλεγγίς, πλησίον της δεξιάς χειρός σιδηρά αίχμη δόρατος.

Τάφος 2. Προσανατολισμός Β - Ν., κιβωτιόσχημος, έσωτερικών διαστάσεων 1.70 × 0,56, βάθους 0,35 μ. Έκάστη των καθέτων πλευρών επενδεδυμένη με δύο στρωτήρας κεράμους. Τό κάλυμμα είχεν εξαφανισθή, διαβρωθείσης της ύπε-

Σχέδ. 5. Κατατομή επικράνου

ράνω γής. Παρά τους πόδας του νεκρού χαλκούς κρίκος.

Τάφος 3. Προσανατολισμός Β - Ν., κιβωτιόσχημος, διαστάσεων 2 × 0,58 μ., με πλάκας εξ άμμολίθου εις τας καθέτους πλευράς. Έντός αυτού κυάθιον με στυλνόν γάνωμα (4ου π.Χ. αί.), σιδηρούν ξίφος, χαλκή άσπιδίσκη, χαλκούν έργαλείον, ως βελόνη, μήκους 0,258 μ., τομής τετραγωνικής, έχον τó εν άκρον διχαλωτόν, με τρήμα εις τά άκρα των δύο σκελών, τó δε έτερον κυκλικόν περίπου.

Τάφος 4. Προσανατολισμός Β - Ν., κιβωτιόσχημος, περιβαλλόμενος με πλάκας άμμολίθου, έσωτερικών διαστάσεων 1.78 × 0,63 μ. Έντός αυτού υπήρχον δύο ερυθρόμορφα ληκύθια του 4ου π.Χ. αί. (Πί ν. 348 ε - ζ'), άμφορες με λαμβαφής μετά του πάματος, ύψους 0,225 μ. (Πί ν. 348 β), του β' ήμισους του 4ου π.Χ. αί., σιδηρά αίχμη δόρατος και σκυφίδιον.

Έρυθρόμορφον ληκύθιον, ύψους 0,11 μ., με γάνωμα εξίτηλον (Πί ν. 348 ζ'). Έπί του σώματος διακρίνεται τó περίγραμμα προτομής επι-

φαινομένης θεάς, αναδυομένης εκ της γής εκατέρωθεν δύο έλικοειδών βλαστών. Έπό την παράστασιν ταινία με Ιωνικόν κυμάτιον.

Έρυθρόμορφον ληκύθιον, ύψους 0,13 μ., με συμπληρωθέντα τόν λαιμόν (Πί ν. 348 ε). Γάνωμα μάλλον στυλνόν. Έπί του σώματος διακρίνεται τó περίγραμμα καθημένης επί σκίμποδος γυναικείας μορφής, εκατέρωθεν έλικοειδών βλαστών, κρατούσης άντικείμενον, ίσως νάρθηκα. Όπισθεν της μορφής φυτόν κυπαρισσόμορφον, εκφύομενον εκ ραδιού σκεύους, όμοίου προς βάσιν γαμικού λέβητος. Έπό την παράστασιν ταινία με Ιωνικόν κυμάτιον.

Άγ. Γεώργιος

Κατά την διάρκειαν έρευνών υπό του καθηγητού κ. Ε. Ε. Higgs εις την παλαιολιθικήν θέσιν Άγ. Γεωργίου και Παντανάσσης (πρβλ. σχετικήν έκθεσιν), έπεσημάνθησαν φρεάτια έπισκέψεως (Πί ν. 349 α), έπικοινωνούντα με την υπό τó έδαφος και εις βάθος 20 περίπου μέτρων διερχομένην έντός του βράχου λαξευτήν σήραγγα του ρωμαϊκού ύδραγωγείου Νικοπόλεως¹⁹. Διήμερος καθαρισμός εις μικρόν βάθος δύο τοιούτων φρεατίων και παρακολούθησις τούτων υπό του εκτάκτου έπιμελητού Άρχαιοτήτων Νικ. Παπαδοπούλου, έδειξεν ότι τά φρεάτια, άνα 40 περίπου μέτρα τοποθετημένα, ήσαν τετράγωνοι κατασκευαί (μήκος έξωτερικής πλευράς 1.85 μ.) με άγωγόν έσωτερικώς, διαστάσεων 0,90 - 0,95 μ. Οι Ισχυροί τοίχοι άπετελούντο άπό τραχείς άργους λίθους και άσβεστοκονίαμα, ως συνδετικήν ύλην, φέροντες κατ' άποστάσεις στρώσεις εξ όπτοπλίνθων. Η λαξευτή σήραγγ, μήκους 400 μέτρων περίπου, έξήρχετο παρά τους δυτικούς πρόποδας των άσβεστολιθικών ύψωμάτων εις την περιοχήν Ριζοβουνίου, εκείθεν δε, ως υπέργειος πλέον κτιστός ύδραγωγός, παρακολούθων την βόρειον περιφέρειαν της πεδιάδος Θεσπρωτικού, διήρχετο διά του χωρίου και άκολούθως, ως περιγράφεται εις την προηγουμένην έκθεσιν (ΑΔ έ.ά. σ. 194, Σχέδ. 1).

Περί των άποτελεσμάτων της έρεύνης εις την παλαιολιθικήν περιοχήν του Άγ. Γεωργίου υπό του κ. Ε. Ε. Higgs, δημοσιεύεται έδώ ιδιαίτερα έκθεσις.

Περαιτέρω εις την περιοχήν Κοινότητος Ριζοβουνίου ό εκτ. έπιμελητής Ν. Παπαδόπουλος έπεσήμανε έρείπια άρχαίου κτηρίου και ψηφιδωτόν δάπεδον, ρωμαϊκής ή χριστιανικής έποχής.

19. Ίδέ αút. σ. 194, πίν. 224 β.

Μεσοπόταμον

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἠρευνηθῆ τὸ πρὸς δυσμᾶς τοῦ κυρίως ἱεροῦ τέμενος καὶ διεπιστάθῃ ἡ ὑπαρξίς τοῦ δωματίου ι κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου, σχέσιν ἔχοντος μὲ τὴν νεкуομαντείαν²⁰. Παραλλήλως ἐγένετο ἡ ὑποστύλωσις τοῦ ὑπεράνω τῶν ἐρειπίων χριστιανικοῦ ναυδρίου, διατηροῦντος τοιχογραφίας τοῦ 18ου αἰῶνος (Πί ν. 349 β). Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν πρὸς κατασκευὴν τῶν ξυλοτύπων διὰ τὰς δοκοὺς καὶ τὸ νέον δάπεδον τοῦ ναυδρίου εὐρέθησαν εἰς τὸ βάθος τοῦ κυρίως ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τρία πῆλινα εἰδῶλια τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., παριστῶντα τὴν θεὰν τοῦ Κάτω Κόσμου Περσεφόνην (Πί ν. 349 γ), καὶ ἕτερον, ἀπὸ τῆς ὁσφύος καὶ κάτω, παριστῶν χθόνιον δαίμονα, τοῦ ὁποῖου οἱ πόδες καλύπτονται διὰ πτερῶν.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐσκαφῶν τοῦ δαπέδου τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς τῆς Μονῆς Παρηγορητίσσης, εἰς τὴν ὁποίαν μελλοντικῶς θὰ στεγασθῇ ἡ Συλλογὴ τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως, προσωρινῶς ἐκτεθειμένων εἰς τὸ νότιον παρεκκλήσιον τοῦ Καθολικοῦ, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Τραπεζῆς (ἐστιατορίου), ἀμέσως πρὸς δυσμᾶς τῆς ἀψίδος, ἔνθα ἡ «ἀποκοπτή» τράπεζα τοῦ ἡγουμένου, λείψανα ἑλληνιστικῆς οἰκίας (Σχ ἐ δ. 6)²¹.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τούτων, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται ἀσφαλῶς καὶ βορείως τῆς Τραπεζῆς, πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς, κατεσκευάσθησαν οἱ ἰσχυροὶ τοῖχοι τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς.

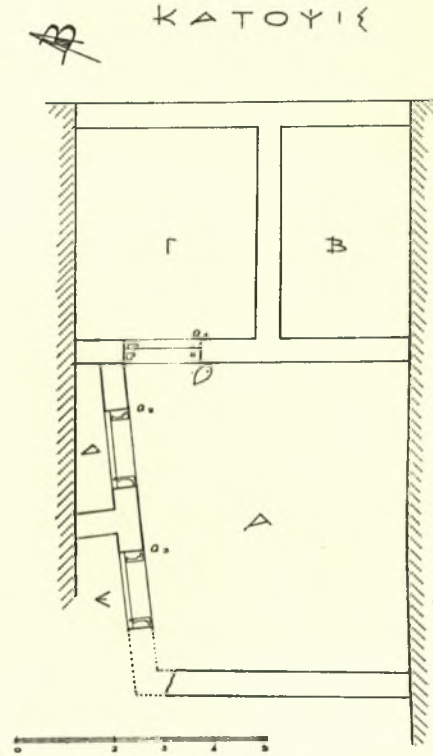
Τῆς οἰκίας διατηρεῖται ἡ λιθίνη κρηπίς, τὸ λιθολόγημα, ἡ δὲ ἀνωδομία θὰ εἶχε κατασκευασθῇ δι' ὀμῶν πλίνθων.

Ἐκτὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας, κατεσκευασμένης διὰ μεγάλων πελεκητῶν καὶ καλῶς συνηρμοσμένων λίθων, ὕψους κατὰ τι πλεον τοῦ ἡμίσεος μέτρου, οἱ λοιποὶ μεσότοιχοι, ἐκ τυχαίων λίθων, διατηροῦνται ὀλίγον ὑψηλότερον τῶν κατωφλίων.

Τῆς οἰκίας ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τεσσάρων δωματίων (Β, Γ, Δ, Ε), τοποθετημένων περὶ τῆς αὐλῆς Α (Πί ν. 349 δ), μὲ ψηφοθετημένον διὰ ποταμίων χαλίκων δάπεδον (μῆκος ἀνάτ.

πλευρᾶς αὐλῆς 5.75, δυτ. 5.10, βορ. 6.20 μ.)²².

Ὅτι ὁ χώρος Α εἶναι ἡ αὐλὴ τῆς οἰκίας, μαρτυροῦν τὸ μέγεθος καὶ ἡ λειτουργικότης, διότι τὰ πέριξ δωμάτια ἐπικοινωνοῦν μετ' αὐτῆς, αἱ δὲ θύραι ἀνοίγονται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωμα-

Σχέδ. 6. Κάτοπις τμήματος ἑλληνιστικῆς οἰκίας

τίων, ἐπίσης ἡ μορφή τῆς ψηφοθετήσεως, προσιδιάζουσα εἰς ὑπαίθριους χώρους. Προσέτι εἰς δύο σημεία, ἀριστερὰ τῶν κατωφλίων a_1 καὶ a_2 , εὐρέθησαν ἀποθηκευμένοι κέραμοι στέγης. Τοιοῦτοι κέραμοι φυσικὸν ἦτο νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς τὴν ὑπαίθριον αὐλὴν παρὰ εἰς τὰ δωμάτια οἰκίας.

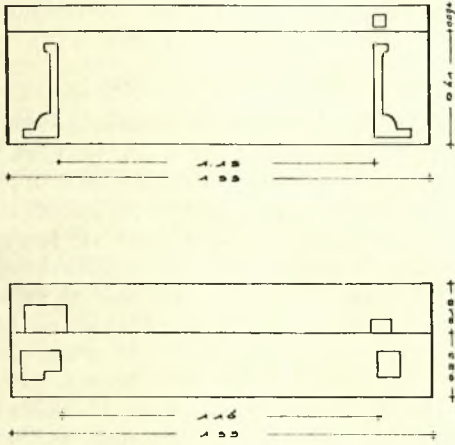
Τῶν δωματίων Γ, Δ, Ε διατηροῦνται τὰ λίθινα κατώφλια (Σχ ἐ δ. 7), ὑπερέχοντα τοῦ δαπέδου 0,18 - 0,20 μ., μήκους 1.55, πλάτους 0,41 (a_1) καὶ 0,49 μ. (a_2 καὶ a_3). Ἐπὶ τῶν κατωφλίων τούτων διακρίνονται αἱ πιεσίσημοι ἐγκοπαὶ (a_2 καὶ a_3) ἢ οἱ ὀρθογώνιοι τὸρμοι (a_1) πρὸς στήριξιν τῶν ξυλίνων ἐπενδύσεων τῶν παραστάδων, μὲ τοὺς τὸρμους περιστροφῆς τοῦ ἄξονος τῆς θύρας ἐπὶ

20. Πλείονα ἰδὲ Ἔργον 1963, σ. 57 - 64, ἔνθα καὶ σχέδιον κατόψεως.

21. Σχετικῶς Ἄν. Ὀρλάνδος, Τὸ Ἔργον 1963, σ. 194 - 195, εἰκ. 203. Περὶ τῆς Μονῆς καὶ τῆς πρὸς ΝΑ. τοῦ Καθολικοῦ βυζαντινῆς Τραπεζῆς, τοῦ ἰδίου, Ἡ Παρηγορητίσσα τῆς Ἄρτης, 1963.

22. Τὸ Ἔργον 1963, σ. 194-195.

τῆς πρὸς τὰ συνεχόμενα δωμάτια πλευρᾶς. Κατὰ ταῦτα αἱ θύραι ἦσαν μονόφυλλοι, ἀνοιγόμενοι πρὸς τὰ δωμάτια ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ κατάφλιον τοῦ δωματίου Β ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν αὐλὴν πλευρᾶς δὲν ἀνευρέθη εἰς ὅσον τμήμα αὐτῆ ἀπεκαλύφθη, ἐπὶ δὲ τοῦ μεσοτοιχοῦ Β - Γ ἡ ὑπαρ-

Σχέδ. 7. Κάτωψις καταφλίων α₂, α₃, (ἄνω), α₁ (κάτω)

ξίς αὐτοῦ δὲν εἶναι βεβαία, μὴ διατηρηθέντος τοῦ τοίχου καθ' ὄλον τὸ μήκος.

Ἐντὸς τῆς οἰκίας συνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα ἑλληνιστικά, ἡ ἄκρα μύξας πηλίνου λύχνου τοῦ 3ου - 2ου π.Χ. αἰῶνος²³, ὀξυλύθμενος ἑλληνιστικὸς ἀμφορεὺς (Σ χ ε δ. 6), πηλίνη λεκανίς, τρία περγαμηνά ὄστρακα λεκανίης, χαλκῆ ἐφηλίς, δύο πηλίνα κυκλικά ὑπόστατα (βάσις λύχνου ἢ λαμπάδος), ἀργυρᾶ δραχμὴ Κορίνθου (κεφαλὴ Ἀθηνᾶς πρὸς ἀριστερά - Πήγασος πρὸς ἀριστερά, τοῦ 3ου - 2ου π.Χ. αἰ.) καὶ ἐφθαρμένον χαλκοῦν νόμισμα, ὡς καὶ δύο χαυλιόδοντες κάπρου.

Ὑπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν δάπεδον, ἐντὸς τῆς ἐρυθρᾶς ἀργιλικῆς γῆς, εὐρέθησαν μερικά χονδροειδῆ προϊστορικὰ ὄστρακα με ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐξ ἄλυσσοειδῶν (κατηγορία II).

Συμφώνως πρὸς τὰ εὐρήματα ἡ ἑλληνιστικὴ οἰκία ὑπῆρξεν ἐν λειτουργίᾳ κατὰ τὸν 3ον - 2ον π.Χ. αἰῶνα.

Δυτικῶς ταύτης εὐρέθη κυκλικὸν ὑπόγειον, ἐσκαμμένον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, με διάδρομον στενὸν πρὸς δυσμάς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου διακρίνονται ἴχνη κυκλικά, πιστοποιοῦντα τὴν ἔδρα-

σιν στυλίσκων ἐξ ὀπτοπλίνθων βυζαντινοῦ ὑποκαύστου, ἀναγκαῖοι διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς. Τοιαῦτα ἴχνη στυλίσκων διεπιστώθησαν ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ ΝΑ. τμήμα τῆς αὐλῆς Α, ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ δαπέδου, ἔνθα δύο σειραὶ ἐκ 4 τετραγωνικῶν ὀπτοπλίνθων ἔφερον παρόμοια κυκλικά ἴχνη ἐδράσεως στρογγύλων πεσσίσκων.

Κατὰ τὴν διάνοξιν βόθρου εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ οἰκίσκου Γεωργίου Παπακίτσου, κατοικοῦ Ἀρτης, παρὰ τὴν ὁδὸν Ὀδηγητρίας, ἀνεκαλύφθη ἐντὸς βαθείας φυσικῆς κοιλότητος τῶν βράχων ἀρχαῖος βόθρος με πολυάρθιμα τεμάχια εἰδωλίων καὶ τύπων (μητρῶν) ἐκ πηλοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., εἰκονίζοντα θεότητας κατὰ τὸ πλεῖστον χθονίας λατρείας. Ἡ περιοχή τῆς Ὀδηγητρίας, περιλαμβάνουσα τὰς δυτικὰς ὑπώρειας τῆς Περάντης, ἰδίως δὲ ἡ χαμηλὴ ἔκτασις ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Μοῆν Κάτω Παναγιάς, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὡς νεκροταφεῖον²⁴.

Ὅτι πρόκειται βόθρος κοροπλαθείου καὶ οὐχὶ ἱεροῦ, ἀποδεικνύουν ἡ σύγχρονος κατασκευὴ τῶν τύπων, αἱ ποικίλαι μορφαὶ τῶν εἰδωλίων καὶ μητρῶν καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τούτων. Μερικοὶ τύποι μάλιστα διατηροῦν καὶ τὸ ὄνομα κατὰ γενικὴν τοῦ κοροπλάθου: ΣΑΤΥΡΟΥ, με γράμματα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 350 α). Ἡ λειτουργία κοροπλαθείου πλησίον ἐκτεταμένου ἀρχαίου νεκροταφεῖου εἶναι ἐπομένως εὐνόητος.

Ὁ πηλὸς τῶν μητρῶν, κεραμόχρους καὶ καθαρός, ἔχει ἀφεθῆ ἐπίτηδες μαλακός, κατόπιν ὑπολογισμένης μετρίας ὀπτήσεως, διὰ νὰ διευκολυνθῆ ἡ παραγωγή τῶν εἰδωλίων. Αἱ εἰκονιζόμενα ἀποδίδουν τὴν προσθίαν ὄψιν τῶν μορφῶν, τὸ δὲ συμπληρωματικὸν ἡμισυ παρήγετο διὰ χωριστοῦ τύπου. Πρὸς κατασκευὴν ἀντιτύπων ἐφηρμόζετο ἐντὸς τῶν μητρῶν στρώμα μαλακοῦ πηλοῦ, ἀκολούθως δὲ προσθημόζοντο αἱ δύο ἀντιστοιχοὶ μῆτραι, ἀφοῦ προηγουμένως ὑγραίνοντο δι' ὕδατος αἱ παρυφαὶ τοῦ νωποῦ πηλοῦ. Τὴν ἀκριβῆ προσαρμογὴν τῶν δύο τύπων διηκκόλουν τὸ πλατὺ περιχέλιωμα τῶν τύπων καὶ οἱ «ὀδηγοὶ» ἡ δέικται, δηλαδὴ χαρακτηριστικαὶ κοιλάνσεις τοῦ περιχειλάματος ἢ ἔγκοπαί.

Ἡ ἰδιότης τοῦ ἡμίπτου πηλοῦ τῆς μήτρας νὰ ἀπορροφᾷ ὑγρασίαν, ἀπέτρεπε τὴν πρόσφυσιν τοῦ νωποῦ πηλοῦ τοῦ εἰδωλίου. Ἀκολούθως διὰ

23. Παραπλήσιοι ἐκ τοῦ νεκροταφεῖου εἰς Μεσοπόταμον Πρεβέζης, Τὸ Ἔργον 1961 σ. 123, εἰκ. 125.

24. Γ. Μηλιάδης, ΑΔ 1926, σ. 63-77· BCH 1955, 1, σ. 267.

τοῦ ἀνοίγματος εἰς τὴν βάσιν τῆς μήτρας ἐγίνετο ἡ συρραφή τῶν δύο τμημάτων διὰ τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς εἰς τὰ σημεῖα συναρμογῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀποξηρανσιν τοῦ πηλοῦ, ἀφηροῦντο εὐχερῶς οἱ τύποι καὶ ἀπληθεροῦντο τὰ ἀντίτυπα.

Εἰς τὰς δημοσιευομένας εἰκόνας παριστάνονται οἱ ἐπόμενοι τύποι καὶ τὰ ἀντίτυπά των²⁵ ἐκ πηλοῦ.

Τύπος μὲ ἔκμαγειον (Πί ν. 350 α - β), διατηρούμενον ὀλίγον χαμηλότερον τῆς ὄσφυος μέχρι τῆς κλίνης. Παριστᾷ ἀνακεκλιμένην ἐπὶ ἀνακλίντρου χθονίαν θεότητα εἰς νεκρόδειπνον. Ἐπὶ τοῦ περιχειλῶματος ὄνω δεξιὰ χαραγμένον μετὰ τὴν ὄπτησιν τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου κατὰ γενικὴν: ΣΑΤΥΡΟΥ. Σφζόμενον ὕψος 0,22 μ. Ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἀνώμαλος. Τεχνοτροπία τῆς μορφῆς καὶ τῶν γραμμάτων τοῦ προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰ.

Τύπος (Πί ν. 350 γ) παραπλήσιος τοῦ Πί ν. 350 α μὲ ἀντίτυπον (Πί ν. 350 δ). Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας πρόσθετος πηλός, σχηματίζων ἔξαρχον εἰς ὀρθὴν γωνίαν, πρὸς στήριξιν τοῦ τύπου καὶ τὴν ἀσφαλὴ συγκράτησιν διὰ τῆς χειρὸς. Σφζόμενον ὕψος 0,205 μ. Προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰ.

Τύπος (Πί ν. 351 α) σχεδὸν ἀκέραιος (ἔλλειπει μόνον τμημα περὶ τὴν βάσιν), ἀποδίδων τὴν θεὰν Ἀθηνᾶν μὲ κράνος, αἰγίδα καὶ δόρυ, σπένδουσιν μὲ φιάλην πρὸ χαμηλοῦ βωμοῦ. «Ὁδηγός» εἰς τὸ ἄκρον τοῦ περιχειλῶματος, εἰς τὸ ὕψος τοῦ μετώπου τῆς θεᾶς καὶ ἔγκοπή (μὴ ὄρατῆ), ἕτερος «ὀδηγός» ἀριστερά, περὶ τὸ μέσον τοῦ περιχειλῶματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔγκοπή, ὀλίγον χαμηλότερον τῆς αἰγίδος. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἀνωμάλου πλευρᾶς τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου κατὰ γενικὴν: ΣΑΤΥΡΟΥ καὶ ἐμπέστος κοιλότης πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ δείκτου τῆς χειρὸς καὶ ἀσφαλὴ συγκράτησιν τοῦ τύπου. Ὑψος 0,27 μ. Τεχνοτροπία γραμμάτων καὶ μορφῆς τοῦ προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Τύπος μὲ ἀντίτυπον (Πί ν. 351 β), (ἀριστερά), παριστᾷ Γοργῶ μὲ ὀφιοειδεῖς βοστρύχους, διατηρούμενος μέχρι τοῦ στήθους. Ἐλλεῖπει τὸ ἄνω ἀριστερὸν μέρος τοῦ κρανίου. «Ὁδηγός» παρὰ τὸ δεξιὸν περιχειλῶμα εἰς τὸ ὕψος τοῦ πάγωνος. Σφζόμενον ὕψος 0,165 μ. Προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰ.

Ἀκέραιος τύπος μὲ ἀντίτυπον (Πί ν. 351 γ). Ἀποδίδει πιθανῶς τὸν Γανυμήδην. Ὁ ἀγαπημένος τοῦ Διός, μὲ φρύγιον πῖλον καὶ ἀνατολικὰς ἐνδρομίδας, ἔχων ἀπογεγυμνωμένον τὸ

25. Τὰ ἐκ πηλοῦ ἔκμαγεῖα κατεσκεύασεν ὁ Ἡπειρώτης γλύπτης κ. Π. Βρέλλης, ἡ δὲ συζήτησις μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ὑπῆρξε χρήσιμος.

σῶμα ἀπὸ τοῦ καταπεσόντος εἰς τὴν ὄσφον ἱματίου, παριστάνεται ἀναπαυόμενος ἐπὶ βάθρου εἰς στάσιν ὀκλάζουσαν. Παρὰ τὴν δεξιὰν κνήμην τοῦ ἀντιτύπου εἰκονίζεται πτηνὸν (ἀετός;), τὸ ὅποῖον μὲ παιδικὴν τρυφερότητα περιβάλλει προστατευτικῶς διὰ τῆς δεξιᾶς. Δύο «ὀδηγοί» παρὰ τὸ περιχειλῶμα ἐκατέρωθεν τοῦ προσώπου, ἕτερος ἀριστερά περὶ τὸ μέσον τοῦ περιχειλῶματος. Ὑψος 0,17 μ. (4ου π.Χ. αἰ.).

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν παρακαμπτηρίου ὁδοῦ, δύο χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς πόλεως Παραμυθιάς, ὁ προωθητὴρ ἀνέτρεψεν ὀλίγους τάφους ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Φωτικῆς. Διεσώθησαν μεγάλοι πίθος, ἀπὸ τῶν ὧμων μέχρι τῆς βάσεως, καὶ τμημα (ὕψους 1 μέτρον) ἐπιτυμβίου λατινικῆς ἐπιγραφῆς (σφάζεται ὀλόκληρον τὸ δεξιὸν ἥμισυ), διαστ. 1.40 × 0,70 μ., φυλασσόμενον σήμερον εἰς Παραμυθίαν. Ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφίας, τὴν ὁποίαν ἀπέστειλεν ὁ ἔκτ. ἐπιμελητῆς Ἰ. Πανδῆς, καθηγητῆς, καὶ ὁ Σπ. Μουσελίμης, ἀναγιγνώσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς περιβαλλομένης μὲ πλαίσιον :

... MEMMI
... ONIS. ET
... ENC ME DEA
... A
... NN. XXXX
... RO & IMVS
... EMERITAE
... T. SIBI

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καστρίτσα

Εἰς τὸν σημαντικὸν προϊστορικὸν συνοικισμόν τῆς Καστρίτισης²⁶ εὗρέθη ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ξεν. Ζώη ὑπὸ τοῦ κ. Alb. Hitteman, Διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Διεκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ὕστερον ἑλλαδικῶν χρόνων τάφος κιβωτιόσχημος, ἀποκαλυφθεὶς ἐκ τῆς διαβρώσεως τῶν ὑδάτων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἀβαφῆς ψευδόστομος ἀμφορεὺς (Πί ν. 351 δ) τῆς YE III B ἢ τῆς πρώιμου YE III C1 περιόδου²⁷. Ὁ τάφος, διαστάσεων 0,96 × 0,45 μ.,

26. Περὶ τῶν δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ΠΑΕ 1951, σ. 173 - 183, 1952, σ. 362-386.

27. Furumark, The Myc. Pottery, εἰκ. 6, 179, 181, εἰκ. 23, σ. 85 - 86. Ὑψους 0,113 μ. Πηλὸς ἄχρὸς, σῶμα ἀμφικωνικόν, βάσις ἐπίπεδος, λαβαὶ τομῆς κυκλικῆς, δίσκος στομίου εὐρὸς καὶ ἐπίπεδος.

βάθους 0,55 μ., με μίαν πλάκα εκ φλύσχου εις εκάστην των πλευρών, ερευνηθείς την 3-12-1963 οὐδὲν ἕτερον ἀπέδωσεν.

Οὕτω εις τὰς μέχρι σήμερον «μυκηναϊζούσας» κύλικας τῆς Καστρίτισης ἐντὸς τάφου γειτονικοῦ ἀγροῦ²⁸ τὸ νέον κεραμεικὸν ἀπόκτημα, ἐντὸς κιβωτισχῆμου τάφου, ἀποτελεῖ πολύτιμον στοιχεῖον περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἠπειροῦ μετὰ τὴν μυκηναϊκὴν - ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα²⁹.

Ὁ νέος οὗτος κιβωτισχῆμος τάφος τῆς ΥΕ III Β/С1, προστιθέμενος εις τοὺς μέχρι σήμερον γνωστούς ἐξ Ἠπειροῦ τάφους τοῦ Καλπακίου καὶ τοῦ νεκρομαντείου τῆς Ἐφύρας³⁰, παρέχει πρόσθετον στοιχεῖον περὶ τῆς διατηρήσεως τούτου ἐκ τοῦ μεσοελλαδικοῦ, εις περίοδον καθ' ἣν εις τὴν μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ θολωτοῦ καὶ θαλαμοειδοῦς τύπου (ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων) καὶ ὁ ὁποῖος ἐπανεμφανίζεται μόλις κατὰ τὴν ΥΕ III C ἢ ὀλίγον πρὶν, ἐνισχύεται ὡς ἐκ τούτου ἢ ἐντύπως, ὅτι ἡ ἐπανεμφάνισις τοῦ τύπου κατὰ τὴν μεταβατικὴν ΥΕ III Β/С1 περίοδον δυνατόν νά ὀφείλεται εις τὴν διείσδυσιν εις τὴν νοτιὰν Ἑλλάδα βορειοελληνικῶν στοιχείων³¹.

Ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ Χρ. Γεωργίου ἐκ Καστρίτισης παρεδόθησαν, ἐπίσης, τὰ κατωτέρω τρία ἀγγεῖα, παρασυσθέντα ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐντὸς τῆς ἀποξηραντικῆς ἀλλοκοῦ τῆς πεδιάδος Καστρίτισης.

1. Ἀμφορίσκος τροχῆλατος μετὰ στυλινὸν μελανὸν γάνωμα, νοτιοελληνικῆς προελεύσεως, τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

2. Χειροποίητος δίωτος ἀμφορίσκος, ἀβαφῆς (Πί ν. 351 ε), ὕψους 0,08 μ., ἐγχωρίου κατασκευῆς, ἔχων ἐπὶ τῶν ὤμων κρεμάμενα ὀρθογώνια ἐκ στικτῶν κοκκίδων. Ἡ μυκηναϊκὴ καταγωγή τοῦ σχήματος εἶναι σαφῆς³². Ἀρχαί 1ης π.Χ. χιλιετηρίδος πιθανῶς.

28. ΠΑΕ 1951, σ. 182, εἰκ. 7, 1952, σ. 365, εἰκ. 3.

29. Περὶ τῶν μυκηναϊκῶν εὐρημάτων εις τὴν Ἠπειροῦ, ΑΕ 1956, σ. 114-153, 1959, σ. 143. Antike Kunst, 1963 (I Beiheft) σ. 48, πίν. 21, 6. Archaeology 15 (1962) σ. 87. Τὸ Ἔργον 1958, σ. 97, 1960, σ. 110-111, 1963, σ. 61-62. ΑΔ (1962/3): Χρονικά. Ν. Sandars, AJA 67 (1963) σ. 110-111.

30. ΑΕ 1956, σ. 114 κ.ε. Τὸ Ἔργον 1963, σ. 62.

31. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, βλ. V. R. d' A. Desborough, The last Mycenaeans and their Successors, 1964, σ. 36 κ.ε.

32. Πρβλ. ἰδίαι τὰ ἐκ Κεφαλληνίας παράλληλα τῆς ΥΕ III C, Σπ. Μαρინάτος, ΑΕ 1932, (Λακκίθρα), πίν. 7, ἰδίαι ὡς ὑπ' ἀριθ. 86, πίν. 11 (171) καὶ 12 (184), ΑΕ 1933 σ. 81, εἰκ. 25, ἐκ τοῦ τάφου Α1 Μεταξάτων τῆς ΥΕ III Β - C1 περιόδου. Περαιτέρω ἐκ τοῦ νεκροταφείου Βεργίνης, Μ. Ἀνδρόνικος, ΠΑΕ 1952, σ. 246, εἰκ. 27, 1953, σ. 156, εἰκ. 19 (περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ

3. Χειροποίητος ἀβαφῆς πρόχους, ὕψους 0,142 μ. (Πί ν. 352 α) ἐγχωρίου κατασκευῆς (ἀ' ἡμισυ 1ης π.Χ. χιλιετηρίδος).

Ἐλεούσα Ἰωαννίνων

Πλησίον τοῦ ἀεροδρομίου Ἰωαννίνων, ἀριστερῶς τῆς ὁδοῦ, ὅπου σήμερον αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ οἰκοτροφείου «Ἄγ. Ἑλένης», εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Alb. Hitteman μερικαὶ αἰχμαὶ ἐκ πυριτολίθου τῆς τελευταίας φάσεως τῆς Μέσης Παλαιολιθικῆς περιόδου (Πί ν. 352 β, αἱ δύο πρῶται ἄνω, μήκους 26 καὶ 49 χιλιοστῶν). Τὰ λοιπὰ εὐρήματα (Πί ν. 352 β), κυρίως αἰχμαὶ, συνελέγησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εις τὴν περιοχὴν τῆς Κοινότητος Λούρου, 25 περίπου χιλιόμετρα νοτιῶς τῆς παλαιολιθικῆς θέσεως τοῦ Ἄγ. Γεωργίου.

Δολιανὰ

Τεμάχια ψηφιδωτοῦ διαπέδου καὶ ἐρείπια χριστιανικῆς βασιλικῆς διακρίνονται εις ἀγρὸν τῆς περιοχῆς Κοινότητος Δολιανῶν εις τὴν λεκάνην τοῦ Καλπακίου. Ὁ ἀγρὸς εὐρίσκεται περὶ τὰ 100 μ. νοτιῶς τῆς ὁδοῦ πρὸς Δολιανὰ, παρὰ τὸ 36ον χιλιόμετρον, νοτιῶς τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, 3 χιλιόμετρα περίπου βορείως τῆς Μονῆς Βελλᾶς.

ΛΟΙΠΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Διὰ πιστώσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Προεδρίου τῆς Κυβερνήσεως ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι.

Διὰ δαπάνης 440.000 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ περιμετρικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου τῆς Δαδῶνης (Πί ν. 352 γ - δ).

Διὰ δαπάνης 100.000 δραχμῶν συνεχίσθησαν ἐπίσης αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν ἡρειωμένων οἰκιῶν τοῦ Σουλίου. Μία τῶν καλύτερων διατηρουμένων, ἡ θεωρουμένη ὡς οἰκία τοῦ Σουλιάτου Πάνου Μπούση, ἀποκατεστάθη πλήρως (Πί ν. 353 α, δ), διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ξενὸν καὶ νὰ στεγάσῃ τὰ εὐρήματα, τὰ συνδεόμενα μετὰ τὴν περίοδον τῶν ἡρωϊκῶν ἀγῶνων τῶν Σουλιωτῶν.

Διὰ δαπάνης τοῦ ἐκ Παραμυθιάς κ. Σωτηρίου Παπαθανασίου, ἐμπόρου ἐν Ἰωαννίνοις, ἀνεσκάφη καὶ ἀνφοδομήθη, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ὁ ὑπὸ τοῦ Καλογήρου Σαμουὴλ ἀνατιναχθεὶς μικρὸς ναὸς τῆς Μονῆς

τῆς 1ης χιλιετηρίδος, τοῦ ἰδίου, Balkan Studies 2, 1 (1961), σ. 85 κ.ε., ἰδίαι 97-98. P. Amandry, Collection Héléne Stathatos, 1953, πίν. XXIX, 205.

Ἄγ. Παρασκευῆς Κουγκίου (Δεκέμβριος 1803).

Διὰ δαπάνης 200.000 ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν μεταβυζαντινῶν ναῶν Ἄγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Κάτω Μερόπης τῆς ἐπαρχίας Πωγωνίου, τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Κορίτιανης καὶ τοῦ ναοῦ Ραβενίων Κατσανοχωριῶν τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης, τοῦ Ἄγ. Γεωργίου Βροσίνας, τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Στούμαινας, πληγέντος προσφάτως ὑπὸ σεισμοῦ, τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν τῆς Νήσου Ἰωαννίνων. Διὰ συνεργεῖο ὑπὸ τὸν ζωγράφον συντηρητὴν τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Σταύρου Μπατογιάννην, ἐγένοντο συντηρήσεις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν τριῶν ἐξωναρθῆκων τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν Νήσου, ὡς ἐπίσης καθαρισμὸς τοῦ βυζαντινοῦ βημοθύρου τοῦ ναοῦ Ἄγ. Χαράλαμπος Περάματος Ἰωαννίνων³³. Διεπιστώθη ὅτι ἡ ἀριστερὰ ὦα τούτου, κοσμουμένη ἀρχικῶς διὰ πλοχομοῦ, ἐτροποποιήθη εἰς μεταγενεστέραν περίοδον, διότι ἐπ' αὐτῆς διακρίνονται τὰ ἄκρα βλαστοσπείρας, συνεχιζομένης καὶ εἰς προστεθῆν μεταγενεστέρως ξύλινον πλαίσιον, μὴ εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα. Προσέτι ὠλοκληρώθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ Φετιχιῆ Τζαμί εἰς τὸ Κάστρον Ἰωαννίνων (Πί ν. 353 ζ')³⁴.

Τέλος συντηρήθησαν μικρὰ τμήματα τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων, ἡ ὁποία εἶναι ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἀναγομένη κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

Ὁ παρὰ τὸν δυτικὸν τουρκικὸν πυλῶνα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς λεγόμενος πύργος τοῦ Θωμᾶ ἀποκατεστάθη μέχρι τοῦ σωζομένου ὕψους του (Πί ν. 353 γ).

Ἐκατέρωθεν τοῦ τόξου ἐντὸς ζυφόρου, πλαισιουμένης δι' ὀπτοπλίνθων, διακρίνονται ἀριστερὰ, μεταξὺ δύο σταυρῶν ἐκ πλίνθων, ἡ ἐπιγραφή ΘΩΜΑΣ (Θωμᾶς), προφανῶς τὸ ὄνομα τοῦ Σέρβου ἡγεμόνου Θωμᾶ Πρελούμπου ἢ Πρελιούμποβιτς (1367 - 1384), συζύγου τῆς Ἀγγελίνας Παλαιολογίνης³⁵. Ἐπὶ τῆς λοιπῆς ζυφόρου, δεξιὰ τοῦ τόξου, οὐδὲν ἴχνος γραμμάτων διεσώθη.

Ἐκ τῶν σαφῶς διακρινομένων, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ βυζαντινοῦ πύργου ἰχνῶν (Πί ν. 353 γ) προκύπτει ὅτι οὗτος ἀπετέλει προσθήκη μεταγενεστέραν. Δεξιὰ μάλιστα τοῦ πύργου διατηρεῖται καὶ βαθεῖα ἐγκοπὴ (Πί ν. 353 β), ἐξικνουμένη πέραν τῆς προσθήκης τοῦ Θωμᾶ, διὰ

33. Ἡπειρ. Χρον. 1928, σ. 220 - 222 (Ἀρ. Ζάχος).

34. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 198, πίν. 226, 3.

35. Ἡπειρ. Χρον. 1930, σ. 7 - 8 (Ἀν. Ὀρλάνδος).

τῆς ὁποίας διήρχετο δοκὸς ἀσφαλίζουσα τὴν ἀρχαιότεραν τοῦ πύργου τοῦ Θωμᾶ ὑπάρχουσαν πύλην τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου. Ἄρα τὸ λοιπὸν τμήμα τοῦ τείχους, κατεσκευασμένον διὰ μικροτέρων ἀργῶν λίθων καὶ δι' ἐνθέτων καθέτων κεράμων, εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Πρελούμπου, ἀναγόμενον πιθανώτατα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτοῦ Μιχαὴλ Α' (1204 - 1215), ἰδρυτοῦ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου³⁶. Ἡ μορφή αὐτῆ τοῦ τείχους συνεχίζεται καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κάστρου, καὶ ἐπιανεμφανίζεται εἰς τὸ ΒΑ. τμήμα, κάτωθι τοῦ Δημοτικῶν Μουσείων, πλησίον τοῦ λεγομένου « Γουλάς ». Ἐνταῦθα διακρίνει τις τρεῖς οἰκοδομικὰς φάσεις (Πί ν. 353 ε).

Ἡ νεότερα κατασκευὴ, καμαροσκέπαστος προσθήκη, διακρινόμενη διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατασκευῆς ἐξ ὀρθογωνίων πελεκητῶν λίθων, ἐναλλασσομένων μὲ ὀριζοντίας περίπου στρώσεις ὀπτοπλίνθων καὶ παρενθέτων ἐπαλλήλων πλίνθων, δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θωμᾶ. Αὕτη προήσπιζε τὴν εἰς τὸ βάθος τοῦ προπυργίου ἐντετειχισημένην μικρὰν πύλην, ἀντικαταστάσαν ἀρχαιότεραν, τῆς ὁποίας τὸ ὑψηλότερον τόξον διακρίνεται εἰς τὸν Πί ν. 353 ε, ἡσφαλίζετο δὲ διὰ καταρακτῆς θύρας (Πί ν. 353 ζ). Τέλος, τρίτην καὶ ἀρχαιότεραν κατασκευὴν ἀποτελεῖ ὁ πρὸς ἀριστερὰ ἰσχυρὸς κυκλικὸς πύργος, ὁ « Γουλάς » (Πί ν. 353 η), ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθῆ μὲ τὸ τείχος, διὰ τοῦ ὁποίου περιτειχίσεν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Νορμανδὸς Βοημοῦνδος, υἱὸς τοῦ Γυϊσκάρδου, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως (1081)³⁷.

Ὁ περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος γινόμενος περιτειχισμὸς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ συνίστατο εἰς τὴν κατασκευὴν ἐξωτερικοῦ τείχους, περιβάλλοντος τὸ βυζαντινὸν κάστρον, καὶ ἐσωτερικῆς ἀκροπόλεως (Ἴτς Καλέ), ἔνθα τὸ Φετιχιῆ Τζαμί.

Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

36. Αὐτ. σ. 8. Παπαδοπούλου Κεραμῆς, Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἐταιρείας 3, σ. 454. Ἡ ἐξαφάνισις τῶν ἰχνῶν τῆς βυζαντινῆς πύλης ὀφείλεται εἰς τὴν κατακρήμνισιν τοῦ τυμπάνου, τὸ ὅποιον συνεπληρώθη προχειρῶς.

37. Περὶ τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Βοημοῦνδου, Ἄννα Κομνηνῆ, Ἀλεξιάδης Ε', IV, 1 - 4, ἐκδ., LEIB, τ. Β' σ. 17 - 19 καὶ Guilielmus Apuliensis, Gesta Roberti Wiscardi, Ε', ἐκδ. Μ. Mathieu, Παλέρμιον 1961, σ. 238. Ὅτι τὸ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἐπὶ « ἐρμυνοτάτης ἀκροπόλεως » μνημονευόμενον νέον « κάστρον », τὸ ὅποιον ἀνήγειρεν ὁ Βοημοῦνδος, θεωρήσας τὸ προὔπαρχον ἐπισφαλές, ἐκεῖτο πιθανώτατα ἐπὶ τοῦ βορείου βράχου, ἔνθα τὸ Τέμενος Ἀσλὰν Πασᾶ (σημ. Δημοτικῶν Μουσείων), ὁ δὲ πρὸς νότον στρογγύλος πύργος, ὁ « Γουλάς », ἀνήκει εἰς τὸ κάστρον τοῦτο, ὅπεστήριζεν ἡ κ. Ἐρα Βρανούση εἰς διάλεξίν τῆς (30 - 3 - 64) εἰς Ἰωάννινα (αἰθουσα Ἐταιρείας Ἡπειρ. Μελετῶν).

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κέρκυρα

Κατά τὸ ἔτος 1963 τὸ κύριον ἔργον τῆς Ἐφορείας Ἰονίων Νήσων ὑπῆρξεν ἡ συνέχισις τῆς ἀπὸ τοῦ 1962 ἀναληφθείσης ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ἐν Κερκύρα βασιλικὸν κτῆμα τοῦ Μον Repos, διὰ τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας δημοσιεύεται κατωτέρω χωριστὴ λεπτομερῆς ἔκθεσις.

Περιωρισμένη δὲμος ἔρευνα ἀρχαίων ταφῶν διεξήχθη καὶ εἰς τὸν λόφον τῶν φυλακῶν, ὅπου ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὑσοῦτο ὁ προμαχὼν τοῦ «Σωτήρος», ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐργασιῶν θεμελιώσεως ἐνὸς συγκροτήματος λαϊκῶν πολυκατοικιῶν (Σχ ἔ δ. 1). Ἡ περιοχή αὕτη εὐρίσκεται ἡμισυ περίπου χιλιόμετρον πρὸς νότον τοῦ μνημείου τοῦ Μενεκράτους καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τῶν οἰκοπέδων Δαλιέτου, Γρίμμα καὶ Πουλιάση, ὅπου διετηρηθήσαν ἀνασκαφαὶ τὸ 1962. Εἰς τὸ παρατιθέμενον σχεδιογράφημα τῶν συγκροτημάτων οἰκοδομῶν ἔχουν σημειωθῆ διὰ μελανῶν στιγμῶν ἐντὸς τῶν «πεδίλων» αἱ θέσεις, ὅπου εὐρέθησαν αἱ ταφαί.

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν εἶχεν ὑποστῆ, ὅπως συνήθως, τὴν καταστρεπτικὴν ἐνέργειαν τῶν μηχανημάτων ἐκσκαφῆς, προτοῦ ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη δυνηθῆ νὰ θέσῃ κάποιαν τάξιν εἰς τὸ χάος.

Αἱ ταφαὶ αὗται ἦσαν ἀπλούσταται. Αἱ περισσότεραι ἦσαν τάφοι τοῦ συνήθους κεραμοσκεποῦς τύπου, περιέχοντες τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ καὶ τινα, κατὰ τὸ πλεῖστον ὑσήμαντα, κτερίσματα, ὑπῆρχον δὲ καὶ μερικὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα. Χρονολογικῶς αὗται ἔξετείνοντο ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς τὸ παρά τὴν ὁδὸν Κύπρου συγκρότημα ἀριθ. 8 διεπιστώθησαν εἴκοσι τρεῖς τοῦλάχιστον ταφαί, ἐξ ὧν τινες εὐρίσκοντο ἄνωθεν ἐτέρων, ὥστε ἐσημειώθησαν μόνον εἴκοσι. Ἀναφέρω τὰ κυριώτερα εὐρήματα ἐκ τῶν ταφῶν τοῦ συγκροτήματος τούτου κατὰ χρονολογικὴν τάξιν:

Ἐκ τῶν παλαιότερων ἦτο τὸ μικρὸν ἀττικὸν ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον τοῦ Πί ν. 354 α (ἀριθ. εὐρ. 951), ὕψ. 0,056 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται κυνάριον τρέχον ἀριστερὰ. Χρόνοι του εἶναι τὸ β' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος εἶναι ἡ μελαμβαφῆς πελίκη τοῦ Πί ν. 354 β με τὸ ραβδωτὸν σῶμα (ἀριθ. εὐρ. 873), ὕψ. 0,365, διαμ. 0,17 μ., ἡ ὁποία ἦτο τεφροδόχος (τάφ. Α 1).

Ἡ ἐφθαρμένη καὶ ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκολληθεῖσα ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος πελίκη τοῦ Πί ν. 354 γ (ἀριθ. εὐρ. 919), ὕψ. 0,22 μ., ἀπὸ τὸν τάφον Κ, εἶναι τῶν μέσων περίπου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς κυρίας τῆς ὄψεως φέρει παράστασιν πυγμαίου με κωνικὸν πῖλον, ἀγωνιζομένου ἐναντίον δύο γερανῶν ἐκατέρωθεν, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης συνήθη παράστασιν δύο ἱματιοφόρων νέων συνομιλούντων.

Εἰς ἓνα τάφον κάτωθεν τοῦ Π εὐρέθη ἡ χαλκὴ στλεγγίς τοῦ Πί ν. 355 δ (ἀριθ. εὐρ. 950), μήκους 0,17 μ., ἡ ὁποία φέρει με μικρὰ ἀνάγλυφα γράμματα τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτῆτου τῆς καὶ κατόχου προφανῶς τοῦ τάφου

Ἀεβλόσωνος

Τὸν 4ον αἰῶνα μαρτυροῦν τὰ γράμματα, ἡ συνευρεθεῖσα κοτύλη τοῦ Πί ν. 354 δ (ἀριθ. εὐρ. 935), ὕψ. 0,14, διαμ. 0,105 μ., καθὼς καὶ ὁ πιθανὸς ἐντόπιος λύχνος (ἀριθ. 949) ἀπὸ τὸν ἴδιον τάφον. Διότι ὁ λύχνος οὗτος εἶναι τοῦ τύπου 25 Α τοῦ Howland, Greek Lamps, σ. 38 καὶ σ. 67 κ.έ., ἀνήκει δὲ εἰς τοὺς χρόνους μεταξὺ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅτε ἐμφανίζεται ὁ τύπος, καὶ τοῦ 310 περίπου, ὅποτε ἐξαφανίζονται αἱ λαβαὶ ἀπὸ τοὺς λύχνους τοῦ τύπου αὐτοῦ.

Εἰς τὸν τάφον Ε εὐρέθησαν φύλλα χρυσοῦ στεφάνου (ἀριθ. εὐρ. 962), ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν, καὶ χρυσοῦν δισκάριον φέρον ἔκκρουστον διακόσμησιν κύκλω μὲν στιγμῶν καὶ ἐσωτέρω στεφάνου, ἐντὸς δὲ τούτου εἰς καθέτους σειρὰς

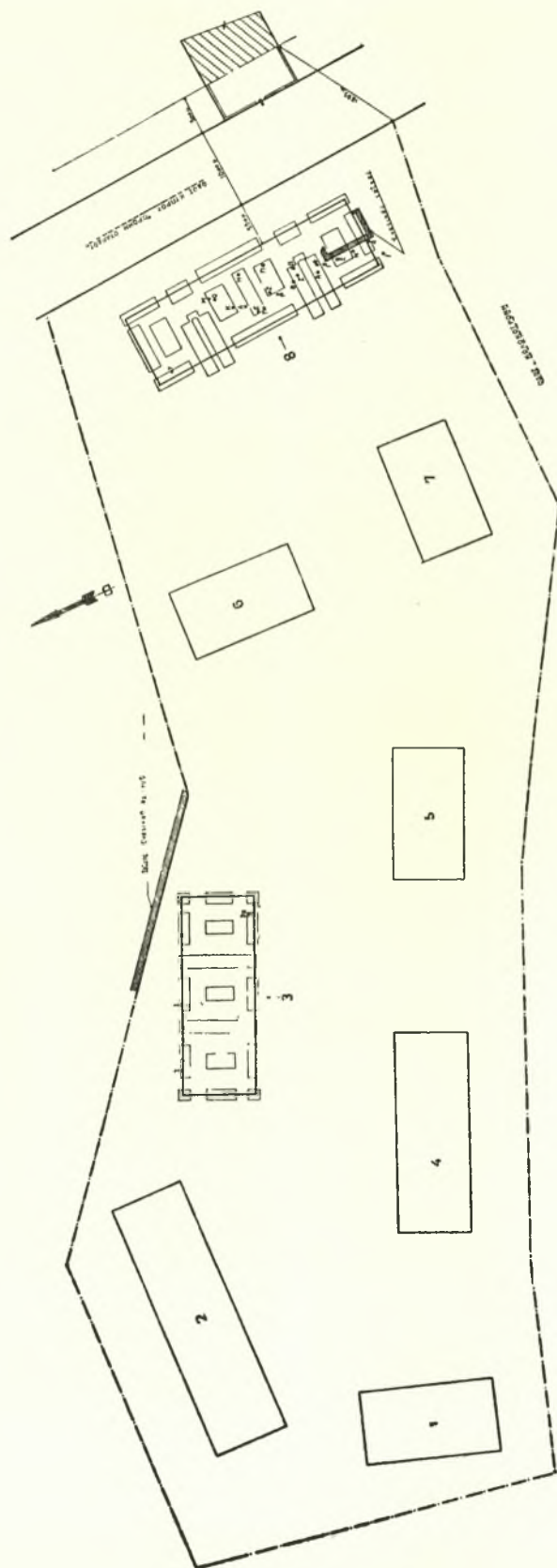
Ἀ π ε ι

τρίπους

ρ ω τ ἄ ν

ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὰ Ἑπαιρωτικὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς τῆς Δημοκρατίας, 238 - 168 π.Χ. (BMC, Thessaly etc. πίν. 17, ἀριθ. 12).

Τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος εἶναι ἡ πυξίς τοῦ Πί ν. 355 β (ἀριθ. εὐρ. 900) ἀπὸ τὸν τάφον Δ (ὕψ. 0,105, διαμ. ἀνοίγματος 0,05 μ.), τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κυλινδρικόν, μειούμενον πρὸς τὸ στόμιον, σῶμα καὶ ὁ περὶ τὴν κοιλίαν εὐρὺς δακτύλιος. Ὁμοία, ἀλλ' ὀλίγον παλαιότερα, λόγῳ τῶν κάπως βαρυτέρων ἀναλογιῶν τῆς, εἶναι ἡ ἐκ Φοινίκης τῆς Βορείου Ἠπείρου πυξίς (Albania Antica II, σ. 205, εἰκ. 137), εὐρεθεῖσα ἐντὸς τάφου με νόμισμα τοῦ Πύρρου καὶ μεγαρικὸν σκύφον τοῦ 3ου αἰῶνος (αὐτ. εἰκ. 139). Με τὴν πυξίδα μας εὐρέθη εἰς τὸν ἴδιον τάφον μεγαρικὸς σκύφος με μεγάλα φύλλα (ἀριθ. εὐρ. 897) τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ εἰς τὸν Πί ν. 355 β κάλυμμα ἀπὸ τὸν ἴδιον τάφον Δ (ἀριθ. εὐρ. 899), διαμ. 0,10 μ., με ἀνάγλυφον παράστασιν ἀσιπδοφόρου ὀρμῶντος ἐναντίον

Σχέδ. 1. Ἀρχαῖοι τάφοι εἰς τὸν λόφον τοῦ «Σωτήριος», ὅπου αἱ λαϊκὰι πολυκατοικίαι

γονυπετοῦς ἀντιπάλου του δεξιά, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συνανήκει (παραδείγματα 2ου αἰῶνος: *Hesperia* 1934, ἀριθ. Ε 51 καὶ *AM* 1912, σ. 107, εἰκ. 8, σ. 110).

Τοῦ ἄλλου, ὕψ' ἀριθ. 3, συγκροτήματος αἱ τῶν φαί ὑπερέβαινον τὰς δέκα, ἀλλὰ τὰ εὐρήματα ἦσαν τόσον πενιχρά, ὥστε περιττεῦει, νομίζω, ἡ μεία καὶ ἑνὸς ἕστω ἕξ αὐτῶν.

Βορειοανατολικῶς τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ μνημείου τοῦ Μενεκράτους, εἰς οἰκόπεδον ὅμως τῆς ἀντιθέτου (ἀνατολικῆς) πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Κύπρου (ἀριθ. 8) εὐρέθησαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1963 συντρίμματα ἀρχαϊκῶν τάφων. Τὸ περισσότερον ἀξιόλογον εὕρημα ἦτο μικρὸν πήλινον πρωτοκορινθιακὸν μυροδοχεῖον ἑνὸς γνωστοῦ σχήματος (*Payne*, NC, σ. 313 - 4 καὶ σημ. ἀριθ. 1067 - 72. *Horper*, BSA, 44, 247 κ.ἑ. *Pegachora*, II, ἀριθ. 2227 κ.ἑ.) ὕψ. 0,085 μ., με ἐφθαρμένην γεωμετρικὴν διακόσμησην καὶ δύο ὁπὰς πρὸς ἀνάρτησιν (Πί ν. 355 γ).

Πολὺ μακρύτερον, πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ε.Ι.Ρ. περιουλελήθησαν τὸν ἴδιον μῆνα δύο ναϊδίοσχημοὶ ἐπιτύμβιοι στήλαι τῆς πρώϊμου ἑλληνιστικῆς περιόδου ἕξ ἀσβεστολίθου, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔφερον ἄλλοτε γραπτὰς παραστάσεις εἰς τὴν μεταξὺ τῶν παραστάδων βαθυτέραν ἐπιφάνειάν των. Ἡ μία, μεταφερθεῖσα ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἔναντι τοῦ Ε.Ι.Ρ. κέντρου «Καλλιθέα» (μεγ. ὕψ. 0,91 μ., ἀριθ. εὐρ. 835), φέρει ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τὴν ἐπιγραφὴν:

Σ ὥ σ α ν δ ρ ε χ α ἰ ρ ε

Ἡ ἄλλη (σῶζεται μόνον τὸ ἄνω) (ἀριθ. εὐρ. 833, ὕψ. 0,345 μ.), μεταφερθεῖσα ἐκ τοῦ κτήματος Σούλου, μεταξὺ ἀεροδρομίου καὶ Ε.Ι.Ρ. φέρει τὰ ὀνόματα δύο γυναικῶν:

*Κ ὕ λ λ α Ἰ α μ φ ἰ α
Χ α ἰ ρ ε τ ε*

Ἀπὸ τὸ κτῆμα Σούλου μετεφέρθη καὶ ἡμισυ κορινθιακοῦ κιονοκράνου ἕξ ἀσβεστολίθου, ἕξ ἡμικίονος ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐπιτύμβιου προφανῶς προορισμοῦ (Πί ν. 355 α).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τοῦ νέου Μουσείου Κερκύρας, τὸ ὁποῖον, ὅπως ἐλπίζεται, θὰ εἶναι ἕτοιμον ἔντος τοῦ 1964.

Κεφαλληνία

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀργοστολίου ὁ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀποσταλεῖς ἱκανώτατος τεχνίτης κ. Ζαχαρίας Κανάκης συνεκόλλησε μέγα μέρος τῶν ἐκ τοῦ φοβεροῦ σεισμοῦ τοῦ 1953 κα-

ταστραφέντων ἀγγείων τῆς παλαιᾶς συλλογῆς, ὡς καὶ τὰ ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα εὗρεν εἰς τὰ Μεταξῆτα ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Σπυρ. Μαρινᾶτος τὸ ἔτος 1960. Ἡ ἐπανέκθεσις εἰς τὸ ἕτοιμον πλέον κτήριο τοῦ Μουσείου θὰ ἀρχίσῃ εὐθὺς ὡς περατωθῇ ἡ συγκόλλησις τοῦ συνόλου τῶν ἀγγείων.

Ὁ κ. Μαρινᾶτος ἀνέσκαψε τὸ θέρος εἰς τὸ παρὰ τὴν Σάμην σπήλαιον Μελισσάνης μικρὰν λαρίδα γῆς ἔντος τῆς ὠραίας λίμνης τοῦ σπηλαίου. Τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν παρέσχεν ἡ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τουριστικῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ σπηλαίου ἀνευρέσις πηλίνου στρωγύλου δίσκου με παράστασιν συρίττοντος Πανὸς καὶ κύκλου χορευουσῶν Νυμφῶν (ἀριθ. εὐρ. Μουσείου Ἀργοστολίου 1803). Τόσον ὁ δίσκος, ὅσον καὶ τὰ ἄλλα ἀναθήματα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν (πῆλινα ἀνάγλυφα πλακίδια καὶ τινες λύχνοι), ἀνήκουν εἰς τὴν πρώϊμον ἑλληνιστικὴν περίοδον. Ταῦτα πρόκειται συντόμως νὰ δημοσιευθοῦν.

Εἰς ἄλλην θέσιν τῆς περιοχῆς Σάμης καὶ συγκεκριμένως ἔντος τῆς κοίτης χειμάρρου διερχομένου εἰς ὄχι μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως Ρουπάκι, ἐν περίπτῳ χιλιόμετρον ἔξωθι τῆς κωμοπόλεως πρὸς νοτίαν γενικῶς κατεῦθυσιν, ὁ καθηγητὴς κ. Μαρινᾶτος ἀνεῦρεν ἐπιβλητικὰ κτηριακὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα ὑπετέθη ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἢ τὴν ὑστεροελλαδικὴν περίοδον. Ἄν βεβαιωθῇ ἡ ὑπόθεσις, τὰ λείψανα ταῦτα θὰ ἀπετέλουν τὴν πρώτην θετικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰσχυρᾶς προϊστορικῆς Σάμης (πρβλ. Ἰλ. Β 634, Ὀδυσ. α 245 - 8, ι 24).

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΜΟΝ REPOS

Β'. Ἐκθεσις πεπραγμένων

Ἡ ἀπὸ τοῦ 1962 ἀναληφθεῖσα ἀνασκαφὴ εἰς τὸ βασιλικὸν κτῆμα τοῦ Μον Repos (Σ χ ε δ. 2) συνεχίσθη καὶ τὸ 1963 με ἐκπληκτικὰ, ὅπως καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀποτελέσματα.

Ὁ Χ ὠ ρ ο ς

Ὁ ἀνασκαφεὶς χώρος, κείμενος εἰς ὄχι μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ Καρδακίου, ἀποδεικνύεται βαθμηδόν, ὅτι ἦτο ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἱερῶν τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλλάδος. Ὁ ναὸς, τοῦ ὁποῖου ὑπετέθη ἡ ὑπαρξίς ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ λόφου, ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ μεγαλύτε-

ρος καί σημαντικώτερος τῆς πόλεως, παρ' αὐτόν δὲ ὑφίσταντο, ὅπως θὰ ἴδωμεν, μικρότεροι ναῖσκοι ἐντός τοῦ ἴδιου ἱεροῦ. Ὅλων αὐτῶν ἡ διακόσμησις ἦτο πλοῦσια καί, τὸ σπουδαιότερον, διετηρήθη κατὰ μέγα μέρος, ἐπειδὴ ἀπερρίφθη μὲ τὰ ἀφιερῶματα εἰς τὰς παρυφᾶς τοῦ λόφου ὕστερα ἀπὸ κάποιαν καταστροφὴν ἐπισυμβᾶσαν εἰς τὸ ἱερόν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καί τὴν περὶ τὸ 400 π.Χ. ἀναληφθεῖσαν γενικὴν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ, ἱστορίαν δηλαδὴ ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὸν σχηματισμὸν τοῦ περιφήμου Schutt τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Μέρους τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς εἶχεν ἀνασκαφῆ τὸ 1962 εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λόφου (χῶρος III), ὅπισθεν τοῦ ἐρειπωμένου ἀναλημματικοῦ τοίχου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκείνην εἶχον εὑρεθῆ ὄχι μόνον πάμπολλα συντρίμματα τοῦ μεγάλου ναοῦ, καθὼς καὶ ἀφιερῶματα, ἀλλὰ καὶ τμήμα ἀπλοῦ τινος, διμεροῦς κτίσματος, τὸ ὁποῖον ὑπετέθη, ὅτι ἦτο κατοικία ἱερέων, καὶ παρ' αὐτὸ δεξαμενὴ λαξευμένη εἰς τὸ μαλακόν, ἀργιλλῶδες ἔδαφος, τῆς ὁποίας ἐλάχιστον ἠρηνύθη τότε.

Τὸ 1963 ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετάθη πρὸς Ν. καὶ Δ. καὶ ὠλοκληρώθησαν, τόσον μὲν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ διμεροῦς κτίσματος (κληθέντος Α), ὅσον καὶ ὁ καθαρισμὸς τῆς δεξαμενῆς.

Τὸ κτίσμα Α ἐσώθη ἐπὶ μήκους 9,75 μ. Τὸ βόρειόν του ἄκρον εἶχεν ἀποκοπῆ, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1962 ἐλέχθη, κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἐνὸς ἐκ μεγάλων λίθων συγκειμένου ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ὁ δυτικὸς τοίχος, πάχους περίπου 0,50, σφῶζόμενος μέχρις ὕψους 0,45 μ., ἀπαρτίζεται κυρίως ἐξ ἀσβεστολίθων προελεύσεως Σινιῶν Κερκύρας, τοποθετημένων δρομικῶς, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ του ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν μικρῶν λίθων ἐξ ἀσβεστολίθου ἢ ψαμμολίθου ἢ κερατολίθου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀραιὰ καὶ ποῦ παρεμβάλλονται τεμάχια κεράμων. Ἡ ἐξωτερικὴ (δυτικὴ) ὄψις του παρουσίαζε, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μήκος, οἰνοεὶ ἐπένδυσιν ἐκ τεμαχίων κεράμων στέγης (περὶ τῆς βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικὰ Β2 σ. 163 τῆς ἐκθέσεως τοῦ 1962). Πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον του ὁ τοίχος οὗτος παρουσιάζει κλίσιν παρακολουθοῦσαν τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους.

Ὁ ἐγκάρσιος τοίχος ἔχει ὄψιν πρὸς Β., τὸ μέγιστον διακρινόμενον ὕψος του εἶναι 0,54, τὸ δὲ πάχος του περίπου 0,60 μ. Βασικῶς, ἡ κατασκευὴ του εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου, τὸ σύστημα εἶναι δρομικὸν μὲ μικροτέρους λίθους ὅπισθεν, τῶν ὁποίων οἱ ἀνώτεροι καλύπτονται ἀπὸ τοὺς εἰσέχοντας ἀνωτέρους λίθους τῆς προσθίας πλευρᾶς. Δόμοι σφῶζονται πέντε. Τὸ ἔδαφος

ἐδῶ εἶναι ἐπικλινὲς πρὸς Α., ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ κλίσις τοῦ τοίχου. Εἰς τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ βορειοτέρουωματιοῦ ὑπάρχει βαθμιδωτὴ κατασκευὴ, τῆς ὁποίας αἱ «βαθμίδες» ἀποτελοῦνται ἄλλοι ἐξ ἀκανονίστων καὶ ἀνίσων λίθων, ἐξ ὧν αἱ πλείοται ἐξ ἀσβεστολίθου Σινιῶν (μία ἐκ ψαμμίτου). Τοιαῦται «βαθμίδες» σφῶζονται τρεῖς, πρὸς τὸν δυτικὸν ὁμας τοῖχον σχηματίζεται εἶδος «πλατύσκαλου» ἐκ δύο πλακῶν, πέραν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἰσόπεδος ἔκτασις ὄχι μεγάλη. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίζετο ξυλίνη, κινητὴ κλίμαξ ἀνάγουσα κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἰς ξυλινὸν δῶμα ἄνωθεν τοῦ βορείου ἄκρου τοῦωματιοῦ.

Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ κτίσματος ἀπετελεῖτο ἀπὸ μεγαλύτερους καὶ κανονικώτερους τῶν ἄλλων λίθους, οἱ ὅποιοι ἔχουν κυλισθῆ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν λόγω τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους.

Διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ κτίσματος οὔτε τώρα δὲν προέκυψε τίποτε τὸ συγκεκριμένον. Ὡς ὑπόθεσις μόνον ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ θέσις του εἰς τὴν ΒΑ. ἄκρον τοῦ ἱεροῦ, τὸ σχῆμα, καὶ ἡ ἰδιόρρυθμος βαθμιδωτὴ κατασκευὴ, δικαιολογοῦν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἦτο ἱερόν, ἀλλὰ μάλλον κατοικία ἱερέως ἢ ἄλλο τι βοθητικὸν κτίσμα.

Ἡ δεξαμενὴ εἶναι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐσκαμμένη εἰς τὸ μαλακόν ἀργιλλῶδες ἔδαφος. Τόσον μαλακὰ ἦσαν τὰ τοιχώματά της, ὥστε μὲ τὰς πρώτας βροχὰς τοῦ φθινοπώρου καὶ προτοῦ προλάβωμεν νὰ ἐπέμβωμεν, κατέρρευσε σημαντικὸν τμήμα τούτων, ἰδίως τὰ ἄνω μέρη. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπεχώσθη αὐτὴ καὶ ἄλλοι παρ' ἡμῶν, διὰ νεωτέρων «μπάζων», ὥστε νὰ ἀποτραπῆ νέα, ὀλοκληρωτικὴ ἴσως καταστροφὴ. Τὸ ὀλικὸν βάθος τῆς δεξαμενῆς ἔφθανε τὰ 3,24 μ., ἀπὸ δὲ βάθους 1,56, ὅπου εἶχε διάμετρον 2,30 μ., διηρῦνετο κανονικῶς φθάνουσα τελικῶς διάμετρον 3,30 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 45 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ διμεροῦς κτίσματος πρὸς Ν. εἶχεν ἐπισημανθῆ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς μία πλήρης θάμνων τάφος ἔχουσα κατεύθυνσιν Δ - Α., δηλαδὴ κάθετος πρὸς τὸν λόφον, ἡ ὁποία, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν παλαιῶν φωτογραφιῶν τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, εἶχεν ἀνοιχθῆ ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς τοῦ 1914. Εἰς τὸ κάτω τμήμα της εἶχεν εὑρεθῆ τότε τμήμα τοίχου, τὸν ὁποῖον ἀπεφάσιμα νὰ διερευνήσω παρακολουθήσας κυρίως πρὸς Β. (ὁ χῶρος ὀνομαζόμενος IV). Ὁ τοίχος ἀεκαλύφθη, ὅτι ἀνήκεν εἰς κτήριον ἄρκετὰ μεγάλων διαστάσεων, τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν δύο διαμερίσματα ἄξονος Α - Δ., ἐν βόρειον σκαφὲν κατὰ μέγα μέρος καὶ ἐν νότιον, ἐλάχιστα σκαφέν. Ἡ κυ-

ρία πρόσωπις τοῦ κτηρίου ἤτο πρὸς βορρᾶν. Τὸ φανεράναι ἢ ἐπιμέλεια τοῦ βορείου τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀπαρτίζεται ἐκ μεγάλων, καλῶς πελεκημένων λίθων (τῶν μεγαλύτερων ἐξ αὐτῶν ἐχόντων μήκος 1.15 καὶ 1.19 μ.), δρομικῶς τοποθετημένων κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα. Ὅπισθεν τῆς «προσώψεως» ὑπάρχει «γέμισμα» ἄλλων μικροτέρων ὀρθίων λίθων διαφόρων διαστάσεων. Τὸ συνολικὸν πάχος τοῦ τοίχου εἶναι 0,58 - 0,59, τὸ δὲ μέγιστον ἀνασκαφὲν ὕψος 0,95 μ.

Τὸ αὐτὸ περίπου πάχος ἔχει καὶ ὁ δυτικὸς τοίχος, μόνον ὅτι τοῦτοῦ ἢ ἐδθνητηρία ἐξέχει ἄλλα 0,07 - 0,08 μ. Τὸ μέγιστον σφζόμενον ὕψος του εἶναι 0,68, εἰς αὐτὸ δὲ τὸ σημεῖον τὸ θεμέλιον του ἔχει ὕψος 0,30 μ., ἐνῶ εἰς ἄλλα σημεία ὀλιγώτερον. Ὁ τοίχος οὗτος δὲν ἔχει τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ βορείου. Ἀποτελεῖται ἐκ λίθων μικροτέρων διαστάσεων, κατὰ τὸ μᾶλλον δὲ ἢ ἦτον ἀκανονίστων, εἰς δύο σειράς. Ὅπισθεν τῆς ἐσωτερικῆς ὑπῆρχον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀνασκαφῆς τεμάχια κεράμων ὀρθια κατὰ σειράν, ὡσάν ἐπένδους, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος Α (Πί ν. 356 α).

Τὸ κτίσμα Β εἶναι θεμελιωμένον ἐντὸς τῆς μάμου. Ἡ χρονολόγησις του δὲν καθωρθῶθη ἀκόμη, ἢ κατασκευὴ του ὁμοῦ φαίνεται νὰ εἶναι ὑστεροκλασσικὴ. Τὴν ἐποχὴν τῆς καταστροφῆς του γνωρίζομεν ἀπὸ ὄστρακα καὶ τινα νομίσματα τῆς μετὰ τὴν καταστροφὴν του σχηματισθεῖσης ἐπιχώσεως, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι αὕτη εἶναι ἢ μέση ἑλληνιστικὴ περίοδος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν καταστροφῆς εὐρέθησαν καὶ σωροὶ κονιαμάτων, κυρίως λευκῶν καὶ τινων μελανῶν, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς δύο περιόδους, μίαν παλαιότεραν ἀτελεστέρας τεχνικῆς καὶ μίαν νεωτέραν πολὺ καλῆς ποιότητος. Ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὅσοι τοῖχοι τοῦ κτηρίου ἀπέμειναν ὀρθοί, ἐλεηλατήθησαν ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς διὰ τὰς ὀχυρώσεις τῆς νέας πόλεως. Τοῦτο ἐβεβαιώθη ἀπὸ τὴν ἐπανευρεθεῖσαν τάφρον, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀνοίξει οὗτοι εἰς ὅσα σημεία τὸ θεμέλιον ἐκαλύπτετο ὑπὸ χρώματος, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν περισυλλογὴν ἐνετικοῦ νομίσματος ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐνὸς ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων λίθων τοῦ θεμελίου.

Ὅλιγα μέτρα ἄνωθεν τοῦ κτηρίου Β, ἐπὶ αὐτοῦ τοῦτοῦ τοῦ λόφου διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ δοκιμὴ ἐκτάσεως 5.40×3.50 μ. (χῶρος V). Ἐκεῖ, εἰς ἐλάχιστον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν βάθος, εὐρέθη ἐπὶ μήκους 3.70 μ. τμήμα θεμελίου ἔχοντος κατεύθυνσιν ΒΑ - ΝΑ. καὶ συγκεκριμένον ἐκ διπλῆς σειρᾶς ἀσβεστολίθων, μεγίστου πάχους 1 μ. περίπου (Πί ν. 356 β - γ). Τὸ κτίσμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνή-

κεν ὁ τοίχος οὗτος (Γ) ἦτο ἀρχαϊκὸν καταστραφέν, ὅπως ἀπὸ τὰ ὄστρακα τῶν χρωμάτων τὰ ὁποῖα τὸν ἐκάλυπτον ἐξάγεται, τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα τοῦ λόφου, δηλαδὴ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα. Εἰς τὰ χρώματα αὐτὰ περιείχετο καὶ λεπτὴ λατύπη, ἢ ὁποῖα προφανῶς ἔχει τὴν ἰδίαν ἐξήγησιν μὲ τὴν εὐρεθεῖσαν εἰς τὸν χῶρον III, ὀφείλεται δηλαδὴ εἰς τὴν κατεργασίαν λίθων κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ 400 π.Χ.

Τὰ εὐρήματα

Εἰς εὐρήματα ἢ ἀνασκαφὴ τοῦ 1963 ὑπῆρξεν ἀκόμη περισσότερον ἀποδοτικὴ καὶ συναρπαστικὴ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962, τοῦλάχιστον εἰς τὰς περισσοτέρας κατηγορίας. Ὅχι μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἦτο σημαντικῶς μεγαλύτερος, ἀλλὰ καὶ οἱ τύποι τῶν κεραμεικῶν στέγης περισσότεροι, τὰ δὲ μικροεὐρήματα καὶ ἀφθονώτερα καὶ ἐν πολλοῖς ἀρίστης τέχνης. Τόπος ἐδρέσεώς των, ὅπου δὲν δηλοῦται ἄλλως, πρέπει νὰ νοητῆ τὸ Schutt τοῦ χῶρου III, εἰς τὸ ὅποιον περιλαμβάνεται καὶ ἢ ἐπίχωσις τῆς δεξαμενῆς. Θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὰς κεράμους, ἀφοῦ προτάξω μίαν γενικὴν ἐπ' αὐτῶν παρατήρησιν. Τὸ 1963 κατενοήθη διατί αἱ περισσότεραι ἐκ τῶν κεράμων τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶχον τὸν πηλὸν τόσον εὐθρυπτον, ἐνίοτε μάλιστα τόσον, ὥστε οὗτος νὰ ἀποσπᾶται μὲ τὸ παραμικρὸν εἰς τεμάχια. Διότι πολλὰ παραδείγματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963 ἦσαν καὶ μαυρισμένα, τὴν μεγαλύτεραν δὲ ἐξ ὄλων βλάβην εἶχον ὑποστῆ αἱ ἀγελαῖαι κεραμίδες, καὶ μάλιστα τὰ κατώτερα τμήματά των. Ὡστε ἢ καταστροφή τοῦ μεγάλου ναοῦ ὀφείλετο εἰς πυρκαϊάν, ἢ ὁποῖα κατέφλεξε τὴν ξυλίνην ὑποδομὴν τῆς στέγης ἐπηρεάσασα τὰ ἐσωτερικὰ κυρίως μέρη τῶν κεραμίδων, προτοῦ τὸ ὄλον καταπέση ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ἐρείπια (σημειοῦται ὅτι ἰδιαιτέρως ἐμφανῆ εἶναι τὰ Ἰχνη τῆς πυρκαϊᾶς εἰς τὸ παλαιὸν τεμάχιον, Korkyga I, σ. 153 - 4, εἰκ. 135 - 7, τὸ ὅποιον εἰς τὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου ἔλαβεν ἤδη τὸν ἀριθμὸν 781). Αἱ ἀκροκέραμοι ὑπέστησαν μικροτέραν σχετικῶς ζημίαν, προφανῶς διότι προεξείχον τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ. Ἰχνη ὁμοῦ πυρκαϊᾶς παρετηρήθησαν καὶ εἰς μικρότερα κεραμεικὰ, ἀνήκοντα, ὅπως θὰ ἴδωμεν, εἰς ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα τοῦ ἱεροῦ, ὥστε ἐξήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὀλόκληρον τὸ ἱερὸν κατεστράφη εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἐκ πυρκαϊᾶς, ἐξ ἧς παρέστη ἀνάγκη ριζικῆς ἀνακαινισεῶς του.

Ἀπὸ τὰς ἀκροκεράμους εὐρέθησαν κατὰ τὸ 1963 αἱ περισσότεραι ἐκ τῶν τύπων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ

1962, έλειψαν δὲ μόνον τὰ τεμάχια μὲ τὴν πλαγίαν κόμην γυναικῶς τὴν διαμορφωμένην εἰς κόμβους (καθ' ἡμᾶς τύπος Ι β). Ἡ ἔλλειψις ὁμοῦς αὐτῆ ἀνεπληρώθη ἀπὸ τὴν παρατήρησιν ὅτι αὐτὰ ἀνήκον εἰς καλυπτῆρας τοῦ καθ' ἡμᾶς τύπου Ι α, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τὸ παλαιὸν εὑρημα (Κορκυρα Ι, εἰκ. 126), ὄχι μόνον διότι τὸ ὕψος τῶν ὀριζοντίων διαιρέσεων εἶναι περίπου ἴσον πρὸς τὸ τῶν διαιρέσεων τοῦ τύπου Ι α (μεγαλύτερον τοῦ τῶν διαιρέσεων τοῦ τύπου ΙΙ), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐργασία τῶν ὁμοιοτάτη, τὸ δὲ πάχος τῶν τεμαχίων MR 21 καὶ MR 22 ὁμοίον πρὸς τὸ πάχος τῶν πλακῶν μὲ τὸ γοργόνειον, αἱ ὁποῖαι, ὅπως πέρυσιν ἐλέχθη, ἔχουν τοξοειδῆ, ὅπως ὁ τύπος ΙΙ, τὴν ἄνω ἀπόληξιν. Ἄρα οἱ τύποι Ια καὶ Ιβ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό.

Λεοντοκεφαλῶν εὐρέθησαν δέκα τρία ἐν συνόλῳ τεμάχια (εἰς τὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνω καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ στρωτήρος τῶν), τὰ ὁποῖα ὁμοῦς καὶ εἰς μέγεθος καὶ εἰς σημασίαν ἦσαν μικρότερα τῶν τοῦ 1962. Πάντως, χάρις εἰς τὸ τεμάχιον MR 215, συμπεραίνω ὅτι τὰ τριχωτὰ μέρη τῆς λεοντοκεφαλῆς εἶχον τρία χρώματα, ἦτοι ἄλλο διὰ τὰς λεπτιὰς τριχὰς τὰς περιβαλλούσας τὰ γυμνά, ἄλλο διὰ τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἑλικοειδῶν τριχῶν καὶ ἄλλο διὰ τὰς λοιπὰς, ἑλικοειδεῖς, τριχὰς, ὅπως δὲ ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα συνάγεται κατὰ σειρὰν λευκῶν - μέλαν - ἐρυθρῶν (Πί ν. 357 α - β).

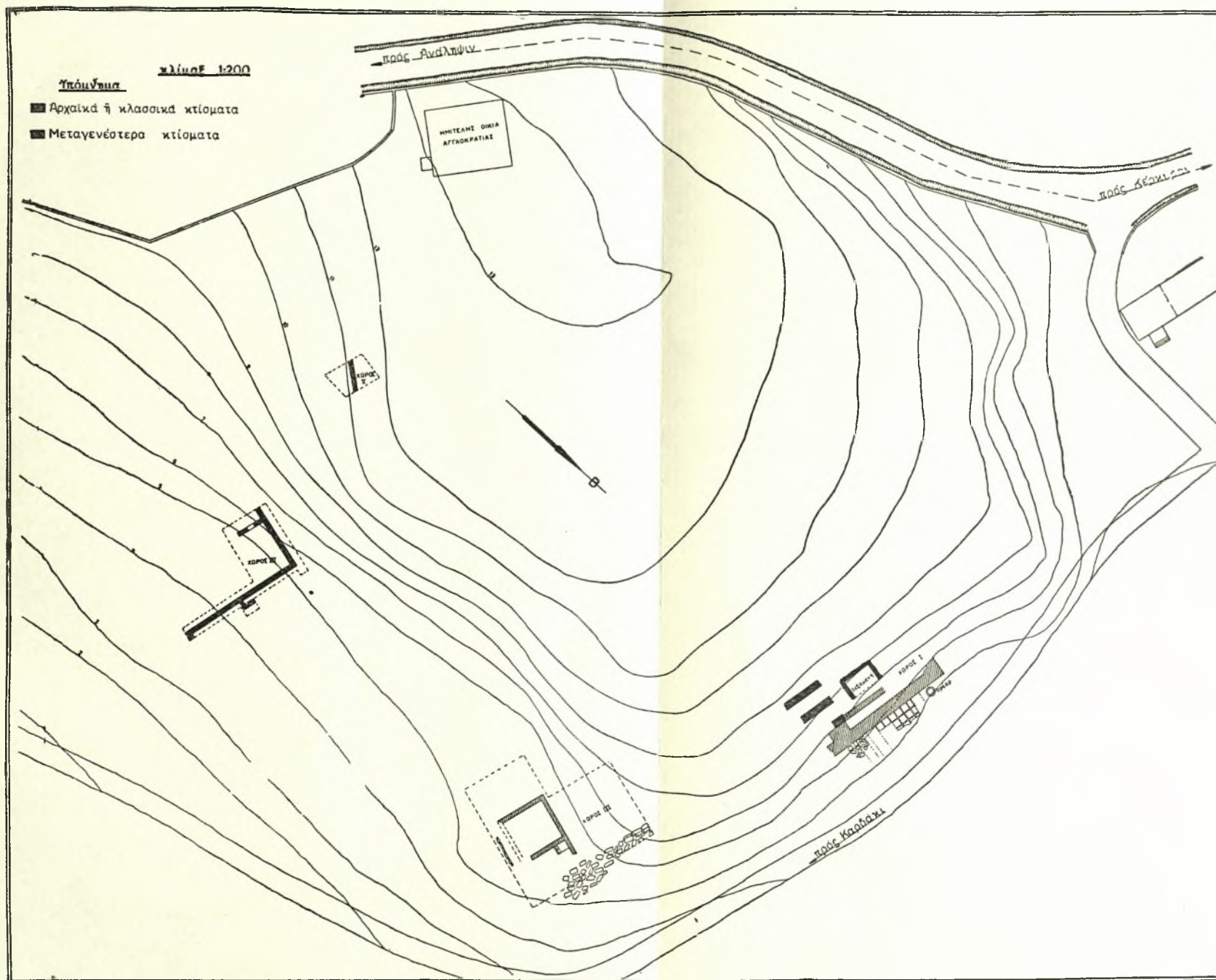
Τεμάχια στρωτήρων, ὅπως τὸ MR 16 τοῦ 1962, γωνιαίων δηλαδὴ, εὐρέθησαν τὸ 1963 πέντε τεμάχια. Μὲ τὸ τεμάχιον MR 300 ἐξηκριβώθη, ὅτι εἰς τὴν ἄνω ἐπιφανείαν τῶν οἱ στρωτήρες οὗτοι εἶχον δύο παραλλήλους βραχίονας βαίνοντας καθέτως πρὸς τὰ ἔξω, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἰσέδουον λοξῶς ἐκ τῶν πλαγιῶν δι' ὁπῶν ἀνοιγομένων κατὰ τὸ μέσον (;) τῶν τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλάκα. Αἱ διαφοραὶ τῶν στρωτήρων τούτων ἀπὸ τοὺς συνήθεις εἶναι ὅτι : 1) Ἡ κεντρικὴ αὐλαξ εἶναι πολὺ στενωτέρα. 2) Ἐχουν πλαγίαι ὁπᾶς αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπάρχουν εἰς τοὺς συνήθεις στρωτήρας (αἱ μικραὶ στρογγυλαὶ ὁπαὶ εἰς τοὺς βραχίονας τούτων εἶχον ἄλλον προορισμόν, πιθανώτατα ἐχρησίμευον εἰς τὴν διέλευσιν ὀριζοντίων συνδέσεων). 3) Ἐχουν πλὴν τῶν βραχιόνων αὐτῶν καὶ ἑτέρους δύο, συναντώντας ἐκ τῶν ἔξω τοὺς πρώτους. Ἄγνωστον εἶναι ποῖαι κεφαλαὶ ἐκόσμουον τοὺς στρωτήρας αὐτούς, ἂν δηλαδὴ ἐπίσης λεοντοκεφαλαὶ ἢ μήπως ἀνδρικαὶ κεφαλαὶ, ὅπως ἡ ἐν Κορκυρα Ι, εἰκ. 124, τῆς ὁποίας παραδόξως οὐδὲν δεύτερον παράδειγμα ἔχει μέχρι στιγμῆς ἔλθει εἰς φῶς.

Γυναικείων προσώπων εὐρέθησαν ἑπτὰ τεμά-

χια, ἐξ αὐτῶν δὲ δύο τὰ MR 228 (ὕψ. 0,184 μ.) καὶ MR 230 (ὕψ. 0,24 μ.) (Πί ν. 357 γ, 358 α) διέσωσαν τὴν περὶ τὸ στόμα περιοχὴν, ὅπου δύναται νὰ θαυμάση κανεὶς τὴν εὐαισθησίαν τοῦ καλλιτέχνου τῶν. Ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀπλότητος τῶν ἐπιφανειῶν μὲ τὴν ἑκτακτον τρυφερότητα τῆς σαρκῶς, καθὼς καὶ τὸ ζωηρὸν χρῶμα μαρτυροῦν καλλιτέχνην μεγάλης ὀλκῆς. Τὸ πλησιέστερον χρονολογικῶς παράδειγμα εἶναι ὁ Κλέοβις καὶ ὁ Βίτων τῶν Δελφῶν, ἔργον δηλαδὴ τοῦ 600 π.Χ. περίπου ἢ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ βου αἰῶνος. Αἱ γυναικεῖαι κεφαλαὶ τῶν ἀκροκεράμων τῆς λεγομένης «κορινθιακῆς» στέγης τοῦ Μουσείου Κερκύρας (Κορκυρα Ι, εἰκ. 108 c καὶ 111) πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τινα ἔτη νεώτεροι, καθὼς εἶναι στρογγυλότεροι ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τοῦ Μον Repos, μὲ ἐντονώτερον μειδιάμα καὶ τὴν ὄλην μιμικὴν τοῦ προσώπου. Χάρις εἰς τὰ νέα τεμάχια γυναικείων προσώπων ἀπὸ τὸ Μον Repos ἐξηκριβώθη, ὅτι καὶ εἰς αὐτὰς ἰσχύει, ὅπως καὶ εἰς τὰς λεοντοκεφαλὰς, τὸ σύστημα τῆς ἐναλλαγῆς τῶν παρακειμένων χρωμάτων. Ὅπου ἡ κόμη εἶναι ἐρυθρά, τὸ ἔδαφος (ἐκτός φυσικὰ ἀπὸ τὴν «Ἀθωρικὴν» κόμην) εἶναι μέλαν καὶ ἀντιστρόφως.

Γοργονείων εὐρέθησαν τέσσαρα νέα τεμάχια. Τὰ MR 233 καὶ MR 235 (Πί ν. 358 β - γ) περιστάνουν τμήματα ἐκ τῆς κόμης. Αἱ ἑλικοειδεῖς ἐπ' αὐτῶν διαμορφώσεις ὑποδηλώνουν βοστρύχους, συμπλεγμένους μὲ ὄψεις.

Τῶν δισκοειδῶν ἀκροκεράμων (βλ. MR 27 καὶ MR 28 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962) ἀνευρέθησαν τὸ 1963 περισσότερα τεμάχια, διατηρήσεως δὲ πολὺ καλυτέρας. Ἡ διακόσμησις τῶν βεβαιούται πλέον ὀριστικῶς: ὀκτάφυλλος λευκὸς ρόδαξ τοῦ ὁποίου τὸ κέντρον καταλαμβάνεται ὑπὸ μέλανος κύκλου περιβαλλομένου ὑπὸ ἐνὸς λευκοῦ καὶ ἐνὸς μέλανος δακτυλίου (βλ. MR 237, Πί ν. 358 δ). Πολὺ σπουδαῖα εἶναι αἱ ἐκ τῆς μελέτης τῶν τεμαχίων τοῦ 1962 καὶ τοῦ 1963 προκύψασαι ἐνδείξεις διὰ τὴν θέσιν τὴν ὅποιαν εἶχον αὐτὰ ἀρχικῶς εἰς τὸ κτήριον. Διὰ τὰς ὁμοίας ἀκροκεράμους τοῦ Θέρμου εἶχεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου διατυπωθῆ ἀπὸ τὸν Ρωμαῖον ἢ γνῶμη, ὅτι δὲν ἴσταντο εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ κτηρίου, ἀλλ' ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ 1962 ἔγραφον, ὀπισθεν τῶν ἡγεμόνων. Τοῦτο βεβαιούται καὶ ἀπὸ τὰ νέα τεμάχια καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ δύο κάτω τμήματα τοιούτων κεράμων, ἐν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962 (τὸ MR 60) καὶ ἐν τοῦ 1963 (MR 246), τῶν ὁποίων ἡ ὑποκάτω ἐπιφάνεια εἶναι ἀδιακόσμητος, ὅπερ προφανῶς σημαίνει, ὅτι αἱ ἀκροκεράμοι δὲν προεξείχον ἀπὸ τὸ κτήριον, ὅπως λ.χ. αἱ λεοντοκεφαλαὶ, ἀλλ' ἴσταντο κάπου εἰς τὸ ἐσωτερι-

Σχέδ. 2. 'Ανασκαφαι εις τὸ Μονηρος Κερκύρας

κόν του. Τό ποῦ περίπου μᾶς τὸ φανεράναι τὸ τεμάχιον MR 60, διότι εἰς αὐτὸ σφάζεται καλῶς τὸ πάχος τοῦ ὀριζοντίου τμήματος ἔμπρὸς καὶ ὀπίσω, εἶναι δὲ ὀπίσω 0,057, ἔνθ' ἔμπρὸς 0,072 καὶ τοῦτο εἰς ἀπόστασιν μόλις 0,15 μ., δηλαδὴ τὸ ὀριζόντιον τμήμα τῆς κεράμου μειοῦται ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, τὸ ὅποιον σημαίνει ὅτι αὕτη ἴστατο ἐπὶ τοῦ κεκλιμένου τμήματος τῆς στέγης, κάπου εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κτηρίου, πιθανῶς δὲ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ κεκλιμένου τμήματος τῆς στέγης, ἐκεῖ ὅπου τοῦτο συναντᾶται μὲ τὸ περίπου ἐπίπεδον μέρος, τὴν «παρυφήν».

Ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν κοινῶν καλυπτῆρων προέκυψεν ὅτι δὲν εἶναι ὅλοι τοῦ αὐτοῦ πάχους, τὸ σπουδαῖον ὅμως εἶναι ὅτι ἀνάλογον διαφορὰν παρουσιάζουν καὶ τὰ πάχη τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων. Οἱ μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ παλαιότερου τύπου (I α καὶ I β) εἶναι παχύτεροι τῶν τοῦ νεωτέρου τύπου (II). Οὕτω βεβαιοῦται πλέον ὅτι τὸ 1962 εἶχον ὑποψιασθῆ, ὅτι δηλαδὴ αἱ πήλιναι κεραμίδες δὲν εἶναι μιάς, ἀλλὰ δύο βασικῶς περιόδων, κειμένων πάντως ἐγγύτατα ἀλλήλων. Μιάς πρώτης, ὅτε ὁ ναὸς εἶχε χονδρούς καλυπτῆρας, τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἔκοσμοῦντο ἐναλλάξ μὲ γοργόνεια καὶ γυναικεῖα πρόσωπα «παλαιικοῦ» τύπου, καὶ μιάς κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἀπέκτησε λεπτοτέρους καλυπτῆρας, τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἔκοσμοῦντο μὲ γυναικεῖα πρόσωπα νεωτέρου τύπου.

Τὸ βάθος τῶν κοινῶν, ἀγελαίων στρωτήρων καταρθώθη νὰ ἐξακριβωθῆ χάρις εἰς τὸ νέον τεμάχιον MR 295, τοῦ ὁποίου σφάζεται τὸ ἐν πέρασ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπὸ τὸ ἐν πλαίσιον τομῆς. Τὸ μήκος μέχρι τῆς ὑποτομῆς εἶναι 0,53 μ., τοῦτο δὲ προστιθέμενον εἰς τὸ ἐκ τοῦ τεμαχίου MR 35 τοῦ 1962, μήκος ὑποτομῆς καὶ ἐντομῆς ἐξ 0,27, μᾶς δίδει συνολικὸν μήκος 0,80 μ. Ἐξ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ἐπίσης ὅτι οἱ στρωτῆρες ἦσαν τετράγωνοι, ἀφοῦ τὸ πλάτος τοῦ MR 1 εἶναι 0,81 (εἰς τὰς διαστάσεις πάντοτε προκύπτουν, ὡς γνωστόν, μικροδιαφοραὶ, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὴν ἀπότριψιν τῶν ἄκρων). Πιθανώτατον εἶναι ὅτι οἱ τεχνίται εἶχον ὑπ' ὄψιν τῶν 2 1/2 πόδας, ὅπως ὑποθέτει ὁ Ρωμαῖος εἰς Korkyra I, σ. 152.

Καὶ διὰ τοὺς καλυπτῆρας τῆς κορυφαίας δυνάμεθα ἤδη κάτι νὰ προσθέσωμεν, μολονότι ἀνεπαρκὲς ἀκόμη διὰ νὰ σχηματισθῆ σαφὴς εἰκὼν. Μὲ τὴν προσθήκην τριῶν νέων τεμαχίων εἰς τὸ τεμάχιον MR 78 τοῦ 1962, ἀπηρτίσθη σημαντικὸν τμήμα ἐνὸς τοιούτου καλυπτῆρος. Ἐκεῖ ὅπου τερματίζεται τὸ κύριον σῶμα, ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κάτω ἄκρον τοῦ παραφύας μήκους 0,20 μ. περίπου, ἡ ὁποία ἔχει δύο δακτυλιοειδεῖς ἐντομάς. Πῶς ὅμως

συνεδέετο μὲ τὸ συνεχόμενον τεμάχιον ὁ καλυπτῆρ οὗτος δὲν γνωρίζω, διότι δὲν ἐσώθη λ.χ. κανὲν τεμάχιον μὲ ἀντίθετον διαμόρφωσιν, ἡ ὁποία νὰ προσαρμύζεται εἰς τὴν παραφυάδα τοῦ πρώτου καὶ νὰ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ὑπερκάλυψιν ἢ ὑποκειμένη ξυλινὴ δοκὸς ἀπὸ τὴν εἰσορὴν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς. Ἐπειτα πῶς νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι εὐρέθησαν ἄλλοι καλυπτῆρες κορυφαίας ἀνήκοντες λόγῳ μεγέθους εἰς τὸν κύριον ναόν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀπλοῦν πέρασ, δηλαδὴ χωρὶς παραφυάδα; Εἶναι νεώτεροι τῶν ἄλλων, ἢ μήπως αὐτοὶ εἶναι παλαιότεροι τῶν κεραμιδῶν μὲ τὴν παραφυάδα;

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεγάλα κεραμικὰ στέγης εὐρέθησαν τὸ 1963 καὶ πολλὰ μικροτέρων διαστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀνήκον εἰς ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου. Λείψανα δύο τοιούτων κτισμάτων (A καὶ Γ, τὸ B δὲν ὀμολογίζεται ὡς κείμενον ἐκτὸς τοῦ λόφου καὶ ὡς νεώτερον) ἐγνωρίσαμεν ἤδη, τὰ κεραμικὰ ὅμως μᾶς ἀπέδειξαν ὅτι ὑπῆρχον ἀκόμη περισσότερα εἰς τὸν λόφον.

Τὰ περισσότερα ἐντυπωσιακὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κεραμικὰ ἦσαν δύο σίμα. Ἡ πρώτη, τῆς ὁποίας σφάζεται ἐν πληρῆς τμήμα μήκους 0,785 καὶ ὕψους 0,27 μ. (Πί ν. 358 ε - ζ') καθὼς καὶ πέντε τεμάχια (Πί ν. 359 α - β) ἦτο ἐπαετῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ὀπῆς ἐκροφῆς. Εἰς τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν διατηρεῖται ἄριστα ἡ γραπτὴ διακόσμησις. Μορφολογικῶς ἡ σίμη αὕτη διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐν κυμάτιον ἄνω καὶ μίαν ταινίαν κάτω. Ἀξιοσημείωτα χαρακτηριστικὰ τῆς εἶναι πρῶτον ἡ ὀξύτης τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζει τὸ κάθετον μέτωπον τῆς ταινίας τῆς προσόψεως μὲ τὴν λοξὴν ὑποκάτω ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, καὶ δεῦτερον τὸ ἀδιακόμητον τῆς ταινίας τῆς προσόψεως, ἡ ὁποία φέρει μόνον τὸ γνωστὸν χρώματος ἐλεφαντοστοῦ ἄλειμμα, τὸ χρησιμεῖον ὡς ἔδαφος καὶ διὰ τὰς ὑπολοιπούς διακοσμητικὰς ἐπιφανείας. Τοῦ τύπου τούτου εἶναι καὶ ἐν παλαιότερον Κερκυραϊκὸν εἶρημα, ἧτοι ἡ ἐλαφρῶς μικροτέρα σίμη (Korkyra I, εἰκ. 104 α), τὴν ὁποίαν εἶχεν ἤδη χρονολογήσει ὁ Ρωμαῖος, ἔ.ἀ. σ. 133, εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος, διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ κυματίου τῆς μετὰ τὸ κυμάτιον τῆς μαρμαρίνης σίμης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μὲ τὸ διπλοῦν κυμάτιον τῆς πηλίνης διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦτος.

Ὁραιοτάτη εἶναι ἡ γραπτὴ διακόσμησις, εἰς μὲν τὸ κυμάτιον φυλλοστοιχία, εἰς δὲ τὴν κάτω ὄψιν ἐναλλασσόμενα ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ, ὅπου οἱ μίσχοι τῆς βάσεως τῶν ἀνθεμίων ἀνακαμπτόμενοι κρέμονται ἐξ ὀριζοντίου εὐλυγίστου κλάδου κατὰ τρόπον γνωστὸν ἐκ πλείστων κορινθια-

κῶν καὶ ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ βου αἰῶνος (κορινθιακά παραδείγματα βλ. εἰς Payne, NC, σ. 149, H - K). Καὶ ἡ τεχνοτροπία τοῦ κοσμήματος ἀγεί εἰς τὴν περίοδον τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν ἤδη ὁ Ρωμαῖος. Ἄκριβέστερον θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ χρονολογήσῃ τὴν σίμην εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ βου αἰῶνος.

Τὸ κτίσμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ἡ σίμη δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν εἰς τὰς μακρὰς του πλευρὰς παραεπίδα σίμην, ἀλλὰ, ὅπως συνήθως εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα, ἠγεμόνας στρωτήρας καὶ ἀνθεματώδους καλυπτῆρας. Διότι ἐκτός τοῦ ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως τεμάχιον παραεπίδος σίμης τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐσώθη, ὃ ἐν Πί ν. 359 δ ἀνθεματώδους καλυπτῆρ ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον μὲ τὴν ἐπαιτίδα σίμην. Εἶναι ἀσφαλῶς νεώτερος τῶν ὁμοίων καλυπτῆρων τῆς Καλυδῶνος τοῦ 570 π.Χ. περίπου (βλ. λ.χ. Ρωμαῖος, Κέραμοι Καλυδῶνος σ. 18) καὶ τῶν καλυπτῆρων τῆς Κορίνθου Hill - King, Corinth IV, I, σ. 12, εἰκ. 21 καὶ N2, σ. 257, οἱ ὅποιοι ἀποδίδονται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (V. Buren, Greek fictile revetments in the archaic Period, εἰκ. 71 καὶ σ. 147, ἀριθ. 111), σύγχρονος δὲ ἢ ὀλίγον νεώτερος τοῦ καλυπτῆρος Corinth ἔ.ἀ. A15, εἰκ. 3.

Ἀπὸ κοινούς στρωτήρας τῆς ἰδίας στέγης φαίνεται ὅτι προέρχονται μερικὰ τεμάχια φέροντα γραπτὰ γράμματα, ὁμοία μὲ τὸ MR 102 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962.

Τέλος, εἰς τὸ ἴδιον ἀντίστοιχον κτήριον ἀποδίδω καὶ δύο τεμάχια γλυπτῶν ἐκ καθαρωτάτου πηλοῦ. Τὸ ἐν (MR 346), διακοσμούμενον μὲ σειράς μελανῶν καὶ ἐρυθρῶν τετραγώνων (Πί ν. 359 γ), νομίζω ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ὀπίσθιον μορφῆς τινος, τὸ δὲ ἕτερον, τοῦ ὁποίου τὰ χρώματα δὲν ἔχουν σωθῆ, προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ αἰλουροειδῆς (σφάζεται οὐρά).

Ἡ δευτέρα σίμη, τῆς ὁποίας εὐρέθησαν ὀκτὼ τεμάχια, εἶναι τοῦ λεγομένου «Μεγαρικοῦ» τύπου, ἀνήκε δὲ εἰς κτίσμα μικροτέρων διαστάσεων, τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 360 α - ζ'). Τεχνοτροπικῶς αὕτη κατέχει θέσιν μεταξὺ τοῦ ἐκ Κορίνθου παραδείγματος (Payne, NC, εἰκ. 110) καὶ τῆς γνωστῆς σίμης τοῦ ἐν Ὀλυμπία θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει καὶ τὸ ὄνομα ὁ τύπος. Ἡ «καρδία» τοῦ ἀνθους τοῦ λωτοῦ ὑπενθυμίζει τὸ παράδειγμα τῶν Μυκηθῶν, Payne, NC, εἰκ. 111. Ἡ νέα Κερκυραϊκὴ σίμη εἶναι ἐκ τῶν καλυπτήρων τοῦ Μεγαρικοῦ τύπου, ἀξία παντὸς θαυμασμοῦ εἶναι ἡ χάρις τῶν ἀνθέων τῆς.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι καὶ αὕτη ἡ στέγη εἶχεν εἰς τὰς μακρὰς τῆς πλευρὰς στρωτήρας καὶ ἀνθεματώδους καλυπτῆρας. Ποῖοι δὲ μὲν ἐκ τῶν σω-

θέντων τοιούτων καλυπτῆρων προέρχονται ἀπὸ αὕτην εἶναι ὅπως ἀβέβαιοι. Τὸ νέον τεμάχιον MR 269 (Πί ν. 361 α) εἶναι ἐκ τοῦ κάτω μέρους καλυπτῆρος, τύπου μὲν ὁμοίου πρὸς τὸ MR 268, μεγαλυτέρων ὅμως διαστάσεων, τὸ τεμάχιον πάλιν MR 268 (Πί ν. 361 β) εἶναι μικρῶν ἀναλογιών. Ἴσως τὸ τεμάχιον MR 99 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962 νὰ προέρχεται ἐκ τῆς στέγης αὐτῆς.

Σήμερον εἶναι περισσότερο ἢ πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν πηλίνην του διακόσμησιν (ἀκρωτήρια ;) ἀνήκον τὰ τεμάχια ἀγαλματιῶν MR 104, MR 105, MR 106, MR 107 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962, καθὼς καὶ τὰ MR 342, MR 343, MR 344 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963.

Τὸ MR 342 (Πί ν. 361 γ) εἶναι κορμὸς γυναικείας μορφῆς μὲ κολλητὸν χιτῶνα, τρεχούσης ὀρμητικῶς πρὸς τὰ ἀριστερά, στρεφούσης ὅμως ἀντιθέτως τὴν κεφαλὴν. Τοῦτο δηλοῦται ὅχι μόνον ἀπὸ τοῦ μακροῦς πλοκάμου τῆς κόμης, οἱ ὅποιοι πίπτουν ἐκατέρωθεν τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ὑπολείμματος τῆς σιαγόνος τῆς. Τελαμῶν διασταυρῶναι τὸ στήθος τῆς πρὸς τὸ ἀριστερὸν αὐτῆς ἰσχίον. Ἐκεῖ σφάζεται ἀντικείμενόν τι τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ σχήματος ἐρμηνεύω ὡς πέλεκυν, ἡ μορφή λοιπὸν εἶναι Ἀμαζῶν. Τὰ χρώματα σφάζονται ἐν πολλοῖς θαυμάσια, ἐρυθρὸν εἰς τὸν χιτῶνα καὶ μέλαν εἰς τοὺς πλοκάμους καὶ τὴν παρυφὴν τοῦ χιτῶνος. Ὁ λαιμὸς ἔχει ἐπάλειμμα χρώματος καὶ λάμψεως ἐλεφαντοστοῦ, γνωστοῦ καὶ ἐκ τοῦ MR 107 τοῦ 1962, ἐπ' αὐτοῦ δὲ περιδέριον μέλαν. Εἰς τὸν πέλεκυν (;) σφάζονται κοσμήματα, ἄλλα γραπτὰ καὶ ἄλλα ἐγχάρακτα (ἀνθέμια εἰς τὴν λαβὴν). Ἀπὸ τὴν μεγάλην πλαστικὴν τὸ πλησιέστερον ἴσως παράδειγμα εἶναι ἡ Νίκη 691 τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ Ἀμαζῶν αὕτη προστίθεται εἰς τὰ ἐπίσης ἐξ Ἀμαζῶνων προερχόμενα τεμάχια MR 104 καὶ 105 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962. Τὸ νέον τεμάχιον MR 343 (Πί ν. 361 δ) εἶναι ὀπίσθιον ἀριστερὸν τμήμα γυναικείας κεφαλῆς μὲ διάδημα καὶ μακροῦς πλοκάμους, ἐντελῶς εἰς τὸν τύπον τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν κορῶν. Ὁ γυναικεῖος πούς MR 344 (Πί ν. 361 ε) εἶναι καὶ αὐτὸς ὑστεροαρχαϊκός, ὑπενθυμίζων τὸν πόδα τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὴν κόρην 674 τῆς Ἀκροπόλεως (Schrader, Marmorbildwerke, σ. 95, ἀριθ. 44).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς προαναφερθείσας εὐρέθησαν δύο τεμάχια μιᾶς τρίτης σίμης, ὕψ. 0,142 μ., ἐξ ἐρυθροῦ, μαλακοῦ, εὐθύπτου πηλοῦ, ὁμοίας τὴν τομὴν πρὸς τὴν ἐν Korkyra I, εἰκ. 104 β. Τὸ τεμάχιον MR 261 (Πί ν. 362 α) μήκ. 0,39, βάθ. 0,24 μ. εἶναι μὲν πληρέστερον (ἢ πρὸς ἀρ. ἰσχυρὰ μείωσις

του πάχους του όριζοντίου τμήματος σημαίνει ότι αυτή ανήκεν εις τὸ δεξιὸν τμήμα ἀετωματικῆς στέγης) δὲν σφάζει ὅμως καθόλου χρώματα, ἐνῶ τὰ ἴχνη τῶν ἐπὶ τοῦ MR 262 χρωμάτων ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ διακόσμησις ἦτο ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ παλαιοῦ εὐρήματος.

Εἰς τὰς μακρὰς πλευράς τῆς τρίτης αὐτῆς σίμης πρέπει νὰ ἀνῆκον, λόγω πηλοῦ καὶ διαστάσεων, δύο τεμάχια ἡγεμόνων στρατηρῶν, τῶν ὁποίων τὸ μέτωπον ἐκοσμεῖτο μὲ διπλὴν σειρὰν μικρῶν ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λαοῦ ἐναλλάξ καὶ ἀντιστρόφως (MR 264 καὶ 265) (Πί ν. 362 β). Ὁ πηλὸς ὄλων αὐτῶν τῶν τεμαχίων ὁμοιάζει πρὸς τὸν τῶν στρατηρῶν MR 29 καὶ MR 30 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962.

Ἐπάρχει ἀκόμη ἓν τεμάχιον τετάρτης σίμης, MR 263, (Πί ν. 362 ζ) μήκ. 0,083, ὕψ. 0,073, πᾶχ. 0,054 μ., τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐν Korkyra I, εἰκ. 104 c, ἔχει ὅμως τὸ κάθετον τμήμα λεπτότερον ἐκεῖνου. Τὰ ὕψη πάντως τῆς στεφούσης ταινίας καὶ τῆς ὑπ' αὐτὴν ἀναστροφῆς τῆς φυλλοστοιχίας εἶναι τὰ αὐτὰ.

Μία πέμπτη σίμη, ἡ MR 274 (Πί ν. 362 γ), πρέπει νὰ ἦτο παραετίς, πρῶτον μὲν διότι τὸ μέτωπόν της εἶναι λοξὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑποκάτω ἐπιφάνειαν, δηλοῦν κεκλιμένην στέγην, καὶ δεῦτερον διότι καθέτως πρὸς τὸ μέτωπον παρουσιάζει τὸ σύνηθες ἀνυψούμενον πλαίσιον τῶν στρατηρῶν. Τὸ μέτωπον, τοῦ ὁποῖου μόνον μικρὸν τμήμα ἔχει σωθῆ, ἔφερεν ἄλλοτε γραπτὸς ρόδακας, ὅπως ὁ σφραζόμενος ἐγχάρακτος κύκλος μαρτυρεῖ.

Εὐρέθη ἀκόμη καὶ ἓν τεμάχιον ἡγεμόνος στρατηρῶν ἀπὸ κίτρινον πηλόν, MR 270, (Πί ν. 362 ε) τοῦ ὁποῖου ἡ προσθία ὄψις κοσμεῖται ἀπὸ δύο ὀριζοντίους ταινίας, μίαν μέλαιναν καὶ μίαν ἐρυθράν. Ὁ στρατηρ ὅπως ἀνήκει εἰς κτήριο μὲ συνεχῆ λοξὴν στέγην, ὅπως ἀποδεικνύει τὸ λοξὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀνω ἐπιφάνειαν μέτωπον καὶ ἡ πρὸς τὸ μέτωπον ἀξίσεις τοῦ πάχους του, ὁπίσω 0,055, ἐμπρὸς 0,068 (ἀπόστασις τῶν δύο τούτων σημείων μεταξύ τῶν 0,295 μ.).

Ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἐπίσης δύο συνανήκοντα τεμάχια πηλίνου γείσου, MR 271, (Πί ν. 362 ζ') μήκ. 0,145 μ., τοῦ ὁποῖου ἡ προσθία ἐπιφάνεια κοσμεῖται μὲ γραπτὴν ἰχθυόκανθαν ἐκ δύο σειρῶν ρόμβων φερομένων πρὸς δεξιά καὶ ἐναλλασσόμενον χρωματισμοῦ, ἄνω μέλανος καὶ λευκοῦ, κάτω δὲ ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ. Ἡ μεγάλη σημασία τοῦ γείσου τούτου ἐγκοιτα εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν κάτω ἐπιφάνεια του εἶναι ἐρυθροβαφῆς, ἦτο δηλαδὴ ὀρατὴ, ἐνῶ ἡ ἀνω ὄχι μόνον δὲν ἔχει χρῶμα, ἀλλὰ φέρει καὶ σαφῆ ἴχνη πυρ-

καῖας, ἐξ οὗ συμπεραίνεται, ὅτι τὸ γεῖσον ἐκαλύπτετο ὑπὸ ξυλίνης δοκοῦ, ὅπως λ.χ. εἰς τὸ παλαιὸν Λαφριαῖον τῆς Καλυδῶνος (βλ. Ρωμαίων εἰς AE 1937).

Σημειῶν ἀκόμη ἓν τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς, MR 278, ὕψ. 0,069 μ., (Πί ν. 362 δ) ἐκ σίμης ἐλληνιστικῶν χρόνων (πιθανῶς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) (πρβλ. Willemssen, Die Löwenkopf - Wasserspeier vom Dach des Zeus - Tempels, πίν. 71 καὶ σ. 67) καὶ ἓν τμήμα πηλίνης σίμης ἐπίσης ἐλληνιστικῶν χρόνων, MR 277, μήκ. 0,16 μ., (Πί ν. 363 α) μὲ ὑπόλειμμα κεφαλῆς Σιληνοῦ (;).

Μέχρι τοῦδε ἔγινε λόγος μόνον διὰ τὰ πῆλινα ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963. Ἐξαιρετικῆς ὅμως σημασίας ὑπῆρξαν καὶ τὰ λίθινα εὐρήματα. Οὕτω ἓν τεμάχιον ἀρχαῖκου σπονδύλου ἐκ ψαμμολίθου, MR 444, ὕψ. 0,195 μ., (Πί ν. 363 γ), πρέπει ἐξάπαντος νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν μεγάλον ἀρχαῖκόν ναόν, ὄχι μόνον διὰ τὸ πλάτος τῆς σφραζομένης ραβδόσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι σημαντικόν (0,151, πλάτος σφραζομένου σπονδύλου Ἀρτέμιδος 0,122 μ., βλ. Korkyra I, σ. 31, εἰκ. 13) ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ρηχότητά της, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ πολὺ πρῶιμους χρόνους. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι πρὸς τὸ ἓν ἄκρον του τὸ τεμάχιον παρουσιάζει ὀρθογώνιον ἐντομήν, τῆς ὁποίας δὲν ἔχει σωθῆ ὀλόκληρον τὸ βάθος.

Ἐψηλῆς καλλιτεχνικῆς στάθμης εἶναι μία ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀριστερὰ ἀνδρική κνήμη, MR 441, ὕψ. 0,31 μ., (Πί ν. 363 β), ἐκπληκτικὴ δ' ἡ αἴσθησις τῆς ζωῆς ἢ ἀναδιδομένη ἐκ τῆς φαινομενικῶς ἀπλουστάτης ἐπιφανείας τοῦ συσφιγγομένου γαστροκνημιαίου μυός. Ἐποχὴ της θὰ πρέπει νὰ εἶναι αἰ' πρῶται δεκαεταῖα τοῦ βου αἰῶνος, διότι ἐνῶ ὁ δι' ἐγχαράξεως ἀποχωρισμὸς τοῦ κνημιαίου ὄστου ἀπὸ τὸν μῦν εἶναι παράδοσις τοῦ 7ου αἰῶνος ἀκόμη, ἡ πλαστικώτερα ἀπόδοσις τῶν μαζῶν καὶ ἡ τρισδιάστατος γενικῶς ἀντίληψις μαρτυροῦν σαφῶς τὸν βον αἰῶνα (πρβλ. τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Βερολίνου ἀπὸ τὴν Δωδώνην, Richter, Kouroi², εἰκ. 166 - 168, ἀριθ. 45). Καὶ ἐπειδὴ αὕτη καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν ἔχει ἴχνη ἐπαφῆς μὲ ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀετωματικὴν διακόσμησιν τοῦ μεγάλου ναοῦ, τῆς ὁποίας εἶχομεν εὑρεῖ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962 καὶ μίαν ἄλλην, μικροτέραν ὅμως, κνήμην.

Εἰς τὸν ἄκρον IV εὐρέθησαν τὸ 1963 καὶ δύο τεμάχια μαρμαρίνων λεοντοκεφαλῶν ἐξ ὑδρορροῆς σίμης, τὰ MR 453 (Πί ν. 363 δ) καὶ MR 454. Ἀνήκουν εἰς τὴν ἴδιαν σειρὰν μὲ τὰ κατὰ τὸ 1914 εἰς τὸ Mon Repos ἀνευρεθέντα τεμάχια,

τά ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ προαναφερθὲν βιβλίον τοῦ Willemsen πίν. 43 καὶ σ. 40 - 41. Ὑπ' αὐτοῦ θεωροῦνται ἔργα τεχνιτῶν τοῦ τέλους τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ἰσχυρῶς ἐπηρεασθέντων ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον τῆς Ὀλυμπίας, φαίνεται ὅμως νὰ εἶναι νεώτερα καὶ τῆς Περικλείου περιόδου. Τὰ τεμάχια αὐτὰ μᾶς θέτουν πρὸ περιπλόκων προβλημάτων, τῶν ὁποίων τὴν ἀνάπτυξιν προτιμῶ νὰ παραλείψω.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα λίθινα εὐρήματα ἀναφέρω ἄρκετὰ τεμάχια μαρμαρίνων περιρραντηρίων, τῶν ὁποίων μερικὰ εὐρέθησαν εἰς τὸ Schutt τοῦ χώρου III καὶ ἄλλα εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ χώρου IV. Μεταξὺ τῶν πρώτων εἶναι καὶ τὸ MR 459, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζεται ἐδῶ (Πί ν. 364 α).

Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1963 εὐρέθησαν καὶ δύο ἐπιχρῶσα ἀντικείμενα, ὁ ὠραιὸς ρόδαξ MR 521, διαμ. 0,067 μ. (Πί ν. 364 γ) (πρβλ. AA 1942, εἰκ. 24 καὶ στ. 134, Δελφῶν) καὶ μία σχήματος ραβδίσκου λαβὴ χαλκοῦ ἀγγείου, MR 523, μήκ. 0,069 μ. (Πί ν. 364 β) μὲ πικνάς, καθέτους ἐντομάς, τῆς ὁποίας ὁ πυρὴν εἶναι μολύβδινος.

Ἀπὸ τὰ χαλκᾶ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἔν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἀσφαλῶς εἶναι τὸ τεμάχιον ποδὸς τριπόδος(;) MR 517, ὕψ. 0,129 μ. (Πί ν. 364 δ) μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν (παρυφὴν μὲ κάθετον θλαστὴν γραμμὴν καὶ κυρίαν διακόσμησιν μὲ ὀριζόντιον θλαστὴν γραμμὴν) (πρβλ. Willemsen, Dreifusskessel aus Olympia, Olympiaforschungen III BR. 3627, σ. 84, πίν. 47 κ.ε.), ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται εἰς πόσον πρῶϊμον ἐποχὴν πρέπει νὰ ἀναχθῆ τὸ ἱερόν. Ὁ μικρὸς κριὸς MR 478, ὕψ. 0,049 μ. (Πί ν. 364 ε) εἶναι πρῶϊμος, ὅχι ὅμως ὅσον θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ἐκ τοῦ ἀδιαμορφώτου σώματός του. Εἶναι μᾶλλον τοῦ 7ου αἰῶνος. Διὰ τοῦ σώματός του καὶ τῆς βάσεως ἐπὶ τῆς ὁποίας πατεῖ, διήρχετο ἄλλοτε σιδηρᾶ βελόνη. Ἐντελῶς παρόμοιος εἶναι ὁ κριὸς τῆς Ὀλυμπίας (Olympia IV, πίν. XXV, ἀριθ. 474), ὅπου σφάζεται ἡ βελόνη.

Διὰ τὸν μικρὸν χαλκοῦν λέοντα MR 477, ὕψ. 0,086 μ. (Πί ν. 364 ε') δικαιολογημένος θὰ ἦτο κανεὶς ἐὰν εἶπη, ὅτι εἶναι ὅχι μόνον τὸ ὠραιότερον ἀπὸ ὅλα τὰ χαλκᾶ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963, ἀλλὰ καὶ ἔν ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ εἴδους του. Προέρχεται ἀπὸ τὴν διακόσμησιν ἀγγείου τινός, τὴν ὁποίαν κατ' ἀναλογίαν ἄλλων παραδειγμάτων τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου πρέπει νὰ φαντασθῶμεν πλουσίαν. Ἡ ὀπισθία ὄψις του δὲν ἦτο μὲν ὄρατῆ, διότι δὲν εἶναι ὠλοκληρωμένη ὅπως ἡ προσθία, πάντως ἐπειδὴ δηλοῦνται οἱ πλαστικοὶ ὄγκοι τῆς, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἦτο προσηρμοσμένη εἰς ἄλλην ἐπιφά-

νειαν ἐκτὸς μόνον ἀπὸ τὴν (ὑπενθυμίζουσιν ἰωνικὸν κιονόκρανον) βάσιν, ὅπερ ἄλλωστε μαρτυρεῖ καὶ ἡ ὀπὴ παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς. Ἡ στάσις μὲ τὸ ἀνυψωμένον πρόσθιον σκέλος εἶναι συνηθεστάτη εἰς τὴν κορινθιακὴν τέχνην, ὅμοιοι δὲ λέοντα πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ἀντιστοίχως ἀριστερά. Ἐντελῶς παρομοίαν βάσιν, μὲ ἐγχάρακτον ὅπως ἐδῶ θλαστὴν γραμμὴν (χωρὶς τὴν ὀπὴν), ἔχει μία χαλκῆ πτερωτὴ μορφὴ ἐξ Ὀλυμπίας (σφάζεται μόνον τὸ κάτω) (Olympia IV, πίν. VIII, ἀριθ. 79), ἀλλ' ὁ ἐν γένει τύπος εἶναι γνωστός ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων. Ἐποχὴ τοῦ λέοντος τούτου ὁ ὁποῖος συνδυάζει τὴν γνώριμον ἀπὸ τὸν 7ον αἰῶνα ἀγριότητα τοῦ θηρίου μὲ κάποιαν ἀρχομένην λυγρότητα σώματος, εἶναι αἱ πρῶται δεκαετίαι τοῦ 6ου. Ὁ χαλκοῦς λέων τῆς Ὀλυμπίας (Olympia IV, πίν. 57, 969 καὶ Ausgr. IV, πίν. 24), εἶναι παλαιότερός του, τῆς πρῶτου κορινθιακῆς περιόδου. Σύγχρονοί του εἶναι οἱ λέοντες τῶν ἀγγείων τῆς μέσης κορινθιακῆς περιόδου, βλ. Payne, NC, πίν. 30 καὶ πίν. 33, ἀριθ. 8.

Ἄλλο ἀξιοσημείωτον εὐρήμα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963 εἶναι τὸ ἔλασμα MR 485, ὕψ. 0,035 μ. (Πί ν. 365 α), τὸ ὁποῖον εἶναι τμήμα ὀχάνου ἀσπίδος, ὅσῃν αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἰς μεγάλον ἀριθμὸν ἔχουν ἔλθει εἰς φῶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ἄλλοι. Σφάζεται δεξιὰ ὀρθιον ζῶον, πιθανῶς λέων, πρὸς τὸν ὁποῖον παλαίει, ὡς φαίνεται, κακῶς διατηρημένη μορφὴ ἀριστερά.

Εἰς χαλκοῦς πλόκαμος κόμης ὀφιοειδῶς κατερχόμενος (MR 480, ὕψ. 0,167 μ.) προέρχεται ἀπὸ γυναικεῖον ἄγαλμα, σχεδὸν φυσικοῦ μεγέθους. Ὅπως δὲ ὁ καμπύλος σχηματισμὸς του μαρτυρεῖ, κατήρχετο ἐπὶ τοῦ μαστοῦ. Λεπτόταται ἐγχάραξις δηλώνουν τὰς τρίχας. Ὅμοιος, μικρότερος, πλόκαμος εἶχεν εὐρεθῆ καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1962. Τοιοῦτοι πλόκαμοι εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ ἄλλα μεγάλα ἱερά, λ.χ. τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους (The Argive Heraeum, II, 194, πίν. 70, 2), τοὺς Δελφούς (FdD V, 42 ἀριθ. 81, εἰκ. 121 G), τὴν Ἀκρόπολιν (De Ridder, Cat. Bronzes Acrop. 221, ἀριθ. 619), τὴν Ὀλυμπίαν (Neugebauer, Die minoischen u. archaisch-griechischen Bronzen, Staatliche Museen zu Berlin, ἀριθ. 198 καὶ 199, εἰς πίν. 34) κλπ.

Ἀπὸ ἀγαμάτιον πεπλοφόρου γυναικὸς προέρχεται τὸ ὠραῖον τεμάχιον MR 479, ὕψ. 0,06 μ., (Πί ν. 365 β), τὸ ὁποῖον παριστάνει πτυχὰς. Ἐποχὴ του εἶναι ὁ αὐστηρὸς ρυθμὸς τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι τὸ χαλκοῦν κηρύκειον MR 481, μήκ. 0,125 μ., (Πί ν. 365 ε), διότι

ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν ἐλατρεύετο καὶ ὁ Ἑρμῆς.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἐλάσματος MR 518, μήκ. 0,08, ὕψ. 0,05 μ. (Πί ν. 365 γ), εἶναι ἄλλη. Διότι εἶναι πόρπη ζώνης ἐνός τύπου, τοῦ ὁποίου, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον ἄλλο ἐν παράδειγμα ἔχει εὑρεθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἐν Olympia IV, πίν. 66, ἀριθ. 1151, εἶναι ὅμως συχνότατος εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν νότιον Γαλλίαν καὶ δι' αὐτὸ θεωρεῖται ὡς κελτιβηρικὸς (βλ. Antonio Garcia y Bellido, Hispania Graeca I, σ. 235 - 6). Καὶ ἡ μὲν πόρπη τῆς Ὀλυμπίας ἀποδίδεται εἰς τὴν κατὰ τὰ ἔτη 368 καὶ 367 π.Χ. παρουσίαν τῶν ἰσπανικῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων τοῦ Διονυσίου Α' τῶν Συρακουσῶν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Λακεδαιμονίων (Ξεν. Ἑλλ. 7, 1,20 καὶ Διοδ. 15, 70, 1), τὸ ἐκ Κερκύρας ὅμως παράδειγμα, παλαιότερον τοῦ τῆς Ὀλυμπίας ὄχι μόνον διότι εὑρέθη εἰς τὸ Schutt τοῦ ἱεροῦ, τοῦ ὁποίου τὸ κάτω ὄριον εἶναι τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι μορφολογικῶς εἶναι ἀπλούστερον, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν τὴν ὅποια εἶχεν ἡ Κέρκυρα μὲ τὴν Δύσιν. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Κερκυραίων καὶ τῶν Κορινθίων τὸ ἔτος 492 π.Χ. ὑπὲρ τῶν Συρακοσίων, ὅταν οὗτοι ἐπιέζοντο ὑπὸ τοῦ τυράννου τῆς Γέλας Ἰπποκράτους.

Τὸ χαλκοῦν κυκλικὸν ἔλασμα MR 483, διαμ. 0,032 μ., μὲ τὴν κεντρικὴν ὀπήν, τὸ φέρον τὴν ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν Ἄγορανόμων (Πί ν. 365 δ) εἶναι προφανῶς σταθμίον, ὅπως ἦτο καὶ τὸ ἐπίσης ἐκ Κερκύρας προερχόμενον ὀρθογώνιον (Pernice, Griechische Gewichte, σ. 190 - 1, ἀριθ. 756). Τὰ γράμματα μαρτυροῦν τὸν αἰστηρὸν ρυθμὸν τοῦ 5ου αἰῶνος (πρβλ. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, πίν. 46, ἀριθ. 46, περ. 475;). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἡ παλαιότερα, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, μαρτυρία περὶ τῶν ἀρχόντων τούτων. Τὰ σταθμῖα ἀφιερῶντο ὑπὸ τῶν ἀγορανόμων εἰς τὰ ἱερά μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τῶν (βλ. IG³ 2886, V, 1, 1156 καλλ.).

Ἐκτὸς τούτων ἄξια μνείας εἶναι εἰς κλάδος (MR 508, μήκ. 0,223 μ.), φύλλα ἐκ στεφάνων, ἐξαρτήματα θυρῶν, πολυάριθμοι ἡλιο κλπ.

Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα μολύβδινα εὐρήματα τὸ μόνον ἀξιόλογον εἶναι τμῆμα ἐλάσματος MR 520, ὕψ. 0,066 μ., φέροντος εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν βουστροφηδόν (Πί ν. 365 ζ' - ζ). Τὸ ἀλφάβητον εἶναι κορινθιακόν, τὸ σχῆμα τῶν γραμμῶν μαρτυρεῖ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Μολονότι ἡ συμπλήρωσις τοῦ κειμένου παρουσιάζει δυσκολίας, ἐξ ὧν ὁφείζονται, φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ καταλόγου ἀντικειμένων καὶ χρημάτων, τὰ ὁποῖα εἰσέπραττε κατ' ἔ-

τος τὸ ἱερὸν. Τὰ ἔτη δηλοῦνται διὰ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχόντος (ὡς τοιοῦτου νοουμένου τοῦ πρυτάνεως, βλ. IG IX, 1, 682), τῶν ὁποίων ἀναφέρονται δύο, Ἀριστόξενος εἰς τὴν μίαν ὄψιν καὶ Μνασ[εἰς τὴν ἄλλην. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ἀναφέρεται ὡς ἔσοδον τοῦ ἱεροῦ ὁ μισθὸς κάποιας οἰκίας.

Ὅστρακα ἀγγείων εὑρέθησαν πολλά. Τὰ περισσότερα ὅμως προήρχοντο εἴτε ἐξ ἀδιακοσμητῶν εἴτε ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων. Ὀλιγώτερα ἦσαν τὰ μετὰ διακοσμήσεως. Ὅσα εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον III ἐντὸς τοῦ Schutt, βεβαιώνουν ὅτι εἰς τὴν ἐπίχωσιν αὐτὴν κατέληξαν συντρίμματα ἀντικειμένων ἤδη κατεστραμμένων. Διότι ἄλλως πῶς νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι ἀπὸ τὰ περισσότερα ἀγγεῖα διεσώθησαν μόνον μεμονωμένα ὄστρακα; Οὕτω δὲν ἀποκλείεται τεμάχια τῶν ἰδίων ἀγγείων νὰ εὑρεθοῦν κάποτε εἰς τελείως διάφορον θέσιν τοῦ λόφου.

Εὐτυχῶς μερικὰ μικρότερα ἀγγεῖα διέφυγον τὴν καταστροφὴν. Οὕτω τὸ μικρὸν, χαριτωμένον πρωτοκορινθιακὸν ληκυθιον MR 301, ὕψ. 0,071 μ. (Πί ν. 366 α - β), διεσώθη σχεδὸν ὁλόκληρον. Ἡ διακόσμησις του, σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμένη, εἶναι κατανεμημένη εἰς τέσσαρας, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον στενάς ζώνας, ἐξ ὧν αἱ δύο ἀνώτεροι καὶ ἡ κάτω φέρουν μόνον στιγμορόδακας, ἡ δὲ τρίτη ἐκ τῶν ἄνω φέρει ζῶα, βοῦν πρὸς δ., αἰλουροειδὲς πρὸς ἀρ. καὶ αἶγα ἀνορθουμένην πρὸς ἀρ. Εἰς τὸ χεῖλος καὶ περὶ τὴν βᾶσιν ὑπάρχουν ἀκτίνας. Ἐποχὴ του εἶναι ἡ μέση πρωτοκορινθιακὴ.

Ὀλίγον παλαιότερον θὰ εἶναι τὸ τμῆμα ἐνὸς πρωτοκορινθιακοῦ ληκυθίου MR 302, ὕψ. 0,054 μ. (Πί ν. 366 γ), τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα εἶναι εὐρύτερον, προπάντων ὅμως ἡ διακόσμησις ἀρχαιότερα: Ζατριοειδὲς κόσμημα εἰς τὸν ὄμων καὶ δύο ζῶναι καθέτων κυματοειδῶν γραμμιδίων περιβάλλουσαι τὴν κυρίαν ζώνην, ἡ ὁποία διακοσμεῖται μὲ βοῦν καὶ αἰλουροειδὲς, μόνον ἐν σκιαγραφίᾳ. Τὸ χρῶμα ἔχει φθαρῆ.

Ἀπὸ τὰ μελανόμορφα ἀττικὰ ὄστρακα περιέργον εἶναι τὸ MR 310 (Πί ν. 366 δ - ε). Εἶναι λαβὴ μεγάλου ἀγγείου, πιθανώτατα κρατήρος μὲ ἑλικοσχῆμους λαβάς, ὅπως εἰς τὸ ἀγγεῖον Francois, μὲ τὰ ἄκρα δηλαδὴ καθέτως ἐξέχοντα καὶ διηρημένα εἰς πεδία. Ἐν τούτοις, τὸ σφζόμενον τεμάχιον εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ τμῆμα δὲν συνεχίζεται καμπτόμενον πρὸς τὸ ἀγγεῖον, ὅπως θὰ ἐπερίμενε κανεῖς, ἀλλὰ περατοῦται εἰς ἀδιακόσμητον λοξὴν ἐπιφάνειαν. Αἱ κοσμοῦσαι τὸ πεδῖον ἀνωπαὶ Σφίγγες εἶναι ἔργον τεχνίτου μιμουμένου τὸν Λυδὸν (περὶ τὸ 560 π.Χ.).

Είς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ τὸ δσπρακον MR 303, ὕψ. 0,027 μ. (Πί ν. 367 α), τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ κύλικος τύπου «Σιάννας» μὲ δύο διακοσμητικὰς ζώνας. Τὰ σωζόμενα, πάνθηρ καὶ οὐρὰ Σειρήνος (;), προέρχονται ἀπὸ τὴν κάτω ζώνην.

Εἰς τὰ τέλη τοῦ βου αἰῶνος ἀνήκουν τὰ τεμάχια MR 304 καὶ MR 305. Τὸ πρῶτον (Πί ν. 367 γ) προέρχεται ἀπὸ κρατῆρα (ἴσως τοῦ τύπου μὲ τὰς ἐλικοσχήμους λαβάς) καὶ περιλαμβάνει τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου (ὕψ. λαιμοῦ 0,045, μετὰ τοῦ ὤμου 0,055, πλ. 0,042 μ.). Εἰς τὸν λαιμὸν σφύζεται παράστασις παλαιόντος Ἑρακλέους (;) (καὶ σκέλος ἐτέρας μορφῆς ἄρ.). Τὸ MR 305 (Πί ν. 367 β) εἶναι ἐκ τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου κρατῆρος, ὕψ. 0,052, πλ. 0,052 μ., καὶ σφύζει ἀναβάτην τεθρίππου.

Ἀπὸ τὰ ἐρυθρόμορφα, τὸ ἀξιολογώτερον εἶναι τὸ MR 311, ὕψ. 0,055 μ., (Πί ν. 367 δ) ἀποτελεσθὲν ἐκ δύο ὀστράκων. Προέρχεται ἀπὸ τὸν ὄμον κρατῆρος (μὲ κιονοσχήμους λαβάς) καὶ παριστᾷ γυναῖκα φεύγουσαν δεξιὰ καὶ στρέφουσαν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν πρὸς μὴ σωθὲντὰ διώκτην. Εἶναι λεπτὸν ἔργον τεχνίτου τοῦ κύκλου τοῦ Ἑρμῶνακτος. Ἀλλὰ καὶ τὸ MR 318, ἐπίσης ἀποτελεσθὲν ἐκ δύο ὀστράκων, ὕψ. 0,07 μ. (Πί ν. 367 ε), εἶναι ἀξιοπρόσεκτον. Εἰκονίζει γυναῖκα κατενώπιον, μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, τὸν κορμὸν τῆς ὁποίας διασταυρῶναι ἐπίμηκες δυσσεμήνευτον ἀντικείμενον. Προέρχεται ἀπὸ οἰνοχόην τῶν περὶ τὸ 470 χρόνων.

Ἀπὸ τὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα ἀπεικονίζω ἐν πρώτοις τὸν κἀνθαρον MR 321, ὕψ. 0,081 μ. (Πί ν. 368 α), ὁ ὁποῖος φέρει σειράς ἐμπιέστων κοσμημάτων, ἧτοι ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω: Ὅρθιων ἀνθεμίων, πλαγιαστῶν ἀνθεμίων ἀνά ζεύγη, ἐπαλλήλων ἀνεστραμμένων τριγώνων καὶ μαιάνδρου (πρβλ. Pease, *Hesperia* 1936, σ. 276 κ.ἑ. ἀριθ. 49 - 51, εἰκ. 18, ἀριθ. 50 καὶ 17, ἀριθ. 49). Τὸ τεμάχιον MR 320, ὕψ. 0,032 μ. (Πί ν. 368 β) εἶναι ἀπὸ πρῶτον τοῦ τύπου μετὰ τὴν ἐπίπεδον βάσιν (mug). Ὁ λαιμὸς τοῦ διακοσμεῖται μὲ ἀνεστραμμένα ἀνθέμια καὶ φύλλα κισσοῦ.

Ἀπὸ τὰς ἐπὶ ἀγγείων ἐγχαράκτους ἐπιγραφὰς (graffiti) ἀναφέρω τὰς κυριωτέρας : Ἐπὶ βάσεως ἀττικῆς κύλικος MR 334, διάμ. 0,06 μ. (Πί ν. 368 δ)] φ ε λ ε α [τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Σημαντικὴ ἢ συνόπαρξις τῶν δύο τύπων τοῦ ε. Ἐπὶ ἄλλης, MR 331, μήκ. 0,041 μ. (Πί ν. 368 γ)] ι ν α [, ἐπίσης τοῦ 5ου αἰῶνος. Παρὰ τὸ χεῖλος μελαμβαφοῦς κοτύλης τοῦ «Κορινθιακοῦ» τύπου (MR 319, ὕψ. 0,034 μ.)] υ γ ο [(Πί ν. 368 ε).

Πήλινα ἀγαλμάτια καὶ εἰδῶλια εὐρέθησαν πολλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1963. Ἐκ τῶν

ἀγαλματίων ἀνέφερον ἤδη ὄσα πιστεύω ὅτι ἀπετέλεσαν μέρος τῆς διακοσμήσεως ναῖσκων τοῦ λόφου. Αἰ κεφαλαὶ ὁμοῦς MR 340 (ὕψ. 0,111 μ.) καὶ MR 341 (ὕψ. 0,104 μ.), (Πί ν. 369 α), αἱ ὁποῖαι φαίνονται νὰ προέρχονται ἐκ μιᾶς μήτρας (τὸ ὀπίσθιον ἔχει προστεθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων, δι' ὃ καὶ παρουσιάζει διαφορὰς) δὲν προέρχονται ἀπὸ τοιαύτην διακόσμησιν καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος οὔτε κἀν ἂν προέρχονται ἀπὸ ἀγαλμάτια, διότι εἰς τὸ MR 340 τὸ ὑπὸ τὸν λαιμὸν σωζόμενον ὑπόλοιμα δὲν ἔχει τὸν πλαστικὸν ὄγκον τὸν ὁποῖον θὰ ἐπερίμενε κανεῖς. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ θεωρῶ ὅτι παριστάνουν τὸν σφηνοπῶγωνα Ἑρμῆν, ὅπως καὶ τὰ MR 137 καὶ MR 138 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962. Διαπιστοῦται ὁμοῦς ἐδῶ μία σημαντικωτάτη τυπολογικὴ ἰδιορρυθμία, τὴν ὁποῖαν τὰ τεμάχια ἐκεῖνα δὲν μᾶς ἐπέτρεπον νὰ γνωρίσωμεν. Ἐδῶ δηλαδὴ ὁ Ἑρμῆς φορεῖ εἰς τὴν κόμην διάδημα, ὅπως αἱ γυναικεῖαι μορφαί. Δηλαδὴ ὁ Ἑρμῆς οὗτος θὰ εἶναι «ἐρμαφρόδιτος», ἀνάλογος πρὸς τὸν «Ἀφρόδιτον» τοῦ 5ου αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962 καὶ ἐπανευρίσκωμεν τὸ 1963 μὲ τὸ τεμάχιον MR 411, ὕψ. 0,051 μ. (Πί ν. 369 γ). Ἡ διαφορὰ τῶν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐδῶ ὑπερισχύει τὸ ἄρρεν στοιχεῖον, ἐνῶ ἐκεῖ παρατάσσονται ἐξ ἴσου τὰ χαρακτηριστικὰ ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἐποχὴ τοῦ τύπου τῶν δύο προσωπέων εἶναι τὰ τέλη τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος.

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ σφμασία τοῦ προσωπέου MR 409, ὕψ. 0,09 μ. (Πί ν. 369 β). Ἐνῶ εἰς τὸ πηγούνιον τοῦ σχηματίζεται ὀξὺ γένειον, τὴν κόμην του, ἢ ὁποῖα διαμορφοῦται εἰς διπλὴν σειράν κοχλιωτῶν βοστρύχων, κοσμεῖ διάδημα. Ἐποχὴ του εἶναι αἱ πρῶται δεκαετίαι τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἄλλα προσωπέα ἢ κεφαλαὶ κοίλων ἀγαλματίων εἶναι καθαρῶς γυναικεῖα, ὡς λ.χ. τὰ τεμάχια MR 397, ὕψ. 0,062 μ. (Πί ν. 369 δ), MR 400, ὕψ. 0,072 μ. (Πίν. 369 ε), MR 401, μεγ. μήκ. 0,076 μ. καὶ ἡ ἐξαιρετος προτομὴ MR 404, ὕψ. 0,044 μ., σαφῶς ἰωνικοῦ (σαμιακοῦ) τύπου, ἀνήκουσα εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 369 ζ').

Σημειῶνῶ ἀκόμη τὰς κεφαλὰς γυναικεῖων πηλίνων ἀγαλματίων MR 403, ὕψ. 0,039 μ. (Πί ν. 369 ζ'), MR 410, ὕψ. 0,062 μ. (Πί ν. 369 η) καὶ MR 381, ὕψ. 0,081 μ. (Πί ν. 370 α).

Ἐκ μεγάλων κοίλων ἀγαλματίων προέρχονται τὰ τεμάχια MR 382, ὕψ. 0,099 μ. ἐξ ἀγαλματίου (θεᾶς, πρὸ τῆς ὁποίας ἀνορθοῦται ἔλαφος πρὸς δεξιὰ (τύπος Lechat, BCH 1891, πίν. VI, 1), MR 416, ὕψ. 0,042 μ. ἐξ ἄλλου ὁμοίου, μὲ τὸ ὀπίσθιον ἐλάφου ἀνορθουμένης πρὸς ἄρ. (τύπος Lechat, ἑ.ἀ. πίν. V, 1) κλπ.

Ἀπὸ τὰ μικρότερα εἰδώλια σημειῶνω ἐν πρώτοις τὸ πρωτόγονον χειροποίητον τεμάχιον μετὸν μακρὸν λαϊμὸν MR 348, ὕψ. 0,056 μ. (Πί ν. 370 β), τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει ἀνάλογα εἰδώλια ἐκ Κορίνθου τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος (Corinth, XV, II, σ. 27 - 9: Middle Group, πίν. 2-4 σποράδην), τεμάχια χειροποίητων εἰδωλίων ἐνθρόνου θεᾶς μετὰ πολὺ λεπτοῦς βραχίονας, τὸ ἄνω τμήμα ἐνθρόνου σανιδόμορφου θεᾶς δαιδαλικοῦ τύπου MR 352, ὕψ. 0,079 μ. (Πί ν. 370 ζ') καὶ ἄλλο ὁμοῖον MR 350, ὕψ. 0,059 μ. (Πί ν. 370 δ), ὑπενθυμίζοντα τοὺς κούρους τῆς Θήρας (λ.χ. Richter, Κουροί², εἰκ. 97 - 102), τὰς κεφαλὰς MR 355, ὕψ. 0,046 μ. (Πί ν. 370 γ) καὶ MR 356, ὕψ. 0,062 μ. ἐξ εἰδωλίων μετὰ σανιδόμορφον σῶμα, τὴν κεφαλὴν MR 358, ὕψ. 0,046 μ. (Πί ν. 370 ε) ἐξ εἰδωλίου μετὰ σανιδόμορφον σῶμα ἀλλὰ μετὰ ἀστραγαλοειδεῖς βοστρύχους (πρβλ. Payne, NC, πίν. 47, 14 καὶ σ. 306, ἀριθ. 884, τοῦ 590 - 580 π.Χ.), τὴν κεφαλὴν MR 402, ὕψ. 0,057 μ. (Πί ν. 371 β) ἀπὸ συμπαγέος, ὅπως ἐπίπεδον εἰδῶλιον (τοῦ ἀΐ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰῶνος), τὰς ὑστεροαρχαϊκὰς κεφαλὰς MR 406, ὕψ. 0,038 μ., MR 399, ὕψ. 0,03 μ., MR 394, ὕψ. 0,034 μ., καὶ τὴν μεταβατικῆς σχεδὸν ἐποχῆς κεφαλὴν MR 407, ὕψ. 0,041 μ. μετὰ τὴν κόμην καλύπτουσιν τὰ ὄντα. Πολλῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω κεφαλῶν τὰ σῶματα ἦσαν τῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν δημοσιεύσεων τῶν εἰδωλίων τῆς ἀνασκαφῆς Καραπάνου (Lechat, BCH, 1891, σ. 9 κ.έ. καὶ πίν. I, κ.έ.). Οὕτως εὐρέθησαν πέντε ἀκέφαλα εἰδώλια ἢ τμήματα εἰδωλίων τοῦ τύπου Lechat, αὐτ. πίν. I, 1 (MR 363 - MR 368, MR 374) (Πί ν. 371 γ) καὶ (MR 365) ἐξ ὧν ἀπεικονίζεται ἐδῶ τὸ MR 365, ὕψ. 0,117 μ., ἐν παραπλήσει πρὸς τὸν τύπον αὐτόν, τρία τοῦ τύπου Lechat, πίν. I, 2, (MR 370 - 372) ἐξ ὧν παραθέτω τὴν εἰκόνα τοῦ MR 370, ὕψ. 0,14 μ. (Πί ν. 371 α) καὶ τρία τοῦ τύπου Lechat, πίν. I, 3 (μετὰ ἰωνικὸν δηλαδὴ χιτῶνα), (MR 377 - 379) ἐξ ὧν ἀπεικονίζω τὸ MR 377, ὕψ. 0,058 μ. (Πί ν. 372 β).

Ἀπὸ ἑλληνιστικὰς στρώσεις τοῦ χώρου IV προέρχονται ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης MR 412, ὕψ. 0,043 μ., (Πί ν. 372 γ), γυναικεία κεφαλὴ MR 414, ὕψ. 0,048 μ. (Πί ν. 372 α) κλπ.

Εὐρέθησαν ἐπίσης μερικά τεμάχια πηλίνων ζφωρίων, λ.χ. δύο οὐραὶ πετεινῶν ἐνὸς γνωστοῦ τύπου (Corinth XV, II, σ. 155 - 6), ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζω τὴν μίαν MR 426, ὕψ. 0,085 μ., (Πί ν. 371 ε). Τὰ παραδείγματα τοῦ Mon Repos εἶναι ἀρχαϊκὰ ἀκόμη, προγενέστερα ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παραδειγμάτων. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς δεξαμενῆς εὐρέθη μικρὸς πούς ἀγελάδος (MR

429, ὕψ. 0,019 μ.), εἰς τὸν χώρον IV εὐρέθησαν δύο μικροὶ χοῖροι (MR 424, μήκ. 0,08 μ. καὶ MR 425, μήκ. 0,067 μ.) (Πί ν. 371 δ), εἰς τὸν χώρον V τέλος κεφαλὴ ἀγελάδος, τῆς ἀρχαϊκῆς ἀσφαλῶς περιόδου (MR 428, μήκ. κεφαλῆς 0,071 μ.) (Πί ν. 371 ζ').

Ἀναφέρω ἀκόμη τέσσαρα τεμάχια πηλίνων δίσκων μετὰ ἀνάγλυφον φυτικὴν διακόσμησιν ἐνὸς εἶδους, ὅπως φαίνεται, κορινθιακοῦ (βλ. Corinth XV³, II, σ. 213² κ.έ. πίν. 47), ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζω τὸ MR 421 (0,12×0,13 μ.) (Πί ν. 372 δ).

Τέλος ἄξια σημειώσεως εἶναι τρία ἀργυρᾶ νομίσματα (Πί ν. 372 ε - ζ'): Τὸ ἐν Δυρραχίου, 4ου αἰῶνος π.Χ. μετὰ τὴν θηλάζουσιν ἀγελάδα εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν καὶ τοὺς «κῆπους τοῦ Ἀλκινόου» εἰς τὴν ἐτέραν, ὡς καὶ τὰ γράμματα ΔΥΡ, τὸ ἕτερον Λευκάδος, τῶν μετὰ τὰ 168 π.Χ. χρόνων, μετὰ τὴν Ἄρτεμιν ὀρθίαν εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν, πρῶταν πλοῖον εἰς τὴν ὀπισθίαν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ΔΕΥΚΑΔΙΩΝ ΝΙΚΟΜΗΛΗΣ καὶ τὸ τρίτον Κερκύρας τῆς περιόδου 229 - 48 π.Χ. μετὰ κισσοστεφῆ κεφαλῆν Διονύσου εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν καὶ τὸν Πήγασον εἰς τὴν ὀπισθίαν.

Συμπεράσματα

Συνοψίζω ἤδη τὰ συμπεράσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐτῶν 1962 καὶ 1963 ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Dörpfeld γνωστά.

Εἰς τὸν λόφον τοῦ Mon Repos ὑψοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ τὴν πρώτην κλασσικὴν περίοδον μέγας ναός, ὁ ἐπισημότερος ἴσως τῆς πόλεως. Τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ διαπιστοῦμεν χάρις εἰς τὰ πολυάριθμα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη του, τὰ ὁποῖα ἀπερρίφθησαν εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ λόφου (Schutt) μετὰ τινὰ καταστροφὴν τοῦ ἐπισυμβᾶσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἐνῶ οὐδὲν ἴχνος αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπεκαλύφθη οὔτε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1914, οὔτε κατὰ τὰς δοκιμὰς τῶν ἐτῶν 1962 καὶ 1963 εἰς τὸν ἐπίπεδον χώρον τοῦ λόφου. Τοῦ ναοῦ ἐκείνου ἡ στέγη ἦτο ἐξ ὀπτοῦ πηλοῦ, μετὰ πλούσια καὶ ἐπιβλητικὰ διακοσμητικὰ μέλη, τῶν ὁποίων ἡ ἐντύπωσις καθίστατο ἀκόμη ζωηρότερα ἐκ τῆς ἀφθόνου χρήσεως τοῦ χρώματος. Ὑδρορροαὶ σχηματιζόμεναι εἰς πελωρίας λεοντοκεφαλὰς καὶ καλυπτῆρες φέροντες ἐναλλάξ ἀνάγλυφα γυναικεία πρόσωπα καὶ γοργόνεια ἴσταντο ἐν παρατάξει εἰς τὸ ἄκρον τῆς στέγης, πολὺ προέχοντα τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἄλλαι δισκοειδεῖς κέραμοι, φέρονται γραπτοὺς ρόδακας, κατεῖχον θέσιν κάπου ὑψηλότερον.

Τί ὑπῆρχε προηγουμένως εἰς τὸν χαμηλὸν λόφον τοῦ Mon Repos εἶναι ἄγνωστον ὅτι ὑφίστατο ὁμοῦ λατρεία ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη ἐποχῆς

τοῦ ἀποικισμοῦ εἶναι βέβαιον ἐκ τοῦ τμήματος τοῦ τρίποδος(;) MR 517. Πάντως τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ ἔλαβεν (ὡς εἶναι φυσικόν) τὸ ἱερόν μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ναοῦ εἰς τὰ τέλη τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐπιχείρησις αὐτὴ πρέπει ἐξάπαντος νὰ συνδεθῇ μετὰ τὴν ἐπανακατάληψιν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ Περιάνδρου, ὁ ὅποιος ἐπεδίωξεν, ὅπως εἶναι εὐνόητον, νὰ κοσμήσῃ μετὰ λαμπρὰ μνημεῖα τὴν πρωτότοκον θυγατέρα τῆς Κορίνθου. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κεραμεικὰ τοῦ ναοῦ ἔχουν ἄρκετὰ στενὴν συγγένειαν πρὸς τὰ τοῦ Θέρμου, εἶναι πλέον ἢ πιθανόν ὅτι οἱ τύποι τῶν εἰναι Κορινθιακοί.

Αἱ ἐργασίαι παρατάθησαν ἐπὶ μακρόν, πρῶτον διότι μία δευτέρα σειρὰ ἡγμένων καλυπτῶν εἶναι διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνολογίαν τῶν παριστωμένων γυναικείων προσώπων νεώτερα τῆς πρώτης, ὅχι ὅμως τόσο πολὺ ὥστε νὰ δικαιολογητῆ ἀντικατάστασις δι' αὐτῆς τῶν ἐφθαρμένων τεμαχίων τῆς πρώτης, καὶ δεύτερον διότι μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ Schutt ὑπάρχει μία ἀνδρική κνήμη, προερχομένη, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἡ ὁποία τεχνολογικῶς ἀνήκει ἤδη εἰς τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ.

Ὁ ναὸς οὗτος δὲν ἦτο ὁ μόνος εἰς τὸν λόφον. Ἡ ὑπαρξίς περισσοτέρων κτισμάτων ἐβεβαιώθη τόσο ἐκ τῶν ἀκινήτων, ὅσον καὶ ἐκ τῶν κινητῶν λειψάνων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν δύο ἐτῶν, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἱερά. Τὰ μικρότερα αὐτὰ κτίσματα τοῦ λόφου ἦσαν, συμφώνως πρὸς τὰ σημερινὰ δεδομένα, πέντε ἕως ἑξὶ τῶν ἀριθμῶν. Ἐκ τούτων τὰ δύο προβάλλουν μέχρι τῆς στιγμῆς καθαρότερον τῶν ἄλλων. Τὸ ἕν, μεγαλύτερον, ἐκτίσθη τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος, τὸ δὲ μικρότερον εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου. Ἀμφότερα ἐκοσμοῦντο μετὰ πηλίνην στέγην καὶ πήλινα ἀκρωτήρια. Πάντως δὲν νομίζω ὅτι τὰ κεραμεικὰ ταῦτα ἔμπορουν, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, νὰ συνδεθῶν μετὰ ἕν ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρείπιῶν, διότι τὸ μὲν Β κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ εἶναι νεώτερον, διὰ δὲ τὸ Γ δὲν γνωρίζομεν οὐδὲ κἀν τί εἶναι καὶ μόνον διὰ τὸ Α θὰ ἔμπορῶσε νὰ γίνῃ λόγος, μολονότι ἐφ' ὅσον ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι βοηθητικὸν κτίσμα, δὲν θὰ εἶχεν ἴσως ἰσχυρὸν δικαίωμα νὰ διεκδικήσῃ τόσο λαμπρὰ διακοσμήσεις.

Ἄγνοοῦμεν ἀκόμη ποία θεοῦς ἐλατρεύετο εἰς τὸν μέγαν ναόν, πιθανώτατα ὅμως γυναικεία. Ἐν τούτοις εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον νὰ ἦτο αὕτη ἢ Ἄφροδίτη, τῆς ὁποίας πάντως ἡ λατρεία ἐβεβαιώθη ἐκ τῶν εὐρημάτων, διότι ἡ θεὰ αὕτη εἰς τὰς πρώτους περιόδους ἐλατρεύετο ἀκόμη εἰς ὑπαίθρια ἱερά ἢ εἰς μικροὺς ναῖσκους. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰς ἐκ τῶν μικρῶν ναίσκων τοῦ λόφου ἦτο πράγματι ἀφιερωμένος εἰς τὴν Ἄφρο-

δίτην, ἄλλος δὲ εἰς τὸν Ἑρμῆν, ὁ ὅποιος ἐπίσης ἐξηκριβώθη ὅτι ἐλατρεύετο εἰς τὸ Μον Repos, καίτοι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ περιπτώσις οἱ θεοὶ νὰ ἦσαν σύννοιοι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἰδιορρύθμου διγενεὸς ὑποστάσεώς των. Ὁ κύριος ὅμως ναὸς πρέπει νὰ ἦτο ἀφιερωμένος εἰς μείζονα θεότητα.

Τόσον ὁ μέγας ναὸς ὅσον καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου κατεστράφησαν εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος ὑπὸ ἐκτεταμένης πυρκαϊᾶς. Εἰς τί ὄφειλετο αὕτη καὶ εἰς ποίαν ἀκριβῶς ἐποχὴν τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος εἶναι ἀπορία διὰ τὰς ὁποίας μόνον εἰκασίαι διατυπῶνται πρὸς τὸ παρὸν. Μετὰ τὴν ἐκ πυρὸς καταστροφὴν του, τὸ ἱερόν ἀνεμορφώθη ριζικῶς περὶ τὰ 400 π.Χ., τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν ἤρχιζεν ἡ Κέρκυρα νὰ συνέρχεται ἀπὸ τὰ τραύματα τῶν ἀλλεπαλλήλων ὀξυτάτων ἐμφυλίων ἀγώνων τῆς. Τὰ λείψανα ἐνὸς μεγάλου ναοῦ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, μικροτέρου ἀπὸ τὸν ἀρχαϊκόν(;) εἶχεν ἀνεύρει ἐπὶ τοῦ λόφου ὁ Dörpfeld τὸ 1914, σήμερον ὅμως εἶναι ἀθέατα, ἐπειδὴ ἐπεχώσησαν καὶ πάλιν. Πάντως ἐπετεύχθη ὁ ἐντοπισμὸς τῶν χάρσις εἰς τὰς παλαιὰς φωτογραφίας, τὰς ὁποίας ἔθεσεν εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸ Γερμανικόν Ἀρχαιολογικόν Ἰνστιτούτον Ἀθηνῶν. Ἡ ἐκ τῆς λαξεύσεως τῶν λίθων τοῦ ναοῦ προελθοῦσα λατομή, ὁμοῦ μετὰ τὰ συντρίμματα τῆς καταστροφῆς, ἀπερρίφθησαν εἰς τὰς παρυφᾶς τοῦ λόφου, ὅπισθεν ἀναλημματικῶν καὶ ἄλλων τοίχων, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἰσοπεδῶθη ὁ χώρος. Αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ τοῖχοι τοὺς ὁποίους εὗρεν ὁ Dörpfeld τὸ 1914 εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ λόφου (καθ' ἡμᾶς ἄλιον I). Ὁ Dörpfeld ἐνόμιζεν ὅτι οὗτοι ἀνήκουν εἰς κρήνην ὁμολογῶν ὅμως ὅτι ἡ ἀποψίς του δὲν μὴ εἶναι ἀπολύτως σαφής. Ἡ ἐν μέρει ἀκόμη σφραγισμένη δεξαμενὴ, ὅπως καὶ τρεῖς ἄλλοι τοῖχοι ἀποκαλυφθέντες παρ' αὐτὴν τὸ 1962, φαίνονται νὰ εἶναι μεταγενέστεροι, ἄγνωστον πόσον, ἴσως ὅμως τῶν προχωρημένων ρωμαϊκῶν χρόνων. Γεγονὸς εἶναι, πάντως, ὅτι τὰ ἀρχαῖα νομίσματα τὰ ὁποία εὐρέθησαν εἰς τὸν ἄλιον αὐτὸν (καθὼς καὶ ὄπου ἐγένετο παρ' ἡμῶν ἀνασκαφὴ εἰς τὸν λόφον), δὲν ὑπερβαίνουν τὸν 1ον αἰῶνα π.Χ., ὁπότε ἠρημώθη (ἄγνωστον διατὶ) τὸ ἱερόν. Εἰς τὰς μεταγενεστέρους περιόδους, ὅσα ἐρείπια τοῦ Μον Repos ἦσαν ἀκόμη ὁρατά, ἐληλητάθησαν διὰ τὴν χρησιμοποίησίν των οἱ λίθοι τῶν ὡς οἰκοδομικῶν ὑλικῶν. Γνωσταί εἶναι αἱ τοιαύται ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑνετῶν, τῶν ὁποίων εὐρέθησαν ἄρκετὰ νομίσματα ἐντὸς τοῦ πάρκου, εἶναι ὅμως πιθανόν ὅτι αὐταὶ εἶχον ἀρχίσει ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἤδη περίοδον.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΟΝΤΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Άνασκαφαί Πλατείας Δικαστηρίων

Κατά τὸ 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀναληφθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀνασκαφαί εἰς τὴν Πλατεῖαν Δικαστηρίων, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς ρωμαϊκὸν Ὁδεῖον¹.

Αἱ ἀνασκαφαί διεξήχθησαν δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ διενεργήθησαν εἰς 2 περιόδους ἀπὸ 15 - 6 - 62 μέχρι 13 - 3 - 63 καὶ ἀπὸ 27 - 5 - 63 μέχρι 31 - 10 - 1963.

Αἱ ἐργασίαι ἐπεξετάθησαν κυρίως:

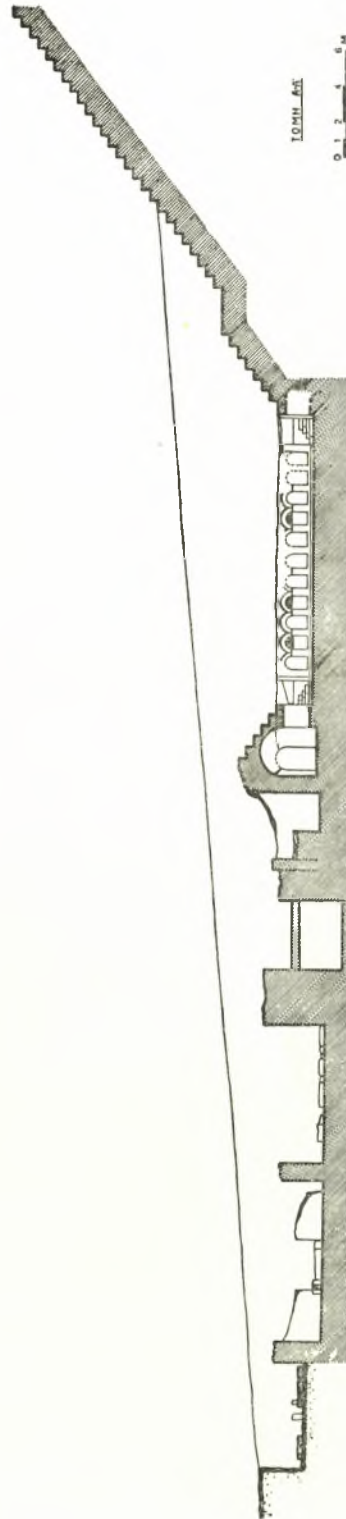
1. εἰς τὸν ὀπισθεν τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ κοίλου χώρον,

2. εἰς τὸν χώρον ὀπισθεν τῆς σκηνῆς καὶ πρὸς Δ. τοῦ Ὁδείου.

Πρὸς Α., λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε σχετικῶς περιορισμένη. Εἰς τὸν πρῶτον τομέα ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν οἱ διάφοροι τοῖχοι ἀντιστηρίξεως τοῦ ἄνω διαζώματος τοῦ κοίλου πολλοὶ τῶν ὁποίων καὶ ἐσχημάτιζον δωμάτια καμαροσκεπῆ χρησιμοποιούμενα διὰ διαφόρους χρήσεις. Ἐν τούτων π.χ. φέρει δάπεδον ψηφιδωτὸν διὰ θραυσμάτων λευκοῦ μαρμάρου (opus segmentatum) καὶ τοίχους μετὰ κονιάματος ἐρυθροῦ χρώματος. Εἰς ἕτερον σημεῖον σχηματίζεται δεξαμενὴ, διαστ. 4.40 × 1.60 μ. καὶ βάθ. 4.10 μ., φέρουσα ἐσωτερικῶς ὑδραυλικὸν κονίαμα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης εὐρέθη καὶ εἰς τινα ἄλλα κάτωθι τοῦ κοίλου σχηματιζόμενα διαμερίσματα. Εἰς τὸ ἀνωτέρω τμήμα δὲν ἐπερατώθη ἢ πρὸς Α. ἀνασκαφὴ τῆς ὑποδομῆς τοῦ κοίλου, διότι οἱ τοῖχοι τοῦ ἄνω διαζώματος προχωροῦν ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς παρακειμένης ὁδοῦ (Σχ. ἐδ. 1 - 2).

Εἰς τὸν ὀπισθεν τῆς σκηνῆς χώρον καὶ πρὸς Δ. τοῦτου ἀπεκαλύφθη στοὰ μετὰ διπλῆς κιονοστοιχίας καὶ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Πρὸς ἀπὸ τὴν φέρει ὁδός, σωζ. πλ. 1.80 - 1.50 μ., τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τμήμα κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 23 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραστά-

1. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ὡς βοηθοὶ αἱ δδ. Ε. Κουρκουτίδου, Ὁ. Μέντζου, πτυχιούχοι ἀρχαιολόγοι, καὶ οἱ κ.κ. Ν. Κωνσταντινίδης καὶ Χρήστος Κολιούλης, φοιτηταὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. Εἰργάσθη ἐπίσης καὶ ἡ δ. Ἄ. Κόντσα, πτυχιούχος Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης· τὰ σχέδια ὀφείλονται εἰς τὴν δ. Ε. Μπουρνιά, φοιτήτριαν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Θεσ/νίκης.

Σχ. ἐδ. 2. Ὁδεῖον Θεσσαλονίκης. Τομὴ Α - Α'

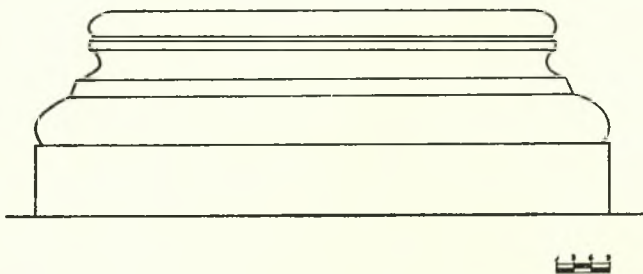
δος τῆς εἰσόδου τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς τὸ ἄνω διάζωμα τοῦ κοίλου. Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἐστρωμένη δι' ἀκανονίστου σχήματος μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἔχει φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.· εἰς ἀπόστασιν 13 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου σφζομένου ἄκρου αὐτῆς φαίνεται ὅτι κάμπτεται πρὸς Δ., ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον εἰσέτι (Πί ν. 373 α - β).

Τέλος, ἡ πρὸς Δ. τοῦ Ὁδείου ἔρευνα ἀπεκάλυψε Δ. τῆς προειρημένης κλίμακος, δύο μεγάλα διαμερίσματα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη μαρμαρίνον παλαιότερον ὕλικόν.

Ἡ στοὰ βαίνει ἐκ Δ. πρὸς Α., τὸ δὲ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτῆς δὲν εὐρέθη εἰσέτι. Τὸ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἔχει μῆκ. 69 μ. Αὕτη φέρει

καὶ διαιρεῖται εἰς δώδεκα ἀνίσου πλάτους πεδία, ἕκαστον μετὰ διαφορετικῆς συνθέσεως. Τὰ κυριώτερα θέματα εἶναι: ζατριοειδῆ, συστήματα μαιάνδρων, φολίδες, πλοχμοειδεῖς στρόβιλοι ἐκ ζατριοειδοῦς ἢ ἐκ φολιδωτοῦ, ρόμβοι μετὰ ζατριοειδῶν καὶ σπειρῶν, κύκλοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ὀκτώσχημα, τεμνόμενοι κύκλοι μετὰ ρόμβων κλπ. (Πί ν. 374 β - γ).

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς νοτιωτέρας κιονοστοιχίας, ἀπὸ τῆς κλίμακος περίπου μέχρι καὶ πέραν τοῦ ἀνατολικοῦ θυρώματος, ἐφαπτόμενος κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν πρόσωπον αὐτῆς, διήκει, εἰς μικρὸν ὕψος σωζόμενος, τοῖχος ἐκ πλίνθων, ὁμοῖος τῶν τοῦ Ὁδείου. Οὗτος φέρει ἐξωτερικῶς

Σχέδ. 3. Πλαγία δψις κίονος Στοᾶς Ὁδείου

διπλὴν σειρὰν κίωνων, τῶν ὁποίων αἱ βάσεις βαίνουν ἐπὶ τετραγώνων πλακῶν, πλευρᾶς 0,98 - 1 μ. Ἐνιαῖος στυλοβάτης δὲν ὑπάρχει. Ἐκ τῆς νοτιωτέρας κιονοστοιχίας σφζονται 17 πλάκες, ἐξ ὁνών τῶν ὁποίων σφζονται τὰς βάσεις (πέντε πρὸς Δ. καὶ μία πρὸς Α.). Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορειωτέρας κιονοστοιχίας ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς πλάκες, αἱ δύο μετὰ βάσεων ἢ μία τούτων δὲν εὐρίσκεται κατὰ χώραν. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων εἶναι ἀττικῆς τύπου, ἀποτελούμεναι ἐκ δύο τροχιλῶν, μετὰ τῶν ὁποίων σκωτία, πλαισιωμένη ὑπὸ δύο κυματίων². Ἡ κάτω διάμετρος εἶναι 0,90 μ. καὶ ἡ ἄνω 0,70 μ. Ὑψ. βάσ. μετὰ πλακῶς 0,32 μ. (Σχ ἐ δ. 3· Πί ν. 373 γ).

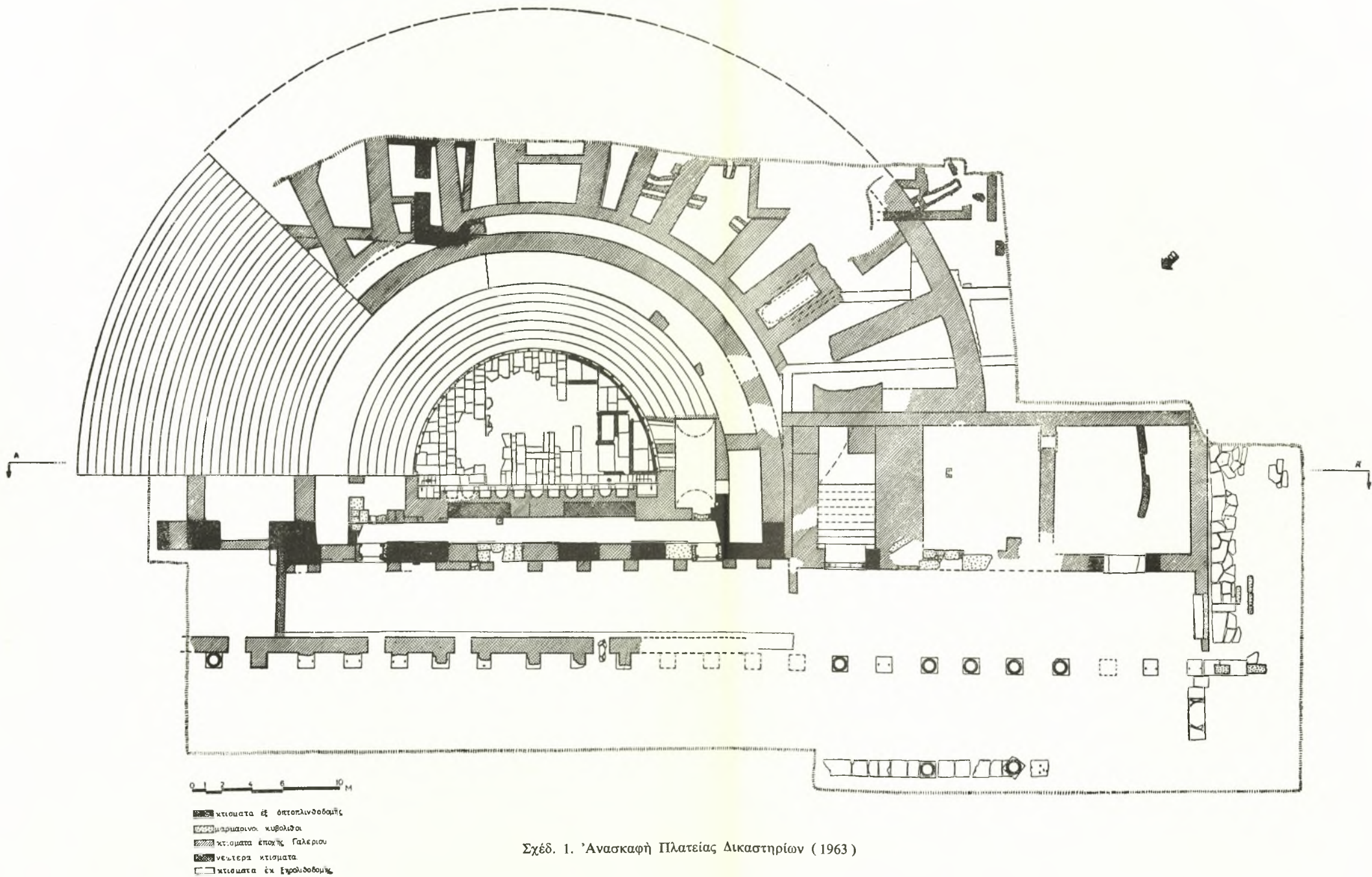
Τὸ δάπεδον διὰ τῶν κιονοστοιχιῶν χωρίζεται εἰς δύο τμήματα (ἑνὸς τρίτου ἤρχισε μόλις ἀποκαλυπτόμενον τὸ δυτικὸν ἄκρον), ἕκαστον πλ. 5,90 μ. Εἰς τὸ νοτιώτερον σφζεται καλύτερον τὸ ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ χονδρῶν μαρμαρίνων ψηφιδῶν (opus tessellatum), χρώματος μελανοφαίου, ἐρυθροῦ, λευκοῦ καὶ ἰώδους· φέρει διακόσμησιν ἐκ γεωμετρικῶν σχημάτων

2. Τὸ σχέδιον τῆς βάσεως ἐξεπόνησεν ὁ μουσειακὸς καλλιτέχνης κ. Α. Παπαηλιόπουλος.

πεσσούς, οἱ ὁποῖοι πατοῦν ἐπὶ τῶν πλακῶν τῆς κιονοστοιχίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφῆρέθησαν αἱ βάσεις.

Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι πιθανώτατα ὁ ὀπίσθιος τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου (τούτου ὑπολείπεται νὰ ἀποκαλυφθῆ μικρὸν μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου), ἐνῶ αἱ κιονοστοιχίαι καὶ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀνήκουν εἰς παλαιότερον κτίσμα (Σχ ἐ δ. 1· Πί ν. 379 α). Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐξ ἄλλου καὶ ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς δευτέραν χρῆσιν εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ Ὁδείου. Ἐπομένως, τὸ Ὁδεῖον ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρείπιων ἐτέρου κτηρίου, ἐν τμήμα τοῦ ὁποῖου (τὴν στοᾶν) ἐχρησιμοποιήσε. Τὸ παλαιότερον τοῦτο κτήριο δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο θέατρον ἢ Ὁδεῖον, διότι παρομοίως στοᾶ, σχηματίζουσα ὀρθογώνιον, ὑπάρχει εἰς τὸν πρό τοῦ θεάτρου τῆς Κορίνθου χώρον³. Ἴσως δὲ καὶ τοῦ νῦν εὐρεθέντος Ὁδείου προὔπηρχεν ἕτερον ὁμοῖον, διότι εἰς τινὰ σημεῖα τοῦ προσθίου τοῖχου τῆς σκηνῆς, ὡς καὶ εἰς κτίσμα κάτωθι τοῦ

3. M. Bieber, The History of the Greek and Roman Theater, 1961, σ. 216, εἰκ. 726. A. Modona, Gli edifici teatrali grecie romani, 1961, σ. 150, εἰκ. 66.

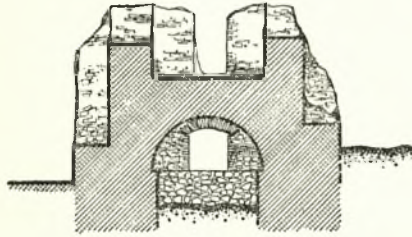
Σχεδ. 1. 'Ανασκαφή Πλατείας Δικαστηρίων (1963)

ἄνω διαζώματος τοῦ κοίλου, ἡ τοιχοδομία δὲν εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ τῶν χρόνων τῆς Τετραρχίας, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ σειρῶν πλίνθων, λίαν ἐπιμελημένης κατασκευῆς (Σχ ἐ δ. 1).

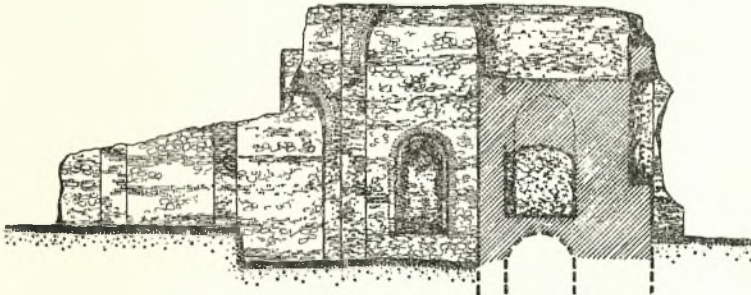
2. Ἀνασκαφαὶ Πλατείας Ναυαρίνου Θεσσαλονίκης

Κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι

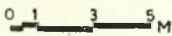
θεσιν ταύτην¹. Κατόπιν τούτου, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία παρηκολούθει καὶ ἀπετύπωνε τὰ οἰκοδομικὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύπτοντο κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων ἀνεγειρομένων νέων οἰκοδομῶν εἰς τὴν περιοχὴν². Ἀνασκαφαὶ ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διενεργηθοῦν εἰς τὴν πλατεῖαν Ναυαρίνου, διότι ὁ χώρος κατελαμβάνετο ὑπὸ ξυλίων προσφυγικῶν οἰκίσκων.

ΤΟΜΗ Α-Α

ΤΟΜΗ Β-Β

Σχέδ. 5. Πλατεία Ναυαρίνου. Τομαὶ

διενεργήθησαν ὑπὸ τοῦ E. Dyggve ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸ ἔτος 1939, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς πλατείας Ναυαρίνου καὶ περὶ αὐτὴν μέχρι τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ πρὸς Βορρᾶν καὶ τοῦ Ἰπποδρόμου πρὸς Ἀνατολάς, εἶχεν ἐντοπισθῆ ὁ χώρος τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου. Ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἀποκάλυψις κατὰ τὸ 1950, ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Χαρ. Μακαρόνα τοῦ Ὀκταγώνου παρὰ τὴν ὡς ἄνω πλατεῖαν, ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπό-

Κατὰ τὸ 1962, ὁ Δήμος Θεσσαλονίκης ἀπεφάνισσε νὰ προβῆ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὡς ἄνω πλατείας. Ἡ καθάρσις τῶν οἰκίσκων καὶ ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ χώρου (ἡ ἐπίχωσις τῆς πλατείας ὑπερέβαινε εἰς ὕψ. τὰ 10 μ.) κατέστησαν δυνα-

1. X. Μακαρόνας, ΠΑΕ 1950 σ. 320 - 321.

2. Εἰς τὸ Σχ ἐ δ. 4 περιλαμβάνονται καὶ τὰ κατὰ καιροῦς ἀποτυπωθέντα ἐρείπια εἰς τὰ γειτονικά τῆς πλατείας Ναυαρίνου οἰκόπεδα.

τήν τήν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τῆς περιοχῆς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ διενεργήθησαν δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 22ας Αὐγούστου μέχρι 31ης Ὀκτωβρίου 1963³.

Εἰς τὴν ἀνασκαφῆσαν ἔκτασιν, ἡ ὁποία μετρεῖ εἰς μῆκ. 35 μ. καὶ εἰς πλ. 45 μ., ἤλθεν εἰς φῶς μέρος μεγάλου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος (Πί ν. 375 α), κειμένου Α. τοῦ Ὁκταγώνου καὶ ΝΔ. τοῦ Τόξου τοῦ Γαλερίου, εἰς ἀπόστασιν 300 μ. ἀπὸ αὐτοῦ. Τὸ συγκρότημα, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῆς, περιλαμβάνει δύο κτίσματα διώροφα (Σχ ἐ δ. 5, K1, K2) καὶ ἓν τρίτον (K3), τὸ ὁποῖον ἔχει ἐσωτερικῶς, κατὰ μῆκος τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς, μεγάλα τετράγωνα δωμάτια, μέσ. μῆκ. πλευρᾶς 5.10 μ., τέσσαρα κατὰ τὴν Ν. καὶ τρία κατὰ τὴν Β. πλευράν. Ταῦτα ἀνοίγονται εἰς κεντρικὸν ὀρθογώνιον χώρον, ἀσφαλῶς ὑπαίθριον. Κατὰ τὴν Α. πλευρὰν αὐτοῦ ὑπάρχει σειρά πλακῶν στυλοβάτου, σχήματος Π, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβαιε κιονοστοιχία στοᾶς. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων κίλλιβαντων συνάγεται, ὅτι πιθανῶς ἡ στοὰ αὕτη ἦτο διώροφος (Πί ν. 375 β). Τῆς σχηματιζομένης στοᾶς τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ κεράμων, ὃ δὲ τοίχος θὰ ἔφερον ἐπένδυσιν δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων πολυχρῶμων μαρμαρίνων πλακῶν.

Μεταξὺ τῶν χώρων K1 καὶ K3 σχηματίζεται μακρὸς διάδρομος, μῆκ. 20 μ. καὶ πλ. 4.20 - 4.50 μ., ὃ ὁποῖος φέρει ῥωαῖοτατον καὶ εἰς ἀρίστην κατάστασιν σφζόμενον ψηφιδωτὸν πολύχρωμον δάπεδον (Πί ν. 376 α - β) Ἡ διακόσμησις διὰ μαρμαρίνων λεπτῶν ψηφιδῶν (opus tessellatum) χρώματος μελανοῦ, λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ, ἀποτελεῖται ἐκ γεωμετρικῶν σχημάτων. Ὁ ὡς ἄνω χώρος ἐκαλύπτετο πιθανάτα διὰ καμαρῶν, διότι ἀρχὴ ἀψίδος σφζεται εἰς τοῖχον ἑνὸς τῶν δωματίων τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ K3. Ἡ πρόσβασις ἐγένετο ἐξ ἀνατολῶν, ὅπου σφζεται τμήμα μαρμαρίνου κατωφλίου. Ἀνατολικῶς τοῦ διαδρόμου τούτου καὶ κατὰ μῆκος τῶν χώρων K1 καὶ K3 ἀπεκαλύφθη ἕτερος διάδρομος, μῆκ. 29 μ. καὶ πλ. 4.20 μ., μετὰ ψηφιδωτοῦ ἐπίσης δαπέδου· τοῦτο ἀνωχῶς σφζεται εἰς ὀλίγα σημεῖα, λόγῳ κυρίως τῶν καθιζήσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐκ τῆς πτώσεως τῶν δγκων τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ κατὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ κτηρίου. Καὶ τοῦ διαδρόμου τούτου ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ

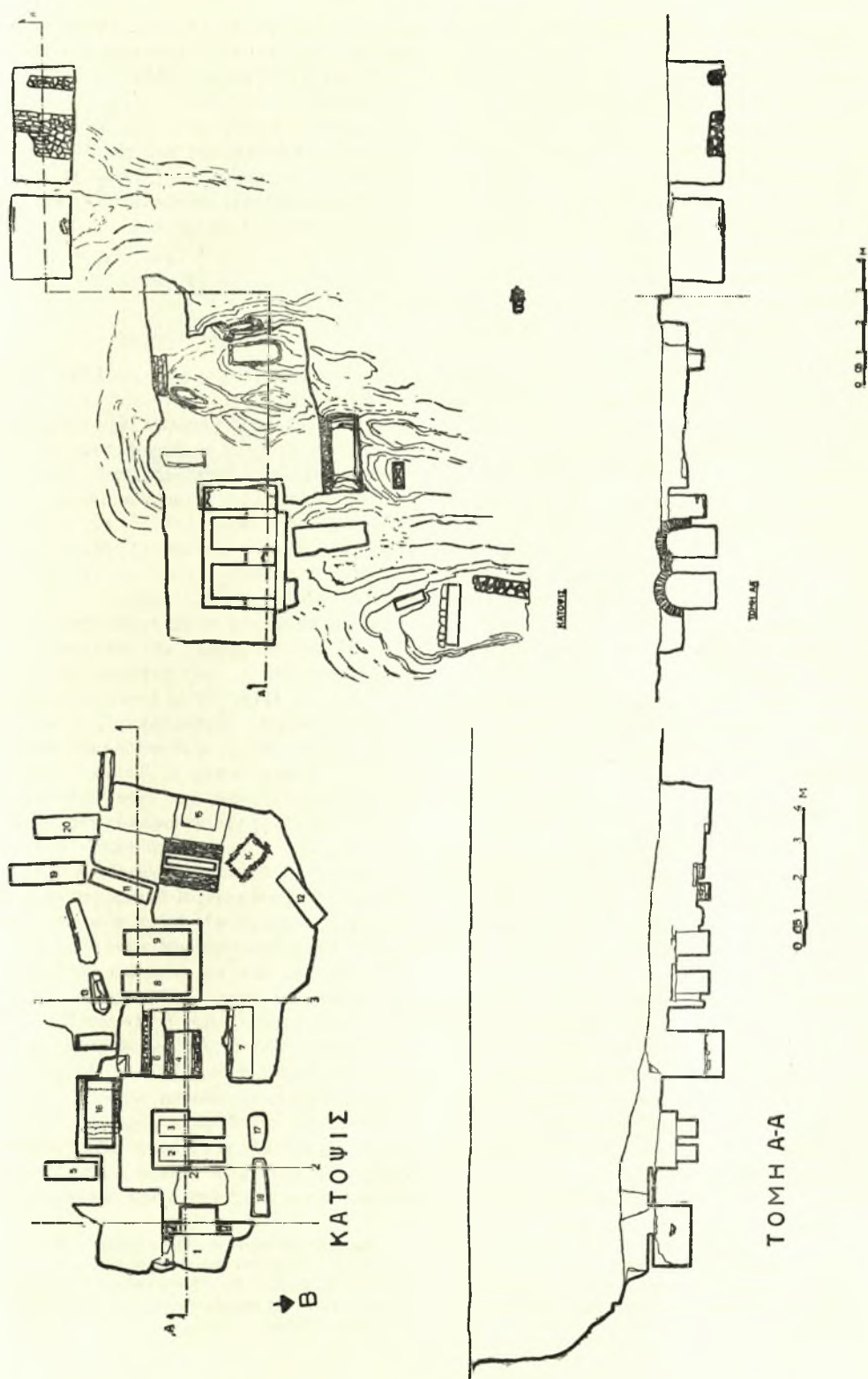
γεωμετρικῶν σχημάτων, διαφόρων ὁμοῦ τῶν τοῦ προηγουμένου· μεταξὺ τούτων εἶναι: ὀκτάγωνον φέρον συνθέσεις κύκλων καὶ τετραγώνων μετὰ μαιάνδρων, περίξ τοῦ ὁποίου ζῶναι πλοχμῶν, σπειροειδοῦς καὶ τριγωνιδίων· ὀρθογῶνια μετὰ πλοχμοῦ περιβαλλόμενα ὑπὸ κυμοσπείρας καὶ ἐξάγωνα μετὰ ρόμβων, ἐσωτερικῶς διηρημένων. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη φρεάτιον καθαρισμοῦ ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, διαστ. 0,62 × 0,94 μ. Τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα φέρουν ὑδραυλικὸν κονίαμα. Τὸ σφζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δευτέρου ἐξ ἀνατολῶν δωματίου τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ χώρου K3 κονίαμα φέρει ἀπλὴν γραπτὴν διακόσμησιν ἐξ ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ χρώματος (Πί ν. 377 α - β). Παρομοίαν περίπου διακόσμησιν φέρει καὶ τὸ κονίαμα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παρεῖας τοῦ τοίχου, ὃ ὁποῖος ὀρίζει ἀνατολικῶς τὸν δεῦτερον μέγαν διάδρομον (Πί ν. 378 α - β). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ὡς ἄνω τοίχου, πᾶχ. 0,92 μ., φθάνει εἰς μῆκος 7.30 μ. καὶ συνεχίζεται πρὸς νότον, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς προσφάτως χαραχθείσης ὁδοῦ Δημ. Γούναρη. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ δευτέρου διαδρόμου ἴσταται κατὰ χώραν, πλησίον μαρμαρίνου κατωφλίου, μαρμαρίνος πεσσὸς μετὰ βάσεως ἐξ ἀργῶν κυματίων (Πί ν. 380 β). Τὸ ἄνω τμήμα αὐτοῦ εἶναι κατεστραμμένον. Σφζεται εἰς ὕψος περίπου 2 μ. Παρ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθη τμήμα ἑτέρου παρομοίου πεσσοῦ.

Τὸ K1 εἶναι ἓν ὀρθογώνιον κτίσμα, μῆκ. 22 μ., πλ. 3.30 μ., φέρον εἰς τὰς δύο στενάς πλευρᾶς αὐτοῦ, Α. καὶ Δ., ἀνὰ μίαν κλίμακα ὀδηγοῦσαν εἰς τὸν δεῦτερον ὄροφον. Ἐκ τῶν κλιμάκων καλύτερον διατηρεῖται ἡ πρὸς Α., τῆς ὁποίας σφζονται 13 βαθμίδες ὕψ. 0,23 μ. (Πί ν. 379 α). Τὸ δάπεδον τοῦ πρώτου ὀρόφου εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ κεράμων. Κάτωθι ἐκάστης κλίμακος ἀνὰ μία ἀψίς, πλ. 1.30 μ., ὀδηγοῦσα εἰς τοὺς 4 καμαροσκεπεῖς χώρους τοῦ κτίσματος. Παρὰ τὴν πρὸς τὰς δύο μακράς πλευρᾶς τοῦ K1 διήκει ἀνὰ εἰς συναπτόμενος πρὸς τὸ κυρίως κτίσμα τοίχος, μῆκ. 20 μ. καὶ πᾶχ. 0,70 μ. Διὰ τῶν τοίχων τούτων (ὃ ἀνατολικὸς κατὰ τὸ νότιον πέρασ αὐτοῦ εἶναι κατεστραμμένος) συνδέονται οἱ χώροι K1 καὶ K2 (ὃ τελευταῖος διώροφος σφζεται εἰς ὕψ. 9 μ.).

Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος σχηματίζει καμπύλην καὶ φέρει ἀψιδωτὴν κόγχην, ἀρχομένην εἰς ὕψ. 0,88 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους (Πί ν. 379 β). Ὁ τοίχος οὗτος προχωρῶν κάτωθι τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη διαγράφει ἡμικύκλιον, κατὰ τὸν ἄξονα τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου.

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἴχνη γραπτοῦ κονιάματος (Πί ν. 380 α).

3. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὡς βοηθὸς ἡ δ. Ἄ. Ξανθοπούλου, φοιτήτρια Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὰ δὲ σχέδια ἐξέπρόνησεν ἡ δ. Ε. Μπουρνιά, φοιτήτρια τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης.

Σχέδ. 6. Δύο συστάδες τάφων εις περιοχήν Ραμόνας

Ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ Κ2 ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον ἀνοιγμα, μήκ. 1.15 καὶ πλ. 0,85 μ., τὸ ὅποιον ἐχρησίμευεν ὡς εἴσοδος εἰς ὑπόγειον χώρον, κείμενον Ν. καὶ ΝΔ. τοῦ Κ2 μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁδὸν Τσιμισκῆ. Ἡ ἐξερεύνησις αὐτοῦ δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ τῆς συσσωρεύσεως χωμάτων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σημείου καθόδου.

ΒΔ. τοῦ Κ2 ὀρθογώνια δεξαμενὴ, μήκ. 4.30 μ., πλ. 1.20 μ. (Πί ν. 380 γ), φέρουσα ἐσωτερικῶς ὑδραυλικὸν κονίαμα.

Τέλος, ΒΔ. τοῦ Κ3, ἐξωτερικῶς τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη μέρος διαπέδου ἐκτεταμένου ΒΔ., φέροντος ψηφιδωτῶν ἐκ θραυσμάτων λευκοῦ μαρμάρου (opus segmentatum).

Ἡ τοιχοδομία τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τετραρχίας, ἥτοι δομὴ ἀκατεργάστων λίθων μετ' ἰσχυροῦ ἀσβεστοκονιάματος ἐναλλασσομένη πρὸς ἐπαλλήλους ζώνας ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ὑψ. ἀργολιθοδομῆς 0,80 μ. ὡς καὶ εἰς τὸ Ὁκτάγωνον⁴.

Διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτηρίου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς πλατείας Ναυαρίνου εἶναι πρόωρον νὰ ἐκφράσῃ τις ὑποθέσεις, ἐν τούτοις εἶναι φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ σημαντικωτάτου οἰκοδομήματος, ἔχοντος μᾶλλον ἐπίσημον χαρακτήρα, εἰς τὸ ὅποιον πιθανότατα θὰ ἀνήκῃ καὶ τὸ Ὁκτάγωνον.

Ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν πλήρη διαμόρφωσιν γνώμης ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ἴσως εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου.

3. Ἀνασκαφαὶ περιοχῆς Ραμόνας παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ

Εἰς τὴν περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ καὶ παρὰ τὴν πλατείαν Βαρδαρίου περιοχὴ ἦτο πρὸ πολλοῦ γνωστὴ ἢ υπαρξίς ἀρχαίου νεκροταφείου, πολλὰ δὲ σαρκοφάγοι τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης προέρχονται ἐκεῖθεν.

Ἀφορμὴ διὰ τὴν ὥς ἄνω μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐδόθη ὅτε μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν, εἰς τὴν συνοικίαν Ραμόνας παρὰ τὴν πλατείαν Βαρδαρίου, εὐρεθισῶν μαρμαρίνων σαρκοφάγων, ἤρχισαν ἀποκαλυπτόμενα συστάδες τάφων (Σχέδ. 6) διαφόρων ἐποχῶν (ἑλληνιστικοὶ ἕως παλαιοχριστιανικοὶ)⁵. Οἱ τάφοι ἦσαν κιβωτιοσχημοί, τινὲς δὲ καμαροσκεπεῖς (Πί ν. 381 α-β). Οἱ πλεῖστοι τῶν κιβωτιοσχημῶν ἦσαν ἀμελῶς ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς· εἰς ὀλίγους μόνον εἶ-

χον χρησιμοποιοῦντο καὶ πλίνθοι. Οἱ πλεόν ἐπιμελημένοι ἔφερον ἀσβεστοκονίαμα καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὰ κυριώτερα τῶν εὐρεθέντων κτερισμάτων εἶναι δύο πῆλινα εἰδῶλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν παριστᾷ γυναικείαν μορφήν τύπου Ταναγραίας καὶ τὸ ἄλλο γέροντα μουσικόν, ἐν χαλκοῦν κάτοπτρον, χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν χρόνων, λύχνοι, μαρμάρিনি ἐπιγραφαὶ κ. ἄ.

ΦΩΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΕΛΛΗΣ

Αἱ ἐργασίαι ἐν Πέλλῃ, κατὰ τὴν ἑβδόμην ταύτην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἤρξαντο τὴν 12ην Αὐγούστου καὶ διεκόπησαν τὴν 24ην Ὀκτωβρίου. Ὁ καθαρισμὸς ὁμοῦ, ἡ συγκόλλησις, ἡ καταγραφή καὶ ἡ λοιπὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου συνεχίσθη μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1963.

Αἱ ἀνασκαφαὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν κάτω πόλιν, ἥτοι βορειοανατολικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θεσσαλονίκης - Ἐδέσσης, καὶ εἰς τὸν νέον τομέα VI, νοτιοδυτικῶς τῆς ὁδοῦ.

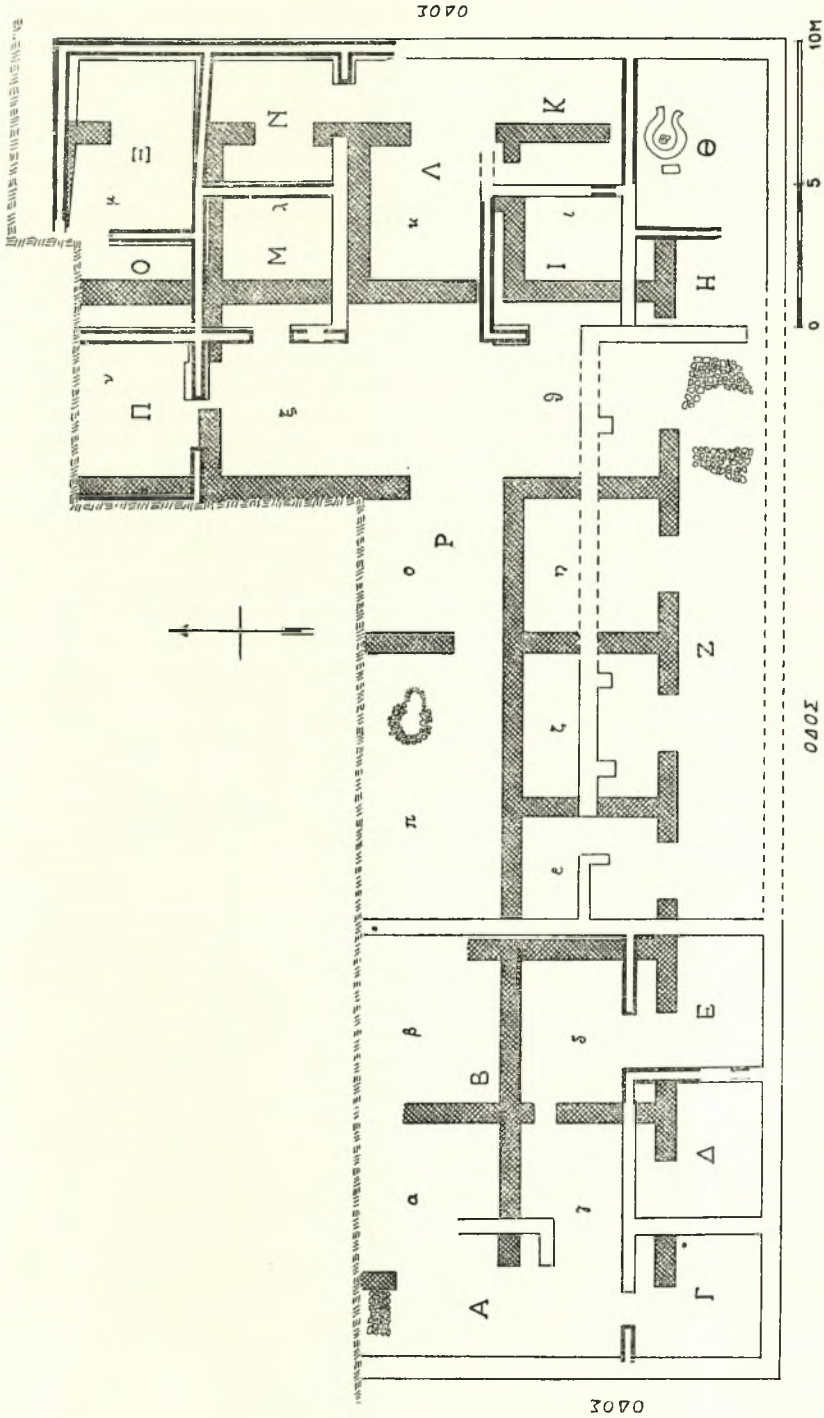
Διὰ τὸν καλύτερον κατατοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῆς τοπογραφίας τῆς κάτω πόλεως δημοσιεύονται ἐνταῦθα τρεῖς φωτογραφίαι, ληφθεῖσαι ἢ μὲν τοῦ Πί ν. 382 ἐξ ἀεροπλάνου τῆς 113 Πτέρυγος Μικτῆς Ἐκπαιδεύσεως¹, αἱ δὲ τῶν Πί ν. 383 καὶ 384 ἐξ ἑλικωπτερου ὑπὸ τοῦ φωτογράφου Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάννου Κυριακίδου. Ἡ πρώτη ἐλήφθη τὴν 26ην Ἰουνίου 1958, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν τῆς δευτέρας περιόδου, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Νότου πρὸς τὸν κύριον τομέα I. Εἰς αὐτὴν σημειοῦνται αἱ περιοχαὶ ὅπου ἐπεξετάθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὰς ἐπομένας περιόδους καὶ ἄλλαι χρήσιμοι ἐνδείξεις. Αἱ δύο ἄλλαι ἐλήφθησαν κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1963, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς παρούσης περιόδου, ἀμφότεραι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ βορειοανατολῶν. Καὶ ἡ μὲν τοῦ Πί ν. 383 περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνασκαφικοὺς τομεῖς τῆς κάτω πόλεως, ἡ δὲ τοῦ Πί ν. 384 τὸν μεγαλύτερον καὶ σημαντικότερον τομέα I.

Συνεργάτας καὶ βοηθὸς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶχομεν τὴν κ. Εὐγενίαν Λεβεντοπούλου - Γιούρη, Ἐπιμελήτριαν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, καὶ τὰς δεσποινίδας Φανουρίαν Δακορόνια, Δέ-

1. Πρὸς τὴν Διοίκησιν τῆς 113ης Πτέρυγος Μικτῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐκφράζονται καὶ ἐντεῦθεν θερμότητα εὐχαριστίας διὰ τὴν διάθεσιν ἀεροπλάνου καὶ τοῦ ἀναγκαίου προσωπικοῦ χάριν τῆς ἀεροφωτογραφήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Πέλλης.

4. Χ. Μακρόνας, ἔ. ἄ. σ. 307.

5. Εἰς τὴν ὥς ἄνω ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐβοήθησεν ἡ δ. Ἄ. Κόντσα, πτυχιούχος Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης.

Σχέδ. 1. Τομέας Ι, τετράγωνον 2

σποιναν Παπακωνσταντίνου, Κλαίρην Παπαπαύλου, Δώραν Χατζηστελίου, πτυχιούχους φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ἀρχαιολογικοῦ τμήματος) καὶ Ἄνναν Κόντσα, διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης².

Αἱ ἀνασκαφεῖσαι ἐν ὄλῳ ἐκτάσεις ἀνήλθον εἰς 2.000 περίπου τετραγωνικά μέτρα³. Ἴδου ἐν συνόψει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τομεῖς καὶ ὑποτομεῖς.

Τομεῖς I.

Εἰς τὸ τετράγωνον 2 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφή κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν περιοχὴν. Αἱ γινώσται δυσχέρεια ἰσχυρῶς τοῦ μεγάλου πληθους τῶν κινητῶν εὐρημάτων⁴, ἡμπόδισαν καὶ πάλιν τὴν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀποκάλυψιν τοῦ κτηρίου.

Εἰς τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον Σχέδιον 1 οἱ τοῖχοι τοῦ οικοδομήματος τῆς πρώτης περιόδου, σφζόμενοι μέχρι τοῦ στερεοβάτου, χαρακτηρίζονται διὰ δικτυωτῶν γραμμῶν. Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνήκουν οἱ τοῖχοι οἱ δηλούμενοι δι' ἀπλῶν περιγραμμάτων. Αἱ παχύτεραι γραμμαὶ δηλοῦν τοῖχους σφζομένους ὑπὲρ τὰ θεμέλια. Ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν δύο σχεδίων, ἦτοι τοῦ παρόντος πρὸς τὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἔτους 1962⁵, γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐφέτος ἔκτασις. Αὕτη περιλαμβάνει τοὺς χώρους Μ, Ν, Ξ, Ο καὶ Π τοῦ κτηρίου τῆς δευτέρας οἰκοδομικῆς περιόδου (βλ. Πί ν. 385 α - β), οἱ ὅποιοι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ καθαιρεθέντος παλαιότερου, ἐπὶ τῶν χώρων λ, μ, ν, ξ.

Οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων ἀμφοτέρων τῶν περιόδων ἔχουν τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν. Ἡ κανονικότης διασπᾶται μόνον ἀπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ δωματίου Ν, ἀποκλίνοντα κατὰ τρόπον ὥστε ἡ βορειοανατολικὴ γωνία νὰ καθίσταται ἀμβλεῖα, ὄξεια δὲ ἡ ἀντίστοιχος τοῦ δωματίου Ξ.

Ἡδὴ διαγράφεται ἐπαρκῶς ἡ μορφή καὶ ἡ διάρθρωσις τοῦ κτηρίου τῆς δευτέρας περιόδου. Εἰ-

ναι σαφῆς πλέον, μολονότι δὲν ἔχει ἀποκαλυφθῆ πλήρως, ἡ χαρακτηριστικὴ κεντρικὴ αὐλὴ Ρ καὶ τὰ περίξ αὐτῆς δωμάτια, εἰς διπλὴν σειρὰν κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν στενάς πλευράς, ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν.

Ἐντὸς τῆς αὐλῆς δὲν ἐσημειώθησαν ἴχνη στυλοβάτου τῆς περὶ αὐτὴν στοᾶς. Εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ στοὰ αὕτη θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ ξυλίνων πεσσῶν, τῶν ὁποίων αἱ πρόχειροι λίθιναί βάσεις δὲν διεσώθησαν.

Ὁ προορισμὸς τοῦ κτηρίου τῆς πρώτης περιόδου δὲν ἔχει διασαφηθῆ ἀκόμη. Πάντως ἡ ὑπαρξίς ἐξωτερικῶν ἀνοιγιμάτων εἰς τοὺς χώρους γ - θ καὶ α - μ ἀποκλείουν τὴν ἐκδοχὴν ὅτι τοῦλάχιστον οἱ χώροι οὗτοι ἦσαν δωμάτια οἰκίας.

Ἀνεμένετο ὅτι τὸ μήκος καὶ τοῦ τετραγώνου 2 ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον θὰ ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν τετραγώνων 1, 3 καὶ 5, βασιμῶς ὑπολογισθέν εἰς 111 περίπου μ.⁶ Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅμως τῆς οἰκίας τοῦ τετραγώνου 2, διεπιστώθη σαφῶς ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς ἀνατολικὸς τοῖχος διακόπτεται, σχηματίζων γωνίαν ΒΑ. τοῦ δωματίου Ξ. Τοῦτο σημαίνει ἡ παραλλαγὴν ἐνταῦθα τοῦ ἱπποδαμείου συστήματος ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν τετραγώνων, ἢ παρεμβολὴν διαχωριστικῶν διόδων μεταξὺ τῶν οἰκιῶν⁷. Τοῦτο πάντως θέλει διασαφηθῆ ἐκ τῆς περαιτέρω ἀνασκαφικῆς προόδου πρὸς βορρᾶν.

Ἐκκληκτικῶς πλούσιος ὑπῆρξε καὶ ἐφέτος ὁ ἀριθμὸς τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Εἰς ἀνασκαφεῖσαν ἐνταῦθα ἔκτασιν 290 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων κατεγράφησαν περὶ τὰς ἑννέα ἑκατοντάδες πηλίνων εἰδωλίων ἢ μητρῶν, ἀκεραίων ἢ θραυσμάτων, 260 περίπου νομίσματα (ἀκαθάριστα ἀκόμη), πληθος ὀστράκων ἀγγείων, ὧν τὰ παλαιότερα ἐρυθρόμορφα τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος (Πί ν. 386 α - β), πολλὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα κλπ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τμήματος αἰγυπτιακοῦ πλακιδίου ἐκ φαγεντιανῆς (Πί ν. 387 α), μῖα λιθίνης ἀξίνης φερούσης ὑποδοχὴν στελλεοῦ (Πί ν. 387 γ), καὶ ἐνὸς μικροῦ λιθίνου πελέκεως διατρήτου (Πί ν. 387 β), ἀμφοτέρων προϊστορικῶν.

Δεύτερος ὑποτομεύς, ὅπου ἐξετάθη ἡ ἀνασκαφή κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, εἶναι τὸ τετράγωνον 4, βορείως τοῦ τετραγώνου 3, ὅπου κατὰ τὸ ἔτος 1957 εἶχεν ἐνεργηθῆ δοκιμαστικὴ τομὴ πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν περιοχὴν, μὲ λοξὴν κατεῦθυσιν ἀπὸ

6. ΑΔ 16 (1960) σ. 74, Σχέδ. 1.

7. Παρομοία διαχωριστικὴ δόδος ἔχει ἀποκαλυφθῆ μεταξὺ τῆς μεσαίας καὶ νοτίας οἰκίας τοῦ τετραγώνου I (ΑΔ 16 (1960) σ. 74, Σχέδ. 1) ἀλλ' αὕτη φαίνεται ὅτι ἐκατέρωθεν ἐκλείετο διὰ τοίχων.

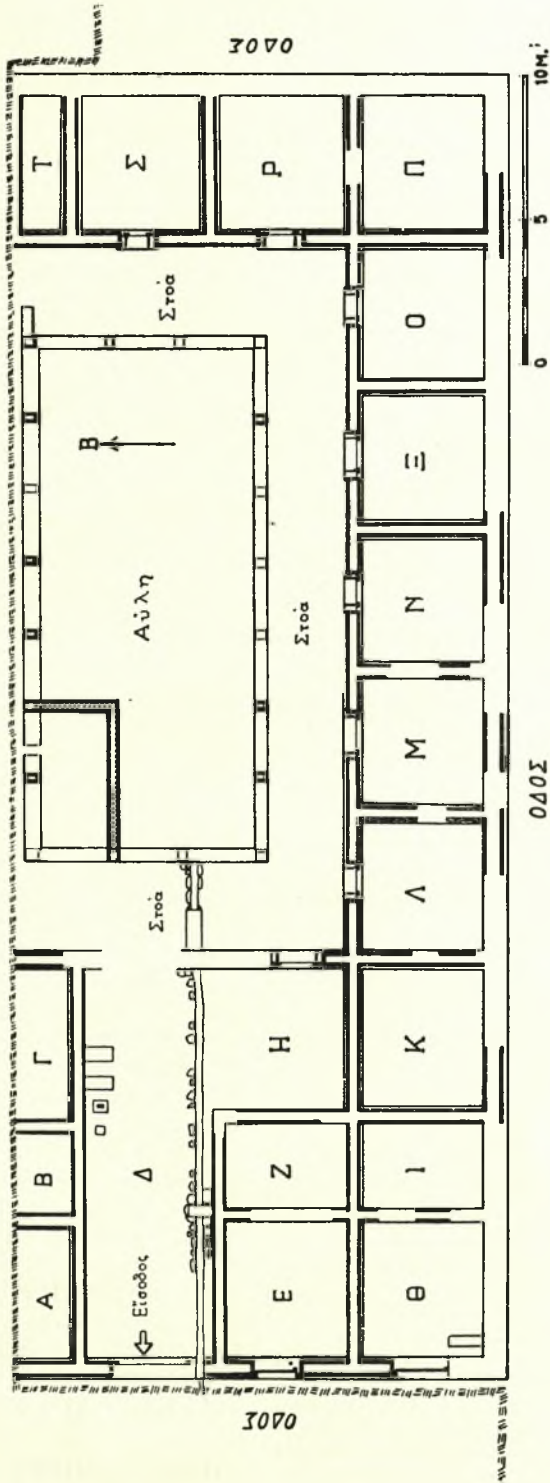
2. Εἰργάσθησαν ἐπίσης κατὰ τὴν περίοδον αὕτην εἰς τὴν Πέλλαν ἡ σχεδιάστρια δ. Ἐλένη Καρβούνη, ὁ τεχνίτης κ. Ἀποστ. Κοντοεῶργης καὶ ὁ φωτογράφος κ. Σπυρ. Τσαβδάρηλου, εἰς δὲν ὀφείλονται αἱ πλείονες ἐκ τῶν δημοσιευμένων ἐνταῦθα φωτογραφιῶν.

3. Σημειοῦνται αἱ ἀνασκαφεῖσαι ἐκτάσεις διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀπογευματινὴ ἑφημερίς τῶν Ἀθηνῶν ἀνέγραψε τὴν ἀνακριβῆ πληροφορίαν μετὰ σχολίων σχετλιαστικῶν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεσκάφη ἐν ὄλῳ ἔκτασις 150 τετραγωνικῶν μέτρων, ἦτοι τὸ δέκατον τρίτον περίπου τῆς πραγματικῆς ἀνασκαφείσης.

4. Βλ. ΑΔ 17 (1961) σ. 209.

Κατὰ διάφορον τρόπον ἔχει γίνεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἐρειπίων εἰς τὸ σχέδιον τὸ δημοσιευόμενον εἰς τὴν ἐκθεσὶν τοῦ παρελθόντος ἔτους.

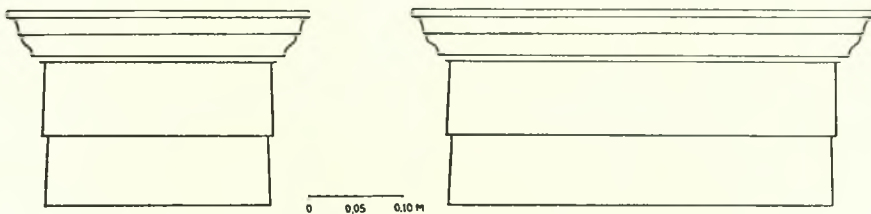
5. Πρβλ. ΑΔ 18 (1962) σ. 201, Σχέδ. 1.

Σχέδ. 2. Τομέυς Ι, τετράγωνον 4

ΒΑ. πρὸς ΝΑ. (βλ. Πί ν. 382), ἣτις εἶχεν ἀποκαλύψει μέρη τῶν δωματίων Ζ, Η, Κ, Λ τοῦ ἐνταῦθα δημοσιευομένου Σχ ε δ. 2. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸ 1962 ἀνεσκάφη μικρὰ ἔκτασις 60 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ τετραγώνου τούτου⁸.

Αἱ συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐδῶ ἤρξαντο τὴν 12ην Αὐγούστου καὶ διεκόπησαν λόγῳ τῶν βροχῶν τὴν 24ην Ὀκτωβρίου, ἀποκαλυφθέντος τοῦ μεγαλύτερου μέρους (περίπου τῶν δύο τρίτων) οἰκίας. Ὡς φαίνεται εἰς τὴν κάτωψιν τοῦ Σχ ε δ. 2⁹, (πρβλ. Πί ν. 388-391), αὕτη φέρει ἐσωτερικὴν αὐλὴν ἐπιμήκη, ἐπεστροφωμένην διὰ μι-

Σχέδ. 3. Τομεὺς Ι, τετράγωνον 4. Ἐπίκρανον παραστάδος

κρῶν ἀργῶν λίθων καὶ περικλειομένην ὑπὸ στοῶν καθ' ἀπάσας τὰς πλευράς¹⁰. Οἱ στολοβάται ἀντί κτύων ἔφερον πεσσοὺς μετ' ἐπικράνων (Πί ν. 397 α' Σχ ε δ. 3) ἀνά ὀκτώ μὲν εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἀνά τέσσαρας δὲ εἰς τὰς στενάς. Πέριξ εἶναι διατεταγμένα δωμάτια (φέρουσα θύρας μετὰ μονολίθων καταψίλων πρὸς τὰς στοάς), εἰς μίαν μὲν σειρὰν κατὰ τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικὴν πλευράν, εἰς τριπλῆν δὲ σειρὰν κατὰ τὴν δυτικὴν πτέρυγα.

Ἡ κεντρικὴ θύρα τῆς οἰκίας εὐρίσκεται πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν, περίπου εἰς τὸν ἄξονα τῆς αὐλῆς, ὁδηγεῖ δὲ εἰς ἐπιμήκες πρόθυρον, διήκον διὰ μέσου τῶν χώρων Α, Β, Γ, καὶ Ε, Ζ, Η μέχρι τῆς δυτικῆς στοᾶς. Δύο μικρότεροι θύραι ὁδηγοῦν ἐκ τῆς ὁδοῦ ἀπ' εὐθείας εἰς τὰ δωμάτια Ε καὶ Θ, τὰ ὅποια ἐπικοινωνοῦν ἕκαστον μετὰ τοῦ παραπλευρῶς (πρὸς δυσμὰς) κειμένου — τὸ Ε μετὰ τοῦ Ζ καὶ τὸ Θ μετὰ τοῦ Ι — ἀποτελοῦντα ἰδίας ἐνότητος ἀπομεμονωμένας ἀπὸ τὸ λοιπὸν κτήριον. Πιθανῶς πρόκειται περὶ καταστημάτων. Ἐνδεικτικῶς σημειοῦται ὅτι ἐδῶ, ἐντὸς τοῦ χώρου

8. Βλ. ΑΔ 18 (1962) σ. 202.

9. Εἰς τὸ Σχέδιον τὰ ἀπλά περιγράμματα χαρακτηρίζουν τὰ θεμέλια τῶν τοίχων. Ὅπου σημειοῦνται παχύτεραι γραμμαί, σημαίνει ὅτι οἱ τοῖχοι σώζονται ὑπὲρ τὰς θεμελιώσεις. Δι' ἀπλοῦ περιγράμματος ἐδηλώθη καὶ ὁ στολοβάτης.

10. Ὁ διὰ πλαγίας διαγραμμισσῶς δηλούμενος γωνιακὸς τοίχος ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἐκτίσθη διὰ προχείρου ὕλικου, ἀνευ ἰδιαιτέρως θεμελιώσεως, εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Θ, εὐρέθησαν καὶ τὰ τρία εἰδῶλια Ἀθηνᾶς, περὶ ὧν κατωτέρω.

Κατὰ μήκος τοῦ προθύρου διήκον ἀγωγὸς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐκ τῆς αὐλῆς εἰς τὴν ὁδόν. Ἐξ ἄλλου, ἐντὸς τοῦ προθύρου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ χώρου Γ, εὐρέθησαν δύο λίθιναι βάσεις αἱ ὅποια ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἐδραίωσιν μαρμαρίνου «σηκώματος», ἐπιμελεστάτης ἐργασίας, ἱκανὰ τεμάχια τοῦ ὁποίου εὐρεθέντα ἐκεῖ πλησίον συνεκολλήθησαν (Πί ν. 392 α), τὸ ὅλον δὲ συνεπληρώθη διὰ γύψου (Πί ν. 392 β). Τοῦτο ἔχει διαστάσεις 0,75 × 1,05 μ., φέρει δὲ δύο κοιλώματα μετὰ τα-

πεινῶν περιχειλωμάτων, διαμέτρων 0,33 καὶ 0,42 μ.

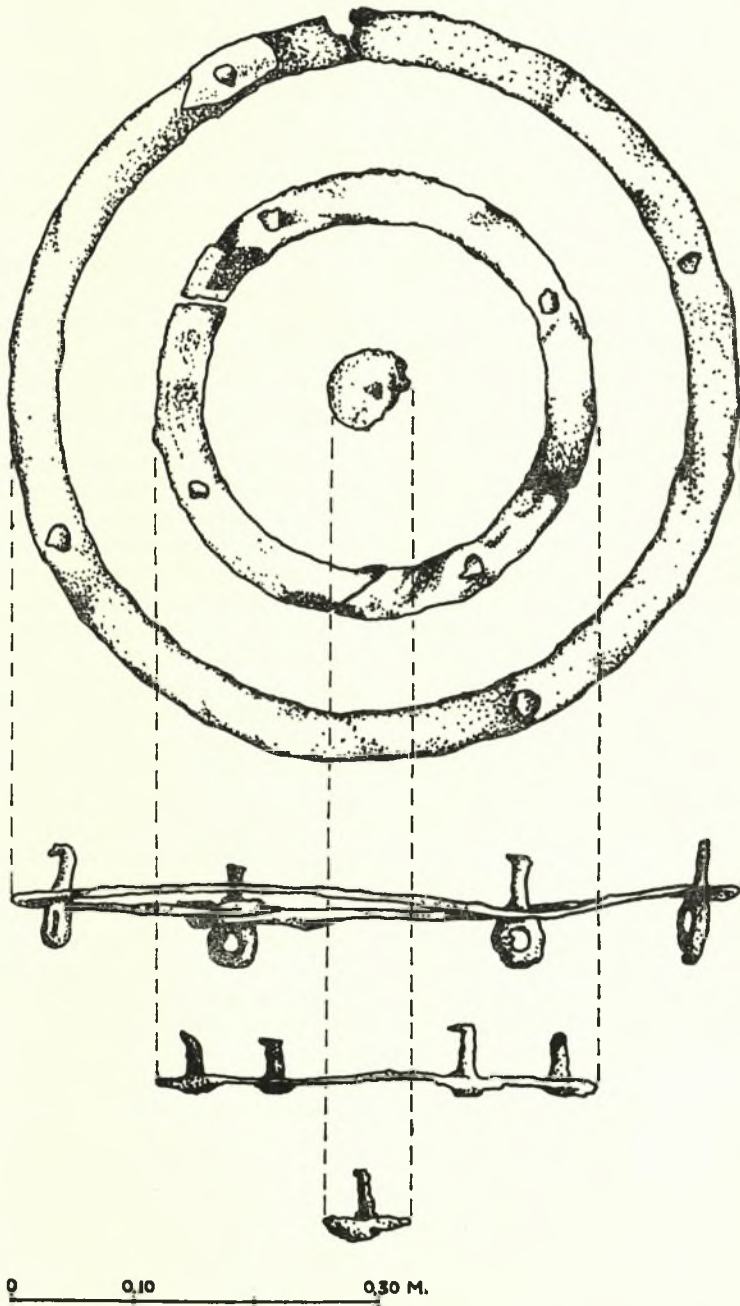
Κατὰ τὴν νοτίαν στοάν, ἐξωθὴ τῶν δωματίων Μ καὶ Ν, ἀνευρέθησαν τέσσαρες μεγάλοι πίθοι, χρησιμεύοντες διὰ τὴν συλλογὴν ὕδατος (Πί ν. 390). Εἶναι πιθανόν ὅτι εἰς ξύλινον κάλυμμα ἐνθὸς τῶν πίθων τούτων ἀνήκει ὁ ὄπισσος ἐκ σιδηρῶν κυκλικῶν ἐλασμάτων (Σχ ε δ. 4), ὁ ἀνευρεθεὶς ἀνεστραμμένος εἰς τὸν χώρον Δ (πρόθυρον), ὡς δεικνύει ὁ Πί ν. 396 γ.

Ἡ κεράμωσις ἦτο λακωνικὴ. Τὰ σφραγίσματα φέρουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὸ γνωστὸν ἤδη ὄνομα Α Λ Ε Ξ Ι Μ Α Χ Ο Υ¹¹. Σημειοῦται ὅτι καὶ ἐδῶ εὐρέθησαν ὅποια κεραμίδες μετ' ἀνοιγμὰ ἐλλειψοειδῆς¹².

Τὰ εὐρήματα ἦσαν πολλὰ, μετ' ἀνεπιμέλειαν πλεονασμῶν τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων, ἅτινα ὑπερέβησαν τὰ χίλια. Τὰ παλαιότερα δοσπρακα ἀγγείων εἶναι ἐρυθρόμορφα. Εἰς 200 ἀνήλθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν πηλίνων εἰδωλίων (ἢ θραυσμάτων), τῶν δὲ νομισμάτων (ὧν ἐν ἀργυροῦν ρωμαϊκόν, τῶν δημοκρατικῶν χρόνων, εἰκονίζεται ἐνταῦθα) (Πί ν. 387 ε-ζ') εἰς 377. Χαρακτηριστικῶς μέγας εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρεθεισῶν ἀγνύθων (περὶ τὰς δύο ἑκατοντάδας) ἐξ ὧν τινες μολύβδινα, φέρουσαι κατὰ τὴν βάσιν σφράγισμα κύκλου μετ' ἀκτίων (Πί ν. 387 δ).

11. Πρβλ. ΑΔ 16 (1960) σελ. 82.

12. Πρβλ. αὐτόθι, Πίν. 70 γ.

Σχέδ. 4. Τομέυς Ι, τετράγωνον 4. Σιδηροϋς όπλιςμός
 ξυλίνου καλύμματος πίθου(:). *Όψις έκ τών κάτω και πλάγιοι
 προβολαι τών επί μέρουσ σιδηρών έλασμάτων

Ἐκ τῶν εὐρημάτων σημειοῦνται τὰ ἐξῆς σημαντικώτερα:

Τρία μεγάλα πήλινα εἰδῶλια Ἀθηνᾶς, φεροῦσης κράνος μετὰ λόφου καὶ κεράτων ἑκατέρωθεν, ὕψους 0,41 μ. (Πί ν. 393 α-γ).

Χαλκοὺς ἡμῶς ἡμισφαιρικός, μετὰ λαβῆς, διαμέτρου χειλέων 0,091 μ. (Πί ν. 394 α-β).

Χαλκοὺς κωδωνίσκος μετὰ κρίκου ἀναρτήσεως, ὕψ. 0,082 μ. (Πί ν. 396 β).

Χαλκοὺν πλακίδιον, διακοσμημένον ἄνω μετὰ πανθηρίσκον, σπαράσσοντα δυσδιάκριτον μικρὸν ζῶον. Τὸ πλακίδιον φέρει ὅπας προσαρτήσεως εἰς ξύλινον πιθανῶς σκεδὸς (κίστην;). Διαστάσεις πλακιδίου 0,082 × 0,094 μ. (Πί ν. 395 α-δ).

Σιδηρᾶ ἄλυσις, μήκους 13,30 μ., φέρουσα εἰς τὰ ἄκρα μείζονας κρίκους (Πί ν. 396 α).

Εἰς ἀπόστασιν 65 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ΝΑ. γωνίας τῆς οἰκίας τοῦ τετραγώνου 4, παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν πρὸς τὸ χωρίον Παλαιὰ Πέλλα, εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς τμήμα λιθίνου κατωφλίου, ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ἀποκαλυφθὲν ἐκ τῶν ἐκεῖθεν ὀρυκτικῶς κατερχομένων ὀμβρίων ὑδάτων. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἀφορμὴ δοκιμαστικῆς ἐρεύνης, ἐκταθείσης εἰς ἐπιφάνειαν 360 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων, καθ' ἣν διεπιστώθη, ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦτο κατωφλίου εἶχε ἀποσπασθῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως καὶ εἶχεν χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν εἰς τοῖχον μεταγενεστέρου κτίσματος. Ἡ ἐπίχωση ἦτο μικρά, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰ 40 ἑκατοστόμετρα. Στρώμα καταστροφῆς δὲν διεπιστώθη.

Πλὴν τοῦ τοίχου, εἰς ὃν ἦτο ἐντετειχισμένον τὸ κινήσαν τὴν προσοχὴν μας κατώφλιον, ἔχοντος κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ἐσημειώθησαν καὶ λείψανα ἀποσπασματικά ἄλλων τοίχων ἢ θεμελιώσεων ἀδιάγνωστα καὶ δυσερμήνευτα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τριῶν μεγάλων πύθων καὶ πολλῶν λαξευμάτων ποικιλοσχήμων.

Πρόκειται πιθανῶς περὶ χώρου ἀνήκοντος εἰς ἀποθήκην οἰκίας. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ ἀποκάλυψις χάνδακος, πλάτους 0,70 καὶ βάρους 2,20 περίπου μ., καθέτως διατεταγμένου πρὸς τὸν τοῖχον ἔνθα τὸ κατώφλιον καὶ διερχομένου κάτωθι αὐτοῦ. Ὁ χάνδαξ οὗτος, κανονικῶς λαξευμένος ἐντὸς τοῦ ἡμισκλήρου ἐδάφους, εἶναι ἐπεστρωμένος εἰς τὸν πυθμένα του διὰ λαξευτῶν λιθοπλίνθων, μήκους ἐκάστου περίπου 1 μέτρον.

Εὐρήματα: Ὅστρακα ὀλίγα μελαμβαφῆ, ἄλλα ἀνήκοντα εἰς τὰ λεγόμενα ἀγγεῖα «δυτικῆς κλιτύος» (West Slope), τρία περγαμηνὰ πινάκια εἰς θραύσματα συγκολληθέντα, μεγαρικὸς σκύφος, πήλινον μελανοδοχεῖον (Πί ν. 396 δ), δώδεκα λύχνου,

ἐν θυμιατήριον, τριάκοντα ἕξ ἀγνύθες, ἀπότμημα πηλίνου περιρραντηρίου, δώδεκα ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, περὶ τὰ τριάκοντα θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ δύο σιδηραὶ κλειδῆς, ὧν ἡ ἑτέρα εἰκονίζεται ἐνταῦθα (Πί ν. 394 γ). Νομίσματα χαλκᾶ μὲν εὐρέθησαν 97, ἀργυρᾶ δὲ 3, ὧν ἐν τετράδραχμον ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ, ἀρίστης διατηρήσεως φέρον κεφαλὴν Ἀρτέμιδος καὶ χρονολογούμενον εἰς τὰ ἡμισέως μετὰ τὸν Περσέα ἔτη (Πί ν. 387 ζ-η). Στρώμα κεραμίδων συνεχῆς δὲν ἐσημειώθη. Εὐρέθησαν ὄμοια σποράδην κεραμίδες λακωνικοῦ τύπου μετὰ σφραγίσματα *Πέλλης*, *Βασιλικᾶ* (ἀντὶ τοῦ συνηθούς *Βασιλικῶς*) καὶ *Βα(σιλέως) Ἀντι(γόνου)* (Πί ν. 397 β-γ).

Τομεὺς VI.

Ἀφορμὴ διὰ τὴν ἐναρξιν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν νέον τοῦτον τομέα ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις θραυσμάτων ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἀποσπασθέντων κατὰ τὰς ἐργασίας μηχανικοῦ ἐκσκαφέως πρὸς διάνοξιν ἀποχετευτικοῦ χάνδακος χάριν τῶν ἀποξηραντικῶν ἔργων τῆς πεδιάδος τῶν Γιαννιτσῶν.

Ἡ περιοχὴ τοῦ νέου τομέως κεῖται νοτιοδυτικῶς τοῦ τομέως I, εἰς ἀπόστασιν 350 περίπου μ. ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρξατο τὴν 13ην Αὐγούστου καὶ διεκόπη τὴν 9ην Ὀκτωβρίου.

Κατ' ἀρχὰς ἀνεσκάφη κυκλικὸς χώρος, ἐπεστρωμένος διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τμήματα τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποσπασθῆ ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως. Εἶτα ἡ ἀνασκαφὴ ἐξέτεθη πρὸς Β. καὶ Α., ἀποκαλυφθέντων τῶν κάτω πολυπλόκων ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἐν κατόψει εἰς τὸ Σχέδ. 5 (πρβλ. Πί ν. 398 α).

Καὶ ἐδῶ διεπιστώθησαν δύο οἰκοδομικαὶ περιοδοί. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν τὰ ἐρείπια, ὧν τὰ θεμέλια χαρακτηρίζονται διὰ δικτυωτῶν γραμμῶν. Εἰς τὴν δευτέραν ἀνάγονται ὄσα περιλαμβάνονται ἐντὸς ἁπλῶν περιγραμμάτων. Ὅπου σφίζονται τοῖχοι ὑπὲρ τὰς θεμελιώσεις, δηλοῦνται διὰ παχυτέρων γραμμῶν.

Κτίσματα τῆς πρώτης περιόδου εἶναι ἡ μικρὰ θόλος Α (Πί ν. 399 α), ἐσωτερικῆς διαμέτρου 5,80 μ., τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἔφερε τὴν ψηφιδωτὴν διακόσμησην, περὶ ἧς κατωτέρω. Μόνον τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου σφίζεται κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου, δι' ὃ καὶ δὲν φαίνεται ποῦ ἦτο ἡ θύρα τῆς εἰσόδου¹³.

Τὸ κτίσμα δὲν ἦτο αὐτόνομον. Ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ, πρὸς ἀνατολάς, ὑπάρχει δάπεδον, ἐπεστρωμένον διὰ κονιάματος μετὰ χαλίκων, τὸ πρὸς ἀνα-

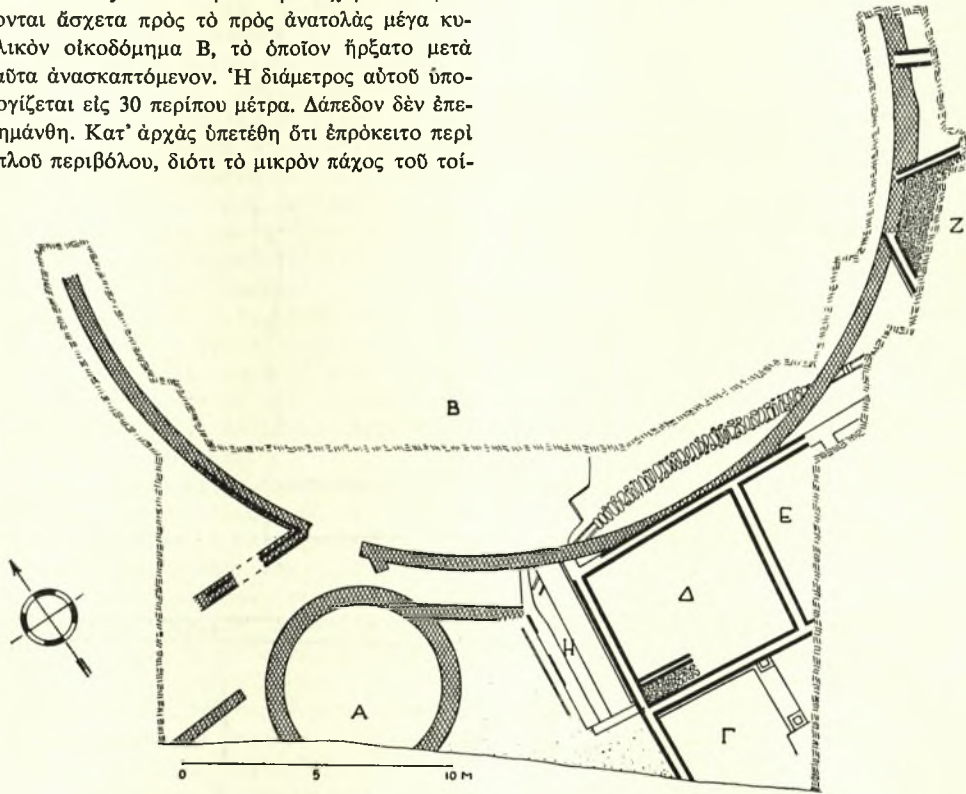
13. Τὸ ἔλλειπον τμήμα τοῦ θεμελίου, μετὰ μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, ἀποσπασθῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως.

τολάς πέρας του οποίου ορίζεται δι' εξηρμένης ζώνης μετά συνδετικού κυματίου (Πί ν. 399 β). Είναι προφανές ότι το κυκλικόν τουτο κτίσμα ήτο έντεταγμένον εις ευρύτερον οικόδομημα. Τουτο άλλως τε φαίνεται και από τα περι αυτό σύγχρονα τοιχάρια μικρού πάχους, ό προορισμός των οποίων επί του παρόντος είναι δυσερμήνευτος (Πί ν. 399 α).

Η τε θόλος και τα περι αυτήν τοιχάρια δέν φαίνονται άσχετα προς τό προς ανατολάς μέγα κυκλικόν οικόδομημα Β, τό όποϊον ήρξατο μετά ταυτα άνασκαπτόμενον. Η διάμετρος αυτού υπολογίζεται εις 30 περίπου μέτρα. Δάπεδον δέν έπεσημάνθη. Κατ' άρχάς ύπετέθη ότι έπρόκειτο περι άπλου περιβόλου, διότι τό μικρόν πάχος του τοί-

άγωγός ούτος, έχων άρχικώς κατεύθυνσιν από άνατολών προς δυσμάς, κάμπτεται ειτα προς νότον και καταλήγει εις ευρύτερον όχετόν (Η έν τώ Σ χ ε δ. 5), πλάτους περίπου 0,50 μ., έσκαμμένον έντός του έδάφους, του όποϊου ή έτέρα των παρεϊών ήτο έπενδεδυμένη διά μεγάλων τεμαχίων κορινθιακών κεραμίδων (Πί ν. 400 α).

Τό εύρημα τουτο των κεραμίδων είναι πολύ

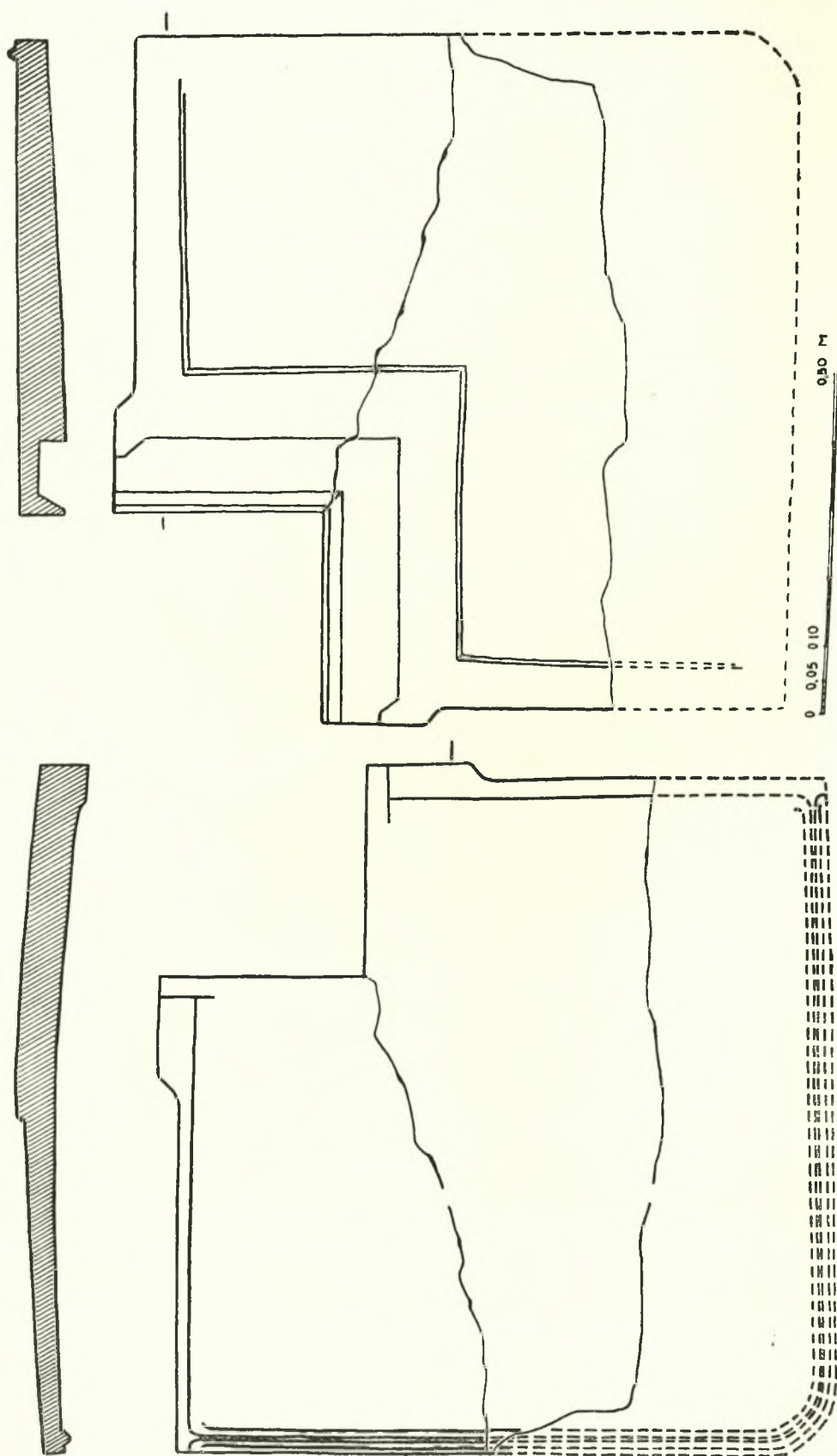
Σχέδ. 5. Τομεύς VI

χου (περίπου 0,60 μ.) άποκλείει την ύπόθεσιν ότι τό πελώριον τουτο κτήριον ήτο έστεγασμένον. Η άνεύρεσις όμως πολλαχού εις τό έσωτερικόν θραυσμάτων κονιαμάτων, έρυθρών - πομπηϊανών και άχροκιτρίνων, σημαίνει ότι ό τοίχος έσωτερικώς ήτο έπικεχρισμένος. Τό γεγονός τουτο μάς άγει εις την ύπόθεσιν ότι τό οικόδομημα ήτο μέν υπαίθριον, άλλ' ότι έσωτερικώς έφερε στοάν έξ έλαφράς κατασκευής — πιθανώς ξυλίνης.

Κατά την νοτιάν περιοχήν του κτηρίου άπεκαλύφθη σύστημα άποχετεύσεως, άποτελούμενον εκ πηλίνων άγωγών, τομής άνεστραμμένου Π, καλυπτομένων υπό άνεπεξεργάστων λίθων. Ο

σημαντικόν, διότι εκτός του άκεραίου στρωτήρος ύδρορρόης, του εικονιζόμενου εις τον Πί ν. 401 α - γ, άνευρέθησαν και μέγала τεμάχια γωνιαίου στρωτήρος έσοχής¹⁴ (Πί ν. 402 α - γ) έξ ών κατέστη δυνατή ή άσφαλής συμπλήρωσις του όλου, ώς φαίνεται εις τό Σ χ ε δ. 6. Η έν Πί ν. 403 α - β εικονιζομένη λεοντοκεφαλή άπρητίσθη εκ συγκολλήσεως πολλών τεμαχίων, άνευρεθέντων επίσης ένταυθα. Άνήκει πιθανώς εις τον στρωτήρα ύδρορρόης, περι ού άνωτέρω.

14. Ως με πληροφορεί ό φίλος αρχιτέκτων κ. Χ. Μπούρας παρόμοιος γωνιαίος στρωτήρ έσοχής άνευρέθη και κατά τάς άνασκαφάς της Βραυρώνος.

Σχέδ. 6. (α - β). Τομέυς VI. Στρωτήρ έσοχής γωνιάτος. Όμφς έκ τών άνω και κάτω μετά τοιμών

Ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ ὄχετοῦ ἐφθασεν μέχρι βάθους 1.80 μ., πέραν τοῦ ὁποίου, διὰ τεχνικοὺς λόγους, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφή. Ἡ ἐξέτασις δὲμας διὰ βυθίσεων λωστοῦ ἐδείξεν ὅτι τὰ μαλακὰ χῶματα φθάνουν περαιτέρω εἰς βάθος μέχρι 2.20 μ., τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι ἰσοβαθῆς ἦτο καὶ ὁ ὄχετός. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων μελαμβαφῶν καὶ ἐρυθρομόρφων, ἄλλα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων κ. ἄ.

Εἰς τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκει τὸ κτήριο τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη πλήρως μὲν τὸ δωμάτιον Δ (ὁ βόρειος τοῖχος αὐτοῦ ἔχει κτισθῆ ἐπὶ τοῦ θεμελίου τοῦ περιφερικοῦ τοίχου τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος) ἐν μέρει δὲ τὸ Ε (ἀμφότερα παράγωνα) καὶ ὁ χώρος Γ, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἄνοιγμα θύρας μὲ δύο βάσεις πεσῶν ἐκατέρωθεν. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον ἀνήκει καὶ ὁ ἐν μέρει ἀποκαλυφθεὶς χώρος Ζ, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εἶναι λιθόστρωτον. Καὶ τούτου οἱ τοῖχοι ἔχουν κτισθῆ ἐν μέρει ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος. Ἐὰν τὰ μεταγενέστερα ταῦτα ἔρεπτα ἀνήκουν εἰς οἰκίας, θέλει βεβαιωθῆ διὰ τῆς περαιτέρω ἀνασκαφῆς.

Ἐνιαίον καὶ συνεχὲς στρώμα καταστροφῆς, ὡς π.χ. εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τετραγώνου 4 τοῦ τομ. Ι, περὶ ἧς ἀνωτέρω, δὲν ἐσημειώθη, οὔτε εἰς τὰ κτήρια τῆς πρώτης περιόδου οὔτε εἰς τὰ τῆς δευτέρας. Ἐπεσημάνθησαν μόνον συστάδες θραυσμάτων λακωνικῶν κεραμίδων, καλύπτουσαι μεμονωμένας περιοχὰς τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς. Ἀνευρέθησαν συγχρόνως πολλαχοῦ καὶ ἄρκετὰ θραύσματα κεραμίδων κορινθιακοῦ τύπου, ὡς καὶ τέσσαρα τεμάχια ἡγεμόνων ἀνθεμωτῶν καλυπτῆρων τοῦ αὐτοῦ τύπου μὲ συγκλίνοντα τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου. Τὸ γεγονός τοῦτο, συνδυαζόμενον πρὸς τὴν ἐν τῷ ὄχετῷ Η ἀνεύρεσιν τῶν σημαντικῶν ἐκεῖνων κορινθιακῶν κεραμίδων, περὶ ὧν ἐγένετο ἡδη λόγος, εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τομέως τούτου μεγάλου σχετικῶς κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἀνήκεν ὁ μᾶλλον πολυτελεῆς οὗτος κέραμος. Ὅτι τὸ ἀναζητούμενον κτήριον ἄδύνατον νὰ ἦτο ἢ μικρὰ θόλος Α ἢ τὸ μέγα κυκλικὸν κτήριο Β εἶναι ἐκτός πάσης ἀμφιβολίας, διότι οὔτε εἰς τὴν στέγην τοῦ πρώτου, οὔτε εἰς τὴν τῆς ὑποτεθείσης στοᾶς τοῦ δευτέρου ἔχουν θέσιν γωνιαῖαι κεραμίδες ἐσοχῆς.

Τὰ κινητὰ εὐρήματα δὲν ἦσαν πλοῦσια, ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἀνασκαφικῶν τομέων. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ σχετικῶς μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀγνῶτων (101). Τὰ ἀνευρεθέντα καθ' ὅλην

τὴν ἑκτασιν τῶν ἀνασκαφῶν νομίσματα συμποσούνται εἰς 29, ὅλα χαλκᾶ καὶ ἐφθαρμένα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον. Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως θραύσματα ὀλίγα πηλίνων εἰδωλίων, 1 χαλκοῦν εἰδωλίον ζῶου, 5 λύχνοι, τεμάχια τινὰ πηλίνων περιρραντηρίων καὶ 51 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, ὧν αἱ πλείονες (16) εἶναι Θασίαν. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ἀγγεῖα ἐρυθρόμορφα (ὀλίγα), μελαμβαφῆ καὶ τῆς κατηγορίας τῶν λεγομένων West Slope. Πολλὰ ἐπίσης εἰς ἀγγεῖα οἰκιακῆς χρήσεως.

Πᾶσα εἰκασία διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τε μικροῦ κυκλικοῦ κτίσματος καὶ τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ περιβόλου, εἴτε οὗτος εἶχεν ἐσωτερικῶς στοᾶν εἴτε ὄχι, εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος παρακεκινδυνευμένη. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν αὐτῶν, τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων ἐπιτρέπουν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦλάχιστον τοῦ 4ου αἰῶνος.

Δὲν ἀπέχουν πολλὴ χρονολογικῶς τὰ κτίσματα τῆς δευτέρας περιόδου, ὡς φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς τοιχοδομίας: Τὸ ἐκ τοίχου τοῦ δωματίου Δ εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα δείγμα (Πί ν. 400 β) εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν πρώιμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ μέγα κυκλικὸν κτήριο τῆς πρώτης περιόδου δὲν εἶχε διατηρηθῆ ἐπὶ μακρὸν χρόνον.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς μικρᾶς θόλου (Πί ν. 398 β, 404) ἐνθυμιζούσα ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως ἐν μέρει τὸ ψηφιδῶμα τῆς αἰθούσης Ε τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας¹⁵.

Τὸ κεντρικὸν θέμα περιβάλλεται ὑπὸ κυκλικῆς ζώνης ἐκ σπειρομαϊάνδρου. Ἐκ τοῦ κέντρου ἐκφύονται βλαστοί, οἱ ὁποῖοι ἀναπτύσσονται διὰ ρυθμικῶν κινήσεων πρὸς τὴν περιφέρειαν, ἀπολήγοντες εἰς ἀνθεμωτὰ φύλλα καὶ λεπτοὺς ἐλισσομένους μίσχους μετ' ἀνθέων εἰς μεγάλην ποιικιλίαν, ἐνῶ ἄλλα ἄνθη πληθύνουν τὰ ἐνδιάμεσα κενά. Ἡ κυρία αὕτη διακόσμησις συνεπληροῦτο διὰ πλατείας ζώνης περικλείστου καὶ αὐτῆς διὰ σπειρομαϊάνδρου. Αὕτη δὲν ἦτο συνεχῆς, ἀλλ' ἐχωρίζετο εἰς τμήματα διὰ καθέτων σπειρομαϊάνδρων. Μέρους μόνον ἐνὸς ἐκ τῶν τμημάτων τούτων ἐσώθη, διακοσμούμενον μὲ παράστασιν ἐλάφου, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἔτοιμοι πρὸς ἐπίθεσιν εἰκονίζονται ἑκατέρωθεν γρῦψ καὶ πάνθηρ¹⁶.

15. Βλ. Μ. Ἀνδρονίκου - Χ. Μακαρόνα - Ν. Μουσοπούλου - Γ. Μπακαλάκη, Τὸ Ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας, Ἀθήναι 1961, σ. 21, 22, πίν. XVI - XVII.

16. Τὸ Σχῆδιον τοῦ Πί ν. 404 φιλοτεχνηθέν ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἡλιάκη, εἶναι πληρέστερον τῆς φωτογραφίας διότι εἰς αὐτὸ ἔχουν περιληφθῆ καὶ θραύσματα ἀνευρεθέντα μετὰ τὴν φωτογράφησιν.

Τὸ νέον ψηφιδωτὸν τῆς Πέλλης, ἐν σχέσει πρὸς τὸ προαναφερθὲν τῆς Βεργίνας, εἶναι λιτότερον, ἀπλούτερον καὶ σχεδὸν χωρὶς προσοπτικῆν διάθεσιν. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς παραστάσεως τῆς σκηνῆς τοῦ γρυπὸς κλπ. εἶναι γραμμικαί, ἐνθυμιζούσαι τὴν τεχνικὴν τῶν παραστάσεων ἐπὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Ἡ σύγκρισις δὲν γίνεται δι' ἀξιολόγησιν, ἀλλὰ διὰ νὰ δειχθῇ ἡ χρονολογικὴ διαφορὰ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδώματος, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως εἶναι παλαιότερον τοῦ τῆς Βεργίνας.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν, οὐδεμία διαφορὰ ὑπάρχει ἀπὸ τὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Πέλλης. Καὶ ἐδῶ ἔχουν χρησιμοποιοθῆ μικροὶ ποτάμιοι χάλικες εἰς τὰ αὐτὰ χρώματα (κυριαρχοῦν τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόφαιον) καὶ κονιάματα, τὰ ὁποῖα παρατηρεῖται ἤδη ὅτι εἶναι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας χρωματισμένα ἀναλόγως πρὸς τὰ χρώματα τῶν ψηφιδῶν τῶν ἐπὶ μέρους λεπτομερειῶν. Ὡς ὑπόστρωμα τῆς ψηφιδωτῆς ἐπιφανείας ἔχουν χρησιμοποιηθῆ χάλικες ποτάμιοι, μεγ. διαστ. περίπου 0,10 μ., στερεωμένοι δι' ἰσχυροῦ κονιάματος (Πί ν. 397 δ).

Στερεωτικαὶ καὶ συντηρητικαὶ ἐργασίαι

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως περὶωρίσθησαν εἰς τὸ τετράγωνον 5 τοῦ τομέως I καὶ εἰς τὸν τομέα VI.

Εἰς τὸ πρῶτον συνεκολλήθησαν ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη τοῦ περιστυλίου τῆς ἀλλῆς καὶ — κυρίως — ἀπεσπάρθησαν εἰς τεμάχια τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν δωματίων Γ (παράστασις ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης) καὶ I (παράστασις Ἀμαζονομαχίας)¹⁷.

Εἰς τὸν τομέα VI ἀπεσπάρθη ἐπίσης τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς μικρᾶς θόλου, ἐνταχθέντων καὶ τῶν θραυσμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὸ ἀνάχωμα τοῦ ἀποχευτικοῦ χάνδακος, ἀπορριφθέντα ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Εἰς τὴν ἀπόσπασιν καὶ συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν εἰργάσθη, ἐκτὸς τοῦ εἰδικοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως κ. Δημ. Σκόρδου, καὶ ὁ κ. Κωνστ. Ἡλιάκης, ζωγράφος, ὡς καὶ οἱ εἰδικευθέντες ἐντόπιοι τεχνῖται Ἀλεξ. Καλιοντζῆς καὶ Κωνστ. Γεωργοῦσης.

Τὸ Μουσειακὸν Περίπτερον

Ἐπερατώθη ἤδη τὸ κτήριο καὶ ἀναμένεται ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ¹⁸. Ἀναγκαῖα ὅμως εἶναι ἡ ἐπανόρθωσις κακοτεχνιῶν τινων, ἡ συμπληρωματικὴ ἐκτέλεσις ὀρισμένων ἔργων στεγανότητος καὶ ἀσφαλείας, ἡ ἠλεκτροδότησις καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ πέριξ χώρου.

X. I. ΜΑΚΑΡΩΝΑΣ

17. ΑΔ 17 (1961/2) Πίν. 241 - 244.

18. ΑΔ 18 (1963) σ. 206.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΙΟΥ

Εἶχον πάντοτε καὶ ἐξω ἀκόμη καὶ τῶρα τὰς ἀμφιβολίας μου διὰ τὸ ἐὰν καλῶς ἐπράξα καὶ ἀντεστάθην εἰς τὰ πολλὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα συνήντησεν ἡ πρότασις μου νὰ συνεχίσῃ ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Δίου, τὴν ὁποῖαν παλαιὸν μέλος τῆς, ὁ Γ. Σωτηριάδης, ἤρχισε τὸ πρῶτον. Διότι ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐρήμωσις εἶναι τόσον μεγάλη!

Ἡ ἐπιμονή μου ὅμως δικαίωσται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, ὅταν ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν μεγαλυτέραν γειτονικὴν πόλιν μας, εἰς τὴν Κατερίνην, συχνὰ μᾶς ἐρωτοῦν με ἀπορίαν «τί εἶναι τὸ Δίον καὶ κατὰ ποῦ πέφτει.»

Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν κερδίσωμεν καὶ πολλὰ πράγματα, ἂν δὲν κερδίσωμεν τίποτε περισσότερον, ἀπὸ τοῦ νὰ μάθουν οἱ Ἕλληνες, ὅτι τὸ Δίον ἦτο κάποτε μία ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις, ἡ ἱερὰ μάλιστα πόλις τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, πιστεύομεν ὅτι καὶ τότε ἀκόμη ἀξίζει ὁ κόπος.

Ἡ πρώτη ἐφετηνὴ περίοδος τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ Δίον¹, μετὰ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένην ἐκπόνησιν τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου (Πί ν. 405), χωρίζεται εἰς δύο:

1. Ἀπὸ τῆς 17ης Ἰουνίου μέχρι 13ης Ἰουλίου, ὅποτε ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐργατῶν, διότι οἱ κανοπαρωγοὶ χωρικοὶ ἦσαν ἀπασχολημένοι μετὰ τὰς προσωπικὰς ἐργασίας των.

2. Ἀπὸ 9ης μέχρι 14ης Σεπτεμβρίου.

Ἐνετοπίσθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ πρῶτου μέρους τῆς περιόδου εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅπου καὶ ἡ ἀρχαία, ὅπως φαίνεται, τάφος, εἶχον δὲ ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐποχῆς ὅχι μόνον τοῦ τμήματος τούτου, ἀλλὰ μετὰ τὸν καιρὸν καὶ ὀλοκλήρου τοῦ περιβόλου. Διότι ἡ κάτοψις τοῦ Δίου εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι ἡ τὸ παλαιότερον παράδειγμα ἀρχαίας πόλεως εἰς «τετράγωνον σχῆμα», ὅπως ρητὰ ὀνομάζει οὕτω ὁ Στράβων τὴν Θεσσαλικὴν Ἄλον (ΧII 565), ἢ τοῦλάχιστον τὸ σύγχρονον μετ' ἐκείνην καὶ δευτέρον, μέχρι σήμερον, γνωστὸν παράδειγμα (Fr.

1. Ἐδαπανήθησαν καὶ διὰ τὰ δύο τμήματα τῆς περιόδου δραχμαὶ 50.000 ἀπὸ τὸ εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου. Τὰς ἐργασίας διηύθυνεν ὁ καθηγητῆς κ. Γ. Μπακαλάκης. Ἐλαβε μέρος εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ὁ βοηθὸς τῆς ἐδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας κ. Ν. Νικονάκος καὶ οἱ τριτοετεῖς καὶ τεταρτοετεῖς φοιτηταὶ τοῦ ἱστοριογραφικοῦ τμήματος, Ἡτου Μαρία, Κομπότη Αἰκατερίνη, Μπίμα Ἄννα, Γαλάνης Λεωνίδας, Rüsçh Alfred, Χιόνης Κωνσταντῖνος.

Stählin, *Das Hellenische Thessalien*, 178 κ.έ.). Πρόκειται βεβαίως δια τήν νεωτέραν πόλιν, ή όποία πιστεύεται ότι ιδρύθη υπό του Δημητρίου του Πολιορκητού².

Τό Δίον όμοιάζει άκόμη τόσον πολύ μέ εκείνην τήν πόλιν, και άς πρός τό ότι δέν προσερείδεται, όπως συνήθως, έπάνω εις κάποιον λόφον ή πρόβουνον, άλλ' άπλώνεται εις τήν πεδιάδα, δέν έχει δηλ. άκρόπολιν.

Αν μέ τήν πάροδον τών εργασιών θά καθορισθή μίαν ήμέραν ή ήλικία του περιβόλου του Δίου, τότε ή άτοπις τής θρακικής Σευθουπόλεως, τών πρωϊμων έλληνιστικών χρόνων, θά είναι τό τρίτον μέχρι τουδε γνωστόν παράδειγμα περιβόλου εις «σχήμα τετράγωνον» και ούχι μία πρωτοτυπία (Dimitrow D. P., *Seuthopolis, Antiquity*, XXXV (1961) 91 - 102).

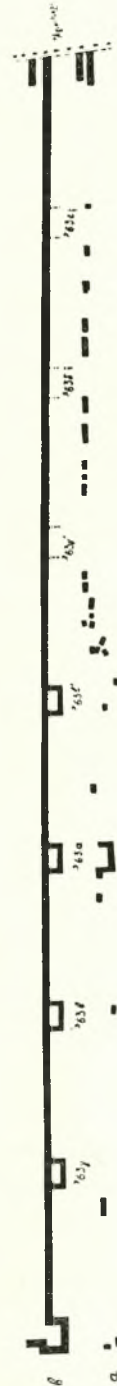
Η νοτία πλευρά του περιβόλου του Δίου ήτο κατ' άποστάσεις κάπως όρατή εις όλόκληρον τήν έκτασιν από του γωνιαίου ΝΑ. τετραπλεύρου πύργου και μέχρι του περιφράκτου χώρου μέ τά πανύψηλα δένδρα, γύρω από τό προσκόνημα «Αγιο Νέρι». Διέκρινε κανείς μεταξύ τών θάμων, σύριζα μέ τήν επιφάνειαν του εδάφους ή τής άνωδομής του άσβεστοκτίστου βυζαντινού (;) περιβόλου, πελωρίους άρχαίους δόμους (Σχ έ δ. 1, α).

Τήν έκτασιν ταύτην παρηκολούθησε και ό Γ. Σωτηριάδης, ό όποιος επιμένει μάλιστα ότι δέν παρουσίαζε καμμίαν διαμόρφωσιν πύργων (ΠΑΕ 1928,64 μέ τοπογραφικόν διάγραμμα και σ. 76). Αντιθέτως, ό L. Heuzey όχι μόνον όμιλεί περί τετραπλεύρων πύργων, άλλά διδει και τās διαστάσεις των (Le Mont Olympe et l'Akarmanie, 116).

Αί εργασίαι ήρχισαν έφέτος από του πύργου '63α (1963 α)³, ό όποιος ούτε ό πρώτος τής νοτίας πλευράς είναι, ούτε και ό γωνιαίος, άλλ' άπλούστατα διότι έφαινετο μέγα μέρος του εις τό πρανές χείλος τής παραλλήλου μέ τό χείλος τάφρου. Φαίνεται ότι ό Σωτηριάδης δέν έσκαπεν εις τό σημειον αυτό. Ο πύργος άπεκαλύφθη έπομένως άργότερον και ίσως όλίγον κατ' όλίγον μέ τήν λιθολόγησιν τών κατοίκων τής Μαλαθριάς,

2. Αί διαστάσεις τής «τετραγώνου» Άλου είναι κατά τον Stählin 750 : 710 μ., ή περίμετρος είναι 2,9 χλμ. και ή επιφάνειά της 0,53 τ. χλμ. Αί διαστάσεις τής δυτικής άκραιάς πλευράς του «τετραγώνου» Δίου είναι περί τά 620 μ. (βλ. Πίν. 405). Έάν και τής βορείας ή ανατολικής ήτο περίπου τό ίδιον, τότε ή περίμετρος του θά ήτο 2,5 χλμ. και ή επιφάνειά του 0,38 τ. χλμ. Παραδόξως, κατά σύμπτωσιν, και ή ανατολική πλευρά τής Άλου, όπως και του Δίου, έχει καταστραφή υπό τών υδάτων.

3. Εύρίσκεται ό πύργος άκριβώς άπέναντι τής οικίας του χωρικού Άθανασίου Μπεκιάρη.

Σχέδ. 1. Τμήμα του νοτίου περιβόλου του Δίου: α. Πρώ τής άνασκαφής, β. Μετά τήν άνασκαφήν του 1963

ή όποία λέγεται σήμερα πλέον και επίσημως Δίον (Σχ έδ. 1^ο Πί ν. 406 α). Με την πρόοδον των έργων άπεδείχθη, ότι έκκινούντες από το πύργου '63 α και προς τās δύο κατευθύνσεις, προς άνατολάς και δυσμάς του, θά είχομεν και άλλους όμοιους πύργους. Άνασκάπτοντες ούτω, άφ' ενός μόν κατά μήκος της έξωτερικής όψεως του περιβόλου, άπεκαλύψαμεν προς δυσμάς του πύργου '63 α και εις άπόστασιν 33.70 μ.⁴, από τής ανατολικής γωνίας του, τόν πύργου '63 β, άφ' έτέρου δέ προς την αντίθετον κατεύθυνσιν, όπου φαίνεται πάλιν ότι δέν άνέσκαψεν ό Σωτηριάδης, άπεκαλύψαμεν τόν πύργου '63 β' εις άπόστασιν 33.70 μ.⁵ από τής ανατολικής γωνίας του πύργου '63 α (Σχ έδ. 1^ο Πί ν. 406 β - δ). Δυστυχώς ό πύργος '63 β' είναι έν μέρει κατεστραμμένος. Έκκινούντες από τής δυτικής γωνίας του πύργου '63 β προς δυσμάς του άνεζητήσαμεν τόν πύργου '63 γ, του όποιου την ύπαρξιν έβεβαίωσε μόνον ή σειρά των «πλακαρών» λίθων τής εϋθυνηρίας του και εις μέγα σχετικώς βάθος. Οί καθέτως επί τής εϋθυνηρίας τοποθετημένοι δόμοι του κορμού του πύργου '63 γ είχαν άφαιρεθῆ. (Σχ έδ. 1^ο Πί ν. 406 ε - ζ', 407 α - β). 'Η άπόστασις μεταξύ των πύργων '63 β και '63 γ είναι 33 μ. (=100 άρχαίοι πόδες).

'Η δοκιμαστική σκαφή του Σωτηριάδου άμέσως δυτικώς του πύργου '63 γ ήτο άκόμη φανερά, έφαινοντο δέ και αί δύο άλλεπάλληλοι σειραι των δόμων τής έξωτερικής όψεως τής νοτίας πλευράς του περιβόλου. 'Η άπόστασις από τής δυτικής έξωτερικής γωνίας του πύργου '63 γ μέχρι τής ανατολικής γωνίας του γωνιαίου πύργου είναι κατά τι μεγαλυτέρα, 34.40 μ. Άντιθέτως άπεκαλύψαμεν τόν γωνιαίον ΝΔ. πύργου μέχρι τής εϋθυνηρίας του και από όλας τās πλευράς του, άν και έφαινετο ότι, εις τās άνωτερα τουλάχιστον σημεία του, τόν είχαν άποκαλύψει και ό Σωτηριάδης (Σχ έδ. 1^ο Πί ν. 407 γ - ζ').

Προς την αντίθετον κατεύθυνσιν, προς άνατολάς, άνεζητήσαμεν πέραν του πύργου '63 β' και κατ' άναλογίαν με τάφρους πλάτους ενός μέτρου και πλέον εις ίσας περίπου άποστάσεις πύργους αλλά δέν ήτο δυνατόν νά βεβαιώσωμεν την παρουσίαν πύργων εις τās ύποθετικά ή θεωρητικά σημεία '63 γ', '63 δ και '63 ε, διότι ή επίχωσις έχει σημαντικόν πάχος ή βάθος, θά πρέπη δέ εις τού μέλλον νά άποκαλυφῆ ή έξωτερική όψις του τείχους καθ' όλην τήν διαδρομήν του.

4. Από την άπόστασιν ταύτην άνεσκάψαμεν περί τās 26 μ., όσον τού μήκος τής τάφρου. Πλάτος τής τάφρου περί τού 1 μ.

5. Από την άπόστασιν ταύτην άνεσκάψαμεν 13 μ.

Πέραν του τελευταίου θεωρητικού σημείου δέν έπροχωρήσαμεν, έκαθαρίσαμεν όμως τού τείχους έξωτερικώς, εις τού σημείον ακριβώς όπου κοβεται έγκαρσίως από τόν σημερινόν καρρόδρομον και τού περιφραγμα του χώρου περί τού «Άγιο Νέρυ». Μόνον εις τού σημείον αυτό, τού όποιον άνέσκαψεν ό Σωτηριάδης, έχομεν προς τού παρόν τού αρχικόν πλάτος του περιβόλου, 3.40 μ. (Σχ έδ. 1).

'Η έξερευνηθείσα άπόστασις μεταξύ των δύο πύργων, από του ΝΔ. γωνιαίου μέχρι και του '63 β', είναι 134.80 μ. Άν προσθέσωμεν εις αυτά και 5 × 7.20 μ. (= τού μήκος τής προσόψεως των πύργων⁶) τότε φθάνομεν τās 170.80 μ. 'Η άπόστασις μεταξύ του πύργου '63 γ' και '63 δ είναι άλλα 80 μ. Τό όλικόν τοιουτοτρόπως μήκος τής έξερευνηθείσης πλευράς φθάνει τās 250 μ. περίπου, ή άπόστασις δέ του θεωρητικού σημείου '63 δ από του περιφράγματος περί τού «Άγιο Νέρυ» είναι άκόμη 80 μ. περίπου.

Τό τείχος, εις όσα σημεία του άπεκαλύφθη, άποτελείται από άδρους αλλά επιπέδους «πλακαρών» λίθους, οί όποιοι έποποθετήθησαν όριζοντίως επί του στερεού έδάφους και άποτελούν τήν εϋθυνηρίαν του. 'Επ' αυτών ύψώνονται κάθετοι μεγάλοι και έπιμελώς έξειργασμένοι δόμοι. Συνήθεις διαστάσεις 1.75 × 0,75 μ. 'Η έξωτερική όρατή όψις των δόμων είναι άλλοτε έλαφρώς κυρωτή (rustica) (Πί ν. 408 α - γ), άλλοτε πάλιν κάπως «κατάμυτη». Οί κρόταφοι των δόμων είναι πάντοτε «καλοδοουλεμένοι και καλογωνισμένοι». Τό όλικόν εις όλας τās περιπτώσεις είναι κροκαλοπαγής έντόπιος λίθος, προερχόμενος από τās γύρω πρηνή και τούς πρόποδας του Όλύμπου.

Σφίζονται εις την αρχικήν των θέσιν κατά μέσον όρον δύο μόνον σειραι δόμων. Δια τήν τρίτην έχομεν εις πολλά σημεία και κυρίως εις τόν ΝΔ. γωνιαίον πύργου όλικόν από δευτέραν χρήσιν. Δόμους δηλ. τοποθετημένους με τās κοιλότητας των συνδέσμων (τόρμους) τής πρώτης χρήσεως κατά τοιούτον τρόπον, ώστε ή επιφάνεια, ή όποία έκαλύπτετο κάποτε, νά είναι σήμεραν πρόσοψις. Αί διαφορετικαι διαστάσεις, τού διαφορετικόν όλικόν κλπ. των δόμων αυτών ύποδηλώνουν ίσως ότι δέν άνήκον αρχικώς εις τόν περιβόλον. Άντιθέτως, πολυγωνίοι τινες δόμοι, από

6. Διαστάσεις των πύργων.

ΝΔ. γωνιαίου: κυρίων όψεων 7 μ., πλαγίων 3.20 μ.

πύργου '63α: προσόψεως 7.20 μ., πλαγίων 3.70 μ.

πύργου '63β: προσόψεως 7.20 μ., πλαγίων 3.58 μ.

Εϋθυνηρίας πύργου '63γ: προσόψεως 7.50 μ., πλαγίων 3.60

Ο L. Heuzey σημειώνει ως διαστάσεις των πύργων, τούς όποιους εκείνος έμέτρησε και οί όποιοι δέν ταυτίζονται προφανώς με τούς ήμετέρους: προσόψεων 6.70 μ., πλαγίων 5.78 μ.

δευτέραν πάλιν χρήσιν, είναι ένδεχόμενον νά προέρχωνται από περίβολον παλαιότερων χρόνων. "Ότι από τήν δευτέραν σειράν και έπάνω έχομεν μίαν ακόμη νεωτέραν έπισκευήν είναι όλοφάνερον.

Διά τόν σχηματισμόν τών πλαγίων πλευρών τών πύργων, άλλοτε μόλις προσαρμύζονται οί εις όρθήν γωνίαν, έν σχέσει πρός τήν πρόσοψιν του τείχους, τοποθετημένοι και έξέχοντες δόμοι, ή δε γραμμή του τείχους συνεχίζεται όπισθεν αυτών και έντός του πυρήνος τών πύργων, άλλοτε πάλιν εισχωρούν οί δόμοι και πέραν τής προσώψεως του τείχους, όποτε διακόπτεται ή κυρία γραμμή του. "Η πρώτη περίπτωση έβεβαιώθη μέ τήν άποκάλυψιν τής άθίκτου εύθυντηρίας του πύργου '63 γ και τά σημεία τής προσαρμογής τών δόμων του, οί όποιοι σήμεραν λείπουν, επί τής συνεχιζόμενης προσώψεως του τείχους (Πί ν. 406 ε - ζ', 407 α - β, 408 δ), ή δευτέρα δε εις δύο άλλα σημεία του πύργου '63 β', όπου φαίνονται οί εισέχοντες δόμοι (Πί ν. 408 ε - ζ'). Έσωτερικώς τών δόμων, οί όποιοι αποτελούν τόν «φλοιόν» τών πύργων, έχομεν ως «παραγέμισμα» άκανονιστους λίθους, μετά μίαν σειράν από περισσότερον κανονικούς λίθους και πέραν αυτών τό άρχικόν έδαφος. "Όλαι αί λεπτομέρειαι συγγενεύουν μέ εκείνας τών τειχών τής θεσσαλικής Άλου (Stählin έ.ά. σ. 179 και εικ. 24).

Πρός τό παρόν τουλάχιστον δέν είναι δυνατόν νά καθορισθί ποτε έγινεν ή πρώτη, υπεράνω τών δύο σειρών τών όμοιογενών δόμων, εις ύψος, έπισκευή του τείχους. "Η δευτέρα έπισκευή του άσβεστοκτίστου τείχους θά πρέπη νά είναι από τούς πρωίμους ακόμη χριστιανικούς χρόνους. Είς τό πάχος του τείχους, τό όποιον είναι τώρα στενότερον (2 μ.), έχομεν «παραγέμισμα» από τεμάχια γλυπτών μεταγενεστέρων χρόνων, επιτυμβίων βωμών και λατινικών επιγραφών (Πί ν. 409 α). Τό μικρόν μέγεθος τών τεμαχίων είναι ένδεικτικόν του σκοπίμου επί τόπου τεμαχισμού των και τής τοποθετήσεώς των έντός του άσβεστοκονιάματος, τό όποιον είναι πολύ πτωχόν εις περιεκτικότητα άσβέστου και εύθρυπτον. "Η έπισκευή αυτή έχει χρησιμοποιήσει εις πολλά σημεία και όπτοπλίνθους, διαστάσεων 0,25 × 0,35 × 0,035 μ., τούς όποιους παρενέβαλε πολλάκις μεταξύ τών κενών, τών παρουσιαζόμενων μεταξύ τών δόμων τής πρώτης έπισκευής ή και εις σημεία, όπου είχομέν ποτε μικράς, τετραπλεύρους επιφανείας δόμων έγκαρσιώς τοποθετημένων, εις έν είδος «έμπλεκτου» τοιχοδομίας (Πί ν. 409 β).

Διά τό ποτε έθεμελιώθη τό ανασκαπτόμενον τείχος δέν έχομεν καμμίαν άλλην ένδειξιν έκτός από έλάχιστα «όλυνθιακά» όστρακα, τά όποια

εύρέθησαν εις τό στερεόν έδαφος, σύρριζα μέ τήν εύθυντηρίαν του. Πρόκειται περι μικρών άωτων φιαλών (Πρβλ. Excavations at Olynthus V, πίν. 175, άριθ. 874 κ.έ., πίν. 176. XIII, πίν. 219, άριθ. 759, πίν. 224, άριθ. 785 κ.έ.).

Τά άρχαιότερα νομίσματα τής έφετηνης άνασκαφής, τά προερχόμενα προφανώς από τά άδιανάρακτα σημεία, είναι του 4ου-3ου π.Χ. αι. (άριθ. ήμερ. 2, 4, 6, 9, 12, 17, 18), δέν αποτελούν όμως άδιάσειστον στρωματογραφικήν ένδειξιν.

Όύτω τό σημείον του περιβόλου, τό όποιον έξηρευνήθη έφέτος, είναι άδύνατον νά ήμπορη νά άναχθί εις τά έτη τής βασιλείας του Άρχελάου, του ίδρυτου τής πόλεως. "Ότι πρέπει νά άναχθί εις τό δεύτερον ήμισυ του 4ου αιώνος έξάγεται όχι μόνον από τās άνωτέρω παρατηρήσεις, αλλά και από τόν τρόπον τής έπεξεργασίας τών δόμων του και γενικώς από τό οικοδομικόν σύστημα του, τό όποιον όμοιάζει πολύ μέ εκείνο του περιβόλου τής θεσσαλικής Άλου, τών χρόνων τής βασιλείας Δημητρίου του Πολιορκητου, ή αυτής τής Δημητριάδος.

Είναι πολύ ένωρίς ακόμη διά νά καθορισθί έπακριβώς, ποία θά είναι ή σχέσις του άποκαλυφθέντος τμήματος του περιβόλου πρός τό συνολικόν «τετράγωνον σχήμα» τής κατοψεως τής πόλεως, άν δηλ. και τό σύνολον είναι από τόν 4ον π.Χ. αι. και δέν έχομεν πουθενά ίχνη από τόν περίβολον του Άρχελάου ή έάν έχομεν κάπου και μέρος από εκείνον ή και άν ήμπορη τό «τετράγωνον σχήμα» νά άναχθί ακόμη και εις τούς χρόνους του Άρχελάου.

Είς τό πλάτος τών κατά μήκος τής προσώψεως του νοτίου τμήματος του περιβόλου και τών πύργων του τάφρων, και εις βάθος πάντοτε όλιγώτερον από τό επίπεδον τής εύθυντηρίας του, άνευρέθησαν πολλοί καμαροσκεπάστοι τάφοι, οί όποιοι κατά κανόνα περιείχον ένα μόνον σκελετόν. Οί τάφοι αποτελούνται από 4 στρωτήρας μεταγενεστέρου λακωνικού τύπου, τοποθετημένου ανά δύο άντωπά - τοξωτά και από δύο πολύ στενοτέρους καλυπτήρας (Πί ν. 409 γ - ε). Ουδέν κτέρισμα ή άντικείμενον προερχόμενον έξ αυτών έχομεν, τό όποιον θά ήμπορουσε νά χρησιμεύση ως χρονολογική ένδειξις. Έάν κρίνη κανεις από τήν μορφήν και τήν ύπόστασιν τών στρωτήρων και καλυπτήρων, τά σφραγίσματα τών κεραμείων κλπ., θά πρέπη νά άναχθόν αί ταφαί εις τούς όψίμους ρωμαϊκούς χρόνους. "Από μερικής παιδικής ταφής κατά τά σημεία '63 γ', '63 δ έχομεν δύο χρυσά και δύο χαλκά ένώτια και χάνδρας από ύαλομαζαν.

Είς τина σημεία έχομεν και άσβεστοκτίστους όμαδικούς τάφους. "Ενα σύρριζα μέ τήν βορείαν

πλευράν τοῦ γωνιαίου πύργου (Πί ν. 410 α) καὶ ἓνα ἄλλο μὲ τὴν δυτικὴν (Πί ν. 410 β). Εἶναι ὄγκοδομημένοι μὲ λίθους καὶ ὀπτοπλίνθους. Ὁ πρῶτος εἶχε καμάραν, ἡ ὁποία κατέρρευσεν, ὁ δεύτερος δὲ ὀριζοντίαν στέγην, κατεσκευασμένην ἐκ διφόρων μαρμάρων εἰς δευτέραν χρῆσιν. Εἶχον καὶ οἱ δύο στενὴν εἴσοδον εἰς μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν των. Ὁ πρῶτος εἶχε καὶ ἓν εἶδος ἐνδιαμέσου δαπέδου, ἐκ δύο μεγάλων πλακῶν διατρήτων, ὅπως τὰ δάπεδα τῶν «χώρων» εἰς τὰ «columbaria». Ὁμοίους τάφους ἀνεσκαψεν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ τείχους καὶ ὁ Σωτηριάδης. Καὶ οἱ κτιστοὶ τάφοι δὲν μᾶς ἔδωσαν κτερίσματα. Ἄν τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 νόμισμα τοῦ Πρόβου ἀποτελεῖ ἔνδειξιν στρωματογραφικὴν διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὁμαδικοῦ τάφου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ γωνιαίου πύργου, τότε καὶ τὰ ἄλλα μεταγενέστερα νομίσματα τῆς ἀνασκαφῆς δικαιολογῶνται ἀπὸ τοὺς ἀκόμη μεταγενεστέρους τάφους, οἱ ὅποιοι θὰ πρέπει νὰ προηγούνται ὀψωσδήποτε τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀσβεστοκτίστου περιβόλου.

Ἄν καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐντατικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός, τὸ ὁποῖον πιστεύομεν ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μᾶλλον κάπου ἐξωτερικῶς τοῦ νοτίου περιβόλου, δοκιμαστικὴ τάφος ἀνατολικῶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου καὶ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲν δυστυχῶς ἀπέδωσεν, εἰ μὴ μόνον μεταγενέστερον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος καὶ πολλὰ ἄλλεπάλληλα στρώματα ἀμμοχαλικῶν καὶ κροκαλῶν.

Μία ἄλλη τάφος, εἰς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀλλὰ πολὺ νοτιοανατολικώτερον, εἰς τὰ χωράφια τῶν Ν. Ζαβαντία καὶ Κ. Τσιούτρα, ὅπου ἡ βλάστησις ἀπετέλεσεν ἔνδειξιν, ὅτι ἦτο δυνατόν εἰς βάθος νὰ εἶχομεν ἐρείπια, ἀπεκάλυψε μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν «πόδιον» τι, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι ὀλοτελῶς. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς εὐθυνηρίας του ἀναβλύζει ὕδωρ. Ἀπὸ τὰ ἀσβεστόκτιστα χαλάσματα τῆς ἐπιχώσεως, τοὺς χονδρὸς ὀπτοπλίνθους, τὴν ἐργασίαν τῶν λίθων καὶ τὴν τομὴν τῆς ἐπιστέψεως των (Πί ν. 410 γ - ζ') συμπεραίνομεν ὅτι πρόκειται περὶ κατασκευάσματος τῶν χρόνων τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος. Πέραν τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τοῦ «ποδίου» ἔχομεν τὴν ἀρχὴν ἑνὸς ἀψιδωτοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι πλήρως.

Εἰς τὴν ἔκθεσίν μας ἐπισυνάπτομεν σημεῖωμα τῆς Ἐπιμ. Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Οἰκονομίδου, ἡ ὁποία εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ καθάρσῃ καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰ νομίσματα τῆς ἐφετηνῆς πρώτης περιόδου, διὰ τοῦτο δὲ τὴν εὐχαριστοῦμεν θερμῶς καὶ ἐδῶ.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

*

Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δίου

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου εἰς τὸ Δίον τῆς Μακεδονίας, τὸ θέρος τοῦ 1963, εὐρέθησαν δέκα ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα σχετικῶς καλῆς διατηρήσεως, πλὴν ἑνὸς τελείως ἐφθαρμένου, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφή παρατίθεται κατωτέρω.

Μακεδονία

Περδίκκας Γ' (364 - 359 π.Χ.)

Ἐμ. Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὅπ. Ἐπιγραφή ἐφθαρμένη. Λέων πρὸς δεξ. θραυρὸν δόρυ ↑, πρβλ. Sylloge DNM ἀριθ. 519 - 521. Εὐρέθη ἀνατολικῶς τοῦ πύργου '63 α καὶ εἰς βάθος 1 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 2 (21 - 6 - 1963).

Φίλιππος Β' (359 - 336 π.Χ.)

Ἐμ. Ἀνδρική νεανική κεφαλὴ δεξ. Ὅπ. [ΦΙ] ΛΙΠΠΟΥ Ἰππεὺς πρὸς δεξ. ←, πρβλ. Gaebler πίν. XXXI, ἀριθ. 9 καὶ Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 581 κ.ἔ. Εὐρέθη εἰς τὴν τάφρον τοῦ ΝΔ. γωνιαίου πύργου εἰς βάθος 3.25 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 10 (29 - 6 - 1963).

Φίλιππος Β' (;)

Ἐμ. Ἀνδρική νεανική κεφαλὴ ἀρ. Ὅπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ἰππεὺς πρὸς δεξ. ↓, πρβλ. Weber πίν. 79, ἀριθ. 2068 καὶ Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 1146. Εὐρέθη παρὰ «τὴν τομὴν Σωτηριάδης», εἰς βάθος 2 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 12 (1 - 7 - 1963).

Κάσσανδρος (316 - 297 π.Χ.)

1) Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὅπ. ΒΑΣΙΛ[ΕΩΣ] ΚΑΣΣΑΝΔ[ΡΟΥ] Ἰππεὺς πρὸς δεξ. ← πρβλ. Gaebler πίν. XXXII, ἀριθ. 7 καὶ Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 1146. Εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 5.70 μ. ἀνατολικῶς τοῦ πύργου '63 α καὶ εἰς βάθος 1 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 3 (21 - 6 - 1963). 2) Ἐτερον νόμισμα τοῦ αὐτοῦ τύπου, ἔχον διάφορα μονογραφήματα. ↓, πρβλ. S. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1148. Εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 6.20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ πύργου 63 α καὶ εἰς βάθος 1.76 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 4 (22 - 6 - 1963).

3) Ὅμοιον μὲ τὰ δύο προηγούμενα, ἀλλὰ μονογρ. ἐφθ.¹ ↓. Εὐρέθη εἰς τὸ ὄρυγμα Α' τοῦ πύργου '63 α. Ἡμερ. ἀριθ. 15 (8 - 7 - 1963).

Ἀντίγονος Γονατᾶς (277 - 239 π.Χ.)

1) Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μετὰ κορινθιακοῦ κρᾶνου δεξ. Ὅπ. Πᾶν καὶ τρόπαιον Α', πρβλ. S. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1205 κ.ἔ. Εὐρέθη εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ γωνιαίου πύργου, εἰς βάθος 2.80 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 9 (28 - 6 - 1963).

2) Ὅμοιον ↑. Εὐρέθη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους, εἰς τὴν τομὴν Α τοῦ πύργου '63α,

1. Ἡ κοπή καὶ τῶν τριῶν νομισμάτων τοῦ Κάσσανδρου μεταξὺ τοῦ 306 - 297 π.Χ.

εις τὰ χώματα τῆς ἀποχωματώσεως. Ἡμερ. ἀριθ. 18 (12 - 7 - 1963).

3) Ἐμ. Κεφαλῆ Ἡρακλέους δεξ. Ὅπ. Ἰππεύς δεξ. Β [Α], ἐμπροσθεν Ε, κάτωθεν ←. Τύπος, πρβλ. S. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1214 κ.ἔ. Εὐρέθη εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ πύργου '63 γ, 1.10 μ. ἐπάνω ἀπὸ τὴν θεμελίωσιν του. Ἡμερ. ἀριθ. 17 (10 - 7 - 1963).

Δίον (Μακεδονίας)

Σεπτίμιος Σεῦηρος

Ἐμ. IMP CL SEPT SEVER. . . . Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος δαφνοστεφῆς δεξ. Ὅπ. COLO. . . . Δίστυλος ναὸς καὶ ἐντὸς αὐτοῦ Ἀσκληπιὸς ἰστάμενος δεξ. Ἐν τῷ ἐξέρῳ DIENSIS ↓². Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐλλείποντος πύργου '63 ε. (Ἡμερ. ἀριθ. 16 (10 - 7 - 1963).

Καρακάλλας

Ἐμ. MAVR ANTONIN. . Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος δαφνοστεφῆς δεξ. Ὅπ. [CO]L IVL DIEN. . . Ἀθηνᾶ ἰσταμένη πρὸς ἄρ., κρατοῦσα φιάλην καὶ σκῆπτρον. † πρβλ. Mionnet Sup. III, σ. 64, ἀριθ. 406. Εὐρέθη εἰς τὴν τάφρον τοῦ τείχους, Δ. τοῦ πύργου '63 α, εἰς βάθος 1.50 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 1 (20 - 6 - 1963).

Θεσσαλονίκη

Μ. Αὐρήλιος

Ἐμ. . . . NEINO. . . . Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος δαφνοστεφῆς δεξ. Ὅπ. . . . ΛΟ. . ΚΕΩΝ Νίκη πρὸς δεξ., κρατοῦσα στέφανον καὶ κλάδον φοῖνικος. ↓ Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 413. Εὐρέθη εἰς τὰ χώματα, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ἐλλείποντος πύργου '63 ε. Ἡμερ. ἀριθ. 13 (2 - 7 - 1963).

Λοκρὶς (338 - 300 π.Χ. περίπου)

Ἐμ. Κεφαλῆ Ἀθηνᾶς μετὰ κορινθιακοῦ κράνουσ δεξ. Ὅπ. ΛΟΚ [ΡΩΝ] Σταφυλὴ † Πρβλ. BMC σ. 7, ἀριθ. 57 κ.ἔ. Εὐρέθη εἰς βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ γωνιαίου πύργου, παρὰ τὸ ἀρχικὸν

2. Παρόμοιος τύπος ὀπισθίας πλευρᾶς, πρβλ. Sylloge ἔ. ἀ. ἀριθ. 159, ἐποχῆς Γορδιανοῦ III.

δάπεδόν του (στρώμα). Ἡμερ. ἀριθ. 6 (26 - 6 - 1963).

Αὐρηλιανὸς (270 - 275 μ.Χ.)

Ἀντωνιανὸς † IMPAVRELIANVS AVG Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος ἀκτινοστεφῆς δεξ. Ὅπ. ORIENS AVG Ὁ Ἥλιος βαδίζων πρὸς δεξ.³ Πρβλ. RIC τόμ. VI, σ. 272, ἀριθ. 64. Εὐρέθη εἰς τὰ χώματα, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὸν τάφον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ ὀρύγματος, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐλλείποντος πύργου '63 ε εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἄνω πέρατος τοῦ πρώτου σωζομένου δόμου. Ἡμερ. ἀριθ. 14 (4 - 7 - 1963).

Πρόβος (276 - 282 μ.Χ.)

Ἀντωνιανὸς † IMPCMAVRPROBVS AVG Προτομή ἀκτινοστεφῆς τοῦ αὐτοκράτορος δεξ. Ὅπ. VIRTSAVG VSTI. Ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς ἄρ. στέφανον τρόπαιον αἰχμάλωτος ἄρ. Νομισματοκοπεῖον Ρώμης. Πρβλ. RIC τόμ. VII, σ. 42, ἀριθ. 243. Εὐρέθη εἰς τὸ βάθος τοῦ δαπέδου τοῦ παρὰ τὸν γωνιαῖον πύργον (ἀνατολικῶς) ὀμαδικοῦ τάφου, εἰς τὴν Ν. πλευρὰν του. Ἡμερ. ἀριθ. 7 (27 - 6 - 1963).

Κωνσταντῖος Β' (337 - 361 μ.Χ.)

1) Ἀσσάριον DN CONSTAN. Προτομή μετὰ διαδήματος τοῦ αὐτοκράτορος δεξ. Ὅπ. [FEL TEMP REPA] RATIO. Στρατιωτῆς διατροπῶν διὰ τοῦ δόρατος ἔφιππον ἔχθρον. Πρβλ. COHEN ἀριθ. 45. Εὐρέθη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους (τομὴ Δ τοῦ πύργου '63 α) καὶ εἰς βάθος 0,70 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 8 (28 - 6 - 1963).
2) Ὅμοιον. Εὐρέθη παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ γωνιαίου πύργου καὶ εἰς βάθος 1.33 μ.⁴ Ἡμερ. ἀριθ. 5 (24 - 6 - 1963).

Καὶ τέλος ἐν τελείῳ ἐφαρμμένον βανδαλικὸν νόμισμα, εὑρεθὲν κατὰ τὸ Α. ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ΝΔ. πύργου εἰς βάθος 2.20 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 11 (29 - 6 - 1963).

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΟΥ

3. Ἐκόπη ἐν Ρώμῃ μεταξὺ τοῦ 274 - 275 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, σ. 27, ἀριθ. 582.

4. Καὶ τὰ δύο ἀσσάρια ἐκόπησαν μεταξὺ τοῦ 348-361 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson, ἔ. ἀ. σ. 43.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εισαγωγικά. Ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως συνεχίσθη τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας χωρὶς οὐσιώδεις μεταβολὰς εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν διοίκησιν πλὴν τῆς μετονομασίας αὐτῆς ἀπὸ IB' εἰς ID' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν. Ἀνετέθησαν εἰς ἐργολάβον αἱ ἐργασίαι ἀποπερατώσεως τοῦ Μουσείου Βεροίας, αἵτινες συνεχίζονται. Ἀνετέθη ἐπίσης εἰς ἐργολάβον ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Μουσείου Φλωρίνης μὲ προθεσίαν ἀποπερατώσεως τοῦ ἔργου ἐντὸς τοῦ 1964. Προωθήθη ἐξ ἄλλου ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως ἢ ἐξαγορᾶς ἰδιοκτησιῶν: α) παρὰ τὰ τείχη Βεροίας κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως ἀπὸ Θεσσαλονίκης, β) ἐν θέσει «Τσιφλίκι» Λευκαδίων, ὅπου ἀνασκαπτοῦνται ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας παλαιοχριστιανικὰ ἐρείπια καὶ γ) ἐν θέσει «Μπαλτανέτο» Ναούσης, ὅπου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1963 (ἰδὲ κατωτέρω).

Τὸ Μοσεῖον Βεροίας ἐπλουτίσθη κυρίως διὰ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Νέα Νικομηδεῖα. Εἰς εἰδικὸν δίτομον εὐρετήριο κατεγράφησαν ἤδη δύο χιλιάδες τετρακόσια ἑβδομήκοντα τέσσαρα (2474) μικροαντικείμενα ἐκ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς τῆς Νέας Νικομηδεῖας ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἀγγελικῆς Β. Πέτσα. Ἡ καταγραφή συνεχίζεται.

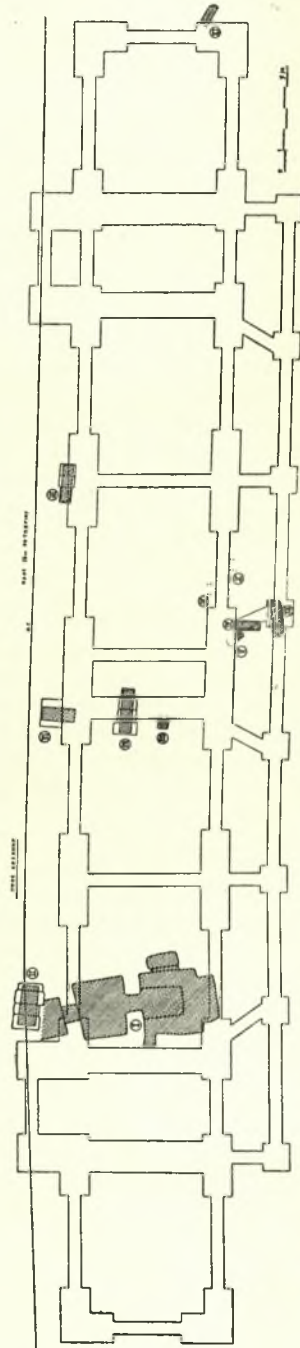
Α' ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ

1. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν οἰκοπέδῳ Γυμνασίου Θελέων

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1963 ἐγένοντο ἐκσκαφαὶ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ἐν οἰκοπέδῳ κειμένῳ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Βεροίας, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 16ης Ὀκτωβρίου, κατὰ τὴν ἐξοδον τῆς πόλεως πρὸς Κοζάνην. Ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τούτῳ ἐμελλε νὰ ἰδρυθῆ τὸ κτήριο τοῦ νεοσυστάτου Γυμνασίου Θελέων Βεροίας.

Ὁ χώρος εἶχεν ἀπασχολήσει τὴν Ἐφορείαν καὶ κατὰ τὸ 1961, ὅτε ἐγένοντο αἱ σχετικαὶ καταδείξεις καὶ ἡ διὰ μηχανικοῦ προωθητῆρος ἰσοπέδωσις τοῦ οἰκοπέδου. Τότε εἶχον ἀποκαλυφθῆ εἰς μικρὸν βάθος τάφοι ἄπλοϊ, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκτέριστοι, τουρκικῶν χρόνων ἢ μὲ ἀσήμαντα κτερίσματα, βυζαντινῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ τῆς 4ης Ἀπριλίου 1963, ἐνεφανίσθησαν οἱ πρῶτοι τάφοι, ἡ εὕρεσις τῶν ὁποίων ἐπέβαλεν ἀναστολὴν

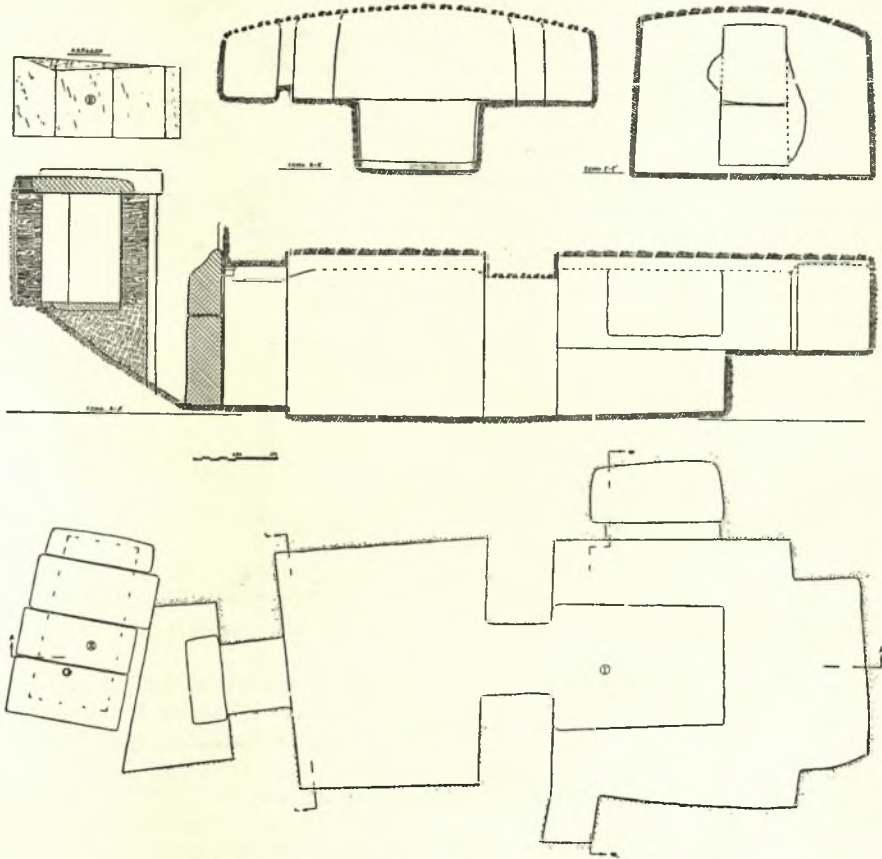
τῶν ἐργασιῶν καὶ συστηματικὴν ἀνασκαφήν. Τῆς Ἐπιμελητρίας τελοῦσης ὑπὸ ἀδειαν, τὴν συνεχῆ ἐπέβλεψιν τῆς ἀνασκαφῆς, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας μου, ἀνέλαβεν ὁ ἐμπειρὸς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης σχεδιαστής κ. Ἀργύριος Κούντουρας, εἰς τὸν ὁποῖον

Σχέδ. 1. Κάτωρις θεμελίων Γυμνασίου Θελέων Βεροίας μετὰ τὰς ἐκσκαφῆς τάφων I - XII

οφείλονται και τὰ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα σχέδια. Πλήρης σειρά σχεδίων και φωτογραφιῶν ἀπόκειται εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς Ἐφορείας, ἐν τῷ Μουσείῳ Βεροίας, ὅπου κατετέθησαν και τὰ κινητὰ εὐρήματα. Τὰ σχέδια συνεχιστήθησαν πρὸς

μοι εὐρέθησαν κεχῶσμένοι. Ὁ νεκρικός θάλαμος ἔφευρεν ἀκανονίστους κόγχας κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς. Ἡ εἰσοδος εὐρέθη πεφραγμένη διὰ δύο ἐπαλλήλων πωρολίθων ἀδιαταράκτων (Σχέδ. 2' Πί ν. 411 α).

Σχέδ. 2. Σχέδιον κατόψεως και τομαί τῶν τάφων I και II

τὸ Σχέδιον Πόλεως και τὴν κάτωψιν θεμελίῶν τοῦ κτηρίου, ὅπως γίνεται εἰς πᾶσαν περίπτῳσιν διαπιστώσεως ἀρχαίων μὴ διατηρητέων.

Αἱ τεχνικαὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Εὐαγγέλου Λύτου.

Τάφος I. (Σχέδ. 1-4' Πί ν. 411 α-β). Ὁ μεγαλύτερος, σπουδαιότερος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως και πλουσιώτερος εἰς κτερίσματα, ἦτο ὁ διθάλαμος, λαξευτός εἰς τὸν μαλακὸν βράχον τάφος I. Οὗτος ἔφευρε δρόμον λαξευτόν, πρόσοψιν διακεκοσμημένην (Σχέδ. 4) και δύο θαλάμους, τῶν ὁποίων εἶχε καταρρεῦσει ἡ λαξευτὴ καμὰρα κατὰ παλαιὰς ἐκσκαφάς, ὥστε οἱ θάλα-

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἐπιχώσεως ἀπεκαλύφθη τὸ στρώμα τῶν κτερισμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἴτε ἐντὸς τοῦ θαλάμου, κυρίως ἐπὶ ὑπερυψωμένου λαξευτοῦ εἰς σχῆμα Π τρικλίνου ἀπλοῦ φέροντος ἐπίχρισμα (Σχέδ. 1, κάτωψιν και τομὴ Β-Β', και Σχέδ. 3) εἴτε ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προθαλάμου.

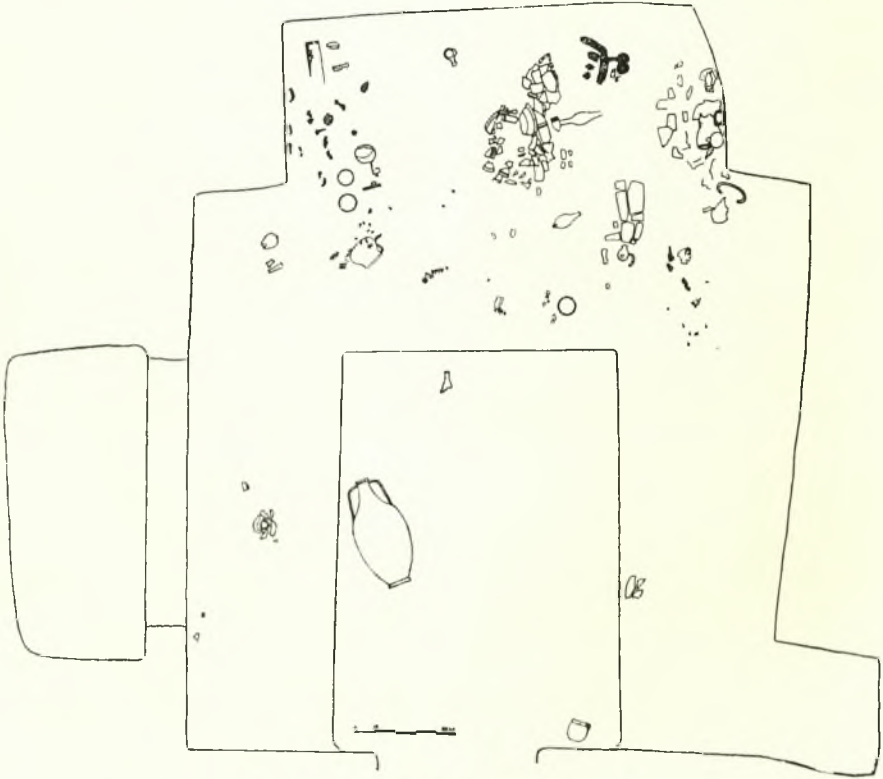
Τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα τοῦ τάφου εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ἐπὲρ τὰ ἐπτὰ διάφορα γυναικεῖα εἰδώλια ἀσυνήθους μεγέθους, ὕψους περί τὰ ἡ και ὑπὲρ τὰ 0,50 μ., τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τεμάχια (Πί ν. 413 α). Ὑπάρχουν ἐπίσης εἰδώλια ἢ μέρη εἰδω-

λίων εικονίζοντα Πρίαπον, Έρωτα, περιστεράν, κύνα κλπ., μάλιστα δὲ κεφαλαὶ εἰδωλίων ἑλλιπεῖς κατὰ τὰ λοιπά. Εὐρέθησαν ἐπίσης ὑπὲρ τὰ ἑπτὰ πηλίνα βαλσαμάρια ἀκεραία, ἑλλιπῆ ἢ εἰς τεμάχια (Πίν. 413ε), ὡς καὶ τρία διάφορα κυάθια, τέσσε-

ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς ἑλληνιστικούς χρόνους, ἀλλὰ εὐρήματά τινα πρέπει ἴσως νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν χρόνους.

Τάφοι II, VI, VII καὶ VIII. Δεύτερος κατὰ σειρὰν ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὸν «δρόμον» τοῦ τάφου I,

Σχέδ. 3. Τάφος I. Ὁ νεκρικός θάλαμος

ρα μόνωτα ἀγγεῖα, γαστροειδῆ ἄβαφα (Πίν. 413δ ἀριστερά), πέντε λύχνοι (Πίν. 414γ), μέγας πήλινος ἀμφορεὺς, βάσεις πηλίνων πυξίδων ἑλληνιστικοῦ τύπου κλπ. Ἐκ τῶν τεμαχίων συνεκροτήθη μία τοῦλάχιστον σχεδὸν ἀκεραία πυξίς, ὕψους 0,26 μ. Τὸ κάλυμμα διακοσμεῖται διὰ γυναικείας προτομῆς (Ἄρτεμις), ἡ δὲ βάση στηρίζεται ἐπὶ τριῶν ποδῶν εἰς μορφήν σειρήνων (Πίν. 413β-γ).

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων περιλαμβάνονται χαλκῆ φιάλη, δύο χρυσαῖ δανάκαι, μολυβδίνη πυξίς, δύο χρυσαῖ ἐνώτια εἰς μορφήν ψυχῆς, πολλὰ φύλλα χρυσοῦ ἐκ στεφάνων, ψέλιον χρυσοῦν ἀποτελούμενον ἐξ ἀσιπίδισκων μετ' ἐκτύπου κεφαλῆς φεροῦσης ἀκτίνας καὶ ἄλλα κοσμήματα (Πίν. 416α-β). Ἐκτὸς τοῦ τάφου, πρὸ τῆς πεφραγμένης εἰσόδου, εὐρέθη χαλκοὺν νόμισμα. Ὁ τάφος

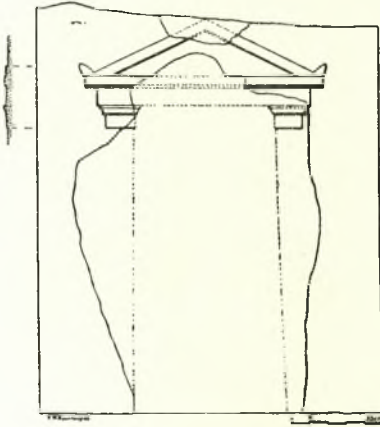
ὁ τάφος II (Πίν. 411β εἰς τὸ βάθος Σχέδ. 1 καὶ 2). Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, οἱ τοῖχοι ἐκτισμένοι διὰ πλακοειδῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων μετ' ἀσβεστοκονίας ὡς συνδετικῆς ὕλης καὶ κονιάματος ἐσωτερικῶς, ἄνωθεν δὲ ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν, ἐξ ὧν τινες εἰς δευτέραν χρῆσιν, μία δὲ ἔφερε κρίκον σιδηροῦν. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου ἦτο ἀπλῶς εἰς σκελετὸς ἐκτάδην κατὰ χάραν καὶ οὐδὲν ἕτερον. Προφανῶς ὁ τάφος ἀνήκει εἰς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς νεωτέρους χρόνους ἀνήκουν ἐπίσης οἱ τάφοι VI, VII καὶ VIII (Σχέδ. 1), οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀπλοὶ ὀρθογώνιοι λάκκοι, χωρὶς ἐπίστρωσιν δαπέδου καὶ τοιχώματα, καλυπτόμενοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Καὶ εἰς τοὺς τρεῖς εὐρέθησαν λεί-

ψανα σκελετού άνευ οδενός έτέρου εδρήματος.

Τάφος III. (Σχ έ δ. 1 και 5· Π ί ν. 406 γ).

Ό τάφος III ήτο κατασκευασμένος εκ πηλίνων πλακών. Πέντε τοιαύται πλάκες, ευτελους κατασκευής, έστρώθησαν επί του δαπέδου. Άνά πέντε επίσης, αλλά άρίστης κατασκευής, άπετέλεσαν έκαστέραν των μακρών πλευρών του τάφου, όμοιαι πλάκες έτέθησαν ανά μία καθ' έκαστέραν των στενών πλευρών, έτέρα δέ πλάξ ώς προσκε-

Σχέδ. 4. Τάφος I. Ή φέρουσα ανάγλυφον και έγχρωμον επί κονιάματος διακόσμησην λαξευτή πρόσοψις του τάφου

φαλιον. Δύο εκ των πηλίνων πλακών των μακρών πλευρών φέρουν ανά έν σφράγισμα. Το πρώτον αποδίδει μονόγραμμα δυνάμενον νά άναγνωσθή ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Π ί ν. 412 β), τό δεύτερον φέρει λατινικόν γράμμα S (Π ί ν. 412 α). Ή διάμετρος των σφραγισμάτων είναι 0,07 μ. Ό τάφος έκάλυπτετο διά τριών πηλίνων πλακών διαφόρου τύπου (Π ί ν. 412 γ). Έκ των κτερισμάτων, τά όποια εδρέθησαν μεταξύ λειψάνων σκελετού, άξιοσημείωτα είναι ύάλινον άγγειον (Π ί ν. 414 δ, άριστερά), πήλινον μόνωτον άγγειον μετά όριζοντίων ραβδώσεων (Π ί ν. 413 γ, δεξιά) και δακτύλιος άργυρουδς. Χρονολογία: προχωρημένη ρωμαϊκή εποχή¹.

Τάφοι IV, IX και X. Οι τάφοι IV, IX και X (ιδέ Σχ έ δ. 1) ήσαν πενιχροί, ήμικατεστραμμένοι παλαιόθεν, άνευ κτερισμάτων.

Τάφος V. (Σχ έ δ. 1). Έκτός του τάφου I, ιδιαιτέρως άξιοσημείωτος εις την παρούσαν βρα-

1. Πρβλ. ύάλινον δοχείον όμοιον και συζήτησιν τής χρονολογίας έν G. Davidson Weinberg, Evidence for Glass Manufacture in Ancient Thessaly, AJA 66 (1962) σ. 130 (χρονολογία) και πίν. 28, 12, άριστερά.

χείαν έκθεσιν, είναι ό κεραμοσκεπής παιδικός τάφος V, όστις απέδωκεν ένδιαφέροντα εδρήματα². Ταύτα είναι: 1) Τρεις πηλίνοι άλέκτορες επί βάθρου, ύψους 0,15 μ. (Π ί ν. 415 β). 2) Δύο ζεύγη πηλίνων μονομάχων, ύψους 0,16 μ. (Π ί ν. 414 α). 3) Ειδώλιον πήλινον άνδρός μετά κυνός, ύψους 0,13 μ. 4) Πήλινον άθυρμα, ήτις ίππος άνευ ποδών και ούρās, μετά έφιππιου (Π ί ν. 415 γ). Έβαινεν επί τεσσάρων τροχών εδρεθέντων εις τεμάχια (δέν εδρέθησαν άξονες) και έσύρετο από του στόματος, όπου φέρει όπήν. 5) Τρία παιδικά σείστρα (κουδουνίστρες) πήλινα εις σχήμα κεφαλής παιδός μήκους 0,09 μ. (Π ί ν. 414 β) και έτερα τρία εις μορφήν νηπίου επί λίκνου μήκους, 0,12 μ. Ένια των σείστρων σφύζουν τους έντός αυτών βώλους. 6) Πήλινον ειδώλιον άγριοχοίρου επί βάσεως εις τεμάχια, ύψους 0,115 μ. (Π ί ν. 415 α, άριστερά). 7) Ζεύγος πηλίνων περιστερών εις τεμάχια συγκολληθέντα, ύψους μετά τής βάσεως 0,13 μ. (Π ί ν. 415 α, δεξιά) και 8) Σιδηροί ήλοι κατιωμένοι μετά λειψάνων ξύλλου. Χρονολογία του τάφου: 2ος αϊών μ.Χ.

Τάφος XI (Σχ έ δ. 1). Κεραμοσκεπής, όμοιος προς τον προηγούμενον κατά την κατασκευήν ήτο και ό τάφος XI, άλλ' ούδέν εδρέθη έντός αυτού, διότι ήτο σεσυλημένος.

Τάφος XII (Σχ έ δ. 1). Έκ του τάφου XII διεσφύζετο μόνον μέρος λιθίνου περιβόλου και τά χαρακτηριστικά μελανά χόματα εις σχήμα τάφου, άλλ' ούδέν κτέρισμα εδρέθη.

Διάσπαρτα, έκτός τάφων, εδρέθησαν άστρωμάτιστα κατά την έκσκαφήν των θεμελιών και τάς γενικάς σκαφάς διάφορα μάλλον άσήμαντα εδρήματα, μεταξύ των όποίων και τό έν Π ί ν. 414 δ, δεξιά, ύάλινον βαλσαμάριον, ύψους 0,11 μ.

2. Άνασκαφή άρχαίου κτηρίου έν οικοπέδω άδελφών Καραντουμάνη

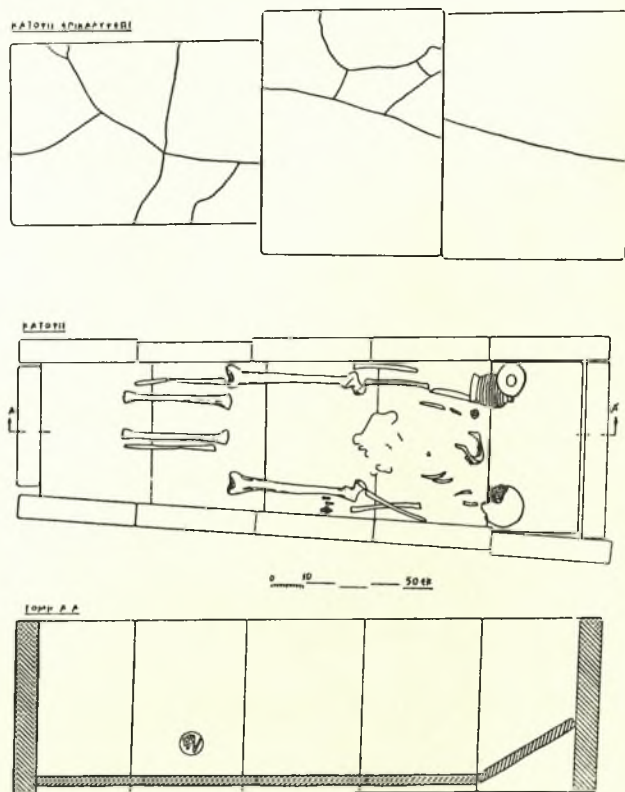
Την 27ην Σεπτεμβρίου 1963 έγένητο έναρξις έκσκαφών διά μηχανικου έκσκαφέως - φορτωτου έν οικοπέδω των άδελφών Έμμ. και Κωνστ. Καραντουμάνη, επί τής όδοϋ Βενιζέλου 13, έν Βεροία (Π ί ν. 417 α). Εδτηχώς αύθημερόν διεπιστώθη ή παρουσία και προελήφθη ή καταστροφή λειψάνων άρχαίου κτηρίου εις βάθος περίπου 1.50 μ. από του καταστρώματος τής όδοϋ. Άνασταλείσσης πάσης περαιτέρω έκσκαφής διά του μηχανικου έκσκαφέως, έγένητο άμεσος έναρξις δο-

2. Πρβλ. όμοια παιδικά άθύρματα εκ τής Άγοράς των Αθηνών προχείρας έν Dorothy Burr Thompson, Miniature Sculpture from the Athenian Agora [=Picture Book No. 3, 1959] εις εικόνας επί του έξωφύλλου και εις. 73-75. Χρονολογούνται εις τον 3ον και 4ον αι. μ.Χ.

κιμαστικής ανασκαφής, ἐξ ἧς διεπιστώθησαν τὰ ἐν Σχ ε δ. 6 λείψανα ἀρχαίου κτηρίου.

Κατὰ τὴν παράλληλον τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου πλευρὰν ἀπεκαλύφθη πώρινον θεμέλιον μέχρι μήκους 7 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας (Πί ν. 417 β). Τὸ πάχος εἶναι 1 μ., τὸ δὲ μέγιστον σφζόμε-

418 γ). Τοῦτο ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 9 μ., ἐπ' αὐτοῦ δὲ εὑρέθη διατηρούμενον κατὰ χώραν μοναδικὸν μαρμαρίνον τεμάχιον (Πί ν. 417 α, 418 γ' Σχ ε δ. 7), ἀνήκον προφανῶς εἰς κατώφλιον, διαστάσεων $2.80 \times 1.05 \times 0,40$ μ. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. πρὸς ἀνατολὰς τοῦ μετὰ τοῦ μαρ-

Σχέδ. 5. Τάφος III. Τομή, κάτοψις καὶ ἡ ἐπικάλυψις διὰ πλακῶν

νον ὕψος περίπου 1.70 μ. Ἡ προέκτασις πρὸς νότον, πάχους 0,53 μ., ἐπεσκευάσθη, ὡς φαίνεται ἐν Πί ν. 417 γ, εἰς νεωτέρους χρόνους. Τὸ κάθετον πρὸς τὴν περιγραφείσαν πλευρὰν σκέλος ἀκανονίστου πάχους ἀπὸ 1 ἕως 1.80 μ. ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 19 μ., ἑλλίπες κατὰ μέρος περὶ τὸ μέσον. Κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἐγένετο τομὴ εἰς βάθος μέχρι τοῦ φυσικοῦ μαλακοῦ βράχου καὶ ἐβεβαιώθη ὅτι τὸ κτήριον ἐθεμελιώθη ὀλίγον ὑψηλότερον (περὶ τὰ 0,30 μ.) ἀπὸ τοῦ βράχου. Πέρασ πρὸς δυσμὰς δὲν ἐβεβαιώθη, διότι τὸ θεμέλιον ἐκαλύφθη ὑπὸ νεωτέρας οἰκοδομῆς. Παράλληλως σχεδὸν πρὸς τὸν τοῖχον τῆς νεωτέρας οἰκοδομῆς βαίνει θεμέλιον κάθετον πρὸς τὸ προηγουμένως περιγραφέν σκέλος (Πί ν. 417 α,

μαρίνου κατωφλίου τοίχου καὶ παράλληλως πρὸς αὐτὸν βαίνει στενότερον ἐξ ἀπλῆς σειρᾶς πωρίνων πλίνθων θεμέλιον, πάχους 0,50 μ., τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν μέχρι μήκους 6.50 μ. εἰς βάθος μεγαλύτερον, ὥστε δὲν φαίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ Πί ν. 417 α. Τὰ δύο παράλληλα σκέλη συνδέονται κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ κατωφλίου δι' εὐτελοῦς κατασκευῆς (ἰδὲ Σχ ε δ. 1. Φωτογραφίαι, ἕνεκα τοῦ καιροῦ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἐλήφθησαν).

Ἐν τῇ ἐπιχώσει εὑρέθησαν ἀστρωμάτιστα μαρμάρια καὶ λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια διαφόρων ἐποχῶν ἀνήκοντα εἰς διάφορα κτήρια. Συνελέγησαν ἐπίσης πλάκες ἐξ ὀρθομαρμαρώσεως. Τὰ σημαντικώτερα ἀρχιτεκτονικὰ εὑρήματα

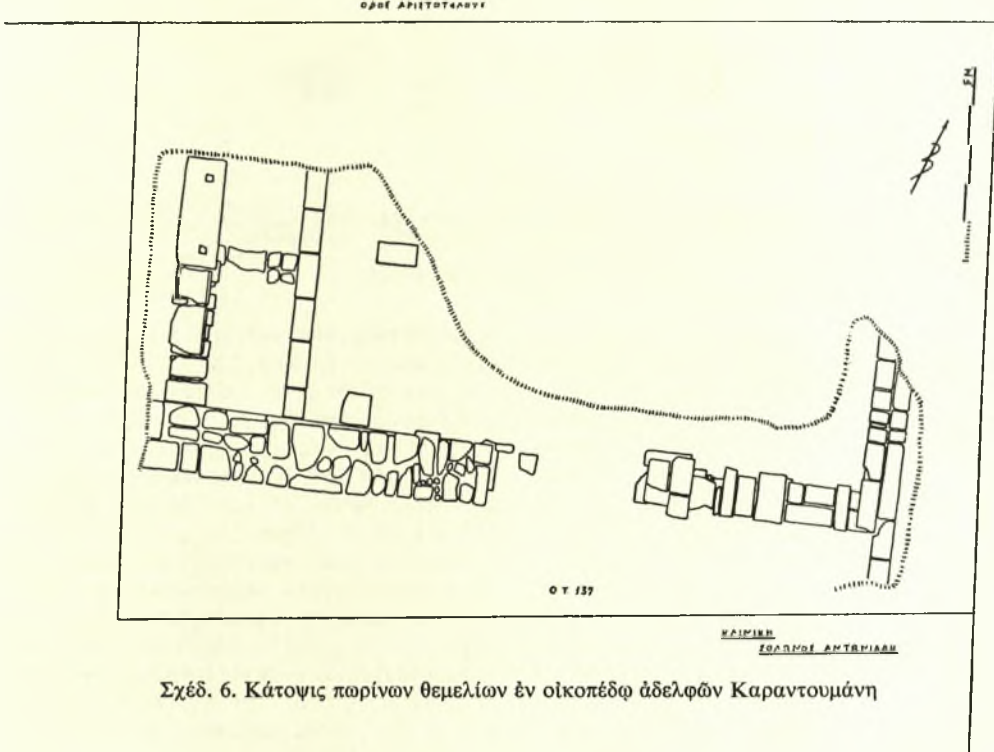
ὕπῃρξαν τμήματα ἀμφικιόνων ἐκ πωρολίθου ἐκλεκτοῦ, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ τὰς διαστάσεις πρὸς τοὺς ἀμφικίονας τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας. Ἐκ τῶν μικροεργημάτων ἀξιοσημεῖωτα εἶναι χαλκοὺν ἀγαλμάτιον (Πί ν. 418 α) καὶ τινὰ χαλκᾶ κοσμήματα, ὡς καὶ

ἐνεκα τοῦ χειμῶνος διεκόπη ἡ ἐργασία, πρὶν βεβαιωθῆ τὸ ζητούμενον.

3. Ἄλλαι ἐργασίαι καὶ εὐρήματα ἐν τῷ Νομῷ Ἡμαθίας

Παλατίτσα

Κατὰ τὰς ἐργασίας κατεδαφίσεως τῆς παλαιᾶς

Σχέδ. 6. Κάτωψις πωρίνων θεμελίων ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Καραντουμάνη

δοστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἀρχαιότερα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως εἰκονίζεται ἐν Πί ν. 418 β.

Σημειωτέον ὅτι παλαιότερον εὐρέθησαν λείψανα τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς συγκροτήματος εἰς τὰ γειτονικά πρὸς νότον οἰκόπεδα Σόλωνος Ἀντωνιάδου, Σοφοκλέους Λημνιώτη κλπ., περὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο μέχρι τοῦδε μόνον βραχεῖαι ἀνακοινώσεις (BCH, Chron. des Fouilles, 1954, σ. 274). Ἐνεκα τούτου ἐπεχειρήθη κατὰ τοὺς δύο τελευταίους μῆνας τοῦ 1963 δοκιμαστικὴ τομὴ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς συνεχείας τοῦ κτηρίου εἰς τὸ πρὸς βορρᾶν οἰκοδομικὸν τετράγωνον 149, ἐντὸς τῆς ἀδῆς τοῦ ὑπὸ ἀνέγεργιν Μελετείου Διδασκτῆριου, ὅπου θὰ στεγασθῆ τὸ 2ον Δημοτικὸν Σχολεῖον. Ἡ τομὴ ἀπεκάλυψε νεώτερα μωσαϊκὰ δάπεδα καὶ ἄλλα λείψανα θεμελίων, ἄλλ'

ἐνοριακῆς ἐκκλησίας τῶν Παλατιτσίων πρὸς ἀνέγεργιν νέας ἀπεκαλύφθησαν διάφορα πώρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τὰ ὅποια μετεφέρθησαν εἰς τὸν χώρον τοῦ λεγομένου ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας, ἐκ τοῦ ὁποίου πιθανῶς προήλθον, πρὸς μελέτην καὶ μελλοντικὴν ἀναστήλωσιν. Ἀριθμοῦνται 1-12 ἐν Σ χ ε δ. 8.

Βερόια

Πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐν Βεροῖα κατηδαφίσθη οἰκοδομὴ ἐξαγορασθεῖσα ἀπὸ τὸν ἰδιώτην κ. Καραμίχον, ὥστε ὁ ναὸς εἶναι ἤδη ὁρατὸς ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως.

Τάφοι καὶ ἄλλα εὐρήματα περισυλλεγμένα ἐκ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς Βεροῖας εἰς τὸ Νέον Μουσεῖον τῆς πόλεως. Παραδείγματος χάριν εἰκονίζονται ἐνταῦθα: α) μαρμάρινον γυναικεῖον ἀγαλμα ἀκέ-

φαλον (Πί ν. 420 α) και β) ἐνεπίγραφος και ἀνά-
γλυφος ἐπιτυμβία στήλη εις τεμάχια (Πί ν. 420 β).

Λευκαδία

Ἄξιονημόνευτον νομισματικὸν εὑρημα ἐκ
τῶν πολλῶν, τὰ ὁποῖα προσεφέρθησαν εις τὸ

θων μήκους: α) 0,19 μ., β) 0,15 μ., γ) 0,14 μ., δ)
0,13 μ. (ἰδὲ ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 4 - 7).

2. Τρία περιπάτα ἐκ μαρμάρου, διάτρητα, ἀσι-
δοειδῆ, διαμέτρου: α) 0,065 μ., β) 0,060 μ., γ) 0,020
μ. (ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 1 και 3).

3. Ἔτερα δύο περιπάτα ὁμοια, ἐξ ὀστρέου, διά-

Σχέδ. 7. Μαρμάρινον κατώφλιον

Μουσεῖον ἢ περισυνελέγησαν ὑπὸ τῶν φυλάκων
Λευκαδίων, Βεροίας και Βεργίνης, εἶναι νόμι-
σμα χαλκοῦν, τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ἄριστα
διατηρούμενον (Πί ν. 419 α), εὑρεθὲν τυχαίως
ἐν θέσει Τσιφλίκι Λευκαδίων. Κατὰ σχετικὴν
ἐκθεσιν τῆς Ἐπιμελητρίας τῆς Νομισματικῆς
Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μου-
σείου κ. Μ. Οἰκονομίδου: «ἐκόπη τὴν ἐποχὴν
τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεύηρου, περὶ τὸ 231 μ.Χ., και
ἀναφέρεται εις τὴν συμμαχίαν τῆς πόλεως Θεσ-
σαλονίκης μετὰ τῆς Ἐπαρχίας. Ἐμπροσθεν: ΑΛΕ-
ΞΑΝΔΡΟΥ. Κεφαλή Ἀλεξάνδρου μετὰ λεοντῆς
πρὸς δεξιὰ. Ὅπισθεν: ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ
ΟΜΟΝΟΙΑ, ἡ Μακεδονία φέρουσα κάλαθον,
καθημένη πρὸς ἀριστερὰ πρὸ ἀσπίδος, κρατοῦσα
διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν Κάβειρον και διὰ τῆς ἀριστε-
ρᾶς δόρυ».

Ροδοχώριον

Τὰ σημαντικώτερα τυχαῖα εὑρήματα ἐκ τῶν
εισαχθέντων κατὰ τὸ 1963 εις τὸ Μουσεῖον Βε-
ροίας εἶναι τὰ προελθόντα ἐκ τυχαίως ἀνακαλυ-
φθέντος σπηλαίου ἐν τῇ περιοχῇ Ροδοχωρίου Να-
ούσης τοῦ Νομοῦ Ἡμαθίας. Τὸ σπήλαιον ὑπέ-
δειξεν ὁ Ζήσης Ρέπας, χωρικός ἐκ τοῦ πλησιε-
στέρου χωρίου Γιαννακοχώριον (Πί ν. 419 β).
Ἐκ τῆς ἐν Πί ν. 419 γ ὄπῃς, διανοιγείσης διὰ
προχείρου ἐργασίας, κατέρχεται τις ἔρπων και
τῇ βοηθείᾳ ἀλλαχοῦ κλιμάκων και ἀλλαχοῦ σχοι-
νίων εις βάθος ὑπερεκατὸν μέτρων ἐντὸς πολυ-
σχιδοῦς σπηλαίου, εις ἓν σημεῖον τοῦ ὁποῖου
συνελέγησαν διάφορα εὑρήματα, τὰ σπουδαιότε-
ρα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἐξῆς:

1. Τέσσαρες λίθιναι πελέκειες ἐκ διαφόρων λί-

θηται και ταῦτα, διαμέτρου: α) 0,065 μ., β) 0,025 μ.
(ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 2).

4. Τρία πήλινα ἀγγεῖα ἀκέραια: α) μετὰ τεσσά-
ρων διατρήτων ἀποφύσεων διὰ τὴν ἐξάρτησιν, ὕ-
ψους 0,10 μ., μεγίστης διαμέτρου 0,105 μ. (ἐν
Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 10), β) μετὰ δύο ἀτρήτων ἀ-
ποφύσεων, ὕψους 0,08 μ., διαμέτρου 0,075 μ.
(ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 9).

5. Τρία τμήματα μεγάλων ἀγγείων ἀβαφῶν: α)
κάτω τμήμα, μεγίστου σφζομένου ὕψους 0,14 μ.,
μεγίστης σφζομένης διαμέτρου 0,15 μ., β) σχεδὸν
ἀκέραιον ἀγγεῖον μετὰ δύο ὀπῶν και τεσσάρων δια-
τρήτων ἀποφύσεων κατὰ τὸν πυθμένα. Ὑψος 0,13
μ., διάμετρος 0,17 μ. (ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ.
16), γ) κάτω τμήμα, σφζομένου ὕψους 0,11 μ.,
μεγίστης διαμέτρου 0,24 μ.

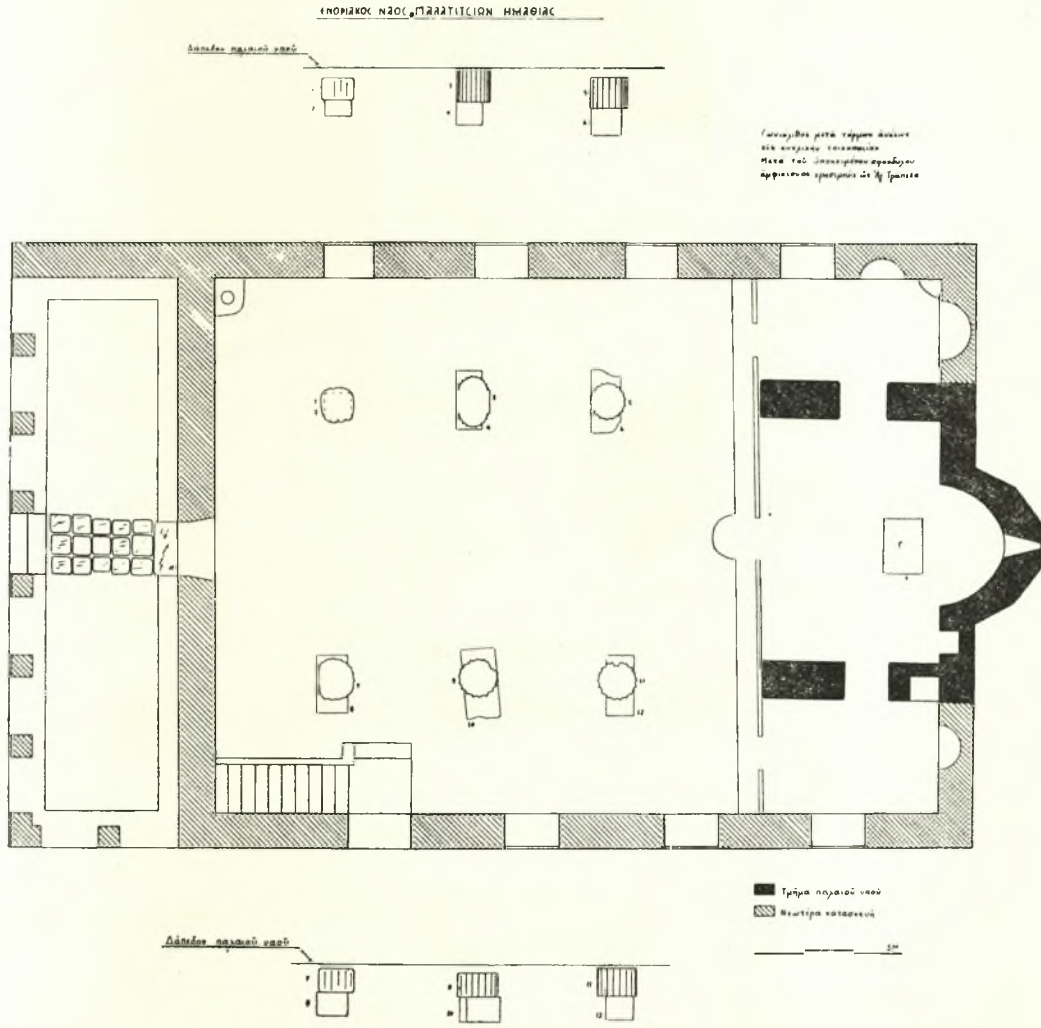
6. Πέντε μεγάλα τεμάχια ἀγγείων, τὰ ὁποῖα χα-
ρακτηρίζονται ἀπὸ γωνιώδη μετὰβασιν τῆς κοι-
λίας πρὸς τὸν ὄμων (carinated) και μελανὸν χρώ-
μα ἄνω, ἐρυθρὸν δὲ κάτω (black - topped): α) τμή-
μα σφζον τὸ ἦμισυ διατρήτου ἀποφύσεως. Μέ-
γιστον σφζ. ὕψος 0,17 μ., μέγιστον σφζ. μήκος
0,12 μ., (ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 12). β) τμήμα
ἐκ τοῦ ἄνω μέρους ἀγγείου ἐκ δύο τεμαχίων, μετὰ
διακοσμῆσεως δι' ἀποτυπωμάτων δακτύλων ἐπὶ
ἐστὶλβωμένης (burnished) ἐπιφανείας. Μέγι-
στον σφζ. ὕψος 0,16 μ., μέγιστον μήκος 0,23 μ.
(ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 13). γ) ὁμοιον μικρότε-
ρον μετ' ἐμπέστου διακοσμῆσεως. Μέγιστον
σφζ. ὕψος 0,08 μ., μέγ. σφζ. μήκος 0,13 μ. (ἐν
Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 11), δ) ὁμοιον ἐκ δύο τεμαχίων
σφζον πλαστικὴν ἀπόφυσιν. Μέγιστον σφζ. ὕ-
ψος 0,08 μ., μέγ. σφζ. μήκος 0,17 μ., ε) μέγα τμή-
μα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους ἀγγείου ἐκ 3 τεμαχίων σφ-

ζον δύο ζεύγη πλαστικών αποφύσεων. Μέγ. σφζ. ύψος 0,25 μ., μεγ. σφζ. μήκος 0,30 μ.

7. Δύο τμήματα άγγείων σφζοντα άπαντα τά στοιχεία πρός συμπλήρωσιν: α) μετά μιās πλαστικής αποφύσεως, ύψος 0,12 μ., διάμετρος καθ’

9. Τμήμα πηλίνου ειδωλίου. Μέγ. ύψος 0,05 μ., μέγ. πλάτος 0,08 μ.

10. Περί τά 40 τεμάχια έκ μικρών καί μεγάλων άγγείων, έξ ών τινα σφζουν τά χείλη, πλαστικάς αποφύσεις κλπ.

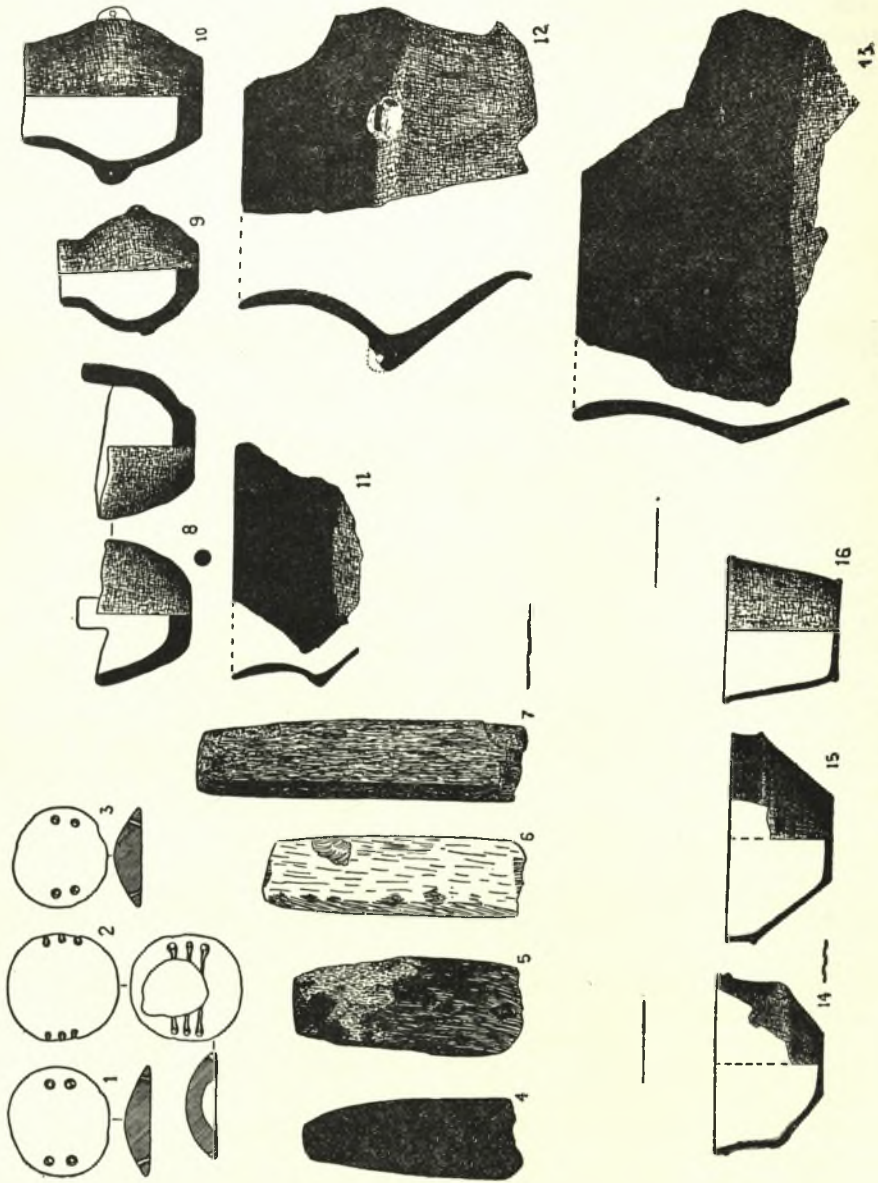
Σχέδ. 8. Κάτωψις ένοριακού ναού Παλατιτσίων

ύπολογισμόν 0,24 μ. (έν Σχ ε δ. 9 ύπ' άριθ. 15), β) τμήμα σφζον 3 πλαστικάς αποφύσεις κατά τόν άμον, έτέραν μικροτέραν ύπό τó χείλος καί έγχαράκτον διακόσμησησιν διά ρόμβων κλπ. (έν Σχ ε δ. 9 ύπ' άριθ. 14).

8. Μέγα τεμάχιον έκ τού άνω μέρους μεγάλου άγγείου σφζον δύο πλαστικάς αποφύσεις. Μεγ. ύψος 0,27 μ., μέγ. μήκος 0,29 μ.

Πάντα τά άνωτέρω παρουσιάζουν όμοιότητα πρός τόν λεγόμενον πολιτισμόν τής Λαρίσης ήτοι άνήκουν εις τούς τελευταίους νεολιθικούς χρόνους³. Τό νεολιθικόν σπήλαιον τού Ροδοχω-

3. Πρβλ. άρθρον τού R. Rodden έν Balkan Studies, 1964, όπου τά εύρήματα τού Ροδοχωρίου παραβάλλονται πρός όμοια έκ τής Νέας Νικομηδείας, Πολυπλατάνου κλπ.

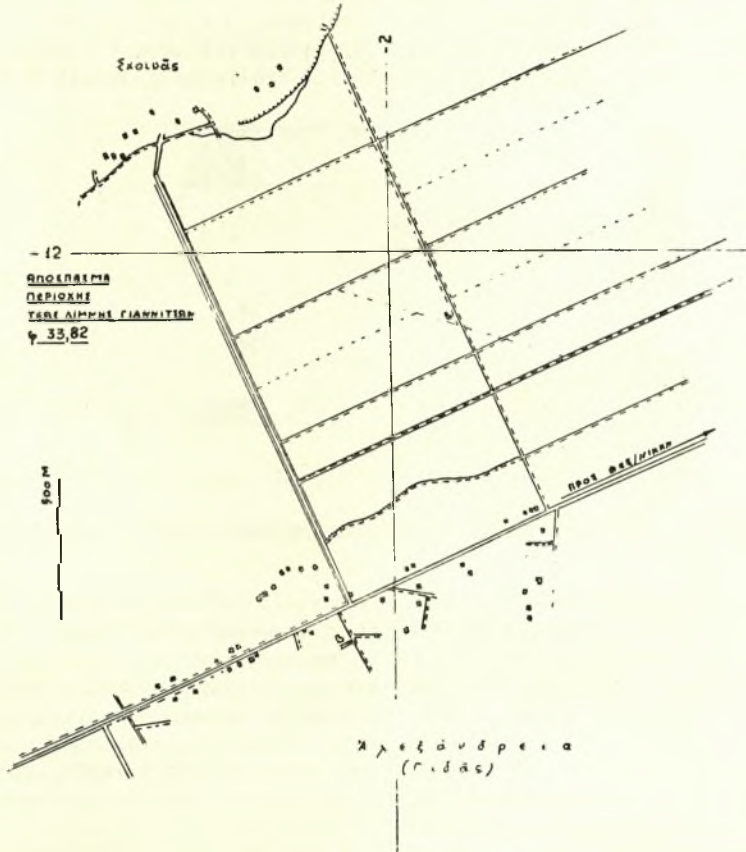
Σχέδ. 9. Νεολιθικά εσρήματα εκ του σπηλαιου Ροδοχωριου

ρίου είναι μοναδικόν μέχρι τοῦδε καθ' ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν.

Ἄλεξάνδρεια (Γιδᾶς)

Κατὰ τὴν διάνοξιν ἀρδευτικῶν αὐλάκων ἐν- τὸς τῆς τέως λίμνης Γιαννιτσῶν (Λουδία) διὰ

τῷ αὐτῷ σχεδίῳ εἶναι ἕν ἐκ περισσοτέρων ἀπο- καλυφθέντων παλιν ἰθὺς λιθῶν μεγάλων διαστά- σεων. Τὰ παλιν ἰθὺς ταῦτα τεμάχια ἀποτελοῦν ἐνδει- ξιν καλῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἐνῶ αἱ μεγάλαι διαστάσεις τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων καὶ ἡ ἐπι- μελής ἐργασία μαρτυροῦν κτήριον ἢ κτήρια λαμ-

Σχέδ. 10. Τὸ ἀρδευτικὸν δίκτυον μεταξύ Ἀλεξανδρείας καὶ Σχοινᾶς μετὰ τῆς θέσεως ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα μαρμάρινα τεμάχια κλπ.

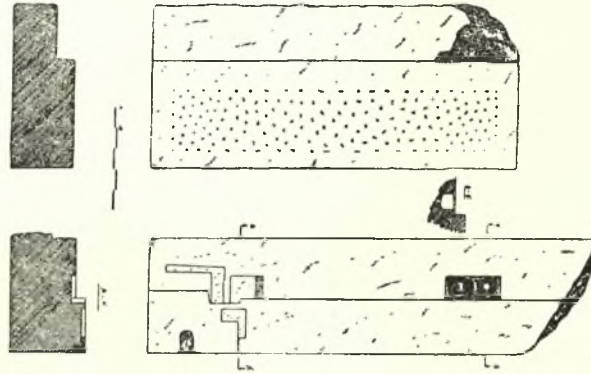
μηχανικῶν μέσων, ἀπεκαλύφθησαν παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (Γιδᾶν) διάφορα ἀρχαῖα τεμάχια ἐκ πάου λίθου καὶ ἐκ μαρμαροῦ μεγάλων διαστάσεων συγκεντρωμένα ἐν θέσει ἀπεχούση περί τὰ 750 μ. πρὸς βορρᾶν τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θεσσαλονίκης - Βεροίας (Σχέδ. 10), πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ χωρίου Σχοινᾶς. Ἐν Σχέδ. 11 εἰκονίζονται δύο μαρμάρινα τεμάχια, ἐξ ὧν τὸ ἕτερον προφανῶς ἀνήκει εἰς κατώφλιον. Ἐν Σχέδ. 12 εἰκονίζονται ἕτερα δύο μαρμάρινα τεμάχια σφύζοντα ἐγκοπᾶς διὰ συνδέσμους καὶ μολυβδοχώσιν ὡς καὶ μοχλοβόθρια. Τὸ τρίτον τεμάχιον ἐν

πρά. Ὁ τρόπος καθ' ὃν προέκυψαν ἐκ τῆς ἰλῆος ἀναμοχλευθέντα τὰ τεμάχια διὰ τῶν μηχανικῶν ἐκσκαφῶν δὲν καθιστᾷ σαφές, ἂν ταῦτα ἀπετέλουσαν μέρος λειψάνων κτηρίου κατὰ χώραν ἢ παντοῖον ὕλικόν συγκεντρωθὲν ἢ ἀπορριφθὲν ποτε δι' ἄγνωστον αἰτίαν κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο. Σημειωτέον ὅτι μεταξύ τῶν εὐρημάτων τούτων καταλέγεται καὶ κίων φέρων ἐπαλλήλους ἐπιγραφὰς ἐφθαρμένας, ὥστε νὰ διακρίνονται μὲν γράμματα λατινικά καὶ ἑλληνικά, ἀλλὰ χωρὶς βεβαίαν ἀνάγνωσιν. Ὅπως δὲ ἴσως ἢ θέσις ἀπαίτει ἔρευ-

Β' ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ ΝΑΟΥΣΗΣ

Και κατά τὸ 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἐπιφανειακαὶ ἐρευναι τῆς περιοχῆς μεταξύ Ναούσης, Λευκαδίων καὶ Κοπανοῦ, ἡ ὁποία κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ ἓνα ἀρχαιολογικὸν τόπον. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιφανειακῶν τούτων ἐρευνῶν θὰ δημοσιευθοῦν ἀλλοχθῶς. Ἐδῶ συνοπτικῶς ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν γενομένων δαπάναις τῆς ἹΑρχαιολογικῆς ἹΕταιρείας ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ ἔργα στερεώσεως τῶν μακεδο-

τως τὸ δάπεδον Δ (ἐν μέρει ὁρατὸν ἐν Πί ν. 422 α ἄνω ἀριστερὰ) καὶ ἀλοκληρῶθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ δαπέδου Β (λεπτομέρεια ἐν Πί ν. 422 γ). Οὕτω συνηνῶθησαν τὰ δύο ἀνασκαφέντα κατὰ τὸ 1962 τμήματα. Κατὰ τὸ 1963 ἡ ἀνασκαφή ἐξετάθη περαιτέρω πρὸς νότον, ὅπου ἀπεκαλύφθη ἀπλούστερον ψηφιδωτὸν δάπεδον Η καὶ διεπιστώθη χῶρος Θ, πρὸς δυσμὰς δὲ τούτων ἐβεβαιώθη στοὰ πλάτους 2.50 μ. ὀριζομένη ὑπὸ τοιχαρίου, τοῦ ὁποίου ἐβεβαιώθη ἡ βορειοανατο-

Σχέδ. 11. Μαρμάρινα τεμάχια ἐκ τῆς παρὰ τὴν ἹΑλεξάνδρειαν θέσεως

νικῶν τάφων (ἰδὲ κατωτέρω) καὶ πρὸς τὰ ἔργα τακτοποιήσεως τοῦ χώρου εἰς Μπαλτανέτο Ναούσης, τὰ ὁποία ἐξετελέσθησαν διὰ γενναίας δαπάνης τῆς ἹΥπηρεσίας ἹΑρχαιοτήτων καὶ ἹΑναστηλώσεως ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ Δημοσίων ἹΕπενδύσεων.

Κυρίως δύο ὑπῆρξαν τὰ σημεῖα τῶν ἀνασκαφῶν: α) ἹΟ μέγας μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικὸς τάφος παρὰ τὰ Λευκάδια, τοῦ ὁποίου ἐφέτος ἀνεσκάφη ζώνη τοῦ προθαλάμου, ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ εἰσόδος εἰς τὸν νεκρικὸν θάλαμον κανονικῶς διὰ τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου τοῦ τάφου (ἰδὲ ἹΕργον 1963 καὶ, ἐκτενέστερον, ΠΑΕ 1963) καὶ β) Θέσις καλουμένη Μπαλτανέτο, παρὰ τὴν Νάουσαν, ὅπου ἀπὸ πέρυσιν ἀνασκάπτεται ρωμαϊκῆς ἐποχῆς κτήριο μετὰ λαμπρῶν μωσαϊκῶν δαπέδων (ἰδὲ ΑΔ 18 (1963), σ. 213 κ. ἔ.). Τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ 1963 δεικνύει ὁ Πί ν. 421 α, καὶ τὸ Σχ ἐ δ. 13 μετὰ τοῦ συμπληρωματικοῦ Σχ ἐ δ. 14. ἹΑπεκαλύφθησαν πλῆρως ὁ μετὰ δεξαμενῆς χῶρος Α 1 - 3 (Πί ν. 421 β) καὶ ὁ πρὸς νότον αὐτοῦ διάδρομος Ζ (Πί ν. 422 α - β' Σχ ἐ δ. 15).⁴ ἹΑπεκαλύφθη ὡσαύ-

λικῆ γωνία. ἹΕκ τῶν κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην κινητῶν εἰρημάτων ἀξιοσημεῖα εἶναι: 1) φιάλη μαρμαρινῆ εὑρεθεῖσα εἰς τεμάχια κατὰ χώραν καὶ εἰς θέσιν ἀπέχουσαν περίπου 1.60 μ. ἀπὸ τῶν δύο σκελῶν τοῦ τοιχαρίου καὶ 2) ρωμαϊκὸν κιονόκρανον καλαθόσχημον διακοσμούμενον δι' ἔλαφρῶς ἀναγλύφων φύλλων ἀκάνθου καὶ ὑδροχαροῦς φυτοῦ, εὑρεθὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χώρου (Πί ν. 423 γ).

Δυτικῶς τῆς δεξαμενῆς ἀπεκαλύφθη μέρος τῆς αὐλακος (Πί ν. 423 δ' Σχ ἐ δ. 14), δι' ἧς τὸ ὕδωρ εἰσῆρχετο εἰς τὴν δεξαμενὴν καὶ συνεπληρῶθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀγωγοῦ ἀποχετεύσεως τοῦ ὕδατος, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει οὕτω καὶ διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὀμβρίων ὀδάτων ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

ἹὩς πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ τὴν τακτοποίησιν τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

ἹΕκαλύφθη ὄλος ὁ χῶρος διὰ πλαστικοῦ, ἐπικαλυφθέντος διὰ στρώματος ἄμμου 0,15 μ. ἹΕγένετο περίφραξις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κατὰ μῆκος τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ τῆς βορείας πλευρᾶς κατὰ μέρος. ἹΕγένετο ἐπίσης διευθέτησις καὶ ἐκ-

4. Παραλλαγὴν τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος ἰδὲ τελευταίας εἰς ζώνην πλαισίου ψηφιδωτοῦ δαπέδου παλαιοχριστιαν-

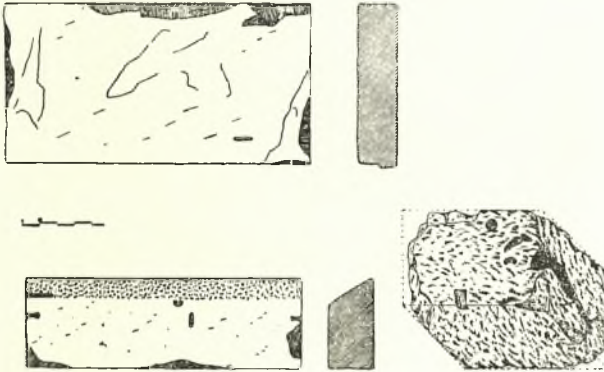
νικοῦ κτηρίου τῆς Κρητικῆς Γόρτυνος ἐν Α Δ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 286 καὶ πίν. 350 α (Ν. Πλάτων - Κ. Δαβάρας).

βάθυνσις τῆς κοίτης παραρρέοντος βορείως ποταμίου πρὸς ἀποτροπὴν πλημμύρας, ἐκρίζωσις δένδρων καὶ θάμνων, ἰσπέδωσις καὶ ἐν γένει διευθέτησις ὀλοκλήρου τοῦ ἐκ 4 περίπου στρεμμάτων ὑπὸ ἀπαλλοτριώσιν κτήματος (Σχ ἐ δ. 16).

Γ' ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΚΟΖΑΝῃ

Κατὰ τὸ 1963 ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ ἐν τῷ ἀρχαίῳ νεκροταφείῳ Κοζάνης δαπάναις τῆς Ἀρ-

(= μνημόρια, ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 12, ἀριθ. 15). δ) Ἡ θέσις παρὰ τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 12, ἀριθ. 41 - 62) καὶ ε) Ἡ θέσις ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας τοῦ φαρμακοποιοῦ Τριανταφύλλου, ὅπου κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου 1963, ἐκτελουμένων δημοτικῶν ἔργων ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀκροπολίτου καὶ ἄνω νόμου ὁδοῦ (παρὰ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα 38 καὶ 62), εὑρέθησαν τὸ πινάκιον ἐν Πί ν. 423 α, διαμέτρου 0,21 μ., καὶ τὸ ἀγγεῖον μετὰ πλα-

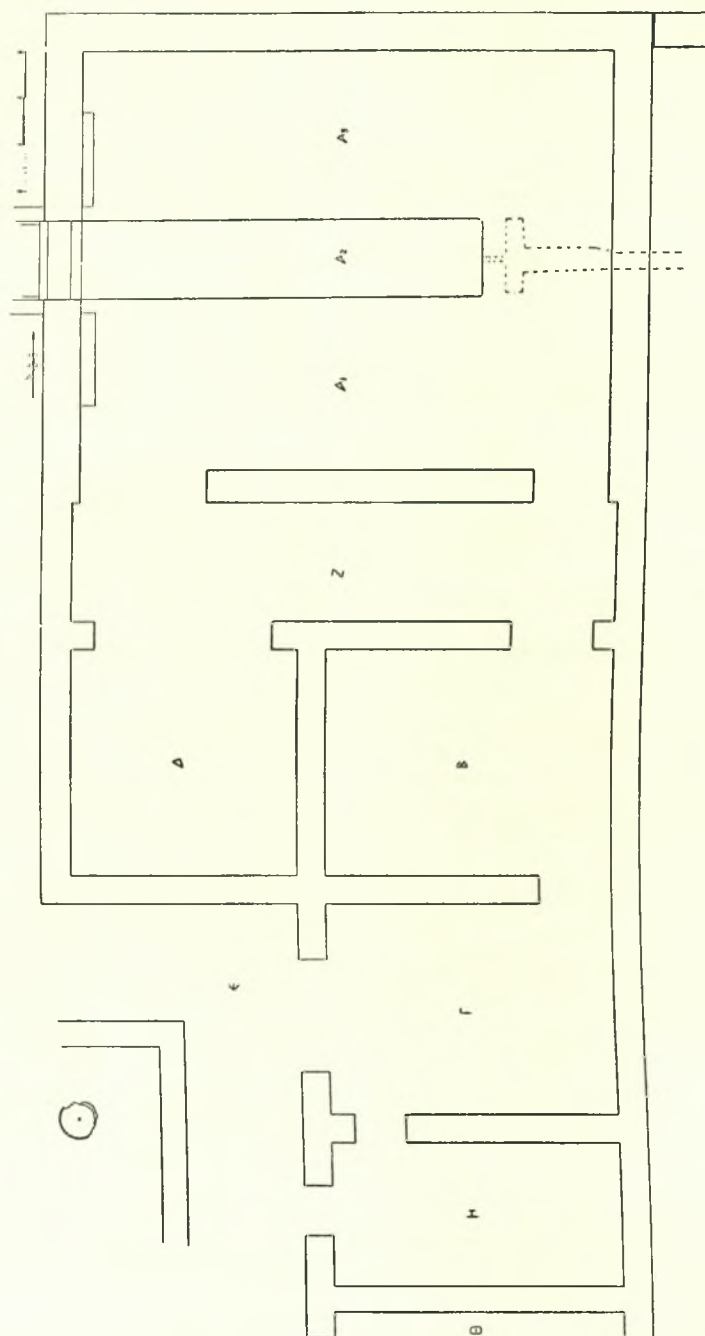
Σχέδ. 12. Δύο μαρμάρινα καὶ πώρινον τεμάχια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν θέσεως

χαιολογικῆς Ἑταιρείας (ἰδὲ Ἔργον 1963 καί, ἐκτενέστερον, ΠΑΕ 1963)ῆ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὴν ἐγένοντο ἐπιφανειακὰ ἔρευνα, περισυλλογὴ ἀρχαίων καὶ σύνταξις ἀρχαιολογικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως μὲ βάσιν τὸ Σχέδιον Πόλεως Κοζάνης (1 : 5.000). Ἐν αὐτῷ ἐτοποθετήθησαν αἱ γνωσταὶ μέχρι τοῦδε θέσεις τάφων κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλων εὐρημάτων, ἦτοι: α) ἡ θέσις τοῦ ἀνασκαπτομένου ἀρχαίου νεκροταφείου παρὰ τὴν ὁδὸν Φιλίππου (πρῶτη ἀνακοίνωσις ἐν ΠΑΕ 1950, σ. 281, τελευταία εἰς Ἔργον 1960, σ. 96). β) Ἡ θέσις «Τρία Δένδρα» ἢ «Τρίδεντρο» παρὰ τὴν ἐνοριακὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (ΑΕ 1936, Χρονικά σ. 4 καὶ σημ. 1 καὶ σ. 12, ἀριθ. 37 - 40). γ) Ἡ θέσις τῆς «Μπίλιας τὰ Νημόρια»

στικῆς διακοσμῆσεως ἐν Πί ν. 423 β, σφζομένου ὕψους 0,12 μ.

Παρὰ τὴν Καρυδίτσαν, περὶ τὰ 7 χλμ. νοτίως τῆς Κοζάνης, ἐν θέσει «Πέτρα», ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπὸ τὰς θέσεις «Παλιούρι» καὶ «Προβάτες», ἀπεκαλύφθη τυχαίως λάξευμα ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἀβεστολιθικοῦ βράχου (Σχ ἐ δ. 17), ἐντὸς τοῦ ὁποίου χωρικοὶ ἀνεῦρον ὁστὰ ἀνήκοντα εἰς πλειονας σκελετοῦς. Τὸ λάξευμα, πιθανῶς, ἐγένετο ἀρχικῶς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὡς τάφος μετὰ δρόμου κλιμακωτοῦ. Ἐντομαὶ (πατοῦρες) κατὰ τὸ περιχέλωμα τοῦ βράχου ἀποτελοῦν ἐνδειξιν, ὅτι ὁ τάφος ἐκαλύφθη ἀρχικῶς διὰ πλακῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου. Μεταγενέστεραι ὁμως χρήσεις καὶ ἡ πρόσφατος ἐπέμβασις τῶν χωρικῶν δὲν ἐπιτρέπουν, ἀνεῦ ἀνασκαφῆς, πληρεστέραν περιγραφὴν καὶ ἀσφαλῆ ἔρμηνειαν. Ὁπωσδήποτε εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. περίπου νοτιοδυτικῶς παρατηρήθη καὶ ἄλλο ἀρχαῖον λάξευμα ὀρθογώνιον (2.80 × 2.35 μ.), διαφόρου φύσεως, ἐπιπόλιον (μέγιστον βάθος 0,35 μ. πλάτος λαξέυματος διάφορον καθ' ἐκάστην πλευράν, ἰδὲ Σχ ἐ δ. 17, κάτω ἀριστερά). Μεταξὺ τῆς θέσεως τῶν λαξευμάτων τούτων καὶ τοῦ χωρίου Καρυδίτσα, παρὰ τὴν διάβασιν τοῦ μεταξὺ αὐτῶν ρυά-

5. Πρβλ. νῦν V. Desborough, *The last Mycenaeans and their Successors*, Oxford 1964, σ. 38, 132 σημ. 5, 145 καὶ 259, ὡς καὶ χάρτην ἐν τέλει. Ὁ V. Desborough θεωρεῖ τοὺς κιβωτισχοῦς τάφους τῆς Κοζάνης, τοὺς ὁποίους χρονολογεῖ εἰς τὸν 11ον αἰ. π.Χ., ὡς ἐνδειξιν εἰσβολῆς ἀπὸ βορρᾶ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1200 - 1100 π.Χ., τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς ἀπὸ τὸλιαν ἐνδιαφερούσης μελέτης του. Ἐν τῇ ὑποσημειώσει 5 τῆς σ. 139 κατὰ λάθος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1960 ἀποδίδεται εἰς τὸν προηγηθέντα εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ νεκροταφείου συνάδελφον κ. Καλλιπολίτην.

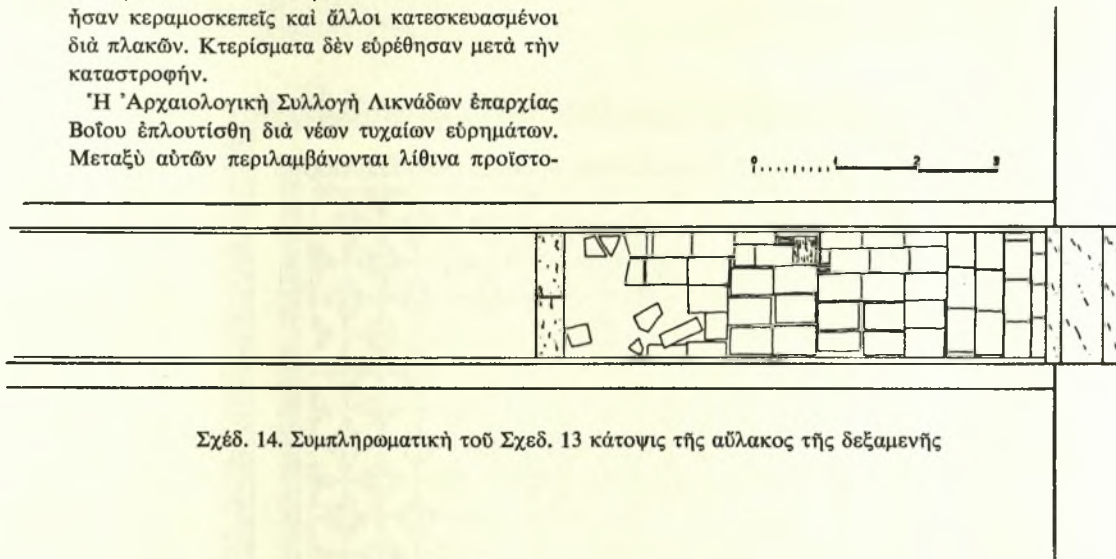
Σχέδ. 13. Ἀπλοὺν σχέδιον κατόψεως ἀνασκαφέντος ρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐν θέσει Μπαλτανέρο Ναούσης

κος συνέλεξα μεταξύ άλλων άχρονολογήτων και τινα δστρακα έλληνιστικά.

Παρά τὸ χωρίον Σπήλιαιον Γρεβενῶν, κατὰ Ὀκτώβριον 1963, έκτελουμένων ὁδοποιητικῶν ἔργων διὰ μηχανικοῦ προωθητήρος, ἐπεσημάνθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν τάφοι παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ αὐλογύρου τῆς Μονῆς Κοιμῆσεως τῆς Θεοτόκου (ΑΕ 1950-51, Χρονικά σ. 14 κ. έ.). Ἐκ τῶν τάφων ἄλλοι ἦσαν κεραμοσκεπεῖς καὶ ἄλλοι κατεσκευασμένοι διὰ πλακῶν. Κτερίσματα δὲν εὐρέθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λικνᾶδων ἐπαρχίας Βοΐου ἐπλουτίσθη διὰ νέων τυχαίων εὐρημάτων. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται λίθινα προϊστο-

τῆς κλίμακος, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἀνακουφίσῃ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ μνημεῖον ἀπὸ τὴν ὑπόγειον ὑγρασίαν. Ὁ καθαρισμὸς τῆς προσόψεως συνεχίσθη, καὶ, διὰ τοῦ μουσειακοῦ καλλιτέχνου κ. Ἀλεξάνδρου Παπαηλιοπούλου, ἐγένοντο ἀντίγραφα τῆς ζωγραφικῆς διακοσμῆσεως. Κυρίως ἀνεγράφησαν αἱ τέσσαρες μορφαὶ τῆς προσόψεως, ἦτοι ὁ νεκρὸς, ὁ ψυχοπομπὸς Ἐρ-

Σχέδ. 14. Συμπληρωματικὴ τοῦ Σχεδ. 13 κάτωτις τῆς αὐλακος τῆς δεξαμενῆς

ρικὰ ἔργαλεῖα, δστρακα, ἐξ ὧν τινα μετ' ἐμπέστου διακοσμῆσεως, καὶ νομίσματα χαλκᾶ, ἐξ ὧν ἓν τοῦλάχιστον εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Κάσσανδρον.

Παρὰ τὴν Νεάπολιν Κοζάνης, ἐν θέσει Κόπατος ἢ Ἀμπέλια, ἐντὸς ἀγροκτήματος τοῦ ἐξ Ἀηδονοχωρίου Γεωργίου Μιχαλοπούλου εὐρέθησαν πίθος εἰς τεμάχια καὶ ἄλλα δστρακα, περισυλλεγένητα εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης.

Α' ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1963 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως, στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν μέγαν μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικὸν τάφον τῶν Λευκαδίων παραλλήλως πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς του, περὶ τῆς ὁποίας ἰδὲ ἀνωτέρω (σελ. 360). Ἐφέτος συνεπληρώθη κατὰ τὰ κύρια μέρη ἡ κατασκευὴ κλιμακωτῆς καθόδου πρὸς τὸ μνημεῖον. Προηγουμένως κατεσκευάσθη βαθὺ φρέαρ, ἀφανὲς ὑπὸ τὴν κλίμακα, διὰ τὴν συγκέντρωσιν κυρίως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐκ τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου

μῆς, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ραδάμανθος. Τὰ ἀντίγραφα ταῦτα ἐγένοντο εἰς τὸ μέγεθος τῶν πρωτοτύπων ἐπὶ στερεοῦ ὕλικου, ἦτοι νοβοπάν, προητοιμασμένου διὰ στρώματος κόλλας ζαρντέν κατ' ἀμφοτέρων τῶν ὀψεων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐτέθη μείγμα κόλλας καὶ στόκου κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς ὀψεως. Οἱ πίνακες ἐκ νοβοπάν ἔχουν ὕψος 1.55 μ. ἕκαστος, πλάτος δὲ 0,82 μ. (ὁ νεκρὸς), 0,92 μ. (ὁ Ἐρμῆς), 0,97 μ. (ὁ Αἰακὸς) καὶ 0,82 μ. (ὁ Ραδάμανθος). Ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὕδατοχρώματα καὶ τέμπερα τηρηθείσης κατὰ τὸ δυνατόν πιστοτάτης ἀποδόσεως τῶν φθορῶν καὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀντιγραφῆς.

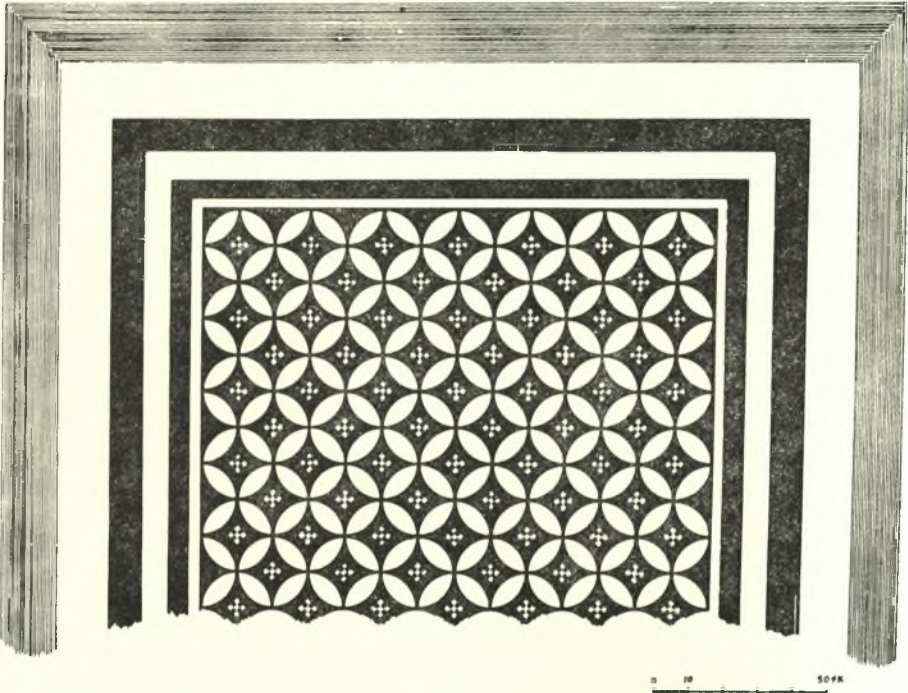
Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων κυρίων μορφῶν τῆς προσόψεως ἀνεγράφησαν ἐπὶ χάρτου χάριν δείγματος τμήματα τῆς γραπτῆς διακοσμῆσεως ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (κυματίων καὶ ἐπικράνων) τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, καθὼς καὶ σφζόμενα ἴχνη τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος.

Τὰ γενόμενα ἀντίγραφα μετεφέρθησαν καὶ κατέστησαν πρὸς ἐπιστημονικὴν καὶ πᾶσαν ἄλλην μουσειακὴν χρῆσιν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Βεροίας.

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων ἐξετάθησαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους παρὰ τὰ Λευκάδια, τὸν Κοπανὸν καὶ τὴν Νάουσαν. Ἐγένοντο κυρίως καθαρισμοὶ ἀπὸ τῆς ὑλομανούσης βλαστήσεως πρὸς πρόληψιν καταστροφῶν ἐκ τῶν ριζῶν, ἔργα ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ προετοιμασία ἐ-

σπάρτους Ἀρχαιολογικὰς Συλλογὰς τῶν Νομῶν Κοζάνης καὶ Καστορίας, αἱ ὁποῖαι μέλλουν νὰ στεγασθοῦν τελικῶς εἰς τὰ ὑπὸ μελέτην Μουσεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνεγερθοῦν εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν Νομῶν τούτων.

Τὸ κύριον ἔργον ἐγένετο καὶ ἐφέτος εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, ὅπου ἀπέκτησεν ἥδη στέγην ἡ

Σχέδ. 15. Λεπτομερειακὸν σχέδιον μωσαϊκοῦ δαπέδου Ζ

πεμβάσεως εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ μνημεῖα πρὸς στερέωσιν, συντήρησιν καὶ μερικὴν, ὅπου ἐπιβάλλεται, ἀναστήλωσιν κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη. Ἐγένοντο ἐπίσης ἀπεικονίσεις εἰς σχέδια, φωτογραφίας καὶ ἐγχρώμους διαφανείας συνολικαὶ καὶ λεπτομερειακαί. Ὅμοια πρὸς τὰ περιγραφέντα ἔργα συντηρήσεως ἐγένοντο εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐφέτος καὶ εἰς ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους ἤτοι: α) τὸν τάφον παρὰ τὸ φράγμα Ἀλιάκμονος, β) τὸν τάφον τῆς Βεργίνας κλπ.

Ε' ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

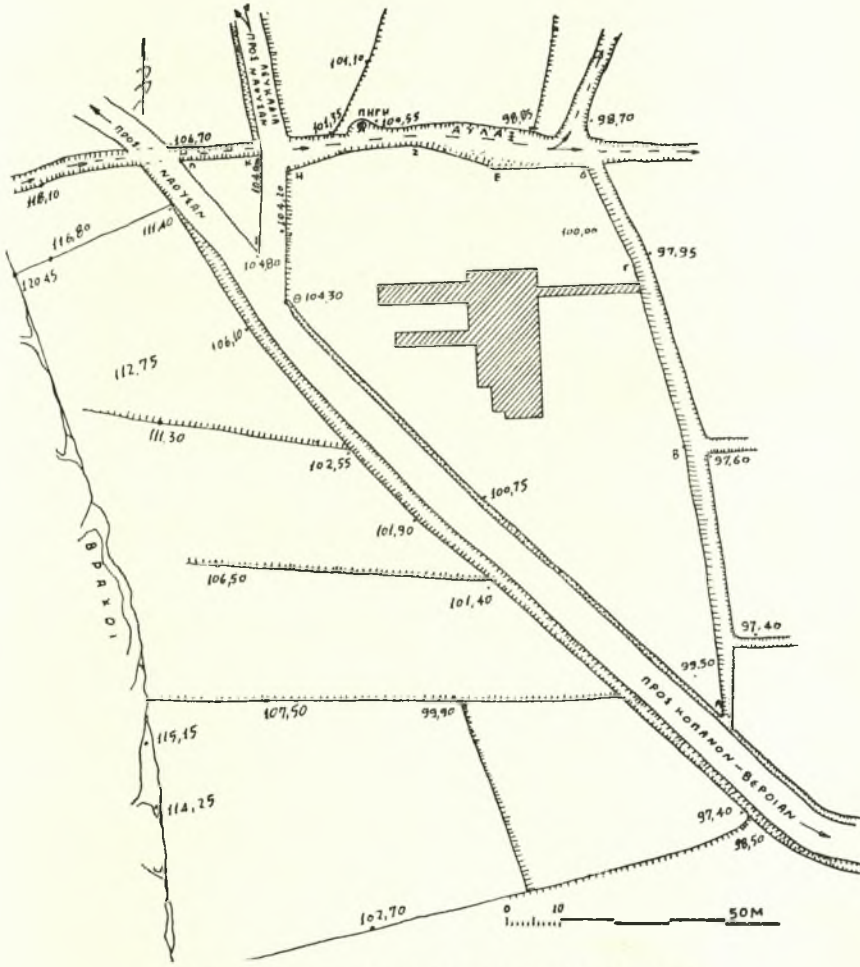
Κατὰ τὸ 1963 συνεχίσθη ἡ προετοιμασία τῆς ἐπανεκθέσεως ἀρχαίων εἰς τὸ ἀποπερατούμενον Μουσεῖον Βεροίας, εἰς τὸ ὑπὸ κατασκευὴν Μουσεῖον Φλωρίνης, τοῦ ὁποῖου ἀναμένεται ἡ ἀποπεράτωσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1964 καὶ εἰς τὰς δια-

Ἱπηρεσία, δι' ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, ἐξ ὧν ἡ δ. Ἀγγελικὴ Β. Πέτσα εἰργάσθη καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ὁ κ. Γεώργιος Μάντζος μέχρι τῆς κατὰ Ἰούλιον στρατεύσεώς του, ὁ δὲ κ. Ἀναστάσιος Καραδημητρίου ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα. Διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Μαρίας Καραμανώλη - Σιγανίδου καὶ τῶν προαναφερθέντων ἐπιστημονικῶν βοηθῶν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῇ ἡ καταγραφή τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου. Ταῦτα, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀπεικονίζονται εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας, τῶν ὁποίων πλήρες ἀρχεῖον τηρεῖται εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς Ἐφορείας. Ἐγχρωμοὶ διαφάνειαι ἐπίσης ἐκτελοῦνται καὶ τηροῦνται εἰς ἀρχεῖον δι' ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου ἢ ἀρχαιότητος τῆς Περιφέρειας.

Παράλλῃως συνεχίζεται ἡ κατάταξις τῶν εἰρημάτων εἰτε ἐντὸς τῆς ἀποπερατωθείσης ἀποθή-

κης του Μουσείου είτε εν υπαίθρῳ εἰς τὴν αὐλήν του Μουσείου, ὅπου κατ' ἀνάγκην θὰ παραμείνουν ὀγκώδη μάρμαρα μετ' ἀναγλύφου διακοσμῆσεως, ἐπιγραφῶν κλπ. Ἐν τῇ ἀποθήκῃ τὰ ἀρχαῖα κατατάσσονται ἐπὶ ραφίων ἐκ νετζῆιον, ἐντὸς ὁμοιο-

κόλλησις καὶ συμπλήρωσις, ὅπου ἐπιβάλλεται, πηλίνων κυρίως καὶ μεταλλικῶν ἀντικειμένων, διὰ τὰ ὅποια ἡ Περιφέρεια διαθέτει τεχνίτην, τὸν Εὐάγγελον Λύτον, μετεκπαιδευθέντα κατὰ τὸ 1963 ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ.

Σχέδ. 16. Διάγραμμα χώρου ἀνασκαφῆς Μπαλτανέτου

μόρφων κυτίων ξυλίνων ἢ ἐκ χαρτονίου. Ἡ κατάταξις γίνεται με βᾶσιν τὸν τόπον προελεύσεως καὶ τὴν ἐποχὴν ἐν συνδυασμῷ.

Ἐν υπαίθρῳ κατασκευάζονται κυρίως βᾶθρα ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος, ἐπὶ τῶν ὁποίων τακτοποιῶνται τὰ ὀγκώδη μαρμάρινα ἀντικείμενα, ὡς βωμοὶ τιμητικοὶ καὶ ἐπιτύμβιοι, βάσεις κιόνων καὶ κιονόκρανα, σαρκοφάγοι κλπ.

Συγχρόνως συνεχίζεται ὁ καθαρισμὸς, ἡ συγ-

ῶ ἐξοπλισμὸς τοῦ Μουσείου εἰς ἐπιπλα γραφείου καὶ βιβλιοθήκης, ἐργαλεῖα καὶ ὑλικά ἐργαστηρίου, σχεδιαστηρίου κλπ., ἐπροχώρησεν ἱκανοποιητικῶς, ὥστε ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς ἔτους θὰ ἀντιμετωπισθῇ κυρίως ἡ προμήθεια προθηκῶν διὰ τὰς ἀποπερατουμένας νῦν αἰθούσας ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κοζάνης μέχρι πέρυσι στεγαζομένη ἀσφυκτικῶς εἰς σκοτεινὸν

υπόγειον δωμάτιον τοῦ Δημοτικοῦ Καταστήματος Κοζάνης, μετεφέρθη καὶ ἐτακτοποιήθη κατ' οἰκονομίαν εἰς τὸ νεότευκτον κτήριο τῆς Κοβενταρείου Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ἕως οὗτο ἰδρυθῆ τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως ἐπὶ παραχωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Δήμου Κοζάνης οἴκοπέδου.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Φλωρίνης ἐτοιμά-

Σχέδ. 17. Κάτοπις λαξευτοῦ τάφου μετὰ τομῆς κατὰ μῆκος καὶ ἕτερον λάξευμα παρὰ τὸν τάφον πλησίον τῆς Καρυδίτης Κοζάνης

ζεται ἵνα μεταφερθῆ εἰς τὸ ὑπὸ ἀνέγερσιν Μουσεῖον Φλωρίνης. Εἰς τὴν Συλλογὴν, ἐκτὸς ἄλλων τυχαίων εὐρημάτων, εἰσήχθησαν περὶ τὰ 50 διάφορα νομίσματα παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Α. Γεωργιάδου, κατοικοῦ Ἀμμοχωρίου.

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΒΕΡΓΙΝΑΣ

Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Βεργίναν διεξήχθησαν καὶ ἐφέτος, ὡς καὶ κατὰ τὸ προηγουμένον ἔτος, εἰς τὸ Ἀνάκτορον καὶ τὴν Μεγάλην Τοῦμπα.

Εἰς τὴν Μ. Τοῦμπα ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη εἰς τὴν διεύρυνσιν καὶ ἐπιμήκυνσιν τῆς τάφρου, ἣ ὅποια ἀνεσκάφη κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπεμακρύνθησαν τὰ χρώματα, τὰ ὅποια εἶχον πέσει ἐντὸς αὐτῆς λόγῳ τῶν βροχῶν τοῦ χειμῶνος. Τοῦτο ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον διὰ τὰς περαιτέρω ἐργασίας εἰς μεγαλύτερον βάθος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατὰ στρώματα, καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δημιουργηθῆ ἐπίπεδον ἐπικλινὲς μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυ-

σμάς, ἥτοι ἀπὸ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τῆς Τοῦμπας, ὅπου τὸ μεγαλύτερον βάθος τῆς τάφρου ἐφθασε εἰς τὰ 11.50 μ. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὸ μεγαλύτερον τοῦτο βάθος εὐρισκόμεθα εἰσέτι ὑψηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Αἱ στρωματογραφικαὶ παρατηρήσεις εἶναι ὁμοίαι μὲ τὰς τῶν προηγουμένων ἀνασκαφῶν. Στρώματα ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων ἐναλλάσσονται πρὸς στρώματα ἄμμοχαλίκων καὶ καθαροῦ χρώματος. Τὰ τυχαῖα εὐρήματα ἦσαν πτωχά. Εὐρέθησαν: α) δύο τεμάχια στηλῶν, ἐντὸς τῶν χωμάτων τὰ ὅποια εἶχον καταπέσει ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων, ἐν ἐκ πεσσοειδοῦς πωρίνης στήλης, τὸ δ' ἕτερον ἐκ μαρμαρίνης μετὰ μικρᾶς γεισοειδοῦς προεξοχῆς εἰς τὸ ἄνω ἄκρον, ἣ ὅποια σφῆζει καὶ ἴχνη χρώματος ἐρυθροῦ ἐξ ἰωνικοῦ κυματίου. β) ἐν μελαμβαφῆς πινάκιον μετ' ἐπιπέτων ἀνθεμίων

εἰς τὸ ἐσωτερικόν, σχεδὸν ἀκέραιον, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ γ) ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα καὶ τινα μικροαντικείμενα.

Αὐτὰ μετὰ τῶν εὐρημάτων τῆς προηγουμένης ἀνασκαφῆς, γραπτῆς στήλης κ.ἄ., ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ Τοῦμπα κατασκευάσθη ἐκ χωμάτων καταστραφέντων τύμβων τοῦ παρακειμένου νεκροταφείου, διὰ τὰ καλύψη πιθανὸν τάφον, εὐρισκόμενον κάτωθι τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Εἰς τὸ Ἀνάκτορον αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν κυρίως εἰς τὴν νοτιᾶν ἐξωτερικὴν πλευρὰν αὐτοῦ κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν του, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένε γενικὸς καθαρισμὸς ὅλου τοῦ Ἀνακτόρου ἐκ τῶν χόρτων, τὰ ὅποια εἶχον καλύψει τοῦτο εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν.

Μετὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τοῦ κτήματος τοῦ Γ. Κωτσοπούλου, κειμένου ἀμέσως νοτίως τοῦ Ἀνακτόρου, ἀπεφασίσθη νὰ ἐρευνηθῆ ἡ νοτιᾶ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Ἀνακτόρου. Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀπὸ τὴν ΝΑ. γωνίαν καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τὴν προέκτασιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, νοτίως καὶ δυτικῶς τῆς γωνίας αὐτῆς. Διε-

πιστώθη ότι ο μὲν ἀνατολικὸς τοίχος συνεχίζεται ἐπὶ 6.50 μ. νοτίως τῆς ἐξωτερικῆς ΝΑ. γωνίας, ἐπ' αὐτοῦ ὅμως καταλήγει ἄλλος, κάθετος πρὸς αὐτὸν καὶ παράλληλος πρὸς τὸν νότιον, ἀπέχων ἀπὸ τοῦτου 4.80 μ. Τοῦτου, τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, ἀπεκαλύφθη τμήμα 5.60 μ. δυτικῶς τῆς ΝΑ. γωνίας, ἕτερον δὲ τμήμα του ἐπεσημάνθη δυτικώτερον, εἰς τομὴν γενομένην νοτίως τοῦ τοίχου τοῦ χωρίζοντος τοὺς χώρους V καὶ X.

Ὁ νέος οὗτος τοίχος ἔχει πλάτος 0,87 μ., ὅσον καὶ ὁ ἀνατολικός, καὶ ὕψος σφζόμενον 0,97 μ., ἀποτελεῖται δ' ἐκ δύο σειρῶν ἐπαλλήλων πωρίνων δόμων, μᾶλλον ἀτελῶς εἰργασμένων. Περισσότερον ἐπιμελημένη εἶναι ἡ νοτία ὄψις τοῦ τοίχου. Γενικῶς ἡ μορφή τούτου δὲν ὁμοιάζει με τὴν τῶν λοιπῶν τοίχων τοῦ Ἐνακτόρου, εἰ μὴ μόνον με τὴν ἀκανόνιστον κατασκευὴν τῆς προεκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Πιθανὸν εἶναι ὅτι καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν νεότεραν κατασκευὴν, δημιουργοῦσαν χῶρον ἀντίστοιχον πρὸς τὴν βορείαν στοὰν τοῦ Ἐνακτόρου, ἂν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἄνωθεν καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου εἶναι πρῶϊμα ἑλληνιστικά. Καὶ εἰς τὸ σημεῖο τοῦτου τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ὀλοκλήρου τοῦ τοίχου, εὑρέθησαν πολλὰ ὄστρακα ἑλληνιστικά, καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μεταξύ τῶν ὁποίων δύο τεμάχια ψευδοπαρθύρων, τμήματα σπονδύλων κιόνων, ἑνὸς ἀμφικίονος καὶ μιᾶς ἔλικος κιονοκράνου, τὰ περισσότερα ἄνωθεν τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, καὶ πολλὰ τμήματα πηλίνης σίμης μετὰ γραπτῶν ἀνθεμίων.

Σημαντικὸν εἶναι τὸ πλῆθος τῶν κεράμων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς ἠγεμόνες καλυπτήρες ἀνθεμωτοί, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν κατὰ μῆκος ὄλου τοῦ νοτίου τοίχου, ἰδίως ὅμως νοτίως τοῦ δωματίου D, ὅπου παχὺ στρώμα κεράμων ἀφέθη κατὰ χώραν εἰς τὸ ὕψος τοῦ τοιχοβάτου τοῦ νοτίου τοίχου, καθὼς καὶ τὸ πλῆθος τεμαχίων ἀσβεστοκονιάματος ἐρυθροῦ, λευκοῦ καὶ κιτρίνου χρώματος.

Παρατηρήθησαν ἐπίσης ἴχνη καύσεως εἰς πολλὰ σημεῖα, περισσότερο ὅμως εἰς τὴν γωνίαν τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου καὶ νοτίως τῆς προεκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ, ὡς καὶ νοτίως τοῦ χώρου C, ὅπου καὶ εὑρέθη ἡ πρὸς N. συνέχεια τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ τοῦ διατρέχοντος κατὰ μῆκος τὸν χῶρον αὐτόν, ἄνωθεν τοῦ παλαιότερου πωρίνου. Ὁ πηλίνος οὗτος ἀγωγὸς συνεχίζεται νοτίως καὶ πέραν τῆς ἀνασκαφῆς περιοχῆς.

Νοτίως τοῦ χώρου C καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ εὑρέθη ὑπὸ τὸν πηλίνον ἀγωγὸν ψηφιδωτὸν ἀμελοῦς κατασκευῆς, κείμενον 0,16 μ. βαθύτερον τοῦ κατωφλίου τοῦ χώρου τούτου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτου καὶ μεταξύ τοῦ κατωφλίου καὶ τοῦ τοίχου τοῦ χωρίζοντος τὰ δωματία C καὶ D, πλησίον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ C, καὶ εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου του, εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἓν νόμισμα χαλκοῦν, τοῦ Φιλίππου Β', μετ' ὀστράκων μελαμβαφῶν τοῦ τύπου τῆς «Δυτικῆς κλιτύδος».

Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν περιεφράχθησαν διὰ συρματοπλέγματος τόσον ἡ τάφος τῆς M. Τούμπας, ὅσον καὶ ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ Ἐνακτόρου.

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν φοιτηταὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης παρηκολούθησαν τὰς ἐργασίας, ἐνισχυθέντες οἰκονομικῶς πρὸς τοῦτο ἐκ τοῦ εἰδικοῦ κονδυλίου τοῦ Πανεπιστημιακοῦ προϋπολογισμοῦ, συγχρόνως δὲ φοιτηταὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἐσχεδίασαν λεπτομερῶς τὸν στυλοβάτην τοῦ περιστυλίου καὶ τοὺς περισσοτέρους τῶν τοίχων οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον μέχρι σήμερον σχεδιασθῆ.

Πολύτιμον βοήθειαν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν προσέφερον ἡ βοήθὸς τῆς Β' ἔδρας Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς δ. Δέσποινα Χατζῆ, ἡ ὁποία εἶχε τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἡμερολογίου.

M. ΑΝΑΡΟΝΙΚΟΣ

*

MACEDONIA : NEA NIKOMEDEIA, 1963

The 1963 excavations of the British School of Archaeology at Nea Nikomedeia were limited to that part of the Early Neolithic mound which was disturbed in 1958/59 by mechanical excavators digging for roadfill. Professor Graham Clark and Mr. Robert Rodden continued the investigations begun in 1961¹, with the close cooperation of Mr. Ph. Petsas, Ephor of Antiquities for Western Macedonia, and assisted by students from Cambridge, Edinburgh and Harvard Universities.

The Early Neolithic occupation-layer was exposed in two areas. In the first, which measured ca. 32 m. by 50 m., complete plans of houses and part of the settlement pattern of the first village were uncovered (P.I. 424 a). The second area, measuring 27 m. by 8 m. was excavated in the hope of defining one edge of the Early Neolithic settlement.

In the areas excavated, there is stratigraphical evidence for two major Early Neolithic building periods: the foundation-trenches and wall-slots of buildings belonging to the primary settlement are clearly overlaid by later two-roomed structures at a different orientation. The houses of both building levels are detached rectangular structures, generally conforming to a common plan and orientation.

Attributable to the primary building phase are four detached houses surrounding a much larger central building. It is not unlikely that this central structure, which underwent rebuilding after a bad fire, served a special — perhaps a «ritual» — function. In the burnt-rubble fill above the floor of this structure, a number of unique finds were discovered: complete, or practically complete female figurines of unbaked clay, two outsized greenstone axes, unusual gourd-shaped pottery vessels, several caches of unused flint blades (each containing up to four hundred blades) and many small, irregularly-shaped clay pellets of unknown use. The building itself was a very large structure, measuring 12 m. each side; two rows of very large posts divided it into three parts. When rebuilt after the fire, this tripartite division was preserved: on each side of this large central room were two much narrower rooms,

1. See A Δ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 231-233, also Robert J. Rodden, «Excavations at the Early Neolithic site at Nea Nikomedeia: 1961 Season» Proceedings of the Prehistoric Society vol. XXVIII (1962) pp. 267-288.

which extended the entire length of the building.

Close by, and nearer to the centre of the mound was a large house, about 8 m. broad and at least 11 m. in length.

Outside the central area, the houses of the first building period are smaller, measuring about 8 m. by 8 m. Generally they are single-roomed structures. One, however, has a long, narrow subsidiary room along one side, and a fenced-off porch area along the opposite wall. A hearth basin, possibly for parching grain, and a storage bin were found on a raised platform at one end of the long, narrow room of this house.

The houses of the second building phase followed a slightly different orientation. They were two-room structures; the main (west) part of the house measured approximately 8 m. by 8 m. and to this was attached (on the east) a second, less substantially constructed room of about the same dimensions.

In both building periods walls were made of mud plastered onto reeds which were woven between a sturdy framework of posts. Where preserved, the floors were made of mud plastered onto matting made from the leaves of marsh reeds or grasses.

Among the more notable of the many objects found during the excavations are the complete, or practically complete female figurines from the central structure. One was a very unusual figure of rather coarse workmanship, with a thick head and outstretched arms (P.I. 424 c). Another comprised only a large, conical head with incised eyes and mouth (P.I. 424 b). Clay models of sheep and goats were also made. The most remarkable animal figurines however, are three frogs, executed in polished greenstone; no parallels for these are known, but the obvious care with which they were made, and the quality of the manufacture, emphasize their importance. Fragments of five anthropomorphic pottery vessels were discovered; these bear faces modelled just beneath the rim, and are similar to examples known from the early sites of Hacilar and Has-suna in Western Asia. The unique small stone studs and marble nails, which also have direct parallels in Western Asia, were again found in large numbers.

During the 1963 season twenty-three burials of Early Neolithic date have been discovered.

All lay in contracted positions in pits dug outside the walls of existing houses or in the fill of collapsed ones. There is no evidence for associated grave-goods, although in one instance a smooth pebble was thrust intentionally between the open jaws of the skull.

Pottery has been found in very large quantities, including well over forty complete or restorable vessels. The wares from the Early Neolithic occupation level (both building phases) are the same as those described in the 1961 report, and belong to the earliest certainly verifiable village - farming groups in northern Greece.

In view of the radio - carbon date of 6180

B.C. \pm 150 years for the first settlement on the site, particular attention has been given to the collection and preservation of the animal bones, carbonized grains and carbon from the Early Neolithic occupation layer. Over 2000 carbonized grains have been collected, representing wheat, barley, lentils, peas and possibly wild cereal - type grasses. A preliminary examination of over 15.000 identifiable animal bone fragments suggests that sheep and goat played the most important role in the husbandry of these early farmers, and that pig and cattle (wild pig and bison may also be present) were of secondary importance.

R. J. RODDEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Εισαγωγικά: Κατά τὸ ἔτος 1963 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΕ' Περιφέρειας διενεργήθησαν ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευνα εἰς τὴν Νεάπολιν (Καβάλαν), Φιλίππους, τύμβον Νικησιάνης (Παγγαίου), Θάσου (Σκάλα Σωτήρος) καὶ Ἄβδηρα. Πρὸς τούτοις ἐγένοντο ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰ μνημεῖα τῶν Φιλίππων, ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους Καβάλας, τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου, τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Θάσου, ὡς καὶ διαμόρφωσις τῆς προσπελάσεως πρὸς τὸ ἀρχαῖον θέατρον τῆς Θάσου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεπερατώθη ἡ οἰκοδομὴ τῶν δύο νέων Μουσείων Καβάλας καὶ Φιλίππων, ἐγένετο ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς αὐτὰ καὶ ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι ἐπιανεκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου Καβάλας.

Α'. ΝΕΑΠΟΛΙΣ (ΚΑΒΑΛΑ)

1. Ἀνασκαφαί

Ἐπὶ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Δημ. Λαζαρίδη, βοηθουμένου καὶ ὑπὸ τῶν Ἐπιμελητριῶν κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη καὶ δ. Κ. Ρωμιοπούλου, συνεκίσθη ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Μαΐου π.ἔ. διὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐργατῶν, ἡ ἔρευνα τοῦ ἐγγὺς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Δημ. Λαγόρη, κειμένου περὶ τὰ 40 μέτρα νοτίως τοῦ ἐρευνηθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν χώρου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοδώρου Πουλίδου ἀριθμ. 65. Ἡ ἀρξαμένη ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἔρευνα¹ ἦτο δυσχερὲς ἐκ τῆς ἐπιπέδου καὶ ἐπικίνδυνος λόγῳ τῶν μικρῶν διαστάσεων τοῦ οἰκοπέδου (10 × 8,80 μ.), τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, τῶν ὑπερκειμένων τοῦ σκάμματος μεταγενεστέρων τοίχων, λίθων καὶ χωμάτων καὶ τῆς παρουσίας τῶν ὑδάτων, ἅτινα ἠντλοῦντο συνεχῶς. Εἰς τὰ κατώτερα στρώματα ἡ ἔρευνα ἐγένετο ἐντὸς τῆς λάσπης. Παντοῦ συνήντησα τὸν αὐτοφυῆ βράχον, ὅστις κατέρχεται μὲ ἰσχυρὰν κλίσιν. Εἰς τὴν ἑκάστην ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι τοῦ βάθους τῶν 7.70 μ., ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Οὕτως θεμελίον ἀρχαίας οἰκοδομῆς οὔτε καὶ ἀρχιτεκτονικὸν τι μέλος ἀνευρέθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Ἄλλ' ὅμως περισυνελέγησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ἀγγείων, εἰδῶλια ἢ τμήματα εἰδῶλιων, λύχνοι καὶ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων.

Λόγῳ τῶν συνθηκῶν τῆς ἐρέυνης καὶ τοῦ κιν-

1. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 257.

δύνου τὸν ὅποιον διέτρεχον οἱ ἐργάται, ἡ στρωματογραφία δὲν ἦτο πάντοτε δυνατή. Ἐν τούτοις ἐγένετο στρωματογραφικὴ μελέτη εἰς δύο πλευρὰς τοῦ σκάμματος, τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς πέντε διαφόρων στρωμάτων, εἰς βάθος δὲ κυμαινόμενον ἀπὸ ± 3.90 μ. μέχρι 4.40 μ. παρατηρήθη στρώμα καύσεως ἐξ ἀνθράκων καὶ τέφρας, πάχους ± 0,30 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ τινὰ ὄστᾶ ζώων.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς εἰδῶλιων ἢ σημαντικῶν τμημάτων ἐξ αὐτῶν. Τὰ εἰδῶλια εἶναι τῶν γνωστῶν ἀπὸ τὰς προηγουμένης ἀνασκαφῆς τύπων τόσον τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου Νεαπόλεως² ὅσον καὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Πάλω τῆς Θάσου³, ἀνήκουν δὲ τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ ὀλίγα εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Συνηθέστεροι καὶ πάλιν εἶναι οἱ τύποι τῆς καθημένης θεᾶς ἢ γυναικός, ἐχούσης τὰς χεῖρας τῆς ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ φερομένης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα ἢ πόλον (Πί ν. 426 δ) καὶ ὁ τύπος τῆς ὀρθῆς κόρης, ἀνασυρούσης διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸν χιτῶνα καὶ κρατούσης διὰ τῆς ἄλλης ἐπὶ τοῦ στήθους ἄνθος, ζῶον ἢ πτηνὸν (Πί ν. 426 γ). Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν διπλοῦν εἰδῶλιον καθημένης γυναικός μὲ δύο ἀντίστροφα πρόσωπα, ἀλλὰ τὰ νῦτα συγκεκολλημένα εἰς ἓν εἰδῶλιον, γυναικείαι προτομαί, δύο εἰδῶλια ζώων, ἓν σφιγγὸς (Πί ν. 426 ε) καὶ πλίνθος μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν μεγάλου μεγέθους εἰδῶλιου γυναικός, ἅπαντα ἀρχαῖκῶν χρόνων. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ τμήματα εἰδῶλιων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἦτοι κεφαλαὶ γυναικείαι, εἰδῶλιον Ἐρωτος καὶ προσωπεῖον. Ἐπίσης περισυνελέγησαν ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὄξυπυθμένων ἀμφορέων τῆς Θάσου καὶ λύχνοι ἀρχαῖκῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν περισυλλεγέντων ὄστράκων ἀγγείων. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ὀλόκληρα ἀγγεῖα ἢ μεγάλα τμήματα ἀγγείων. Ἡ ἀττικὴ κεραμικὴ τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ ἀντιπροσωπεύεται μὲ πολλὰ καὶ λίαν ἀξιόλογα ἀγγεῖα, ἅτινα ἀνήκουν εἰς τοὺς μεταξὺ 550 καὶ 520 π.Χ. χρόνους. Πολυἀριθμοὶ εἶναι αἱ κύλικες ἢ μεγάλα τμήματα τοιούτων τύπου *petits maîtres*, *siana* κ.λ.π. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀττικῆς μελανομόρφου κύλικος εἰκονίζεται ἡ πᾶλη

2. ΑΔ 16 (1960), σ. 219, πίν. 189, 190 καὶ ΑΔ 17 (1961/62), πίν. 284.

3. BCH LXXXII (1958), *Chronique des Fouilles*, σ. 808, 809, εἰκ. 5-9 καὶ BCH LXXXIII (1959) σ. 779, εἰκ. 8.

του Ἡρακλέους με τὸν λέοντα τῆς Νεμέας.

Πολλὰ συγκολληθέντα ὄστρακα ἀπετέλεσαν μέγα μέρος ἐνὸς λίαν ἀξιολόγου ἀττικού κρατήρος τοῦ γ' τετάρτου τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 425 α). Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας εἰκονίζεται μάχη ὀπλιτῶν — εἰς τὰ ἄκρα τῆς παραστάσεως ἀνὰ μία γυναικεία μορφή — ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας, παράστασις ἄθλου τοῦ Ἡρακλέους — πιθανῶς ἡ πάλη με τὸν λέοντα τῆς Νεμέας — ἐκ τῆς ὁποίας διεσώθη ἡ Ἀθηνᾶ καὶ μέρος τοῦ θηρίου. Ἐπὶ τῶν λαβῶν τοῦ ἀγγείου εἰκονίζονται ὁμοίως ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους (λέων τῆς Νεμέας καὶ Κερυνίτις Ἐλαφος). Ἐπὶ τῆς στεφάνης τοῦ χείλους ἀνταπᾶ θηρία (Πί ν. 426 α).

Ἄτερος μελανόμορφος ἀττικός κρατὴρ φέρει παράστασιν πεζῶν τρεχόντων καὶ ἱππέως (Πί ν. 425 β).

Πολυάριθμοι εἶναι καὶ αἱ λεκανίδες, διαφόρων διαστάσεων (διαμέτρου ἀπὸ 0,14 ἕως 0,37 μ.) με διακόσμησιν ζῶων κατὰ ζώνας, φυτικών ἢ γραμμικῶν κοσμημάτων, προΐοντα αἰ περισσότεραι τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Θάσου, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ἐργαστηρίων (Πί ν. 426 β). Εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐπίσης τῆς Θάσου ἢ ἄλλο τοπικὸν ἐργαστήριον τῆς περιοχῆς τῆς Νεαπόλεως, ἀνήκουν πολυάριθμα ὄστρακα «ὀπογεωμετρικῶν» ἀγγείων με διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων καὶ παραλλήλων γραμμῶν⁴.

Ὅπως καὶ κατὰ τὰς προγενεστέρας ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν αἱ κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἔτους τοῦτου ὄστρακα ἀγγείων πλείστων ὄσων ἐργαστηρίων, ἦτοι ἰωνικῶν, Κλαζομενῶν, Χίου, Αἰολίδος, Ρόδου, Κυκλάδων καὶ Κορίνθου. Περισυνηλέγησαν ἐπίσης ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, ἀμφορέων ἢ πίθων, με διακόσμησιν ἄπλων ζωνῶν ἢ γραμμῶν ἢ ἐγχαράκτων κοσμημάτων, τμήματα πινακίων τινῶν με διακόσμησιν ἐλάφου ἢ ἄλλων ζῶων, ὡς καὶ τμήματα μικρῶν πινάκων με διακόσμησιν χορευτριῶν⁵.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πλοῦτον τῶν εὐρημάτων τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων παρατηρεῖται πλήρης ἔλλειψις ἀγγείων τοῦ 5ου καὶ κατὰ μέγα μέρος καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀνευρέθησαν ὅμως ὄστρακα ἐλληνιστικῶν ἀγγείων τοῦ τύπου τῆς «δυτικῆς κλιτύος», ὅπως καὶ μεγαρικῶν σκύφων.

Εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ τὸ νέον εὕρημα ἀνήκει εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Παρθένου, ἂν καὶ ἐδρίσκεται

εἰς ἀπόστασιν δεκάδων μέτρων ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ἐρευνηθείσης κατὰ τὰ παρελθόντα ἐστῆ⁶. Ἐπὶ πολλῶν ὄστράκων, ἰδία βάσεων, ὑπάρχουν χαράγματα καὶ ἐπιγραφαί, ὅπως καὶ τὰ γράμματα ΠΑΡ, ἅτινα ἀποτελοῦν συντομογραφίαν τοῦ ὀνόματος τῆς Παρθένου, ὅπως διεπιστώθη ἄλλοτε καὶ ἐξ ὄστράκων προερχομένων ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Ἱεροῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ χείλους τοῦ μεγάλου μελανομόρφου κρατήρος, τοῦ εἰκονίζοντος τὴν πάλην τοῦ Ἡρακλέους με τὸν λέοντα τῆς Νεμέας, ὑπῆρχεν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐξ ἧς διεσώθη ἡ κατάληξις ΩΙ (πιθανῶς Παρθένω). Ἐξ ἄλλου τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων καὶ ἡ ποιότης αὐτῶν δεικνύουν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθημάτων καὶ οὐχὶ ἀγγείων κοινῆς χρήσεως. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι ἐδρίσκομεθα πρὸ ἐνὸς ἀποθέτου τοῦ Ἱεροῦ, σχηματισθέντος μετὰ μίαν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος. Τὰ ὄστρακα τῶν ἐλληνιστικῶν ἀγγείων δυνατὸν νὰ ὠλισθήσαν ἐκ τῶν ὑπερκειμένων τοῦ οἰκοπέδου ἐπιπέδων, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως καὶ τῆς ἀποτόμου πτώσεως τοῦ ἐδάφους.

2. Μουσεῖον

Περατωθεῖσης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου Μουσείου Καβάλας τὸν Αὐγούστον 1963, μετεφέρθησαν εἰς αὐτὸ τὰ εὕρηματα τοῦ παλαιοῦ Μουσείου καὶ ἤρχισεν ἡ ἐκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων (Πί ν. 427). Εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν τοῦ ἰσογείου, τὴν αἴθουσαν τῆς Νεαπόλεως (Καβάλας), ἐξετέθησαν τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου ἀγγεῖα, εἰδώλια καὶ πινακία, ἐν τραπεζοφόρον ἀνάγλυφον με παράστασιν σφιγγὸς καὶ ἀμφορέας⁷, ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα τῆς Παρθένου καὶ ἀντίγραφα τῶν δύο ψηφισμάτων τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τιμὴν τῶν Νεαπολιτῶν, ἅτινα φυλάσσονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον⁸.

Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης, ἐγένετο ἀναστήλωσις τμημάτων δύο ἰωνικῶν κιόνων τοῦ Ἱεροῦ μετὰ τῶν καλλίτερον διατηρουμένων κιονοκράνων, ἐπὶ τοῦ τοίχου δὲ ἐξετέθησαν τμήματα ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυματίων ἐκ τοῦ ἰδίου Ἱεροῦ (Πί ν. 427 ζ).

Ἡ δευτέρα αἴθουσα τοῦ ἰσογείου, ἡ αἴθουσα τῆς Ἀμφιπόλεως, περιέλαβε τὰ πλέον ἀξιόλογα εὕρηματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς πόλεως ταύτης.

4. Παρόμοια ἀγγεῖα βλ. ΑΕ 1938, Γ. Μπακαλάκη, Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου ἐν Νεαπόλει, σ. 108, εἰκ. 2 καὶ Lilly Ghali-Kahil, La Céramique Grecque (Etudes Thasiennes VII), σ. 55, πίν. XX, εἰκ. 9 - 21 καὶ πίν. XXI, εἰκ. 22 - 29.

5. Ὅμοιους πίνακας βλ. Lilly Ghali-Kahil ἑ. ἀ. σ. 68 κ.ε., πίν. XXVIII, εἰκ. 105, 106, 107.

6. ΑΔ 17 (1961/62) σ. 236, Σχ.δ. 3.

7. ΑΕ 1936, Γ. Μπακαλάκη, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, σ. 48 εἰκ. 54 καὶ τοῦ ἴδιου «Ἐλληνικά» 15, Τραπεζοφόρο ἀπὸ τὸ Ἱερό τῆς Παρθένου, σ. 324 κ.ε., πίν. 8.

8. IG, I^a, 108 καὶ II^a, 128 καὶ P. Collart, Philippe, ville de Macédoine, πίν. XXII, εἰκ. 1, 2 καὶ 3.

Ἐκτίθενται εἰς αὐτὴν ἐπιτύμβιοι στήλαι (Πί ν. 427 β) καὶ ἀναθηματικά ἀνάγλυφα, γραπτὴ στήλη, στέφανοι, διαδήματα καὶ διάφορα κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ, μία ἐπιλογὴ εἰδωλίων ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὅπως καὶ τὰ πλέον ἀξιόλογα ἢ ἀντιπροσωπευτικὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς νεκροπόλεως τῆς Ἀμφιπόλεως (Πί ν. 427 δ).

Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης ἐγένετο μερικὴ ἀναπαράστασις τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου 1^ο, τοποθετηθεισῶν εἰς τὴν πρόσοψιν τῶν νεκρικῶν κλινῶν, τῶν ἀποτοιχισθεισῶν ἐξ αὐτοῦ τοιχογραφιῶν (Πί ν. 427 ε').

Εἰς τὸ ὑπόστεγον, τὸ ὁποῖον συνδέει τὰς δύο αἰθούσας, ὅπως καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ β' αἰθρίου ἐξετέθησαν στήλαι καὶ ἀνάγλυφα ἐπιτύμβια καὶ ἀναθηματικά, ἐν ἀκέφαλον ἀγάλμα τῆς Ἀρτέμιδος (Πί ν. 427 η) καὶ δύο βυζαντινὰ κιονόκρανα μετὰ προτομῶν ζώων, ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Γ' τῆς Ἀμφιπόλεως¹⁰.

Ἐντὸς τῆς στοᾶς τοῦ ἰσογείου ἐξετέθη ἡ προϊστορικὴ συλλογὴ τοῦ Μουσείου Καβάλας, ἣτις περιλαμβάνει ἀγγεῖα, εἰδώλια, ἐργαλεῖα, λατρευτικὰ σκεύη κ.λ.π. τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ντικελί - Τὰς, κειμένον ἐγγὺς τῶν Φιλίππων, ὅπως καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων ἄλλων προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας.

Εἰς τὸ βάθος τῆς στοᾶς ἐξετέθη ἀκέφαλον ἀγάλμα πεπλοφόρου, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως, ὡς καὶ μετόπη μετὰ παράστασιν μάχης δύο ὀπλιτῶν τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, προερχομένη ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Ἀμφιπόλεως.

Εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τὴν στοᾶν τοῦ α' αἰθρίου τοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν ἐπιτύμβιοι καὶ τιμητικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἀνάγλυφα ἐκ διαφόρων ἀρχαίων πόλεων τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας (Πί ν. 427 ε) καὶ ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις καὶ ἀποκατάστασις ἐνὸς ναοσχήμου ἰωνικοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου προερχομένου ἐκ τῆς Κοινότητος Ἀγγίστης Σερρῶν καὶ φέροντος εἰς τὸ κέντρον τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος προτομὴν ἀνδρός, ἐσωτερικῶς δὲ καὶ κατὰ μῆκος τῶν κιόνων δάδας καὶ ὄφεις (Πί ν. 428 α).

Εἰς τὸν πρῶτον δροφον τοῦ Μουσείου ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων, τῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων θέσεων καὶ ἀρχαίων πό-

λεων τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας - Θράκης, ἦτοι τῶν Ἀβδήρων, Μεσημβρίας Στρώμης, Γαληψοῦ, Νικησιάνης Παγγαίου, Ἀγγίστης καὶ ἐκ θέσεων τοῦ νομοῦ Σερρῶν.

Ἐν τέλει ἐγένετο ἡ καταγραφὴ καὶ ἡ τακτοποίησις ἐπὶ ρυμῶν ἐκ Δεξιοῦ τοῦ ὄλικου τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου.

3. Ἔργασίαι συντηρήσεως τοῦ τείχους Καβάλας

Λόγῳ τῆς ἐτοιμορρόπου καταστάσεως καὶ τῶν συνεχῶν βροχῶν, κατέπεσε τμήμα τοῦ παραλιακοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς Καβάλας, ἀνωθεν τῶν τελωνειακῶν χώρων, ἐπὶ μήκους 35 περίπου μέτρων. Δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τὸ τμήμα τοῦτο ἀνακατεσκευάσθη ἐξ ὑπαρχῆς, κατεβλήθη δὲ προσπάθεια ἀναπαλαιώσεώς του, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διαφέρῃ τῶν παλαιῶν τμημάτων τοῦ τείχους.

Β. ΦΙΛΙΠΠΟΙ

1. Ἀνασκαφαὶ

Ἐξωτερικῶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Πελεκανίδη εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς κρηπίδωμα ἐκ τριῶν βαθμίδων μικρᾶς ὀρθογωνίου οἰκοδομῆς (διαστάσεις ἐξωτερικαὶ 8 × 7.65 μ., ἐσωτερικαὶ 5.44 × 4.67 μ.), μὴ ἐχούσης σχέσιν τινὰ μετὰ τὸ παλαιοχριστιανικὸν μνημεῖον¹¹. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τῆς οἰκοδομῆς εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ὀκταγώνου, ἡ δὲ βορειαὶ πλευρὰ εἶχε ἐν μέρει ἀποκοπῆ. Ἡ κατασκευὴ τοῦ μνημείου, τὰ τεκτονικὰ γράμματα, ἅτινα παρετήρησα ἐπὶ τῶν πλίνθων τοῦ κρηπίδωματος, ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία τούτων καὶ ἡ ὑπαρξίς ταινίας ἀναθώσεως ἐπ' αὐτῶν μετ' ὤθησαν εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρήσω μικρὰν ἔρευναν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκοδομῆς.

Κατὰ τὰς πρώτας δύο ἡμέρας εἰς βάθος ἀπὸ 0,25 ἕως 0,60 μ. ἀνευρέθησαν 527 χαλκᾶ νομίσματα βυζαντινῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ περισυνελέγησαν καὶ τινὰ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων. Παρόμοια ὄστρακα ἀλλὰ καὶ τμήματα ἀσβεστοκονιαμάτων ζωηροῦ ἐρυθροῦ, κιτρίνου, φαιοῦ καὶ λευκοῦ χρώματος, ἀνευρέθησαν καὶ εἰς μεγαλύτερον βάθος. Εἰς βάθος 1.22 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὑψηλοτέρας βαθμίδος διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς καμάρας, καλυπτούσης τάφον τοῦ τύπου τῶν «μακεδονικῶν», λίαν ἐπιμελοῦς οἰκοδομῆς καὶ διαστάσεων, μήκους 5.50 μ., πλάτους 4 μ. καὶ ὕψους 3.07 μ. (Πί ν. 429). Ἐκ τῆς καμάρας, παρὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ τάφου, εἶχεν ἀφαι-

9. Ἀ.Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1960, σ. 71 κ.ε., εἰκ. 87, 88 καὶ 89.

10. Ἀ.Κ. Ὁρλάνδου ἔ. ἀ. 1959, σ. 42, εἰκ. 40.

11. Ἀ.Κ. Ὁρλάνδου ἔ. ἀ. 1961, σ. 74, εἰκ. 76.

ρεθῆ κατά τοὺς ρωμαϊκοὺς ἢ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους μιά πλίνθος μήκους 1.10 μ. ἀλλ' εἶχε σκεπασθῆ τὸ κενὸν διὰ σχιστολιθικῆς πλακῆς. Ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τούτου εἶχον διεισδύσει ἐντὸς τοῦ τάφου χώματα, ἅτινα ἐσχημάτισαν πυραμίδα κάτωθεν τούτου. Μὴ ὑπαρχούσης ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐτέρας δυνατότητος, κατ' ἀνάγκην ἢ ἔρευνα τοῦ τάφου ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τῆς καμάρας. Διεπιστώθη, ὅτι ὀλόκληρος ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη, ἀνευρέθησαν δὲ ἐντὸς αὐτῆς διεσκορπισμένα ὅστ' ἀνθρώπου καὶ πολλὰ χονδροειδῆ καὶ ἄνευ γανώματος ἀγγεῖα καὶ σκευὴ ὑστεροελληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἦτοι ἀμφορεῖς, ἀμφορίσκοι, χύτραι, πρόχους, σκύφοι, κυάθια, οἰνοχόη, δακρυδόχοι, πωξίδες, λύχνοι, ἀγγεῖα τοῦ εἶδους terra sigillata, ἀρυτήρ ἐξ ὁστοῦ κλπ.

Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ τάφου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,36 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικῆς τοίχου, παραλλήλως πρὸς αὐτὸν τοποθετημένη, ἀπεκαλύφθη μαρμαρινὴ τράπεζα (διαστάσεων 1.535 × 0,520 × 0,60 μ.) ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τρεῖς κυκλικαὶ κοιλότητες (Πί ν. 430 α - β).

Πρὸς τούτοις διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς πέντε κογχῶν, μίας ἐντὸς τοῦ βορείου τοίχου καὶ ἀνὰ δύο ἐντὸς τοῦ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς, ὕψους 0,85 - 0,88, πλάτους ±0,52 καὶ βάθους 0,75 μ.. Ἐντὸς τῆς μίας κόγχης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀνευρέθη εἰδώλιον γυναικῶς — ὕψους 0,165 μ.— φερούσης χειριδωτῶν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Ὅμοιον εἰδώλιον ἀνευρέθη καὶ πρὸ τῆς ἐτέρας κόγχης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς κόγχας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς τέφρας, ἀνθράκων καὶ τινῶν ὀστέων κεκαυμένων.

Ἡ εἰσόδος τοῦ τάφου, πλάτους 0,985, βάθους 1.27 καὶ ὕψους 1.61 μ. καλύπτεται ὑπὸ καμάρας ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, εἶναι δὲ κεκλεισμένη ἐξωτερικῶς ὑπὸ μονολιθικῆς πλακῆς μαρμάρου, ὕψους 3,90, πλάτους 1.11 καὶ πάχους 0,14 μ.

Διενηργήθη πρὸς τούτους περιορισμένη, λόγῳ τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ ὀκταγώνου, ἔρευνα εἰς τὸν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου χώρον καὶ εἰς βάθος ἄνω τῶν 4 μέτρων, ἔνθα διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς μωσαϊκοῦ διαπέδου κάτωθεν τῆς πλακοστρώσεως. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἔρευνα ἀνεστάλη προσωρινῶς. Πλήν τῶν ὀστράκων ἐλληνιστικῶν ἀγγείων, τμήματος εἰδώλιου, ὁμοίου πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ ἀριθμοῦ τινος χαλκῶν νομισμάτων, ἅτινα περισυνελέγησαν ἐνταῦθα, ἀνευρέθη καὶ τμήμα ἐκ τοῦ ἐχίνου δωρικοῦ κιονοκράνου.

Τὸ πλέον ἀξιόλογον ὅμως εὑρημα ἦτο ἡ ἀνεύ-

ρεσις ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ, ἀλλὰ δυτικῶς τοῦ ἀξονος τῆς εἰσόδου, μικροῦ κιβωτισοῦ τάφου, ἀποτελουμένου ἐκ τεσσάρων καθέτων πλακῶν μαρμάρου πάχους 0,17 - 0,22 μ. (ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ τάφου 1.19 × 0,62 × 0,59) καλυπτομένου ὑπὸ σαμαρωτοῦ μαρμαρίνου καλύμματος (διαστ. 1.37 × 0,76) (Πί ν. 431 β). Ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τοῦ καλύμματος εἶναι κεχαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ:

ΕΥΗΦΕΝΗΣ ΕΞΗΚΕΣΤΟΥ

καὶ κάτωθεν αὐτοῦ μία εἰσέτι λέξις μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν [---] ΝΟΣ, ἡ ἀνάγνωσις τῆς ὁποίας, λόγῳ τῶν ἐπικρατουσῶν ἐντὸς τοῦ τάφου συνθηκῶν καὶ τοῦ σκότους, δὲν ἦτο δυνατὴ. Τὰ γράμματα, ὕψους 0,33 - 0,38 μ., εἶναι ἐπιμελῶς κεχαραγμένα καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς περὶ τὸ μέσον τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος χρόνους.

Ὁ τάφος ἦτο ἀσύλητος, περιεῖχε δὲ πολύτιμα χρυσᾶ εὑρήματα. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν στέφανος ἐκ φύλλων δρυός, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, διάδημα μετὰ ἔκτυπον γραμμικὴν διακόσμησιν (ἐκ τοῦ διαδήματος κρέμανται μικραὶ ἀλύσεις, πλακίδιον μετὰ ἔκτυπον μορφὴν γυναικῶς ὡς καὶ στρογγύλον ἔλασμα), ἔλλειψοειδὲς ἔλασμα μετὰ παράστασιν λυρωδοῦ ἑρωτιδέας, πιθανῶς ἐκ πόρπης, στρογγύλον ἔλασμα μετὰ παράστασιν μακεδονικῆς ἀσπίδος, ἔλλειψοειδὲς ἔλασμα μετὰ διακόσμησιν περρωτοῦ κεραυνοῦ, ἐπίμηκες ἔλασμα μετὰ διακόσμησιν ἀνθεμίου καὶ ἐλίκων, ἄπλοῦν ἐνώτιον μετὰ κοκκιδωτῆν διακόσμησιν, φέρον ἐρυθρὸν λίθον καὶ λεπτότατα σύρματα ἐκ χρυσοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω κοσμημάτων, ἐντὸς τοῦ τάφου, ὑπῆρχον τρία μελαμβαφῆ πινάκια, εἰς μελαμβαφῆς λύχνος μετὰ ἀνάγλυφον διακόσμησιν, ἀνήκων εἰς τοὺς περὶ τὸ 250 π.Χ. χρόνους, δακρυδόχος, λάγνος, δύο ἀργυραὶ βελόνας καὶ μία χαλκῆ στλεγγίς (Πί ν. 431 α).

Ἡ παρουσία ἐνὸς λίαν ἀξιολόγου «μακεδονικοῦ» τάφου τοιοῦτων διαστάσεων καὶ τοιαύτης κατασκευῆς εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, δεικνύει ὅτι οὗτος δὲν ἀνήκει εἰς κοινὸν θνητὸν ἀλλ' εἰς ἐπίσημον ἄνδρα τῆς πόλεως ἢ ἥρωα. Ἐπὶ πλέον διεπιστώθη, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλοῦ μακεδονικοῦ τάφου ἀλλὰ περὶ ἥρωου, οὐχὶ συνήθους μορφῆς, δεδομένου ὅτι ἀνωθεν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου ὑπάρχει μικρὰ, ναόσχημος, προφανῶς, οἰκοδομή, ἐκ τῆς ὁποίας διεσώθη τὸ κρηπίδωμα.

Δυστυχῶς οὔτε ἡ χρονολογία τοῦ τάφου οὔτε τὰ εὑρήματα καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ἐπιτρέπουν τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἥρωου εἰς τὸν οἰκιστὴν τῆς

πόλεως. Ἀνήκει λοιπὸν τὸ μνημεῖον τοῦτο εἰς ἄγνωστον ἥρωα ἢ ἐπίσημον ἄνδρα τῶν Φιλίππων τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἐτάφησαν περισσότεροι νεκροί.

2. Ἀναστηλώσεις

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1963 αἱ ἀρξάμεναι πρὸς διαιτίας ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰ μνημεῖα τῶν Φιλίππων. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεκατεστάθη καὶ συνεπληρώθη τὸ θύρωμα τῆς εἰσόδου τοῦ παρά τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς βασιλικῆς Β' παρεκκλησίου, ἀρχικῶς διακονικοῦ¹², ἀπομακρυνθέντων τῶν σιδηρῶν δοκῶν καὶ τῆς τσιμεντοκονίας, ἅτινα ἐβλαπτον τὴν αἰσθητικὴν ἐμφάνισιν τῆς εἰσόδου (Πί ν. 432 α). Πρὸς τοῦτοις ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν αἰ δύο μονολιθικαὶ παραστάδες τῆς εἰσόδου τῶν βεσπασιανῶν τῶν Φιλίππων (Πί ν. 432 γ).

Μεγάλης ἐκτάσεως ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ μῆκος τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ forum, ἔνθα συνεπληρώθησαν βάσεις ἢ τμήματα τοῦ στυλοβάτου (Πί ν. 433 γ-δ) καὶ ἀνεστηλώθησαν ἕτεροι ἐπτὰ κίονες (ἦτοι 10 ἐν συνόλῳ) καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προσόψεως τῆς στοᾶς (Πί ν. 433 α-β).

3. Μουσεῖον

Ἀποπερατωθεῖσάν τῶν ἐργασιῶν ἀνεγέρσεως τοῦ Μουσείου Φιλίππων (Πί ν. 428 β) καὶ ἐπικειμένης τῆς παραδόσεώς του εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν, μετεφέρθησαν εἰς αὐτὸ τὰ γλυπτὰ καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Φιλίππων, ἅτινα ἐξετίθεντο ἢ ἐφυλάσσοντο μέχρι τοῦδε εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, προκειμένον μετὰ τὴν παράδοσιν νὰ ἀρχίσουν αἱ ἐργασίαι ἐκθέσεως.

Γ'. ΤΥΜΒΟΣ ΝΙΚΗΣΙΑΝΗΣ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἡ ἀρξάμενη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1959 ἔρευνα τοῦ μεγάλου τύμβου Νικησιάνης (Παγγαίου) ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἕξ τάφοι τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων βασιλέων Φιλίππου Β' καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου¹³.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἠρευνήθη ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ τύμβου ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον διὰ τῆς ἀποκομιδῆς τῶν χωμάτων μακρὰν τοῦ τύμβου. Ἡ ἐπίχωση τοῦ τύμβου ἀνεσκάπτετο μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῶν περὶ τὴν ἀγρῶν περίπου, ἐν

συνεχεῖα δὲ ἠρευνᾶτο τὸ ἔδαφος διὰ στενῶν τάφρων, διανοημένων καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰς τὰς διαδοχικὰς τομὰς τῆς ἐπιχώσεως παρετηρήθησαν ἴχνη καύσεως, σωροὶ ἀργῶν λίθων, καθιζήσεις, στρώσις χαλίκων, ὀλίγα ὀστὰ ζῶων καὶ μικραὶ ὀπαί, πιθανῶς χοῶν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν περισυλλέγησαν ὀλίγα ὄστρακα χονδροειδῶν χειροποίητων ἀγγείων ὡς καὶ μελαμβαφῆ ὄστρακα, μικρὸν χαλκοῦν ἔλασμα μὲ μορφὴν πτηνοῦ — μῆκος 0,059 μ. — ἀκαθορίστου ἐποχῆς καὶ μικρὰ χαλκῆ λαβὴ ἀγγείου.

Ἐγγὺς τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας κάτωθεν κεράμων, ἀνευρέθη μελαμβαφῆς λύχνος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐγγὺς τοῦ σημείου ἀνευρέσεως τούτου παρετηρήθησαν σωρὸς ἀργῶν λίθων, σαφῆ ἴχνη τέφρας καὶ δύο ὀπαὶ χοῶν. Εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τύμβου καὶ ἐγγὺς τῆς διαπιστωθείσης καθιζήσεως τῆς ἐπιχώσεως, ἀνευρέθη ἀκέραιον ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον μὲ διακόσμησην ἀνθεμίου — ὕψους 0,083 μ. — τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τάφοι δὲν ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Δ'. ΜΟΝΗ ΕΙΚΟΣΙΦΟΙΝΙΣΣΗΣ ΠΑΓΓΑΙΟΥ

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Παγγαίου κειμένην Ἱερὰν Μονὴν τῆς Εἰκοσιφοινίσσης (Πί ν. 434 α), δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Δημ. Λαζαρίδη ἐγένοντο μεγάλης ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως, αἵτινες διήρκεσαν ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου π.ἔ. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐγένοντο εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς, εἰς τὰ ἐρείπια τῶν διαφόρων κτισμάτων περὶ αὐτῆς, καὶ εἰς τὰ παρεκκλήσια τῆς Ἁγίας Βαρβάρας καὶ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων.

1. Καθολικόν

Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς στεγανότητος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς καὶ τῆς παρεμποδίσεως εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὕδατων, ἐγένετο τμηματικὴ ἀνάστυσις ὅλων τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης (Πί ν. 435 α). Διεπιστώθη, ὅτι αἱ δοκοὶ καὶ ἡ ὑπόλοιπος ξυλεία τῆς ὀροφῆς εἶχον ἀποσαθροθῆ καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως τῆς στέγης. Ὡς ἐκ τούτου ἀντικατεστάθη ἡ ξυλεία τῆς ὀροφῆς καὶ ἐτοποθετήθη ἐκ νέου ἡ σχιστολιθικὴ πλακόστρωσις τῆς στέγης (Πί ν. 435 δ). Πρὸς τοῦτοις ἀντικατεστάθησαν τὰ ἐφαρμομένα ἢ φέροντα ὀπὰς ἐλάσματα μολύβδου τῶν τρουλλῶν καὶ τῆς στέγης (Πί ν. 435 α).

Ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τῆς

12. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale, σ. 445, πίν. XLV.

13. Α.Κ. Ὁρλάνδου ἔ. ἀ. 1959 σ. 44 κ. ἔ., 1960 σ. 77 κ. ἔ., 1961 σ. 72 κ. ἔ., 1962, σ. 65 κ. ἔ.

ξυλογλύπτου όροφής του γυναικωνίτου του καθολικού και των παρακειμένων εις αυτό δύο παρεκκλησιών, δι' αφαιρέσεως των πιεζόντων την όροφήν μάζων και διά της στερεώσεως ή αντίκαταστάσεως ένιων έφθαρμένων πήχεων.

Έν τέλει έγένετο άρμολόγησις διά τσιμεντοκονίας του έξωτερικώς του Έρου πλακοστρώτου δαπέδου διά την προστασίαν του Έρου από της ύγρασίας και της διεισδύσεως των όμβριών υδάτων.

Αί έργασίαι συντηρήσεως του καθολικού έγένοντο υπό την άμεσον και συνεχή επίβλεψιν του τριτοετούς φοιτητού της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Έλευθερίου Έμμανουηλίδη.

2. Συντήρησις έρειπίων Μονής

Πέριξ του καθολικού, έντός του αύλογύρου της Μονής, ύπηρχον διάφοροι οικοδομαί, αίτινες έπυρπολήθησαν κατά την διάρκεια του τελευταίου παγκοσμίου πολέμου. Έκ των οικοδομών τούτων διεσώθησαν λίαν σημαντικά και έντυπωσιακά έρειπια, ήτοι τοξοστοιχίαι, κλιμακοστάσια, τοίχοι, πυλώνες κλπ. (Πί ν. 434 γ). Τά διασωθέντα έρειπια είχαν άμεσον ανάγκην έργασιών συντηρήσεως διά νά μή καταρρεύσουν, καθ' όσον παρουσίαζον διογκώσεις, άποκλίσεις και ρήγματα. Προς τούτους λόγω της άποτεφρώσεως των ξυλοδεσιών των τοίχων ή στατικότητος τούτων ήτο έπισηφαλής, όλόκληρος δέ αναλημματικός τοίχος μήκους 15 περίπου μέτρων και δύο τόξα τοξοστοιχίας, είχαν καταρρεύσει κατά τό πρόσφατον παρελθόν (Πί ν. 435 β).

Διά των έκτελεσθεισών έργασιών συντηρήσεως, άντικατεστάθησαν αί άπνηθρακωμένοι ξυλοδεσισαί, άποκατεστάθησαν εις την αρχικήν μορφήν των οί τοίχοι και τά τόξα, καταβληθείσης προσπαθείας άναπαλαιώσεως των νέων τμημάτων (Πί ν. 435 γ-ε), έγένετο συντήρησις της καμάρας του έσωτερικού πυλώνος της Μονής και μετεφέρθη έκτός του αύλογύρου ίκανή ποσότης μάζων και άπορριμάτων, άτινα είχαν συσσωρευθή έντός των έρειπίων.

3. Παρεκκλήσιον 'Αγίας Βαρβάρας

Έγγως της νοτίας πλευράς του καθολικού της Μονής ύπάρχει τό μικρόν παρεκκλήσιον της 'Αγίας Βαρβάρας (Πί ν. 434 β). Η στέγη τούτου ήτο κατά μέγα μέρος κατεστραμμένη και εκ των όμβριών υδάτων ύπέστησαν σοβαράς ζημίας αί τοιχογραφίαι του παρεκκλησίου. Έγένετο και ένταύθα έπισκευή ή άντικατάστασις των έφθαρμένων δοκών της στέγης και έτοποθετήθησαν εκ

νέου αί σχιστολιθικάι πλάκες μετά την άπομάκρυνσιν εκ ταύτης λαμαρινών και κεράμων ευρωπαϊκού τύπου, χρησιμοποιηθεισών κατά πρόχειρον έπισκευήν της στέγης.

4. Παρεκκλήσιον 'Αγίων 'Αναργύρων

Βορείως και έξω του περιβόλου της Μονής, εις τό κοιμητήριον αυτης, ύπάρχει τό παρεκκλήσιον των 'Αγίων 'Αναργύρων. Τούτο είναι μικρά μονόκλιτος βασιλική, διασώζουσα λίαν ένδιαφερούσας τοιχογραφίας του 18ου αϊώνος, ίσως και παλαιότερας, αίτινες όμως ύπέστησαν σοβαράς ζημίας, λόγω της τελείας έγκαταλείψεως του μνημείου. Έγένοντο και ένταύθα έργασίαι συντηρήσεως της στέγης προς έπίτευξιν της στεγανότητος, συνεπληρώθησαν έξωτερικώς αί έλλείπουσαι πλίνθοι εκ του διακόσμου της άψίδος, έπεσκευάσθη ή κλίμαξ του παρεκκλησίου και έτοποθετήθη ξυλίνη θύρα εις την είσοδον αυτού.

Ε. Θ Α Σ Ο Σ

1. Έργασίαι συντηρήσεως

Δαπάναις της Έπηρεσίας 'Αρχαιοτήτων και 'Αναστηλώσεως έγένοντο έργασίαι συντηρήσεως των άρχαιολογικών χώρων της Θάσου. Προς τούτοις διεμορφώθη ή προς τό θέατρον προσέλασις διά της κατασκευής νέας άνέτου άτραπου, εις την όποιαν έχρησιμοποιήθησαν σχιστόλιθοι. Η μελέτη της άτραπου έγένετο υπό της άρχιτέκτονος του Τ.Α.Π.Α. δ. Μαρίας Φίλιππα, ήτις είχε και την άρχιτεκτονικήν επίβλεψιν του έργου.

2. 'Ανασκαφικάί έρευναι

Κατά την διάρκεια κοινοτικών έργασιών άποχωματώσεως και διαμορφώσεως της πλατείας της Σκάλας Σωτήρος Θάσου άνευρέθησαν τοίχοι άρχαίαις οικοδομής. Διά του θεθέντος υπό της Κοινότητος εις την διάθεσιν της Έφορείας 'Αρχαιοτήτων μικρού άριθμού εργατών, έπεχειρήθη ένταύθα μικρά σκαφική έρευνα διά τόν καθαρισμόν των άνευρεθέντων τοίχων. Διά της έρευνης διεπιστώθη, ότι πρόκειται περί λουτρώνος, ρωμαϊκών προφανώς χρόνων, άποκαλυφθέντος του ύποκαύστου τούτου. Τό άποκαλυφθέν τμήμα του κτηρίου έχει μήκος 7.93 μ. και πλάτος 7.66 μ. Εις την ανατολικήν πλευράν αυτού φέρει μικράν έλλειψειδη κόγχην, άκτίνοσ ±0,98 μ. Έντός του χώρου του ύποκαύστου άπεκαλύφθησαν 13 πεσσοί εκ στρογγύλων πλίνθων και 4 τετραγώνου τομής. Η έρευνα του λουτρώνος θά πρέπει νά συνεχισθί εις τό μέλλον.

ΔΗΜ. Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α Β Δ Η Ρ Α

Ἡ ἀπό ἐτῶν ἀρξαμένη ἀνασκαφή τοῦ ἀρχαιο-
λογικοῦ χώρου 'Αβδῆρων' συνεχίσθη τὸν Δεκέμ-
βριον τοῦ 1963 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου
Δ. Λαζαρίδη μὲ τὴν συμμετοχὴν τῶν Ἐπιμελη-
τῶν Ἀ. Βαβρίτσα καὶ Κ. Ρωμιοπούλου.

Πλὴν τῆς συνεχισθείσης ἀνασκαφικῆς ἐρεῦ-
νης εἰς τὰς παλαιὰς τάφους πρὸς ἐξακρίβωσιν
τῆς διαρθρώσεως τοῦ τμήματος τούτου τῆς πό-
λεως, ἐγένοντο ἔρευναι καὶ δοκιμαστικαὶ τομαὶ
εἰς διαφόρους τοποθεσίας τοῦ ἐκτεταμένου ἀρ-
χαιολογικοῦ χώρου τῶν Ἀβδῆρων Β. καὶ ΒΔ.
τοῦ παλαιοῦ τομέως. Ἐξ αὐτῶν δύο παρουσία-
σαν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς ἀνευρέ-
σεως συστάδων τάφων τοῦ τέλους τῆς ἀρχαϊκῆς
ἐποχῆς, τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Αἱ θέσεις
αὗται εἶναι ὁ Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζλάρ-
Τεπέ) καὶ ὁ Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν-Τεπέ).
Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς τῶν παλαιῶν ἀνα-
σκαφῶν (1950 - 56 καὶ 1961).

Λόγῳ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν αἱ
ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι διεξήχθησαν δυσχερῶς
καὶ οὕτω τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦσαν ἰδιαίτερος
ἀξιόλογα. Ἀναφέρομεν κατωτέρω τὰ κυριώτερα
ἐξ αὐτῶν:

Α'. ΠΑΛΑΙΟΣ ΤΟΜΕΥΣ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

1. Οἰκία μωσαϊκοῦ δελφίνων²

Κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς παλαιᾶς τάφου, ἔνθα
εἶχεν ἐπισημανθῆ τμήμα ἑλληνιστικῆς οἰκίας μετὰ
μωσαϊκοῦ δαπέδου, ἀνευρέθη γωνία ἐτέρου οἰ-
κοδομήματος ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐκ πωρί-
νων δόμων (Πί ν. 436 γ), σφζομένη εἰς ὕψος
1,20 μ. Μεταξὺ τῆς γωνίας τοῦ νέου κτηρίου καὶ
τοῦ φρέατος τῆς παλαιᾶς οἰκίας ἀπεκαλύφθη τμή-
μα ὑπονόμου, μήκους 3.80 μ. καὶ πλάτους 1.10 μ.
(Πί ν. 436 β). Πιθανόν τὸ μεταξὺ τῶν δύο οἰ-
κοδομῶν διάστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει πλάτος 6 μ.,
νὰ ἦτο ὁδός. Κατὰ τὴν ἔρευναν εὐρέθησαν ἀρ-
κετὰ ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων, ὀλίγα τύπου
West - Slope καὶ ἀρκετὰ τεμάχια μονοχρῶμων ἑλ-
ληνιστικῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ πλέον
ἐνδιαφέροντα εἶναι τεμάχια φιαλιδίων καὶ πινακίων
μὲ ἔμπιστον διακόσμησιν ἀνθεμίων, τοῦ δευτέ-
ρου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. Τάφος II (ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά σ. 247)

Ὁ ἀνευρεθεὶς τὸ 1961 ἐπιμελῶς φκοδομημένος
τοιχος κτηρίου (Πί ν. 436 δ, 437 α - β) διηρευ-
νήθη ἔτι περισσότερο κατά μήκος καὶ κατά πλά-

τος καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 14.50 μ. χωρὶς νὰ
εὐρεθῆ ἡ ἀπόληξις του, ἐνθὲ παραλλήλως διεπλα-
τύνθη ἡ τάφος II ἀνατολικῶς φθάσασα τὰ 5 μ.
περίπου. Εἰς τὸ τμήμα οὗτο διεπιστώθησαν λεί-
ψανα μεστοίχων ἐξ ἀκανόνιστων λίθων. Κατὰ
τὴν διεύρυσιν τῆς τάφου εὐρέθησαν εἰς βάθος
0,30 - 0,50 μ. διεσκορπισμένα ὄστὰ μεταγενεστέ-
ρων ταφῶν, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1961. Πλὴν τῆς δια-
πιστώσεως, ὅτι ὁ τοίχος συνεχίζεται πρὸς βορ-
ρᾶν καὶ νότον, οὐδὲν νεώτερον στοιχεῖον προσε-
τέθη διὰ τὴν χρονολόγησιν του, ἀλλωστε ἡ ἀνά-
βλυσις ἀφθόνου ὕδατος δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἰς βά-
θος ἔρευναν. Τὰ πλέον ἀξιόλογα εὐρήματα ἦσαν
μικρὰ μαρμαρινὴ κεφαλὴ γενειοφόρου ἀνδρὸς
ἐπιμελοῦς ἐργασίας (ΑΜΚ 569^Α) καὶ τμήμα ἐνε-
πιγράφου λίθου. Σφζονται τὰ γράμματα: ΓΥΣΑΑΑ
(ΑΜΚ 567^Α). Ἐπίσης πέντε χαλκᾶ νομίσματα καὶ
τρεῖς ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων. Τὰ ἀνωτέρω
εὐρέθησαν εἰς τὰ χῶματα ἐπιχώσεως (μάζα).

3. Τάφος ἑλληνιστικοῦ κτηρίου

Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις καὶ διαπλάτυνσις τῆς
παλαιᾶς τάφου κατὰ 5.40 μ. νοτίας τοῦ τοίχου,
ἐνθὲ ὁ ἴδιος ὁ τοίχος ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 10.30
μ. Εὐρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῆς
καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐξ χαλκᾶ νομίσματα.

4. Ἀποθήκη ἀμφορέων³

Ἐγένετο ἐπίσης ἀποχωμάτωσις τῆς παλαιᾶς
τάφου καὶ ἀπεκαλύφθησαν μεσότοιχοι κτηρίου
εἰς βάθος 1.80 μ. Εἰς βάθος 1 - 1.40 μ. εὐρέθησαν
πέντε κεφαλαὶ γυναικεῖων εἰδωλίων καὶ μία μαρμα-
ρινὴ κεφαλὴ ἀγαλματίου γυναικὸς (ΑΜΚ 570^Α),
ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς,
ὡς καὶ πέντε χαλκᾶ νομίσματα.

5. Περιοχὴ Ἁγίου Παντελεήμονος

Κατὰ τὴν γενομένην δενδροφύτευσιν κατὰ
τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, εἰς
μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ τομέως (Β.
καὶ ΒΑ. αὐτοῦ), ἐπεσημάνθησαν τάφοι ρωμαϊκῆς
ἐποχῆς. Ἐξ αὐτῶν ἠρευνήθησαν πέντε τάφοι κι-
βωτιόσχημοι, ἐκτισμένοι διὰ καλῶς πελεκημένων
μεγάλων πωρίνων πλακῶν, οἵτινες πλὴν τῶν σκε-
λετῶν δὲν περιεῖχον κτερίσματα (Πί ν. 438 γ).

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν, εἶχομεν
τὴν εὐκαιρίαν κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς νέας ὁδοῦ
'Αβδῆρων - ἀρχαιολογικοῦ χώρου (παραλίας) νὰ
ἐρευνησωμεν δύο κεραμοσκεπεῖς τάφους καὶ ἓνα
κιβωτιόσχημον, ἐκτισμένον διὰ πωρίνων πλακῶν.
Οὐδὲν κτερίσμα περιεῖχον. Οὗτοι εὐρέθησαν εἰς

1. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 245 κ.έ.

2. ΠΑΕ 1955, σ. 161 καὶ ΠΑΕ, 1956, σ. 139

3. ΠΑΕ 1956, σ. 139.

τάς παρυφάς του λόφου του Ἀγίου Παντελεήμονος εἰς θέσιν ὅπου εἶχεν ἐπισημανθῆ καὶ παλαιότερον ἢ ὑπαρξίς τάφων. Ἡ μηχανικὴ ἐργασία τῆς διανοίξεως τῆς ὁδοῦ διὰ προωθητήρος ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν ὀρισμένων ἐκ τῶν τάφων καὶ πιθανώτατα καὶ ἄλλων ἐρείπειων. Ἐκ παραλλήλου, εἰς τὴν ἴδιαν τοποθεσίαν, εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον τῶν τάφων, ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμήμα οἰκοδομῆς, πιθανὸν χριστιανικοῦ ναοῦ, σφῆζον ἀψιδωτὸν τοῖχον καὶ πλακόστρωτον δάπεδον (Πί ν. 438 β).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἐπιληροφήθημεν παρὰ τοῦ ἀγρότου Δ. Χατζοπούλου, ὅτι ἀνευρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἄροσιν ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Β. Καραπαναγιώτη (βορείως τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος). Οὗτος προσεκόμισε καὶ τεμάχια τινὰ τούτου. Κατόπιν τούτου διεξήχθη πρόχειρος ἐρευνα ἐκ τῆς ὁποίας διεπιστώθη, ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀνήκεν εἰς οἰκίαν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀπεκαλύφθη χῶρος τῆς οἰκίας, διαστ. 5 μ. × 4,70 μ., εἰς τὸν ὅποτον ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα ψηφιδωτοῦ διαπέδου. Τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς παραστάσεως κατεστράφη, ἀλλὰ ἐσώθη μέρος τοῦ περιβάλλοντος ταύτην διακοσμητικοῦ πλαισίου, ἀποτελούμενον ἀπὸ ζώνας σπειρομαϊνδρῶν καὶ μαϊνδρῶν ἐκ λίθων κυανῶν, ἐρυθρῶν, λευκῶν, μελανῶν καὶ πρασίνων, ὡς καὶ ζώνης ἐπεστρωμένης διὰ θραυσμάτων κεράμων (Πί ν. 436 α, 437 γ - δ).

Β'. ΛΟΦΟΣ ΤΩΝ ΛΑΓΩΝ (ΤΑΟΥΣΑΝ - ΤΕΠΕ)

Δύο χιλιόμετρα περίπου βορείως τοῦ παλαιοῦ τομέως ἀνασκαφῶν, ἐντὸς πεδινῆς ἐκτάσεως, διακρίνονται σποραδικῶς μικροὶ γήλοφοι, οἵτινες περιέχουν τάφους. Οἱ τάφοι εἶναι συνήθως λαρνακοειδεῖς ἐκ πορίνων πλακῶν, καλύπτονται δὲ ὑπὸ μικρᾶς ἢ μεγάλης ἐπιχώσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας συχνάκις ἀπαντᾶται τέφρα (καῦσις κτερισμάτων). Ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς μερικοὺς λοφίσκους, ἐκ τῶν ὁποίων διεπιστώθη, ὅτι πρόκειται περὶ ταφῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἢ ἴσως καὶ τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἐνεκα τοῦ περιορισμένου χρόνου ἠρευνηθῆ συστηματικῶς μόνον εἰς μικρὸς μαστοειδῆς λόφος (Πί ν. 437 ε - ζ'). Ἐγένετο μία τομὴ ἀπὸ τὴν περιφέρειαν πρὸς τὸ κέντρον τοῦ λόφου (Πί ν. 438 α), παρ' ὅλα ταῦτα τάφος δὲν ἀνευρέθη, ἀλλὰ μόνον ὄστρακα ἀγγείων τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἰς τὰ χῶματα τῆς ἐπιχώσεως. Τινὰ ἐξ αὐτῶν συνεκολλήθησαν καὶ ἔδωσαν μερικὰ ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων. Οὕτω εἰς βάθος 1.20 - 1.40 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εὐρέθη μελαμβαφῆς λήκυθος (ΑΜΚ 1789 ^) ὕψους 0,256 μ. πιθανόν

48

τύπου Beldam Group⁴. Ἐλλείπουν μικρὰ μέρη τοῦ σώματος (Πί ν. 441 β). Παράστασις τεθρίπτου πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ γυναικείαν μορφήν ὡς ἠνίοχον, παραπλεύρως μορφή κρατοῦσα λύραν, πλησίον τῶν ἵππων ἑτέρα γυναικεία μορφή ἐστραμμένη πρὸς αὐτάς καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἵππων ἰστάμενος γέρον τὰς ὑποδέχεται. Ὑπεράνω τῆς παραστάσεως ζώνη μὲ μαϊνδρῶν. Εἰς τὸ ἴδιον βάθος περιπίου εὐρέθη ὕδρια (ΑΜΚ 1792 ^) ἀποτελεσθεῖσα ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκολληθέντων, ὕψους 0,455 μ., ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, μὲ διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν καὶ καμπύλων γραμμῶν ὡς καὶ ζώνης μὲ σειρὰν στιγμῶν εἰς τὸν λαιμὸν (Πί ν. 441 α). Ἐπίσης συνεκολλήθησαν δύο κύλικες, τύπου ἰωνικοῦ, τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (ΑΜΚ 1790 ^ καὶ 1791 ^).

Γ'. ΛΟΦΟΣ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ (ΚΙΖΑΛΑΡ - ΤΕΠΕ)

Τέσσαρα χιλιόμετρα βορειοδυτικῶς τοῦ παλαιοῦ τομέως εὑρίσκεται εἰς τὰς παρυφάς λόφου νεκροταφείου τοῦ 5ου - 4ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὴν ἀνασκαφείσαν ἔκτασιν διεπιστώθη ὅτι εἶχον τελεσθῆ ἀδιακρίτως καύσεις καὶ ἐνταφιασμοὶ νεκρῶν. Ἐχομεν ἀναλυτικῶς τὰ ἐξῆς εἶδη ταφῶν:

α) καῦσις τοῦ νεκροῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ τοποθέτησις τῆς τέφρας καὶ τῶν ὀστέων ἐντὸς ἀγγείου (κάλλιδος) (Πί ν. 438 ζ').

β) πυρά, ἥτοι λάκκος, ἔνθα ἐκάθη ὁ νεκρός, μὲ τὰ ὑπολείμματα τῆς καύσεως συνήθως θραύσματα ἀγγείων, ὀστᾶ καὶ τοὺς ἀνθρακας.

γ) ἐνταφιασμός ἐντὸς πηλίνων λαρνῶν καλυπτομένων ὑπὸ πηλίνων πλακῶν μετὰ λίαν πενιχρῶν κτερισμάτων (Πί ν. 438 δ - ε).

Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐπιστήμανσιν τοῦ νεκροταφείου ἔδωσαν ἡ τυχαίως ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν ἄροσιν παρὰ τοῦ ἰδιώτου Λ. Καρακατσάνη ἐρυθρόμορφος ὕδρια, ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς τεφροδόχος κάλλι, ἐναποτεθειμένη ἐντὸς πίθου μετὰ πλατέος περιχειλώματος. Τόσον ἡ ὕδρια, ὅσον καὶ ὁ περιέχων ταύτην πίθος ἐθραύσθησαν καὶ διεσκορπίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου.

Ἡ ὕδρια (ΑΜΚ 1793 ^) σφῆζει τὸ πῶμά της καὶ ἔχει ὕψος 0,385 μ., ἀποτελεσθεῖσα ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκολληθέντων (Πί ν. 439 - 440).

Παράστασις μὲ σκηνὴν γυναικωνίτου: Γυνὴ καθήμενη ἐπὶ κλισμοῦ, προτείνουσα ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας παίζει μὲ τὰ «κουβάρια» τοῦ νήματος⁵. Ὅπισθεν τοῦ κλισμοῦ καὶ ἔμπροσθεν της ἀνά εἰς

4. Βλ. Haspels, Attic Black-Figured Lekythoi

5. Θεματογραφικῶς καὶ ἐρμηνευτικῶς συγγενῆς παράστασις πρὸς λήκυθον τοῦ ζ. τοῦ Ἰκάρου, Σ. Καρούζου JHS 64, σ. 42 καὶ πίν. VI β. Περί τοῦ θέματος γενικώτερον βλ. Σ. Χαριτανίδη, ΑΕ 1958, σ. 63 - 64.

κάλαθος πλήρης νημάτων. Ἐκατέρωθεν ταύτης ἴστανται, ἔστραμμένοι πρὸς τὴν καθήμενην, ἀνά δύο γυναικὲς φέρουσαι χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Ἡ πλησιέστερον ἴσταμένη ὀπισθεν τῆς καθήμενης γυναικὸς κρατεῖ κιβωτίδιον. Ἄνω (ἐπὶ τοῦ τοίχου) ἀνηρτημένα ἀντικείμενα — στέφανος καὶ τεμάχιον ὑφάσματος. Τεχνολογικῶς ἡ παράστασις εὐρίσκεται ἐγγὺς ὀρισμένων ἔργων τοῦ ζ. τοῦ Πηλέως, ἀνήκοντος εἰς τὸν κύκλον τοῦ Πολυγνώτου⁶. Εἰδικώτερον ἡ καθήμενη μορφή τῆς ὑδρίας ὁμοιάζει πρὸς τὴν καθήμενην Τερψιχόρην τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λονδίνου ἀριθ. Ε 271⁷, ἐπίσης αἱ ὑπόλοιποι μορφαὶ ὁμοιάζουν πρὸς ἐκείνας τῆς ὑδρίας Ἀθηνῶν ἀριθ. 12883 καὶ τοῦ ἀμφορέως τῆς Ferrara T 422⁸. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 430 - 420 π.Χ.

Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν δέκα τάφοι ἐκ τῶν ὁποίων: α) δύο λάρνακες καλυπτόμεναι ὑπὸ πηλίνων πλακῶν, μετρίας διατηρήσεως, περιέχουσαι πενιχρὰ κτερίσματα. Ἡ μία, διαστ. 1.30 × 0,40 μ., περιεῖχε ληκύθιον καὶ δύο εἰδάλια ἐρωτιδέων (ΑΜΚ 978⁹), λίαν ἐφθαρμένα (Πί ν. 441 γ). Ἡ δευτέρα, διαστ. 1.48 × 0,40 μ., περιεῖχε δύο ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια λίαν ἐφθαρμένα, ἐν νόμισμα (ὄβολόν) καὶ μίαν χρυσοῦν χάνδραν περιδεραιτοῦ. β) Μία τεφροδόχος χαλκῆ κάλις ἀπλῆ ἄνευ διακοσμήσεως, εἰς κατάστασιν διαλύσεως καὶ γ) ἔξ λάκκοι - πυραὶ περιέχοντες τέφραν ἀναμιγμένην μετὰ τῶν ὀστέων ὡς καὶ θραυσμάτων ἀγγείων τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. π.Χ. (ἦτοι ληκύθια, κιάθια, κανθάρους κλπ.).

Ἀξιοσημειώτον, ὅτι εἰς ὄλους τοὺς τάφους ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἐλαχίστη $\pm 0,30$ μ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν κάτοικος τοῦ χωρίου παρέδωσε 2 ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς:

α) Στήλη με ἀετωματικὴν ἐπίστυψιν ἀποκεκρουμένη τὸ δεξιὸν ἀκρωτήριον καὶ κάτω ἀριστερὰ (ΑΜΚ 565^α). Ὑψος 0,75, πλ. 0,26 μ. Γράμματα 5ου αἰ. π.Χ.

ΜΗΝΟΔΩΡΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΟΥΣ
ΧΑΙΡΕ

β) Τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης, χρησιμοποιηθὲν ὡς γείσον εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ὑψος 0,31, πλάτος 0,315 μ.

ΔΙΑ
ΕΣΗΜ
ΕΥΠΟ
ΙΙΥ

6. Beazley ARV², 1038 - 1041. Ἐπίσης βλ. παραστάσις ὀδριῶν τοῦ J. Christie (ARV² 1048), ἀνήκοντος εἰς τὸν ἴδιον κύκλον.

7. Pfuhl, εἰκ. 555.

8. Alfieri - Arias, Spina πίν. 94 - 95.

Ζ'. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ — ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μεγαλύτερων ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐργασιῶν, περισυλλέγησαν κατὰ τὸ 1963 καὶ τὰ ἐξῆς τυχαῖα εὐρήματα:

Ἀμφίπολις

Μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας ἀρετὰ τυχαῖα εὐρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀμφιπόλεως, ἦτοι ἐνεπίγραφοι λίθοι, τμήματα ἀγαλμάτων καὶ ἀνάγλυφα περὶ τὰ 15 τεμάχια, 37 χαλκᾶ νομίσματα καὶ θραύσματα ἀγγείων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται τὰ κυριώτερα:

1) Ἀκέφαλος κορμὸς ἀγάλματος γυναικὸς ἐνδεδυμένης χιτῶνα ὑψηλὰ ἐζωσμένον. Ὑψος 0,30 μ. (ΑΜΚ 552^α).

2) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰκονίζον καθήμενην ἐπὶ θρόνου μορφήν στηρίζουσαν τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς. Μετρίας διατηρήσεως. Διαστ. 0,23 × 0,31 μ. (ΑΜΚ 556^α).

3) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰκονίζον κατ' ἐνώπιον ἴσταμένην κόρην ἐνδεδυμένην διὰ χιτῶνος καὶ ἱματίου καὶ κρατοῦσαν πτηνόν. Ἐκατέρωθεν τῆς μορφῆς ἡ ἐπιγραφή:

ΒΑΡΒΑΡΟΣ
ΕΑΡΙΝΗ ΤΩ
..ΚΝΘ ΜΝΙΑC
ΧΑΡΙΝ

Διαστ. 0,48 × 0,34 μ. (ΑΜΚ 557^α).

4) Βάθρον ἐνεπίγραφον μετὰ τόρμου εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Διαστ. 0,51 × 0,48 × 0,19 μ. (ΑΜΚ 559^α).

.. ΕΚΑΤΗ ΦΩΣΦΩΡΩ¹

5) Τμήμα ἐπιτυμβίου πλακὸς ἐνεπίγραφον. Ὑψος 0,335, πλ. 0,35 μ. (ΑΜΚ 560^α).

ΣΕΙΤΑΣ² ΖΗΝΟΒΙΟΥ
ΠΟΡΦΥΡΑ ΤΗ ΙΔΙΑΓΥ
ΝΑΙΚΙ ΘΕΟΣΕΒΕΙ
ΧΑΙΡΕ

Γάζωρος (Ν. Σερρών)

Μετεφέρθη εἰς Καβάλαν ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς BCH 1962, 57 - 63 λίαν ἐνδιαφέρουσα ἐνεπίγραφος στήλη, ἡ ἀνευρεθεῖσα πρὸ ἐτῶν εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου 3 χλμ. ἀνατολικῶς τοῦ σημερινοῦ χωρίου Γάζωρος. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόφου τούτου εὐρίσκονται λείψανα τειχῶν καὶ θραύσματα κεράμων, ὡς καὶ ὄστρακα ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἶναι δὲ βέβαιοι, ὅτι εἰς τὴν τοποθεσίαν ταύτην εὐρίσκετο ἡ ἀρχαία Γάζωρος.

1. Περὶ τοῦ ἐπιθέτου φωσφόρος βλ. Willamowitz, Der Glaube der Hellenen I, σ. 173.

2. Περὶ τοῦ ὀνόματος Σεῖτᾶς βλ. D. Detschew, Die thra-kischen Sprachreste σ. 452.

Ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον αἱ ἀνευρεθεῖσαι τυχαίως δύο ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ μὲ μακεδονικὴν χρονολογίαν.

1) Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ ἀσβεστολιθικοῦ σχιστολίθου μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν φέρουσαν ἐγχάρακτον στέφανον. Ὑψος 2,06, πλάτος 0,60 μ. (ΑΜΚ 538 ^Α).

ΕΤΟΥΣ Ι.Μ.Ρ. ΔΕΙΟΥ
ΑΛΚΙΜΟΣ ΠΡΩΤΕΟΥ
ΗΡΩΣ ΧΑΙΡΕ ΧΑΙΡΕ ΚΑΙ ΣΥ
ΤΙΣ ΠΟΤΕ ΕΙ

Κάτωθεν ταύτης ἐγχάρακτος στέφανος καὶ δευτέρα ἐπιγραφή:

ΕΤΟΥΣ Θ.Μ.Ρ. ΑΠΕΛΛΑΙΟΥ
ΠΡΩΤΕΑΣ ΑΛΚΙΜΟΥ
ΧΑΙΡΕ

2) Ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιου στήλης μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν ἀποκεκρουμένην ἐξ ἀσβεστολιθικοῦ σχιστολίθου. Ἄνω ἐγχάρακτος στέφανος. Ὑψος 0,46 μ. (ΑΜΚ 539 ^Α).

ΠΡΩΤΕΑΣ
ΔΥΣΙΜΑΧΟΥ
ΗΡΩΣ ΧΑΙΡΕ

Ἀγλαδοχώριον (Ν. Σερρών)

Ἐξ χιλιομέτρα βορειοανατολικῶς τοῦ σημερινοῦ χωρίου σφζονται ἐρείπια πολισματος ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ τάφοι, κτερίσματα τῶν ὁποίων ἀνευρίσκονται ὑπὸ τῶν κατοικῶν. Ἐξ αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τρεῖς πρόχοι, τρεῖς σκύφοι, εἷς ἀμοφορίσκος, εἷς λύχνος, δύο ὑάλινα ψέλια καὶ ἓν χαλκοῦν, ὡς καὶ δεκατρία χαλκᾶ νομίσματα τοῦ 3ου - 4ου αἰ. μ.Χ.

Σιδηρόκαστρον (Ν. Σερρών)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελιῶν τοῦ νέου δημοτικοῦ σχολείου εἰς τὴν συνοικίαν Τσερκέζικα εὐρέθη ἐνεπίγραφος πλάξ διαστ. 1 × 0,40 μ. Χρονολογεῖται τὸ 156 μ.Χ.

Ἀγαθῇ τύχῃ
Θεοῖς Σωτήρσι Ἀρτέμιδι καὶ
Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Πατρίδι
Γναῖος Τερέντιος Λουκελιανός

Ἀλέξανδρος καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ
Κλανθία Λουκελιανοῦ τοὺς ναοὺς
καὶ τὰ περὶ τοὺς ναοὺς κατασκευάσαν
ἐκ θεμελιῶν ἐκ τῶν ἰδίων ἔτους
ΗΠΡ σεβαστοῦ τοῦ καὶ ΔΤ.

Εἰς τὸ Σιδηρόκαστρον τοποθετεῖται ἡ μακεδονικὴ πόλις Ἡράκλεια Σιντική³.

Σιταγροὶ (Ν. Δράμας)

Μετεφέρθησαν ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονόκρανα - τμήματα κιόνων) παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἅτινα προέρχονται ἐκ τοῦ χωρίου Πετρούσα, ἔνθα ἐπεσημάνθησαν ἐρείπια ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων ὡς καὶ τάφοι ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (ΑΜΚ 547, 548, 549 ^Α).

Συμβολή (Ν. Δράμας)

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπίσης εἰσήχθη μεγάλη ἐπιτύμβια στήλη ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἐντὸς τραπεζοειδοῦς βαθύσματος ἀνάγλυφος παράστασις τριῶν μορφῶν. Δεξιὰ γυνὴ καθημένη ἐπὶ θρόνου, ἀριστερὰ ἀνὴρ καὶ παιδίον. Κάτωθεν ἐπιγραφὴ λίαν ἐφθαρμένη. Ὑψος 1,80, πλάτος 0,46 - 0,53 μ.

Ν. Καρβάλη (Ν. Καβάλας)

Ἐκ τῶν νομισμάτων, ἅτινα παρεδόθησαν ἐκ διαφόρων σημείων τῆς περιφερείας, τὰ πλεον ἐνδιαφέροντα ἦσαν 13 ἀργυρᾶ νομίσματα εὐρεθέντα εἰς τὴν παραλίαν τοῦ χωρίου Ν. Καρβάλη. Τὰ 10 ἐξ αὐτῶν εἶναι μακεδονικὰ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὅψις Α: Κεφαλὴ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἐπιγραφή ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ. Ὅψις Β: Ρόπαλον καὶ διάφορα ἀντικείμενα καὶ ἡ ἐπιγραφή ΑΕΣΙΛΛΑΣ. Τὰ 3 εἶναι δηνάρια ἐποχῆς Δημοκρατίας μὲ κεφαλὴν Ἀθηνᾶς καὶ τέθριππον τὰ 2, καὶ κεφαλὴν Ἡρας καὶ βωμόν τὸ 1 (ΑΜΚ 420^Μ).

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

3. Βλ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κ.λ.π. σ. 683 - 687. Εἰς τὴν ἰδίαν τοποθεσίαν τῆς πόλεως εἶχον εὐρεθῆ καὶ αἱ δημοσιεύμεναι ὑπὸ τοῦ Δήμιτσα ἐπιγραφαὶ ε.ά. σ. 686 - 87.

*

THASOS

Les fouilles ont été poursuivies en 1963 dans la région à l'Est de l'agora (Fr. Salviat), au sanctuaire d'Evraio-Castro (Cl. Rolley); un dégagement nouveau de la porte de Zeus a été entrepris (R. Martin). Plusieurs sondages ont été pratiqués sur le site de la ville à la demande du Service des Antiquités. Au Sud-Est de l'île enfin, l'exploration du sanctuaire d'Aliki a été continuée (J. Servais, Fr. Salviat).

Région de l' Agora

1. La fouille a été poursuivie dans la région située au Sud-Ouest du portique IX, en arrière du portique, de la salle absidale et du passage monumental mis au jour en 1962 (*BCH* 1963, p. 548 sqq.). Dans cette zone s'amorce une vaste *cour carrée*, d'usage public, aménagée à l'époque romaine, au moment de la réorganisation du quartier. Cette cour est bordée au Nord-Ouest par l'«Edifice Nord», autrefois fouillé et remblayé (*BCH* 1932, p. 276 à 280): L'extrémité Nord-Est de cette galerie a été à nouveau dégagée.

2. Plus au Sud a été reprise la fouille de la *voie dallée* (rue à l'exèdre) dont un tronçon important avait été autrefois dégagé (*BCH* 1932, p. 233 sqq.). Il s'agit de la principale artère thasienne, qui relie le passage des théores à l'arc de Caracalla. La chaussée en est maintenant visible sur 55 m. environ.

Sanctuaire d' Evraio - Castro

La basilique paléochrétienne précédemment repérée a été entièrement dégagée, et le sanctuaire antique dont elle occupait l'emplacement partiellement fouillé (Pls. 442 a - b 443 a).

La basilique est un bâtiment à trois nefs, avec une abside en hémicycle terminant la nef principale, et un narthex encadré par deux pièces extérieures. Une chapelle moderne occupe le chœur ancien.

On accédait à l'église par une porte située près de l'angle Sud-Ouest, irrégularité imposée par la situation de la terrasse, accessible seulement de ce côté. Les fidèles, pour gagner la nef principale, traversaient obliquement le narthex, dallé de marbres dont beaucoup sont des remplois antiques. La nef principale était couverte de dalles de terre cuite

dont le décor en diagonales permet de dater la construction du bâtiment du Vème siècle. Les trois nefs étaient séparées par deux colonnades de sept colonnes.

La salle ronde qui flanque le narthex au Nord peut dater du VIème siècle, ainsi que les banquettes qui courent le long des murs extérieurs des bas-côtés. A l'époque byzantine, l'église est ruinée: un mur grossier barre la nef; la salle carrée qui flanque le narthex au Sud est habitée, une tombe est installée dans la salle ronde. Les tombes contemporaines de l'église, situées le long de son mur Nord, ont le plus souvent été violées à la même époque.

Les restes les plus importants du sanctuaire antique, après la fouille de 1963, sont constitués par le mur de terrasse, long de 27 m., conservé sur 3 m. de hauteur en son centre (sur une hauteur primitive d'un peu plus de 4 m.). Les bâtiments antiques ont été détruits par la basilique. Mais des inscriptions et des objets ont été retrouvés soit dans le remblai de la terrasse, qui date, dans son dernier état au moins, de la fin de la première moitié du Vème siècle, soit, pour les offrandes plus récentes, au pied du mur de terrasse et dans une couche qui recouvrait le remblai du Vème siècle.

Les inscriptions nomment Zeus, Athéna, Artémis, les Nymphes et Koré. La plupart d'entre elles, qui mentionnent des familles ou «patrai» thasiennes, désignent le sanctuaire comme un sanctuaire civique, celui où l'on célébrait les Apatouria.

Les trouvailles antérieures à 460 - 450 comprennent d'abord des antéfixes de 3 types, attestant l'existence de bâtiments à cette époque. La céramique est surtout représentée par de nombreux «kernoï» annulaires. De nombreuses figurines de terre cuite, représentant uniquement des femmes, mêlent importations attiques et rhodiennes et produits locaux; les plus anciennes datent de la fin du VIème siècle, les plus nombreuses se rattachent au style sévère. Une grande statuette en chiton levant les bras est une création originale, du second quart du Vème siècle. On retrouve des types attestés à l'Artémision, notamment de grandes protomés de fabrication locale.

Le déblai accumulé au bas du mur, qui ne paraît pas contenir de fragments postérieurs à la fin du IIème siècle avant notre ère, a livré également des antéfixes (Pl. 444 a-b), et une

grande tête de lion en terre cuite (Pl. 443 b), de chèneau. La céramique, médiocre, comporte un grand nombre de petites hydries. Les figurines (Pl. 444 c - e) comptent surtout des statuettes féminines drapées, debout. Un certain nombre d'entre elles sont d'une taille exceptionnelle (hauteur restituée: jusqu'à 70 cm au moins), quelques-unes ont moins de 5 cm de haut. Leur reconstitution est en cours. Les têtes (Pl. 445 a - c) suffisent à montrer la juxtaposition des types attiques et de types attribuables aux ateliers de Thrace ou du Nord de l'Asie Mineure; importations et imitations locales sont également représentées. Les figurines masculines sont rares. Quelques figurines d'enfants peuvent provenir de groupes. Enfin, une série animalière comporte surtout des porcelets et des bucrânes.

Porte de Zeus

Un nouveau dégagement de la porte et de la cour qui la précède vers l'extérieur a été entrepris. De nombreux blocs de l'élévation ont été recueillis et dessinés. De nouvelles trouvailles ont permis de comprendre clairement le décor sculpté de l'entrée. L'interprétation présentée par Ch. Picard du relief connu: Zeus trônant, avec devant lui Iris aillée (*Et. thasiennes* VIII, p. 49 sqq.) avait déjà été contestée: au lieu de Zeus, on reconnaissait Héra faisant le geste de l'anakalypsis (*BCH* 1962, p. 945). La trouvaille de nouveaux fragments sculptés a permis d'établir qu'en face de cette Héra trônant, sur la parastade de droite en entrant dans la ville, le même sculpteur avait représenté un Zeus assis, de type parthénonien; devant le maître des dieux, dans une position symétrique à celle de l'Iris qui accompagne Héra, se tenait debout un Hermès juvénile, portant de pétase rejeté sur l'épaule.

Sondage. Un sondage, près de la porte de Sôtas, a dégagé un angle de piscine, faisant partie du même établissement thermal que le mur et le fond d'hypocauste découverts en 1962.

Sanctuaire d'Aliki

Au Sud de l'édifice précédemment reconnu, on a dégagé un édifice de plan très comparable, conservé sur une bonne hauteur. Le bâtiment nouveau est presque carré (11.60 × 13 m.). Vers l'Ouest, se situait la façade à cinq colonnes entre deux piliers d'ante (colonnes doriques monolithes, de 3.50 m. de hauteur environ, qui n'ont jamais été cannelées; architrave légère, de faible hauteur; frise à triglyphes et métopes lisses, de travail très soigné). En arrière de la colonnade, une galerie au sol battu, dans le mur du fond de laquelle s'ouvraient deux portes donnant sur deux compartiments, de largeur inégale, séparés par une cloison. Au centre du compartiment Nord, le plus large, un foyer sacrificiel bas — *eschara* — bordé de blocs de marbre, est encastré dans le sol de terre battue. On voit que le plan reproduit assez exactement celui de l'édifice Nord, précédemment dégagé. L'édifice Sud d'Aliki, que l'on peut dater des environs de 500 av. J.C., est la plus ancienne construction dorique de Thasos, et même de la Grèce septentrionale.

A 2 m. en avant de la colonnade, une trouvaille intéressante a été faite: celle d'une stèle indicatrice, gravée *stoichèdon*, des environs de 450 av. J.C.; elle donne en orgyies les principales distances d'un itinéraire faisant le tour de l'île; on y trouve la mention d'Ainyra, site visité par Hérodote sur la côte orientale de Thasos. Ce document est publié par Fr. Salviat et J. Servais dans la première livraison du *BCH* 1964.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

(Ιούλιος - Δεκέμβριος 1963)

Κατά μήνα Ἰούλιον ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν παρὰ τῆ Ἐφορεία Ἰουλιανῶν Ἀρχαιοτήτων (Κρήτης) Ἐπιμελητὴς Μύρων Μιχαηλίδης, τοποθετηθεὶς εἰς αὐτὴν ὀριστικῶς τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἰδίου ἔτους.

Κατὰ συνέπειαν, τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα ἀφορῶσιν εἰς τὰ Χρονικά τοῦ β' ἔξαμήνου 1963.

Α. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Ἁγία Σοφία

Διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Μύρωνος Μιχαηλίδου συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Κατὰ τὸ προαναφερόμενον χρονικὸν διάστημα ἐξετελέσθη ἡ βάσει τῶν σχεδίων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως πλακόστρωσις τοῦ προαυλίου καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς κλίμακος καθόδου ἐκ τῆς πλατείας πρὸς αὐτό. Οὕτω διὰ μαρμαρίνων παλαιῶν πλακῶν ἐκαλύφθη τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ τμήμα ὡς καὶ αἱ κλίμακες, ἐνῶ ἐξ ἄλλου τὸ μέσον τμήμα τοῦ προαυλίου ἐπεστρώθη διὰ «γκρὸ -μπετόν» ἀναμεμιγμένον μετὰ μικρῶν ψηφίδων (ἀστράκι), ἀφεθέντος εἰς τὸ κέντρον, ἀκριβῶς, ἐπαρκοῦς ὀρθογωνίου χώρου, ὡς κηπαρίου, καλυφθέντος διὰ πρασίνου.

Λήγοντος τοῦ ἔτους ἀπέμεινεν ἡ διαμόρφωσις τοῦ περιβολοτοίχου τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ προαυλίου καὶ τοῦ πρὸς Β. τοῦ προπύλου δυτικοῦ τμήματος.

Οὕτω διὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ προαυλίου τὸ μνημεῖον ἀπὸ πλάγῃ τῶν πρὸ αὐτοῦ νεωτερικῶν κατασκευῶν, προεβλήθη καὶ παρουσιάσθη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ.

2. Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι

Βάσει τῶν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐκπονηθέντων σχεδίων ἐγένετο νέα πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Μέχρι τοῦδε τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ πλακιδίων ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφαρμμένα ἀπετέλουν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὄλην μορφήν τοῦ ναοῦ καὶ δὴ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν.

Τὸ νέον δάπεδον ἀπετελέσθη ἐκ μαρμαρίνων παλαιῶν πλακῶν, ὀρθογωνίων μὲ τέλειον ἁρμόν, διαφόρων διαστάσεων μὲ ἀναλογίαν μήκους πρὸς πλάτος 3:2. Ἐν τῷ σχεδίῳ καθωρίσθη μόνον τὸ

σχῆμα καὶ μέγεθος τῶν πλακῶν τῶν μεταξὺ τῶν κίωνων καὶ πεσσῶν τμημάτων.

Ἐξητάσθη ἰδιαιτέρως ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶχε μεταβληθῆ κατὰ τὴν προηγουμένην διὰ πλακιδίων ἐπίστρωσιν, βάσει τῶν στοιχείων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν παλαιῶν, ἀρχικῶν κατοφλίων τῶν θυρῶν καὶ τῆς βάσεως τοῦ παλαιοῦ μαρμαρίνου τέμπλου, τὸ ὁποῖον καθώριζε μετὰ βεβαιότητος τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀρχικῆς πλακοστρώσεως συμφωνούσης πρὸς αὐτὸ τῶν κατοφλίων.

Εἰς τὴν δαπάνην, συμφώνως πρὸς ἀπόφασιν τῆς Ὑπηρεσίας, συνέβαλε, κατὰ τὸ ἡμισυ, τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Συμβούλιον τοῦ Ναοῦ.

3. Τεῖχη

Παράλληλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας συνεχίσθησαν ἐν μέρει, καὶ ἐργασίαι στερεώσεως ἐτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τευχῶν. Αἱ ἐργασίαι αὗται περιορίσθησαν εἰς ἐμφράξεις ὀπῶν ἢ ρηγμάτων κατὰ τὴν βάσιν τῶν τευχῶν καὶ πρὸς τὸν ΒΑ. τομέα αὐτῶν καὶ ἀπεσοβήθη ὁ κίνδυνος τῆς περαιτέρω φθορᾶς.

Β. ΠΡΕΣΠΑ

Δι' εἰδικῶς διατεθείσης πιστώσεως ἐκ τοῦ κονδυλίου Δημοσίων Ἐπενδύσεων τῆς Ὑπηρεσίας ἐπετεύχθη ἡ στερέωσις καὶ κυρίως ἡ ἀποκατάστασις στεγῶν τῶν ναῶν τῆς Μικρᾶς Πρέσπας.

α. Παναγία Πορφύρα

Ὁ ναὸς οὗτος, καθολικὸν τῆς ἄλλοτε μικρᾶς ὁμωνύμου μονῆς, ἐρειπωθείς κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, ἀνεστηλώθη, ἐν μέρει τὸ 1954, ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καθηγητοῦ κ. Στ. Πελεκανίδου, πλὴν ὁμοῦς ἡ στέγη «ἀποκατεστάθη προχειρῶς» (πρβλ. Σ. Πελεκανίδου: Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας, Θεσσαλονίκη, 1960 σ. 94).

Λόγῳ τῆς κατὰ τὴν μεσολαβήσασαν δεκαετίαν τελείας καταστροφῆς τῆς προχείρου στέγης, ἐπιταχυνθείσης καὶ ἐκ τῶν εἰδικῶν καιρικῶν συνθηκῶν τοῦ ἀκροτάτου τούτου σημείου τῆς χώρας, κατέστη ἀνάγκη νὰ ἀνακατασκευασθῇ αὕτη καὶ νὰ γίνῃ νέα ἐπικεράμωσις, διὰ παλαιῶν κεράμων βυζαντινοῦ τύπου (λουκία) (Πί ν. 446 α). Οὕτω ἐξησφαλίσθη πλήρως τὸ μνημεῖον διατηροῦν, πλὴν τοῦ Β. τοίχου καταστραφέντος κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, τὸ σύνολον τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ (βλ. ἔ.ἀ. σ. 94 - 108).

β. Ἁγιος Γεώργιος

Ἐγένετο ἀποκατάστασις καὶ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης καὶ τοῦ μνημείου τούτου (Πί ν. 446 β).

Ἡ στέγη αὐτοῦ εἶχεν ὑποστή σοβαρὰς φθοράς, μὲ ἀποτελεσμα νὰ εἰσέρχωνται τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ νὰ καταστρέφονται αἱ σφῶμενα τοιχογραφίαι. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ ναὸς χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον, ὡς ὁ μόνος ὑπάρχων, ὑπὸ τῶν ὀλίγων κατοίκων τοῦ ἐγγύς κειμένου χωρίου Ἁγίου Ἀχιλλεῖου.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν μέγα σχετικῶς τεμάχιον ἐπιχρίσματος (σουβά) ἐξ ἀσβέστου καὶ ἀχύρου, εὐκόλως ἀποκολληθέν, ἀπεκάλυψε συνέχειαν τῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου, ἀγνώστων μέχρι τοῦδε, καθ' ὅτι ὁ ναὸς ἐφέρετο διασφῶζων τοιχογραφίας μόνον εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον (ξ. ἀ. σ. 86 κ.ἐ.).

Τὸ ἀποκαλυφθέν τμήμα παριστᾷ μέρος τῆς εἰς Ἁδου Καθόδου (Πί ν. 447 α) καὶ μέρος ἐπίσης τοῦ θαύματος (δρακοκτονίας) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πί ν. 447 β).

γ. Βασιλικὴ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τῶν ὡς ἄνω μνημείων, ἐγένετο καὶ μερικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου μνημείου. Λόγῳ τῆς ἐρειπιώδους καταστάσεως τοῦ ναοῦ, ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τεραστία ἐπίχωση καὶ βλάστησις. Ἐξερριζώθησαν τὰ δένδρα καὶ ἀφρέθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιχώσεως.

δ. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Ὁ παρὰ τὸ χωρίον Πύλη (ἄλλοτε Βίνεσι ὀνομαζόμενον) βυζαντινός, τρίκογχος ἐγγεγραμμένος καὶ ἡμιεπιπλωμένος ναὸς οὗτος ἐκαλύπτετο πλήρως ὑπὸ ἀγρίας βλαστήσεως, καθιστάμενος σχεδὸν ἀθάνατος. Κείμενος οὗτος ἐν τῷ μέσῳ ἐκτεταμένης βαλτώδους περιοχῆς ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν λόχμης.

Ὁ ἐπισκέπτης ᾤφειλε νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μνημείου κεκαλυμμένου καὶ νὰ προσεγγίσῃ αὐτό, διὰ νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ. Ἡ κατὰ τὸν προηγηθέντα βαρύτατον χειμῶνα ἄνοδος τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καλύψουν ταῦτα μέγα μέρος τῆς παροχθίου περιοχῆς, καὶ οὕτω ἡ μὲν προσπέλασις πρὸς τὸ μνημεῖον ἐπετυγχάνετο ἐξ ὀρισμένου σημείου, ἡ δὲ βλάστησις ἠδξήθη ἔτι περισσότερον.

Οὕτω πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν ἀπεκόπησαν τὰ δένδρα, ἀπηλλάγη τὸ μνημεῖον ἀπὸ τὴν καταστρεπτικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὀλονεν βαθύτερον εἰσχωρουσῶν ριζῶν καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἠπλωμένων κισσῶν καί, ἐπὶ τι τοῦλάχιστον χρονικὸν διάστημα, ἀπεκαλύφθη (Πί ν. 448 α - β).

Γ. ΣΙΑΤΙΣΤΑ

Τὸ ἐν τῇ συνοικίᾳ Γεράνεια τῆς Σιατίστης κείμενον Ἀρχοντικὸν Πουλκίδου ἢ ὡς συνήθως ὀνο-

μάζεται «τῆς Πούλκως», ἐξαγορασθὲν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ διατηροῦν ἄριστα, ὅσον ὀλίγα, τὴν ἀρχικὴν του μορφήν καὶ τὰ διακοσμητικά του στοιχεῖα, εἶχεν ὑποστή σοβαρὰς φθοράς εἰς τὴν στέγην καὶ τὰ πρὸς Β. παραθυρόφυλλα. Ὡς ἐκ τούτου εἰσέρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ αἱ χιόνες. Τὸ προκεχωρημένον τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι προστασίας τοῦ μνημείου, ἐπέτρεψε μερικὴν στερέωσιν τῆς στέγης καὶ ἀντικατάστασιν τῶν ἐφαρμμένων κεράμων, πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου χειμῶνος. Ἐστερεώθησαν ἐπίσης τὰ ἐφαρμμένα παραθυρόφυλλα καὶ ἀπεσοβήθη διὰ τι διάστημα ὁ κίνδυνος τῆς περαιτέρω καταστροφῆς. Μετὰ τὰς ἐργασίας ταύτας, παρὰ τὸν δριμὺν χειμῶνα, διεπιστώθη ἡ ἐξασφάλισις τοῦ μνημείου. Παρὰ ταῦτα ἡ ὀλοκλήρωσις τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τῆς στέγης καὶ τῶν λοιπῶν παραθύρων θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη, καθ' ὅτι καὶ πλεῖστα ἄλλα σημεῖα τῆς στέγης ἀπεδείχθησαν ἐπισημάνετα καὶ μικρὰς περαιτέρω ἀντοχῆς.

Α. ΕΛΛΑΣΣΩΝ

Ναὸς Ὀλυμπιότησεως

Τὸ συνεργεῖον τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ Φ. Ζαχαρίου συνέχισε καὶ ἐφέτος τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου, διαθεσίσης πρὸς τοῦτο εἰδικῆς πιστώσεως ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας.

Ε. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Λήγοντος τοῦ θέρους, ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι τῆς στερεώσεως τοῦ παρὰ τὸν ἄρσανᾶν τῆς μονῆς Χελανδαρίου κειμένου Πύργου Μυλουτίν.

Ὁ πύργος οὗτος εἶχεν, ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐγκαταλείψεως, ὑποστή πολλὰς φθοράς εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς, τόσον ἐσωτερικῶς ὅσον καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ πλάκες τῆς στέγης εἶχον καταρρεύσει, εἶχε δ' ἐξ αὐτῆς ἀπομείνει μόνον ὁ ξύλινος σκελετός. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ πύργος ὀρθοῦται εἰς ὕψος περὶ τὰ 30 μ. ἐν μέσῳ κοιλάδος ἀνοικτῆς πρὸς τὴν θάλασσαν προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν σφοδρῶν ἀνέμων, ἐχρηζεν οὗτος γενικῆς ἀντιμετωπίσεως, στερεώσεως τοῦτέστιν τῶν ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν συνθηκῶν δημιουργηθέντων ρηγμάτων καὶ ὀπῶν εἰς τὴν τοιχοποιίαν. Οὕτω κατεσκευάσθη, κατ' ἀνάγκην, ξύλινον ἰκρίωμα καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ ὕψος καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐργασιῶν.

Λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν, ἵνα συνεχισθοῦν κατὰ τὸ προσεχές ἔτος.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ
ΒΑΣΙΛΙΚΗΝ ΔΙΟΥ ΠΙΕΡΙΑΣ

Αί ἀποφάσει καὶ χορηγία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης ἀναληφθεῖσαι ὑπ' ἐμοῦ, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Ν. Νικονάνου, ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι εἰς τὸ Δίον ἀπέβλεπον εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ χώρου τῆς πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν μέρει μόνον ἀποκαλυφθείσης ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου χριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. ΠΑΕ 1928, 86 κ.έ.). Ταύτην συμπεριέλαβεν ὁ Γ. Σωτηρίας εἰς τὰς «Παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος» (ΑΕ 1929, 180 κ.έ.) μέ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ ἀνασκάψας λεπτομερῶς θὰ πραγματευθῆ περὶ αὐτῆς. Δυστυχῶς ὁ Γ. Σωτηριάδης δὲν ἠσχολήθη ποτὲ πλέον μὲ τὸ εἶρημά του. Οὕτω αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς βασιλικῆς ταύτης ὡς καὶ τῆς ὑπ' αὐτὴν ἀρχαιότερας βασιλικῆς, τὴν ὁποίαν ἐπεσήμανεν ὁ πρῶτος ἀσχοληθεὶς συστηματικώτερον μὲ τὰς ἀρχαιότητας τοῦ Δίου, ἦσαν ἔλλιπεις.

Ὅπως ἐκ τούτου ἡ ἡμετέρα ἀνασκαφὴ εἶχε διττὴν ἀποστολήν: 1) Τὴν ἐρευνᾶν καὶ τὴν πλήρη ἀποτύπωσιν τῆς κατόψεως τῆς νεωτέρας βασιλικῆς (Β) καὶ 2) τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιότερας βασιλικῆς (Α).

Βασιλικὴ Β

Μετὰ τὸν συστηματικὸν καθαρισμόν τοῦ χώρου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κρημνισμάτων ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ κυρίως τμήματος τοῦ κτίσματος διεπιστώθησαν: α) ὅτι ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη εἶναι ἐνισχυμένη κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν διὰ τριῶν ἀντηριδῶν ἀκτινηδόν καὶ κατ' ἴσην ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τοποθετημένων (Πί ν. 449 α) κατὰ τὸ σύστημα καὶ ἄλλον ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ βασιλικῶν (Πρβλ. Στυλ. Πελεκανίδου, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆ τῶν Φιλίππων, ΑΕ 1956 (1960), 116 ἔνθα καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία). β) Ἡ ὑπαρξὶς κατὰ τὸ νότιον κλίτος καὶ εἰς τὸ κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν ὀρθογώνιον διαμέρισμα (διακονικόν;) μαρμαροθετήματος ἐκ κυανῶν, ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν πλακιδίων ἀμελῶς καὶ προχειρῶς τοποθετημένων.

Ἡ περαιτέρω ἐρευνα τῆς βασιλικῆς ταύτης θὰ συνεχισθῆ.

Βασιλικὴ Α

Τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς Β ἦτο τελείως κατεστραμμένον. Τοῦτο διηκολύνη τὴν ἐρευνᾶν τῆς βασιλικῆς Α, ἥτις εὐρίσκειται εἰς βάθος 2 μ. περίπου ὑπὸ τὴν βασιλικὴν Β. Οἱ χώροι τῆς βασιλικῆς Α, ἥτοι νάρθηξ, κλίτη, προσκίσιμα κατὰ τὴν ΝΔ. καὶ ΒΔ. πλευρὰν, εὐρέθησαν πεπλη-

ρωμένοι διὰ καθαροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἀκοδομήθη ἡ βασιλικὴ Β.

Οὕτω τὸ κτίσμα τῆς βασιλικῆς Α διατηρεῖ τοὺς τοίχους αὐτοῦ εἰς ὕψος ἄνω τῶν 2 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ δαπέδου αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἠλευθερώθη ἐκ τῶν χωμάτων ἡ ΝΑ. γωνία τοῦ νάρθηκος, τοῦ ὁποῖου τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ ἀρίστης τέχνης καὶ διατηρήσεως. Τοῦτο συνίσταται ἐκ συνεχομένων ρόμβων, τριγῶνων καὶ μεμονωμένων ἐν τετραγώνοις κεφαλαίων γραμμῶν. Ἐάν τὰ γράμματα συνθέτον ἐπιγραφὴν ἢ εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὰ θὰ διαπιστωθῆ μόνον μετὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ ὅλον γεωμετρικὸν κόσμημα περιβάλλουν πλοχμὸς καὶ ταινία ἐκ φύλλων κισσοῦ (Πί ν. 449 β).

Ὁ νάρθηξ ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ νοτίου κλίτους διὰ στενῆς εἰσόδου, διατηρούσης κατὰ χώραν τὸν οὐδὸν αὐτῆς. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κλίτους τούτου ἀνεφάνη γραπτὸς διάκοσμος, συνεχιζόμενος πρὸς ἀνατολὰς καὶ μιμούμενος πολύχρωμον ὀρθομαρμάρωσιν μετ' ὀμφαλιῶν καὶ ἐμβλημάτων. Ἡ ἐκλογή τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος, ἡ τεχνικὴ, ἡ τεχνοτροπία καὶ τὰ χρώματα ὁδηγοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος (Πί ν. 449 γ).

Ἐξωτερικῶς καὶ εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος ἀπεκαλύφθη τμήμα διαμερίσματος, τοῦ ὁποῖου οἱ ἠλευθερωθέντες τοῖχοι εἶναι κεκαλυμμένοι δι' ὁμοίων πρὸς τὰς ἀνωτέρω τοιχογραφίας. Πρὸ τοῦ δυτικοῦ δὲ τοίχου αὐτοῦ εὐρέθη κατὰ χώραν βάσις κίονος καὶ παρ' αὐτὴν κορινθιάζον προθεοδοσιανόν κιονόκρανον.

Ἐτερον πρόκτισμα, πάντοτε εἰς τὸ βάθος τῆς βασιλικῆς Α, μὴ διερευνηθὲν εἰσέτι, διεπιστώθη νοτίως τοῦ νάρθηκος.

Ἐκ τῶν κινήτων ἐρημάτων ἀξιόλογα εἶναι: ἀκέραιοι κίονες, βάσεις, κιονόκρανα, ἐπιθήματα (Πί ν. 449 δ) καὶ μέγας ἀριθμὸς πλίνθων, αἵτινες φέρουν τὸ σῆμα ΔΙΟΥ ~ ΚΕ καὶ σταυρόν, καὶ νομίσματά τινα μὴ ταυτισθέντα εἰσέτι.

*

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Αἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχισθεῖσαι ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν Ὀκτάγωνον ναὸν τῶν Φιλίππων σκοποῦν εἶχον: α) Τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ λουτρῶνος καὶ τῆς ἀνατολικῶς τῶν Προπυλαίων ἐκτεινομένης ἐξέδρας μετὰ τῆς παρὰ τὴν ἑξέδραν βαινούσης Ἐγνατίας ὁδοῦ, β) τὴν ἐρευ-

ναν του δυτικῶς του νότιου γωνίας και γ) τὴν διερεύνησιν τῆς κόγχης καὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ πρὸς καθορισμὸν τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὑπ' αὐτὸν διαπιστωθέντος πέρυσιν ἀρχαιοτέρου ναοῦ (Βλ. "Ἔργον, 1962, 74).

Ἐπιλευθερώθη τῶν κρημνισμάτων ὁ ὑπόλοιπος χώρος τοῦ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ λουτρῶνος καὶ ἐν μέρει μόνον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθέντος ὑποκαύστου, διαστάσεων ἐν συνόλῳ 7.40 × 11.30 μ. (Πί ν. 450 α), ὡς καὶ ἕτερον μικρόν μεθ' ὑποκαύστου διαμέρισμα (3.30 × 5.60 μ.), ΒΔ. τοῦ πρώτου καὶ ἐπικοινωνοῦν μετ' αὐτοῦ δι' εἰσόδου πλάτους 1.50 μ., ἣς ὁ μαρμάρινος οὐδὸς διετηρήθη κατὰ χώραν. Βορείως τοῦ μεγάλου ὑποκαύστου ἀπεκαλύφθησαν δύο δωμάτια συνεχόμενα, ἐκάτερον τῶν ὁποίων φέρει κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ εἰσοδόν, δι' ἣς ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῆς περιστύλου αὐλῆς. Μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτῆς διὰ στενωμῆκος διαδρόμου ἐπικοινωνεῖ καὶ τὸ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ συγκροτήματος τοῦ λουτρῶνος διαμέρισμα.

Ἡ ἀπὸ πολλοῦ διαπιστωθεῖσα ἐξέδρα, ἡ βαινουσα παραλλήλως πρὸς τὴν Ἐγνατίαν ὁδόν, ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦ τέρατος αὐτῆς (μήκ. 28.05 καὶ πλάτ. 2.50 μ.), ἀπολήγουσα εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λουτρῶνος (Πί ν. 450 β).

Ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ μέχρι τῆς Ἐγνατίας διεπιστώθη καὶ ἀνεσκάφη λιθόστρωτος ὁδός, ὀρίζουσα ἀνατολικῶς ὅλον τὸ ἀνασκαφὸν συγκρότημα. Αὕτη φέρει κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς καὶ καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς εὐρὴν κτιστὸν ὄχετόν, τετραγώνου διατομῆς καὶ κατευθύνσεως ἀπὸ Βορρᾶν πρὸς Νότον.

Ὁλοκληρωθεῖσης τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸν τόμα ΒΑ. τοῦ βαπτιστηρίου διεπιστώθη, ὅτι τοῦτο εὐρίσκεται ἐν ὀργανικῇ ἐνότητι μετὰ τοῦ λουτρῶνος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν φέρει περιστύλον αὐλὴν μετὰ βοθητικῶν χώρων. Ὁὐτω τὸ ὅλον συγκρότημα τοῦ λουτρῶνος ὀρίζεται, ἀνατολικῶς ὑπὸ τῆς νεωστὶ ἀποκαλυφθεῖσης δευτερευούσης ὁδοῦ, δυτικῶς ὑπὸ τῆς τρικλίτου στοᾶς τῆς ὀδηγούσης εἰς τὸν Ὀκτάγωνον ναόν, βορείως ὑπὸ τῆς ἐξέδρας καὶ τῆς Ἐγνατίας καὶ νοτίως ὑπὸ τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα κάτωθι τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ πρὸς διακρίβωσιν περισσοτέρων στοιχείων τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἀρχαιοτέρου ναοῦ (Βλ. "Ἔργον, 1962, 74 κ.ε.). Ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ κτίσματος καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ πέρυσιν ἀναφανέντος καὶ ἄλλα τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Πί ν. 450 γ).

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Σαμοθράκη

Κατά τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου μετέβην εἰς Σαμοθράκην, κατόπιν τηλεγραφήματος τὸ ὁποῖον μὲ ἐπληροφόρει ὅτι κατέπεσαν τμήματα τῶν μεσαιωνικῶν πύργων τῆς Χώρας, πρᾶγμα ὄπερ ἐθεωρήθη ἐπικίνδυνον διὰ τὰς κάτωθι τῶν πύργων εὐρισκομένας οἰκίας ὡς καὶ τὸ Κρατικὸν Νοσοκομεῖον, ἅτινα καὶ ἐξεκονώθησαν προληπτικῶς. Βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά σ. 260.

Εὐθὺς ἀμέσως καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Νομομηχανικοῦ Ἐβρου, ἐλήφθησαν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένης νέας πτώσεως, ἢ καὶ κατολισθήσεως ὀλοκλήρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν πύργων. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀμέσως καὶ ἡ στερέωσις συνετελέσθη ταχύτατα δι' ἐντατικῆς ἐργασίας καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, καθ' ὅσον ὁ βαρύτατος χειμὼν τῆς Σαμοθράκης δὲν ἐπέτρεπεν οὐδεμίαν καθυστέρησιν. Βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά σ. 260.

Κατὰ τὸ θέρος ἐγένοντο νέαι ἐργασίαι στερεώσεως τῶν πύργων εἰς μεγαλύτεραν κλίμακα, πρὸς πρόληψιν νέων πτώσεων καὶ καταστροφῶν, ἐλπίζομεν δὲ ὅτι συντόμως θὰ διαθεθῶσιν ἀνάλογοι πιστώσεις πρὸς διάσωσιν τῶν πύργων τῆς Χώρας, ὡς καὶ τῶν ἄλλων μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς νήσου.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Σαμοθράκην ἐγένετο στερέωσις τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ “Ἀνακτόρου” εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς Παλαιοπόλεως, ὑπὸ ἐιδικοῦ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως καὶ τὴν ἄμμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ γράφοντος.

Ἀπὸ ἐτῶν ἡ ἀνατολικῆ πλευρὰ τοῦ “Ἀνακτόρου” εἶχεν ἀποκλίνει πάρα πολὺ (Πί ν. 451 α), ὡς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πιέσεων τοῦ πρὸς ἀνατολὰς πρानοῦς, συνεκρατέτο δὲ διὰ σιδηρῶν υποστηριγμάτων (Πί ν. 451 β), πρᾶγμα ὄπερ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατέστρεφε τὴν ὠραίαν θέαν τοῦ μνημείου καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ μοναδικοῦ καὶ κατὰ τὸ λέσβιον σύστημα ἐκτισμένου πολυγωνικοῦ τοίχου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰσέτι, ἄνευ κινδύνου καταρρεύσεώς του.

Εἰς τὸν Πί ν. 452 α φαίνεται τὸ στερεωθὲν τμήμα, ὡς καὶ τὸ πρὸς νότον ἐναπομείναν, ὄπερ, ὡς ἐλπίζομεν, θέλει ἐπίσης συντόμως στερεωθῆ, ὥστε νὰ ἐπανέλθῃ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἡ πλευρᾶς αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν καὶ κατάστασιν.

Ὑπὸ τοῦ ἰδίου συνεργείου ἐγένετο στερέωσις τοῦ μεταξὺ τοῦ Ἀρσιναιοῦ καὶ τοῦ Τεμένους Βωμοῦ τῆς Ἐκάτης (Πί ν. 452 β).

Τέλος, ἡ κατ' ἀρχὴν ἀποφασισθεῖσα στερέωσις τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου τῆς Κρήνης τῆς Νίκης, ἔνω ἀλλοτε τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης, ἀνεβλήθη διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν φωτογραφιῶν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τούτου, κατεσκευάσθη δὲ προσωρινὸς τοίχος ἐκ κοινῶν λίθων, πρὸς πρόληψιν περαιτέρω πτώσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος.

Κομοτηνῆ

Διὰ πιστώσεων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων ἐγένετο ἐπισκευὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ Δήμου Κομοτηναίων διατεθέντος οἰκήματος (Πί ν. 452 γ), εἰς τὸ ὁποῖον, ἐκτὸς τῶν Γραφείων τῆς Ἐφορείας, μεταφέρθησαν ἐκ τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων καὶ τὰ κυριώτερα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Περιφέρειας, προσωρινῶς καὶ μέχρι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νέου Μουσείου, εἰς οἰκόπεδον παραχωρηθὲς ὑπὸ τοῦ Δήμου Κομοτηναίων.

Βιβλιοθήκη. Διὰ πιστώσεων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων, ὡς καὶ δωρεῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τοῦ Γερμανικοῦ ὡς καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐπλουτίσθη διὰ νέων βιβλίων ἡ νεοσύστατος βιβλιοθήκη τῆς Ἐφορείας.

Ἀνασκαφαί. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οὐδεμία ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς τὸν ἡπειρωτικὸν χώρον τῆς Θράκης, μετὰ βαθείας δὲ λύπης καὶ εὐλόγου παραπόνου γράφεται ἐνταῦθα ὅτι, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, παρὰ τὸ ἐπίδεικνύμενον ἄλλαχού ἐνδιαφέρον τῆς καὶ παρὰ τὴν σχετικὴν αἰτησὶν ἡμῶν, εἰς ἀπάντησιν ἐγγράφου τῆς, ὅτι δωδεκάς καὶ πλέον ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Θράκης, μεταξύ τῶν ὁποίων Δίκαια, Μαρώνεια, Μεσημβρία, Μάκρη, Δορίσκος, Διδυμότειχον, Τραϊανούπολις, Μαξιμιανούπολις, Ἀναστασιούπολις κ.λ.π. ἀναμένουν τὴν σκαπάνην, ὡς καὶ τὸ στοργικὸν ἐνδιαφέρον ὄλων, οὐδεμία, ἔστω καὶ ἀρνητικὴ, ἀπάντησις ἐδόθη, ἐνῶ ἔπρεπε φύσει καὶ θέσει νὰ τύχῃ καλύτερας μεταχειρίσεως καὶ φροντίδος ἢ ἀκριτικῆς αὐτῆς περιοχῆς τῆς πατρίδος μας.

Σαμοθράκη

Εἰς τὴν Σαμοθράκην, συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαί εἰς τὴν νοτιᾶν Νεκρόπολιν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Βαβρίτσα καὶ τῆς Ἐλισάβετ Dusenbery, εἰς τὴν Στοᾶν δὲ καὶ τὰ Προπύλαια τοῦ Πτολεμαίου, ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς. Τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν ἀμφοτέρων τῶν ἀνα-

σκαφών θά συντάξη ἡ Phyllis Williams - Lehmann, διευθύντρια τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης εἰς τὴν Σαμοθράκην.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἀετόλοφος Ροδόπης

Κατόπιν ἐγγράφου εἰδοποιήσεως τοῦ διοικητοῦ Χωροφυλακῆς Σαππῶν Λιτζεράκου Σάββα, παρελήφθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς τμήμα ἀναθηματικῆς στήλης (Πί ν. 453 α), ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δαμιανίδου εἰς τὸν παρά τὴν τοποθεσίαν «Τσαϊρια» ἀγρὸν του, δύο χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὰ ὄρια τῶν δύο χωρίων Ἀετόλοφος καὶ Ἀρσάκειον.

Αὕτη, ὡς λέγει ὁ Δαμιανίδης, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ἀρότρου (τρακτέρ) κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ καὶ ἐθραύσθη εἰς δύο τμήματα. Ἡ κιονοειδῆς στήλη εἶναι ἐκ τοπικοῦ φαιοῦ λίθου (ἀκονόπετρα), τὸν ὁποῖον οἱ χωρικοὶ χρησιμοποιοῦν ὡς ἀκρογωνιαίους λίθους εἰς τὰς οἰκίας των, ἐξάγεται δὲ ἐκ λατομείου τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Νέα Σάντα. Τὸ ἄνω τμήμα τῆς στήλης (Πί ν. 453 β-γ), ὕψ. 0,38 μ., διαμ. 0,33 μ., φέρει ἐξάστιχον ἐπιγραφὴν:

Α Υ Τ Ο	Κ Α Γ Γ Α
Ρ Ι Γ Δ Υ ρ	Σ Ε Ι Μ Ι
Ν Α Κ Α Γ Α Γ <	Ο Ο
Δ Υ Η Μ Α	Ξ Ι Μ Λ Ε
Β Β Ο Η Τ Ο	Π Ε Ι Ρ Ι Τ Ν Π Ο
	Α Ι Γ

μεταγράφεται δὲ ὡς ἐξῆς:

*Ἀυτοκράτορι] Καίσα
ρι Γ[αίω] Οὐ[ήρω Μα]ξιμί
νω καὶ Γ[αίον] Ἰούλιον
Οὐ[ήρω Μαξιμω Σε
β β. ἢ Τοπειριωτῶν πό
λις*

*Ὑψος γραμμ. ἀκανόνιστον 0,03, 0,032, 0,027 μ.

Τὸ ἄνω γραμμάτων κάτω τμήμα τῆς στήλης ἔχει διαστάσεις: ὕψ. 0,68 μ., διάμ. 0,335 μ. Πρόκειται περὶ στήλης τὴν ὁποῖαν ἀνέθεσαν ἡ πόλις Τόπειρος ἢ Τόπειρα εἰς τὸν αὐτοκράτορα Γάιον Οὐῆρον Μαξιμίον καὶ τὸν υἱὸν του Γάιον Ἰούλιον Οὐῆρον Μάξιμον, περὶ τὸ 235 - 238 μ.Χ.¹

1. Πρβλ. I G, II² 3420 (III 538).

Cagnat, R. Inscriptions Graecae (1911), τόμ. Α' σ. 248, ἀριθ. 755. Θρακικά, τόμ. Η' (1937) σ. 89, ἀριθ. 37, ἐνθα δημοσιεύεται ἐπιγραφὴ εὐρεθείσα εἰς τὴν Τραϊανὴν Αὐγούσταν (σημ. Στάρα Ζαγόρα=παλαιὰ Ζαγορά).

Ἡ ἔλκυστικὴ ἰδέα ὅτι εὐρισκόμεθα ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας πόλεως Τοπείρας,² προκαλεῖ εὐλογον συγκίνησιν, ἐπιτεινομένην καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐγγύτατα τοῦ σημείου ἐνθα ἀνευρέθη ἡ στήλη, διέρχεται καὶ λιθόστρωτος δρόμος, τὸν ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῶν περὶ ξ χωρίων ὀνομάζουν Ἐγνατίαν.

Κανταράδικα Σαμοθράκης

Εἰς τὸν ἀγροτικὸν συνοικισμὸν Κανταράδικα - Ρεμπουτζιάδικα καὶ εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Παναγιώτου Σεβαστάκου, ἀνευρέθησαν, ἐντὸς τοῦ ἐρειπωμένου παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μαρμάρινα καὶ πώρινα, ἐξ ἀρχαίων κτηρίων, ὡς καὶ τμήμα ἀναγλύφου, διαστάσεις: ὕψ. 0,33, πλάτ. 0,38, πάχ. 0,26 μ. (Πί ν. 454 β) ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ Τεμένους τοῦ Ἱεροῦ τῶν Καβείρων, με παράστασιν τριῶν Κορῶν (περὶ τὸ 340 π.Χ.).

Ταῦτα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Σαμοθράκης.

Ἅγιοι Θεόδωροι Ροδόπης

Ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Χατζησταύρου εὐρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν του, παρά τὴν τοποθεσίαν Μαυρομάτι, τμήμα διαχωριστικοῦ κιονίσκου διλόβου παραθύρου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, με ἀνάγλυφον σταυρὸν (Πί ν. 454 α). Τοῦτο μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

Διαστάσεις: ὕψ. 0,46, πλάτ. 0,54, πάχ. 0,18 μ.

Διαστ. σταυροῦ: ὕψ. καθέτου κεραίας 0,15 μ., ὀριζοντίου κεραίας 0,10 μ.

Μέγα Πιστὸν Ροδόπης

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων διὰ τὴν κατασκευὴν ὕδατοδεξαμενῆς ὑπὸ τῆς Κοινότητος, βορείως τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν «Μεγάλη Πέτρα» εἰς τὰς παρυφὰς τῆς Ροδόπης, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τάφοι, περιβαλλόμενοι ἀπλῶς διὰ κοινῶν λίθων, ἄνευ καλύμματός τινος ἢ ἄλλης ἐνδείξεως (Πί ν. 455 α). Ὁ εἰς τάφος ἦτο τελειῶς κενός, ἐνῶ εἰς τοὺς δύο ἄλλους ὑπῆρχον κτερίσματα καὶ ὄστᾶ. Εἰς τὸν ἕνα εὐρέθησαν ψέλιον ἐκ χαλκοῦ, ὡς καὶ ἐνώτιον ἢ περιάπτον

2. Πρβλ. Στράβων VII, 331, 44, ἐνθα λέγει ὅτι τὰ Τόπειρα ἔστι πρὸς Αβδήροις καὶ Μαρωνεῖα.

Ἐστὶ δὲ τις ἐν Ροδόπῃ πόλις ἀρχαία Τόπερος, ἢ ποταμοῦ ρεῖθρα περιβάλλεται ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον.

Ἐκ τούτου Προκόπιος εἰς τὸ Β' 305, εἰς τὰ ἐν Ροδόπῃ καινούργια φρούρια τὴν ὀνομάζει Τόπαρον.

μέ κρίκον ἐκ σιδήρου καὶ χάνδρα ἐξ ὑαλώδους λευκῆς μάζης, ἐπὶ τῆς ὁποίας περιέργου σχήματος διακόσμησις διὰ μελανῶν χρώματος. Εἰς τὸν ἕτερον τάφον εὐρέθησαν δύο ὁμοια ψέλια, ἐξ ὧν τὸ ἓν περιέβαλλε τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς, ὅπως εἶδον αὐτὸ οἱ ἐργάται (Πί ν. 454 γ).

Ἐπιγραφὴ τοῦ χώρου τούτου καὶ ἐντὸς χέρσου ἀγροῦ διακρίνεται καὶ εἰς ἄλλος τάφος ἐκ κοινῶν λίθων, ὡς οἱ ἀνασκαφέντες, τὸν ὁποῖον θέλομεν ἐρευνήσει εἰς πρώτην εὐκαιρίαν. Σημειώτεον ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην οὐδέποτε πρότερον παρατηρήθη τι, ὅσον τοῦλάχιστον ἐνθυμῶνται οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου.

Νέα Στρώμη Ροδόπης

Ἐντὸς τοῦ χωρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἐκ τοῦ οἰκήματος τοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς, ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ ὑπαλλήλου τῆς Κοινότητος Χρήστου Δερμεντζῆ, λιθίνη ἀξίνη - πέλεκυς, κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρου διὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδροσωλήνων, εἰς βάθος μόλις 0,80 μ. (Πί ν. 455 β). Ἡ ἐκ μελανοτέφρου γρανίτου ἀξίνη ἔχει μήκος 0,22 μ. Ἡ κόψις τῆς εἶναι λεία καὶ στιλπνή, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐπιφάνεια εἶναι ἐλαφρῶς λευασμένη, ἡ δὲ τομὴ τῆς εἶναι μᾶλλον ὠσειδῆς, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα περιγραφόμενον τύπον Α'.³ Ἡ ἀξίνη αὕτη δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς.

Ἐπιγραφὴ Κομοτηνῆς

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Θεμ. Ξενοδοχείδου εὐρέθησαν τρεῖς ἐπιγραφὰς ἐκ φαιοῦ μαρμάρου πλάκες, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχε παραλάβει πρὸ ἐτῶν ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Μαξιμιανουπόλεως. Αὗται μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς, συνεκκολλήθησαν ἐσχάτως καὶ ἀπετέλεσαν σταυρὸν, τοῦ ὁποίου ἔλλειπει τὸ κάτω σκέλος (Πί ν. 455 γ). Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς ὀκτὼ στίχους ἔχει ὡς ἑξῆς:

+ ΕΝΘΑ
ΔΕΚΑ
ΤΑΚΙ
ΤΕ
ΖΩ
ΤΙΚΟΣΠΕΡΑ
ΤΙΚ.ΣΠΟΛΕ
Ω

Ἔψ. γραμμ. ἀκανόνιστον 0,03 0,04, 0,05 μ.

Διαστάσεις: Συνολ. ὕψ. 0,60 μ.

» πλάτ. 0,55 μ.

3. Τσοῦντα. Αἱ Προϊστορικά ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, σ. 307-309, εἰκ. 231, 232.

Αὕτη ἀνάγεται εἰς τοὺς Χριστιανικοὺς χρόνους.⁴

Ἐκτὸς τῶν προηγουμένων, ἐκ τοῦ μανδροτοίχου τῆς οἰκίας τοῦ Ξενοδοχείδου περισυνελέγη καὶ ἄλλη ἐπιγραφὴ πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, προερχομένη ὁμοίως ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Μαξιμιανουπόλεως (Πί ν. 456 α). Ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς στίχους:

⋯ ⋯ ⋯

Ι Ι Σ Μ Ε Γ Α Α

Λ Ι Σ Τ Α Σ †

Ἔψ. γραμμ. ἀκανόνιστον 0,04, 0,045, 0,05 μ.
Διαστάσεις: ὕψ. 0,34 μ. πλάτ. 0,73 μ. πάχ. 0,05 μ.
Τῶν Χριστιανικῶν χρόνων.

Γυμνάσιον Θηλέων Κομοτηνῆς

Ἡ στήλη ἡ εἰκονιζομένη εἰς τὸν Πί ν. 456 β, εὐρίσκειτο εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ Γυμνασίου, παραδοθεῖσα πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τινος χωρικοῦ, ὡς ἐκ τούτου ἄγνωστος εἶναι ἡ προέλευσις ταύτης.

Αὕτη, ἐκ σκληροῦ τοπικοῦ κιτρινωποῦ πορολίθου, εἶναι ἐπεξεργασμένη μόνον κατὰ τὴν προσθίαν τὴν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν ἐπιφάνειαν, ἐνῶ εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἄνω καὶ κάτω πλευράν. Ἡ σφραγισμένη ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς στίχους:

Α Γ Ο . . Ο Δ
Ω Ρ Ο .
Α Ν Τ Ι Φ Α Ν Ο

Ἐπιγραφοῦς Ἀντιφάνους.

Ἔψ. γραμμ. ἀκανόνιστον 0,03, 0,035, 0,04 μ.
Διαστάσεις: ὕψ. 0,33 μ. καὶ 0,30 μ. δεξιὰ, πλάτ. 0,34 μ., πάχ. 0,095 μ.

Πρόκειται περὶ ἐπιθυμίας στήλης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Δίκελλα Ἐβρου

Εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ χωρίου καὶ πλησίον κρήνης ἀνευρέθη μαρμάρινον ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς (Πί ν. 456 γ). Μάρμαρον λευκόν.

Διαστάσεις: ὕψ. 0,42, πλάτ. 0,20, πάχ. 0,08 μ.

Εἶναι ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν, στενοῦμενον πρὸς τὰ κάτω, προφανῶς πρὸς στερέωσιν ἐπὶ ἀναλόγου βάσεως.

4. Πρβλ. BCH 1901, σ. 88, 89, ἐνθα αἰ ἐκ Βιθυνίας ὑπ' ἀριθ. 222, 223 καὶ 224 ἐπιγραφαί.

Παράστασις: δύο μορφαί, ἢ μία ἀνδρική (δεξιὰ) ὕψ. 0,26 μ., ἢ ἑτέρα δὲ γυναικεία (ἀριστερά) ὕψ. 0,25 μ., μὲ ἐλαχίστην πλαστικότητα ἀποδιδόμεναι ἀμφοτέραι.

Ἐκ τούτων ἡ ἀνδρική φέρει βραχὺ ἔνδυμα μέχρι τῶν γονάτων, διὰ τῆς ἀριστερᾶς δὲ χειρὸς κρατεῖ ράβδον, στηριζομένην καὶ ἐπὶ τοῦ ὀμώμου ὤμου. Μῆρος τῆς κεφαλῆς, τοῦ ὤμου καὶ τοῦ κορμοῦ εἶναι ἀποκεκρουμένα.

Ἡ γυναικεία μορφή, ἰσταμένη ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου περὶ τὰ 0,03 μ., εἰκονίζεται ὁμοίως κατενώπιον, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Φορεῖ ἔνδυμα μέχρι τῶν ἀστραγάλων, μὲ πτυχὰς σημαντικὰς, ὡς καὶ καλύπτραν εἰς τὴν κεφαλὴν.

Ἔργον μεταρρωμαϊκῶν χρόνων.

Πόρτο - Λάγο

Εἰς τὸν σταθμὸν Χωροφυλακῆς ἀπέκειντο ἀπὸ ἐτῶν ἔν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον (4ου π. Χ. αἰ.) προερχόμενον ἐκ τοῦ χωρίου Μέσση Ροδόπης, (Πί ν. 457 α)⁵ ὡς καὶ ἔν δωρικὸν κιονόκρανον (ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς) (Πί ν. 457 β).⁶

Εἰς τὸ παρὰ τὴν νησίδα τοῦ Πόρτο - Λάγο Μετόχιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἔκειτο ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἔν δωρικὸν κιονόκρανον, ὡς τὸ προαναφερθέν (Πί ν. 457 γ).⁷

Τὰ ὡς ἄνω μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

5. Πρβλ. Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικὲς ἐρευνες εἰς τὴν Θράκην, σ. 57 - 58.

6. Πρβλ. Γ. Μπακαλάκη ἔ. ἀ. σ. 90.

7. Πρβλ. Σ. Κυριακίδης, Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος, 1931, σ. 10 κ.έ. (Θρακικὰ ταξίδια) εἰκ. 11.

A. K. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

*

EXCAVATIONS IN SAMOTHRACE

(Plates 458 - 461)

It is a pleasure to send our sponsors, friends and colleagues the customary spring report on our activities during the past year. They have, again, been two - fold in nature, consisting both of excavation in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace as part of the program of the American School of Classical Studies in Athens and of further work on forthcoming volumes of Bollingen Series LX: *Samothrace*, Excavations conducted by the Institute of Fine Arts, New York University.

This season's campaign was once again divided between the Sanctuary and the nearby South Nekropolis (Pls. 458 - 461). Excavation in the Sanctuary, under the continuing sponsorship of the Charles and Rosanna Batchelor Memorial, Inc., was conducted from mid - June to mid - August under the supervision of our field director, James R. McCredie. He was assisted by the Misses Ellen Davis, Iris C. Love, and Nancy Patterson and Messrs. Philip Oliver - Smith and Samuel R. Peterson. Nicholas D. Ohly and Alfred Fraser served as architects. This year, too, we were fortunate in obtaining the invaluable assistance of Mr. Triandaphylos Kontogeorgios, chief restorer of the National Museum in Athens. We are grateful to the director of the Museum, Mr. Christos Karoussos, for his generous cooperation in making Mr. Kontogeorgios' services available to us.

This phase of our activity was preceded from early May to mid - June by another intensive period of excavation in the South Nekropolis under the joint supervision of Mrs. John Dusenbery and Mr. Andreas Vavritsas, with the assistance of Miss Elaine P. Loeffler and our senior restorer, Georgios Kontogeorgios. They were joined, for some weeks, by Mrs. James Sheridan and Miss Shirley Alexander of the Conservation Center of the Institute of Fine Arts, whose initial participation in our field work we are pleased to announce. As in previous years, we are indebted to a faithful anonymous donor for the means to carry on this portion of our work. Mrs. Dusenbery's summary of the chief results of this final large - scale campaign in the South Nekropolis will follow shortly.

Our objectives in the Sanctuary were two: to pursue the investigation of the great Stoa dominating the Western Hill begun in 1962

and to inaugurate definitive study of the splendid propylon giving access to the Sanctuary from the ancient city long known as the Ptolemaion.

You will recall that the Stoa, one of the largest in Greece, measuring ca. 104.30 x 13.90 m. faced east, overlooking the southern part of the Sanctuary. Built of white - stuccoed poros limestone, apart from its tiled roof and terracotta lateral simas, its chief external feature was the long Doric colonnade that constituted its open façade. On the interior, its walls were stuccoed, painted and moulded to simulate drafted - margin masonry. Quantities of additional fragments of this red, white and grayishblue stucco were recovered, including more pieces bearing letters from the inscriptions stamped and incised on these walls, as we continued our excavation within the building this past summer. By the end of the season, nearly thirteen hundred blocks of its superstructure had been removed from the surface of the Stoa and placed in fields along its eastern, western and southern sides. Only some hundred odd additional blocks lying over the centre of the building await transport to these fields. In the meantime, Mr. Ohly has completed its plan and begun the arduous task of measuring and drawing these hundreds of blocks.

Certain facts of prime importance for the history and reconstruction of the Stoa emerged from our investigations within it. Last year we reported that a trench 2 m. wide and 30 m. long excavated down the centre of the building from its southern foundation northward and carried below the lower surface of its lateral foundations revealed no trace of foundation for an interior colonnade. In 1963, we dug two trenches in the northern part of the building, one 4 m. wide across its full interior width (ca. 8 - 12 m. south of the inner corners of the northern foundation), and a second, at right angles to the first, extending down the centre of the building from 12 - 26 m. south of the northern foundation and having a width of 4 m. They revealed the existence, at approximately 6 m. intervals, of a series of three compact groups or platforms of boulders at a uniform level well below that of the original floor which can scarcely be interpreted in any other fashion than as sub-foundations for an interior colonnade spaced at double the 3 m. intercolumniations of the outer Doric order. François Sal-

viat's suggestion (*BCH*, LXXXVI (1962) pp. 299 f.) that the Ionic drums and capitals found among the blocks of the Stoa should be ascribed to such an interior colonnade is thus confirmed and the building begins to acquire shape as a long, low structure clinging to the wind-swept hill that overlooks the Sanctuary.

The singular variation in structural technique whereby such sub-foundations were employed in the northern third (or more) of the building but omitted toward the south appears to be but one feature of the careful adjustment of the Stoa to its site. For our transverse trench, dug to the very bottom of the lateral foundations in this northern part of the building, reinforced last year's observations. Here, the inner face of the eastern foundation stands some 3.40 m. high, of the western, 4.70 m., and the latter was built of fourteen courses as opposed to the solitary foundation course required at the southern end of the building. It is apparent that, at the north, the brow of the hill drops sharply, especially toward the westernmost river valley of the Sanctuary, and that the builders of the Stoa were forced to raise and broaden the terrain at the north to accommodate its great length, while, at the south, it could be placed directly on firm natural soil. Hence the need for deeper foundations, whether external or internal, in the northern part of the building.

The same transverse trench and an extension of it carried to the east of the building revealed the existence of a series of walls or foundations, most of them running in an approximately north-south direction, which antedate the Stoa. We hope to clarify the nature and date of these earlier structures that preceded the Hellenistic Stoa on the Western Hill in the course of the coming campaign. The extensive ceramic fragments present in the fill beneath the floor level in this part of the building will also help us to arrive at a more precise date for it than has hitherto been possible. Among them was one delightful earlier object: a black-glazed salt-cellar incised on the under side of the foot with a theta dedicating it to the Samothracian Gods — a tangible illustration of Gallimachus' epigram (47) referring to a poor man who dedicated just such a vessel to these saving divinities.

Excavation of a broad strip along the entire eastern side of the Stoa and of the area immediately to the north of the fieldstone terrace wall

that encloses the Nike Fountain and runs westward behind the southern wall of the Stoa brought to light four of the five bases recorded by our nineteenth-century predecessors (A, C, D, E) and still another, hitherto unknown base directly before the terrace wall and somewhat to the east of the southern end of the façade. Though the bases noted by the Austrians are sadly destroyed and not always correctly placed or located on their plan (Monument E, for example, stood between C and D rather than to the north of them), they, like the two additional foundations that we have uncovered thus far, attest the presence of a dense sequence of marble monuments of varied size and shape before the long, low façade of the building. The newly discovered base (ca. 6.07 m. wide × 1.70 m. deep), which retains a large part of the lowest marble course of such a monument, is situated somewhat to the east of the southern corner of the façade, close to the terrace wall.

In tracing the line of that wall as it passes to the south of the Stoa, we encountered still another lower retaining wall between it and the building. Built to support a terracotta pipeline laid well above the original ancient ground level in this area, it implies more extensive late-antique activity in this quarter of the Sanctuary than we have observed elsewhere, and appears to belong to the dark era between the official closing of the Sanctuary and its destruction by earthquake in the sixth century A. D. Our work in this melancholy area yielded one remarkable sporadic find: a gilded silver brooch in the form of a pelta. Each of the two outer points of the scalloped shield terminates in a helmeted head; the inner projection is surmounted by a child's head and, on axis with it, below the pelta, there hangs a comic mask. The body of the shield was originally embellished with three appliques: a centrally placed krater flanked on each side by a putto riding a dolphin. The figure on the right has vanished. Otherwise this rare piece of late Hellenistic or early Roman jewelry is well-preserved.

Our second objective was to begin thorough investigation of the great Ionic propylon dedicated by Ptolemy II. Like certain other buildings in the Sanctuary, this mighty entrance to it was partially explored by our Austrian predecessors. Yet many significant problems in

connection with its restoration and function, in particular, the fashion in which one crossed the eastern river valley and entered the Sanctuary from it remain to be solved before this unique structure built over a cut-stone barrel vault can be properly published. In the ninety years since its first exploration, the northwest corner of the foundation, including the spur wall toward the valley, has collapsed and the then well-preserved forecourt has been largely stripped of its marble pavement — a graphic example of the local vandalism to which the Sanctuary was subjected before its antiquities were protected. Otherwise removal of vegetation from the ruin and its periphery revealed a picture astonishingly close to that recorded in the Austrian photographs, especially on the southern side of the building, where the majority of blocks spewed out over the irregular terrain lie precisely where they did at that earlier date.

In the course of this first season's work, we cleaned the foundation of the building and of its marble forecourt in order to allow Mr. Fraser to record its plan — a task he virtually completed. We also began to carry off the marble blocks of the collapsed superstructure lying to the north and east of it and to place them in our customary nearby block fields for future study. Some hundred and seventy marbles were thus assembled, including precious fragments of the Ionic capitals, lion's head waterspouts and antefixes, and of the floral akroteria that adorned this building, too, in traditional Samothracian fashion. Among them was a presumably lost portion of the eastern dedicatory inscription bearing the letters *HPΩN* (cf. *Samothrace*, Vol. 2, Part I, 11).

The lost marble pavement of the forecourt proves to have rested on shallow rails of porous limestone set at right angles to the eastern foundation and separated from each other by a packing of earth and fieldstones. The same material and a related structural scheme is largely used in the foundation of the propylon itself, there coupled, however, with the grey-brown marine limestone only otherwise employed in the Sanctuary for the foundation of the Altar Court.

The extant blocks of the marble border that once framed the forecourt suggest that the processional road from the city to the Sanctuary was unpaved, for their outer surface is smoothly

dressed. In an initial search for the termination of this road immediately to the east of the forecourt, we uncovered what appears to be a unique pipeline just below the ancient ground level. It consists of an east-west line lying directly opposite the centre of the eastern façade and a connecting north-south line parallel to the forecourt. Set in a carefully prepared clay bedding, both lines are composed of lengths of terracotta piping ca. 0,32 m. long fitted at each joint with broad lead collars, presumably to provide greater pressure. A similar fitting encloses the junction of the two lines. Whether these lines led water from the still copious springs of the city to the Sanctuary or formed part of a drainage system intended to protect the massive substructure of the propylon from damage and deterioration by water seeping down from the sharply rising terrain toward the city remains to be seen. But the downward direction of the flow, whether from east to west or north to south, has been established. Both the northern and eastern terminations of these lines disappear beneath low fieldstone retaining walls whose date and function await clarification.

Throughout this area to the east of the Ptolemaion, we found quantities of fine, if fragmentary, terracotta statuettes of the Hellenistic period. Washed down from some as yet unknown source on the higher slopes to the north and east, they included types previously found in the South Nekropolis (nude seated female figures and boys clad in cloaks and caps) as well as a number of varieties not hitherto known in Samothrace.

I am glad to conclude this section of my report with the welcome news that thanks to the cooperation of the Service of Antiquities and Anastelosis of the Royal Greek Government and especially of its director, Mr. J. D. Kondis, we were able to begin dismantling and rebuilding portions of the eastern wall of the Anaktoron, an action essential for its preservation. The disfiguring props with which the third bay of this handsome polygonal wall had been provisionally retained in the last years have been removed and it has been restored to its original appearance and stability. The speed and success with which this repair was made give hope that the additional areas of the wall requiring such treatment may be equally effectively rebuilt and that, another season,

it will be safe to pursue our investigation of the forebear of this hall for initiation into the mysteries, the Proto - Anaktoron discovered in 1961.

Turning now to our third season of excavation in the South Nekropolis, Mrs. Dusenbery reports as follows:

«According to the program suggested in the nekropolis report for 1962, we continued to extend our excavation upstream, toward the south. To do this it was necessary to acquire some property, and we bought a strip of land about fifty by one hundred feet running east - west, south of and adjacent to our previous excavation site, and moved the boundary fence of the archaeological zone to include it.

The subsoil (hardpan) along the edge of the ravine in this new area continued trending sharply downward south of the sites of the deposits of archaic cremation vases, which constituted such a spectacular part of the finds of 1962. Under the thick layer of topsoil in this section was a depression in the hardpan which formed a kind of tributary ravine, running west to east down into the river. Along its northern edge, aside from the archaic vase deposits, there was a large pyre site, with carbonized matter nearly two meters thick in some places, of which we had excavated a part in 1962. The blackened earth contained a great number of small and sometimes fragmentary objects such as ceramic sherds, including many which were figured, and archaic bronze fibulae, of which we now have a remarkably large and varied collection. In the same area, we found several coins, among them a silver coin of the fifth century B.C., with a head of Athena on the obverse, which may be a hitherto unknown Samothracian type.

Sunk into the hardpan of the banks and the bed of this branch ravine were a number of single cremation burials of the archaic and classical periods which yielded both Attic figured vases and new examples of the important local archaic ceramics.

It now seems that the north bank of this depression marked the southern edge of the thickly congested section of the nekropolis. However, the little gully was apparently in continuous, if sparing, use for burials, to judge from the many fragments of archaic, classical and Hellenistic ceramics and other objects found in its fill. At some time in the early Roman period,

there seems to have been a serious washout which disrupted or destroyed most of the tombs installed there, except for the ones at the very lowest levels. Shortly afterward, the depression seems to have been filled in, and a number of rough stone walls built across it near the surface to retain the fill earth. Here and there a few Roman burials were later installed in this new fill. We can only regret the destruction of the earlier tombs, which caused so many interesting objects to lose their contexts and many more, no doubt, to be washed away.

The south side of this little ravine, of which a band about five yards wide is inside our fence, was only partially excavated. It was a very thin layer of topsoil and probably contains few tombs. Beyond the fence, we carefully explored the surface, as well as the banks and bed of the big ravine, following the course of the river for several hundred yards to the south and southeast of the nekropolis to a point high on a ridge of the mountain. It seems clear that burials continue throughout this area, although it could not be determined from surface indications whether any parts of this continuous burial ground were as densely populated as the section we have excavated. At the top of the ridge, where there are some strangely formed outcroppings of Samothracian marble, graves are visible over a wide area, nearly all of them surrounded by small rectangular or circular precincts of stones.

The most interesting results this year, with important new material, came from the western part of the new sections. Here, as in the western sections excavated in 1962, the subsoil was not far below the surface, and partly sunk into it we found a number of rich and interesting Roman burials. They belong to a slightly later period than those discovered last year, and thus contribute new material in new combinations.

From one of these tombs came the most unusual single object of the campaign: a ceramic bowl on a pedestal decorated with reliefs showing Dionysiac masks and cult objects and covered with golden-yellow lead glaze. From the shape, which may be compared with the Arretine vases known as kraters, this interesting pot may be dated in the period 10 - 20 A.D., and it gives a most useful date for the glass, bone, bronze and ceramic objects found with it.

We also uncovered a remarkable series of at least six tile tombs of the same period. These

were not only richly equipped with glass vessels, jewelry, bone objects and other artifacts, but, instead of being placed helter - skelter like all the other tile tombs we have excavated, were neatly laid out in a hollow square. In this group of tombs we were able to observe evidence of an earthquake which must have occurred not long after their installation. The north side of the square remains to be excavated in 1964.

In 1963, as in previous years, we have been fortunate in finding a large amount of interesting material, most of it from epochs not previously represented. For example, to speak of one realm only, with the 1963 additions our collection of blown glass objects has become quite large and important. The pieces are not only of intrinsic interest, but of particular significance because so many have been found in large and datable groups. The results of the work should cast considerable light on the ill - documented earliest phases of one of the most important of Roman industries. In all, the material promises to amplify greatly our knowledge of life and death in ancient Samothrace».

While excavation was being carried on in the South Nekropolis, Mrs. James Sheridan, staff chemist of the Conservation Center of the Institute of Fine Arts, spent a fortnight in Palaiopolis to make a field survey of the types of soil and soil conditions characteristic of both the Sanctuary and the adjacent nekropolis. Numerous samples of soil as well as tiny fragments of ceramics and glass were taken to New York for laboratory analysis. The results of this work promise to be of considerable value, especially in connection with the proper handling and preservation of our pottery and glass which, as has long been noted, reflect exposure to unusual physical conditions. We are grateful to the Service of Antiquities and Anastelosis and to our sponsoring institutions, the American School of Classical Studies and the Institute of Fine Arts, for having made this study possible.

It is our expectation that during the forthcoming spring campaign such additional field-work as we contemplate in the South Nekropolis will be completed and that our future activities in this sphere will be concentrated on the preparation of Vol. 8, Part II: *The Necropoleis*.

This brings me to the second phase of our work. I am happy to announce that Vol. 4, Part II, *The Altar Court*, by Professor Lehmann and Denys Spittle, with contributions by Iris C. Love, Elaine P. Loeffler and Martha Leeb Hadzi, including an appendix on the inscribed ceramics found in both the Hall of Votive Gifts (Part I) and the Altar Court has just been published. During the summer, Mr. Shaw made progress on his revision of the reconstruction of the Arsinoeion and Miss Love, Mr. Jones, Mr. Oliver - Smith and I continued our work on the Hieron, the next volume scheduled for publication. Two aspects of that work deserve brief mention: reconstruction of the Roman replacement of the original late Hellenistic floral akroterion above the rear pediment and confirmation of the date of the akroterial replacements, both figural and floral. Investigation of the fragments of the floral akroterion in Vienna allowed us to establish its reconstruction. As anticipated, it proved to be a variation on the scheme of its Hellenistic predecessor almost identical with it in height (2.04 m. as opposed to 2.03 m.) but less fragile and open in form. Like the akroterial Nike in Vienna, it can be now dated in the early Imperial age (Augustan - Tiberian) thanks to further study of the ceramic contexts in which the original, replaced akroteria were found and reflects the extensive renovations made throughout the Sanctuary at that time in the wake of widespread damage to the monuments, presumably by earthquake.

Finally, let me say that a detailed report on the campaigns of 1962 - 63 will be published by Mr. McCredie in *Hesperia* late this year and that the first of a pair of articles by Mrs. Dusenbery on the work of the last two seasons in the South Nekropolis will appear in the autumn issue of *Archaeology*.

It was our pleasure to welcome an unusual number of professional visitors to Palaiopolis last summer and to benefit from their comments and reflections on the site. We hope that many more of you will visit us in the coming months.

PHYLLIS WILLIAMS LEHMANN
Acting Director

Haydenville, Massachusetts
April, 1963

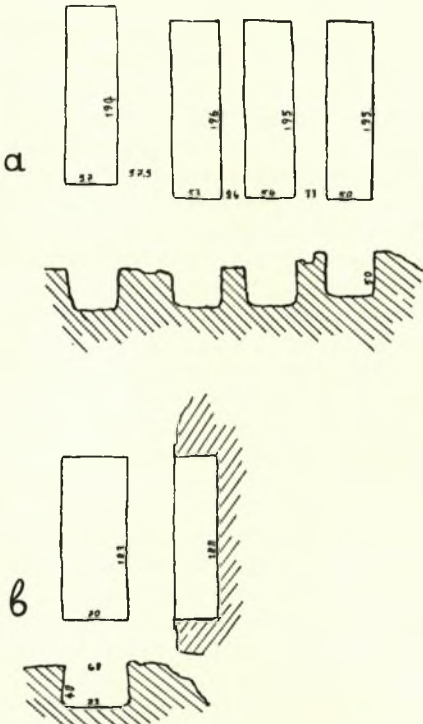
*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΛΗΜΝΟΣ

Σώκαστρον Καμινίων

Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τούτου, γνωστοῦ ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀνευρέσεως τῆς λεγομένης «τυρρηνικῆς»¹ στήλης, εὑρίσκεται συστάς τάφων λελαξευμένων ἐπὶ τοῦ βράχου, ἡ ὁποία ἔχει περιγραφῆ ὑπὸ τοῦ

Σχέδ. 1. α. Συστάς τάφων εἰς Σώκαστρον Καμινίων, β. Μεμονωμένος τάφος παρά τὰ Καμίνια

1. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐντάξεως τοῦ περιφερειακοῦ (ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖκόν ἑλληνικόν) πολιτισμοῦ τῆς Λήμνου καὶ τὴν ἀδυναμίαν συνάψεως τούτου πρὸς τὸν ἑτρουσκικόν εἶχεν ἤδη θέσει ὀρθῶς ὁ Fredrich εἰς τὸ ἄρθρον του Lemnos ἐν AM 31 (1906) 83 - 86. Ἐν τούτοις, ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἀποδειχθεῖσα λανθασμένη ὀνομασία εἰς ἔργα τῆς πρωτολημνιακῆς τέχνης διατηρεῖται ὄχι μόνον διὰ τὸ μεμονωμένον τοῦτο εὑρημα ἀλλὰ καὶ ἐπιδεικτικῶς — σαφῶς πλέον ἐκ φυλετικῆς καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἐθνικιστικῆς νοοτροπίας — ἀποδίδεται εἰς ὀλόκληρον περίοδον πολιτισμοῦ (τὴν πρὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἐποικισμοῦ τῆς νήσου), τόσον ὑπὸ τοῦ Della Seta, Arte Tirrenica di Lemno ἐν AE 1937(B) 629 - 654, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ D. Mustilli, La Necropoli tirrenica di Efestia, Ann. 15/16 (1930/32).

Καὶ τοῦ μὲν πρώτου ἡ προσπάθεια τείνει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀνεξάρτητον ἐκ τῆς (ἑλληνικῆς) ἀρχαϊκῆς τέχνης καὶ κατ' εὐθειαν ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς διαμόρφωσιν τῆς ἐγχωρίου πα-

C. Fredrich² καὶ τῶν Ch. Picard - A. J. Reinach³. Τῶν τάφων τούτων παρέχω ἐδῶ φωτογραφίαν (Πί ν. 462 α) καὶ σχέδιον (Σχ ἐ δ. 1 α). Ἐτερον μεμονωμένον ὁμοειδῆ τάφον παρετήρησα ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν, πρὸς τὰ ΒΑ-Α. εἰς θέσιν Παλιῶς Μπαχτσῆς (Σχ ἐ δ. 1 β).

Συλλογὴ Νέας Κούταλης

Μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Ἰ. Ἀλευροπούλου οἱ ἀπὸ τὴν Κούταλην τῆς Προποντίδος καταγόμενοι σπογγαλιεῖς, οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς συνοικισμὸν ἰδρυθέντα κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ κόλπου τοῦ Μουδρου, προσεκόμισαν τὰ κατὰ τὰς καταδύσεις τῶν ἀνασυρόμενα ἀρχαῖα, ἅτινα ἀπετέλεσαν μικρὰν συλλογὴν ἐν τῷ σχολεῖῳ στεγαζομένην καὶ ἀριθμοῦσαν τὸ θέρος τοῦ 1963 εἴκοσι πέντε ἀντικείμενα.

Τὰ πλεῖστα τούτων εἶναι, ὡς συνήθως, ἀγγεῖα. Ὑπάρχουν, ὅμως, καὶ τέσσερα μολύβδινα ἀντικείμενα, ὧν τρεῖς ἀνισομεγέθεις ἐσχάροι (αἱ δύο μικρότεραι (Πί ν. 462 δ), τὸ δὲ τέταρτον ἐπιμηκες ρομβοειδὲς ἔλασμα⁴).

Ἀπὸ τὰ εἴκοσι καὶ ἑν ἀγγεῖα τὰ δώδεκα εἶναι ἀμφορεῖς, δέκα ὀξυῦθμοι καὶ δύο βληματοσχημοὶ ρωμαϊκοί. Εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ὥσαυτως ἐποχὴν ἀποδοτέοι τρεῖς εὐρύστομοι πρόχοι (Πί ν. 462 β). Τὰ λοιπὰ ἕξ ἀγγεῖα εἶναι νεωτέρων χρόνων: ἐν ἰταλικόν τῆς Ἀναγεννήσεως (οἰνοχόη τύπου Φαγέντσας), τὰ δὲ λοιπὰ τῆς Τουρκοκρατίας. Μεταξὺ τῶν τελευταίων διακρίνονται διὰ τὴν ἐλαστικότητα τοῦ μεταλλικοῦ σχήματος (τὸ ὁποῖον εὐρύτατα ἐχρησιμοποίηθη καὶ ὡς κοσμητικὸν στοιχεῖον εἰς ὀρειχάλκινα σκευὴ καὶ κασέλας) δύο λαδικὰ ἢ μπρίκια (Πί ν. 462 γ). Ἐνδιαφέρων, τέλος, εἶναι καὶ ὁ — νεώτατος ἀσφαλῶς πάντων — πλαστικῶς κεκοσμημένος ἀμφορεὺς (Πί ν. 462 ε), ὅστις, παρά τὴν ὑπὸ τὴν ἐπι-

ραγωγῆς, ὁ δὲ δεύτερος, ἐπειτα ἀπὸ ὑπερβολικὰ ἐκτεταμένας ἀναζητήσεις ἐπαφῶν, καταλήγει ὀδυσιαστικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ Fredrich περὶ ὑπάρξεως πολιτιστικῆς ἐνότητος τοῦ θρακοφρυγικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου, εἰς δν περιλαμβάνει καὶ τὴν Λήμνον. Ἀμφότεροι ἀναγκάζονται νὰ παραδεχθῶν ὅτι δὲν δύναται ν' ἀνιχνευθῆ συνάφεια πρὸς τὴν ἑτρουσκικὴν τέχνην καὶ δικαιολογοῦν τὴν διατήρησιν τοῦ ὄρου τυρρηνικῶς ἐκ τῆς ἀναγωγῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν περὶ οἰκίσεως τῆς νήσου ὑπὸ Τυρρηθῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐπιχειρεῖται πλέον ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρευνῇ. Λόγφ τῶν συγχύσεων, ἅς θά ἐπέφερον ἡ ἀναζητήσις συνδέσεως πρὸς τὰς (συχὰ παραλασσοῦσας) μυθολογικὰς παραδόσεις.

2. Fredrich ἔ. ἀ. 252 - 253.

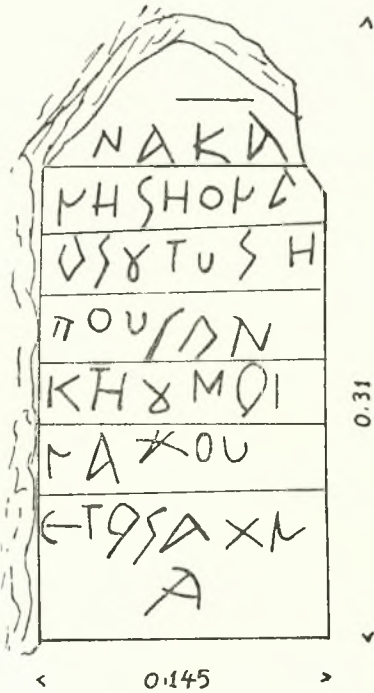
3. BCH 36 (1910) 341 - 342.

4. Ταῦτα κατὰ τὴν γνώμην τῶν σπογγαλιέων ἀπετέλουν ἀγκυρᾶς· ἡ ἄποψις ὅμως αὕτη καὶ δυσερμηνεύτος φαίνεται καὶ στερεῖται μαρτυριῶν ἐκ τῶν μνημείων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς.

ρειαν τῆς θαλάσσης ἀπέλειαν τῆς βαθυκασάνου ἀλοιφῆς του, εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν Τσανάκ - Καλέ, τὴν γνωστὴν ἀπὸ τὰ εἰς τὰ Δαρδανέλλια,⁵ ὑπὸ ἔντονον εὐρωπαϊκὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς κραυγαλέον μαρμάκ, κατασκευαζόμενα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἄγγεϊα.

Ἄλεξόπουργος

Δύο μόλις χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς Νέας Κούταλης, πρὸς τὸ χωρίον Πεσπέραγος, εἶχον ἤδη ἐπισημανθῆ μεσαιωνικὰ λείψανα εἰς τὴν μετὰ τὸ χαρακτηριστικὸν βυζαντινὸν ὄνομα θέσιν Ἄλε-

Σχέδ. 2. Ἰδρυτικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παντοκράτορος εἰς Λῆμον

ξόπουργος, περὶ τὴν διαλελυμένην Μονὴν τοῦ Παντοκράτορος. Μερικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς πλᾶξ θωρακίου ἐκ τραχεῖτου, μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου καὶ μαρμάρινος οὐδὸς ἀναγονται εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἢ τὴν πρώιμον βυζαντινὴν ἐποχὴν. Εἰς τὴν αὐτὴν πιθανῶς περιόδον ἀνάγεται ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμαρίνου τεμαχίου ἐντετειχισμένου εἰς ἀγροτικὴν καλύβην περὶ τὰ 200 μ. δυτικώτερον, ὅπου ἀναγιγνώσκεται: *Κ(ύρι)ε σόσον τὸν λαόν σου καὶ [- -] Ἀμήν.* Ἄλλη νεω-

5. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τους Τσανάκ - Καλέ, ἦτοι Στενὰ τῶν ἀγγείων (τσανακίων).

τέρα ἐπιγραφή (Σχέδ. 2), μνημονεύουσα ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ ἐν ἔτει 1691, εὑρηται ἐντετειχισμένη εἰς τὰ νεκτικὰ κελλία, παρὰ τὴν ἐπίσης προσφάτως ἀνοικοδομηθεῖσαν ἐκκλησίαν. Ἐκ τῶν ὑπογείων τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας ἐξήχθησαν τρεῖς εὐρυγαστροὶ πίθοι, ἀποκειμένοι νῦν βορείως ταύτης. Πρὸς τούτους ἴσως συνδέεται πιεστήριον ἐκ μελανοτέφρου τραχεῖτου εὐρισκόμενον περὶ τὰ 50 μ. δυτικῶς τῆς ἐκκλησίας.

Σέλινα

Ἐκτεταμένα λείψανα ἀρχαίου οἰκισμοῦ παρατηροῦνται εἰς κλειστὴν κοιλάδα περὶ τὰ 20' ΒΑ. τῆς Μυρίνης μετὰ πολλὰ μεταβυζαντινὰ καὶ τινα κλασσικὰ ὄστρακα. Πρὸς τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς κοιλάδος καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς Ἀννέτας Παντελιᾶ, εὐρίσκεται σημαντικὸν κτήριο, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξήχθησαν εὐμεγέθεις εἰργασμένοι λίθοι (παραστάδες, ὑπέρθυρα κλπ.) ἐξ ἐγχωρίου λευκοῦ τραχεῖτου. Εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον τῆς κοιλάδος, πρὸς τὰ ΒΑ., ἀπόκειται καὶ μονολιθικὸν τριβεῖον. Ὑψηλὰ, δυτικῶς, παρὰ τὸ ἐξωκκλήσιον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἀπεγυμνωμένης ἐπιφανείας τάφοι κιβωτιόσχημοι.

ΛΕΣΒΟΣ

Γέρα

Ὁ ἀγρότης Γ. Δ. Ψωμᾶς προσεκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης ἀττικὸν ληκύθιον τῶν περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνων, εὐρεθὲν κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀναλημάτων τῶν ἐλαιῶν εἰς τὸ εἰς θέσιν Μοναστηράκι, παρὰ τὸν Αὐλώνα, τὸ δυτικὸν τοῦ στομίου τοῦ Κόλπου τῆς Γέρας, κτήμα του. Ἐπιτόπιος ἐξέτασις ἔδειξε τὴν ὑπαρξίν τοίχων ἐκ μικρῶν σχιστολίθων, μόλις ἀναφανέντων ἐκ τῆς πρὸς θεμελίωσιν τῶν ἀναλημάτων ἐσκαφῆς ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κλιτύος, ὀλίγον ἄνωθι τοῦ ἀγροτικοῦ οἰκίσκου τοῦ καλλιεργητοῦ. Τεμάχια πίθων, καθὼς καὶ ἀβαφῶν καὶ μελανοτέφρων (λεσβιακῶν) ἀγγείων, συνδέονται πρὸς τοὺς τοίχους τούτους, ὁ χαρακτήρ τῶν ὁποίων δὲν δύναται ἀκριβέστερον νὰ προσδιορισθῆ ἄνευ περαιτέρω σκαφῆς.

Μυτιλήνη

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Χωράφας δὲν ἐσημείωσεν οὐσιαστικὴν πρόοδον, λόγῳ καθυστερήσεως τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν πέριξ οἰκῶν, ἢ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων ἐμποδίζει τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς (βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1963).

Ἄφθονον ὑπῆρξε τὸ συγκεντρωθὲν ὕλικόν, ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἀναεώσεως τῶν λιθοστρώτων τῶν βορειοδυτικῶν συνοικιῶν τῆς παλαιᾶς πόλεως (Ἁγίου Γεωργίου καὶ Ἁγίου Συμεῶν), ἀποτελούμενον σχεδὸν ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ τουρκικὰς ἐπιτυμβίου στήλας (μεζάρια) (Πί ν. 463 α) καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά (Πί ν. 463 β, δ). Τυπικὸν ἐπίσης περίθυρον τῆς Τουρκοκρατίας (Πί ν. 463 γ) παρεδόθη, ὁμοῦ μετ' ἄλλου ὕλικου, ἐκ κατεδαφισθέντος μανδροτοιχοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κρήνης, τῆς ἀπὸ τοῦ βορείου λιμένων (Ἐπάνω Σκάλας) εἰς τὸν κατὰ τὴν ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον θέατρον δυτικὴν κλιτὸν τῆς πόλεως συνοικισμὸν ἀγούσης ἀρτηρίας. Τὰ ἄλλα ἐκεῖθεν κομισθέντα τεμάχια περιλαμβάνουν τμῆμα ὑστερορωμαϊκῆς σίμης μὲ πλούσιον φυτικὸν διάκοσμον, δύο τεμάχια πλακῶς θωρακίου μὲ ἐπιπεδόγλυφον σταυρὸν καὶ ταπεινὸν ἐπίκρανον μὲ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου περιβαλλόμενον ὑπὸ ὄλως σχηματικῶς, δι' ἐγκαρῆξεως μόνον δηλουμένων φύλλων (Πί ν. 463 ε). Παρεμφερές μικρὸν ἐπίκρανον ἀνευρέθη εἰς τὰ θεμέλια τοῦ παρά τὴν μητροπόλιν ἀνεγειρομένου ἐκκλησιαστικοῦ οἰκοτροφείου (Πί ν. 463 ζ). Τὰ δύο ταῦτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέροντα, ὅτι φαίνονται μᾶλλον πρῶϊμα βυζαντινὰ ἢ παλαιοχριστιανικὰ, ἀντιπροσωπεύοντα οὕτω περίοδον οὐδόλως σχεδὸν διαπιστωμένην μνημειακῶς ἐν τῇ νήσῳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀφθονώτατα λείψανα τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς (πρβλ. κατωτέρω περὶ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ νήσῳ).

Ἐρεσοῦ

Εἰς εἰσέτι ὄχρωματικὸς πολυγωνικὸς περίβολος, ἐκ τῶν ἀφθονούντων κατὰ τὸ δυτικὸν μάλιστα τμῆμα τῆς νήσου⁶, ἐπεσημάνθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἐρεσοῦ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ Ἀντίσσης δημοσίας ὁδοῦ, ἰδιότυπον πολυγωνικὸν σύστημα (Πί ν. 464 α). Οὗτος ἀφ' ἐνός μὲν θὰ ἐξησφάλιζε τὰ πρὸς τὴν Ἀντίσσαν ὄρια τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ θὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἐπίβλεψιν τῆς ὑποκειμένης βαθείας κοιλάδος τοῦ μεγάλου Λάκκου, ὅπου πέρυσιν ἀνεγνωρίσθησαν ἐρεῖπια βυζαντινοῦ ναυδρίου ἐντὸς ἐκτεταμένου ἀρχαίου οἰκισμοῦ (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 269).

Ἄλλοι ὄχρωματικοὶ πύργοι εἶχον σημειωθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Koldewey,⁷ ΒΔ. τῆς Ἐρεσοῦ εἰς τὴν παρά τὸ Σίγρι κοιλάδα τῆς Τσιχλιώντας. Τὰ

παρεχόμενα ὁμῶς ὑπ' αὐτοῦ στοιχεῖα φαίνονται ἑλλιπῆ καὶ δὲν παρέχουν ἱκανοποιητικὴν εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως τῶν σωζομένων λειψάνων. Οὕτω κατὰ τὴν ΒΔ. ἀπόληξιν τῆς κοιλάδος, εἰς τὴν φέρουσιν τὴν χαρακτηριστικὴν ὄνομασιν Λεσβάδος θέσιν, διακρίνεται σαφῶς ἐπὶ τῆς κλιτύος περίβολος καὶ ὑπὲρ αὐτὸν θεμέλια κτηρίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μεγαροειδές, ἀνάλογον πρὸς τὰ οἰκήματα τῆς Ἀρίσβης⁸. Τὸ δεύτερον τῶν ὑπὸ τοῦ Koldewey σημειουμένων ὄχρωμάτων εὐρίσκεται κατὰ τὴν βορείαν παρεῖαν τῆς μικροτέρας ἀνατολικῆς κοιλάδος καὶ εἰς τὴν στάνην τοῦ Παναγιώτη Γερακέλου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφθονον ἀρχαῖον ὕλικόν ἔχει χρησιμοποιοῦν. Τὰ ἐδῶ ὄρατὰ λείψανα μαρτυροῦν μέγα συγκρότημα κτηρίων ἐκ πλίνθων τεφροῦ ἢ ροδίζοντος τραχείτου.

Κατὰ τὴν ΒΔ. ἐσοχὴν τῆς κοιλάδος, εἰς θέσιν Σπήλιος, εὐρίσκεται ἐπιγραφή κεχαραγμένη βουτροφηδὸν ἐπὶ στήλης τεφροῦ τραχείτου σωζομένης κατὰ τὸ δεξιὸν ἡμισυ. Ἡ ἐπιγραφή, ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν κατεστραμμένη ἦν, λόγῳ φθορᾶς τοῦ λίθου, μὲ δυσκολίαν ἀναγινώσκεται, λόγῳ τῆς ἀνωμάλου ἐπιφανείας τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ μικροῦ σωζομένου μέρους ἐκάστου στίχου (Σχ ἐ δ. 3).

Ἐντὸς τῆς Ἐρεσοῦ, ἐν συνεχείᾳ τῶν περυσινῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ εὐπρεπισμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐστερέωθη ὅ,τι ἀπέμεινεν ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ τοῦ νάρθηκος. Συνεπληρώθη τὸ κτήριον τῆς ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς καὶ ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ ἀνιχνεύσεις εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν μετὰ περισυλλογῆς ἀρχαιοτήτων. Διεπιστώθη οὕτω νέον μικρὸν τμῆμα πολυγωνικοῦ τείχους ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς ΒΔ. κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, ἐντὸς τοῦ κτήματος Λουκαδέλλη, παρὰ τὸν οἰκίσκον τοῦ Φώτη Κάκκαλου. Τὸ τεῖχος, ἐξαιρέτου δομῆς κατὰ τὸν λέσβιον τρόπον, εἶναι ὄρατὸν εἰς μήκος 4 περίπου μέτρων καὶ εἰς ὕψος 4 - 5 δόμων, στρέφεται δὲ κατ' ὀρθὴν γωνίαν εἰς τὸ ΒΑ. ὄρατὸν ἄκρον του. Παρέχω ἐνταῦθα (Σχ ἐ δ. 4) σχεδίασμα τῆς ὄψεώς του, ἐπειδὴ τοῦτο, κατασκιαζόμενον ὑπὸ μεγάλης συκῆς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φωτογραφηθῆ ἀποδοτικῶς.

Πληρέστερον σήμερον φαίνεται τὸ ἐν τῷ τοπογραφικῷ διαγράμματι τοῦ Koldewey (ἔ.ἀ. πίν. 8) ὑπὸ στοιχεῖα Q τείχος, ἀποτελοῦν, ὡς καὶ ἡ τοιχοδομία του μαρτυρεῖ (Πί ν. 464 γ), ὑστερωτέραν ἐπέκτασιν τῆς ὄχρωσεως πρὸς τὸν σκοπόν, ὅπως περιληφθῆ καὶ ὁ λιμὴν ἐν αὐτῇ.

6. Βλ. R. Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, 61 - 63 πίν. 27 καὶ ΑΔ 17/18 (1961/62): Χρονικά. 7. Ἐ.ἀ. 62 πίν. 27, 1, 2.

8. Ἐ.ἀ. πίν. 14, 1.

Τάφοι ἀρχαῖοι ἀνευρέθησαν τυχαίως:

1. Εἰς Γερακάρι Καλλονῆς (παρὰ τὸν μεσαιωνικὸν οἰκισμὸν τῶν Τριάντα), ἐντὸς τοῦ κτήμα-

Σχέδ. 3. Ἐπιγραφή εἰς Τσιχλιώνταν Ἑρεσοῦ

τος Κουρουκλή, τάφος περιέχον κύλικα μελαμβαφή καὶ μόνωτον φιάλην τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

2. Εἰς Ἅγιον Παῦλον Βασιλικῶν, κατὰ τὴν ΒΑ. παραλίαν τοῦ Κόλπου τῆς Καλλονῆς, νοτίας τῆς Πύρρας (καὶ τῆς Ἀχλαδερῆς) καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ὀδυσσεῶς Παντελῆ, εἰς θέσιν Ξηρό, περιέχον μελαμβαφῆς ἐγχώριον φιαλίδιον

καὶ μικρὸν ἐγχώριον ἀνοικτότεφρον ἀμφορίσκον μὲ πεπιεσμένον λαϊμόν⁹, τοῦ 5ου ἐπίσης αἰ. π.Χ.

3. Εἰς Ἀχλαδερὴν, περὶ τὰ 100 μ. ΒΑ. τῶν κεντρικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ἐκεῖ ἀγροκτήματος κατὰ τὴν ἀνόρουξιν θεμελιῶν πρὸς ἀνέγερσιν ἀποχωρητηρίου, ταφή ἐντὸς πίθου, Β - Ν. προσανατολισμοῦ, ἐνθεθειμένου ἐντὸς ὀρύγματος πληρωθέντος μὲ θαλασσίαν ἄμμον (χαλίκι). Ἐκτὸς τεμαχίων ἀβαφῶν καὶ μελανῶν λεσβιακῶν ἀγγείων εὐρέθησαν τεμάχια σιδηρᾶς στελεγγίδος καὶ μεγάλη χαλκῆ πόρπη ἄριστα διατηρουμένη.

Ἐπιγραφαὶ

Ἡ κ. Ἀγγ. Χαριτωνίδου ἀνέλαβε τὴν ταῦτισιν τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ ἐπιγραφῶν πρὸς τὸν σκοπὸν ἀφ' ἐνός μὲν συμπληρώσεως τοῦ εὐρετηρίου, ὅπου πενήκοντα πέντε ἀκατάγραφοι ἐπιγραφαὶ προσετέθησαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προεργασίας τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνεκδότων καὶ ἐνδεχομένων συμπληρώσεων εἰς τὰς ἐκδεδομένας ἐπιγραφὰς τῆς Λέσβου.

Παραλλήλως προωθήθη καὶ ἡ ἐν γένει κατάρτισις τοῦ εὐρετηρίου μὲ τὴν βοήθειαν τῆς τελειοφοίτου τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Ὀλγας Σταυρίδου διὰ τῆς καταγραφῆς ὑπερτετρακοσίων ἀντικειμένων.

Βυζαντινὰ Λέσβου

Ἐφέτος διεπιστώθη ἡ ὑπαρξις μιᾶς εἰσέτι σταυρικοῦ τύπου ἐκκλησίας, τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς Κάλαμον Μιστεγνῶν. Οὕτω αἱ μέχρι σήμερον γνωσταὶ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῆς νήσου συμποσῶνται εἰς πέντε. Τὰ σχετικὰ περὶ τῆς τόσοσ πενιχρῶς ἀντιπροσωπευομένης βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου συνεκentrώθησαν εἰς ἄρθρον δημοσιευόμενον εἰς τὸ Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον (τ. Β' σ. 72 - 77).

Μεταβυζαντινὰ καὶ νεώτερα

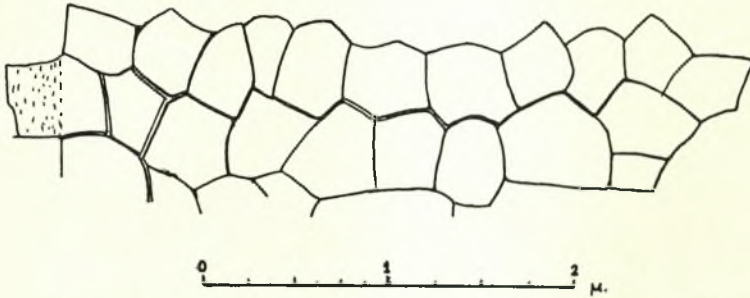
Εἰς τοὺς ὀλίγους, σχετικῶς, μονοκλίτους ναοὺς τῆς Λέσβου προσετέθησαν δύο μνημεῖα. Τὸ πρῶτον εὐρίσκειται εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὴν προμνησθεῖσαν σταυρικὴν ἐκκλησίαν περιφέρειαν τῶν Μιστεγνῶν, παραπλευρῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Στρατῆ Ταλέλη. Τὸ ἐν

9. Τοῦ σχήματος πλησιέστατον παράλληλον ἀνευρίσκειται εἰς τὸν ἐξ Ἀντίσσης, BSA 31 (1930/31) 178 πίν. 28, 3, ἐπιγραφὸν ἀμφορέα, τοῦ ὁποῦ οὕτω ἡ χρονολόγησις (ὅπως καὶ τῶν τεφρῶν λεσβιακῶν ἀγγείων γενικῶς) δύναται εὐχερῶς νὰ καταβιβασθῆ ἄρκετὰ χαμηλὰ ἐντὸς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

ερείπιοις ἐλάχιστα σφζόμενον ναύδριον τουτου των Ταξιαρχών ἔχει μικρὸν νάρθηκα μήκους 2 μ., ὁ ὅλος δὲ ναῖσκος ἔχει μήκος ἐσωτερικῶς (ἄνευ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ) 8.45 μ. καὶ πλάτος 3.20 μ.

Ἡ δευτέρα ἐκκλησία τοῦ τύπου τουτου εὐρίσκειται εἰς θέσιν Στρογγυλοῦ, δυτικῶς τοῦ Πολιχνίτου καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Στρατῆ Γό-

τέρου ναοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ διατηροῦνται ἴχνη τῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν), διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως κυρίως τῶν μεταγενεστέρων κονιαμάτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐπιμελεμένη τοιχοδομία ν' ἀναδειχθῆ καὶ αἱ ἀρχαῖαι μαρμάριναί πλίνθοι νὰ εἶναι ὄραται (Πί ν. 464 β). Κατὰ τὴν ἀποκάθαρσιν ταύτην ἐφάνη καὶ ἐπιστύλιον

Σχέδ. 4. Ἐρεσός. Τμήμα τειχῶς ἐπὶ τῆς ΒΔ. κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως

μου, σφζεται δὲ καθ' ὄλον σχεδὸν τὸ ὕψος τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ ἡμιθολίου τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ἐνῶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι κατεστραμμένη. Τὸ ὄλον κτίσμα (Σχ ἐ δ. 5) ἀποτελεῖ ἐπιμήκη σηκόν, μήκους 7.44 μ., ἄνευ ἐσωτερικῶν διαιρέσεων καὶ πλάτους 3.55 μ., μὲ τοξωτὴν θύραν πλάτους 0.94 μ. ὀλίγον ἀνατολικότερον τοῦ μέσου τῆς νοτίας πλευρᾶς. Μαρμάρινα παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ κίονες καὶ πλίνθοι ἐξ ἐρυθροποῦ τραχεῖτου ἀπόκεινται ἐν αὐτῇ.

Ζωοδόχος Πηγὴ Βριῶς

Ἐφέτος ἔγινε, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου, συντήρησις τῆς ἀξιολόγου διὰ τὴν ἐν γένει διατήρησίν της καὶ μάλιστα διὰ τὸ καλόν, καὶ δι' ἀναγλύφων μορφῶν κοσμοῦμενον τέμπλον της, ἐκκλησίας τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 19ου αἰῶνος διὰ τῆς ἀνακατασκευῆς κυρίως τῆς στέγης της.

Ἅγιοι Θεόδωροι Μυτιλήνης

Ἡ ἐκκλησία αὕτη μνημονεῦται ὑπὸ τοῦ Kol-dewey (ἔ. ἀ. 9) διὰ τὴν εδρεῖαν χρησιμοποίησιν ἀρχαίου ὕλικου, μάλιστα εἰς τοὺς κίονας τοῦ προστώου καὶ τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως. Μὲ πρωτοβουλίαν καὶ δαπάνην τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου ἐγένετο ἐφέτος, τῇ ἐπιβλέψει τοῦ ὑπογράφοντος, μερικὴ ἀποκατάστασις τῆς καὶ καθ' αὐτὴν ἐνδιαφερούσης ταύτης ἐκκλησίας, τῆς ἀρχαιότερας ἐν τῇ πόλει τῆς Μυτιλήνης (1795, ὁπότε ἀνακατεσκευάσθη ἐκ παλαιότερου μικρο-

δορικοῦ κτηρίου ἐκ τραχεῖτου (Πί ν. 464 δ), τὸ ὁποῖον προσφωῶς ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς πλαγίας πλευρᾶς τοῦ προστώου.

Μνημεῖα τῆς Τουρκοκρατίας

Οἰκία Βαρελτζίδενας ἐν Πέτρα

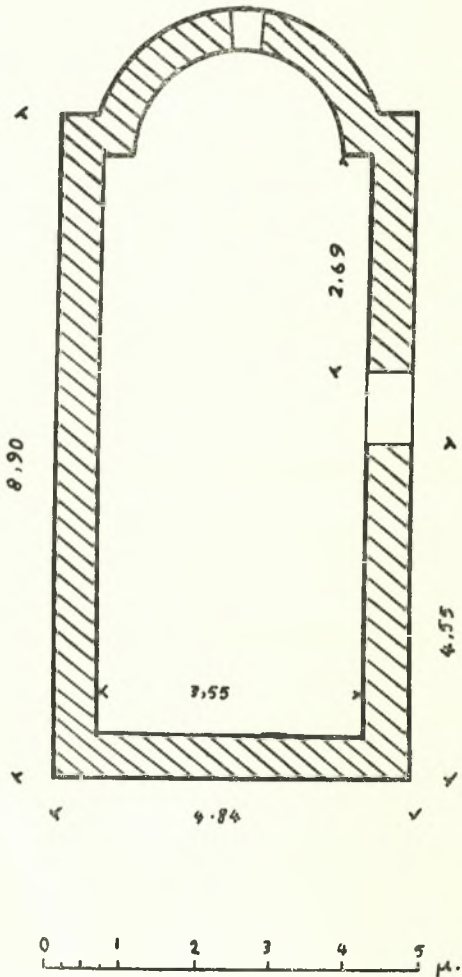
Ἐφέτος ἐπραγματοποιήθη ἡ ἐξαγορὰ καὶ ἐγένετο ἔναρξις τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀξιολόγου, δυτικομακεδονικοῦ, τουτου ἀρχοντικοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., τὸ ὁποῖον, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθ' αὐτὸ ἀρχιτεκτονικόν του ἐνδιαφέρον κοσμεῖται καὶ μὲ καλὰς τοιχογραφίας. Ἐπειδὴ ἕως τῶρα μόνον ἀπὸ σχέδια εἶναι γνωστὴ ἡ οἰκία αὕτη¹⁰, παρέχω ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ χαρακτηριστικὰς φωτογραφίας (Πί ν. 465 α - β).

Τζαμί Μεσαγροῦ Γέρας

Εἰς ἀνελπίστως καλὴν κατάστασιν σφζεται τὸ, συγγενὲς τεχνοτροπικῶς, κομψὸν τζαμί εἰς Μεσαγρὸν τῆς Γέρας, τοῦ ὁποίου αἱ δικάμπυλοι ἀψίδες τῆς κίονοστοιχίας τοῦ προστώου κοσμοῦνται

10. Βλ. τὸ μικρὸν καὶ μᾶλλον ἐλλιπὲς μελέτημα τοῦ Ἐλ. Ἀποστόλου εἰς τὴν ἐκδόσιν τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου, 7 ὅ Ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι (Ἀθήναι 1960) 132 - 133 εἰκ. 14 - 19. Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας στερεώσεως καὶ — λόγω τῆς πλημμελουῆς ἀνακατασκευῆς ὀλοκλήρου σχεδὸν πλευρᾶς μετὰ τὰς ζημίας τῶν σεισμῶν τοῦ 1956 — ἀναγκαστικῆς ἀναστήλωσεως τμημάτων τῆς οἰκίας ἐχρησιμοποίησα τὰ πληρέστερα, πρὸ εικοσαετίας συνταχθέντα, σχέδια τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Μαρίκας Ζαζορησίου, εὐγενῶς παραχωρηθέντα πρὸς χρῆσιν.

διὰ ρητῶν τοῦ κορανίου, ἐνθ' ἡ ὑπὲρ αὐτά, ἀμέσως ὑπὸ τὰ τόξα καμπύλη ἐπιφάνεια πληροῦται διὰ ἐξωγραφημένων παραστάσεων (Πί ν. 466 α - γ).

Σχέδ. 5. Ἐκκλησία εἰς Στρογγυλοῦ Πολυχνίτου
ΧΙΟΣ

Διὰ τὰ ἐν Χίῳ εὐρήματα καὶ τὰς ἐργασίας παραθέτω, ἱκανῶς συντεταγμένην, τὴν ἔκθεσιν, τὴν ὁποίαν συντάξεν ὁ μὲ ἀσυνήθη ἀφοσίωσιν καὶ ζήλον ἐργαζόμενος ἐπιμελητὴς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου γυμνασιάρχης κ. Ἀντώνιος Στεφάνου.

Ἀπὸ τοῦς κατὰ καιροῦς ἀνευρισκομένους εἰς τὴν περίμετρον τῆς ἀρχαίας πόλεως «ἀποθέτας», ἐνίοτε ἴσως ἀπλοῦς λάκκους ἀπορριμμάτων, ἐπεσημάνθησαν ἐφέτος δύο.

Ὁ πρῶτος ἐσημειώθη νοτιῶς τῆς πόλεως, κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκίας Μπουμπάρη εἰς

Ἀττικὴν, παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ὑπαπαντῆς (πλησίον τοῦ Λιβανείου Γυμνασίου Θηλέων). Ὁ «ἀποθέτης» οὗτος ἦτο ἰδιαιτέρως πλούσιος εἰς σκευὴ οἰκιακῆς χρήσεως, ὡς μαρτυρεῖ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν τεμαχίων ἀμφορέων καὶ ἀβαφῶν ἐν γένει ὀστράκων, ἀγνύθων (κωνικῶν καὶ πυραμιδοειδῶν) καὶ κεράμων. Ἀπὸ τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἀξιοσημείωτον εἶναι περίαπτον μὲ γυναικεῖον προσωπεῖον (Πί ν. 466 ς') καὶ τεμάχιον πηλίνου εἰδωλίου χοίρου. Εὐρέθησαν προσέτι δέκα λύχνοι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ καὶ ἡ ἀπόθεσις καὶ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. χρονολογεῖται, κυρίως ἐκ τῶν ἀττικῶν ἐρυθρομόρφων ὀστράκων (Πί ν. 466 θ), τὸ δεῦτερον εὐρημα ΒΔ. τῆς πόλεως εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Βουνοῦ, καὶ εἰς τὴν δυτικὴν παρυφὴν τῆς πλατείας τοῦ Συνοικισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ κατωφύρα παρὰ τὴν οἰκίαν Χριστοῦ Βογιατζῆ.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς τῆς πόλεως, ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου, προέρχεται τὸ ἰδιαιτέρως ἐργασμένον κάτω ἥμισυ ἀνδρικοῦ ἀγάλματος, ὕψ. 0,55 μ. Ἐκ δὲ τῆς ἀποχωματώσεως τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν μετεφέρθη ἀκέφαλον ἀγαλμα, ἔλλιπὲς κατὰ τοὺς ἄκρους πόδας, ὕψους 0,78 μ. (Πί ν. 466 θ). Καὶ τὰ δύο ἀγάλματα εἶναι ἐκ χιακοῦ σκληροῦ μαρμάρου, τὸ ὅποτον ἀποκαλεῖται γυαλομάριον καὶ ἐξάγεται ἐκ τῶν λατομείων τοῦ Μηλιγγᾶ.

Ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν τῆς οἰκίας Λεωνίδα Κ. Κυρλαγκίτση, εἰς Ἀπλωταριάν (τὴν κυρίαν ἀρτηρίαν τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως) προέρχεται τμήμα περιθύρου μὲ ἀνάγλυφον, ἐν κατατομῇ, προτομὴν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 466 ζ).

Ὅμοίως κεκοσμημένοι παραστάδες ἦσαν, φαίνεται, συνήθεις ἐν Χίῳ, διότι δύο ἄλλαι εὐρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χίου, τρίτη δὲ ἔχει τοποθετηθῆ ὡς ὑπέρθυρον ἐσωτερικῆς θύρας τοῦ καθολικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου. Ἐκ τῶν ἐν τῷ Μουσεῖῳ παραστάδων τῆς μιᾶς, προερχομένης ἀπὸ ἐκκαθάρισιν ἐρειπίων παρὰ τὸν Ταξιάρχην τῆς συνοικίας Ριζάρη, ἡ ἀνάγλυφος κεφαλῆ (Πί ν. 466 ε) ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ κ. Χρ. Καρούζου μὲ τὸν Νέρωνα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

Τέλος, ἐκ τοῦ εἰς τὰ Σκλαβιά ἠρειπωμένου πύργου τοῦ Κῶν. Χουζούρη, περισυνελέγη (ἐντετυχι- σμένος ἄλλοτε) ὀρθογώνιος βωμὸς ἐκ λατομίου λίθου ὑπολευκοῦ χρώματος, μετὰ πολλῶν ἐρυθρῶν φλεβῶν, ὕψους 0,79 μ. καὶ πλάτους βάσεως μὲν 0,29, κορμοῦ δὲ 0,23×0,26 μ. (Πί ν. 466 δ). Ἐπὶ

μῆς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ κορμοῦ καὶ ἀμέσως κάτωθι τοῦ ἐξέχοντος κυματίου φέρει, σκοπίμως ἀποκρουσθεῖσαν, τὴν ἐπιγραφὴν.

ΘΕΩΝ
ΣΕΒΑ
ΣΤΩΝ

κάτωθι δὲ ταύτης κεχαραγμένον ὄξυπύθμενον ἀμφορέα ὕψους 0,12 μ. (ἀντικαταστήσαντα ἴσως τὴν ἀποκρουσθεῖσαν ἐπιγραφὴν).

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Νέα Μονή

Μετά τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ αἱ ἐργασίαι ἐνετοπίσθησαν εἰς τὸν νάρθηκα, ὅπου κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη εἶχον στερεωθῆ καὶ καθαρισθῆ αἱ παραστάσεις τῆς Προδοσίας, τῆς Προσευχῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους, τμῆμα τῆς Ἀναλήψεως, ἡ Προετοιμασία διὰ τὸν Νιπτῆρα, ὁ Νιπτῆρ καὶ ἡ Ἐγερσις τοῦ Λαζάρου. Ἐφέτος ἐστερεώθησαν αἱ ἐξῆς εἰκόνες: ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Καλυβίτης, ὁ ἅγιος Στέφανος ὁ Νέος, ὁ ἅγιος Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, ὁ ἅγιος Ἀρσένιος, ὁ ἅγιος Νικήτας, ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ ἐν τῷ Θαυμαστῷ Ὁρει, ὁ προφήτης Δανιήλ, ὁ προφήτης Ἡσαΐας ὡς καὶ ἡ Βαϊοφόρος καὶ μερικῶς καὶ ὁ πλοχμὸς ὁ περιβάλλων τὴν βᾶσιν τῆς τυφλῆς θόλου.

Ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ἐστερεώθη ἡ βότα ἡ ὀρίζουσα τὸ πρὸς τὴν κιστέρναν διαβατικόν, ἀπεμακρύνθησαν οἱ σωροὶ τῶν χωμάτων ἀπὸ τὰ κράσπεδα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καταστραφέντα περὶ τὴν ἐξω πλατεῖαν θρανία καὶ ἀπεχώσθη ἐκ τῶν μπάζων ἢ ἐπὶ τῆς κάτω πλατείας κρήνη.

Ἅγιο-Γάλας

Ἐγένετο ἀνακεράμωσις τοῦ παρεκκλησίου τῆς Παναγίας Ἁγιογαλοῦσαινας καὶ τοῦ Ἁγίου Θαλαλαίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγένοντο καὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι πρὸς διασφάλισιν τῶν τοιχογραφιῶν.

Διευχά

Ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ τῆς Μοῦνης Μοῦδῶν καὶ ἐστερεώθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ βορείου τοῖχου τοῦ ναοῦ σαθραὶ διαδόσεις. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι συνετέλεσαν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοιχογραφιῶν.

Μεστά

Ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐπὶ τοῦ τοιχογραφημένου ναοῦ τοῦ Παλαιοῦ Ταξιάρχῃ. Συνεπληρώθησαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν αἱ ἐλλείπουσαι πλάκες ἐκ τῆς δορώσεως τῶν μακρῶν τοίχων καὶ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ καὶ συνεπληρώθησαν αἱ ἐλλείπουσαι (ἐπίπεδοι) κεραμίδες τῆς στέγης δι' ὁμοειδῶν, συγκεντρωθεῖσάν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ἐκ παλαιῶν ἡρειπωμένων κτισμάτων.

Ὀστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερέωσεως τοῦ ὀστεοφυλακίου τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, τοῦ κυριωτέρου προσκυνήματος τῶν θυμάτων τῶν σφαγῶν τοῦ 1822. Ἡ παλαιὰ ἐτοιμόρροπος στέγη ἀντικατεστάθη διὰ νέας μὲ κεραμίδας βυζαντινοῦ τύπου.

Κάστρον τῆς Χίου

Ἀνεστηλώθη τὸ μετὰξὺ δυτικοῦ καὶ νοτίου προμαχῶνος τμῆμα τοῦ τείχους μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ καταστρώματος, τόποθετηθέντος τοῦ ἐκ φωκαϊκῶν λίθων ζωναρίου, ἀπεχωματώθη δὲ καὶ ἡ πρὸ τοῦ ἀποκατασταθέντος τείχους τάφος.

Σ. Ι. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΑΜΟΥ

ΔΙΕ ΑΥΣΓΡΑΒΥΝΓ ΑΥΦ ΣΑΜΟΣ

Nachdem über den Fortgang der Ausgrabungen im Heraion von Samos und über deren Ergebnisse in den Jahren 1958 bis einschliesslich 1961 bereits zusammenfassend in dieser Zeitschrift¹ berichtet wurde, bleibt im Augenblick lediglich ein Bericht über die Ausgrabung im Herbst 1963 nachzutragen. Es wurden in diesem Zeitraum an zwei räumlich getrennten Stellen abschliessende historisch-topographische Untersuchungen angestrebt: 1. im Bezirk vor dem jüngsten Dipteros der Hera, dessen einzige noch stehende Säule das Wahrzeichen des Heiligtums ist, und 2. in dem Gebiet, das sich nördlich dieses Dipteros, östlich der "Nordwesthalle" (AM 55 (1930) 53 ff. Abb. 25, Beil. 13), innerhalb und unmittelbar südlich der Nordbegrenzung des Heiligtums erstreckt. Diesen Ausgrabungen sind die beidem ersten Teile des Berichts gewidmet, ein drittes Teil bezieht sich auf die Restaurierungs- und Systematisierungsarbeiten im Museum und in den Fundmagazinen.

1. Das Hauptgewicht der Ausgrabung lag im Gebiet unmittelbar vor den ältesten Tempeln, in der Altargegend. Diesen Grabungsschnitt leitete H. Walter, unterstützt von A. Kubanek. Dieses Gebiet war schon in den Jahren 1932 und 1933 weitgehend erforscht und die Grabungsergebnisse publiziert worden (E. Buschor und H. Schreif, AM 58 (1933) 146 ff. und 211 ff.). Die damals gemachten Kleinfunde waren nach topographischen Zusammenhängen und gemäss den Grabungsschichten in Holzkästen aufgehoben worden. Die Ordnung dieser alten Funde ist jedoch durch die Kriegereignisse vollkommen verloren gegangen. Diese Schichtbefunde sollten wiederhergestellt und dabei die früheste Geschichte des Heraion als griechischer Kultplatz geklärt werden. Beide Ziele konnten in sehr erfreulicher Weise erreicht werden. Die Zahl der hier gemachten Kleinfunde, vor allem geometrischer und archaischer Terrakotten, war so gross, dass in dieser Hinsicht die Kampagne zu den erfolgreichsten bisher unternommenen zählt. Im Gebiet der

Altäre gefundene rein mykenische Scherben datieren den Beginn des Kultes weit über die Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr. zurück, und von da ablöst sich die Geschichte des Kultes kontinuierlich in submykenische, protogeometrische und geometrische Zeit verfolgen. Kunstgeschichtlich besonders aufschlussreich ist die Entwicklung des Pferdetypus, die sich in der Kleinplastik aus Terrakotta von der protogeometrischen Stufe über die frühgeometrische zur reifgeometrischen jetzt an hervorragenden Beispielen verfolgen lässt. Diese Funde wurden innerhalb des durch die Fundamente des "Rhoikos - Altars" gebildeten Rechtecks (T a f. 467) gemacht. Westlich und östlich des breiten Ostfundaments, auf das man in dem Tafel blickt, wurden auch Scherben und Terrakotten (T a f. 468 a) der spätgeometrischen und der orientalisierenden Zeit gefunden, ausserdem Importstücke aus Ägypten, Zypern und Vorderasien, auch solche aus Elfenbein. Die interessantesten Funde wurden in einem Brunnen unmittelbar östlich des östlichen Rhoikos - Fundaments gemacht: Keramik, Terrakotten und Bronzen, darunter eine gut erhaltene bronzene Mädchenstatuette — etwa aus der Zeit 580 - 570 v. Chr. — und Geräteile, wie eine Löwentatze und eine Greifenprotome (T a f. 468 b). Ausserhalb des Brunnens fand sich im Altarschutt ein Bronzerad mit Spuren des Gebrauchs und der eingehauenen Weihinschrift 'Αργείοσ ἀνέθηκε (T a f. 468 d).

Der schönste Erfolg jedoch der Grabung in diesem Abschnitt ist die Auffindung des heiligen Baumes der Hera. Es handelt sich um einen etwa 40 cm dicken Lygos - Stumpf, der unmittelbar ausserhalb einer Steinlage, die Buschor als den zu Altar III gehörigen Steinwall bezeichnet, in situ freigelegt werden konnte. Der Baumstumpf ist auf T a f. 467 kenntlich, eine Nahaufnahme der Situation gibt (T a f. 469 a). Damit ist endlich die alte Frage, wo man sich den ursprünglichen Platz des Lygos - Baumes vorzustellen hat, entschieden. Es ist höchst bemerkenswert, dass eine gerade Blicklinie den Sockel der Kultbildbasis der ältesten Tempel durch die voraussetzende Tür mit dem Lygos - Baum verbindet. In gewissem Sinn bedeutet die Auffindung dieses Baumes den Höhepunkt der gegenwärtigen Grabungsperiode. Wenn als Hauptergebnis der Ausgrabungen im Heraion vor dem Ersten Weltkrieg die Freilegung des letzten gros-

1. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 286 κ.έ.

en Dipteros,² als Hauptergebnis der Arbeiten zwischen den Kriegen die Entdeckung des ältesten griechischen Tempels³ zu bezeichnen ist, muss man die Auffindung des Lygos - Baumes das Hauptergebnis der Arbeiten nach dem Zweiten Weltkrieg nennen. Mit Fug und Recht kann jetzt das Herzstück des Heiligtums als gefunden gelten.

Wichtig ist auch die Erkenntnis, die Frl. Kubanek bei der erneuten Freilegung der ältesten Tempel gewinnen konnte: sie stellte für den Monopteros⁴ zwei Bauphasen fest, von denen die erste noch ins 6. Jahrhundert v. Chr. fällt.

2. Im Norden des Heiligtums bemühten sich E. Homann - Wedeking und A. Petronotes um Sonderung und Datierung der Schichten. T a f. 469 b zeigt dieses von etwa 2000 v. Chr. bis um 250 n. Chr. häufig gebaute Gebiet nach einer alten Photographie in dem Zustand vor Beginn der neuen Ausgrabungen. In den tiefsten Schichten konnten Reste der bereits bekannten frühhelladischen Siedlung⁵ aufgedeckt werden (T a f. 470 a - b). Über diesen frühen Schichten liegt eine relativ dünne späthelladische und eine ebenfalls dünne früharchaische. Zu dieser gehören offenbar die spärlichen Reste eines megaronartigen Gebäudes, dessen Länge mindestens 19 m betrug. Auf etwas höheren Niveau steht in situ ein schlecht erhaltener Bronzekessel des 7. Jahrhunderts, der links auf T a f. 470 c kenntlich ist. Er war

vom Fussboden der Erweiterung der Nordwesthalle überdeckt. Diese Erweiterung gehört noch der archaischen Zeit an. Darüber liegen hellenistische und römische Mauern. Der Fussboden einer römischen Zisterne ist in der Mitte des T a f. 470 c sichtbar. Die Untersuchung dieses Gebietes ist noch nicht abgeschlossen. Ihr Ziel ist nicht die weitere Freilegung der prähistorischen Siedlung, sondern die Antwort auf die Frage, wann die Erweiterung der Nordwesthalle ausser Betrieb kam. Vor allem aber sollen die römischen Reste in einen Plan der kaiserzeitlichen Bebauung des Heiligtums eingefügt werden.

3. Zur Ausgrabung gehört die systematische Konservierung und Zusammenfügung der Funde. Das bedeutendste Ergebnis dieser Arbeiten ist die Vervollständigung einer der schönsten und thematisch eigenartigsten Marmorstatuen archaischen Stils. Den Oberkörper eines Kuros hatte der Grabungsaufseher St. Karathanasis 1956 im Flussbett des Imbrasos in der Nähe des Dorfes Myli gefunden und hatte Buschor publiziert⁶. Diesem Fragment fügte U. Jantzen nicht nur aus dem Bestand des Skulpturenmagazins den rechten Oberarm an, sondern er fand, ebenfalls im Flussbett des Imbrasos und in der Nähe des schon genannten Fundplatzes den zugehörigen Unterkörper. Alle drei Fragmente passen Bruch an Bruch an einander. Das Bewegungsmotiv der Statue ist erst jetzt kenntlich: die Unterarme sind vor den Bauch gelegt und trugen dort ein Attribut, vielleicht ein Opfertier.

E. H. WEDEKING

2. O. Reuther, Der Heratempel von Samos. G. Gruben. Die Kapitelle des Heratempels auf Samos.

3. AM 55 (1930) 13 ff.

4. AM 58 (1933) 215 f. und 68 (1953) 31.

5. V. Milojević, Samos I, 3 ff.

6. Altsamische Standbilder, Abb. 278 - 281.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Κατά τὸ θέρος τοῦ 1963 συνεχίσθη ἡ ἐν τῇ πόλει τῆς Νάξου ἀνασκαφὴ εἰς τοὺς κατωτέρω τομείς:

Α 1. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, εἰς τὴν «Γκρότταν» (Πί ν. 475 α), ἔνθα ἠρευνήθη περαιτέρω καὶ δὴ κατὰ τὴν πρὸς βορρᾶν, δηλαδὴ τὴν κατεῦθυσιν τῆς θαλάσσης, τὸ κατὰ τὸ 1959¹ καὶ 1960² ἀναφανέν τμήμα οἰκημάτων με σκοπὸν τὴν ἔνωσιν τοῦ τμήματος τούτου πρὸς τὸ τμήμα τὸ ἀνασκαφέν κατὰ τὸ 1950³ καὶ 1951⁴, ὥστε νὰ ἀποκτηθῇ κατὰ τὸ δυνατόν πληρεστέρα ἢ εἰκὼν ἐνὸς ἔστω καὶ περιορισμένου ἀλλ' ὅπως-δήποτε ἀρτίου τμήματος τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως. Διότι βεβαίως συστηματικὴ ἐξερεύνησις ὀλοκλήρου τῆς ἀρχαίας πόλεως εἶναι ἀδύνατος καὶ ἔνεκα τῆς περιορισμένης μόνον ἐκτάσεως, ἣτις προσφέρεται πρὸς ἔρευναν, καὶ ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν φυσικῶν δυσχερειῶν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς εἶναι ἤδη ἐκ τῶν παλαιότερων μου ἐκθέσεων γνωστόν, τὰ μυκηναϊκὰ εἰσώματα κείνται ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς πλησίον θαλάσσης — ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ συνεχίζονται — οὕτως ὥστε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ παρά μόνον με τὴν συνεχῆ ἀντίλησιν τῶν ἀμέσως εἰσφερόντων ὑδάτων (Πί ν. 471 β) ἐκ πάσης δὲ κατεῦθυνσεως, εὐθύς ὡς ἀφαιρεθοῦν τὰ στρώματα τῆς μεταγενεστέρως σχετικῶς ἐπιχώσεως.

1. Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1959, 128.

2. ΠΑΕ 1961, 191 κ.έ.

3. ΠΑΕ 1950, 269 κ.έ.

4. ΠΑΕ 1951, 214 κ.έ. Οὗτω ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Μυκηναϊκῆς πόλεως τῆς Νάξου ἔχει διεξαχθῆ κατὰ πέντε περιόδους μέχρι σήμερον (1950, 1951, 1959, 1961 καὶ 1963), διαρκείας δὲ ἐκάστης οὐχὶ μακροτέρας τῶν εικοσι περίπου ἡμερῶν, εἰς ἃς προσθετὰ καὶ μία δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ὀλίγων ἡμερῶν παρά τὸ ἐκκλησιδίον τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης (Ἔργον 1960, 189) (Σχεδ. σημεῖον ΑΕ). Αἱ ἄλλαι περίοδοι τῶν ἐν Νάξῳ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας εἶναι ἡ ἔρευνα κυκλαδικῶν οἰκιῶν εἰς τὸ δυτ. ἄκρον τῆς Γκρόττας (ΠΑΕ 1949, 112 κ.έ.), ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης εἰς τὸ Σαγγρί (ΠΑΕ 1954, 330 κ.έ.), ἡ ἀνασκαφὴ τῶν δύο λαξευτῶν μυκηναϊκῶν τάφων κατὰ τὰ ἔτη 1958 (Τὸ Ἔργον 1958, 165) καὶ 1959 (Τὸ Ἔργον 1959, 125) συγχρόνως μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς ἐν Γκρόττα, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Ἀπλωμάτων (Ἔργον 1960, 185 καὶ ΠΑΕ 1961 194). Ἐς σημειωθῶν ἐπίσης καὶ δύο σύντομα ἄρθρα μου: Εἰδήσεις περὶ τῶν Χριστιανικῶν μνημείων τῆς Νάξου ἐν τῷ τόμῳ Εἰς Μνήμην Κ. Ι. Ἀμάντου, 1960, σ. 468-474 καὶ Μυκηναϊκὴ Νάξος ἐν Ἐπετ. Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν Α' 1961 σ. 600-608.

Ἡ ἐφέτος ἀνασκαφείσα περιοχὴ ὀρίζεται ἐν τῷ εἰκονιζομένῳ σχεδιογραφίματι (Σχ ἐ δ. 1· Πί ν. 471 α) διὰ τῶν τοίχων τῶν ἐσχεδιασμένων διὰ λίθων, ἐνθὰ κατὰ τὸ 1959 καὶ τὸ 1961 ἔρευνηθὲν τμήμα χαρακτηρίζεται διὰ τῶν λοξῶν παραλλήλων γραμμῶν τῶν πληρούντων τοὺς τοίχους. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1950 εἶχε διαπιστωθῆ ὅτι τὰ ἐρευνώμενα μυκηναϊκὰ κτίσματα ἀνήκουν εἰς δύο ἢ τρεῖς περιόδους μετὰ ἐπαλλήλους τοὺς τοίχους αὐτῶν. Οἱ λόγῳ τῆς διαφορῆς ἐν ἐκάστη περιόδῳ κατευθύνσεως τῶν κτισμάτων τούτων εὐδιάκριτοι κατὰ διαδοχικὸν στρώμα τοῖχοι σημειοῦνται ἐν τῷ νοτίῳ τμήματι τοῦ σχεδιογραφίματος διὰ μικρῶν μὲν ἀραιότερων παραλλήλων γραμμῶν οἱ τοῖχοι τοῦ στρώματος Ι, τοῦ παλαιότερου καὶ χαμηλοτέρου φυσικά, διὰ μεγαλυτέρων δὲ καὶ πυκνοτέρων οἱ τοῦ ὑπερκειμένου στρώματος (ἀνασκαφὴ 1959 καὶ 1961).

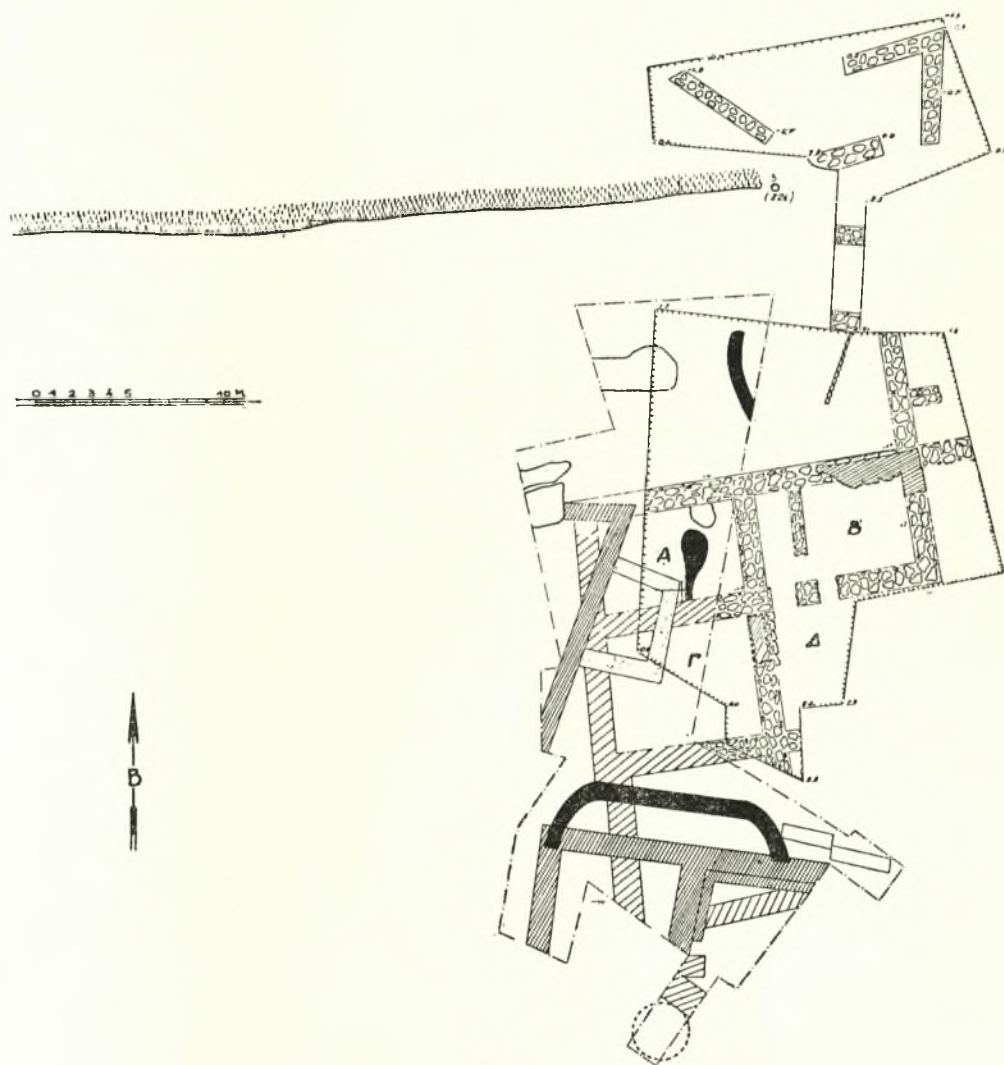
Εἰς τὸ ἐφέτος ἀνασκαφέν τμήμα τοῖχοι τοῦ νεωτέρου στρώματος δὲν ἀνεφάνησαν πλὴν μιᾶς μικρᾶς γωνίας (Πί ν. 471 γ) ὑπερκειμένης ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ δωματίου Β. Ἀντιθέτως ἔλαβον σαφεστέραν ὄψιν τὰ ἐρείπια τῆς βαθυτέρας περιόδου (Πί ν. 471 α-β), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν προέκτασιν τῶν παλαιότερων ἐρευνηθέντων. Διαπιστοῦται τοιοῦτοτρόπως ἡ μορφή ἐνὸς τμήματος μεγαλυτέρου συνόλου διὰ τῶν δωματίων Α, Β, Γ ὡς καὶ τοῦ χώρου Δ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀγνωοῦμεν ἀκόμη τὴν ὅλην μορφήν. Τὸ δωμάτιον Β δι' ἐνὸς ἔγκρασιον τοῖχου χωρίζεται εἰς δύο τμήματα, τῶν ὁποίων τὸ ἐν, τὸ Β, πολὺ στενότερον ἀπετέλει ἴσως διάδρομον.

Ἡ θέσις τῆς εἰσόδου διεπιστώθη μόνον εἰς τὸ δωμάτιον Γ, ἔνθα ἀνευρέθη κατὰ χώραν μαρμαρινῆ πλάξ κατωφλίου μήκους 1.30 καὶ πλάτους 0,31 μ., ἀκριβῶς εἰς τὸ βόρειον πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ δωματίου τούτου, κατέχον δὲ τὸ ἐσωτερικὸν μόνον ἡμισυ τοῦ ἐφ' οὗ πατεῖ τοῖχου. Εἰς τὸ δωμάτιον Α εἶχεν εὐρεθῆ κατὰ τὸ 1961 πλάξ κατωφλίου ἐκ σχίστου οὐχὶ ὅμως κατὰ χώραν ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου πλησίον τοῦ βορείου τοῖχου τοῦ δωματίου τούτου (ΠΑΕ 1961, 192, πίν. 150 α). Τοῦ δωματίου Β ὁ νότιος τοῖχος κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον του εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένος εἰς δύο σημεία ἴσως ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἡ εἰσόδος.

Ἡ ὑπὲρ τὰ μυκηναϊκὰ ταῦτα ἐρείπια ἐπίχωσις εἶναι ἀνάμεικτος ὀλίγον μόνον ὑπὲρ ταῦτα διακρίνεται τὸ (πρωτο)γεωμετρικὸν στρώμα, οὐχὶ δὲ πανταχοῦ, συχνάκις δὲ ἀνάμεικτον μετὰ ὑστερομυκηναϊκὰ δστρακα. Παρὰ τὰς δυσχερείας δύναται ὅπωςδήποτε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσφαλὲς ὅτι εἰς τὸ στρώμα τῆς ἀνωτέρας μυκηναϊκῆς περιόδου,

τὸ 2, ἀντιστοιχοῦν μόνον μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δστρακα, ἐνῶ εἰς τὸ βαθύτερον, τὸ 1, μέχρι μὲν τινος ἔχομεν μυκηναϊκὰ ἐπίσης, εἶτα δέ, βαθύτερον, μυκηναϊκὰ ἀνάμεικτα μετὰ «κυκλαδικῶν» — ὁ δρος χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν

ταύτης δὲν θὰ ἤθελον νὰ ἐξαγάγω, ἐν τῇ ἐλπίδι διὰ τὴ μελλοντικὴ ἔρευνα θὰ παράσχη καὶ περαιτέρω στοιχεῖα. Ὅπως δὲ ἴσως, τὰ εὐρήματα συνίστανται κατὰ κύριον λόγον εἰς δστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙ γενικῶς ἐποχῆς, τινὰ τῶν ὁποίων καὶ ἀπεικονίζονται

Σχέδ. 1

μὴ γραπτῶν μυκηναϊκῶν — ἐνῶ ἀκόμη χαμηλότερον, ἤτοι ἐντὸς τοῦ στρώματος τῶν ποταμίων χαλίκων καὶ ἄμμου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν θεμελιωθῆ τὰ παλαιότερα μυκηναϊκὰ οἰκῆματα, καθὼς καὶ κατωτέρω τούτου ἔλλείπουσιν ἐντελῶς τὰ μυκηναϊκὰ· στίλπνὰ μελανά καὶ μινύεια εἶναι συνήθη. Περαιτέρω συμπεράσματα ἐκ τῆς διαπιστώσεως

(Πί ν. 472 α - β). Βεβαίως ἡ ταξινόμησις τοῦ πλήθους αὐτῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ μέχρι σήμερον, ὥστε δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχωσι καὶ τινὰ παλαιότερα, ὅπως δὲ ἴσως, ὅμως ὄχι πολλὰ.

Α 2. Μικρὰ κατ' ἀνάγκην ἤτο ἡ ἔρευνα ἢ γενομένη εἰς τὸ δυτικὸν πέρασ τῆς «Γκρόττας» πλησίον τῶν κατὰ τὸ 1949 ἀνασκαφεισῶν οἰκῶν «κυ-

κλαδικής» εποχής, ἀλλ' ἐπὶ τῆς εὐθὺς μετὰ τὴν ἀκτὴν ἀποτόμως ὑψομένης περιοχῆς. Ἡ σύγχρονος καὶ μεταγενεστέρα ἐπιχώσις ἦτο πολὺ μεγάλη, ὥστε τὸ σχετικῶς καθαρῶς παλαιὸν στρωμα (γεωμετρικόν, μυκηναϊκόν, κυκλαδικόν) συννητήθη εἰς βάθος πέντε μέτρων, ἐνῶ τὸ τεμάχιον κυκλαδικοῦ τοίχου ἀνεφάνη εἰς βάθος 5.90 μ., φυσικὰ ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ἡ ἀνασκαφή ἦτο ἀδύνατον νὰ διεξαχθῆ ἐντὸς τοσοῦτου βάθους. Συνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα, ὡς ἦτο ἐπόμενον, μετὰξὺ τῶν ὁποίων τεμάχια ραμφοστόμου μεσοκυκλαδικῆς οἰνοχόης (Πί ν. 473 α) καὶ θραῦσμα τεφροῦ μινυεῖου ἀγγείου φέροντος ἐγχάρακτον σύμβολον τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α.

Β. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν «Ἀπλωμάτων», ἦτο τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως λόφου τοῦ χωριζομένου ἀπ' αὐτῆς διὰ τοῦ χειμάρρου, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τοῦ οἰκοδομήματος ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὸ 1961 εἶχεν ἀνευρεθῆ τὸ μωσαϊκόν τῆς ἐπὶ τοῦ θαλασσίου ταύρου Νηρηίδος. Τὸ οἰκοδόμημα εἶναι λίαν κατεστραμμένον καὶ μεταγενέστερον, ἀνήκον εἰς τὴν κατὰ τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους ἐπέκτασιν τῆς πόλεως πρὸς τὴν βορείαν αὐτῆς, παρὰ τὴν θάλασσαν, περιοχὴν, τὴν «Γκρότταν» δηλαδή, ἣτις εἶχε μείνει ἀκατοίκητος ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἐξῆς χρόνων, καὶ πρὸς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου τῶν «Ἀπλωμάτων».

Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων, ὡς ἔδειξεν ἡ κατὰ τὸ 1960, 1961 καὶ ἐφέτος ἀνασκαφή, ὑπῆρχεν ἀπὸ

τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται τὰ ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀνευρεθέντα πολλὰ καὶ διαφέροντα ὄστρακα. Τάφοι δὲν ἀνευρέθησαν εἰμὴ ἐλάχιστοι λαξευτοὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ βεβαίως οὐχὶ ἀσύλητοι, διασωθέντες λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως. Ἐξ ἐνὸς λαξεύματος προέρχεται ἡ εἰκονιζομένη πρωτογεωμετρικὴ οἰνοχόη (Πί ν. 473 β). Εἰκονίζονται ἐπίσης ὄστρακα ἐκ τῆς ὄλης περιοχῆς (Πί ν. 473 γ, 474 α - β, 475 β). Ἐκ τούτων, ὡς παρατηρήθη ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1960, διαπιστοῦται ἤδη διὰ πρῶτην φοράν, ὅτι ὁ «γραμμικὸς νησιωτικὸς ρυθμὸς», ὁ παλαιότερον χαρακτηρισθεὶς ὡς βοιωτικὸς ἢ εὐβοϊκὸς ἢ παριακὸς, γνωστὸς μέχρι τοῦδε κυρίως ἐκ Θήρας, ἀπαντᾷ καὶ ἐν Νάξῳ. Εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦτον ἀνήκει π.χ. τὸ ὠραῖον ἐνεπίγραφον θραῦσμα κρατήρος μετὰ τὴν παράστασιν τῆς ἀρματοδρομίας (Ἔργον 1960 εἰκ. 210). Τὰ θραύσματα τῶν σκύφων (Πί ν. 474 α - β) ἀνήκουν εἰς τὴν τελευταίαν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν διαμορφοῦται ὁ ρυθμὸς οὗτος. Ἐκ τῶν μέχρι σήμερον εὐρημάτων νομίζω ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ γραμμικὸς οὗτος ρυθμὸς ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν Νάξον παρὰ τὸν γνωστὸν πλέον χαρακτηριστικὸν ναξιακὸν ρυθμὸν. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ τελευταῖος οὗτος συνδέει τὴν Νάξον μετὰ τὴν Κόρινθον, ὁ γραμμικὸς ρυθμὸς εἶναι ὁ ἐνῶνων πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα.

ΝΙΚ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

*

DÉLOS

Sur le chantier de Délos, la fouille du quartier d'habitation de Skardhana a été poursuivie (Ph. Bruneau, Cl. Vatin, Ulpiano Bezerra, Mlle Anne Bovon); simultanément J. Ducat a poursuivi ses recherches à l'Archégésion, et des sondages complémentaires étaient entrepris au «Monument des Taureaux» par Christian Llinas.

Fouilles de Skardhana. La campagne avait pour but de continuer l'exploration, entreprise en 1960 et 1962, du quartier Nord de Délos (P.I. 476 a). En 1962, à l'Est de la Maison dite des Comédiens, on avait commencé à fouiller une seconde maison; les deux demeures sont contemporaines et forment une unité architecturale; en effet, tandis que les murs extérieurs en sont construits entièrement en pierre, les cloisons intérieures sont faites d'assises d'argile reposant sur un socle de pierre; or, le mur mitoyen de ces deux maisons est de ce dernier type.

On a achevé en 1963 la fouille de la deuxième maison. Sur deux côtés d'une cour carrée hypèthre se développait un promenoir couvert. Le mur séparant la cour et le promenoir supportait une rangée de piliers avec architrave et corniche; un dispositif analogue, mais avec parapet, intervenait, semble-t-il, à l'étage.

Le promenoir desservait plusieurs pièces carrées. Celle du Nord, l'*oecus maior* de la maison, était entièrement pavé en mosaïque; le dessin est en grande partie géométrique; mais

le centre de la pièce était occupé par deux panneaux à sujet figuré; celui de l'Est a été enlevé dans l'Antiquité; celui de gauche, bien conservé, représente un monstre marin féminin tenant un gouvernail enrubanné et au-dessus duquel vole un Eros (P.I. 476 b). Le tableau est traité en noir, gris foncé, gris clair, blanc; seul le ruban du gouvernail est rouge violacé. Cette mosaïque est publiée dans la première livraison du *BCH* 1964.

On a commencé à explorer les alentours de l'îlot constitué par cette maison et la Maison des Comédiens. Au Nord s'étendaient des maisons beaucoup plus pauvres et sans grand intérêt. À l'Ouest, une large rue reliait sans doute le secteur de l'Etablissement des Posidoniastes et la mer; dans une petite pièce qui empiétait sur la rue, on a eu la surprise de découvrir une tombe contenant un mort déposé tête au Nord et probablement d'époque hellénistique.

L'ensemble de ce secteur semble avoir été occupé entre les années 125 et l'une ou l'autre des destructions de 88 et 69 av. J. C.

Archégésion. Jean Ducat a poursuivi les recherches entreprises les années précédentes en vue de la publication du sanctuaire.

«**Monument des Taureaux**». Christian Llinas, assisté de Mr. J. Constantinidis, a entrepris le recensement et l'étude des blocs de l'élévation pour la publication définitive du monument. Il a pratiqué sur la fondation plusieurs sondages qui permettent de préciser son implantation dans les couches profondes.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

Δ Η Λ Ο Σ

Δι' ἔλλειψιν ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Δήλου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὴν στερεώσιν τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὰς οἰκίας τῆς συνοικίας τοῦ θεάτρου, ὡς καὶ τὴν οἰκίαν τῶν δελφίνων. Ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Διονύσου¹ ἀφηρέθη τὸ στρώμα τοῦ τσιμέντου, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὰ ἔλλειποντα τμήματα, καὶ ἐπεχειρήθησαν μικραὶ συμπληρώσεις εἰς τὰς λεπτομερείας πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ὀλίγων εὐτυχῶς φθορῶν, αἰτινες εἶχον προξενηθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς εὐρέσεως.

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Δήλου συνεχίσθη παρά τοῦ μουσειακοῦ συντηρητοῦ κ. 'Α. Μαργαριτώφ ἡ ἐπεξεργασία καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐξαχθῆ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀπὸ τὰς παραστάδας τῆς οἰκίας ἀπέναντι τῆς γνωστῆς οἰκίας τοῦ λόφου². Τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα τῶν τοιχογραφιῶν ἀπεχωρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν ἐντὸς μεταλλικῶν πλαισίων. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος ὑπῆρχον πέντε στρώματα, ἀλλ' εἰς καλὴν κατάστασιν διεσφῆζετο μόνον ἡ παράστασις τοῦ ἀρχικοῦ: εἰκονίζεται φοινικόδενδρον, εἰς τὸ ὅποιον ἀναρριχᾶται νέγρος. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς παραστάδος ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐννέα στρωμάτων. Τὸ πρῶτον φέρει παράστασιν ἐπίππου πολεμιστοῦ, ἀκολουθουμένου ὑπὸ ἵπποκόμου, τὰ ἐπόμενα τρία παράστασιν Ἡρακλέους, εἰς τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον εἰκονίζεται ἀγὼν πυγμαχίας (Πί ν. 477). Ἐκ τῶν ὑπολοίπων τριῶν στρωμάτων σφῆζεται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν παράστασις παναθηναϊκοῦ ἀμοφορέως μετὰ ταινιῶν καὶ κλάδου φοίνικος, τοῦ βραβεῖου τῶν δηλιακῶν ἀγώνων. Εἰς τὸ τέταρτον καὶ πέμπτον στρώμα δεξιὰ κάτωθι τῆς παραστάσεως ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΚΑΛΑΜΟΔΡΥΑΣ³.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς ἀπέναντι ὄψεως τῆς δεξιᾶς παραστάδος εἶναι περισσότερον κατεστραμμένοι. Ἐκ τῶν ἐννέα πάλιν στρωμάτων, τὰ ὁποῖα τὴν ἐκάλυπτον, εἰς καλὴν κατάστασιν σφῆζονται μόνον αἱ εἰς δύο πεδία παραστάσεις τοῦ πρώτου στρώματος. Εἰκονίζεται κάτω σαλιγκτῆς — τὴν παράστασιν ταύτην ἐπαναλαμβάνει καὶ πρόχειρον χάραγμα — καὶ ὑπεράνω σκηνῆ θυσίας: τρεῖς ἱματιοφόροι ἄνδρες φέροντες στέφανον βαίνουν πρὸς βωμὸν δεξιὰ, πρὸς τὸν ὅποιον ἐπίσης μικρὸς ὑπῆρέτης ὁδηγεῖ χοιρίδιον. Εἰς ἄλλα δύο στρώματα, ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὀκτώ, διακρίνονται παραστά-

σεις πυγμάχων, ἐνῶ τὸ ὄγδοον, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχον εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρᾶν, φέρει παράστασιν παναθηναϊκοῦ ἀμοφορέως, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰκονίζεται πάλιν ἀγὼν πυγμαχίας.

Ἐννέα ἐπίσης στρώματα ἐκάλυπτον καὶ τὴν προσθίαν ὄψιν τῆς παραστάδος, ἀλλ' εἰς καλὴν κατάστασιν σφῆζεται μόνον ἡ παράστασις τοῦ ἀρχικοῦ: δεξιὰ τράπεζα φέρουσα ἄγγεῖα καὶ πόπανα (;) καὶ ἀριστερὰ παῖς, ὅστις πλησιάζει, διὰ νὰ ἀποθέσῃ σταφυλὴν πιθανῶς, ὑπεράνω ἀνθοπλόκαμος, ἐκ τοῦ ὁποῖου κρέμανται ταινίαι καὶ κομικὸν προσωπεῖον (Πί ν. 478). Εἰς ἄλλα τέσσαρα στρώματα, εἰς τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐξακριβωθῆ μετὰ βεβαιότητος ἡ παράστασις, ἐμφανίζεται τὸ ἴδιον θέμα: ἄνδρες ὄρχησται καὶ ὑπεράνω πλόκαμοι καρπῶν καὶ φύλλων.

Τ Η Ν Ο Σ

Περὶ τὰ 100 μ. βορείως τοῦ χωρίου Χτικᾶδος, εἰς θέσιν «Σπληιά», κατὰ τὰς ἐργασίας διὰ τὴν ἀνόρυξιν ὑδρομαστευτικῆς τάφου ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖος τάφος. Δύο γεωμετρικὰ ἄγγεῖα (οἰνοχόη καὶ σκύφος) ἐξαχθέντα παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Τήνου. Ὁ τάφος εἶχε κτιστὰ διὰ πλακοειδῶν λίθων τοιχώματα καὶ ἐκαλύπτετο δι' ἀκανονίστων πλακῶν, μήκους 1.86, μέσου πλάτους 0,42 μ. Κατὰ τὸν ἐνεργηθέντα συμπληρωματικὸν καθαρισμὸν ἀνευρέθη εἰς ἀκόμη δίωτος σκύφος. Ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., ὑπ' αὐτὴν δὲ ὑπῆρχε μικρὰ πλάξ ἐν εἰδεί προσκεφαλαίου.

Μικρὰ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ἔφερον εἰς φῶς καὶ δευτέρον τάφον, κείμενον εἰς ἀπόστασιν 0,50 μ. ἀπὸ τοῦ προηγούμενου. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κιβατίσχημος καὶ τὰς πλευρὰς ἐσχημάτιζον καθέτως τοποθετημένοι πλάκες: μήκος εἶχε 1.52, πλάτος 0,43 μ. Ὁ σκελετὸς εἶχε διαλυθῆ ἐντελῶς, ἀλλ' ὀλίγα λείψανα ἐδείκνυν ὅτι εἶχε ταφῆ καὶ ἐδῶ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου ἦσαν δύο γεωμετρικὰ ἄγγεῖα, δίωτος σκύφος καὶ κίνθαρος, εὐρέθη ἐπίσης καὶ μία χαλκῆ πόρπη τοῦ τύπου Blinkenberg III.

Παρὰ τὸ χωρίον Χτικᾶδος, εἰς ἄλλην θέσιν, εἶχον ἀνασκαφῆ καὶ ἄλλοτε γεωμετρικοὶ τάφοι⁴. Φαίνεται ὅτι ἡ ὑπεράνω τοῦ χωρίου κλιτὺς καταλαμβάνετο ἀπὸ τοὺς διασπάρτους τάφους ἐνὸς μικροῦ συνοικισμοῦ. Ἡ ἴδια διασπορὰ τῶν γεωμετρικῶν τάφων, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν συνεχῆς νεκροταφεῖον, παρετηρήθη καὶ εἰς Καρδιανήν, πρὸς τὰ ἄγγεῖα τῆς ὁποίας ὁμοιάζουν καὶ τὰ νέα εὐρήματα⁵.

1. Mon. Piot XIV πιν. 14.

2. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 274.

3. Καλαμόδρος εἶναι διάσημος ἀθλητῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιθριδάτου ('Αθῆν. Χ 431 f.) ἴσως ἡ ἐπιγραφή δὲν εἶναι ἀσχετος πρὸς αὐτόν.

4. Κοντολέων, ΠΑΕ 1952, 542.

5. Doro Levi, Annuario 1925, σ. 203 κ.ε.

Θ Η Ρ Α

Κατά τὸν Νοέμβριον τοῦ παρελθόντος ἔτους, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐπανελήθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς ΒΑ. Σελλάδας⁶. Ἄλλ' αἱ ἐργασίαι, αἵτινες διεξήχθησαν τῇ βοήθειά τῆς ἀρχαιολόγου δ. Ἐ. Λαζαρίδου, διήρκεσαν μόνον ἐπὶ πενήτημερον, διακοπεῖσαι πρὸς τακτοποίησιν ἐπειγόντων ὑπηρεσιακῶν ζητημάτων.

Εἰς τὸν νότιον τομέα ἀνεζητήθη καὶ ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος 11 μέτρων ἢ συνέχεια τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πρὸς τὴν πόλιν. Ἡ ὁδὸς φθάνουσα εἰς μεγάλους βράχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν λαξεύματα τάφων, διαγράφει στροφὴν καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ὅστις εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πρὸς διείσδυσιν. Κατὰ τὴν στροφὴν τὸ λιθόστρωτον δὲν σφάζεται, καὶ ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν ἐπιπέδων φαίνεται ὅτι ἐσχηματίζοντο βαθμίδες. Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς ὁδοῦ καταλαμβάνεται, πάλιν, ὑπὸ σειρᾶς ταφικῶν κατασκευῶν. Κάτωθι τῶν βράχων σχηματίζεται μικρὰ κοιλότης, μῆκους 1.12 καὶ πλάτους εἰς τὰ ἄκρα 0,24 καὶ 0,36 μ., τῆς ὁποίας ἡ μία στενὴ πλευρὰ κλείεται διὰ μικρῶν λίθων. Ἡ κοιλότης ἦτο πλήρης μελανῶν χωμάτων πυρᾶς, τὰ ὅποια περιεῖχον ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων. Συνεκολληθῆ μελαμβαφῆς φιάλη φέρουσα πολύχρωμον διακόσμωσιν ἐκ φωτικῶν σχημάτων⁷. Εὐρέθησαν ἐπίσης διάφορα πήλινα εἰδῶλια πτηνῶν, πηλίνη κεφαλὴ κριοῦ καὶ μικρὸς δελφὶν ἐξ ἀσβεστολίθου.

Ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη ταφικὴ κατασκευή, ἣτις ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο παράλληλα τοιχάρια ἐξ ἀκανονίστων λίθων βαίνοντα εἰς ἀπόστασιν 0,80 μ. ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἔχοντα μῆκος τὸ πρῶτον 1.80, τὸ δὲ δεύτερον 1.10 μ. Μεταξὺ τῶν δύο τοιχαρίων ἴστατο κατὰ χώραν στρογγύλη στήλη καταλήγουσα ἄνω εἰς κωνικὴν διαμόρφωσιν καὶ φέρουσα καθέτως τὴν ἐπιγραφὴν ΕΧΕΒΩΛΟ (Πί ν. 479 α). Ὑψος ἔχει 0,49 μ. καὶ ἐνθυμίζει τὰ γνωστὰ εἰς σχῆμα φαλλοῦ ἐπιτύμβια τῆς Σμύρνης καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς Μ. Ἀσίας⁸. Ὁ τάφος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ἡ ἐπιτύμβιος στήλη, δὲν ἤρηνήθη.

Κατὰ τὸν συμπληρωματικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου πρὸ τοῦ λαξευτοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη μία ταφὴ καύσεως ἐντὸς μεγάλου ἀμφορέως, στερεωμένου εἰς ἀβαθὲς κοίλωμα ἐκ μικρῶν λίθων, πέριξ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποτεθῆ τρία μικρότερα

ἀγγεῖα (Πί ν. 479 β). Ὅλα τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦσαν ἄνευ κοσμήσεως ἢ γανώματος. Ἡ καθῆσις τοῦ νεκροῦ εἶχε λάβει χώραν ἐπὶ τόπου, καθὼς ἐδείκνυον τὰ ἐρυθρὰ ἐκ τῆς πυρακτώσεως χρώματα. Ἀξιολογώτερα ἀγγεῖα ἔδωσαν δύο ταφαὶ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ βορείου τομέως τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς τὰ πρηνῆ, τὰ ὅποια ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς νέας ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἤλθον εἰς φῶς δύο ἀλλεπάλληλοι ταφαί, τῶν ὁποίων τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα εἶχον τοποθετηθῆ ἐντὸς ἐπιμήκων λάκκων. Ἐντὸς τοῦ πρώτου ἴστατο ἐγγωρίου κατασκευῆς ἀμφορέως φέρον λιτὴν γραμμικὴν διακόσμωσιν, ὃ δὲ δεύτερος περιεῖχεν ὡς τεφροδόχον ἀγγεῖον ὠραίαν πελικὴν ρυθμοῦ Κέρτς φέρουσαν παράστασιν Ἀμαζόνων. Τὸ στόμιον ἐκλείετο δι' ἄωτου μελαμβαφοῦς κύλικος (Πί ν. 479 γ).

Τέλος, διελύθη τὸ ταφικὸν κρηπίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστατο ὁ κυβόλιθος μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ΒΑΣΙΛΟΚΛΕΙΑ. Εἰς βάθος 0,70 μ. ἀνεφάνη στρώμα τεφροῦ ἐκ πυρᾶς χρώματος καὶ περισυνελέγησαν τεμάχια ἐρυθροκόρφου κύλικος τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἰκονίζεται μορφὴ ὀρθίας γυναικός, ἣτις κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κάτοπτρον καὶ παρ' αὐτὴν ὑπάρχει κάλαθος, τὸ δὲ ἐξωτερικὸν εἶναι ἄπλωδες μελαμβαφές. Διὰ τὴν μὴ καταστραφῆ ἢ συνολικὴ μορφή τῶν ταφικῶν κατασκευῶν τοῦ νεκροταφείου, τὸ κρηπίδωμα μετὰ τὴν ἔρευναν ἀνασυνεκροτήθη.

Ν. Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΚΕΡΟΣ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1963, χορηγοῦσης τῆς ἀρχαιοφίλου κ. Αἰκ. Γουλανδρῆ, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ΝΔ. ἄκρον τῆς νήσου Κέρου, ὅπου κατὰ καιροῦ ἐσημειώθη ἀρχαιοκαπηλικὴ δραστηριότης, τὴν ὁποίαν ὑπεβοήθει καὶ τὸ ἔρημον τῆς περιοχῆς. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐξετείνετο μέγα πρωτοκυκλαδικὸν νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον εἰς ἄγνωστον χρόνον κατεστράφη συνεπείᾳ γεωλογικῶν μεταβολῶν, ὡς κατολισθήσεων κ.τ.δ. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ ἀφθονία θραυσμάτων μαρμαρίνων κυκλαδικῶν εἰδωλίων (Πί ν. 480 α) καὶ ἀγγείων, καθὼς καὶ ὄστράκων γραπτῶν συνήθως ἀγγείων. Τῶν μαρμαρίνων ἀγγείων τὰ θραύσματα ἐνίοτε φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμωσιν. Πάντα ταῦτα ἀνευρίσκονται εἰς τε τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἐπίχωσιν, ἀνεξαρτήτως

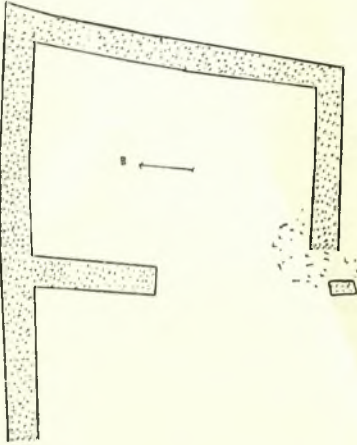
6. ΑΔ 17 (1961/2): Χρονικά, 268 κ.ε.

7. Πρβλ. Ε. Buschor ΑΜ 1929, 146.

8. F. Milfner ÖJh 1932, Beiblatt 156.

βάθους, μεταξύ λίθων μικρῶν καὶ ὀγκολίθων ὡς καὶ ἐντὸς ρωγμῶν τῶν βράχων. Εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις παρατηρήθησαν καὶ ἴχνη ὀστῶν ἐν διαλύσει.

Τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν ἐνισχύει καὶ ἡ σημερινὴ ὄψις, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἐκεῖ τὸ τοπίον. Τεράστιοι βράχοι ἐκ μαλακοῦ σχετικῶς πετρώματος ἀποκοπέντες ἀπὸ τοῦ κυρίου ὄγκου τοῦ βουνοῦ ἔχουν κατακρημνισθῆ εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἐδρί-

Σχέδ. 1. Κάτωψις οἰκίας πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων ἐν Κέρου

σκονταί πλησίον τοῦ ὄγκου, ἀφ' οὗ ἀεσπίασθησαν καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου χωρίζονται διὰ μικρᾶς ἢ μεγάλης διασφάγος.

Περὶ τὰ 250 μέτρα νοτιώτερον τῆς θέσεως ταύτης, εἰς τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν παρακειμένην νησίδα Δασκαλειὸ σημεῖον, ἀπεκαλύφθη κτήριο πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων, ἔχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πί ν. 480 β). Τὸ συνολικὸν σφζόμενον μῆκος του φθάνει τὰ 6.50 μ. περίπου, ἐνῶ τὸ μέγιστον πλάτος του εἶναι περίπου 5 μέτρα. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο δωματίων (Σχ ἐ δ. 1), ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ δυτικοῦ τὸ μέγιστον τμήμα εἶναι κατεστραμμένον ὑπὸ τῶν κυμάτων, διότι μόλις περὶ τὰ 10 μέτρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Καλύτερον σφζεται τὸ πρὸς ἀνατολὰς δωμάτιον· ἀλλὰ καὶ τοῦτου μόνον ὁ βόρειος τοῖχος καὶ ἡ βορειοανατολικὴ γωνία σφζονται μέχρις ὕψους 0,90 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἐνῶ τὰ λοιπὰ τμήματα τῶν τοίχων του δὲν ὑπερβαίνουν τὰ 0,15 μ. ὕψους.

Εἰς μεγαλύτερον ὕψος (περὶ τὰ 0,50 μ.) σφζεται καὶ ὁ μεταξὺ τῶν δωματίων μεσότοιχος (Πί ν. 480 β). Τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρὸς ἀνατολὰς δωματίου καταλαμβάνει κτιστὸν πεζούλιον, μῆκους 1 περίπου μέτρου, πλάτους 0,45 - 0,85 μ. καὶ ὕψους ἀπὸ τοῦ δαπέδου 0,20 - 0,25 μ. (Πί ν. 480 β). Ἐπὶ τοῦ πεζουλίου εὑρέθησαν ἴχνη τέφρας καὶ μικρὰ τεμάχια ἀνθρώπων. Ὁμοίως ἀνθρακες παρατηρήθησαν καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐστρωμένον δι' ἰσχυρῶς πεπατημένου πηλοῦ¹ φέροντος ἐντονα ἴχνη πυρᾶς. Ἡ ἐπικεινωμένη ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ δωματίου, ὅπου θὰ ἔδιδεν ἡ εἴσοδος, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἐγένετο διὰ θύρας εὑρισκομένης ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ μέσου τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου (Σχ ἐ δ. 1· Πί ν. 480 β).

Ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τοίχων, ἐκ πλακωτῶν κυρίως φυσικῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ἀνάγει τὸ κτήριο εἰς προχωρημένην φάσιν τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου², εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ τὸ νεκροταφεῖον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς καλῆς σχετικῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ τῶν ὀστράκων καὶ τῆς γραπτῆς διακοσμῆσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκουν προφανῶς καὶ τὰ ἐρείπια, τὰ ὁποῖα καλύπτουν ὀλόκληρον τὴν βορείαν κλιτὺν τῆς νησίδος Δασκαλειὸ (ἢ νοτία κατέρχεται ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ εἶναι δυσπρόσιτος). Φαίνεται δὲ ὅτι ἐνταῦθα ἐξετείνετο ὁ συνοικισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκε τὸ κατεστραμμένον ἐπὶ τῆς Κέρου νεκροταφεῖον. Ἡ θέσις τῆς νησίδος, μόλις περὶ τὰ 50 μ. ἀπεχούσης ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, ὅπου ἀπεκαλύφθη ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα οἰκία ἐπὶ τῆς Κέρου (Πί ν. 481 α), εἶναι σημαντικὴ παρέχουσα ἀσφαλῆς ἀγκυροβόλιον ὑπὸ οἰασδήποτε καιρικᾶς συνθήκας. Πιθανῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ νησις νὰ ἀπετέλει τὸ ἄκρον μικρᾶς χερσονήσου, δεδομένου ὅτι τὸ βάθος τῆς θαλάσσης, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κέρου, δὲν ὑπερβαίνει τὰ 5 - 6 μέτρα. Μόνον ἐκ τῆς θέσεως τῆς νησίδος δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ τὸ γεγονός, ὅτι καθ' ὅλην τὴν πρὸς βορρᾶν βλέπουσαν ὁμαλὴν σχετικῶς ἔκτασιν τῆς (Πί ν. 481 β) καλύπτεται ὑπὸ κτισμάτων. Εἰς τινὰ μάλιστα σημεῖα διακρίνονται καὶ λείψανα ὀχυρώσεως.

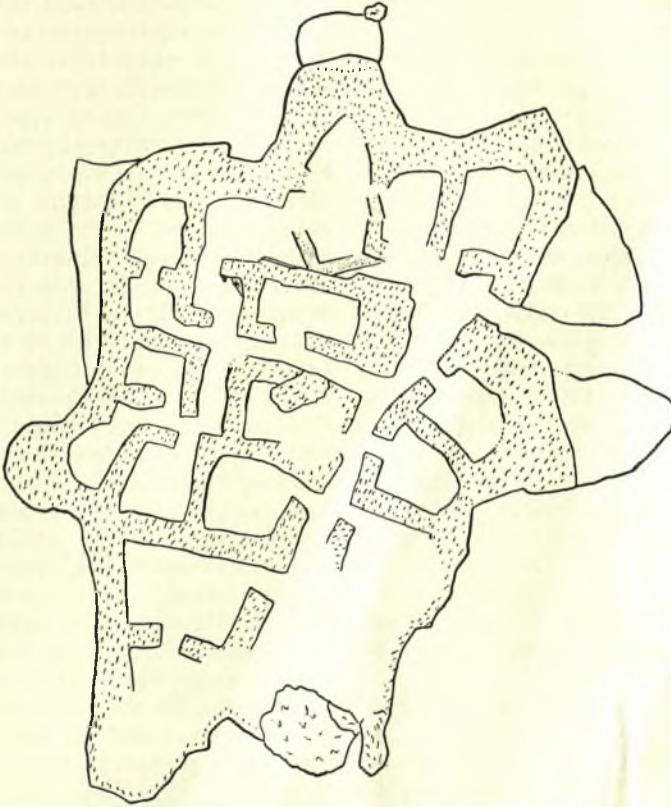
Δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ ἀπεκάλυψε τὰ θεμέλια μικρᾶς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐδρικομένης εἰς τὴν κορυφὴν τῆς νησίδος (Πί ν. 481 γ). Προφανῶς τὰ ἐρείπια τοῦ ἐκκλησίου τοῦτου ὠδήγησαν τὸν L. Ross νὰ τοποθε-

1. Πρβλ. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, ΑΕ 1898, 178.

2. Πρβλ. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, ΑΕ 1898, 189.

τήση εις τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ὀλόκληρον τὸν συνοικισμόν³. Νοτιοανατολικῶς τοῦ ἐκκλησιδίου ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς προϊστορικά κτήρια, βορείως δὲ αὐτοῦ μικρὸν δωμάτιον ἔχον ὡς δυτικὸν τοῖχον αὐτὸν τοῦτον τὸν βράχον καταλλήλως λαξευθέντα. Οἱ ἐπὶ τοῦ

κισμῶν καὶ νεκροταφείων, ἤρχισε δὲ ἡ ἀνασκαφή ἐπὶ χθαμαλοῦ λοφίσκου καλουμένου «Κορφάρι τῶν Ἀμυδαλιῶν» καὶ ἐδρισκομένου περὶ τὰ 300 μ. ΒΔ. τοῦ ὀρμίσκου τοῦ Πανόρμου κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς νήσου. Εἰς τὴν ἀνασκαφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος καὶ ἡ πτυχιούχος τῆς Ἀρ-

Σχέδ. 2. Ἡ πρωτοκυκλαδικὴ ἀκρόπολις εἰς τὸ «Κορφάρι τῶν Ἀμυδαλιῶν» παρὰ τὸν Πάνορμον Νάξου

βράχου τούτου στηριζόμενοι δύο τοῖχοι διατηροῦνται μέχρις ὕψους 1.25 μ. καὶ εἶναι τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ὡς καὶ οἱ τῆς ἐπὶ τῆς Κέρου ἀποκαλυφθείσης οἰκίας (Πί ν. 482 α).

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης συνελέγησαν ἀφθονα ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως, ὀλίγα θραύσματα μαρμαρινῶν ἀγγείων, λίθινα ἐργαλεῖα, θαλάσσια ὄστρεα, ὄψιανοὶ κ.ά.

ΝΑΞΟΣ

Κατὰ τὸ 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἐρευναι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Νάξου, ὅπου ἐξηκριβώθη ἱκανὸς ἀριθμὸς πρωτοκυκλαδικῶν συνοι-

3. L. Ross, Inselreisen, II, 32.

χαιολογίας δ. Ἀλίκη Σαμαρά, ὠδήγησεν ἡ παρουσία ὄστράκων καὶ τὰ κατὰ τόπους μόλις ὀρατὰ τμήματα τοίχων (Πί ν. 482 β).

Ἡ ἐρευνα ἀπεκάλυπεν ὅτι, τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ λοφίσκου, τοῦ ὁποίου μέγα τμήμα κατελάμβανε λιθόστρωτος ἄλλως συγχρόνου κατασκευῆς (Πί ν. 482 β), περιβάλλεται ὑπὸ τείχους, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος κυμαίνεται μεταξύ ἑνὸς καὶ δύο μέτρων. Τοιουτοτρόπως περικλείεται χώρος ἔχων μέγιστον μῆκος 24 καὶ μέγιστον πλάτος 20.50 περίπου μέτρα. Ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους εἶναι τοιαύτη, ὥστε μετὰ τὰς εἰσοχὰς καὶ ἐξοχὰς, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται, νὰ σχηματίζονται πυργοειδῆ κατασκευάσματα, ἐνθουμίζοντα τοὺς πύρ-

γους τῆς ἀκροπόλεως τῆς Χαλανδριανῆς ἐν Σύρω⁴ (Σχ ἐ δ. 2* Πί ν. 483 α). Δύο τοιαῦτα πυργοειδῆ κατασκευάσματα προστατεύουν καὶ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὸν περιτειχισμένον χώρον, ἥτις εὑρίσκεται κατὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον του. Εἶναι δὲ ἡ εἰσοδος στενὸν ἀνοιγμα πλάτους μόλις 0,80 μ. προσιτὸν διὰ στενοῦ ἐπίσης διαδρόμου, μεταξύ τῶν δύο πύργων, καὶ λιθίνης κλίμακος (Πί ν. 483 β). Ὁλόκληρος ὁ περιτειχισμένος χώρος διαιρεῖται διὰ τοιχαρίων εἰς εἰκοσάδα περίπου μικρῶν δωματίων, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις κυμαίνονται μεταξύ 1.20 × 1.40 μ. καὶ 2.50 × 3.50 μ. περίπου καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι προσιτὰ διὰ στενῶν διαδρόμων πλάτους 0,50 — 0,60 μ. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων σφύζονται μέχρις ὕψους 0,70 μ. περίπου καὶ εἶναι ἐκτισμένοι ἐκ μικρῶν ἀργῶν πλακωτῶν λίθων καὶ πηλοῦ (Πί ν. 484 α). Ἡ εὐτελής αὐτὴ κατασκευὴ συνετέλεσεν εἰς τὴν οὐχὶ ἀρίστην διατήρησιν τῶν τοίχων. Τοῦναντίον πολὺ καλῆς κατασκευῆς ἐκ μεγάλων εἰργασμένων λίθων συγκείμενον εἶναι τὸ τεῖχος (Πί ν. 483 α, 484 β). Ἄλλη διαφορὰ εἰς τὴν κατασκευὴν, ὕφισταμένη μεταξύ τοῦ τεύχους καὶ τῶν τοίχων τῶν ἐντὸς αὐτοῦ δωματίων εἶναι, ὅτι τοῦτο μὲν πατεῖ στερρῶς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐκεῖνοι δὲ θεμελιούνται ἐπὶ στρώματος λατύπης ἰκανοῦ πάχους. Φαίνεται, ὅτι πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ περιτειχισθέντος χώρου ἐκρησιμοποιήθησαν αἱ λατύπαι ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀγκολίθων τοῦ τεύχους. Ἐπὶ τοῦ στρώματος δὲ αὐτοῦ ἐκ λατυπῶν ἐπάτησαν οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων.

Ἐντὸς τῶν δωματίων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίχωσις ἐκυμαίνεται μεταξύ τῶν 0,20 καὶ 0,70 μ., εὑρέθησαν χονδρὰ ὄστρακα ἀγγείων καὶ σκευῶν καθημερινῆς χρήσεως. Εὑρέθησαν ὡσαύτως ἐν

ἀφθονίᾳ στρογγύλαι πλάκες διαφόρων διαμέτρων χρησιμεύουσαι προφανῶς ὡς καλύμματα ἀγγείων.

Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι οὐδενὸς δωματίου τὰ ὄστρακα εἶναι ἱκανὰ διὰ νὰ συγκροτηθῇ ὀλόκληρον ἀγγεῖον. Τοῦναντίον ὀλόκληρα ἀγγεῖα εὑρέθησαν εἰς τὸ τμήμα τοῦ διαδρόμου, τὸ ἀμέσως ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ὅπου διετηρήθησαν καὶ ἐντονώτατα ἴχνη πυρᾶς (Πί ν. 485 α). Ἴχνη πυρᾶς, ἐντονα ἐπίσης, παρατηρήθησαν καὶ ἀμέσως ἐξωθὴ τῆς εἰσόδου, ὅπου εὑρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων ὀλοκλήρων. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εὑρέθησαν ἐπίσης ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ μικροὶ θαλάσσιοι χάλικες (Πί ν. 483 β, 484 β) καὶ μία χαλκῆ λόγχη. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ ἡ παντελής ἀπουσία τοιούτων χαλίκων ἐσωτερικῶς τῆς εἰσόδου (οὐδὲ εἰς εὑρέθη) ὀδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ μὲν χάλικες θὰ ἐκρησιμοποιήθησαν ὡς βλήματα σφενδονῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ θὰ ἀπετέλουν τὰ ὄπλα μακροῦ βληνεκοῦς τῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ ἀκρόπολις ὑπέστη ἐπιθεσιν, καθ' ἣν ἐν ἀφθονίᾳ ἐκρησιμοποιήθησαν τὰ βλήματα αὐτά. Καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀγγείων εἰς τοὺς στενοτάτους διαδρόμους δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἐγκαταλειφθεῖσα προσπάθεια πρὸς διάσωσιν τῶν, πλήρων ἴσως, μετὰ τὴν παραβίαν τῆς εἰσόδου.

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Νάξου οἰκόπεδον Διασειτή περισυνελέγησαν διάφορα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ὁ ἀκάματος φύλαξ ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γαβαλάς ἐφύλαξεν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἐκ τῶν ὄστράκων τούτων καὶ ἄλλων διαλεγέντων, μετὰ τὴν ἀφίξιν ἡμῶν εἰς τὴν νῆσον, κατὰ τὴν ἀποκομιδὴν τῶν ἐλαχίστων ἤδη ἐναπομενόντων κατὰ χώραν χωμάτων, συνεκροτήθη τὸ ἐν τῷ Πί ν. 485 β μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον (ρυτὸν προφανῶς) εἰς σχῆμα κεφαλῆς κριοῦ.

4. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, ΑΕ 1899, 116 (εἰκ. 32).

EXCAVATIONS IN CEOS

Excavations in the island of Ceos, begun in 1960 and 1961, were continued in a campaign lasting from the middle of May to the beginning of August, 1963, by an expedition representing the University of Cincinnati¹. As before, attention was focussed chiefly on the site of the settlement at Ayia Irini, near Vourkari. A search for tombs in the immediate vicinity was begun, and the excavation of a small cemetery at Kephala, some two kilometers to the north, was completed.

Kephala

The graves at Kephala were not rich, but interesting in view of their very early date. They occupied a natural cleft in the rock near the foot of the steep southern flank of the headland, below the area of the ancient village (P. I. 486 a). At the western end of this opening the rock had been trimmed on one side and a path or *dromos* (P. I. 486 c) had been cut in the bedding of compacted clay below it, leading down into the hollow, but the rather elaborate scheme that this appears to imply was evidently abandoned. The graves were built more or less at random, chiefly within the cleft, which was gradually filled with them. In many cases one lay above another, providing some evidence of the chronological sequence (P. I. 486 b).

1. Reports of the preceding campaigns appear in *Hesperia*, XXXI (1962) pp. 263 - 283, and *Archaeology*, 15 (1962) pp. 223 - 226; a note on the latest campaign in *Archaeology*, 16 (1963) 284 - 285. From the outset the enterprise has been sponsored in Greece by the American School of Classical Studies, and conducted in the usual manner under authorization of the Greek Archaeological Service, to whose members we would express warm thanks. It is financed by the Louise Semple Classics Fund of the University of Cincinnati. In 1963 J. L. Caskey served again as Field Director and the staff comprised Mrs. El. Caskey, Mr. and Mrs. W. Kittredge, Mrs. A. Bikaki, Miss E. T. Blackburn, Dr. John Overbeck, T. W. Jacobson, and L. E. Cotsen, Architect. C. Renfrew and Miss E. Harrison took part for shorter periods. The Ephor Mr. N. Zaphiropoulos and the Epimelete Mr. C. Doumas were present at intervals. D. Papaioannou was foreman and S. Maras vase mender. About 25 workmen were employed. The digging itself began on 3 June and was concluded on 24 July, the rest of the time being devoted to organization and study of the objects found.

Special thanks are owed to the Michalinos Company for permission to work freely on their land and to use their buildings. We are grateful also to many colleagues who visited the site during the season and gave valuable advice on archaeological and technical problems.

In all, 31 were discovered, and it is not likely that there were ever many more in this group, though a few may have been lost altogether by erosion of the hillside. They varied in shape from nearly circular to nearly rectangular, the walls being built of moderately small stones and usually inclining somewhat toward the interior. In a few the sides were made of slabs set on edge (P. I. 487 a - c). Long narrow cover slabs (P. I. 487 d), often three or four side by side, lay across them and above these, perhaps as an added protection to the dead or to the living, heavy rectangular platforms of solid masonry were sometimes constructed. In only one instance was there an indication of a small doorway in the side wall, and even this was not certain since the structure had been damaged (P. I. 487 e).

The graves were small, and the dead seem to have been buried in a contracted position, lying on one side. Generally the bones were found in confusion as a result of successive interments; one of the graves contained parts of nine skeletons. The bodies of infants were enclosed in jars that were deposited in single graves.

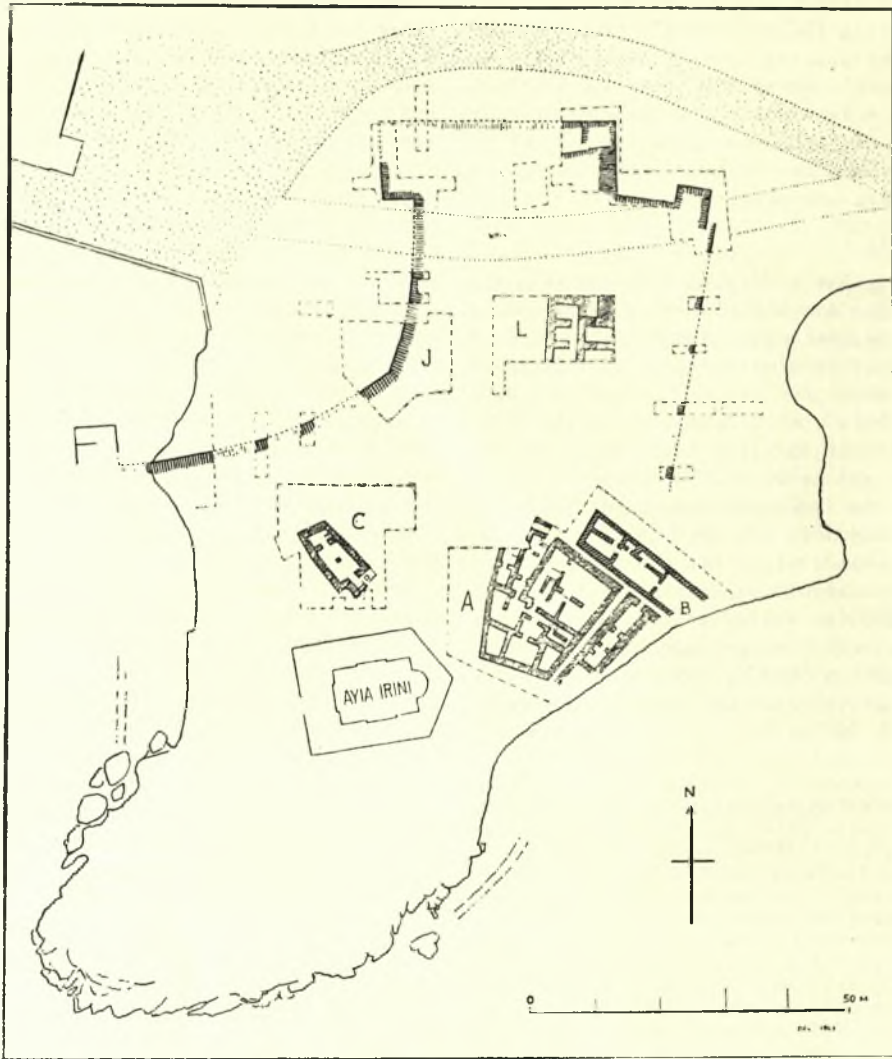
Offerings to the dead were not plentiful. Among the objects recovered were a small ithyphallic figurine of terra-cotta (P. I. 488 d), the torso of another (probably female), and the head of a third; this last was flattened and tilted backward, in the manner familiar among Cycladic marble «idols». The pottery of the cemetery, like that of the settlement above it, is largely coarse and friable. It is red-brown in color and some is decorated with plastic bands, incisions, and burnished patterns (P. I. 488 a). Jars (P. I. 488 c) with upright rims and small incurving bowls (P. I. 488 e) are represented in large numbers. A scooplke vessel (P. I. 488 b), opening to the side and having a broad handle and struts above the body, lay in one of the graves, and fragments of several like it have been found (e.g. Kph. 2, *Hesperia*, XXXI (1962), p. 265).

These and many of the other pieces are strongly reminiscent of Late Neolithic wares, and it appears not improbable that the village was established at Kephala before the end of the Stone Age. On the other hand, some of the pottery suggests relationships with the Early Bronze Age. Clearly this settlement is one of the most ancient yet known in the Cyclades.

Ayia Irini

Deep soundings in Areas A, C, and J this year furnished abundant evidence that the promontory had been occupied in the Early Bronze

tely northeast of the big building of the Late Bronze Age that had been excavated in 1961. The early walls were very nearly constructed of small flat stones. A well-made doorway, with threshold slabs and a pivot-stone to hold

Plan I. Promontory of Ayia Irini, Kea

Age. Immediately upon the native rock were strata containing sherds of sauceboats (P.I. 488 f) and small bowls or saucers, of types well known in Early Helladic II on the mainland. House walls were found in some places (P.I. 489 a), especially in Area C, where it was possible to open a relatively large space immidia-

the doorpost, came to light in Area C. On the clay floor inside the room was a large permanent pan-hearth of terra-cotta with a low flat rim, which is decorated with impressions of a round stamp-seal (P.I. 489 d).

Still more extensive are the evidences of habitation in the Middle Bronze Age. It is now

clear that this period was of long duration, with numerous successive phases of rebuilding and development. Characteristic ring-stemmed goblets and angular bowls with high ribbon-handles in Gray Minyan ware are not uncommon. Matt-painted ware of mainland and Aeginetan types is well represented, and a fragment of imported Middle Minoan Kamares ware shows that trade with Crete began at least this early (P l. 489 b). The nature of the transition between the Early and Middle Bronze Age settlements has not yet been determined. None of the painted pottery or other wares typical of Early Helladic III, as known for example in Lerna IV, has been found up to now at Ayia Irini; nearest to them, possibly, is an undecorated two-handled tankard that lay below the floor of the temple in Area B (cf. V. Milojević, *Samos*, I, pl. 15, 8).

The period of greatest prosperity for the town was in the early phases of the Late Bronze Age, corresponding with Late Helladic and Late Minoan I - II. From the beginning of this period there was a strong wall of defense on the landward side (P l a n 1), perhaps also along the shores. In 1963 additional parts of it were uncovered by excavation. Its inner face was revealed in some places, notably in Area J, where the thickness of the wall was about 2 m. Houses here were crowded close to the inner face.

In order to examine the northern parts of the fortifications we closed the passage that had been cut through the mound some 30 or 40 years ago and built a new road around the edge. Much damage had been done in this region (Area N) in modern times, but foundations of heavy walls and towers could be traced. In the northeastern sector, as in Area J, it was evident that the defenses had been altered and augmented on several occasions. Exploratory trenches on the eastern side (M) revealed a wall running southwestward toward the temple. The plan of the fortifications in this area is not yet clearly understood.

Pottery and other evidence for the date of these walls received only preliminary inspection during the excavating season. The sherds associated with the main structure seem not to be later than Late Helladic I.

Buildings of the main period of occupation were encountered in all the areas tested. Many small rooms appear in Area C. In the western

part of Area L there is a building of light construction, while next to it on this east a series of very heavy walls is found. Remains of raw plaster, objects fashioned of stucco, and brightly colored pigments recovered from the rooms suggest that these were industrial quarters. Large objects of terra-cotta seem to have been made here also.

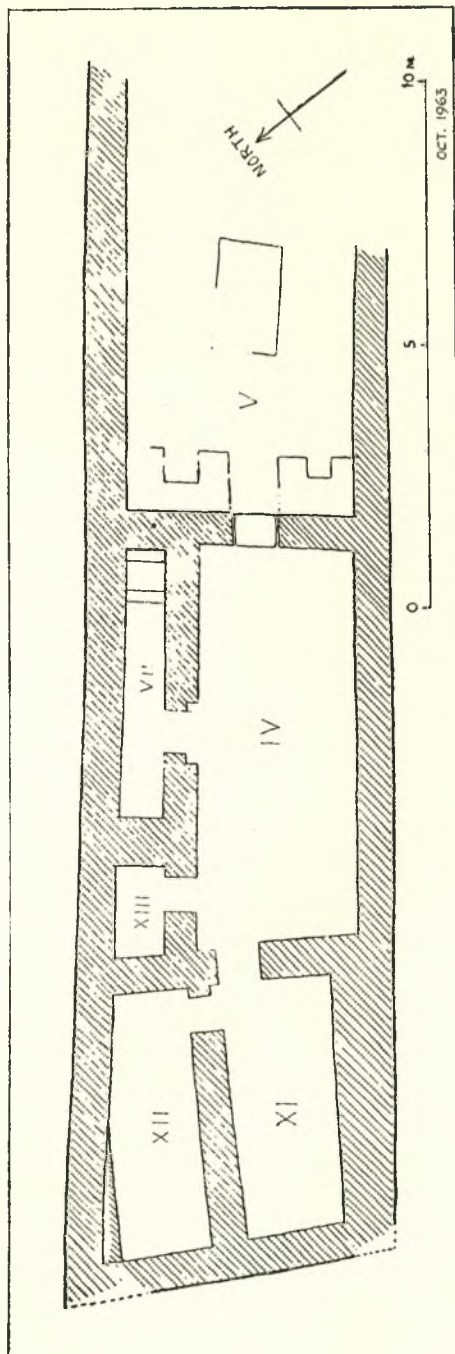
The most extensive and elaborate architectural complex uncovered so far is in Area A, near the church of Ayia Irini (P l a n 1). Excavation proceeded this year toward the north and northeast, to the narrow street beside the temple in Area B (cf. the plan in *Hesperia*, XXXI (1962), p. 269). All the rooms and corridors found are apparently elements of a single large establishment. The oblong space in the eastern corner may have been a court, within the building but open to the sky. In it was a big rectangular hearth. West of the court were found remains of a broad flight of steps leading upward. Further west, we seem to have part of an entranceway to the basement rooms, most of which communicate with each other (P l. 489 d - e, 491 a).

In Area A, as elsewhere, there was evidence of widespread destruction by earthquakes. The deep cellars were found full of debris which had fallen from above: bits of painted stucco from the walls of the upper apartments, a huge pithos that had stood in one of the upper rooms, and great quantities of pottery and utensils. Clearly this was a rich household. Much of the pottery is of coarse local manufacture, but among the vases are many very fine pieces imported from the mainland, other Cycladic islands, and, particularly, Crete. They are not all uniform, but include examples of shapes and styles assignable to L.M. Ia, L.M. Ib, L.H. I, and L.H. - L.M. II (the Palace Style) (P l. 490 b - e). It would be premature to draw conclusions at present about the chronological significance of the groupings but valuable information can be expected from this material.

Of special interest, among the sherds from the basement rooms, is a fragment of a jar in moderately coarse brown ware with a graffito that was scratched on the surface before it was fired (P l. 490 a). It is a monogram composed of two signs, one above the other, the upper of a form found only in Linear A script, the lower being common to Linear A and B and in the latter standing for WINE. The shape

and size of the jar cannot be determined from the sherd, nor is the fabric distinctive enough to indicate whether it is local or foreign.

Excavation of the temple in Area B proceed-

Plan 2. The Temple at Ayia Irini, Kea (1963)

ed this year. The building had been recognized and partly examined in 1961; now all the interior has been cleared and the plan has been determined (Plan 2). An important series of terra-cotta statues and many other objects of unusual interest came to light in 1963. The stratigraphical evidence makes it clear that the building had a very long history, beginning probably in the 15th century B.C. and continuing with little interruption down to Greco-Roman times.

A cross-wall at the inner end of Room IV proved to have a central doorway, which gave access to two narrow rooms, XI and XII, arranged side by side. The former of these was perhaps the most sacred place, the *adyton*; the purpose of latter, which contained destruction debris and also masses of earth and stones that had been placed there deliberately as a filling, could not be ascertained. A very small compartment, XIII, aligned with Corridor VII, was found off the northern corner of Room IV (Pl. 491 b, 492 a - b). At one stage in the use of the temple (not the earliest) there was a stone bench along the southwestern side of Room IV, like those found previously in Room V. Traces of at least one late structure could be seen above the ruins of Rooms XI and XII, near the present surface of the ground.

On the earliest floor of Room XI (just above walls and debris of Middle Bronze Age buildings) there were numerous pots (Pl. 492 c), chiefly coarse in fabric, and a few miscellaneous objects. Most of the fragmentary sculpture lay concentrated at the inner end of the room. It is clear that all the statues, 15 or more in number, and all the other objects in this space had been together when the destruction occurred (Pl. 493 a). We suppose that they were standing on the floor at that time, but they may possibly have fallen from a room immediately above. A preliminary examination indicated that none of the datable objects was later than L.H./L.M. II. Tentatively, therefore, one concludes that the temple was destroyed by the same earthquake that damaged the houses in other parts of the site, e.g., in Area A, and that the statues had been made before that time, not later than the end of the fifteenth century B.C.

Stratification in the other rooms, though less clear, tends to confirm this conclusion. The earliest floors in Room IV and Corridor VII -

XIII slope downward toward the southeast and are below the present level of the sea. Objects recovered from tests in the water and mud at that depth include pottery of L.H. I - II, the base of a stone vase, one end of a bronze boat (P l. 493 b), and other pieces of bronze and lead. The upper part of a solid bronze statuette of a youth saluting in the Minoan fashion, undoubtedly imported from Crete and assignable to L.M. I, was found just above sea-level (P l. 493 d).

A few bits of terra - cotta statues appeared scattered throughout these rooms, in this campaign as previously. They cannot be dated by internal stylistic evidence at present, since comparable sculpture has not yet been found at other sites, but we are inclined to believe that all or almost all the figures belong to the same phase as those in Room XI. A notable instance of the dispersal is seen in the case of the large head that was found two years ago in Room V at a relatively high level, where there was pottery of Mycenaean IIIc styles. In 1963 a fragment which joins this head was discovered in the principal group of broken sculpture in Room XI, where there was no late pottery. One must assume that the new fragment is in its proper context and that the head was somehow displaced and perhaps deliberately preserved until later times, as in another still more remarkable instance that will be mentioned below. How the scattering occurred is not yet known.

Although only a limited amount of mending has been done, we now have a clear idea of the form of the statues. All seem to be female, standing upright or bending forward very slightly. They wear bouffant or flaring skirts which reach the floor and are topped with heavy bands at the narrow waist. Some wear tight short - sleeved jackets, open in front and exposing the breasts, after the Minoan fashion. In others the torso is bare from the waist up and carries a thick garland around the neck. The arms are held not upward, as we had guessed earlier, but downward, clear of the body, with the elbows bent slightly. The hands, which are long and delicate, rest on the hips. Heads are held erect and surmounted with thick coils, the hair being gathered behind and descending in a long braid down the back. There is much variety and deftness in the rendering of the faces, some of which are gently smiling, some

grave (P l. 493 c, e, 494 a - b, 495 a, 498 a - c).

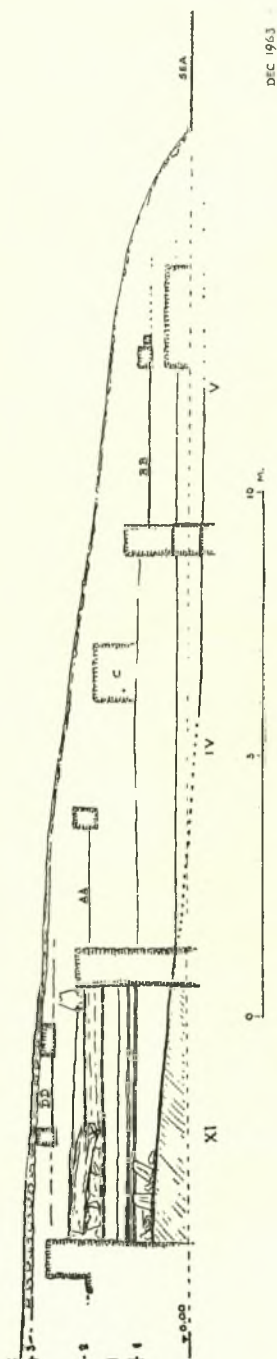
Several of the statues were about one meter tall; others were smaller, and at least a few considerably larger. They were fashioned by hand, of very coarse local clay, with internal wooden armatures for support before the firing. Traces of white stucco are preserved on some fragments, but in most cases all the surface of the clay itself has been lost. Many pieces seem to be missing entirely. In spite of their damaged condition, however, these figures create a vivid impression. Their style may be called provincial, since they were made here in this island, but the work is that of accomplished sculptors and craftsmen, not without tradition and experience.

The significance of the statues is not yet understood. We suppose that they were not all representations of a single goddess but perhaps rather her attendants and votaries. The posture may be that of a dance; a suggestion of the forms of the body under the skirt makes one think that the knees are bent slightly. There are distinct differences in the upper parts of the body, some having very full matronly bosoms, others the small firm breasts of a girl's figure. Most have artificially slim waists, but at least one of them is given quite natural proportions. When more of the pieces have been reassembled and studied the meaning of these differences may become intelligible.

After the first major destruction, which we assign provisionally to the period L.H./L.M. I - II, some parts of the temple continued to be used, for pottery of L.H. III A and IIIB styles is found. Among the sherds are parts of a small stirrup - jar with a representation of men, perhaps warriors, in procession (P l. 497 a). The third main stratum of debris, about one meter above sea - level, contains many vases and fragments that may be assigned to the Mycenaean IIIC class. Some of these were found in Room V in 1961; this year cups, bowls, and kraters came to light especially in Corridor VII (P l. 495 d). Clearly there was considerable use of the building at this time. Some of the walls were reconstructed, doorways were altered, and a stone bench was installed on the southwest side of Room IV.

Thereafter, the functions of the building were centered chiefly in Room XI. There a long series of successive floorlevels accumulated, some being of plain beaten earth, some paved with

flat stones (Pl. n 3). One stratum held Proto-geometric pottery (Pl. 497 b) of the tenth century. Later Geometric wares followed, though not in large quantities.

Plan 3. Ayia Irini, Kea. Section (diagrammatic) through the Temple

Around 1.70 m. above sea - level there was a stone pavement, on which was found pottery of the second half of the eighth century. In this period a terra - cotta head was set up in a specially - made collarlike base on a platform of stones at the northwestern end of the room (Pl. 496 a - b). It was found by us in position; huge blocks of rough stone, parts of some covering structure, had fallen just here in the early archaic Greek period without striking this fragile object. It is very badly eroded and much diminished from its original size. The broken surfaces of the neck are adequately preserved, however, and our vase - mender, S. Maras, discovered that it fitted securely upon one of the torsos which came from the earliest floor - level, fully a meter below (Pl. 498 a-b). Thus, astonishing though it may seem, this head, rediscovered somehow and perhaps handed down from generation to generation, was being treated with reverence some 700 years after the rest of the statue had been broken and buried.

The big stones that had fallen around the head were left lying in one end of the room for a century or more while the other end continued to be used as a shrine and was gradually filled. Ultimately the whole space was level again. During the sixth century another pavement was installed, and on this we found plentiful remains of votive offerings, chiefly cups of Attic and Corinthian types (Pl. 496 c). Among them was the base of a skyphos (Pl. 495 b), bearing on its lower surface a graffito in archaic letters and Cean spelling:

ΕΥΣΑΜΗΝΟΣ | ΑΝΘΙΠΠΟΣ|
 Η Ο ΙΟΛΙΕΤΗΣ | ΔΙΟΝΥΣΟΙ|
 ΑΝΕΘΗΚΗΝ | ΤΗΝ ΚΥΛΙΚΑ | ΤΗΝ ΔΗ

Another inscription, scratched in small neat letters on the standing surface of the ring - base, is only partially preserved. One word may be *ΚΟΡΕΣΣΙΟΣ*, followed by *ΚΑΥΧΟΜΕΝΟΣ*. The sense suggests that there was a local rivalry, perhaps heightened at the moment by a drinking party of just the sort that is described in a fragmentary *skolion* or *paroinion* of Bacchylides (Jebb, fr. 16; Oxyrhynchus Papyrus 1361, fr. 1). Anthispos was a fellow - townsman and quite possibly a contemporary of the poet.

Worship of Dionysos was carried on in the shrine at least into the fourth century, as attested by another graffito, and probably later.

A wine jar with a non - Greek stamp on the handle was found near the present surface of the ground. A coin of Ptolemy (probably Soter), one of Antigonos (probably Gonatas), and one of Ceos itself were discovered in the topmost stratum, some three meters above sea - level. It is to be noted that very few post - Mycenaean objects have come to light anywhere else on the site at Ayia Irini.

A search for cemeteries was begun this year

on and just below the rocky slopes to the north of the promontory. One structure, roughly circular in shape and built with many large stones, was encountered near the foot of the hills but at a level where water prevented a thorough investigation. Further exploration in this area, as well as in the settlement, will be undertaken in the next campaign. A preliminary report on the work of the past season will appear in *Hesperia*.

JOHN L. CASKEY
University of Cincinnati

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Ὁ Ἐφορος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην ἐμόρφω-
σεν ἐπὶ τόπου γνώμην περὶ τῶν ἐκτελουμένων εἰς
διάφορα βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς ἐργασιῶν συντη-
ρήσεως, διὰ τὰς ὁποίας καὶ ὁμιλεῖ εἰς δημοσιευο-
μένην ἔκθεσιν τῆς ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρ-
χαιοτήτων τῆς νήσου δ. Στυλιανὴ Παπαδάκη. Ἄλ-
λαχοῦ, ὡς εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς ἐπαρχίας Μυ-
λοποτάμου, διεπίστωσε τὴν ἄμεσον ἀνάγκην στε-
ρεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν ἐρείπιων τοῦ πα-
λαιῶ καθεδρικοῦ ναοῦ¹ (Πί ν. 499 α - β), ὅ-
στις διασφύζει ὀλίγας καλῆς ποιότητος Βυζαντινὰς
τοιχογραφίας (Πί ν. 499 γ).

Ἐκ Παληοχώρας Σελίνου ὁ Ἐφορος διαπε-
ραιωθείς εἰς τὴν νησίδα Γαῦδον ἠρεύνησεν ἂν
ὑπάρχουν ἐν αὐτῇ ναῖσκοι Βυζαντινῶν χρόνων.
Ἡ ἔρευνα ἀπέβη ἄκαρπος. Καὶ αἱ μεταβυζαντιναὶ
φορηταὶ εἰκόνες τῆς νήσου εἶναι ὀλίγαι καὶ νεω-
τέρων χρόνων. Μᾶλλον ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ
ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰκὼν (διαστ.
0,64 × 0,48 μ.) μὲ ἐνθρονον τὸν ὁμώνυμον ἱεράρ-
χην, φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1756.

Ἐπωφεληθεὶς ὡσαύτως μεταβάσεώς του εἰς
Ἄμοργόν δι' ὑπηρεσιακοὺς λόγους ὁ Ἐφορος
ἐπισκέφθη ναοὺς τῆς Χώρας καὶ εἶδε τινὰς τῶν
ἐν αὐτοῖς εἰκόνων. Εἰς τὴν Πάρον συνεχίσθησαν
αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ τῆς Κατα-
πολιανῆς, περὶ τῶν ὁποίων παρέχει ἔκθεσιν ὁ ἐπι-
βλέπων αὐτὰς ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἄναστ. Ὀρλάνδος.

Κατὰ τὸ 1963 ἤρχισε καταγραφή τῶν εἰκόνων
καὶ κειμηλίων τῶν νήσων Αἰγαίου διὰ τῶν νεα-
ρῶν ἀρχαιολόγων δ. Χρυσούλας Σταυρινοῦ, κ.
Χρήστου Μιχαήλ καὶ τοῦ τελειοφοίτου τῆς Ἀρ-
χαιολογίας κ. Ν. Ἀλιπράντη. Ὁ Ἐφορος μετα-
βάς εἰς Νάξον πρὸς διακανονισμὸν ζητημάτων
ἀφορώντων εἰς τὴν ἐκεῖ καταγραφὴν παρηκολού-
θησεν ἐπὶ τι τὴν ἐκτελουμένην ἐργασίαν.

Εἰς τὰς νήσους Νάξον, Τήνον, Σίφνον, Ἴον,
Σέριφον, Κύθον καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Θήραν κα-
τεγράφησαν περὶ τὰς 2.000 εἰκόνες. Περὶ τῶν ἐν
Σίφνῳ καὶ Ἴῳ παρέχονται πληροφορίαι τινὲς ἐπὶ
τῇ βάσει τῶν σημειώσεων τοῦ καταγράψαντος κ.
Χρήστου Μιχαήλ. Διὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἄλλων
νήσων δημοσιεύεται σύντομος ἔκθεσις γενομένη
ὑπὸ τῶν καταγραφῶν.

ΣΙΦΝΟΣ

Ἐκ τῶν καταγραφεισῶν εἰς τὴν νῆσον εἰκόνων
ἀξιωματικῶν εἶναι:

1. G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta, vol.
secondo, Venezia 1908 σ. 79 - 83.

1) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀφέντη
εἰς τὸ χωρίον Ἁγίου Λουκάς εἰκὼν τῆς Δεήσεως
(διαστ. 1,07 × 0,91 μ.), τὸ παλαιότερον γνωστὸν
ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιόκαπα² φέρον
πλὴν τῆς ὑπογραφῆς του τὴν ἀφιέρωσιν: *δέησις*
*τοῦ δούλου τοῦ Θε(ε)ῦ Βασηλείου Λογοθέτη μι-
νεὶ Ἀπριλίου / , A X Λ E.*

2) Ἡ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ἐπὶ τοῦ τέμπλου ἐπισκευα-
σμένη εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (διαστ. 1,08 ×
0,98 μ.) *Χεῖρ Ζαχαρίου Τζακαροπούλου , A X Λ E.*

3) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ
Κάστρου εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (διαστ.
1,05 × 0,74 μ.). Ὁ χιτῶν τοῦ ἁγίου ἔχει χρῶμα
ἰώδες, ἐνθὸς τὸ ἀνεμιζόμενον ἱμάτιον εἶναι μελα-
νόν. Ἄνω καὶ κάτω τῆς κεντρικῆς παραστάσεως
ὀκτὼ σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ μάρτυρος. Κάτω
ἀριστερὰ ἡ χρονολογία ἈΧΝΣ', εἰς τὸ μέσον ἡ
ἀφιέρωσις: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θε(ε)οῦ Γεωρ-
γίου ἱερέως Παλλίου (;) καὶ δεξιὰ ἡ ὑπογραφὴ:*
Χεῖρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως Σκοροδίλι³.

4) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Σφζοντος καὶ Φα-
νουρίου εἰκὼν τῆς Δεήσεως (διαστ. 0,94 × 0,82 μ.)
ἡ φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ*
ἱερέως Σκοροδίλη, δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θε(ε)οῦ
Γεωργίου Ραυτάκη , α ψ π'.

Προφανῶς ὁ κατὰ τὸ 1780 ζῶν ἀγιογράφος εἶ-
ναι διάφορος τοῦ προηγουμένου, ἴσως ἕγγονος
αὐτοῦ.

5) Ἡ ἐν τῷ εἰς Κάστρον ναῷ τῆς Θεοσκεπά-
στου εἰκὼν ἐνθρόνου Παντοκράτορος ἐν μέσῳ τῶν
προτομῶν τῶν 12 Ἀποστόλων (διαστ. 1,17 × 0,90 μ.)
μὲ τὴν χρονολογίαν ἈΧΜΕ καὶ τὴν ἀφιέρωσιν:
Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Γεωργίου ἱερέως.

6) Βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 0,84 × 0,84 μ.) τῆς
Μονῆς Χρυσοστόμου. Τὴν κεντρικὴν παράστα-
σιν περιβάλλουν οἱ 24 οἰκοί. Κάτω δεξιὰ ἡ χρο-
νολογία: ἈΧΝΕ Ἰουλίου Κβ'.

7) Βρεφοκρατοῦσα ἐν προτομῇ εἰς τὸν Ἁγίον
Σφζοντα τῆς Ἀπολλωνίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: *Ἡ*
τιμωτέρα τῶν Χερουβείμ (διαστ. 0,92 × 0,83
μ.). Ἐκατέρωθεν ἄγγελιοι κρατοῦντες τὰ σύμβο-
λα τοῦ πάθους καὶ ὑπὲρ τούτους ἄλλοι δύο γου-
κλινεῖς ἐπὶ νεφῶν μὲ κίνησιν ὀρμητικὴν, στέφον-
τες τὴν Θεοτόκον, ἣν πάλιν περιβάλλουν μικρὰ
Σεραφεῖμ. Ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ πλαισίου κάτω: ἈΧΞΒ.

Εἰς τὸν ἄλλον ναὸν τῆς Ἀπολλωνίας ἀφιερω-
μένον εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος ὁμοίαι

2. Βλ. Ἄ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάγραμμα ἱστορίας τῆς Ὀρη-
σκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθῆναι 1957 σ.
204.

3. Ἔργα τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκοροδίλη σφζονται καὶ ἐν Μή-
λω. Βλ. Ἰωσήφ Χατζηδάκη, Ἡ ἱστορία τῆς Μήλου, Ἀθῆ-
ναι, 1922 σ. 231, 237 κ.ά.

εικόν τῆς Θεοτόκου (διαστ. 0,95 × 0,75 μ.), ἀχρο-
νολόγητος, πολὺ ἀσθητοτέρας τεχνολογίας, με-
τὴν ἐπιγραφὴν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ*
Ἰωάννου Καλλιέργη.

Προφανῶς ἡ εἰκὼν παραμένει περισσότερον
πιστὴ εἰς τὸ κοινὸν πρότυπον ἀμφοτέρων.

8) Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (διαστ. 0,86 ×
0,74 μ.) εἰς τὸν ὁμώνυμον ναὸν τῆς Ἀπολλω-
νίας φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1678 καὶ τὴν ἐπι-
γραφὴν: *Τὸ Σταυρὶ (- Ἀπολωνία) διὰ τὴν πα-*
νούκλαν.

9) Ἡ εἰς τὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως Ἀπολ-
λωνίας εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἐν προτομῇ (διαστ.
0,95 × 0,80 μ.). Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἄγγελοι βαστά-
ζουν ἀνά ἓν κηροπήγιον. Ἡ ὑπογραφή: *Χεῖρ*
*Χριστοδούλου Καλλιέργη*⁴ εἶναι δυσανάγνωστος.

10) Ἡ εἰς τὸ θυρόφυλλον τῆς Προθέσεως τοῦ
ἐν Ἀπολλωνίᾳ ναοῦ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰκὼν
τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ (διαστ. 1.32 × 0,56
μ.), ἀδόκιμον ἔργον τοῦ Ἰωάννου Ράλλη φέρον
τὴν χρονολογίαν 1730.

11) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εἰς
Ἐξάμπελα εἰκὼν τοῦ αὐτοῦ Ἀρχαγγέλου (0,77 ×
0,56 μ.) ἱσταμένου, ὀλοσώμου, βαστάζοντος διὰ τῆς
ἀριστερᾶς ὑπὸ μορφὴν ἔσπαργανωμένου βρέφους
τὴν ψυχὴν τοῦ νεκροῦ, ἐπὶ τοῦ στέρνου τοῦ ὁποίου
πατεῖ. Ἡ ἀφιέρωσις: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ*
Θ(ε)οῦ Γεωργίου ἱερέως | Καλαρ|γίρου κ(αι) Οἰ-
κονόμου τῆς Ἀντηπάρου σὺν τῆς πραιοβητέρας
κ(αι) τῶν τέκνων|αὐτοῦ| Α Ψ Α Γ | Χεῖρ Ἰ-
ωάννου ἱερέως Ἀναπιότῃ.

12) Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
(0,85 × 0,55 μ.) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντί-
νου εἰς τὸν Ἀρτεμῶνα τῆς Σίφνου: *1737 | Χεῖρ*
Ἐμμανουὴλ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας.

13) Εἰκὼν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (διαστ.
0,97 × 0,58 μ.) ἐν τῷ ὁμώνυμῳ ναῷ τῆς Ἀπολλω-
νίας. Ὑπὸ τὴν παράστασιν τῆς Ὑψώσεως ἡ σκη-
νὴ τῆς Εὐρέσεως καὶ κατωτέρω τὸ Γενέσιον τοῦ
Προδρόμου καὶ ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ἐπιτοπος: *Χεῖρ*
Νικηφόρου Ἱερωμονάχου | Κυπρίου 1740.

Ἄλλαι εἰκόνες τοῦ ἴδιου εἶναι: α) Ὁ Ἅγιος Ἰω-
άννης ὁ Θεολόγος (διαστ. 0,340 × 0,225 μ.) ἐν
τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εἰς Ἀρτεμῶνα,
β) ἡ Κοίμησις (0,24 × 0,19 μ.) ἐν τῷ αὐτόθι ναῷ
Θεοτόκου τῆς Κόγχης (1741), γ) ὁ Παντοκράτωρ
(διαστ. 0,85 × 0,76 μ.) ζωγραφηθεὶς τῷ 1747 καὶ
ἀποκείμενος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου

4. Τοῦ Χριστοδούλου Καλλιέργη ὁ Δ. Σισιλιάνος (Ἑλλη-
νες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθήναι 1935 σ. 102) μνη-
μονεύει τρεῖς εἰκόνας. Ἐκ τούτων αἱ δύο σφραζόμεναι ἐν Μυ-
κόνῳ φέρουν τὴν χρονολογίαν 1730. Ἡ τρίτη ἐξωγραφηθῆ
τῷ 1729.

τῆς Ἀπολλωνίας, δ) ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς (1746),
διαστ. 0,90 × 0,70 μ. ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας εἰς
Ἐξάμπελα.

14) Εἰκὼν τῆς Ἐλεούσης (0,92 × 0,69 μ.) ἐν τῷ
ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου: *Χεῖρ*
Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου Κρητὸς | Α ψ ν ζ (1757).

15) Εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος ἐν τῷ ναῷ τοῦ
Ἁγίου Ἀντωνίου τῆς Ἀπολλωνίας Σίφνου (διαστ.
1.01 × 0,77 μ.) φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἐκ Σί-
φνου λαϊκοῦ ἀγιογράφου *Νικολάου Μελισσοῦ*
καὶ τὴν χρονολογίαν 1781. Τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου
σφάζονται ἐν Σίφνῳ πολλὰ ἔργα.

Ι Ο Σ

Εἰς τὴν νῆσον Ἴον κατεγράφησαν 76 εἰκόνας,
ἐκ τῶν ὁποίων μνημονευταί:

1) Ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐν προτομῇ ὡς Μεγάλου
Ἀρχιερέως (Πί ν. 500 α) φέροντος ἐπὶ τῆς
κεφαλῆς παλαιολόγειον αὐτοκρατορικὸν στέμμα
μὲ πρεπενδούλια. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἀνοι-
κτὸν Εὐαγγέλιον. Ἐπὶ τῆς μᾶς σελίδος ἀναγιγνώ-
σκειται ἡ ρῆσις: *Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν*
ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. . . καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης
*Λάβετε, φάγετε. . .*⁵.

Ἡ εἰκὼν (διαστ. 0,80 × 0,61 μ.), εὐρισκομένη
ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς εἰς τὴν Χώ-
ραν, εἶναι ἔργον Ἰωάννου ἱερέως τοῦ «Σκορδεί-
λοι» καὶ *δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου*
τοῦ Νικηφόρου καὶ Δημητρίου τοῦ Σιφονέου κ(αι)
τῆς συμβίας κ(αι) τῶν τέκνων αὐτῶν Α Χ Μ Α.

Τὸ φωτεινὸν τμήμα τοῦ προσώπου καταλαμ-
βάνει μεγάλην ἔκτασιν, ἐντόνωσ ἀντιτιθέμενον
πρὸς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸ σκιάν.

Τὸ περίγραμμα τοῦ ὁμοφορίου καὶ τοῦ ἀρχιε-
ρατικοῦ σάκκου ἀποδίδουν γραμμαὶ πολὺ σκλη-
ραὶ (Πί ν. 500 α).

Ὁ Δημήτριος Σισιλιάνος (Ἑλληνες ἀγιογράφοι
μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 192 - 195), μνημονεύει
πέντε ἀγιογράφους ἐκ τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας
Σκορδίλη, ὧν ὁ νεώτερος ὀνομάζεται Ἰωάννης.
Τούτου γνωρίζει ἔργον, παριστῶν τὴν Δέσην
μὲ τὸν Χριστὸν ἐνθρονον ὡς Μέγαν Ἀρχιερέα,
φέρον τὴν χρονολογίαν 1729. Προφανῶς ὁ ἡμέ-
τερος ζωγράφος, Ἰωάννης Σκορδίλης καὶ αὐ-
τὸς λεγόμενος, ἀλλ' ἱκανῶς παλαιότερος (1641)
δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸν ἀναφερό-
μενον ὑπὸ τοῦ Σισιλιάνου. Θὰ ἦτο σύγχρονος
πρὸς τὸν παλαιότερον Ἐμμανουὴλ ἱερέα τὸν
Σκορδίλην (1637) καὶ κατὰ τι προγενέστερος

5. Περὶ τῶν ἐπιγραμμάτων τούτων, συνήθων εἰς εἰκόνας
τοῦ Μ. Ἀρχιερέως, βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ Ἐμμανουὴλ
Τζάνε Μπουναλιῆς, Ἀθήναι, 1962 σ. 95.

τοῦ Γεωργίου Σκορδίλη, τοῦ ὁποίου εἰκόνες κατὰ τὸν Σισιλιάνου (ἔ. ἀ. σ. 193, 194) φέρουν τὰς χρονολογίας 1657 καὶ 1660.

2) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς Χώρας εἰκὼν ἐνθρόνου Παντοκράτορος μεταξὺ τῶν συμβόλων τῶν Εὐαγγελιστῶν (διαστ. 0,88 × 0,68 μ.). Τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ (Πί ν. 500 β) εἶναι ἐπίμηκες, οἱ ὀφθαλμοὶ μᾶλλον μικροί, τὰ χαρακτηριστικὰ λεπτά. Ἐπὶ τοῦ ἱματίου λάμπουν μικρὰ φῶτα. Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς ἡ ἐπιγραφή: "Ὁλος εἰ Σῶτερ Γλυκασμός καὶ κάτω, δεξιὰ τοῦ ὑποποδίου, *Χιρ Τζῶρτζι ἐν Κρίτη Λαμπάρδου*⁶. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ ἀγιογράφος ἐξῆ καὶ εἰργάζετο ἐν Κρήτῃ τὸν 17ον αἰ., πρὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτῆσεως, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκμασαν καὶ οἱ ἄλλοι ζωγράφοι τῆς αὐτῆς οἰκογενείας τῶν Λαμπάρδων οἱ γνωστοὶ μέχρι τοῦδε ἐξ ἔργων τῶν, ὁ Ἐμμανουήλ, ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης⁷. Εἰς αὐτοὺς προστίθεται τώρα καὶ ὁ Τζῶρτζης Λαμπάρδος.

Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἀπόκεινται ἄλλα δύο ἀξιόλογοι εἰκόνες ἀνυπόγραφοι καὶ ἀχρονολόγητοι, ἡ τῆς Βρεφοκρατοῦσης (διαστ. 0,85 × 0,65 μ.) φέρουσα τὴν ἀφιέρωσιν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μικκὲ Παλιάτη* καὶ ἡ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (διαστ. 0,87 × 0,64 μ.). Καὶ ἡ Παναγία καὶ ὁ ἱεράρχης ζωγραφοῦνται ἐνθρόνοι.

3) Ὁδηγήτρια (διαστ. 0,92 × 0,71 μ.) εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως (Γκρεμνιάτισσας ἐν Χώρα Ἰου), ἀχρονολόγητος, *Χεῖρ Νικολάου Φούμελη*. Ἐχει πρὸ ἐτῶν καθαρισθῆ ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἡλιάδου.

4) Ἁγία Τριάς (διαστ. 1,043 × 0,777 μ.) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας, ὠραῖον ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος. Εἰκονογραφικῶς ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ, τῆς ἀποκειμένης εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη. Ἐλλείπουν εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Ἰου τὰ οἰκοδομήματα τοῦ βάθους (Πί ν. 501 α). Ὁ Χριστὸς φέρει βυσσινόχρουν χιτῶνα καὶ πρασινομέλαν ἱμάτιον, ἐνῶ τὰ ἐνδύματα τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἔχουν χρῶμα λευκόν, ὑποπράσινον καὶ κίτρινον.

5) Εἰκὼν ἐν τῷ ναῷ Εὐαγγελιστρίας τῆς Χώρας (διαστ. 0,70 × 0,34 μ.) παριστᾶσα τὸ κήρυγμα καὶ τὸ βάπτισμα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς

δύο ἐπαλλήλους σκηνὰς ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τοπίου. Ὁ Ἰορδάνης ζωγραφεῖται ἀπὸ τῆς ἄνω ἀριστερᾶς γωνίας πρὸς τὴν κάτω δεξιάν. Παρὰ τὴν ἄνω πλευρὰν οἰκῆματα ἐν μέσῳ δένδρων καὶ περαιτέρω ὁ Χριστὸς ὀπίσω βράχων.

6) Ἁγία Αἰκατερίνη (διαστ. 1,05 × 0,70 μ.) ἐνθρονος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Χώρας. Τὴν κεντρικὴν παράστασιν περιβάλλουν 15 σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Ἁγίας. Ὑπογραφή: *Χεῖρ Ἀντωνίου Σιγάλα 1754*.

7) Μέγας Ἀρχιερεὺς ἐνθρονος (1 × 0,52 μ.) ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ φέρων τὴν χρονολογίαν *ΑΨΠΘ' Αὐγούστου Κε' Χεῖρ Ἀθανασίου Μητροπολίτου Θηβῶν*.

Τοῦ ἰδίου ἔργον εἶναι ἡ αὐτόθι εἰκὼν τῆς Ἑλεούσης (0,94 × 0,60 μ.). Τὰ χρώματα τῶν ἐνδυμάτων εἶναι πορτοκαλόχρουν, ἰώδες καὶ κίτρινον. Τὸ πρόσωπον τῆς Παναγίας λεπτόν, ὠμοειδὲς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ μεγάλοι. Ἡ ἐπίδρασις τῆς δυτικῆς τέχνης ἐμφανῆς. *Χεῖρ Ἀθανασίου / Μητροπολίτου / Θηβῶν / τοῦ Σιφνίου*.

8) Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (1 × 0,66 μ.) ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοσκεπάστου Χώρας. Ὁ ἅγιος, φορῶν σαρίκιον, κάθηται εἰς στάσιν τριῶν τετάρτων πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπὶ ξυλίνου θρόνου ξέων κάλαμον μὲ μαχαιρίδιον. Πρὸ αὐτοῦ ἀναλόγιον ἐφ' οὗ εἰλητόν.

9) Ἐνθρονος Ἁγίος Διονύσιος (διαστ. 0,41 × 0,31 μ.) εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Χρυσοπηγῆς) τῆς Χώρας μὲ ἕμμετρον ἐπιγραφήν:

Ἐπτὰ καὶ τριάντα ἔτος Δεκεμβρίου δέκα τρεῖς ἡ εἰκὼν τοῦ Ἱεράρχου ἐτελειώθη παρ' εὐθὺς διὰ τῆς χειρὸς ζωγράφου Φραγκοπούλου τε ἀνδρὸς ἐν τῇ πόλει τῆς Ρεθύμνης ἐποιήθη εὐλαβῶς.

Τοῦ Ζακυνθίου ζωγράφου Φραγκοπούλου σφζονται ἐν Ρεθύμνῳ καὶ ἄλλα ἔργα⁸.

10) Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τοῦ χωρίου Γιαλὸς ἀπόκεινται δύο εἰκόνες, ὁ Μ. Ἀρχιερεὺς (0,80 × 0,58 μ.) καὶ ἡ Βρεφοκρατοῦσα (0,80 × 0,58 μ.) ἐν προτομῇ, φέρουσαι τὴν χρονολογίαν *Α Ω Μ Η'* καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτου Μιχαὴλ Πολυχρόνη τοῦ Κρητός.

Ν Α Ξ Ο Σ

Ἐκ τῶν εἰκόνων αἰτινες κατεγράφησαν εἰς τὴν νῆσον Νάξον, περιγράφομεν μερικὰς ἀξιολογώτατας ἀνυπογράφους, τὰς σπουδαιότερας ἐκ τῶν ὑπογεγραμμένων καὶ τινὰς ἄλλας ἐξ ἐκείνων αἰ

6. Περὶ τῆς εἰκόνης βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Τζῶρτζης Λαμπάρδος, ἐν Κρητικῇ Πρωτοχρονιᾷ 1965 σ. 71 - 77.

7. Περὶ τοῦτου ὁ καθηγητὴς Συγγούπουλος ὑποθέτει (Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 32) ὅτι Ἰσως ταυτίζεται πρὸς τὸν ἀναφερόμενον ἐν τῷ Ἀρχιεπισκοπικῷ τῆς Ζακύνθου τῷ 1602 ἐκ Ρεθύμνης ἀγιογράφον ἱερομόναχον Ἰσακίμ Λαμπάρδου.

8. Βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἀποδεικτικὰ παρακαταθήκης ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων τοῦ 1841, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. Β' (1948), σ. 206 - 207.

όποια δὲν φέρουν μὲν ὑπογραφὴν ζωγράφου, φέρουν ὅμως χρονολογίαν. Ἡ καταγραφὴ ἐγένετο ὑπὸ τῆς δ. Χρυσ. Σταυρινοῦ.

Ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι ἡ ἀμφιπρόσωπος εἰκὼν ἡ φυλασσομένη εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Θεοσκεπάστου τῆς Χώρας.

Εἰς τὴν μίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἡ Παναγία Βρεφοκρατοῦσα καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἡ Σταύρωσις, τὴν ὁποίαν καὶ περιγράφομεν.

Τὰ τρία καθιερωμένα πρόσωπα εἰς τὴν Βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν τῆς Σταυρώσεως ζωγραφοῦνται ἔμπροσθεν ἐπάλλεων, προφανῶς τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ (Πί ν. 501 β). Ὁ Χριστὸς παρίσταται νεκρὸς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἔχει κεκλιμένην τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ πλάγια μὲ ἔντονον στροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερά, ὥστε νὰ ἐνθυμίζῃ τὸν Ἐσταυρωμένον τῆς φορητῆς εἰκόνος τοῦ Ἐλκομένου Μονεμβασίας⁹.

Ἡ ὄλη ὅμως εὐγένεια τῆς ἐκφράσεως τοῦ πόνου του, ἡ ἐλαφροτάτη καμπύλη τοῦ σώματός του, αἱ τελείως τεταμένα ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ χεῖρες του καὶ τὰ σχεδὸν ἀλύγιστα γόνατά του φανερόνουν τὴν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν τῆς Πρωτεύουσας (Πί ν. 503 α). Ὁ ζωγράφος δέχεται τὴν τάσιν τοῦ ρεαλισμοῦ τῆς ἐποχῆς του, ἐκφράζει ὅλον τὸν πόνον εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν στάσιν, διατηρεῖ ὅμως εἰς αὐτὰ τὴν θεϊκὴν ἀξιοπρέπειάν των.

Ἡ Θεοτόκος, λεπτὴ καὶ ὑψηλὴ, εἰκονίζεται ἰσταμένη πλησίον τοῦ Σταυροῦ (Πί ν. 502 α) στρέφουσα τὸ βλέμμα πρὸς τὰ κάτω μὲ ἔντονον τὴν ἐκφρασιν τοῦ πόνου καὶ φέρουσα τὴν μόλις ἐκφεύγουσαν ἐκ τοῦ πορφυροῦ μαφορίου χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους. Κλίνει ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν καὶ ὑποφέρει τὸ πένθος τῆς μὲ συγκρατημένην τὴν θλίψιν. Ἐνθυμίζει οὕτω τὴν Παναγίαν τῆς Σταυρώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (ἀριθ. 169), ἡ ὁποία ἴσταται ὑψηλὴ καὶ ὑπερκοσμία, ἐνδεδυμένη βαθυκύανον μαφόριον, τὸ ὁποῖον τὴν καλύπτει σχεδὸν τελείως ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπον.

Ἀντιστοίχως πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ εἰκονίζεται δεξιὰ τῆς εἰκόνος ὁ Ἰωάννης, ἐνδεδυμένος κυανοῦν χιτῶνα μὲ ἀνοικτοτέρου τόνου πτυχὰς καὶ ἰώδες ἱμάτιον τὸ ὁποῖον καλύπτει καὶ τοὺς δύο ὄμους (Πί ν. 502 β). Ἐξ αὐτοῦ ἐκφεύγει ἡ δεξιὰ χεὶρ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰωάννης, περισσότερον ἀνθρώπινος εἰς τὴν θλίψιν του, φέρει πρὸ τῶν χελέων, ἐνῶ μὲ τὴν ἀριστερὰν δεικνύει τὸν Ἐσταυρωμένον. Λυγίζει τὰ γόνατα καὶ ἐκφράζει ἀπέ-

ραντον πόνον. Συγγενεῦει πολὺ μὲ τὸν Ἰωάννην τῆς Σταυρώσεως, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἀμφιπροσώπου εἰκόνος τοῦ Μουσείου Ἀχρίδος.

Τὴν εἰκόνα ἔχει δημοσιεύσει ὁ Djuric εἰς τὸ βιβλίον του «Icones de Yougoslavie» ἀριθ. 15, πίν. XXIII.

Ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἡ ἐπιγραφή: Ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Ξυγγόπουλον δὲν εὐρίσκομεν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ καλλιτέχνης ἐπίσης τῶν εἰκόνων τῆς Νάξου ζωγραφίζει ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ Σταυροῦ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην προσωποποιημένους.

Παρὰ τὸν αὐστηρὸν εἰκονογραφικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἄλλωστε συναντῶμεν εἰς τὰς περισσοτέρας Σταυρώσεις φορητῶν εἰκόνων τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς, ἡ τεχνοτροπία τῆς εἰκόνος μὲ τὰ ἐπιμήκη πρόσωπα καὶ τὰ γωνιώδη περιγράμματά των, τὰ ὠραιότατα χρώματα καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τὰς μορφὰς ἐκφρασις λύπης τοποθετοῦν τὴν εἰκόνα εἰς τοὺς Παλαιολογίους χρόνους.

Ἡ δὲ τεχνικὴ μὲ τὸν σκοτεινὸν προπλάσμον, τὸν διάχυτον φωτισμὸν ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται μὲ ἐλάχιστα φωτεινὸν τόνον καὶ τὰς λεπτὰς παραλλήλους γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι τίθενται τόσον πλησίον, ὥστε μακρόθεν δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐντόνων φωτεινῶν κηλίδων, ἔχει σχέσιν μὲ τὴν τεχνικὴν τοιχογραφιῶν τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μυστρά.

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 14ον αἰῶνα.

Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως τῆς εἰκόνος ζωγραφεῖται ἡ Παναγία Βρεφοκρατοῦσα τοῦ τύπου τῆς Γλυκοφιλοῦσης (Πί ν. 503 β).

Δυστυχῶς ἡ εἰκὼν εἶναι ἐπηργυρωμένη ἐκτὸς τῶν προσώπων τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἔχουν ἐπιζωγραφηθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Ἴσως σύγχρονος μὲ τὴν Σταύρωσιν τῆς ὀπισθίας ὄψεως.

Εὐαγγελισμὸς

Ἡ εἰκὼν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ βημοθύρου τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Χώρας. Ἡ Παναγία εἰκονίζεται δεξιὰ ἰσταμένη ἔμπροσθεν «θρονίου» μετὰ διπλοῦ προσκεφαλαίου. Μὲ τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ εἶδος ἀνέμης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκτυλίσσει τὴν πορφύραν, καὶ μὲ τὴν δεξιάν, ἡ ὁποία καλύπτεται ὑπὸ τοῦ μαφορίου τῆς, στρέφει τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω καὶ «γνέθει» τὸ νῆμα μὲ τὸ αἰωρούμενον «ἀδράκτι» (Πί ν. 504 β).

Φορεῖ καστανέρυθρον μαφόριον, τὸ ὁποῖον

9. Περὶ τοῦ ἔργου τούτου βλ. Ἄ. Ξυγγόπουλου, Ἡ Σταύρωσις τοῦ Ἐλκομένου Μονεμβασίας, Πελοποννησιακὰ τόμ. Α' 1956.

πτωχώνεται λοξά και καταλήγει εις χρυσοῦς κροσσούς και βαθυπράσινον χιτώνα.

Ὁ ἐξ ἀριστερῶν εἰσερχόμενος ἄγγελος προχωρεῖ με ὀρμητικὴν κίνησιν πρὸς τὴν Θεοτόκον εὐλογῶν με τὴν δεξιᾶν και κρατῶν εις τὴν ἀριστερὰν σκῆπτρον (Πί ν. 504 α). Εἰς τὸ βάθος ἀρχιτεκτονήματα και ἐπ' αὐτῶν πορφυρᾶ παλαιολόγια ὑφάσματα. Ἡ ὄλη εἰκὼν ἀκολουθεῖ τὸν γνωστὸν βυζαντινὸν τύπον τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ, τὸν ὁποῖον προτιμᾷ και ἡ μεταβυζαντινὴ εἰκονογραφία. Ὁ τύπος εις τὴν «Ἐρμηνεία τοῦ Διουυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ»: «Σπίτια και ἡ Παναγία Ἰσταμένη ἐμπροσθεν σκαμνίου ἐχουσα ὀλίγον κλιτὴν τὴν κεφαλὴν..... και ὁ ἄρχων Γαβριὴλ ἐμπροσθεν αὐτῆς με τὴν δεξιᾶν εὐλογῶν και με τὴν ἀριστερὰν βαστῶν κοντάρι...».

Ὁ αὐστηρὸς αὐτὸς εἰκονογραφικὸς τύπος με τὴν Παναγίαν Ἰσταμένην πρὸς δεξιᾶ ἐχει παλαιὸν βυζαντινὸν πρότυπον. Ἀντιπροσωπεύει δὲ κατὰ τὸν Millet¹⁰ τὴν Βυζαντινὴν Ἑλληνιστικὴν παράδοσιν. Ἀντιθέτως ἡ καθημένη Παναγία εἶναι δημιούργημα τῆς Παλαισιναϊκῆς παραδόσεως. Ταύτην προτιμᾷ και ἡ τέχνη τῶν Παλαιολόγων, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπη τελειῶς τὸν παλαιὸν βυζαντινὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἐπανευρίσκομεν ἀρκετὰ συχνά εις τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου ἡ εἰκὼν τῆς Νάξου ἐχει εἰκονογραφικὰ ὁμοιότητα με τὸν Ἐθαγγελισμὸν τοῦ καθολικοῦ τῆς Λαύρας και κυρίως με τὴν εἰκὼνα τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Πλακίδα εις τὸν Ἄθω¹¹. Ἰσταμένη Παναγία και γνέθουσα, με τὴν ἰδίαν κίνησιν και στάσιν, εἰκονίζεται ἐπίσης ἐπὶ βημοθόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς εις τὴν Θεσσαλονικίην¹². Ἀλλὰ τὸν αὐτὸν εἰκονογραφικὸν τύπον ἐχει και ὁ Ἐθαγγελισμὸς τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, ὁ ὁποῖος φέρει τὴν χρονολογίαν 1621. Ἡ Παναγία και ἐκεῖ Ἰσταμένη κλίνει πρὸς τὸν ἐξ ἀριστερῶν εἰσερχόμενον ἄγγελον και γνέθει τὴν πορφύραν¹³.

Παρ' ὄλα αὐτὰ, ὁ ἄγγελος με τὸ τολμηρὸν βᾶδισμα και τὴν ὀρμητικὴν κίνησιν, καθὼς και τὰ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ βάθους με τὰ χαρακτηριστικὰ πτωχῶτὰ ὑφάσματα εἶναι δείγματα τῆς Παλαιολογίου τεχνολογίας.

Ἐξ ἄλλου και ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνος εις τὸ πλά-

σιμον τῶν προσώπων και κυρίως εις τὴν ἀπόδοσιν τῶν φῶτων εἶναι ὁμοία με τὴν τεχνικὴν τῆς Παλαιολογίου τέχνης. Ὁ προπλασμὸς εις τὰ γυμνά μέρη εἶναι ὄχι πολὺ σκοῦρος, καφεῖ ἐλαιόχρους, ἐρυθροκιτρινὴ ἢ ἐπιδερμὶς και ὀλίγα τὰ φῶτα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται με ὀλίγας και ἐντόνους φωτεινὰς γραμμὰς.

Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ Ἐθαγγελισμὸς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Νάξου ἀνήκει εις τὸν τύπον τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ, ὅπως τὸν διεμόρφωσεν ἡ Κρητικὴ σχολή, ἀκολουθοῦσα ἐν πολλοῖς τὴν Παλαιολογίαν εἰκονογραφίαν και τεχνικὴν, ἐπαναφέρουσα δὲ ὡς πρὸς τὸν τύπον τῆς Παναγίας τὸν παλαιὸν βυζαντινὸν τῆς Παναγίας ὀρθίας. Ἀνήκει πιθανώτατα εις ζωγράφον τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος.

Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Πί ν. 505 α)

Εὐρίσκεται εις τὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Χώρας. Μέγα μέρος τῆς εἰκόνος ἐχει χαθῆ και τὸ ὑπόλοιπον ἐχει ἀνάγκην συντηρήσεως.

Ἀπὸ τὴν ὄλην παράστασιν τοῦ γνωστοῦ ἐπεισοδίου τῆς Γενέσεως ἀπεικονίσθησαν οἱ τρεῖς ἄγγελοι γύρω ἀπὸ ἡμικυκλικὴν τράπεζαν και μεταξὺ αὐτῶν ὁ Ἀβραάμ και πιθανώτατα και ἡ Σάρρα (ἡ μορφή ἐλλείπει τελειῶς). Ἐπὶ τῆς τραπέζης τραπεζομάνδηλον και πολλὰ σκεῦη. Μία μεγάλη λεκάνη με βάσιν, φιαλίδια, φιάλη, σκύφος, μαχαίρια και περόνια και μεταξὺ αὐτῶν ἀρτίσκοι.

Ὁ κεντρικὸς ἄγγελος φορεῖ πράσινον χιτῶνα με κιτρίνας πτυχὰς και πορφυροῦν ἱμάτιον. Ὁ Ἀβραάμ πρᾶσινοκίτρινον ἱμάτιον και ὁ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καθήμενος ἄγγελος πράσινον χιτῶνα και βαθυκόκκινον ἱμάτιον.

Ἡ εἰκὼν φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ παλαιὸν και μάλιστα ἀνατολικὸν πρότυπον. Ἡ ἡμικυκλικὴ τράπεζα σχήματος βυζαντινοῦ σῆμα, τὸ εἰλητὸν τὸ ὁποῖον κρατοῦν και οἱ τρεῖς ἄγγελοι, καθὼς και ἡ κίνησις εὐλογίας τὴν ὁποῖαν φαίνεται ὅτι κάμνον οἱ δύο ἀπὸ τοὺς ἄγγελους εἶναι χαρακτηριστικὰ, τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εις Φιλοξενίας τοῦ παλαιοῦ τύπου.

Ἡ Παλαιολογίος τέχνη προτιμᾷ τὴν ὀρθογώνιον τράπεζαν, τὸ σκῆπτρον εις τὰς χεῖρας τῶν ἀγγέλων, τὸν Ἀβραάμ και τὴν Σάρραν ὑπηρετοῦντας¹⁴.

Τὴν αὐστηρότητα τῆς παραστάσεως ἐπιτείνει και ὁ διάφορος τρόπος τῆς διευθετήσεως τῶν ἐνδυμάτων τοῦ κεντρικοῦ ἀγγέλου. Τὸ ἱμάτιόν του

10. G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Evangile σ. 68.

11. Millet, Ἐ ἀ. σ. 77, εἰκ. 24.

12. Ἀ. Ξυγοπούλου, Βημοθόρον Κρητικῆς τέχνης εις τὴν Θεσσαλονικίην, Μακεδονικὰ Τόμ. 3 (1953-1955) σ. 116.

13. Svetozar Radojeić: «Icones de Serbie et de Macédoine. Chilandari église St. Trifun porte de l'iconostase.

14. Περὶ τούτου βλ. Μουρίκη Ντ., Ἡ παράστασις τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ σὲ μιὰ εἰκὼνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Δελτίου τῆς Χ.Α.Ε. περ. Δ', τόμ. Γ' (1962), Ἀθήνα 1963.

καλύπτει τὸν ἀριστερὸν ὄμον καὶ κατὰ τὸν ἑλληγικὸν τρόπον περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸν δεξιόν, διπλώνεται δὲ ἐμπρὸς καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους. Εἶναι φανερόν ὅτι συμβολίζει τὸν Πατέρα ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Τριάδα, τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, συμβολίζει ἡ Φιλοξενία.

Ὁ τύπος λοιπὸν τῆς εἰκόνας, παρ' ὅτι εἰκονίζει καὶ τὸν Ἀβραάμ καὶ μάλιστα καθήμενον (;) μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν φιλοξενουμένων του, πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὸν δογματικὸν τύπον τῆς παραστάσεως. Ὁ Ἀβραάμ εἰκονίζεται καθήμενος μεταξὺ τῶν τριῶν ἀγγέλων καὶ εἰς τὴν Φιλοξενίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἄρπτον Ρεθύμνης¹⁵. Ἐκεῖ ὁ τύπος εἶναι ἱστορικός, ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένος, μὲ πολλά γραφικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὴν δρῦν τοῦ Μαμβρῆ, τὴν μορφὴν τῆς Σάρρας καὶ τοῦ ὑπηρετοῦ, τὴν δάμαλιν καὶ τὸν μύσχον ὁ ὁποῖος κρέμαται ἀπὸ κλάδου τοῦ δένδρου. Οὕτως ἐκεῖ δικαιολογεῖται ἡ παρουσία τοῦ καθημένου Ἀβραάμ ὡς οἰκοδεσπότην εἰς τὸ γεῦμα μεταξὺ τῶν φιλοξενουμένων του.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἢ εἰκὼν τῆς Νάξου ἔχει εἰς τὰ γυμνά μέρη καστανόχρουν προπλασμόν, ἐρυθροκιτρινὴν ἐπιδερμίδα καὶ ὀλίγας φωτεινὰς γραμμὰς εἰς τὰ προεξέχοντα σημεῖα.

Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 16ον αἰῶνα.

Παναγία ἢ Ἐλεούσα

Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χαλκίου.

Ἐπὶ σανίδος, διαστάσεων 0,965 × 0,67 μ., εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐν προτομῇ κλίνουσα τὴν κεφαλὴν ἑλαφρῶς πρὸς τ' ἀριστερά (Πί ν. 505 β). Κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ τὴν δεξιὰν φέρει πρὸ τοῦ στήθους.

Φορεῖ καφεῖ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ χειριδωτὸν πράσινον χιτῶνα. Ὁ Χριστὸς κεραμόχρουν ἱμάτιον καὶ κυανοπράσινον χιτῶνα.

Τὰ σκιερὰ μέρη τῶν πτυχῶν ἀποδίδει καφεῖ βυσσινόχρους βαθὺς τόνος· λευκαὶ ἔντοναι γραμμαὶ τονίζουν τὰ φωτισμένα ἀκμὰς τῶν πτυχῶν.

Κυριαρχοῦν γεωμετρικὰ γραμμικὰ σχήματα χωρὶς καμπύλας.

Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ τῆς ἀποδόσεως τῆς πτυχολογίας εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ πρόσωπον ὅμως τῆς Παρθένου μὲ τὸν ἀνοικτὸ τόνου καφεῖ προπλασμόν φωτίζουν δέσμαι λεπτῶν λευκῶν γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπλώνονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἐνθμίζουσιν τεχνικὴν 17ου αἰῶνος.

15. Βλ. σχετ. εἰς Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ εἰς Ἄρπτον Ρεθύμνης ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΙΑ' τόμου τοῦ περ. «Κρητικὰ Χρονικά».

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς εἰκόνας εἶναι ὁ γνωστός τύπος τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους¹⁶. Ἡ Παναγία ἐν προτομῇ Βρεφοκρατοῦσα καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς οἱ δύο ἄγγελοι μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ εἰκὼν φαίνεται ὅτι ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν τύπον τῆς Ὀδηγητρίας. Ὁ μικρὸς Χριστὸς δὲν κρατεῖ, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τὸν τύπον τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους, τὴν δεξιὰν τῆς Παρθένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν του οὔτε καὶ στρέφει ὀπίσω τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν ἀρχάγγελον Γαβριήλ.

Τὸν Ἀρχάγγελον παρατηρεῖ ἐδῶ ὁ Χριστὸς εἰκονιζόμενον ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου φέροντα τὸ χαρακτηριστικώτερον σύμβολον τοῦ Πάθους, τὸν Σταυρόν. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης τὸ γνωστὸν ἐπιγραμμα, τὸ ὁποῖον συνήθως γράφεται εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὸ μέσον περιπύου τῆς εἰκόνας «Ὁ τὸ χαιρε πρὶν τῇ Πανάγνῳ μηνύσας τὰ σύμβολα νῦν τοῦ πάθους προδεικνύει.....». Ἐξ ἄλλου ἐλλείπει καὶ ἡ χαριτωμένη λεπτομέρεια τοῦ λελυμένου σανδαλίου, τὸσον χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν Παναγίαν τοῦ Πάθους.

Τὰς ἀμφιβολίας διὰ τὴν γνησιότητα τοῦ τύπου ἐπιτείνουσιν αἱ μεταγενέστεραι ἐπιζωγραφήσεις τῶν ἀγγέλων.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης καὶ γίνεται περισσότερο σημαντικὴ μὲ τὴν χρονολογίαν τὴν ὁποίαν φέρει εἰς τὸ κάτω μέρος της: , α φ ζ θ (1599).

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος¹⁷ (Πί ν. 506 α - β)

Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας.

Ἐχει διαστάσεις 1.04 × 0,73 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ἡ εἰκὼν εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ καὶ διὰ τὸν εἰκονογραφικὸν τῆς τύπον καὶ διὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τεχνικὴν της.

16. Περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους βλ. Ἄ. Ευγγοπούλου, Σχεδιάγραμμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 187. Ἐκεῖ ὁ καθηγητὴς κ. Ευγγοπούλος παρατηρεῖ ὅτι μεταξὺ τοῦ παλαιοτάτου τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Ἀράκου τῆς Κύπρου καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους, ὅπως παρίσταται εἰς τὰς κρητικὰς εἰκόνας, μεσολαβεῖ μία διασκευὴ τῶν Παλαιολόγων τὴν ὁποίαν ἔπειτα ἐτροποποίησαν οἱ Κρήτες. Ἐπίσης βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἡ Ρεθυμνία εἰκὼν Παναγίας τοῦ Πάθους, εἰς Κρητ. Χρονικά Ε' (1951) καὶ Γ. Σωτηρίου, Θεοτόκος ἢ Ἀρακτότισσα τῆς Κύπρου εἰς ΑΕ 1953-4, τόμος εἰς μνήμην Γ. Οικονόμου σ. 87.

17. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Καλοκώρη εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς «Ἐρευναι Χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξου, Ἄμοργον καὶ Λέσβου». Ἀθήναι, 1960.

Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται εἰς στάσιν τριῶν τετάρτων μετὰ τὴν κεφαλὴν κλίνουσαν ἐλαφρῶς πρὸς ἄριστερά. Κρατεῖ ἡμιάνοικτον Εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἄριστεράν καὶ μετὰ τὸν βραχίονα τῆς αὐτῆς χειρὸς στηρίζει καλαμοθήκην μετὰ προσκεκολλημένον ἐπ' αὐτῆς κυλινδρικόν μελανοδοχεῖον. Εἰς τὴν δεξιάν φέρει γραφίδα.

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος εἶναι ὁ ἴδιος μετὰ ἑκείνον τῆς συλλογῆς Λοβέρδου¹⁸, ὁμοιάζει καὶ μετὰ τὸν ὄρθιον Εὐαγγελιστὴν τῆς ἀπολεσθείσης εἰκόνης τῆς Ζακύνθου (ὅπως ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὸν καθηγητὴν κ. Ἄ. Ξυγγόπουλον¹⁹) καθὼς καὶ μετὰ τὴν παρομοίαν εἰκόνα τοῦ Βυζ. Μουσείου.

Φαίνεται ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἀντιγράφου Παλαιολόγειον πρότυπον. Παλαιότερον ἀκόμη πρότυπον δὲν εἶναι πιθανόν νὰ ὑπάρχη.

Ἄλλωστε τὸ ἡμιάνοικτον Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται μόνον τὸ τέλος ἐκάστου στίχου, τὸ μελανοδοχεῖον, τὸ ὅποιον δὲν ἀπεικονίζεται εἰς παλαιότερους χρόνους, καθὼς καὶ ἡ γραφὴ εἶναι δείγματα τῶν ρεαλιστικῶν τάσεων τῆς Παλαιολογεῖου ἐποχῆς.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς ἀποδόσεως τῆς πτυχολογίας καὶ τοῦ προσώπου, ἡ εἰκὼν εἶναι χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰῶνος²⁰.

Ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ προπλασμοῦ τὰ προεξέχοντα μέρη φωτίζονται ἀπὸ περιωρισμένης ἐκτάσεως φῶτα ἐκ λεπτῶν φωτεινῶν γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὸ σχῆμα τῶν ὄγκων (Πί ν. 506 β).

Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐρυθροκιτρίνου ἱματίου τοῦ εἶναι τελείως σχηματικαὶ καὶ ἀποδίδονται μετὰ σκιερὰς καὶ φωτεινὰς γραμμάς, εὐθείας καὶ τεθλασμένας, καθὼς καὶ μετὰ μικρὰ φωτεινὰ ἐπίπεδα τριγωνικά, τελείως γεωμετρικά.

Τὴν ἰδίαν τεχνικὴν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν βαθυκύανον χιτῶνα.

Ἡ εἰκὼν τοποθετεῖται εἰς τὰ μέσα περιπέου τοῦ 16ου αἰῶνος.

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (Πί ν. 507 α)

Τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ ἀντιγράφει εἰς ὅλας του σχεδὸν τὰς λεπτομερείας ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Σταυροῦ τῆς Χώρας.

Ὁ Εὐαγγελιστὴς εἰκονίζεται καὶ πάλιν ἐν προτομῇ κατὰ τὰ τρία τέταρτα κρατῶν εἰς τὴν δεξιάν γραφίδα, ἡμιάνοικτον Εὐαγγέλιον καὶ τὸ γνωστὸν

18. Βλ. Ἄ. Ξυγγοπούλου, Ἡ Παλαιολόγειος παράδοσις εἰς τὴν μετὰ τὴν Ἄλωσιν ζωγραφικὴν, Δελτίον τῆς Χ.Α.Ε. 1960 - 1961 τόμ. Β' (1962).

19. Αὐτόθι ε. ἀ.

20. Βλ. Μαν. Χατζηδάκη, Ὁ Ζωγράφος Εὐφρόσυνος, Κρητικά Χρονικά, τόμ. Ι (1956).

ἀπὸ τὴν προηγουμένην εἰκόνα μελανοδοχεῖον μετὰ τὴν καλαμοθήκην.

Ὁμοίως συγγενικὴ εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνης εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς πτυχολογίας καὶ τοῦ προσώπου.

Τὰ ἴδια ἐρυθρὰ περιγράμματα εἰς τὴν ρίνα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, ὁ ἴδιος προπλασμός καὶ ὁμοία τὰ φῶτα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν πτυχολογίαν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ φαίνεται νὰ ἔχη χρονικὴν διαφοράν.

Τὸ ὀλιγότερον πλαστικὸν περίγραμμα τῆς κεφαλῆς, τῆς ρινὸς καὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τοῦ ἁγίου, τὰ μεγαλύτερα φωτεινὰ τριγωνικά ἐπίπεδα τῆς πτυχολογίας καὶ τὸ ὄλον πλάσιμον κάνουν τὴν μορφήν περισσότερον ψυχρὰν καὶ σχηματικὴν. Εἶναι πιθανώτατα τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ.

Ὁ ἅγιος φορεῖ πράσινον χιτῶνα μετὰ ἀνοικτότερου τόνου πτυχᾶς καὶ κεραμόχρουν ἱμάτιον μετὰ πρασινολεύκου πτυχᾶς.

Χριστὸς Φωτοδότης

Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας.

Ἐπὶ σανίδος, διαστάσεων 1.05×0,75 μ., εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἔνθρονος (Πί ν. 507 β) ἐπὶ ξυλίνου θρόνου μετὰ κυλινδρικοῦ βυσσινόχρου προσκεφαλαίου. Ζωγραφεῖται κατ' ἐνάπιον, εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιάν καὶ μετὰ τὴν ἄριστεράν στηρίζει ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῶν γονάτων του. Ἐπ' αὐτοῦ: *Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες*. . . .

Ὁ Σωτὴρ φορεῖ βυσσινόχρουν ἀνοικτόχρωμον χιτῶνα μετὰ χρυσοῦν σημεῖον (clavus) ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ πράσινον μετὰ χρυσοῦς τὰς φωτεινὰς πτυχᾶς ἱματίου. Χρυσὸν τὸ βάθος καὶ χρυσοῦς ὁ φωτοστέφανος μετὰ ἐγγάρακτα ἐπ' αὐτοῦ κοσμήματα. Ἡ εἰκὼν εἶναι ἀσθητῆς τέχνης μετὰ ὀλίγας τὰς δυτικὰς ἐπιδράσεις.

Ἡ ἀσθητῆς μετωπικῆς στάσις τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ μετὰ τὸ ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ ἄριστερου γόνατος ἐνθυμίζει τὸν Χριστὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Μουσείου Μπενάκη²¹.

Ὁ Χριστὸς τῆς εἰκόνης μας ἀντιγράφει σχεδὸν τελείως τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον τοῦ Χριστοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Φορεῖ ὁμοίον ἱμάτιον μετὰ τὴν αὐτὴν διάταξιν τῶν πτυχῶν, τὰ ἴδια φῶτα καὶ τὸ πλῆθος τῶν χρυσοκονδυλίων. Ἀντιγράφει ἐπίσης τὴν στάσιν, τὴν κίνησιν τῆς εὐλογίας, τὴν μετωπικότητα καὶ τὴν ἀσθητότητα τῆς μορφῆς.

21. Βλ. Ἄ. Ξυγγοπούλου, Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἀριθ. 8 πιν. 10.

Ὁ τύπος τοῦ Φωτοδότου Χριστοῦ εἶναι πολὺ ἀγαπητὸς καὶ πολὺ κοινὸς εἰς τὴν Νάξον. Ἀπαντᾷ συχνότατα ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῶν περισσοτέρων ναῶν τῆς Χώρας. Ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνας καὶ κυρίως ἡ τεχνικὴ τῆς ἀποδόσεως τῶν γυμνῶν μερῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ὁ προπλασμός εἶναι ὄχι πολὺ βαθεὸς καφετόνου, αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ πολλὰ αἱ ψιμυθιαὶ (Πί ν. 507 γ).

Ἐπίσης αἱ παρ' ὄλην τὴν ἀσθηρότητα τῆς εἰκόνας φανεραὶ δυτικαὶ ἐπιδράσεις, ὅπως ὁ τύπος τῶν ἐγχαράκτων κοσμημάτων καθὼς καὶ αἱ λεοντοκεφαλαὶ εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου, συμφωνοῦν μὲ τὴν τοποθέτησιν τῆς εἰκόνας εἰς τὸν 17ον αἰ.

Παναγία Ἐνθρονος

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Χώρας καὶ ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ εὑρίσκεται σημαντικωτάτη εἰκὼν τῆς Παναγίας ἔνθρονου (διαστ. 0,87 × 0,615 μ.) (Πί ν. 508 α).

Ἡ Θεοτόκος παρίσταται κατ' ἐνώπιον καθημένη ἐπὶ πλουσίας διακεκοσμημένου θρόνου μετὰ διπλοῦ προσκεφαλαίου μὲ τὸν Ἰησοῦν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς. Φέρει τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ μικροῦ Ἰησοῦ καὶ μὲ τὴν δεξιὰν κρατεῖ τὴν εὐλογοῦσαν χεῖρά του. Φορεῖ πράσινον χιτῶνα καὶ πολυτελεῆς βυσσινόχρουν μαφόριον μὲ χρυσοῦς κροσσοῦς.

Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἐπίσης κατ' ἐνώπιον εὐλογῶν μὲ τὴν δεξιὰν καὶ κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν κλειστὸν εἰλητόν. Φορεῖ γκριζόγαλανο χιτῶνα πεποικιλμένον μὲ μικρὰ καστανέρυθρα ἄνθη καὶ χρυσοῦν ἱμάτιον.

Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας οἱ προφῆται Σολομών, Δαυὶδ, Ἡσαΐας, Δανιήλ.

Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυμνά μέρη εἶναι ἀνοικτοῦ καφετόνου καὶ ὑπέρυθρος ἢ ἐπιδερμῆς. Λεπτὰ ψιμυθιαὶ ἐναλλάσσονται εἰς λευκὰς καὶ ὑποροδίνου χρώματος. Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

Ὡραία εἰκὼν μὲ τὴν γνωστὴν παράστασιν τῆς Ρίζης Ἰεσσαὶ (διαστ. 0,935 × 0,63 μ.) ἀνυπόγραφος καὶ ἀναγομένη εἰς τὸν 17ον αἰ. εὑρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργῶρων Σαγκρίου (Πί ν. 508 β, 509 α - β).

Εἰκονίζεται ἡ Παναγία καθημένη ἐπὶ ρίζης μὲ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐνδεδυμένον γκριζόλευκον χιτῶνα καὶ κεραμόχρουν μὲ χρυσὰς κονδυλιάς ἱμάτιον.

Οὗτος εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ κλειστὸν εἰλητόν. Εἰς τοὺς ἐκφυμένους ἐκ τῆς Ρίζης κλάδους οἱ Προφῆται. Ἄνω

καὶ εἰς τὸ μέσον ὁ Δαυὶδ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἰεσσαί, ἀριστερὰ ὁ Σολομών, Ἡσαΐας, Ἰακώβ, Μωϋσῆς, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ, δεξιὰ Ἀβραάμ, Μανασῆς, Ἰωνᾶς, Ζαχαρίας. Κάτω ὁ Ἰεσσαί κοιμώμενος.

Ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνας (βαθυκάστανος προπλασμός, ἀνοικτοτέρου τόνου ἐπιδερμῆς καὶ ὀλίγα λευκαὶ ψιμυθιαὶ) καὶ ἡ εἰκονογραφία τῆς εἶναι περίπου ὅμοια μὲ αὐτὴν τῆς Ρίζης Ἰεσσαὶ τοῦ Βίκτωρος εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Βενετίας²². Τὴν γνώμην ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι τοῦ Βίκτωρος ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι εὐρέθῃ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τέμπλου μὲ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἔχει τὴν αὐτὴν τεχνικὴν καὶ τεχνολογίαν καὶ φέρει ὑπογραφὴν τοῦ Βίκτωρος.

Παναγία ἡ Ὁδηγήτρια

Ἐπὶ σανίδος, διαστάσεων 1.10 × 0,875 μ., εἰκονίζεται ἡ Παναγία τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγητρίας (Πί ν. 510 α). Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Χώρας.

Ἡ Παναγία κρατεῖ μὲ τὴν ἀριστερὰν τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν δεξιὰν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Ὁ Ἰησοῦς εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ εἰλητόν. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ εἰς μικρὰν κλίμακα ὁ Ἅγιος Νικόλαος καὶ ἡ Ἁγία Παρασκευή. Ἡ Παναγία φορεῖ καστανέρυθρον μαφόριον.

Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς ζωγράφον τῆς αὐστηρᾶς τεχνολογίας. Δὲν ἔχει φανεράς δυτικὰς ἐπιδράσεις εἰς τὰ χρώματα εἶναι μέσα εἰς τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν.

Ἡ τεχνικὴ ἀποδόσεως τοῦ προσώπου εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς εἰκόνας τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος.

Καφέ - ἐλαιόχρους ὁ προπλασμός, μεγάλα ὑπέρυθροι ἐπιφάνειαι τὸ σάρκωμα καὶ τὰ φῶτα, λεπταὶ καὶ πολλὰ λευκαὶ ψιμυθιαὶ.

Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (Πί ν. 510 β)

Εὑρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, εἰς τὴν περιοχὴν «Νηὸ Χωριὸ» τῆς Χώρας καὶ ἔχει διαστάσεις 1.90 × 0,575 μ. Ὁ ἀρχάγγελος εἰκονίζεται ὄρθιος, κατ' ἐνώπιον καὶ κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν σπάθην καὶ εἰς τὴν δεξιὰν ἀνεπτυγμένον εἰλητόν.

Φορεῖ βαθυγάλανο κοντὸν στρατιωτικὸν χιτῶνα, χρυσοῦν θώρακα καὶ ἐρυθρὰν χλαμύδα. Ὁ εἰκονογραφικὸς τοῦ τύπος εἶναι πολὺ γνωστὸς εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικὴν. Συνήθως εἰκονίζεται εἰς τὴν θύραν τῆς Προθέσεως.

22. Βλ. Manolis Chatzidakis, *Icones de S. Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut Hellénique de Venise*, σ. 147 πίν. 71.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἢ εἰκὼν ἔχει εἰς τὰ γυμνὰ μέρη καφὲ - ἐλαιόχρουν προπλασμόν, κεραμόχρουν σάρκωμα καὶ πολλὰς φωτεινὰς γραμμιάς, αἱ ὅποια ἐναλλάσσονται μὲ ἄλλας βαθυτέρου τόνου καὶ φωτίζουν τὰ προεξέχοντα σημεῖα τῆς ἐπιδερμίδος.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ἔργον ἀρκετὰ καλῆς τέχνης καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν 18ον αἰῶνα.

Εἰκόνες ὑπογεγραμμέναι :

Μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἀγγέλου, τοῦ γνωστοῦ ἀγιογράφου τοῦ τέλους τοῦ 16ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., κατεγράφη εἰκὼν τοῦ Προφήτου Ἥλιου ἐδρικομένη ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ὁμωνύμου ναοῦ τῆς Χώρας.

Ὁ Προφήτης εἰκονίζεται καθήμενος πρὸ σπηλαίου, στρέφει πρὸς τὸν ἀριστερὰ εἰκονιζόμενον κόρακα καὶ στηρίζει τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρός. Φορεῖ πράσινον χιτῶνα μὲ ἀνοικτοτέρου τόνου πτυχὰς καὶ ἐπ' αὐτοῦ μηλωτὴν (Πί ν. 511 α - β). Κάτω δεξιὰ τῆς εἰκόνος ἢ ὑπογραφή: *Χεῖρ Ἀγγέλου*.

Εἰς τὰ γυμνὰ μέρη καὶ τὸ πρόσωπον ὁ ὄχι πολὺ σκοτεινὸς προπλασμός, ἢ περιωρισμένη εἰς ἔκτασιν φωτεινὴ σιτόχρους ἐπιδερμὶς καὶ αἱ ὀλίγαι λευκαὶ ψιμυθιαί, αἱ ὅποια τονίζουν τὰ προεξέχοντα μέρη, καὶ κυρίως τὸ γένειον μὲ τὴν ἀρκετὴν πλαστικότητα φέρουν τὴν εἰκόνα πλησιέστερον πρὸς τὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ.²³

Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς (Πί ν. 512 α - β)

Τοῦ Βίκτωρος²⁴ κατεγράφη εἰκὼν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου, διαστάσεων 0,935 × 0,625 μ. παριστώσα τὸν Χριστὸν ὡς Μέγαν Ἀρχιερέα.

Ὁ Σωτὴρ εἰκονίζεται καθήμενος ἐπὶ ξυλίνου θρόνου μετ' ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου προσκεφαλαίου. Εἶναι ἐντελὸς κατ' ἐνώπιον, εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιάν καὶ μὲ τὴν ἀριστεράν στηρίζει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός του ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον. Ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστεράν σελίδα : *Ἡ βασιλεία ἢ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου* καὶ εἰς τὴν δεξιάν: *Λάβετε φάγετε τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα..* Ρήσεις αἱ ὅποια δηλώνουν τὸ διπλοῦν ἀξίωμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν βασιλικὴν καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν ιδιότητά του²⁵.

23. Βλ. σχετικῶς Ἀ. Ξυγοπούλου, Σχεδιάσμα τῆς Ὁρθοσκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 169. Ἀθήνα, 1956.

24. Περὶ τοῦ ἀγιογράφου τούτου βλ. Μαν. Χατζηδάκη, *Icones de Saint Georges et de la Collection de l'Institut Hellenique de Venise*, σ. 146.

25. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἐμμαν. Τζάνε Μπουνιαλῆς, Ἀθήνα 1962, σ. 95.

Φορεῖ βαθυπράσινον σάκκον μετὰ χρυσοῦν διαλίθων σταυρῶν, στιχάριον μὲ ἐπιμανίκια καὶ τεφρόχρουν ὁμοφόριον μετὰ χρυσοῦν ἐπίσης διαλίθων σταυρῶν.

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τοῦ Χριστοῦ Ἀρχιερέως εἶναι πολὺ συχνὸς εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν μὲ παλαιότερον ὅμως Παλαιολόγειον πρότυπον²⁶.

Τὸν Χριστὸν Ἀρχιερέα ζωγραφίζουν ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀγιογράφοι τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, ὁ Τζάνε, ὁ Λαμπάρδος, ὁ Βίκτωρ.

Ἡ εἰκὼν τῆς Νάξου φαίνεται νὰ εἶναι ἢ πλέον πιστὴ εἰς τὴν παλαιὰν παράδοσιν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πλουσίως πεποικιλμένον θρόνον, τὰς ὀλίγας ἐπιδράσεις τῆς Ἰταλικῆς τέχνης, αἱ ὅποια φαίνονται νὰ ὑποτάσσονται εἰς τὸ ὄλον αὐστηρὸν ὕφος τῆς εἰκόνος, ἢ εἰκὼν τοῦ Βίκτωρος εἶναι αὐστηρὰς τεχνοτροπίας ὑπενθυμιζουσα τὴν τέχνην τοῦ 16ου αἰῶνος. Χαρακτηριστικὸν τὸ σοβαρὸν πρόσωπον μὲ τὸ υπερκόσμιον βλέμμα, τὰ σφιγμένα χεῖλη καὶ τὴν ἐπιμήκη ρίνα.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ὁ βαθυκάστανος προπλασμός, ὁ ἐλάχιστος διάχυτος φωτισμός καὶ αἱ λεπταὶ ὀλίγαι ψιμυθιαὶ προσδίδουν εἰς τὴν εἰκόνα αὐστηρὸν ἐπίσης καὶ συντηρητικὸν χαρακτήρα (Πί ν. 512 β).

Κάτω φέρεται τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ Βίκτωρος*.

Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος.

Χεῖρ Ἰωάννου ΑΚ, εἶναι ἢ ὑπογραφή ὁραίας εἰκόνος εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας Τριπόδων. Ἡ Παναγία εἰκονίζεται Βρεφοκρατοῦσα μὲ τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστεράν. Φορεῖ βυσσινοχρουν μαφόριον καὶ κυανοπράσινον χιτῶνα. Ὁ Ἰησοῦς στρέφει τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν Θεοτόκον, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστεράν εἰλητὸν καὶ μὲ τὴν δεξιάν εὐλογεῖ. Φορεῖ κυανοῦν χιτῶνα καὶ κεραμόχρυσον ἱμάτιον. Ὁ προπλασμός καφὲ βαθέος τόνου καὶ ὑποκιτρινὴ ἢ ἐπιδερμὶς. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀνὰ εἰς ἄγγελος μὲ τὰς χεῖρας κάτωθι τοῦ ἱματίου. Κάτω: *Χεῖρ ΙΩ ΑΚ ΑΧΞΓ*.

Εἰς τὴν μονὴν Φανερωμένης καὶ ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ ἔχομεν σειρὰν εἰκόνων μὲ τὴν ἰδίαν τεχνοτροπίαν, τεχνικὴν, χρονολογίαν καὶ ἀφιέρωσιν. Μόνον ἐπὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἢ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου, πιθανώτατα ὄλων τῶν εἰκόνων. Ἡ εἰκὼν ἢ ὅποια φέρει τὴν ὑπογραφὴν παριστᾷ τὸν Χριστὸν ἔνθρονον. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο ἄγγελοι ἐν προτομῇ μὲ τὰς χεῖρας χιαστὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Κάτω: *Χεῖρ Ἰωάννου Κ Δ*

26. Ν. Β. Δρανδάκη, Τοιχογραφία ναισκόων Μυστρᾶ. Πηπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Α', Ἀθήνα 1955, σ. 174.

ΑΧΞΓ. Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ Φραγκοπούλου.

Χεῖρ Σκευοφύλακος Ἰσπανοῦ, εἶναι ἡ ὑπογραφή τὴν ὁποίαν φέρουν τέσσαρες εἰκόνες εἰς τὴν Νάξου. 1) Παναγία ἔνθρονος μεταξύ τεσσάρων προτομῶν προφητῶν. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας Χώρας. Κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν μὲ τὰς χεῖρας καὶ πατεῖ ἐπὶ ἐρυθροῦ προσκεφαλαίου. Φορεῖ βαθυκύανον χιτῶνα καὶ βυσσινόχρουν μαφόριον. Ὁ Ἰησοῦς κεραμιόχρουν μὲ χρυσᾶς πτυχᾶς ἱμάτιον καὶ κυανοῦν χιτῶνα. Ἄνω ὁ Δαυὶδ καὶ ὁ Σολομῶν, κάτω ὁ Ἡσαίας καὶ ὁ Ζαχαρίας. Κάτω: *Θεοτόκε ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν Χριστιανῶν / καὶ μήτηρ Θεοῦ μνησθητι Ἰωάννου δούλου σου κ(αι) Σκευοφύλακος / ἱερέως Ἰσπανοῦ τοῦ γραφέως δούλου σου τοῦ πολλὰ ἁμαρτωλοῦ 1731.*

2) Εἰς τὸ Ἀγερσανί τῆς Νάξου καὶ εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου Παναγία Βρεφοκρατοῦσα ἐπὶ κεραμοχρῶσου θρόνου. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀνά εἰς ἄγγελος ἐν προτομῇ. Ἡ Παναγία φορεῖ καφέ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ χρυσοπράσινον χιτῶνα. Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυνὰ μέρη ἀνοικτοῦ τόνου καφέ καὶ μεγάλοι αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι μὲ πολλὰς ψιμυθίας. Κάτω: *Χεῖρ Σκευοφύλακος τοῦ Ἰσπανοῦ 1733.*

Χεῖρ Μανουὴλ Κ (Φαδοπούλου) ΑΨλβ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπογράφει ὁ ζωγράφος τῆς Σταυρώσεως ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου Νάξου. Ὁ Ἰησοῦς κρέμαται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ μεταξύ τῶν δύο ληστῶν. Κάτω ὁ Ἰωάννης μὲ τὴν παλάμην ἐπὶ τῆς παρεΐας, ἡ Θεοτόκος ἐναγκαλιζομένη τὸν σταυρόν, αἱ τέσσαρες μυροφόροι καὶ στρατιῶται. Γύρω σκηναὶ ἐκ τοῦ πάθους. Κατωτέρω ἡ Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Διαστ. 0,93 × 0,745 μ.

Νικόλαος Ἰσπανός, ἀπόγονος Ἰσως τοῦ Σκευοφύλακος, εἶναι ὁ ζωγράφος τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου εἰς τὸ Σαγκρίον τῆς Νάξου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐφιππος ἐπὶ καφερόθρου ἵππου. Φορεῖ χρυσοποίκιλτον θώρακα, βραχὺν στρατιωτικὸν ἐρυθρὸν χιτῶνα καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων πρασίνην χλαμύδα. Κρατεῖ ἀκόντιον καὶ ἔρχεται ἀπὸ δεξιᾶ. Ἄνω, εἰς τὴν γωνίαν, κυανόχρυσον τεταρτοκύκλιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐλογοῦσα χεῖρ. Κάτω δεξιᾶ: *Χεῖρ Νικολάου Ἰσπανοῦ ΑΨΞ' ω Ἀρτέμιο Θεόφρον Ἀντωνίω Γιακω μὲτω Χριστοφύλῃ συμπάντων δὲ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις φύλαξον ἐκ τοῦ λιμοῦ.....* Διαστ. 0,71 × 0,725 μ.

Τοῦ Ἀντωνίου Τζηγάλα κατεγράφη εἰκὼν παριστάσα τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ εἰς τὸν ναὸν

τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γκρόττας. Ὁ ἄγγελος φορεῖ βαθυπράσινον χιτῶνα, ὁ ὁποῖος δένεται εἰς τὴν μέσην μὲ χρυσοῦν ζώνην καὶ εἶδος λινοῦ θώρακος ἐφαρμοστοῦ εἰς τὸ στέρνον μὲ κοντὰς χειρῖδας ἐπ' αὐτοῦ ἐρυθροκιτρινὴ χλαμύς. Πατεῖ ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σπάθην καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ζυγὸν μὲ ψυχὴν ἔχουσαν μορφήν βρέφους ἐσπαργανωμένου. Κάτω: *Χεῖρ Ἀντωνίου ἱερέως Τζηγάλα.*

Ἐμμανουὴλ Ἱερομόναχος λέγεται ὁ ζωγράφος τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου τῆς ὁμωνύμου μονῆς Σαγκρίου. Ὁ ἅγιος κἀθηταὶ ἐπὶ χρυσοπρασίνου προσκεφαλαίου καὶ φορεῖ γκριζογάλανον χιτῶνα, κεραμιόχρουν ἱμάτιον, χρυσοῦν ἐπιγονάτιον, χρυσοῦν ἐπιτραχήλιον καὶ ὑπόλευκον ὄμοφοριον.

Ἀνυπόγραφοι χρονολογημένα εἰκόνες:

Ἐκ τῶν κυριωτέρων:

1) Ἐπὶ τῆς θύρας τῆς Ὁραίας Πύλης ἀνωθεν τοῦ βημοθύρου τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς Φανερωμένης εἰκονίζεται ὁ «Ἄρτος τῆς ζωῆς». Ὁ Χριστός, ἄγένειος, ἐντὸς κυανοῦ ποτηρίου, εὐλογεῖ μὲ τὰς δύο χεῖρας, φέρων κυανοῦν χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν ἱμάτιον. Κάτω δύο δλόσωμοι ἄγγελοι σχεδὸν κατ' ἐνώπιον κρατοῦν κηροπήγια καὶ θυμιατήρια. Φοροῦν καὶ οἱ δύο πορτοκαλόχρουν ἔνδυμα μετὰ λάρου. Κάτω: *ΑΧΞΓ' Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ Φραγκοπούλου.* Καφέ ὁ προπλασμός καὶ κεραμιόχρους ἡ ἐπίδερμις. Πολλὰ αἱ ψιμυθία. Διαστ. 1.03 × 0,60 μ.

2) Ἀσφαλῶς σύγχρονος μὲ τὴν προηγουμένην ἡ εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐπὶ τοῦ βημοθύρου τοῦ αὐτοῦ τέμπλου. Δὲν ὑπάρχει χρονολογία, ὑπάρχει ὅμως ἡ ὑπογραφή τοῦ ἰδίου ἀφιερωτοῦ. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ Φραγκοπούλου.* Ἐμπροσθεν ἀρχιτεκτονημάτων τεφροπρασίνων μετ' ἐρυθρὸν ὑφασμάτων εἰκονίζεται δεξιὰ ἡ Παναγία ὀρθία μὲ καφέ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ βαθυκύανον χιτῶνα. Ὅπισθεν αὐτῆς ξυλινὴ ἔδρα μετ' ἐρυθροῦ προσκεφαλαίου. Ὁ ἄγγελος φορεῖ ροδόχρουν ἱμάτιον καὶ βαθυκύανον χιτῶνα, ἔχει δὲ πορτοκαλόχρους πτέρυγας. Κάτω: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Νεοφύτου μοναχοῦ / Φραγκοπούλου.*

3) Ὁ Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς ζωγραφεῖται ἐπὶ εἰκόνος τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου μὲ τὴν χρονολογίαν ΑΧΛ καὶ τὴν ἐπιγραφήν: *δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σεραφεῖμ..... Βαρβατοπούλου.* Διαστ. 0,64 × 0,415 μ.

4) Παναγία ἔνθρονος, Βρεφοκρατοῦσα, ἀνηρτημένη ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κυνιδάρου. Ἡ Παναγία φορεῖ ἐρυθρὸν μαφόριον καὶ κυανοῦν χιτῶνα, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν εἰλητὸν καὶ κά-

θηται με τὸν Ἰησοῦν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς μεταξὺ τεσσάρων προτομῶν προφητῶν. Κάτω: *Διὰ συνδρομῆς ἢ ταῦτι (Παύλου;) Ἀποσταλίου ἱερέως Κλουβάτου κ(αί) μνημόσυνον αὐτοῦ 1794.*

Σ Ε Ρ Ι Φ Ο Σ

Εἰς τὴν νῆσον Σέριφον κατεγράφησαν ἑβδομήκοντα περίου εἰκόνες²⁷. Αἱ πλεῖσται ἀνάγονται εἰς τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, ἐλάχισται δὲ εἰς τὸν 17ον. Ἡ κατάστασις τῶν δὲν εἶναι καλή. Αἱ περισσότεραι εἶναι ἀχρονολόγητοι καὶ ἀνυπόγραφοι. Ἐνυπόγραφοι εἰκόνες ἐμετρήθησαν δέκα. Οἱ ὑπογράφοιτες ζωγράφοι εἶναι:

1) Ἐμμανουὴλ Σκορδίλης, ἱερέως, γνωστός καὶ ἀλλαχόθεν. Ἔργα του ἀπόκεινται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ, εἰκὼν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, διαστ. 1.33 × 0,95 μ., καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, διαστ. 1.32 × 0,93 μ., μετὴν ἐπιγραφῆν: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως / Σκορδίλη.*

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν κατεγράφησαν δύο ἀκόμη εἰκόνες τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκορδίλη: α) Παναγία, Ἡ Πάντων Χαρά, διαστ. 1.20 × 0,75 μ., καὶ β) Ἰησοῦς Χριστός, διαστ. 1 × 0,75 μ.

2) Δευτερεῶν Σίφνιος. Τούτου εἰκὼν εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου Κάστρου Χώρας, παριστώσα τὴν Πλατυτέραν τῶν Οὐρανῶν μετὰ προφητῶν, διαστ. 1.03 × 0,68 μ. Φέρει τὴν ὑπογραφὴν: *Χ(εῖ)ρ Δευτερεῶντος κ(αί) Ἀγαπίου ἰ(ε)ρ(α)ρχου) Σίφνου 1801 Σεριφίων.*

Τοῦ Ἀγαπίου ἔργον σφύζεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου Χώρας, εἰκονίζον τὸν Χριστὸν ὡς Μέγαν Ἀρχιερέα καὶ φέρον τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ Ἀγαπίου Ἱεράρχου / (Σίφνου Σερίφου) 1801.*

3) Πέτρος Λυμβέος, οἰκονόμος. Εἰκὼν αὐτοῦ εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Χώρας παριστώσα τὸν Παντοκράτορα, διαστ. 0,83 × 0,64 μ., φέρει χρονολογίαν 1825 Μαρτίου 24 καὶ ἐπιγραφὴν: *Διὰ συνδρομῆς καὶ / ἐξόδων τοῦ ἐδεσιμοτάτου Γρηγορίου ἱερέως / ὑπὸ Χαρτοφύλακος.*

4) Ἰωάννης Μύρων, Σίφνιος. Τούτου εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσης, διαστ. 0,34 × 0,29 μ., εὐρισκομένη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Χώρας, φέρει τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ δὲ Ἰωάννου Μύρωνος / Σιφνέου καὶ τοποθετεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος.*

Τινὲς τῶν εἰκόνων, αἵτινες ἔχουν χρονολογίαν, ἀναγράφουν τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Οὕτως ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, διαστ. 0,37 × 0,30 μ., φέρει τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σπύρου Νατάλε εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ ψυχικὴν σωτηρίαν*

27. Ἡ καταγραφὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἀλιπράντη.

1825 Δεκεμβρίου 10. Ἡ εἰκὼν, ὡς καὶ ἡ ἐπομένη, ἀνήκει εἰς τὸ δωδεκάορτον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. 2) Ἁγία Πεντηκοστή, διαστ. 0,37 × 0,30 μ., τοῦ ἔτους 1826. 3) Ἅγιος Γεώργιος μετὴν ἐπιγραφῆν καὶ χρονολογίαν: *Δέησις τοῦ Νεκταρίου Μοναχοῦ / 1721*, ἐκ τοῦ δωδεκαοῦρου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καλλιτσου. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀνυπογράφων εἰκόνων δὲν θά ἦδυνάμεθα νὰ παραβλέψωμέν τινας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ καλλιτεχνικῆς καὶ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως. Ἐξ αὐτῶν αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Κεφαλὴ Παναγίας, διαστ. 0,128 × 0,14 μ., εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦ ναοῦ Τιμίου Σταυροῦ Χώρας.

2) Ζωοδόχος Πηγὴ, διαστ. 0,37 × 0,265 μ., παριστώσα τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν κατ' ἐνώπιον. Ἄνω, εἰς τὰς γωνίας, ἄγγελοι κρατοῦν εἰλητάρια ἐπὶ τῶν ὁποίων: *Χαῖρε εἰρήνη ἀφορθε καὶ Θεοδόχε Χαῖρε Πηγὴ καὶ..... ζωηφόρος.* Ἡ εἰκὼν ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

3) Πίστις, Ἐλπίς καὶ Ἀγάπη εἰς τὸ μέσον καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῶν ἡ Ἁγία Σωφρονία καὶ ἡ Ἁγία Εὐφημία. Ἄνωθεν ὄλων ἐπὶ νεφέλης ὁ Ἰησοῦς εὐλογῶν ἐν μέσῳ μικρῶν ἀγγέλων. Ἡ εἰκὼν ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰῶνα, εὐρίσκεται ἐπὶ προσκυνηταρίου τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας καὶ ἔχει διαστάσεις 0,34 × 0,255 μ.

4) Παναγία ἡ Σκοπιώτισσα, διαστ. 0,50 × 0,37 μ., Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας δύο μεγάλα κανδήλαι. Ἡ εἰκὼν εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας.

5) Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, διαστ. 0,89 × 0,78 μ., ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας, ἀναγομένη εἰς τὸν 17ον αἰῶνα. Ἄνω ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Εὐστράτιος ἐπιπλος, κάτω αἱ Ἁγία Πίστις, Ἐλπίς καὶ Ἀγάπη. Φέρει τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεοδώρου καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Τοκοῦς.*

6) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. 1.19 × 0,87 μ. Πέριξ τῆς κεντρικῆς εἰκόνος σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου. Εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Χώρας καὶ χρονολογεῖται πιθανώτατα ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος.

7) Τρίπτυχον διαστ. 0,45 × 0,32 μ. Εἰς τὸ μεσαῖον φύλλον: Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, κάτω οἱ Ἅγιοι Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Βασίλειος, Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος. Εἰς τὸ ἀριστερόν: Προφήτης Ἡλίας ἄνω, Δημήτριος καὶ Γεώργιος εἰς τὸ μέσον, καὶ Κοσμάς καὶ Δαμιανὸς κάτω. Εἰς τὸ δεξιὸν φύλλον: οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Παντελεήμων ἄνω, Μηνᾶς εἰς τὸ μέσον καὶ Ἐρμόλαος κάτω. Ἡ εἰκὼν εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν.

ΚΥΘΝΟΣ

Είς τὴν Κύθον κατεγράφησαν²⁸ ἑκατὸν πενήκοντα περίπου φορητὰ εἰκόνες, αἱ πλείσται τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, ὀλίγα δὲ εἰς τὸν 17ον καὶ ἴσως εἰς τὸν 16ον. Αἱ περισσώτεραι σφύζονται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ἐξ αὐτῶν ἡ παλαιότερα εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Σάββα τῆς Χώρας, παριστάνει τὸν Ἅγιον Ὀνούφριον γυμνὸν μέχρι τῆς ὀσφύος καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: *α χ ξ η' / Δέσις τοῦ δούλου σου Κωνσταντίνου ἱερέως*. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὑπογεγραμμένα εἶναι αἱ κάτωθι:

1) Χριστὸς εἰς τὴν Εὐαγγελίστριαν τῆς Χώρας, διαστ. 1.12 × 0,77 μ., μετὰ τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέσις τῆς / δούλης τοῦ Θεοῦ / Ἑλένης Πρεσβυτέρας, Χεῖρ / Ἀντωνίου ἱερέως Σκοροδίλη*.

2) Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου Πλουσίου τῆς Χώρας, διαστ. 1.15 × 0,81 μ.: *1706 / ἔξοδος Λουῆ / Τιμπλάου ντὲ Τολὸ / Χεῖρ Ἀντωνίου ἱερέως Σκοροδίλη*.

3) Ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ Ἄρχων Μιχαὴλ καὶ πέριξ αὐτοῦ 16 σκηναὶ ἐκ τῶν θαυμάτων του. Φέρει τὴν αὐτὴν ἀφιέρωσιν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου.

4) Τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκοροδίλη Γέννησις τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου Χώρας. Εἶναι διαστάσεων 0,82 × 0,62 μ. Τοῦ γνωστοῦ τοῦτου ἀγιογράφου ἔχομεν δύο ἀκόμη εἰκόνας εἰς τὴν Κύθον:

5) Τὸν Ἅγιον Δημήτριον, διαστ. 0,83 × 0,53 μ., εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κούτσουνου.

6) καὶ τὴν Παναγίαν τὴν Ἀμόλυντον, διαστ. 0,83 × 0,53 μ., εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν.

7) Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διαστ. 0,83 × 0,53 μ., ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Δρουπίδος μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἱωάννου Σκοροδίλη.

8) Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Χώρας ἀπόκειται εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ζωγράφου *Δευτερεύοντος Σίφνου*. Διαστ. 0,95 × 0,61 μ.

9) Τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου κατεγράφη καὶ ἄλλη εἰκὼν, διαστ. 0,90 × 0,70 μ., εἰς τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ τοῦ Κούτσουνου, παριστῶσα τὴν Μετάστασιν καὶ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν: *1799 χ(ει)ρ Δευτερεύοντος Σίφνου*.

10) Ἡ Θεία Λειτουργία τῶν Οὐρανίων ταγμάτων. Ἡ εἰκὼν εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Χώρας, ἔχει διαστάσεις 0,98 × 0,54 μ., καὶ ἀναγράφει τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέσις τοῦ*

Δούλου τοῦ Θεοῦ Ἱγνατίου Ἱερομονάχου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ.

11) Παναγία ἡ Ἑλεούσα, διαστ. 0,82 × 0,72 μ., ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας, *Ποίημα Δαμασκηνῶ / Ἱερομονάχου*.

12) Γέννησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. 0,90 × 0,70 μ., ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρης Χώρας, *Χεῖρ Δημητρίου ἱερέως*.

13) Παναγία ἡ Ἀμόλυντος εἰς τὸν Ταξιάρχην Δρουπίδος, διαστ. 0,85 × 0,64 μ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν: *1803 Δεκεμβρίου 20 / Χεῖρ Ἀντωνίου Μαρούλη*.

Ἐκ τῶν ἀνυπογράφων εἰκόνων τινὲς ἐμφανίζουσι καλλιτεχνικὸν καὶ εἰκονογραφικὸν ἐνδιαφέρον. Οὕτως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἔχει θέμα εἰλημμένον ἐκ τοῦ 16ου οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου.

2) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ὡραία εἰκὼν τοῦ 17ου αἰ. Ὁ Βαπτιστὴς ζωγραφεῖται εἰς τὴν συνήθη στάσιν, κάτω ἀριστερὰ ἢ Γέννησις αὐτοῦ καὶ δεξιὰ ἢ Ἀποτομή. Ἐν τῷ ναῷ Σωτήρας Χώρας.

3) Μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἔλλειψοειδοῦς δόξης ἴσταται ἐπὶ τοῦ ὄρους, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου διαμορφοῦται σπήλαιον. Δεξιὰ ἢ κατάβασις ἐκ τοῦ Θαβῶρ καὶ ἀριστερὰ ἢ ἀνάβασις. Ἡ εἰκὼν εὑρίσκεται ἐνθα καὶ ἡ προηγουμένη.

4) Τὸ σύμβολον τῆς Πίστεως (διαστ. 1.13 × 0,82 μ.) εἰς 13 σκηνῶς τεταγμένας κατὰ τέσσαρας ὀριζοντίους ζώνας μετὰ τὰ γράμματα τοῦ συμβόλου τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς ἐκάστην παράστασιν. Ἔργον ἀξιόλογον τοῦ 17ου - 18ου αἰ. Ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς Ἄνεμομύλους Χώρας.

5) Σταύρωσις. Περὶ τὴν κεντρικὴν σκηνὴν ὑπὲρ τὰ πενήκοντα πρόσωπα ἅτινα κρατοῦν εἰλητάρια. Τέμπλον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Δρουπίδος.

6) Παναγία ἡ Ἀμόλυντος, διαστ. 0,60 × 0,40 μ., εἶναι καλῆς τέχνης τοῦ 17ου πιθανῶς αἰῶνος, κοσμοῦσα τὸ τέμπλον τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.

ΘΗΡΑ

Ἐκ τῶν καταγραφεισῶν ἐν Θήρᾳ εἰκόνων τινὲς παρουσιάζουσι ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, δι' ὃ καὶ παρέχεται κατωτέρω σύντομος περιγραφὴ τῶν²⁹.

1) Παναγία ἡ Σπηλαιώτισσα (διαστ. 0,62 × 0,46 μ.) ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου Κοντοχωρίου. Βρεφοκρατοῦσα ἐν προτομῇ, ἐλαφρῶς

28. Ἡ καταγραφὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἀλιπράντη.

29. Ἡ καταγραφὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἀλιπράντη.

έστραμμένη πρὸς ἀριστερά, βαστάζουσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸ εἰλητάριον τοῦ ὁποίου ἀναγιγνώσκεται: *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ....*

Τὸ στέμμα τῆς Θεοτόκου κρατοῦν δύο ἄγγελοι. Κάτω ἀριστερὰ ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκάς εἰς μικρὰν κλίμακα κρατῶν μελανοδοχεῖον καὶ γραφίδα. Ἡ λεπτομέρεια δὲν εἶναι σπανία. Ἐνταῦθα ὁμοῦς ὁ Λουκάς εἰκονίζεται ὄχι ζωγραφῶν ἀπὸ μνήμης τὴν Παναγίαν, ἀλλὰ βλέπων αὐτὴν ἐμπροσθέν του καὶ γράφων εἰς τὸν ἐπὶ τῶν γονάτων του εὐρισκόμενον χάρτην. Ἡ προσωομίαι τῆς Παναγίας ὡς Σπηλαιωτίσσης ἐνθυμίζει τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς ἐκείνην ἔλλειπει ὁ Λουκάς, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν ἱστόρησεν αὐτήν.

2) Ἡ Κυρία ἢ Θεοσκέπαστη (διαστ. 1.20 × 0,87 μ.) εἰς τὴν ἱεράν μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἡμεροβιγλίου, Βρεφοκρατοῦσα, ἐντὸς νεφῶν μεταξὺ ἀγγέλων, ἐνθ' ἄνωθεν τούτων ἄλλοι ἄγγελοι κρατοῦν πορφυροῦν μανδύαν. Ὑπεράνω τῆς Παναγίας ἢ Ἁγία Τριάς. Ἡ εἰκὼν προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν ἀπεικόνισιν, εἰς τὸ κάτω δεξιόν, τῆς δωρητρίας μοναχῆς, ἢ ὁποία, νέα τὴν ἡλικίαν, κρατοῦσα κομβοσχοίνιον, ζωγραφεῖται γονυπετής, ἀναβλέπουσα πρὸς τὴν Θεοτόκον. Ἡ εἰκὼν φέρει ἀριστερὰ τὴν ὑπογραφήν τοῦ ἀγιογράφου: *Χεὶρ δὲ Νικηφόρου / Ἱερομονάχου Κυρίου 1749* καὶ δεξιὰ *Μνήσθητι Δέσποινα Θεοτόκε / τῆς δούλης σου Μαρίας μοι/αχῆς ἐκ τῆς νήσου Μήλου.*

3) Ἡ Θεία Λειτουργία (διαστ. 0,95 × 0,55 μ.) ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ «Θεοτοκάκι» τοῦ Πύργου, ἔργον τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκορδίλη, ποιηθὲν τὸ 1671.

Τὸ θέμα τῆς εἰκόνας εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν (βλ. Ἄνδρ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα ἱστορίας..., Ἀθήναι 1959, σ. 148). Ὁ ἀγιογράφος ἀντιγράφει τὸν Μιχαὴλ Δαμασκηνόν, ὅστις πρῶτος, ὡς ἀναφέρει ὁ καθηγ. Ξυγγόπουλος (αὐτόθι), ἐδημιούργησε τὸ θέμα, ἂν καὶ ἡ βασικὴ ἰδέα τῆς συνθέσεως προϋπάρχει εἰς τοὺς Παλαιολογεῖους χρόνους.

Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Σκορδίλη παρίσταται ὁ Ἰησοῦς καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς Ἁγίας Τραπέζης, ὁ Πατὴρ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ καὶ ὑπεράνω ταύτης ἱπτάμενος τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι πληροῦν τὸν χώρον τῆς εἰκόνας.

4) Εἰκὼν, διαστ. 1.54 × 1.05 μ. Εἰς τὸ μέσον ζωγραφεῖται ἡ Θεοτόκος ἱσταμένη κατ' ἐνώπιον εἰς στάσιν δεήσεως. Ὑπεράνω ταύτης ἢ Δέησις. Ὀλίγον ἀνωτέρω ἄγγελοι Χερουβεὶμ καὶ μετ'

αὐτῶν Ἐπιτάφιος Θρήνος. Κάτωθεν τῆς Θεοτόκου ἀριστερὰ ἢ Μετάστασις αὐτῆς καὶ κατωτέρω δαίμονες. Κάτωθεν τῶν δαιμόνων ἢ Σταύρωσις, ἢ Ἀνάστασις καὶ ἢ Ἀνάληψις. Εἰς τὸ κατώτατον μέρος τῆς εἰκόνας ἢ Ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ.

Τὸ ἔργον ἐπιγράφεται εἰκὼν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀπόκειται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σαμψῶν Πύργου.

5) Ἅγιοι Πάντες (διαστ. 0,93 × 0,69 μ.). Εἰς ἐπτὰ παραλλήλους ὀριζοντίους ζώνας εἰκονίζονται ἄγιοι, προφήται, ἄγγελοι, ἢ Ἁγία Τριάς, ὁ Θρόνος τῆς Ἐτοιμασίας, ὁ Ἀβραάμ, οἱ Ἀπόστολοι. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Ἁγ. Πάντων Οἴας. Ἐκ τῶν παλαιότερων εἰκόνων τῆς νήσου ἀναφέρω τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς Μέσα Γωνιάς. Εἶναι δυστυχῶς ἐπηργυρωμένη ἐκτὸς τῶν προσώπων τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰησοῦ. Δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀναγομένη εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ἔχει διαστάσεις 1.03 × 0,65 μ.

6) Βυζαντινῶν χρόνων εἶναι πιθανώτατα καὶ ἡ Μήτηρ Θεοῦ (διαστ. 0,93 × 0,62 μ.) εἰς τὸν ἐν Πύργῳ ναὸν τοῦ Χριστοῦ.

Ἄλλαι ἀξιόλογοι εἰκόνες σφάζονται εἰς τὸν μνημονευθέντα ναὸν τῆς Ἐπισκοπῆς:

α) Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ (1.03 × 0,70 μ.) καὶ β) ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (0,97 × 0,65 μ.), ἀμφότεροι τοῦ 16ου - 17ου αἰ. Ἔργον τοῦ 17ου αἰ., ἴσως, εἶναι καὶ ἡ Βάπτισις εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ἡμεροβιγλίου.

Τέλος, ὡς σημαντικὸν ἔργον κατεγράφη ἡ Παναγία ἢ «Ἐπαπαντὴ» τοῦ τύπου τῆς Γλυκοφιλοῦσης εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Φηρῶν. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰησοῦς φοροῦν στέμμα. Ἐκατέρωθεν αὐτῶν εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν ἄκρον ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν ὁ Ἅγιος Βασίλειος.

ΤΗΝΟΣ

Αἱ κυριώτεροι εἰκόνες ἐξ ἐκείνων αἵτινες κατεγράφησαν³⁰ εἰς τὴν νήσον Τήνον εἶναι αἱ ἐπόμεναι:

α) Φέρουσαι ὑπογραφήν:

1) Βρεφοκρατοῦσα τοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους. Ἄγνωστον ἔργον τοῦ Ἐμμ. Τζάνε τοῦ ὁποίου φέρει τὴν ὑπογραφήν: *Ζωγράφου χεὶρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως Τζάνε τοῦ ἐκ Ρηθύμνης.* Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως (Μαλαματένιας) τῆς Χώρας. Δυστυχῶς ἡ εἰκὼν εἶναι ἐπηργυρωμένη ἐκτὸς τῶν προσώπων

30. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ τῆς δ. Χρυσ. Σταυρινοῦ.

της Παναγίας και του Ίησοῦ. Ἡ Θεοτόκος βασιλεύει τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστεράν. Ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως ὑπάρχει τὸ σύνθημα ἐπιγράμμα: *Ὁ τὸ χάρει πρὶν τῇ Πανάγνῃ μηνύσας.....*

Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυνὰ μέρη ἀποδίδεται καφέ - ελαιόχρους και αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι μὲ πολλὰς λευκὰς ψιμυθιάς, αἱ ὁποῖαι ἐναλλάσσονται μὲ σιτόχρους.

2) Ἔργον αὐστηρᾶς παραδόσεως, τεχνοτροπίας και τεχνικῆς εἶναι ἡ Παναγία τύπου Πλατυτέρας τοῦ ναοῦ τῆς Μεγαλομάτας εἰς τὸ χωρίον Χτικᾶδος, μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Χίρ Γεωργίου Νικολοπούλου / 1689.*

Ἡ Παναγία εἰκονίζεται ἐνθρονος, Βρεφοκρατοῦσα, κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν και μὲ τὰς δύο χεῖρας και φορεῖ ἐρυθρὸν μαφόριον και κυανοπρασίνην καλύπτραν. Κάτω δεξιὰ: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωαννίου / ἱερομονάχου / κ(αι) τὸν ἀδελφὸν / κ(αι) τὸν γονεὸν αὐτοῦ / Διαστ. 0,655×0,45 μ.*

3) Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἀποκείμενος εἰς τὸν ξενῶνα τῆς μονῆς Κεχροβουνίου φέρει τὴν ὑπογραφήν: *Χεῖρ Δαμασκηνῶ.* Ἡ ὅλη ὁμοῦ τεχνοτροπία και τεχνικὴ τῆς εἰκόνας δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν τέχνην τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνῶ.

Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ὀρθος κατ' ἐνώπιον, ἐλόγων μὲ τὴν δεξιὰν και κρατῶν εἰς τὴν ἀριστεράν σταυρὸν μὲ ἀνεπτυγμένον εἰλητόν. Ἐχει δύο μεγάλας πτέρυγας και φορεῖ μηλωτὴν βαθέος πρασίνου χρώματος και καφέχρυσον ἱμάτιον.

Αἱ μεγάλαι πτέρυγες, τὸ ὄπισθεν τοῦ ἁγίου εἰκονιζόμενον τοπίον και ἡ ὅλη τεχνοτροπία τῆς εἰκόνας μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸν 18ον αἰῶνα.

4) Ἁγία Κυριακή, διαστ. 1.04×0,635 μ. Ἡ ἁγία εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον και κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σταυρὸν. Τὴν ἀριστεράν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Φορεῖ καφεκίτρινον χιτῶνα και ἐρυθρὸν μαφόριον μὲ λευκὰς τὰς φωτεινὰς πτυχάς. Κάτω: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου Μπονπρέσσα και τῆς συμβίας αὐτοῦ Ἐλλίνας και τέκνον αὐτοῦ Σπυρίδ(ωνος) α ψ κ. Χεῖρ Βίκτωρος].* Προφανῶς ὁ ζωγράφος μὲ τὸ τόσον γνωστὸν ὄνομα δὲν εἶναι ὁ Βίκτωρ τοῦ 17ου αἰῶνος.

5) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. 0,50×0,415 μ. Τὸ ἔργον ὑπογράφει ὁ Ἰωάννης Σκορδίλης. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται ἐπὶ τῆς Προθέσεως τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Κεχροβουνίου. Εἰκονίζει τὴν Παναγίαν νεκρὰν ἐπὶ τῆς κλίνης μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους. Ὅπισθεν τῆς νεκρικῆς κλίνης και εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνας, τονίζων τὸν κάθετον ἄξονα αὐτῆς, ὁ Ἰησοῦς ἐντὸς δόξης κάτωθεν κιβωρίου, φέρων εἰς τὴν ἀριστεράν τὴν ψυχὴν τῆς Θεοτόκου ὑπὸ μορφὴν βρέφους. Ἐντὸς τῆς δό-

ξης ἐπίσης, τέσσαρες ἄγγελοι, ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν, προσκλίνοντες και δέδομενοι. Ὁ Ἰεφωνίας και ὁ ἄγγελος ἔμπροσθεν τῆς κλίνης καθὼς και οἱ Ἀπόστολοι εἰς τὸ προσκεφάλαιον και παρὰ τοὺς πόδας τῆς Θεοτόκου συμπληρώνουν τὴν σύνθεσιν. Κάτω: *Χεῖρ Ἰωάννου Σκορδίλη 1740.*

6) Μὲ ὑπογραφήν ἐπίσης τοῦ Ἰωάννου Σκορδίλη, ἀλλ' ἀχρονολόγητος, κατεγράφη ἄλλη εἰκὼν παριστώσα τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον. Διαστ. 0,875 × 0,51 μ. Εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς ἀποθήκης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Πύργου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ὀρθος στρέφων και προσκλίνων ἐλαφρῶς πρὸς ἀριστερά. Εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιὰν και εἰς τὴν ἀριστεράν κρατεῖ εἰλητόν. Ἐχει μεγάλας πτέρυγας χρώματος καστανοῦ και χρυσερῶθρου και φορεῖ πρασίνην μηλωτὴν και καφεκίτρινον ἱμάτιον.

7) Τρίτη εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου Σκορδίλη παριστᾶ τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν τοῦ τύπου «Ρόδον τὸ Ἀμάραντον» μὲ τὸ παιδίον εἰς τὴν ἀριστεράν τῆς χεῖρα ὀρθιον και ἐνδεδυμένον στολὴν ἀρχιερέως. Ἡ Θεοτόκος φορεῖ καφέρυθρον μαφόριον πορπούμενον ἐμπρός, πρασίνην καλύπτραν μὲ λευκὰ φῶτα και βαθυκύανον χιτῶνα μὲ χρυσὰ λάμματα. Ὁ προπλασμός εἶναι καφέ, ἡ ἐπιδερμὶς σιτόχρους. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται εἰς τὴν μονὴν Ἁγίας Ξένης τοῦ Πύργου. Ἐχει διαστάσεις 0,88 × 0,625 μ. και ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

8) Τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκορδίλη κατεγράφη εἰκὼν εὑρισκομένη ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χώρας Τήνου μὲ τὸ θέμα: *Ἄνωθεν οἱ προφηταί.* Ἡ εἰς τὸ μέσον εὑρισκομένη ἄλλοτε ἐνθετος εἰκὼν ἔχει ἀντικατασταθῆ ὑπὸ νεωτέρας μὲ τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν. Τὸ πλαίσιον εἰκονογραφεῖται μὲ τοὺς δώδεκα προφήτας και σκηνάς ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡσματος: *Ἄνωθεν οἱ προφηταί σὲ προκατήγγειλαν, στάμνον, ράβδον, κ.τ.λ.* Κάτω: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως Σκορδίλη.*

Εἰς τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην τοῦ Κάμπου κατεγράφησαν:

9) Εἰκὼν Χριστοῦ. Ὁ Σωτὴρ κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστεράν Εὐαγγέλιον και μὲ τὴν δεξιὰν εὐλογεῖ. Ἡ κόμη του πίπτει και ἔμπροσθεν ἐπὶ τῶν ὤμων πιθανῶς ἐξ ἐπιδράσεως εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου. Φορεῖ βαθυπράσινον ἱμάτιον και ἐρυθρὸν χιτῶνα. Δὲν ὑπάρχουν ψιμυθιαί. Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυνὰ μέρη εἶναι καφέ ελαιόχρους και ὑποκίτρινη ἡ ἐπιδερμὶς. Διαστ. 0,81 × 1,07 μ. Ἄνω δεξιὰ, εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὄμου: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Λεονάρδου / τοῦ Ἰωάννου 1774 / και Τζωάννου. . . / ἐκ χειρὸς Κωνσταντίνου Ἰωαννίτη.*

10) Τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου καί ἐπὶ τοῦ ἰδίου τέμπλου ἡ Ἁγία καὶ Πάνσοφος Αἰκατερίνη ἔνθρονος ἐπὶ πλουσίας κεκοσμημένου θρόνου. Κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν σταυρόν καὶ τὴν ἀριστεράν θέτει ἐπὶ δύο τόμων βιβλίων. Φορεῖ βασιλικὸν ἔνδυμα μετὰ χρυσοῦ λώρου καὶ χρυσερυθρον χλαμύδα, ἡ ὁποία πορποῦται πρὸ τοῦ στήθους. Κάτω ἀριστερά καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνας σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς ἁγίας. Ἡ ἐπιγραφή: *Ἰστορήθη ἡ παροῦσα ἰκόνα διὰ συνδρομῆς καὶ / κόπου τοῦ Κῆρ Λονάρδου Ἰωαννίτου καὶ Τζωάννου... ἐν ἔτει 1774/διὰ χειρὸς δὲ Κων/σταντίνου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.* Διαστ. 0,72 × 0,905 μ.

11) Τὸν 18ον αἰῶνα ζῆ καὶ ὁ Ἰωανὴμ ἱερομόναχος Σιφνέος. Τούτου ἔχομεν εἰκόνα τέμπλου εἰς τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην Κάμπου, τὴν Ἁγίαν Μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Παρασκευῆν. Ἡ ἁγία εἰκονίζεται ἱσταμένη κατ' ἐνώπιον, κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν σταυρόν καὶ τὴν ἀριστεράν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Κάτω ἐντὸς τεσσάρων κύκλων σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Ἁγίας.

12) *Χεῖρ Οἰκονόμου Τίνου ἱερέως Πατέστου* „α ψ η'“ εἶναι ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου μεγάλης εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Ταραμπάδου Τήνου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἱστάμενος κατ' ἐνώπιον, εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιάν καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν κρατεῖ Εὐαγγέλιον. Γύρω σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου του. Κάτω δεξιὰ: *Μνήσθητι ἅγιε τῶν δούλων σου Κωνσταντίνου ἱερέως.*

13) Γεώργιος Παξιμάδας εἶναι ὁ ζωγράφος εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὸν ναὸν Τίμιος Σταυρὸς Πύργου Τήνου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐπιππος ἐρχόμενος ἐξ ἀριστερῶν. Φορεῖ βραχὺν ἐρυθρὸν χιτῶνα, καφεὲ θώρακα καὶ πρασινὴν ἀνεμιζομένην χλαμύδα. Κρατεῖ δόρυ, μετὰ τὸ ὁποῖον φονεῖ ἀνδρικήν μορφήν (τὸν Σκυλογιάννην). Κάτω ἐπιγραφή: *Χῆρ Γεωργίου Παξιμάδα.* Διαστ. 0,78 × 0,35 μ.

β) Ἀνυπόγραφοι χρονολογημένοι εἰκόνες:

Χριστὸς μετὰ τὸν Πέτρον καὶ Παύλον. Ἡ εἰκὼν εἶναι καλῶς διατηρημένη καὶ μεγάλο μεγέθους, διαστ. 1.31 × 1.08 μ. Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας Τήνου. Ὁ Χριστὸς ζωγραφεῖται καθήμενος ἐπὶ χρυσερυθρου θρόνου, τὸν ὁποῖον κοσμοῦν ἄγγελοι, πατεῖ ἐπὶ ἑξαπτερύγων καὶ κρατεῖ εἰς μὲν τὴν δεξιάν κλεῖδα, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ Πέτρος, καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον ὑποβαστάζει ὁ Παῦλος. Φορεῖ ἐρυθρὸν μετὰ μελανῶν πτυχῶν χιτῶνα καὶ πράσινον μετὰ ἀνοικτοτέρου τόνου φῶτα ἱμάτιον. Ἄνω, ἀριστερά καὶ δεξιὰ, δύο μικροὶ ἄγγελοι. Ἐκατέρωθεν τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ εἰκονίζονται

ἱστάμενοι καὶ ἐστραμμένοι πρὸς αὐτὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος. Εἰς τὰ γυμνά μέρη ὁ προσλασμός εἶναι καφεὲς, ἡ ἐπιδερμὶς κεραμόχρους καὶ λευκαὶ αἱ ψιμυθιαί. Ἐκτὸς τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται πλαστικώτερον, οἱ ὄγκοι εἰς τὰ πρόσωπα τῶν δύο Ἀποστόλων εἶναι πολὺ ἐσχηματοποιημένοι. Κάτω ἀριστερά: 1612.

Ἁγιὸς Σπυρίδων. Ἡ εἰκὼν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Μοντάδου Τήνου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐν προτομῇ καὶ φορεῖ ὑποκίτρινον φελόνιον μετὰ μέλανας σταυρούς. Εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιάν καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν κρατεῖ ἐπὶ τοῦ στήθους κλειστὸν Εὐαγγέλιον. Φορεῖ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σκοῦφον. Οἱ ὄγκοι τοῦ προσώπου ἀρκετὰ ἐσχηματοποιημένοι τονίζονται μετὰ ψιμυθίας. Κάτω: *Δέσεις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νώζε 1647.* Διαστ. 0,58 × 0,415 μ.

Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς. Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου τοῦ Δεσποτικοῦ θρόνου τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς Χτικίδου Τήνου. Εἰκονίζεται ἔνθρονος εὐλογῶν μετὰ τὴν δεξιάν καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς στηρίζον Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῶν γονάτων του. Ὁ Ἰησοῦς φορεῖ κίτρινον σάκκον καὶ τεφροπράσινον ὀμοφόριον μετὰ χρυσερυθρούς σταυρούς. Τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ θρόνου. Ἡ εἰκὼν εἶναι πολὺ καλῆς τέχνης. Ἡ σκιά εἰς τὰ γυμνά μέρη ἐλαιόχρους. Τὰ φωτεινά μέρη εἶναι σιτόχρα μετὰ ἐπιτάς ψιμυθίας. Κάτω: 1690. Διαστ. 0,66 × 0,48 μ.

Τὴν αὐτὴν χρονολογίαν ἔχει καὶ ὁ Ἐσταυρωμένος εἰς τὸν ναὸν Κοιμήσεως Χώρας Τήνου. Ὁ Ἰησοῦς κρέμαται σχεδὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Κάτω: *Τζαμπάλου καὶ συμβίας αὐτοῦ 1690.*

Ἁγιὸς Νικόλαος. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται ἐπὶ μαρμαρίνου προσκυνηταρίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν Χώρας Τήνου. Εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνας ζωγραφεῖται ὁ ἅγιος ἔνθρονος. Εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιάν καὶ μετὰ τὴν ἀριστεράν στηρίζει Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῶν γονάτων του. Φορεῖ πράσινον χιτῶνα, πολυσταύριον φαλόνιον καὶ πράσινον ὀμοφόριον μετὰ χρυσοῦς σταυρούς. Ἄνω, ἀριστερά καὶ δεξιὰ τοῦ ἁγίου, ἐν μικρογραφίᾳ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Παναγία προσφέρουν εἰς αὐτὸν Εὐαγγέλιον καὶ ὀμοφόριον. Πέριξ τοῦ ἁγίου σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου του. Κάτω ἀριστερά: 1696. Διαστ. 0,58 × 0,415 μ.

Αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὸν 18ον αἰῶνα ἀνυπόγραφοι ἀλλὰ χρονολογημένοι εἰκόνες εἶναι πολλαί. Ἐξ αὐτῶν μνημονεύονται αἱ σπουδαιότεραι:

1) Μία μεγάλου μεγέθους ὀρειοτάτη Δέσεις. Εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Ταραμπάδου Τήνου. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζε-

ται εις τὸ μέσον καθήμενος ἐπὶ ξυλίνης ἔδρας μετὰ προσκεφαλαίου. Εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιάν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ Εὐαγγέλιον. Φορεῖ βαθυπράσινον ἱμάτιον καὶ χρυσοκίτρινον χιτῶνα. Ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας παρίσταται ἡ Παναγία μετὰ τὰς χεῖρας χιαστί ἐπὶ τοῦ στήθους. Προσκλίνει πρὸς τὸν Ἰησοῦν καὶ δέεται. Ἀντιστοίχως πρὸς τὴν Παναγίαν εἰς τὰ δεξιὰ τῆς εἰκόνας δέεται ὁ Ἰωάννης. Ἡ εἰκὼν αὐστηρᾶς τεχνοτροπίας. Τὰ φῶτα εἰς τὰ γυμνά μέρη ὁμοιάζουν μετὰ κηλίδας. Κάτω ,α ψ μ η Διαστ. 0,965 × 0,77 μ.

2) Ἰησοῦς, Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος. Ἔχει διαστάσεις 1.30 × 0,84 μ. καὶ εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ξενῶνος τῆς μονῆς Κεχροβουνίου. Ὁ Ἰησοῦς ζωγραφεῖται ἰστάμενος κατ' ἐνώπιον μετὰ δεδεμένας τὰς χεῖρας καὶ κάλαμον εἰς τὴν δεξιάν. Φορεῖ ἐρυθρὰν χλαμύδα, ἢ ὁποῖα δένεται ἔμπρὸς ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ στήθους, καὶ τεφρογάλανον περιζῶμα. Οἱ ὄγκοι εἶναι ἀρκετὰ ἐσχηματοποιημένοι, ἢ σκιὰ εἰς τὸ πρόσωπον ἐλαιόχρους, αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι κεραμιόχροι καὶ αἱ ψιμυθιαὶ λευκαί. Κάτω: *Δεῖ εὐλαβίας καὶ δεύσεως τῆς δούλης σου Δικατερῆνης 1767 Ἀπριλίου.*

3) Παναγία Βρεφοκρατοῦσα ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Τριάδος Γύρλας μετὰ τὴν χρονολογίαν 1745. Εἶναι τοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους. Κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ τὴν δεξιάν φέρει πρὸ τοῦ στήθους, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἰη-

σοῦς περιβάλλει καὶ μετὰ τὰς δύο χεῖράς του. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀνά εἰς ἄγγελος μετὰ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους. Ἡ Παναγία φορεῖ ἐρυθρὸν μαφόριον μετὰ μελαίνας τὰς σκοτεινὰς πτυχὰς καὶ πράσινον χιτῶνα. Δεξιὰ κάτω: *1745 Μνήσθητι Κύριε Γρηγορίου οἰερομονάχου.* Διαστ. 0,45 × 0,575 μ.

4) Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πύργου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἔμπροσθεν ἀρχιτεκτονήματος καθήμενος ἐπὶ κλίμακος μετὰ τὴν δεξιάν χεῖρα ἐπὶ τῆς παρεΐας. Κάτω ἀριστερὰ κάθηται ὁ Πρόχορος. Ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς εἰκόνας ἀνά τρεῖς ἄγγελοι γονυκλινεῖς ἐπὶ νεφῶν κρατοῦσιν εἰς τὴν ἀριστερὰν ναῖσκον καὶ εἰς τὴν δεξιάν εἰλητόν. Ἄνω ἡ Ἁγία Τριάς ἐπὶ νεφῶν μετὰ τὴν Παναγίαν ἐν τῷ μέσῳ. Κάτω: *Διὰ δαπάνης κ(αι) / ἐξόδων τοῦ αἰδεσι / μωτάτου ἐν ἱερεῦσι / κ(αι) σκευοφύλακος / κ(ηρ) Νικολάου τοῦ π(ι)κ(λην) Σαμαθράκη ,α ψ ζ.* Διαστ. 0,585 × 0,74 μ.

5) Σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Εὐρίσκεται εἰς τὴν εὐρεσιν τῆς Παναγίας τῆς Τήνου ἐπὶ τοίχου. Ἔχει διαστ. 0,465 × 0,59 μ. Εἰς τὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον ἡ ἀποτομὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Ἄνω ἀριστερὰ: 1) ὁ ἅγιος γονυκλινῆς ἔμπροσθεν ἐνθρόνου ἀρχοντος, 2) ὁ ἅγιος κρέμαται ἀπὸ ξύλου, 3) ὁ ἅγιος ἐντὸς ποταμοῦ, 4) εἰς τὸν λάκκον τῶν λεόντων, 5) ὁ ἅγιος καὶ ὁ τροχός, 6) ἐντὸς λέβητος... Κάτω: ,*ΑΨΜΗ.*

N. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Α' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Μουσείον Ἡρακλείου

Συνεχίσθη ἡ ἐργασία ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ Μουσείον καὶ ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς ἐκτάκτως προσληφθείσης βοηθοῦ Στυλιανῆς Παρλαμᾶ καὶ τῶν τεχνιτῶν Κ. Βιτωράκη καὶ Γ. Ἡλιάκη, ἡ ἐκθεσις τῶν πολυπληθῶν ἀντικειμένων τῆς ἀγορασθείσης ὑπὸ τοῦ Δημοσίου κατὰ τὸ 1962 Συλλογῆς Γιαμαλάκη εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τὰ ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα οὐδέποτε εἶχον τύχει ἐργαστηριακῆς μερίμνης, ἐξαχθέντα ἐκ τῶν κιβωτιῶν ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐξετέθησαν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν. Εἰς ἰδιαιτέρας προθήκας ἐτοποθετήθησαν τινὰ ὄλως μοναδικὰ ἢ σπάνια, ἦτοι ὁ χαλκοῦς κριοφόρος, ὁ πρωτογεωμετρικὸς ναῖσκος ἐξ Ἀρχαῶν καὶ τὸ χαλκοῦν κρᾶνος κορινθιακοῦ τύπου ἐξ Ἀξοῦ. Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει πῆλινα καὶ λίθινα ἀγγεῖα καὶ εἰδῶλια ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν μέχρι τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, χαλκᾶ ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα, ἐξαιρετὸν σειρᾶν κοσμημάτων καὶ ἑκατοντάδας σφραγιδολίων. Μεταξὺ τῶν δειγμάτων τῆς πλαστικῆς ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὸ νεολιθικὸν εἰδῶλιον ἐξ Ἱεραπέτρας, αἱ δαιδαλικά κεφαλαὶ ἐξ Ἀξοῦ καὶ τὰ σύγχρονα μὲ αὐτὰς τμήματα ἀναγλύφων πύθων. Τὰ νομίσματα δὲν ἐξετέθησαν ἀκόμη, ἐγένετο δὲ ἤδη ἡ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία ταξινομήσεως καὶ καταγραφῆς. Ἡ αἴθουσα ἤνοιξε διὰ τὸ κοινὸν ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1963 (Πί ν. 513 α).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λήξαντος ἔτους 1963 παρελήφθησαν τέλος καὶ αἱ νέαι μεταλλικαὶ κρυσταλλόφρακτοι προθήκαι τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κατασκευασθεῖσαι δι' ἐργολαβίας Συρίγου, μερίμνη τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως. Αἱ προθήκαι ἐχρηιάσθησαν συμπληρωματικὴν ἐργασίαν βελτιώσεως καὶ ἐπισκευῶν, πάντως δὲ ὕστερον τῶν μεταλλικῶν προθηκῶν τῆς προηγουμένης προμηθείας, αἵτινες ἦσαν ἀγλικῆς κατασκευῆς.

Ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου - ζωγράφου κ. Θωμᾶ Φανουράκη συνεχίσθη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου ἡ ἐργασία ζωγραφικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν νέων εὑρημάτων, κυρίως ἐκ Ζάκρου, Κατσαμπᾶ καὶ Ἀμνισοῦ. Ὁ αὐτὸς συνεπλήρωσε τὴν με-

γάλην τοιχογραφίαν τοῦ γρυπός, ἀφοῦ αὕτη ἐκαθαρίσθη ὑπὸ τοῦ κ. Ζ. Κανάκη τέως ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ ἤδη συντηρητοῦ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εἰδικῶς ἀποσταλέντος τῇ αἰτήσει τοῦ Ἐφόρου ἐξ Ἀθηνῶν. Ὁ γρῦψ κατέστη ἤδη πολὺ εὐκρινέστερος καὶ τὸ ἐκ τοῦ πυρός προκληθὲν μαῦρισμα, ἠλαττώθη κατὰ πολὺ, διὰ δὲ τῆς ζωγραφικῆς συμπληρώσεως τὸ θέμα κατέστη διὰ πρώτην φοράν σαφές. Ἀντιμετωπίζεται καὶ ἡ δυνατότης νέας καλυτέρας προσαρμογῆς τῶν τεμαχίων τῆς τοιχογραφίας. Ὑπὸ τοῦ κ. Φανουράκη συνεχίσθη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου, καὶ ἡ ἐργασία φιλοτεχνήσεως ἐγχρῶμων βοηθητικῶν σχεδίων τῶν τεμαχίων τοιχογραφιῶν, ἐκτιθεμένων παραπλεύρως τῶν πρωτοτύπων κατὰ τὸ ἐφαρμοσθὲν ἀπὸ πέρυσι σύστημα, ἀνευ συμπληρώσεων καὶ προσθηκῶν ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου. Τοιαῦτα βοηθητικὰ σχέδια ἐγένοντο καὶ δι' ὀρισμένας μεγάλας, ἐκτεθειμένας ἐντὸς πλαισίων τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι λόγφ κακῆς διατηρήσεως δὲν ἦσαν εὐκρινεῖς, ὡς διὰ τὴν θεὰν παρά βωμόν καὶ τὴν πομπὴν λάτρεων ἐξ Ἀγίας Τριάδος. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐγένοντο βοηθητικὰ σχέδια διὰ σινικῆς μελάνης τῆς χαλκῆς φαρέτρας ἐκ τῶν γεωμετρικῶν τάφων τῆς Φορτέτσας καὶ τοῦ ἑλεφαντίνου κτενίου ἐκ τοῦ τάφου Κατσαμπᾶ. Ἐγένετο ἐπίσης προπαρασκευαστικὴ ἐργασία ἐπὶ τοῦ τρόπου χρησιμοποίησεως τῶν νέων αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου, τηρουμένου γενικῶς τοῦ ὀφισταμένου συστήματος ἐκθέσεως. Κατεσκευάσθησαν ἐπίσης τρίγλωσσοι ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες διὰ τὴν Συλλογὴν Γιαμαλάκη καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν αἴθουσαν. Ἐγένετο καταγραφή μεγάλου ἀριθμοῦ ἀκαταγράφων ἀντικειμένων.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐμελετήθη καὶ ἀποκατεστάθη δι' ἐντατικῆς ἐργασίας τὸ σύνολον τῶν λιθίνων καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνασκαφῆς Ζάκρου. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς σειρᾶς λιθίνων ρυτῶν καὶ ἱερῶν σκευῶν, ὡς καὶ τῶν ἀντικειμένων ἐκ φαγεντιανῆς, χαλκοῦ καὶ ἐλέφαντος ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ μονίμου καὶ ἐκτάκτου τεχνικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μουσείου, ἦτοι Ι. Μεραμβελιωτάκη, Κ. Βιτωράκη, Γ. Ἡλιάκη, Ἀλ. Παπαδάκη, Ἀναστ. Καρούσου καὶ Κ. Νικάκη κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικόν. Οὕτως ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν λιθίνων καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων ἐκ Ζάκρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963 ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς τῶν πηλίνων ἀγγείων τῆς προηγουμένης περιόδου ἦσαν ἔτοιμα πρὸς τοποθέτησιν καὶ ἐξασφάλισιν ἐντὸς τοῦ μουσειακοῦ χώρου. Ἐκαθαρίσθησαν, συνεκολλήθησαν καὶ ἀνασυνεκροτή-

θησαν εις τὸ ἐργαστήριον καὶ ἄλλαι μικρότεραι ομάδες εὐρημάτων, ὡς αἱ ἐκ τοῦ νέου τάφου Κατσαμπᾶ, ἐκ τῶν μινωϊκῶν καὶ μυκηναϊκῶν στρωμάτων Ἀμνισοῦ καὶ μεμονωμένα ἐξαιρέτα ἀντικείμενα, ὡς ὁ ὠραῖος μέγας τρίτος ἀμφορεὺς «θαλασσίου ρυθμοῦ» ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Δρόμου Κνωσοῦ κ.λ.π. Τὸ ὡς ἄνω ἀγγεῖον ὡς καὶ ἕτερον τῆς αὐτῆς τάξεως, τὸ ὁποῖον εἶχε παραμείνει εἰς τὸ Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Κνωσοῦ καὶ μετεφέρθη τῶρα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, συνειληφθήσαν καὶ ζωγραφικῶς.

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσεῖου Ἡρακλείου ἐπλουτίσθη μὲ ἔργα βασικῆς σημασίας, ἦτοι μὲ τὴν σειρὰν τοῦ American Journal of Archaeology τόμ. 44 - 64 καὶ μὲ τοὺς ἡμιτόμους 31 - 39 τῆς Real - Encyclopädie, Pauly - Wissowa.

Λοιπὰ Μουσεῖα καὶ Συλλογαὶ

Τὸ περατωθὲν πέρυσι δαπάνη τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας νέον κτήριο τοῦ Στρωματογραφικοῦ Μουσεῖου Κνωσοῦ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐπαύλεως «Ἀριάδνη» ἐφωδιάσθη κατὰ τὸ λήξαν ἔτος διὰ ἐταζερῶν Dexion δαπανώσης τῆς ἑλληνικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἤρχισε μεταφερόμενον εἰς αὐτὸ τὸ ὄλικόν ἐκ τοῦ παλαιοῦ ὑγροῦ καὶ ἀκαταλλήλου χώρου τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ. Τοῦτο ταξινομεῖται ἐντὸς νέων ξυλίνων θηκῶν, ἐφ' ὧν ἀναγράφεται ἡ ἀκριβὴς προέλευσις τῶν ομάδων ὀστράκων ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπὶ τῶν παλαιῶν κιβωτιδίων ἐνδείξεων, μερίμνη τοῦ Ὑποδιευθυντοῦ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς κ. M. Porham. Ἀπομένει ἐπίσης ἡ συμπλήρωσις τῆς ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως πρὸς παροχὴν ὕδατος, ἀπαραιτήτου διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Στρωματογραφικοῦ Μουσεῖου, δεδομένου ὅτι πλεῖστα ομάδες ὀστράκων εἶναι ἀκαθάριστοι.

Ὁμαλῶς ἐλειτούργησεν ἡ Συλλογὴ Ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τῆς ἐκτάκτου ἐπιμελητρίδας δ. Μαρίας Τζώρτζη - Καρύδη, ἐνῶ προωθῆθη σχεδὸν μέχρι πέρας τῆς ἔργασια ἀνεγέρσεως τοῦ νέου μεγάλου Μουσεῖου μετὰ κατοικίας ἐπιμελητοῦ, ἧτις ἤρχισε πέρυσι. Ὑπολείπεται ἡ κατασκευὴ δαπέδων, ἐπιχρισμάτων καὶ κουφωμάτων.

Διὰ νέας πιστώσεως διατεθείσης κατὰ τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ, ὡς καὶ διὰ δαπάνης τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, σχεδὸν ἀπεπερατώθη ἡ ἀρξαμένη πέρυσι νέα πτέρυξ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ἱστορικοῦ Μουσεῖου Κρήτης. Ὑπολείπονται ὅμως ἀκόμη συμπληρωματικαὶ τινες ἐργασίαι. Ἡ νέα πτέρυξ θὰ χρησιμεύσῃ, μετὰ τὴν πλήρη ἀποπεράτωσιν αὐτῆς, διὰ τὴν ἐγκατάστα-

σιν τῆς Βιβλιοθήκης Τσουδεροῦ καὶ τῆς Αἰθούσης Καζαντζάκη, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς Λαογραφικῆς Συλλογῆς καὶ διὰ τὴν προβλεπομένην δημιουργίαν αἰθούσης ἐκμαγείων τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Κρήτης. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν τὸ Μουσεῖον παρέμενε κλειστόν.

Συλλογὴ Μεταξᾶ

Ἡ Συλλογὴ Μεταξᾶ ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ λήξαν ἔτος μὲ σειρὰν ἀξιολόγων ἀντικειμένων. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρων εἶναι πῖθος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ὕψ. 1.15 μ., μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων σφιγγῶν κατὰ τὸν λαμόν, κατωτέρω δὲ μὲ παράστασιν περτωτοῦ ἵππου, κάτωθεν τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται πεπτωκῶς ἀνὴρ. Τὸ θέμα τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται, ἀποτελουμένης οὕτω σειρᾶς μετοπῶν. Ὁ πῖθος κοσμεῖται προσέτι μὲ κυματοειδῆ ἀνάγλυφον ταινίαν καὶ ὀριζοντίας τοιαύτας, ὡς καὶ μὲ σειρὰν στρογγύλων ἀποφύσεων. Ὁ πῖθος προέρχεται ἐξ Ἀφρατὶ (Ἀρκάδων). Ἐτερος ΜΜ III πῖθος μετὰ διακοσμῆσεως καταλειβάδων καὶ ἀναγλύφων σχοινίων ὡς καὶ ἀποφύσεων καὶ μετὰ ὀκτῶ ἐν συνόλῳ καθέτων λαβῶν προῆλθεν ἀπὸ τὸ Χουμέρι.

Ἡ Συλλογὴ ἀπέκτησεν ἐνδιαφέρουσαν ὙΜ III ομάδα ἀγγείων ἐκ Σητείας (κρατήρας, τριώτους ἀμφορεῖς, κωνικὰ κύπελλα μετὰ ποδῶς καὶ ὀπῆς κατὰ τὸν πυθμένα, καὶ τριώτους ἀμφορίσκους, μετὰξὺ τῶν ὁποίων εἰς μὲ παράστασιν ὕδροβίου πτηνοῦ). Εἰς ἐνδιαφέρων ὙΜ III α τριώτους ἀμφορεῖς μὲ ἐσχηματοποιημένους ἀργοναύτας καὶ ἰχθύς λέγεται προερχόμενος ἐκ Ζάκρου (Πί ν. 514 α). Ἀξιόλογος εἶναι καὶ κάλπη τριποδικὴ μετὰ πώματος καὶ ψευδόστομος ἀμφορεὺς μὲ ὙΜ III γ διακόσμησιν τοῦ Close Style ἐκ Σητείας. Μία ἐξαιρετος ὙΜ II ἀλαβαστρίνη κυλινδρική πυξίς μετὰ πώματος διακοσμουμένου διὰ ρόδακος καὶ λαβῶν ὀκτωσχήμων περιῆλθεν εἰς τὴν Συλλογὴν προερχομένη, ὡς λέγεται, ἐκ Σητείας (Πί ν. 514 β), εἰς δὲ χαμηλὸς λύχνος ἐξ ὀφείτου ἐκ Σταλίδος.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι λίθινον γυναικεῖον μετ' ἐξεχόντων γλουτῶν εἰδῶλιον ἐκ τῆς περιοχῆς Καλῶν Λιμένων (Πί ν. 514 γ), κυκλαδικὸν εἰδῶλιον ἑλλιπέξ τὴν κεφαλὴν ἐκ Καβροχωρίου καὶ δύο χαλκᾶ γυναικεῖα εἰδῶλια μὲ ἐσθῆτας καὶ εἰς στάσιν λατρείας ἐκ τοῦ ΜΜ I ἱεροῦ Κόφινα (Πί ν. 514 δ).

Ἐκ Σητείας προέρχεται καὶ σειρὰ ἀγγείων τῶν τελευταίων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, κυρίως ὕψιλαίμων ἀμφορέων.

Ἀρύβαλλος μετὰ στομίου εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς (Πί ν. 515 α), ἀγγεῖδιον εἰς σχῆ-

μα γυναικός έχουσης καθεμείνας τὰς χεῖρας (Πί ν. 515 β) καὶ πτηνόμορφον ἄγγειον μετὰ ποδός καὶ λαβῆς (Πί ν. 515 γ), ἅπαντα 7ου αἰῶνος, προήλθον ὡς ὁ μνημονευθεὶς πίθος ἐξ Ἀρκάδων. Εἰσήλθον ἐπίσης εἰς τὴν Συλλογὴν δύο κεφαλαὶ ταύρου καὶ μία χεὶρ εἰδωλίου φυσικοῦ μεγέθους μετὰ τμήματος τοῦ ἐνδύματος ἀρχαϊκῶν χρόνων ἐξ Ἀξοῦ. Τέσσαρες ἑλληνιστικαὶ γυναικεῖαι κεφαλαὶ (2ου ἢ 3ου αἰῶνος π.Χ.) ἐδρεθεῖσαι ἐντὸς τάφου πλησίον τοῦ χωρίου Βακιῶτες ἐμφανίζουσι περίτεχρον κόμμωσιν (Πί ν. 516 α - δ). Ἄπασαι φέρουσι ἐνώτια, μία δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε φύλλα κισσοῦ ἐπὶ τῆς κόμης. Ὅμοι μετ' αὐτῶν εὐρέθη ὄρατον χρυσοῦν περιδέραιον ἀποτελούμενον ἐξ ἀλύσεως, διατηρήτων κυλίνδρων μετ' ἀνθεμίων καὶ λεοντοκεφαλῶν, ἐξ ὧν κρέμονται δι' ἀλυσιδίων σφαιρίδια. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ περιδεραιίου χρυσοῦν πτηνὸν μετ' ἀνεωγμένης πτέρυγας (Πί ν. 513 β). Ἐν περιεργῶν πῆλινον εἰδῶλον, ὕψ. 0,47 ἐκ. εἰκονίζουσι γυναῖκα μετὰ πέπλου καὶ ἱματίου, ἐπὶ τετραγώνου πλίνθου, ἑλλίπες τὰς ἄκρας χεῖρας, λέγεταί προερχόμενον ἐξ Ἰνάτου (Τσοῦτσουρος).

Ἐπλουτισθῆ σημαντικῶς καὶ ἡ Συλλογὴ τῶν σφραγίδων διὰ σειρᾶς νέων τοιοῦτων, ἀνηκουσῶν εἰς ἀπάσας τὰς μινωϊκὰς περιόδους. Ἰδιαιτέρως ἀξία μνείας εἶναι πλαστικὴ σφραγὶς ἐξ ἐλέφαντος εἰς σχῆμα λεοντοκεφαλῆς (ἀριθ. 253) μετὰ δικτυωτοῦ κατὰ τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν, ἑτέρα ἐκ Σητείας (ἀριθ. 298) μετὰ παραστάσιν ἀγῶνος ἀνδρὸς καὶ λέοντος καὶ αἱ ὑπ' ἀριθ. 290 (ἐκ Βόννης) καὶ 295 (ἐκ Βροντοῦς Σητείας) μετὰ παραστάσεις τοῦ «Ποτιῶν Θηρῶν». Ἐπροχώρησεν ἡ καταγραφὴ τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου καὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ' Περιφερείας Ι. Σακελλαράκη.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἐπανελήφθησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος δαπάναις τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν μινωϊκὴν νεκρόπολιν τοῦ λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρηθεῖσας ὑπὸ ἰδιώτου καὶ ἀναφερθεῖσας εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν κοιλότητος προκληθεῖσας εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους συνεπεῖα καταρρεύσεως τῆς ὀροφῆς θολωτοῦ τάφου, ἐνετοπίσθη εἰς ἀκόμη τάφος τῆς ἀπὸ ἐτῶν ἀνασκαπτομένης εἰς τὸν χῶρον τοῦτον μινωϊκῆς νεκροπόλεως. Ὁ τάφος ἀνήκει εἰς νέαν συστάδα τάφων κειμένην βορείως τῆς ἀνασκαφείσης παλαιότερον, εἶναι λαξευτός, θαλαμοειδῆς καὶ ἔχει δάπεδον εἰς βάθος 9 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφάνειας. Ἡ ὀρο-

φή, ἥς τμήμα συνεκρατεῖτο ἀκόμη, ἐβαστάζετο ὑπὸ λαξευτοῦ πεσσοῦ (Πί ν. 517 α), ἡ δὲ εἴσοδος εἶναι ἐξ ἀνατολῶν κλειομένη μετὰ φράγμα λίθων.

Ὁ θρυμματισμὸς πάντων τῶν εὐθραύστων ἐδρημάτων ὡς καὶ ἡ διασπορὰ τῶν τεμαχίων αὐτῶν δεικνύουσι ὅτι ὁ τάφος εἶχε παλαιόθεν συληθῆ. Οὗτος περιεῖχε δύο λάρνακας καὶ σειρὰν ἄγγειων, ἐξ ὧν τινὰ λίθινα (Πί ν. 518 α). Τὰ πῆλινα ἀνήκουσι εἰς τοὺς ΥΜ IIIα 1 καὶ 2 χρόνους. Διεπιστώθη ὅτι ὁ τάφος εἶχε τρεῖς νεκρούς, ὧν τὰ ὄστα ἔκειντο τῆδε κἀκεισε ἐκτὸς τῶν λαρνάκων. Τὸ πολυτιμότερον εὐρημα εἶναι μοναδικὴ πυξὶς ἐξ ἐλέφαντος μετ' ἀνάγλυφον παράστασιν συλλήψεως ἀγρίου ταύρου ἐπὶ βραχῶδους ὄρους (Πί ν. 517 β). Εἰς ἀνὴρ τρεπόμενος εἰς φυγὴν πρὸ τοῦ ἐξορμῶντος ταύρου κατευθύνει στρεφόμενος κατ' αὐτοῦ δόρυ, ἐνῶ ἑτέρα μορφή ἀνάστροφος μετὰ τοὺς βραχίονας χιαστί, σφίγγει τὰ κέρατα τοῦ ταύρου. Ἄνωθεν ἵπταται πτηνόν. Ἡ πυξὶς ἔχει κατασκευασθῆ ἐξ αὐτουσίου ὀδόντος ἐλέφαντος τμηθέντος, προφανῶς δὲ ἀνήκει εἰς χρόνους παλαιότερους τῆς κεραμεικῆς τοῦ τάφου, διατηρηθεῖσα ὡς κειμήλιον. Ἡ ἐξαιρετικὸς ἀνάγλυφος τεχνικὴ καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς στιγμιαίας κινήσεως τοποθετεῖ τὸ ἔργον εἰς τοὺς περὶ τὸ 1500 - 1450 π.Χ. χρόνους τὸ ἀργότερον. Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις διὰ πρώτην φοράν ἐνόπλου ἀνδρὸς ἀγωνιζομένου ἐναντίον ταύρου· τοῦτο ὡς καὶ ἡ δήλωσις τοῦ βραχῶδους τοπίου καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ταυροπαιδιᾶς, ἀλλὰ περὶ θήρας ἀγρίου ταύρου.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ τάφου κτένιον μετ' ἀναγλύφους σφίγγας φερούσας διάδημα, μικρὰ ὀκτώσχημος ἀσπίς, μικρὸν καθήμενον ζῶον, ἅπαντα ἐξ ἐλέφαντος, καὶ ἀστράγαλος μετὰ ὀπῶν διαφόρου ἀριθμοῦ εἰς ἐκάστην πλευρὰν, ἀνήκων, ὡς καὶ μικροὶ τινες πεσσοὶ ἐλεφάντινοι καὶ λίθινοι, εἰς ζατρίκιον. Μεταξὺ τῶν ἄγγειων περιλαμβάνεται τρίωτος «ἀνακτορικὸς» ἀμφορεύς, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ἀνάγλυφος πρόχους μετὰ μιμήσεως ἡλῶν, ὡς ἡ ἐκ τοῦ τάφου Β, τριποδικοὶ βωμοί, θυμιατήρια, κύλικες καὶ κύπελλα. Ἄλλα μικρὰ ἐδρημάτα εἶναι ξυρά, βλήματα σφενδόνης, ρόδακες ἐξ ὑαλομάζης κ.λ.π., ὡς καὶ ταινίαι χρυσαῖ ἐδρεθεῖσαι εἰς τὸν διάδρομον.

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐγένετο ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου μικρὰ δοκιμαστικὴ σκαφὴ δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν περιοχὴν Γᾶς εἰς θέσιν Ἑλληνικὰ ἢ Ρετζέπι, παρὰ τὴν θάλασσαν. Ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κτίσμα μετ' ἐξωτερικοὺς τοίχους, πᾶχους 1.10 - 1.25 μ., διαιρούμενον ἐσωτερικῶς εἰς μικρότερα διαμερίσματα. Τὸ στρώμα

είναι λίαν επιφανειακόν και ἐλάχιστα ἀντικείμενα ἀπέδωσαν, μεταξύ τῶν ὁποίων πρόχουν και χαλκόν ἐγχειρίδιον. Δυτικῶς τοῦ τμήματος τούτου εὐρέθη διάδρομος μέ κατευθύνσιν ἀπό βορρᾶ πρὸς νότον μετά κατωφλίου κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον, δυτικῶς δὲ τούτου δωμάτιον μετ' ἀποχετευτικῶ ἀγωγῶ. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου εἶχε κατασκευασθῆ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τάφος, ἐν τῷ ὁποίῳ εὗρομεν τρεῖς νεκρούς. (Ἡ χρονολογία προέκυψε ἐξ αὐλακωτοῦ ρωμαϊκοῦ ὀστράκου και θραυσμάτων ὑελίνου ἀγγείου). Μικραὶ δοκιμαὶ ἐγένοντο βορείως και νοτίως τοῦ σκαφέντος τμήματος· ἐκ τούτων ἡ πρώτη ἐφερεν εἰς φῶς μακρότατον ἀναλημματικὸν τοῖχον και νοτίως αὐτοῦ δωμάτιον μέ πλάκας σχιστολίθου καταπεσοῦσας ἐξ ἀνωτέρου ὀρόφου. Γενικῶς κατεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ λειψάνων ΥΜ Ι ἀγροτικῆς οἰκίας ἐν μέρει τεταραγμένων. Ἀξιόλογος εἶναι πάντως ἡ διαπίστωσις ἑνὸς ἀκόμη νεοανακτορικοῦ παραθαλασσιοῦ οἰκισμοῦ ἐπὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς περιοχῆς Ἑρακλείου.

Ἐνδιαφέρουσα ἀλλ' ἄνευ ἰδιαιτέρως ἐντυπωσιακῶν ἀποτελεσμάτων ὑπῆρξεν ἡ, ἐπὶ τῇ προόψει τῆς ἀνεγέρσεως Motel και λουτρικῶν ἐγκαταστάσεων (Plage) τοῦ ΕΟΤ εἰς Καρτερόν, διερεῦνησις τμημάτων τοῦ αὐτοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ἀμνισοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Ἑρακλείου. Ἀφοῦ διεκόπη ἡ ἐργασία ἰσοπεδώσεως και ἐξαγωγῆς ναρκῶν τοποθετημένων ἀπὸ τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, διηρευνήθη ὁ χῶρος συστηματικῶς διὰ δαπάνης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἐρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου δύο κυρίως τμήματα τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ἐν κείμενον δυτικῶς, μυκηναϊκῶν χρόνων, και ἕτερον, παλαιότερον, κείμενον ἀνατολικῶς. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει ἐν μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον μετά διαπέδου ἐκ κονιάματος και σύστημα συγχρόνων πτωχῶν οἰκημάτων (Πί ν. 519 α). Ταῦτα ἐνίοτε ἔχουν δάπεδα ἐκ κονιάματος ἢ πλακῶν σχιστολίθου και γυψολιθικοῦ ὀγκολίθου εἰς δευτέραν χρῆσιν, προελθόντας ἴσως ἐκ παλαιότερων μινωϊκῶν κτισμάτων. Τινὰ τούτων δὲν ἔχουν κατώφλια και φαίνεται ὅτι ἦσαν προσιτὰ ἄνωθεν. Τὸ ὀρθογώνιον και ἐπιμελέστερον ἔκδομημένον κτίσμα, ὅπερ ἐνθυμίζει τὰ μυκηναϊκά μέγαρα, μόνον ὀλίγα ὀστράκα (ΥΜ ΙΙΙ β) ἀπέδωσαν. Ἐν ἐκ τῶν νοτίων δωματίων ἀπέδωσαν ὁμάδα ΥΜ ΙΙΙ β ἀγγείων, ἥτοι ἀμφορέα, ψευδόστομον ἀμφορέα, τριποδικὴν χύτραν και πρόχουν (Πί ν. 519 β). Εἰς μικρὸν δωμάτιον, πιθανῶς ἱερὸν, εὐρέθη μικρὸν πήλινον ὁμοίωμα στρογγύλου ναῖσκου μετά θύρας (Πί ν. 519 γ), τοῦ τύπου Φαιστοῦ και Καρφίου, και παρ' αὐτὸ ἀνε-

στραμμένον κύπελλον περιέχον τρίτανα. Ὁ χῶρος οὗτος τῶν οἰκημάτων ἀπέδωσαν ἐπίσης τέσσαρα μικρὰ χαλκᾶ ἐργαλεῖα, (κοπέα, περόνη, ἦλον και «βελόν»), πηλίνην ἐκ δύο τμημάτων μήτραν διὰ τὴν κατασκευὴν χαλκοῦ στύρακος(;) και ἕνα κεραμικὸν τροχόν. Τὰ εὐρήματα ταῦτα ὡς και οἱ ἐλθόντες εἰς φῶς μικροὶ κινητοὶ μυλόλιθοι δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ οἰκισμοῦ τεχνιτῶν και ἐργατῶν.

Ἀνατολικῶς τοῦ μεγαροειδοῦς κτίσματος (Πί ν. 519 δ) εὐρέθησαν τρεῖς πίθοι κατὰ χώραν και τμήμα ἀγγείου μετ' ἐντύπου παραστάσεως λεόντων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Οὕτως ἔχομεν ἐνδείξιν νεωτέρας τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων κατοικήσεως τῆς περιοχῆς. Ὁλόκληρον τὸ μυκηναϊκὸν τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ διετηρήθη, αἰτηθείσης μικρᾶς μετατοπίσεως τοῦ χώρου τῆς πλάζ.

Βορείως τοῦ χώρου τούτου τῶν μυκηναϊκῶν κτισμάτων ἀπεκαλύφθη ἐντὸς μικροῦ δωματίου μόνιμος ἐγκατάστασις μύλου (Πί ν. 520 α) διὰ τὴν τριβὴν δημητριακῶν, ἀποτελουμένη ἐκ κατωτέρου μυλόλιθου, μήκους 0,76 και ὕψους 0,38 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειτο ὁ ἀνωτέρω μυλόλιθος ἢ τρίπτης μήκους 0,40 Ἡ ἀνωτέρα ἐπιφάνεια τῆς μύλης εἶναι κοίλη, ὥστε νὰ εὐκολύνεται ἡ ἐντὸς αὐτῆς κίνησις τοῦ τριπτηρός. Ὑπάρχει προστατευτικὸν θωράκιον τῆς μύλης και μικρὸν ἀγγεῖον, διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἀλεύρου. Εἰς πίθος, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ δωματίου, περιεῖχεν ἀσφαλῶς τὸν καρπὸν. Ἀποθέτης πολλῶν ὀστράκων ΥΜ Ι χρόνων, εὐρισκόμενος πρὸς βορρᾶν τοῦ δωματίου τούτου, δεικνύει τὴν χρονολογίαν τῆς ἐγκαταστάσεως, ἥτις ἀνήκει εἰς ὀλόκληρον οἰκίαν ἐκτεινομένην νοτίως τοῦ μύλου.

Ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τῶν μυκηναϊκῶν οἰκοδομημάτων και εἰς τὸν χῶρον, ὅστις προωρίζετο διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ΝΑ. τμήματος τοῦ Motel, διηρευνήθη τμήμα οἰκισμοῦ ἀνήκοντος εἰς ΥΜ Ι χρόνους. Ἀφορμὴν δὲ διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν ἡ ἐντὸς λάκκου, ἀνοιγόμενος πρὸς θεμελίωσιν οἰκοδομικοῦ πεδίου, τυχαία εὗρεσις ὠραίου πηλίνου ὄσειδοῦς ρυτοῦ μέ διακόσμησιν σπειρῶν. Αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι διεκόπησαν ἐπὶ μῆνα και ὁ χῶρος ἐξηρευνήθη συστηματικῶς. Τὰ περὶ ὧν πρόκειται κτίσματα εἶναι ἀμελῶς ἔκδομημένα διὰ μικρῶν και μεγάλων λίθων και ἀποτελοῦν σύστημα δωματίων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ εἶχον δάπεδον ἐκ μείγματος ἀσβέστου και χονδρῆς ἄμμου. Σχιστολιθικαὶ τινες πλάκες εὐρέθησαν ἐπίσης σποραδικῶς. Ἐν ἐκ τῶν δωματίων τούτων (Πί ν. 520 β - γ) ἀπέδωσαν λίθινον λύχρον και μέγα λίθινον ἀγγεῖον ἐξ ὄφειτου, ἀλλὰ ἀπέδωσαν πηλίνα βάρη. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὁμάδες μικρῶν

σπονδικῶν κυπέλλων καὶ προχοϊδίων, ὡς καὶ εἰδωλίον γυναικὸς φερούσης ἄγγειον, εἰς σφραγιδολόγος μὲ παράστασιν γυναικὸς καὶ σταθμίον μολύβδινον. Μετὰ τὴν διερεύνησιν ἀδεία τοῦ Ὑπουργείου τὰ λείψανα τῶν οἰκῶν ἤρθησαν εἰς τὸ μέσον, ἵνα οἰκοδομηθῇ τὸ Motel. Σημειωτέον ὅτι τοῦτο μετετοπίσθη δι' ἐνεργείας ἡμῶν δυτικώτερον τοῦ ἀρχικῶς προβλεπομένου χώρου, ὅστις ἐλάχιστα ἀπέχει τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Διός.

Μεμονωμένα λείψανα μινωϊκῶν κατοικῶν ἠρευνήθησαν εἰς δύο προσέτι σημεῖα, διεπιστώθη δὲ γενικῶς ὅτι ἡ μινωϊκὴ Ἀμνισὸς ἐξετείνετο καὶ δυτικῶς τοῦ λόφου τῆς Παλαιοχώρας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι ἐπιστεύετο ἄλλοτε, καὶ ὅτι ἔτι δυτικώτερον, πρὸς τὸν ποταμὸν, εὐρίσκετο ἡ μυκηναϊκὴ πόλις, ἣν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος. Μεμονωμένα παλαιοανακτορικά λείψανα ἤλθον εἰς φῶς ἀνατολικώτερον ἐπὶ τῶν δυτικῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Παλαιοχώρας. Αἱ ἔρευναι Ἀμνισοῦ ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους Μαρτίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Μαΐου καὶ ἐπίσης κατὰ τὸ δεύτερον 15ήμερον Ἰουλίου καὶ τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Αὐγούστου.

ΜΙΚΡΑΙ ΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓῆ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἐγένοντο ἐπίσης αἱ ἀκόλουθοι σκαφικαὶ ἔρευναι διὰ πιστώσεων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας. Παρὰ τὸ χωρίον Τύλιος εἰς τὴν κορυφὴν βραχώδους ἀποκρήμνου ὑψώματος εἰς θέσιν «Κορφὴ τοῦ Πύργου» καὶ «Πέρα Κορφῆ» διηρευνήθησαν κατὰ Μάρτιον ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου, ἐλθόντα εἰς φῶς συνεπείᾳ συλλήσεως ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, λείψανα ΜΜ Ι «ἑροῦ κορυφῆς», ἥτοι μέγας ἀποθέτης ἀναθηματικῶν εἰδωλίων λάτρων καὶ ζωδίων ἐντὸς βαθέος καὶ ἐκτεταμένου στρώματος τέφρας. Ὁ ἀποθέτης κείμενος εἰς θέσιν «Πέρα Κορφῆ» ἀπέδωσε μέγαν ἀριθμὸν εἰδωλίων λάτρων, ἀρρένων καὶ θηλέων, μὲ τὰς χεῖρας εἰς λατρευτικὴν στάσιν καὶ μὲ κόμμωσιν ἐλισσομένων πλοκάμων, χεῖλη ἄγγειου μὲ προσκεκολλημένον ταβρον, πινάκιον περιέχον δύο ζῶδια κ.λ.π. Εὐρέθη ἐπίσης τεμάχιον σταλακτίτου, τμήμα λιθίνου βομίσκου μὲ κοιλότητα εἰς τὸ μέσον καὶ 4 μικροὺς πόδας καὶ πλήθος τεμαχίων μικρῶν καὶ μεγάλων χονδρῶν ἄγγειων, λοπάδων καὶ κυπέλλων. Εἰς τὴν «Κορφὴν τοῦ Πύργου» περισυνελέγησαν σποραδικῶς τεμάχια ὁμοίων εἰδωλίων καὶ ἄγγειων ὡς καὶ τὸ ἡμισυ ζεύγους λιθίνων κεράτων. Αὐτόθι ὑφίσταται καὶ ἐπίμηκες ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 13 × 4.50 μ., μετ' ἐγκαρσίου χωρίσματος. Δυτικῶς σχηματίζεται ἀνδρῶν, διαστ. 9.70 × 7 μ., μετὰ παχείος ἀναλήματος πρὸς νότον καὶ δυσμάς. Πι-

θανῶς πρόκειται περὶ λειψάνων μινωϊκοῦ Ἱεροῦ. Πήλινοι στρωτήρες καὶ ἐν ὄστρακον ἑλληνικῶν (εὐρέθη καὶ ἕτερον ἐξωτερικῶς) καθιστοῦν πιθανόν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀνεχρησιμοποιήθη κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Τὸ κτίσμα μόνον ἐν μέρει διηρευνήθη.

Βορείως τοῦ Κράσι Πεδιάδος ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου διὰ μικρᾶς πιστώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας κυκλικὴ κατασκευὴ ἐκ μεγάλων ὄγκων ἀσβεστολίθου, ἐπιρροκομένη εἰς θέσιν Καταλείμματα Ἡ Σκίνου Κεράλειμματα, εἰς ἣν ἄγει ἀτραπὸς μεταξὺ τῶν κορυφῶν Ἐντεῖχτης καὶ Χάλικας, δυτικῶς τοῦ δάσους τοῦ Κράσι. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν ἔδωσεν ἡ κατὰ τὸ 1959 παράδοσις ὑπὸ χωρικοῦ μικροῦ περιήπτου ἐκ στατίτου εἰς σχῆμα παχυσάρκου γυναικὸς, προερχομένου, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀποθέτου, ἔχοντος κάθετα τοιχώματα καὶ δάπεδον ἐκ πλακῶν, ἐν μέρει σφζόμενον. Οὗτος ἀπέδωσε δύο ἄγγεῖα δια μὲ τριφυλλοειδῆς στόμιον, τμήματα πίθων, τριποδικῶν χυτῶν καὶ μιᾶς πρόχου ὡς καὶ μικρὸν τμήμα ὀστοῦ ζῶου. Πλησίον ἠρευνήθη ὀρθογώνιον κτήριο, ἀποδῶσαν τμήματα πίθων, ἐξ ὧν ἐν μὲ διακόσμησιν ἀναγλύφων σχοινίων, τμήμα ἄγγειου μὲ σπειρας γραπτὰς ΥΜ Ι α χρόνων καὶ σύγχρονον ἀκέραιον μόνωτον κύαθον. Ἐγινε δοκιμὴ καὶ παρὰ τὸ Κράσι εἰς θέσιν Ἀμαξῆς (ὅπου, ὡς ἐλέγετο, εἶχον εὐρεθῆ πρό ἐτῶν χαλκῆ ἔγχειρίδια) μὲ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ἐτέρα δοκιμὴ εἰς τὴν ἀπόκρημνον κορυφὴν Κάστελλος κατέδειξεν ὅτι ἐνταῦθα ὑφίσταται πρωτοελληνικὴ ἀκρόπολις τοῦ τύπου Βροκάστρου μὲ χαρακτηριστικὰ οἰκήματα. Τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς ὄστρακα εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικά. Παρητηρήθη ἐν πιθανῶς μινωϊκῶν κτίσμα παρὰ τὴν δυτικὴν παρυφὴν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Κράσι. Ἐπίσης ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ γνωστοῦ ΠΜ Ι - Π θολοῦ τοῦ τάφου Κράσι.

Ἐπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου διενεργήθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα καὶ εἰς Καλὸ Χωριὸ Ἱεραπέτρας. Ἀφορμὴν ἔδωσεν ἡ ὑπὸ Ἰδιώτου ἀνεύρεσις μικροῦ δακτυλιοσχήμου ΥΜ ΙΙ β ἄγγειου εἰς θέσιν Γούλα. Ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς πτωχὴν ταφὴν τῶν χρόνων τούτων ἐντὸς ὀρύγματος ἀνοιγέντος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἥτις ἀπέδωσε τεμάχια λάρνακος κιβωπιόσχημου καὶ ὀκτῶ ἀκέραια μικρὰ ἄγγεῖα ἅπαντα ΥΜ ΙΙ β χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τέσσαρες ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δύο κύπελλα καὶ ἐν ἕτερον δακτυλιοσχημον. Ταῦτα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐγένετο αὐτοψία κεραμεικοῦ κλιβάνου εὐρεθέντος πρό τινων ἐτῶν κατὰ τύχην ἐπὶ τῆς

βορείας δχθης χειμάρρου καλουμένου Καλός Ποταμός. Ὁ κλίβανος ἔχει κατασκευασθῆ ἐκ πλίνθων καὶ μικρῶν λίθων, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ κατωτέρου τμήματος διὰ τὴν πυρὰν, ἔχοντος κεντρικὸν στύλον ἐκ δισκοειδῶν πλίνθων καὶ κυκλικὸν βᾶθρον, καὶ ἐξ ἀνωτέρου μὴ σφζόμενου. Παρεμβάλλεται ὄροφῆ ἔχουσα 32 κυκλικὰς ὀπὰς. Ὁ κλίβανος ἀνήκει εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς προέκυψεν ἐκ μικρᾶς δοκιμῆς, ἥτις ἀπέδωσε χαρακτηριστικὰ ἀβλακωτὰ ὄστρακα.

Ἐκ τῆς Παχυάμμου (κτῆμα Μιχ. Φουκαδάκη) περισυνελέγησαν τρεῖς ταφικοὶ πίθοι, οἵτινες ἔκειντο ἐντὸς τῆς ἄμμου παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ εἰς βάθος 0,80 - 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀνεστραμμένοι (Πί ν. 521 β). Ἐκ τούτων εἰς εἶχε διακόσμησιν καταλειβιάδων, εἰς περιεῖχε κύπελλον μὲ πρόχυσιν, παρὰ δὲ τὸν ἕτερον ἔκειτο κωνικὸν κύπελλον ἀνεστραμμένον. Εὐρέθη ἐπίσης μόνωτον κύπελλον ἀνεστραμμένον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν. Περιελάμβανον ἄφθονα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μὲ χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν συνδεομένων δίσκων, ἥτις, ὡς πιστεύεται, συνεχίζεται ἐν Παχυάμμῳ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀνήκουν αἱ ταφαί. Τὰ εὐρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου.

Παρὰ τὴν Παχυάμμον, εἰς θέσιν Κατερῆ Κοῦμο, πλησίον τῆς ἐπαύλεως τοῦ Seager, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ι. Σακελλαράκη λαξευτὸς θαλαμοειδῆς τάφος ΥΜ III β χρόνων, τοῦ ὁποίου εἶχε διαταραχθῆ ὁ δρόμος καὶ τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου πιθανῶς κατὰ τὴν φύτευσιν τῆς παρακειμένης ἀμπέλου. Ὁ τάφος σχήματος πεταλοειδοῦς, ἀκτίων 1.50 - 1.25 μ., περιεῖχε τρεῖς σαρκοφάγους μετ' ἰσαριθμῶν νεκρῶν. Ἐντὸς μᾶς ἐξ αὐτῶν, κιβωτιοσχίμου, εὐρέθη ψευδόστομος ἀμφορεὺς, τρεῖς ψῆφοι σφαιρικά, ἀμυγδαλοειδῆς ψῆφος ἐκ στεατίτου καὶ σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου μὲ παράστασιν πτηνοῦ ἔμπροσθεν κλάδου. Ἡ δευτέρα σαρκοφάγος ἦτο λουτηροειδῆς καὶ περιεῖχε ψῆφους κολουροκωνικὰς ἐκ στεατίτου. Ἡ τρίτη λάρναξ ἦτο εἰς τεμάχια. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κύπελλα καὶ μία πρόχους.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Παρὰ τὸ Ἀπεσκάρι, εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κωνστ. Δαβάρου εἰς θολωτὸς προανακτορικὸς τάφος μετ' ἐκτεταμένων προσκτισμάτων, κείμενος ὄχι μακρὰν τοῦ τάφου, ὅστις ἀνεσκάφη κατὰ τὴν κατοχὴν ὑπὸ τοῦ Schörgendorfer (βλ. Matz, Forschungen auf Kreta σ. 13). Ὁ νέος τάφος ἔχει

διάμετρον 5.70 μ. καὶ μέγιστον σφζόμενον ὕψος 2 μ., εἶχε δὲ τελειῶς συληθῆ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Παρὰ ταῦτα τὰ χῶματα ἀπέδωσαν ἄρκετὰ ΜΜ ὄστρακα καὶ δύο σφραγίδας. Πρὸς ἀνατολὰς τῆς θόλου εὐρέθησαν προσκτισματα ἀποτελούμενα ἐκ προθαλάμου 2.30 × 3.50 μ., διαδρόμου μήκους 5.10 μ. καὶ μεγάλου ὀρθογωνίου δωματίου 6 × 2.40 μ. Οἱ χῶροι οὗτοι δὲν εἶχον συληθῆ καὶ ἀπέδωσαν ἱκανὰ εὐρήματα. Οὕτως ὁ προθάλαμος περιεῖχε τρεῖς ταφὰς καὶ ἑκατοντάδας ἁψίων κωνικῶν κυπέλλων, μικρὸν λίθινον ἄγγειον μὲ πρόχυσιν καὶ τρεῖς ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν, μίαν λοπάδα κ.λ.π. Τὸ μέγα δωμάτιον ἦτο πιθανῶς ὄστεοφυλάκιον περιέχον σωρὸν ὄστῶν. Ὁ χῶρος οὗτος ἀπέδωσεν ἑννέα λίθινα ἄγγεῖα καὶ ἱκανὰ πήλινα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν μετὰ λεπτῶν τοιχωμάτων, μικρὰν λουτηροειδῆ βρεφικὴν σαρκοφάγον, μικρὸν διπλοῦν πέλεκυν ἐκ μέλανος στεατίτου καὶ ἑτέρους τοιούτους ἐκ χαλκοῦ καὶ μίαν πρισματικὴν τρίπλευρον σφραγίδα. Τὸ ἐπιφανειακὸν στῶμα τοῦ δωματίου, δημιουργηθὲν ἴσως ἐξ ἀπορριφθέντων ὑπὸ τῶν συλητῶν χωμάτων τῆς θόλου, ἔδωκε δύο λίθινα ἄγγεῖα, ἀπίσχημον σφραγίδιον καὶ ὄστρακα παλαιοανακτορικά. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου τούτου εὐρέθη ἕτερον μικρὸν δωμάτιον ἀποδῶσαν λίθινα καὶ πήλινα τινὰ ἄγγεῖα καὶ δύο πύραυλα. Ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον ταφαί. Ἀνατολικῶς τῶν προσκτισμάτων εὐρέθησαν λείψανα πλακοστρώτου ἀδλῆς. Ἐντεῦθεν προέκυψε κεραμικὴ «τραχωτή».

Ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Γαλιὰ Καινουρίου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου σκαφικὴ ἔρευνα τεσσάρων λαξευτῶν τάφων ΥΜ III β χρόνων εἰς θέσιν Σταυρός. Ἐκ τοῦ τάφου Α εἶχον ἤδη παραδοθῆ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου δύο σαρκοφάγοι ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου. Ὁ τάφος Β, ἐν μέρει τεταραγμένος, ἀπέδωσε δύο λάρνακας, ἓνα ψευδόστομον ἀμφορέα καὶ μίαν πρόχουν, ὡς καὶ τμήμα ἔλεφαντίνου κτενίου μετ' ἀναγλύφου ρόδακος, πολλὰς ψῆφους περιδεραιῶν ἐκ φαγεντιανῆς, τρεῖς φακοειδεῖς σφραγίδας κ.λ.π. Ὁ τάφος Γ εἶχε συληθῆ καὶ ἀπέδωσε μόνον τμήματα λαρνάκων. Ὁ τάφος Δ εἶχε ἐπίσης συληθῆ, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ. Τὸ ἀδιατάρακτον τμήμα ἀπέδωσε δύο λάρνακας καὶ δύο κωνικὰ κύπελλα. Ἐκ τῶν λαρνάκων ἡ μία εἶχε γραπτὴν διακόσμησιν πολυπόδων.

Εἰς ἀπόστασιν τριῶν χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ χωρίου Γουβες Πεδιάδος, βορειοανατολικῶς αὐτοῦ καὶ εἰς θέσιν Συκιά ἠρουνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου εἰς ΥΜ III β λαξευτὸς τάφος, ὅστις εἶχε διαταραχθῆ ὑπὸ χωρικοῦ. Οὗτος εἶχεν ἤδη ἐξαγάγει ἐξ αὐτοῦ ἀκεραῖαν λάρνακα ἄνευ

διακοσμήσεως και πῶμα λάρνακος με παράστασιν ἐπὶ ἐκάστης πλευρᾶς δύο πτηνῶν ραμφιζόντων ἄνθος παπύρου. Ὁ θάλαμος εἶναι ὀρθογώνιος με στρογγυλευμένης γωνίας (διαστάσεις 2.20 × 1.55 μ.), ἔσφριζε δὲ φράγμα ἐκ λίθων κατὰ τὴν εἰσοδον. Κατὰ τὴν ἔρευναν οὗτος ἀπέδωσε δύο ἀκόμη λάρνακας (ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀκεραία), δύο σφονδύλια, μικρὰς τινὰς ψήφους, ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον σφριζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ και δύο μικρὰ ἀγγεῖα.

Ἡ παρὰ τὸ Σεῖσι ἀνατολικῶς τῶν Μαλιῶν τυχαία ἀνεύρεσις πρωτογεωμετρικοῦ εἰδωλίου κομισθέντος τοῦ 1962 εἰς τὸ Μουσεῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διενέργειαν μικρᾶς ἐρεύνης γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου. Διεπιστάθη ὅτι εἰς θέσιν Κρέμασμα ὑπῆρχεν ἀποθέτης τεταραγμένος, ὅστις ἀπέδωσε πλῆθος ὀστράκων ὑπομινωϊκῶν και πρωτογεωμετρικῶν ὡς και τεμάχια εἰδωλίων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μεζονος κλίμακος. Δυτικῶς τοῦ ἀποθέτου ἐκτείνεται τοῖχος. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τούτου κειμένου λόφου Κεφάλι διεπιστάθη ἡ ὑπαρξίς ἐκτεταμένου κτηρίου, τοῦ ὁποίου ἠρευνήθη μερικῶς δωμάτιον 8 × 9 μ. ἀποδῶσαν μεγάλην πρόχουν και μολύβδινον δισκοειδὲς σταθμίον. Τὸ δωμάτιον ἔχει εἰσοδον και σφριζει τμημα πλακοστρώτου δαπέδου.

Κ. ΔΑΒΑΡΟΣ

Ἀξιόλογος ἐργασία περισυλλογῆς ἐκ μικρῶν σκαφικῶν ἔρευνῶν ἐγένετο ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας. Οὕτω ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Τραοστάλος ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Ἀζοκέραμος Σητείας, και βορείως τῆς Κ. Ζάκρου, ἠρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου τὰ λείψανα ἐνός ΜΜ I «ἱεροῦ κορυφῆς». Εἰς εὐρὺ ἐπίπεδον σχηματιζόμενον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Τραοστάλου και πλησίον τῆς βάσεως ὑψηλῶν τινῶν βράχων εὐρέθησαν τὰ λείψανα δύο μεγάλων πυρῶν, εἰς δὲ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ἐπιπέδου ἀπεκαλύφθη μικρὸν κτίσμα 6 × 3 μ. ἐκ δύο δωματίων. Ἐκ τούτων τὸ βορείως κείμενον περιεῖχε πρόχειρον ἐστίαν και παχὺ στρώμα τέφρας. Ἡ χρῆσις αὐτῆ ἀνάγεται κατὰ τὸν ἀνασκαφέα εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἀλλὰ εἰς βαθύτερον στρώμα, ἐντός τοῦ δωματίου τούτου και τοῦ ἐτέρου, ἦλθον εἰς φῶς ὄστρακα παλαιοανακτορικά. Τὸ ἐπίπεδον ἀπέδωκεν ἐλάχιστα ἀντικείμενα, ἀλλ' ἀνατολικῶς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς κλιτύος και εἰς ἐκτασιν 15 × 25 μ. περίπου, ἐντός σχισμῶν βράχων και μεταξὺ αὐτῶν, εὐρέθησαν οὐχὶ ἀναμεμιγμένα με τέφραν, ἄφθονα ὄστρακα και μικκύλα ἀγγεῖα και ζῶδια, δεκάδες κεφαλῶν μετὰ περιτέ-

χων κομώσεων και καλυμμάτων, ἀρκετὰ ἀκεραία εἰδῶλια λάτρων εἰς ποικίλας στάσεις, ἐνίοτε μεγάλης κλίμακος, πολλὰ ὁμοιώματα ταύρων, ἐξ ὧν ἓν ἀμφικέφαλον, πολλὰ τεμάχια λιθίνων ἀγγείων και βωμίσκων, μέγας ἀριθμὸς πηλίνων ὁμοιωμάτων τοῦ ἐντόμου «ρινόκερωσ ὀρύκτης», μικκύλον ὁμοίωμα θρόνου, τρία χαλκᾶ εἰδῶλια γυναικῶν και ἓν λάτρως, ἀριθμὸς χρυσῶν ἐλασμάτων και εὐμεγέθης ἀναθηματικῆ χεῖρ.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς σκαφικῆς ἐρεύνης Τραοστάλου ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου και ἓν κτήριον παρὰ τὸ χωρίον Ἀζοκέραμος κείμενον ἐπὶ τῆς κλιτύος λόφου και ἀνήκον εἰς τοὺς ΜΜ III β - ΥΜ I α χρόνους. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἰδιωτικῆς οἰκίας, ἐχούσης εἰσοδον μετὰ κατωφλίου, κλίμακα συνδέσεως δύο διαφόρων ἐπιπέδων ἢ ὀρόφων, διάδρομον, ἀποθήκην, ἧτις ἀπέδωσε τμήματα πίθων και ἀγγείων, και ἓνα «ληνόν» μετὰ ἀγωγοῦ κεκονιαμένου.

Ἐπίσης παρὰ τὴν Ζήρην ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἐπιμελητοῦ μικρὸς θολωτὸς τάφος ΥΜ III χρόνων ἔχων διάμετρον 1.90 μ. σφριζόμενος εἰς μικρὸν ὕψος. Εὐρέθησαν τμήματα κιβωτισχῆμων λαρνάκων και εἰς ψευδόστομος ἀμφορεῦς. Ἄνωθεν τούτων παρετηρήθη στρώμα χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως βάσει τῶν ὀστράκων ὡς ἀνήκον εἰς νεωτέραν χρῆσιν τοῦ χώρου κατὰ τοὺς ἐλληνορωμαϊκοὺς χρόνους. Ὅμοίως εἰς ἐτέραν θέσιν νοτιοανατολικῶς τῆς Ζήρου εἰς κορυφῆν τοῦ ὑψώματος Πλαγιά (ὕψ. 800 μ.) ἀνεκαλύφθη κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων ἐν ἀκόμῃ ΜΜ I «ἱερὸν κορυφῆς». Εἰδῶλιά τινὰ ἐκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου ὁ κ. Paul Faure. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἔρευνα, γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου, κατέδειξε ὅτι ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ εἶχε καταστραφῆ τελείως συνεπειᾶ τῶν γενομένων ἀνατινάξεων. Ἐλάχιστα ὄστρακα και τμήματα εἰδωλίων και ζῶδιων ἦλθον εἰς φῶς.

Εἰς θέσιν Μαντάλια Τουρτούλων ἠρευνήθη διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου λαξευτὸς τάφος γεωμετρικῶν χρόνων ἀνήκον εἰς ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον συληθὲν κατὰ τὸ πλεῖστον. Ὁ θάλαμος τετράγωνος, διαστ. 1 × 1 μ., σφριζόμενος μέχρι ὕψους 0,70 μ. περιεῖχε μίαν ταφὴν και ἀπέδωσε 14 ἀγγεῖα, κατὰ τὸ πλεῖστον κυάθους, πρόχους και ἀμφορεῖς ὡς και δύο χαλκᾶς πόρπας.

Εἰς θέσιν Φαρμακοκέφαλο τοῦ χωρίου Σκλάβοι Σητείας, ἠρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δύο λαξευτοὶ τάφοι ἀνήκοντες εἰς ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον συληθὲν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Οἱ τάφοι ἀνήκον εἰς τὴν

ἀρχὴν τῶν ΥΜ III χρόνων κατὰ τὸν ἐνεργήσαντα τὴν περισυλλογὴν. Ὁ τάφος Α ἦτο ἀκανονίστου ἑλλειψοειδοῦς σχήματος καὶ εἶχε διάμετρον 1.50 μ. Ὁ θάλαμος περιεῖχε μίαν ταφὴν ἀδιατάρακτον καὶ τὰ ὀστὰ ὀκτὰ νεκρῶν συσσωρευθέντα πρὸς δημιουργίαν χώρου. Ὁ τάφος ἀπέδωσε τρεῖς τριώτους ἀμφορεῖς, δύο ψευδοστόμους, τρεῖς χαλκοῦς δακτυλίου, μίαν πλατεῖαν χαλκῆν μάχαιραν καὶ σφονδύλια.

Ὁ τάφος Β ἦτο μεγαλύτερος, μεθάλαιμον διαμ. 2.30 μ. καὶ δρόμον, ὁ ὅποιος ἀνεσκάφη εἰς μήκος 3 μ. Οἱ νεκροὶ ἦσαν πιθανῶς ὀκτῶ. Περισυνελέγησαν τρεῖς τριώτοι ἀμφορεῖς, δύο πήλινα σφονδύλια, ψήφος ἐκ φαγεντιανῆς καὶ μία ἐκ σαρδίου ὡς καὶ μία φακοειδῆ σφραγῖς ἐφθαρμένη.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Τυχαῖα εὐρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν

Ἰκανὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ γενόμενα ὑπὸ ἰδιωτῶν κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἢ ἄλλως εὐρήματα, ἅτινα παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Οὕτω νεολιθικοὶ πελέκεις τοῦ συνήθους τύπου εὐρέθησαν εἰς **Μόχλον**, **Ἀσκούς**, **Ἅγιον Θωμᾶν**. Ἐκ θέσεως Κάτω Βιγλί παρὰ τὴν **Κασταμονίτσαν** προῆλθεν ἄωτον λίθινον ἀγγεῖον εὐρυνόμενον κατὰ τὸ μέσον ἐξ ὀφείτου. Εἰς **Γωνιές Μαλεβυζίου** (θέσις Καστέλλι Κεραμουτσίου) ἦλθεν εἰς φῶς ἐνδιαφέρουσα ὁμάς πήλινων ἀντικειμένων ἀνηκόντων ἀσφαλῶς εἰς ἀποθήτην ΜΜ I ἱεροῦ. Αὕτη περιλαμβάνει τέσσαρα κοινικὰ κύπελλα μετὰ βάσεως τοῦ χαρακτηριστικοῦ ΜΜ I τύπου, μίαν πρόχουν, ἓν λοπάδιον καὶ ἀκέφαλον εἰδῶλιον πήλινον λάτριδος μετ' ἐσθήτος τοῦ τύπου Πετσοφᾶ. Εἰδῶλιον πήλινον ἄρρενος λάτρως μετὰ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους καὶ αἰδοιοθύλακα εὐρέθη εἰς θέσιν Δεμάτι παρὰ τὸν **Σκιυιάν**. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα κιβωτίοσχημος χαμηλὴ λάρναξ μετὰ λαβῶν καὶ καλύμματος καὶ μετὰ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ὀριζοντίων ταινιῶν μιμουμένων σχοινία ὡς αἱ τῶν νεοανακτορικῶν πίθων τῆς περιόδου ΜΜ III - ΥΜ I, εὐρέθη παρὰ τὸ **Χουμέρι** Μονοφατισίου (Πί ν. 518 β). Ἐξ Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος προῆλθε χαλκῆ ἀξίνη, ἐκ δὲ τῆς **Κνωσοῦ** τμήμα χαλκοῦ «ταλάντου». Παρὰ τὸ χωρίον Ἁγία Παρασκευῆ τῆς Κοινότητος **Αἰλιανῶ** εἰς θέσιν Ἄρμι εὐρέθη χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς καθημερινῆς χρήσεως καὶ ἡμιτελὲς λίθινον ἀγγεῖον μετὰ δύο ἐπιμήκων προεξοχῶν ἐκατέρωθεν, αἱ ὁποῖαι θὰ διεμορφοῦντο πιθανῶς εἰς πρόχυσιν καὶ λαβὴν. Εἰς τὴν περιοχὴν **Καμηλάρη - Τυμπακίου** (θέσις Γρά Ἐλιά) ἦλθον εἰς φῶς δύο μικρὰ τμήματα ΥΜ I εἰδωλίων πιθανῶς ἐξ ἀποθέτου ἱεροῦ. Ἀμφότερα ἀνήκουν

εἰς παραστάσεις λάτρων μετὰ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους, τὸ ἓν δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχει καὶ μακρὸν πλόκαμον πίπτοντα ἐμπρός. Παρὰ τὸν **Ἀνισαράν**, δυτικῶς τῆς Χερσονήσου εἰς θέσιν Νικολακάκη Κεφάλι, εὐρέθη ἑλλειψοειδῆς λάρναξ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τύπου. Παρὰ τὸ χωρίον **Μηλιαράδω** Πεδιάδος εἰς θέσιν Κουτσουάρα εὐρέθη λίθινος βωμὸς τετράπλευρος στενούμενος κατὰ τὴν βάσιν μετὰ κοιλότητος ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ἐπιφανείας καὶ περιχειλώματος. Μικρὸς βωμίσκος ρωμαϊκῶν χρόνων προῆλθε καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς Μαύρου Σπήλιου **Κνωσοῦ**. Παρὰ τὴν **Ἁγίαν Βαρβάραν** εἰς θέσιν Δρῆς εὐρέθη πήλινος κεραμεικὸς τροχός. Νεοανακτορικὸς μικρὸς πίθος, ἀκόσμητος μετὰ δύο ὀριζοντίας καὶ δύο καθέτους λαβὰς ἀνεκαλύφθη παρὰ τὸ **Λουτράκι** Μαλεβυζίου εἰς θέσιν Κεφάλι.

Λάρναξ ΥΜ III χρόνων εὐρέθη παρὰ τοὺς **Σταμνιούς - Κάτω Βάθειαν** (θέσις Ἁγία Αἰκατερίνη), Ἐνδιαφέρον ζῴδιον ἵππου μετὰ τοῦ ζυγοῦ ἐπὶ τοῦ αὐχένος ἀνήκον εἰς παράστασιν ἄρματος ΥΜ III χρόνων εὐρέθη, ὡς ἀνεφέρθη ὑπὸ τοῦ εὐρόντος, παρὰ τὸ **Ἀπεσωκάρι**. Μικρὰ ὠραία κεφαλὴ εἰδωλίου ΥΜ III χρόνων μετὰ γραφικὴν δῆλωσιν τῶν λεπτομερειῶν, καλῶς διατηρουμένη, προῆλθεν ἐκ **Κνωσοῦ**.

Μικρὰ ὁμάς πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων προῆλθεν ἐκ **Λιγορτύνου** Μονοφατισίου, μικρὰ μελαμβαφῆς κεφαλὴ Ἁθηνᾶς ἐκ **Μελιδοχωρίου** Μονοφατισίου, ἑλληνιστικὸν εἰδῶλιον καθημένης γυναικείας μορφῆς πιθανῶς 3ου αἰῶνος π.Χ. ἐκ **Νιβρίτου**, καὶ μικρὸς κορμὸς ἱματιοφόρου ἀνδρός, ὡς καὶ ρωμαϊκὸς δακτυλιόλιθος μετὰ παράστασιν Ἐρωτιδέως (;) ἐκ **Μιαμοῦς**. Ὀμφαλὸς φιάλης μετὰ παράστασιν κεφαλῆς Μεδούσης, ἐκ **Τεττα Sigillata** προῆλθεν ἐκ θέσεως **Λειβάδι** παρὰ τὸ χωρίον **Διονύσι**.

Ἀξιόλογος θησαυρὸς ἐξ ἑβδομήκοντα ἀργυρῶν στατήρων, κυρίως τῶν πόλεων **Κνωσοῦ**, **Λύττου** καὶ **Γόρτυνος**, ἀνεκαλύφθη κατὰ τύχην κατὰ τὴν διάνοξιν ὁδοῦ εἰς θέσιν **Χαράκι** παρὰ τὸ χωρίον **Χάρακας** Μονοφατισίου, νοτίως τοῦ μεγάλου βραχῶδους ὑψώματος, ἔνθα τὸ ἐνετικὸν φρούριον. Δι' ἀμέσου ἀποστολῆς συνεργεῖο τῆς Ὑπηρεσίας, χορηγήσεως ἀμοιβῶν καὶ μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου Στ. Ἀλεξίου, ἐπετεύχθη ἡ περισυλλογὴ τῶν νομισμάτων καὶ ἡ παράδοσις τῶν ἀνευρεθέντων ὑπὸ ἰδιωτῶν κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ.

Τρία, τέλος, ληκῦθια ὑστάτων ρωμαϊκῶν ἢ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων προῆλθον ἐξ **Ἀμυρᾶ Βιάννου**.

Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἀντικειμένων παρεδόθη ὑπὸ ἰδιωτῶν διὰ μεσολαβήσεως τῆς Διοικήσεως Χω-

ροφυλακῆς Ἑρακλείου. Οὕτω παρεδόθη σειρά κοινῶν λιθίνων φωλεοσχημῶν καὶ ἄλλων ἀγγειδίων προερχομένη πιθανῶς ἐκ συληθέντος προανακτορικοῦ τάφου, διπλοῦς χαλκοῦς πέλεκυς ἐκ Μεσαρᾶς, καὶ ἀγγεῖα τινὰ ΥΜ III χρόνων (τρίωτα, ψευδόστομος ἀμφορεὺς, πρόχους) καὶ δύο γεωμετρικοὶ ἀμφορεῖς ἀγνώστου προελεύσεως. Ὁμάς ἐκ Τσουτσούρου, προελθοῦσα προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτόθι σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας, πιθανῶς διὰ συλήσεως γενομένης πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, περιλαμβάνει τὸ ἄνω ἥμισυ αἰγυπτιακοῦ εἰδωλίου ἐκ φαγεντιανῆς, καὶ τινὰς μικρογραφικοὺς διπλοῦς πελέκεις, ἐξ ὧν εἰς ἀκέραιος λίθινος, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ χαλκοῦ μετρίως διατηρούμενοι.

Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ ἀρχαιοκαπήλου προῆλθεν ἐνδιαφέρουσα ὁμάς περιλαμβάνουσα μίαν πρόχουν τοῦ ρυθμοῦ *barbotine*, ἑτέραν μὲ χαρακτηριστικὴν ΜΜ I β γραπτὴν διακόσμησιν, πρόχουν τοῦ τύπου Πατερικῶν, μικρὸν λίθινον ἀγγεῖδιον κ.λ.π. Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ ἀρχαιοκαπήλου προῆλθε καὶ ΜΜ I σειρά ζωδίων, μικκυλῶν καὶ τινῶν μεγαλύτερας κλίμακος, ἴσως ἐκ τοῦ «ἱεροῦ κορυφῆς» Κόφινα, πολλὰ ἀργυρὰ νομίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰκανὰ κίβδηλα, λίθινον ἀγγεῖδιον, χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς καὶ χαλκὴ ἀξίνη. Ἐτέρα κατάσχες ἐκ Μεσαρᾶ ἀπέδωκεν ἐξ σφραγίδας προανακτορικῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μίαν ἐκ στεατίτου εἰς σχῆμα ποδὸς βοῦς καὶ δύο σκαραβαῖοι.

Ἐπίσης διὰ κατασχέσεως περιῆλθεν εἰς τὴν Ὑψηροσίαν, κατατεθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου, ὁμάς ἐξ ἑκατὸν εἰκοσι ἀγγείων τοῦ τέλους τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, ἧτις εἶχε συγκεντρωθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων εἰς οἰκίσκον εἰς ἀπόστασιν 1 χλμ. ἐκ Σητείας. Ἡ ὁμάς προερχομένη ἀσφαλῶς ἐκ συληθέντος τάφου περιλαμβάνει ἀμφορεῖς διώτους καὶ μονώτους, σκύφους καὶ κρατηρίδια (Πί ν. 521 γ).

Παρὰ τοὺς Κάτω Ἀσίτες Μαλεβυζίου εἰς θέσιν Σιναιῖτα ἀνεκαλύφθη κατὰ τύχην ὀρθογώνιον κτίσμα μετὰ ἡμικυκλικῶν κογχῶν πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολάς, τοῦ ὁποίου, ἐκληφθέντος ὡς παλαιοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἐπεχειρήθη ὁ καθαρισμὸς ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ἡ Ὑψηροσία εἰδοποιηθεῖσα δῖεκοψε τὴν ἐργασίαν, ἡ δὲ γενομένη αὐτοψία κατέδειξε ὅτι πρόκειται περὶ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ. Δυτικῶς τοῦ κτίσματος ὑπάρχει στρογγύλη δεξαμενὴ μὲ βαθμίδας· δεξαμενὴ βαθμιδωτὰ διαμορφοῦνται καὶ ἐντὸς τῶν μνημονευθεισῶν κογχῶν. Ὁ ὀρθογώνιος χώρος σφίζει τμήμα μωσαϊκοῦ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἀδλακωτὰ τινὰ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνευρέθησαν καὶ φυλάσσονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Διὰ τῶν πιστώσεων στερεώσεως μνημείων ἐκ τοῦ Λογαριασμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων ἐγένοντο τὰ ἀκόλουθα ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιβλεψιν ἡμῶν καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Κ. Δαβάρα καὶ Ι. Σακελλαράκη.

Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον Ἀνακτόρου Κνωσοῦ ἐγένετο ἰσοπέδωσις τῆς κεντρικῆς αὐλῆς διὰ μεταφορᾶς μεγάλης ποσότητος χωμάτων καὶ ἐπιστρώσεως αὐτῶν κατὰ τὸ σημεῖον ὅπου ἡ κεντρικὴ αὐλὴ εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἐπιπέδου αὐτῆς συνεπεία τῆς ἀνασκαφῆς, ἦν ἐξετέλεσεν ὁ καθηγητὴς κ. J. Evans, εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν αὐτόθι οἰκημάτων τῆς ἐσχάτης νεολιθικῆς φάσεως. Οὕτω διὰ τῆς γενομένης ἰσοπεδώσεως ἡ αὐλὴ ἐπανεῦρε τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς στάθμην.

Ἐγένοντο ἐπίσης στερεώσεις ἐφθαρμένων γυψολιθικῶν ὀγκολίθων καὶ τοίχων εἰς τὸν χώρον κάτωθεν τῶν Νοτίων Προπυλαίων, ἐπισκευαὶ καὶ συμπληρώσεις ἐφθαρμένων τμημάτων γυψολιθικῶν δαπέδων καὶ τοίχων εἰς τὸν Διάδρομον τῶν Ἀποθηκῶν καὶ εἰς τὸν Διάδρομον τῆς Πομπῆς, ἐπίσης δὲ εἰς τὸν Προθάλαμον τῶν Κρυπτῶν μετὰ Πεσσῶν καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Διαμερίσματος τοῦ Ὑψηλοῦ Πίθου.

Ἀνάλογος ἐργασία ἐγένετο εἰς τοὺς τοίχους τοῦ προθαλάμου τῆς Αἰθούσης τοῦ Θρόνου καὶ τῆς ἐν τῇ αἰθούσῃ δεξαμενῆς καθαρῶν ὡς καὶ εἰς τοὺς χώρους παρὰ τὸν κλίβανον τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου.

Εἰς τὸν χώρον νοτιῶς τῶν διαμερισμάτων τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης ἐγένετο ἐπισκευὴ τοῦ ἐκ πλαστικῆς ὄλης στεγάστρου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας φθορᾶς συνεπεία τοῦ ἀνέμου.

Ἐγένετο ἐπίσης ἐπισκευὴ γυψολιθικῶν τμημάτων τῶν καλυπτομένων διὰ ἑτερνίτου χώρων περὶ τὸ Μικρὸν Ἱερὸν καὶ τὰς ἀποθήκας τῶν ἀγγείων τῶν κρίνων.

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐγίνετο ἐπισκευὴ νεωτερικῶν δαπέδων ἐκ σκυροκονιάματος, τὰ ὁποῖα εἶχον φθαρῆ.

Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Μαλίων ἐγένοντο στερεώσεις κυρίως τοίχων, κονιαμάτων καὶ παραστάδων θυρῶν εἰς ὀλόκληρον τὴν δυτικὴν πτέρυγα. Ἡ κατάστασις τοῦ ἀνακτόρου ἦτο οἰκτρὰ καὶ πλεῖστα λίαν ἐνδιαφέροντα τμήματα εἶχον καταρρεύσει ἢ ἦσαν ἔτοιμα πρὸς κατάρρευσιν. Νῦν ἐβελτιώθη ἡ κατάστασις διὰ τῶν γενομένων ἐρ-

γασίων συντηρήσεως και άπεφείχθησαν καταστροφάι.

Περί τόν Βωμόν μετά εσχάρας τής κεντρικής αὐλῆς ἔγινε σκαφή και τοποθέτησι μετεὶν διὰ τήν εξασφάλισιν τής στεγανότητος. Ὁ Βωμός ἔχει ἤδη προστατευθῆ διὰ στεγάστρου ἐκ πλαστικής ὕλης, ἀλλ' ὑφίσταται πάντοτε τὸ πρόβλημα εξασφαλίσεως αὐτοῦ και ἀπὸ τῶν πλευρῶν.

Εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀποθήκας τοῦ ἀνακτόρου ἔγινε καθαρισμός και τακτοποίησις τοῦ ἀποκειμένου κατὰ γῆς «φύρδην-μίγδην» ὕλικου. Αἱ ἀποθηκευμένοι ἐκεῖ σαρκοφαγοὶ ΥΜ III χρόνων μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Εἰς τὸ Ἄπεσωκάρι ἐγένετο ἐργασία στερεώσεως και ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Schödtendorfer κατὰ τὸ 1942 θολωτοῦ προανακτορικοῦ τάφου ὡς και τῶν δύο νέων τάφων τῶν ἀνασκαφέντων ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα. Ἡ ἐργασία ἀπέβλεψε κυρίως εἰς στερεώσιν τῶν τοίχων γενικῶς διὰ τοῦ συνήθως χρησιμοποιουμένου κονιμάτος, καταλλήλως ἐν συνεχείᾳ καλυπτομένου.

Εἰς τήν μινωικὴν Ἐπαυλιν τής Ἀγίας Τριάδος ἐγένοντο στερεώσεις ἐτοιμορρόπων τμημάτων τοίχων ὀλοκλήρου τοῦ χώρου τής Ἐπαύλεως ὡς και τής «ἀγορᾶς» και τοῦ αὐτόθι προϊστορικοῦ χωρίου. Αἱ φθοραὶ και ἐνταῦθα συνεπείᾳ τοῦ χειμῶνος ἦσαν σοβαραὶ.

Ἐργασία συντηρήσεως ἐγένετο και εἰς τὰς πλάκας τοῦ δωματίου μετὰ θρανίων και ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ πλακῶν ἀλαβάστρου, ἐνθα συνεπληρώθησαν και ὀρισμένοι ἐλλείπουσαι πλάκες τοῦ δαπέδου. Ὅμοίως ἀποκατεστάθη τὸ δάπεδον, οἱ τοῖχοι και ἡ παραπλεύρως εὑρισκομένη μικρὰ κλιμαξ τής μικρᾶς ἀποθήκης μετὰ ὑποδοχῶν βάσεων πίθων.

Ἀποκατεστάθη ἐπίσης και ἐστερεώθη ὁ τοῖχος ἐναντι τοῦ χαμηλοῦ στεγάστρου ἐκ σκυροκονιμάτος τοῦ καλύπτοντος τμημα τής ἀποθήκης μετὰ σειρᾶς πίθων.

Εἰς Γουρνιά ἐγένετο κυρίως ἐργασία εἰς τὸ αὐτόθι μικρὸν ἀνάκτορον. Συνεπληρώθησαν λαξευτοὶ ὀγκόλιθοι, τῶν ὁποίων ἔλειπον τμήματα ἀπειλουμένης οὕτω μεγαλυτέρας φθορᾶς και διαλύσεως αὐτῶν.

Ἀποκατεστάθησαν διαλελυμένα τμήματα τοίχων εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀνακτόρου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τής ἀνασκαφῆς. Κατεσκευάσθη ἐκ νέου καταρρεύσας ἐσχάτως τοῖχος τῶν ὑπ' ἀριθ. 39 και 40 χώρων εἰς τὰ ΒΑ. τοῦ ἀνακτόρου οἰκήματα.

Ἀποκατεστάθη ἐπίσης ὁ πλακόστρωτος δρομίσκος παρὰ τήν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνακτό-

ρου και ὁ ἐναντι αὐτοῦ τοῖχος, ὡς και αἱ βαθμίδες αἱ εὑρισκόμεναι κατὰ τήν ἐναρξιν τοῦ δρομίσκου.

Ἀποκατεστάθησαν οἱ τοῖχοι τής περιοχῆς τοῦ μικροῦ ΥΜ III ἱεροῦ και ἅπαντα τὰ οἰκήματα τὰ εὑρισκόμενα ΒΑ. τοῦ ἱεροῦ κατὰ μήκος τής ὁδοῦ και παρὰ τήν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ (ὑπ' ἀριθ. 30 - 42). Σποραδικῶς ἐγένετο ἐργασία συντηρήσεως εἰς τὰ ἀμεσώτερον κινδυνεύοντα τμήματα τής ἀνατολικῆς συνοικίας τής πόλεως.

Ἐνταῦθα ὅμως δέον ἀπαραιτήτως ὅπως συνεχισθῆ ἡ ἐργασία διὰ τήν ἀποτροπὴν νέων καταρρεύσεων και φθορῶν.

Μεγάλῃς ἐκτάσεως και ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχῆς ἐργασία ἐγένετο εἰς Βασιλικὴν Ἱεραπέτρας, ὅπου διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ τής ἀνασκαφῆς ἐγένετο καθαρισμός και συντηρήσις, τῇ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἰ. Σακελλαράκη.

Ἄπας ὁ χώρος τής ἐπὶ τοῦ λόφου οἰκίας (House on the Hill) εἶχε καλυφθῆ ἐκ νέου ὑπὸ ὄγκων χωμάτων και εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ὀλόκληρα δὲ ἐλαιόδενδρα ἐκον ἀναπτυχθῆ ἐπὶ τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Μικρὸν μόνον μέρος τής ἀνασκαφῆς ἦτο ὄρατὸν και τοῦτο εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, κυρίως κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τομέα τῶν βαθέων διαμερισμάτων 15 και 16.

Ἀπεκαλύφθη και ἀποκατεστάθη ὅλον τὸ σύμπλεγμα τῶν δωματίων ἀπὸ τῶν μνημονευθέντων χώρων μέχρι τοῦ 9 και 4 συμπεριλαμβανομένου και τῶν μετὰξὺ τούτων εὑρισκομένων, ὡς και τὸ ΒΑ. συνεχόμενον τμημα τῶν διαμερισμάτων ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 3, 6, 13. Κεκαλυμμένως παρέμεινεν ὁ χώρος τῶν δωματίων 11, 26. Εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα ἐγένοντο ἀποκαταστάσεις τοίχων, συμπληρώσεις μεγάλων ρηγματίων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνοιχθῆ εἰς τὰ βαθύτερα διαμερίσματα, στερεώσεις και καθαρισμός. Ἐξερριζώθησαν ἐπίσης τρία δένδρα κατὰ τοὺς χώρους 1, 13 και νοτίως αὐτοῦ, ἐπίσης δὲ ἐν δένδρον ἐκ τής ΒΑ. γωνίας ἐσωτερικῶς. Οὕτως ὁ σημαντικώτατος ἀρχαιολογικὸς χώρος τής Βασιλικῆς μετὰ τὰ παλαιότερα μινωικὰ οἰκήματα κατέστη ἐκ νέου ἐπισκέψιμος και προσιτὸς εἰς τήν ἐπιστημονικὴν μελέτην και τοὺς περιηγητὰς (Πί ν. 522 α - β).

Διὰ πιστώσεως τοῦ ΕΟΤ ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι εἰς τὸν Ἀρχαιολογικὸν Χώρον Γόρτυνος. Κατηδαφίσθη ὁ πρὸ ἐτῶν κατασκευασθεὶς ἀκαλαίσθητος μανδρότοιχος, ὅστις περιέβαλλε τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Τίτου τής Γόρτυνος.

Ὁ τοῖχος οὗτος στεροῦμενος τελείως ἀναλογιῶν ἐφήπτετο τής ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ παραμορφῶνων τελείως αὐτόν. Μετὰ τήν κατεδά-

φισίν του άντικατεστάθῃ διά χαμηλοῦ τειχίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθησαν στῦλοι σιδηροὶ φέροντες συρματοπλεγµα. Ἡ μεταβολὴ αὕτη κατέστησε διὰ πρώτην φοράν ὄρατόν τὸν ναὸν ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ τὸν ἀνέδειξεν αισθητικῶς.

Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἔνθα εὐρίσκοντο μεγάλοι σωροὶ λίθων ἐκ καταρρευσάντων φρακτῶν, ὁ χῶρος ἐκαθαρίσθη καὶ διεµορφώθη, ἀντὶ δὲ τῶν μνημονευθέντων λιθοσωρῶν κατεσκευάσθη ἐπιμελεηµένος ἀναλημματικός τοῖχος πρὸς συγκράτησιν τῶν ὄγκων χωµάτων τοῦ παρακειμένου ἐλαιοφύτου. Διαµόρφωσις τοῦ ἐδάφους ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν νοτιαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἔνθα ἐλήφθη πρόνοια καὶ διὰ τὴν ἀποχέτησιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Εἰς τὸν νοτιῶς τοῦ ναοῦ καὶ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ χῶρον ἐπετεύχθη ἡ ἐκρίζωσις πέντε ἐλαιοδένδρων καὶ οὕτω κατέστη δυνατόν νά προπαρασκευασθῇ χῶρος σταθµέσεως λεωφορείων ἀντὶ τοῦ προηγουμένου ὑπάρχοντος τελείως ἀνεπαρκοῦς τοιοῦτου.

Ἄνεµορφώθῃ ἐπίσης καὶ ἐπεστρώθῃ ἐκ νέου ὁ πλακόστρωτος δροµίσκος πρὸς τὸ Ὀδεῖον διαµορφωθείσας συμφῶνας πρὸς τὴν μελέτην βαθµιδωτῆς προσπελάσεως τοῦ Ὀδείου εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ κατωφέρειαν.

Δροµίσκοι ἀναλόγου τύπου κατεσκευάσθησαν διὰ πρώτην φοράν ἄγοντες πρὸς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χῶρους τοῦ Πραιτωρίου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος.

Β' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΑΝΙΩΝ

Τὸ Μουσεῖον Χανίων ἐλειτούργησε κανονικῶς κατὰ τὸ λήξαν ἔτος, καίτοι δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι ὁ διορισµὸς ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ. Διὰ μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου Στ. Ἀλεξίου ἐγένετο αὐτοψία τοῦ χώρου εἰς τὴν κλιτὴν βορείως τοῦ χωρίου Σαµωνᾶς Ἀποκορώνου, ἔνθα διεπιστάθῃ ἡ ὑπαρξίς συνοικισμοῦ μινωϊκῶν χρόνων, πιθανῶς νεοανακτορικῶν, ὡς προκύπτει ἐκ τινων περισυλλεγέντων τεµαχίων πίθων μετὰ διακοσµήσεως σχοινίων τῶν χρόνων τούτων καὶ τῆς ἀπουσίας χαρακτηριστικῶν ὀστράκων τοῦ συνήθους ἐν δυτικῇ Κρήτῃ µυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ. Εἶναι ὄρατοὶ τοῖχοι καὶ γωνία, εἰς ἕκτασιν 500 περίπου μέτρων. Τὰ οἰκήµατα ἐκτείνονται εἰς θέσιν Κυλίντρα ἐντὸς τῶν κτηµάτων Μιχαήλ Γαβρηλάκη. Διακρίνεται ὀρθογώνιον οἰκοδόμηµα πλησίον νεωτερικοῦ ἀλωνίου, βορειότερον δὲ εἰς κτήµα Γαβρηλάκη καὶ Μιχ. Ψαρουδάκη ὑπάρχει ἕτερον οἰκήµα χωριζόµενον εἰς δωµατία. Πιθανῶς ἐντεῦθεν προήλθον πρὸ ἐτῶν οἱ κατατεθέντες πέρσι εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων δύο χαλκοὶ πελέ-

εις. Παρεσχέθῃ ἡ πληροφορία ὅτι εἶχεν ἀνευρεθῆ καὶ τρίτος πέλεκυς καὶ χαλκοῦν ξίφος, ὅπερ ἔθραυσθη. Ὁ συνοικισµὸς κεῖται οὐχὶ μακρὰν τῆς περιοχῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου Στύλου τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος, ἐπίσης δὲ πλησίον τῆς περιοχῆς τῶν παρατηρηθέντων ὑπ' ἑµοῦ κτηρίων εἰς θέσιν Ἀζογυρῆς καὶ ἐντὸς τοῦ χωρίου Στύλος (Βλ. ΑΔ 17 (1961/2) σ. 293, 299). Εὐµεγέθης νεολιθικὸς πέλεκυς ἐκ μέλανος λίθου προήλθεν ἐκ θέσεως Θυµαλάκη, νοτιῶς τοῦ Σαµωνᾶ, εὐρέθῃ δὲ καὶ τμήµα νεολιθικῆς σφύρας παρὰ τὸ φαρᾶγγι Ἀγρμιολέ.

Ἐγένετο ἐπίσης αὐτοψία λιαν ἐνδιαφέροντος βαθέος σπηλαίου μετὰ πολυπλόκων διαδρόμων, σταλαγµιτῶν καὶ σταλακτιτῶν εὐρισκοµένου εἰς ἀπόκρηµνον κλιτὸν παρὰ τὸ χωρίον Σκουραχλάδα κοινότητος Πλατυβόλας Κυδωνίας Χανίων. Τὸ σπήλαιον καλεῖται Σκοτεινὴ Σπηλιά καὶ κεῖται εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν βαθείας φάραγγος. Ἐντεῦθεν προήλθον κατὰ τύχην ἀνευρεθέντα ὑπὸ χωρικῶν λιαν ἐνδιαφέροντα τμήµατα ἀγγείων, νεολιθικῶν καὶ προανακτορικῶν χρόνων, σπιλβωτὰ καὶ ἄλλα µε διακόσμησιν διὰ κτενίου ἢ ψήκτρας. Δείγµατά τινα ἔχουν μέλαιναν χρῶσιν. Ἐν περισυλλεγέν ὑπὸ χωρικοῦ ὀστρακὸν ἐνθυµίζει περιέργως τὰς πρωτοελλαδικὰς Sauceboats Ἡ ἀνεύρεσις μετὰ τῶν ὀστράκων, ὀστῶν καὶ ὀδόντων μεγάλων ζῶων δεικνύει ὅτι πιθανῶς πρόκειται περὶ κατοικιδίου σπηλαίου τῆς νεολιθικῆς καὶ προανακτορικῆς περιόδου. Εἰς βαθύτερον διαμέρισμα διεπιστάθῃ ὅτι ἐγένοντο ταφαί. Ἐν κρανίον προερχόµενον ἐντεῦθεν κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων. Τὰ περισυλλεγέντα καὶ παραδοθέντα ὑπὸ χωρικοῦ ὀστρακα κατετέθησαν ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων. Ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Γ. Ἡλιάκη, σταλέντος ἐξ Ἡρακλείου, ἀνασυνεκροτήθησαν τμήματά τινα ἀγγείων ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων κατὰ τὴν μετάβασίν μου ὡς καὶ ἐκ τῶν παραδοθέντων ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ἀπετελέσθη τὸ ἀνώτερον τμήµα προανακτορικῆς (ΠΜ II) πρόχου µε διακόσμησιν διὰ ψήκτρας (Π i v. 523 α), ὡς καὶ τὸ κατώτερον τμήµα ἑτέρου συγχρόνου ἀγγείου (Π i v. 523 β), τμήµα μεγάλου νεολιθικοῦ ἀγγείου μετὰ λαβῶν εἰς σχῆµα ἀποφύσεων (Π i v. 523 γ) καὶ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον ὀστρακὸν μετὰ χαρακτοῦ διπλοῦ πελέκεως (Π i v. 523 δ).

Ὑπὸ ἰδιωτῶν παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων τυχαῖά τινα εὐρήµατα. Οὕτω ἐρυθρόμορφος ὑδρία 4ου αἰῶνος προήλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χανίων. Ἀβαφῆς ἀγγεῖον τῆς αὐτῆς περιόδου, ἔχον εἰς τὸ στόµιον του ἐνσφηνωµένον μικρὸν κρατηρίδιον, εὐρέθῃ κατὰ

τὴν διάνοξιν ὁδοῦ **Καλαμίτσι - Σιρικάρι**. Πήλινον εἰδῶλιον καθήμενης 3ου αἰῶνος π.Χ. καὶ κορμὸς καὶ κεφαλὴ ἐκ μαρμάρου ρωμαϊκῶν χρόνων προήλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς **Ἁγίου Λουκά Χανίων**. Ἄξιόλογος εἶναι καὶ λεπίς, μὲ ἐνισχυτικὴν ῥάβδωσιν προερχομένη ἐκ τοῦ Σηπλαιῶ **Ἀγιασμάτσι** εἰς **Καψοδάσος Σφακιών**. Παρεδόθη ἐπίσης ἐπιτύμβιος ἀνάγλυφος στήλη, πιθανῶς 3ου αἰ. π.Χ., ἐκ Χανίων (Πί ν. 521 α).

Ἄπὸ τὸν **Ἄϊμονα** Μυλοποτάμου προέρχεται ἐτέρα, παραδοθεῖσα εἰς Ἡρακλείον ὑπὸ τῆς Διοικήσεως Χωροφυλακῆς Ἡρακλείου, μεγάλη ὁμάς ἀντικειμένων περιλαμβάνουσα πλακίδια καὶ τμήματα ἀρχαϊκῶν πλακιδίων, κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς «γυμνῆς θεᾶς» συχνὰ μετὰ ὑψηλοῦ πόλου ἢ δαιδαλικῆς κομμώσεως καὶ μὲ τὰς χεῖρας καθήμενας ἢ ἐπὶ τῆς αἰδοῦς, ὡς καὶ τμήματα καὶ κεφαλὰς δυσμόρφων ἀρχαϊκῶν εἰδῶλιων καὶ τμήμα ὁμοιώματος θρόνου, ἐπίσης δὲ σειρά πινακίων, κυπέλλων, ἐνίοτε μικρογραφικῶν καὶ μικρῶν σπονδικῶν προχοϊδίων τοῦ τύπου τῶν «γαλακτοδοχείων».

Ἐξ **Ἄξου** πιθανῶς προήλθον τμήματα μικρῶν καὶ μεγάλων ἀρχαϊκῶν πηλίνων εἰδῶλιων ἢ ζωδίων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τμήματα ἐκ τῆς κεφαλῆς μεγάλου εἰδῶλου, εὑρεθέντα εἰς τὴν θέσιν **Λειβάδα**. Πιθανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου προήλθεν ἐνδιαφέρον σύνολον περιλαμβάνον πῆλινα σωληνοειδῆ ἐν μέρει ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια καὶ δυσμόρφους κεφαλὰς ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ εἰδῶλια καὶ κεφαλὰς ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὰ ἀνωτέρω εὑρέθησαν ἐντὸς κεκαυμένου στρώματος πλησίον οἰκοδομήματος, οὐ διακρίνεται ἡ γωνία. Κέρατοι στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες καὶ ἀκροκέραμοι μὲ ἀνθέμια προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ τῆς

στέγης τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος. Τμήματα πρωτογεωμετρικῶν ζωδίων καὶ ἀνθρωπομόρφου εἰδῶλιου προήλθον ἐκ θέσεως **Βουνὸ τῆς αὐτῆς περιοχῆς**. Ἐπίσης ὕδρια, ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ κρατηρίδιον ὡς καὶ χαλκῆ περόνη ἀνευρέθησαν εἰς θέσιν **Ἀμμουδάρα Ἄξου**.

Παρὰ τὸ χωρίον **Σεῖσες** Μυλοποτάμου εἰς θέσιν **Βρουβιάς** ἀνευρέθησαν δύο νεολιθικοὶ πελέκει.

Εἰς τὸ Μουσεῖον **Ρεθύμνης** κατετέθησαν σῶματα καὶ κεφαλαὶ ζωδίων καὶ πολλὰ τεμάχια μικρῶν ἀγγείων προερχόμενα ἅπαντα ἐκ **ΜΜ I** «ἱεροῦ κορυφῆς» κειμένου ἐπὶ τοῦ ὄρους **Βρῦσινα** **Ρεθύμνης**. Μέγας ἀμφορεὺς ὑστερομινωϊκῶν χρόνων εἰς τεμάχια εὑρέθη ὀπισθεν τῆς **Σχολῆς Χωροφυλακῆς** εἰς τὸν **Συνοικισμόν Βομβοπλήκτων** **Ρεθύμνης**, εἰς ἀπόστασιν 500 μ. ἀπὸ τῶν πρὸ διετίας εὑρεθέντων **ΥΜ III** τάφων **Μασταμπᾶ**, δύο δὲ μόνωτα ἀγγεῖα μικρὰ τῆς αὐτῆς περιόδου ἐξ **Ἀρμένων** **Ρεθύμνης** (θέσις **Ἀσσημαθιανὸν φαράγγι**). Κρατῆρ **ΥΜ III** χρόνων μὲ παράστασιν πολύποδος προήλθεν ἐκ θέσεως **Κερίμ Ἁγᾶ Ρουσοσπιτίου**, εἰδῶλια ἑλληνικῶν χρόνων προήλθον ἐξ **Ἁγίου Πνεύματος Βρῦσινα**, ρωμαϊκὸς δὲ λακκοειδῆς τάφος μὲ ὑάλινον ληκῦθιον εὑρέθη εἰς θέσιν **Σταυρός - Ἁρκαλῆς χωρίου Πηγῆς**. Τρεῖς τάφοι λαξευτοὶ θαλαμοειδεῖς μινωϊκῶν χρόνων, ἐξ ὧν ὁ εἰς περιεῖχε δύο λάρνακας, ἐπεσημάνθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου **Ἐπιμελητοῦ Χρ. Μακρῆ** παρὰ τὸν **Μαρουλᾶν** **Ρεθύμνης**. Κατεστραμμένος ἐν μέρει «θολωτὸς τάφος ἐξ ἐφηρμοσμένων παρολίθων» κατὰ τὸν διενεργήσαντα τὴν αὐτοψίαν **Χρ. Μακρῆν** εὑρέθη βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου **Μέση** **Ρεθύμνης** εἰς θέσιν **Ἀέρας** ὡς καὶ ὑστερομινωϊκὴ σαρκοφάγος, εἰς θέσιν **Νικήτας**, νοτιοανατολικῶς τῆς **Μέσης**.

ΕΤΥΑ. ΑΛΕΞΙΟΥ

*

FESTÒS

(Tavole 524 - 527 ; Pianta 1)

A Festòs la Scuola Archeologica Italiana di Atene nelle recenti campagne ha cercato solamente di ultimare i saggi di scavo rimasti ancora incompleti, onde chiudere il plurienale periodo delle nuove investigazioni iniziato nel 1950, provvedere al consolidamento e alla copertura dei ruderi rinvenuti, e alla sistemazione di tutta la zona dei palazzi primitivi testé messi in luce, e avviare quindi gli studi per la compilazione della pubblicazione riassuntiva degli importanti risultati apportati da tali scoperte per la conoscenza della civiltà minoica. Pertanto la campagna del 1963 ha continuato i lavori nelle medesime due aree delle campagne precedenti, cioè il quartiere di abitazioni della città situato in località Chàlara, e il margine del «Cortile del Teatro» a Ovest del Palazzo.

A Chàlara é stato praticamente portato a termine lo scavo dell'intero terreno acquistato dalla Scuola, arrivando nei singoli settori fino alla profondità imposta — almeno in questa prima fase di esplorazione — dai fini che ci eravamo prefissi: di mettere in evidenza resti sufficienti a gettare qualche sprazzo di luce su tutti i successivi momenti di vita della città dalle sue origini alla sua fine. Questo intento é stato raggiunto ribadendo inoltre il concetto, da noi più volte affermato, del grande pericolo in cui incorre l'archeologo quando trae delle conclusioni sui periodi di abitazione di una località in seguito a scavi parziali, senza tener conto degli elementi fortuiti nella scoperta, delle diverse vicende cui ogni area é soggetta attraverso alla secolare opera dell'uomo e agli sconvolgimenti della natura.

In questa campagna abbiamo scavato, anzitutto, la fascia intermedia che avevamo ancora lasciata inesplorata, per comodità di passaggio, fra i due settori nord e sud del quartiere: il caso ha dato che anche nell'antichità questa fosse proprio un'area di passaggio, percorsa precisamente da una strada ellenistica, di cui nella P i a n t a 1 vediamo un tratto conservato del suo acciottolato ancora in posto, per quanto notevolmente sconnesso, corrente addossato al suo muro di spalletta in direzione Nord Ovest — Sud Est. Più in basso l'acciottolato é scomparso, ma si ritrova il sotto - fondo della

strada, con pietre frammiste a terra. A un certo punto la strada piega nettamente verso Est, e se ne ritrova un pezzetto verso il margine del nostro terreno, dove notiamo anche una serie di strette lastre un po' sopraelevate, messe orizzontalmente e formanti come un basso gradino di rampa: tecnica del tutto simile a quella che abbiamo incontrato nella strada geometrica del settore sud di questo quartiere, strada geometrica che abbiamo visto essere rimasta in uso fino all'età ellenistica, durante la quale ad essa si sono allineati degli isolati di case. Del resto pure la strada ellenistica testé scoperta può essere un rifacimento di una precedente dell'età geometrica: infatti il muro di spalletta ovest che abbiamo sopra nominato é una continuazione diretta — e all'attacco un rifacimento — del grosso muro di spina geometrico che forma il muro est delle stanze geometriche A e B. Invece a Ovest del nuovo tratto di strada abbiamo scoperto e svuotato un altro ampio pozzo a bottiglia, che appartiene alle costruzioni ellenistiche della terrazza superiore, alla quale appartengono i resti di muri e il pozzo — dal quale é stata iniziata la nostra investigazione a Chàlara — fra dette stanze A e B.

Nel suo tratto inferiore Ovest - Est la strada (T a v. 524 a) si appoggiava a Sud al muro del grandioso edificio ellenistico già in buona parte scavato precedentemente, a Nord a un muro di spalletta che forma un acro, delimitando un vano di contorno irregolare *l*, al quale é affiancato, al di là di un muro divisorio, il vano *k*, entrambi affacciatisi su un cortiletto mediante due porte, di cui si conservano le soglie e fuori di queste le due pietre con la scodella per il cardine. Il fondo di un grosso pithos posa sul muretto divisorio, mentre stoviglie di vario genere sono state raccolte sui pavimenti, comprendenti vari interessanti esemplari di categorie finora assai rare a Creta, come quelle di Gnathia e di Hadra, pezzi di lucerne, fuseruole, pesi, statuette fittili ecc. (T a v. 524 b - c). Nell'ambiente *h* s'è profilato il contorno di un basso pozzetto, o piuttosto bothros. Ma più verso Nord il vano *i* (T a v. 525 a) é sul margine della terrazza sottostante a quella che ci aveva restituito gli ambienti del «laboratorio del figulo» (*a - d*); la sua parete ovest — ch'è il muro di spina di questa terrazza inferiore — mostra la tecnica a bei filari di blocchi rettangolari con la facciata accuratamente le-

vigata, ma foderati posteriormente da un riempimento irregolare appoggiato al declivio del colle, tecnica che abbiamo riscontrato appunto nel grandioso edificio ellenistico sopra nominato. Nel centro di questa parete notiamo un'ampia *dulapa*, o armadio a muro, e in un altro punto v'era una nicchietta per posare una lampada; sul pavimento vediamo ancora giacente una quantità di suppellettili fittili. Nella parete sud si apre una larga porta che conduce al vasto spazio collegante la stanza *i* col gruppo addossato alla strada, spazio lasciato probabilmente scoperto a uso di cortile, perché ha il pavimento a un livello più basso della stanza *i* ed è limitato da muri assai più rozzi.

È stato terminato lo scavo del grande edificio ellenistico — o isolato di case — compreso fra le due strade, fino al limite del nostro terreno — vale a dire che non siamo riusciti, come speravamo, a raggiungere tutta la sua facciata est, poiché dal lato nord ne sporgeva un'ala, della quale abbiamo trovato l'inizio dei muri formanti due vasti ambienti (*c' c'* e *d' d'*), di cui la maggior parte esce fuori dai confini del nostro terreno. La più grande difficoltà alla nostra impresa è stata opposta — come abbiamo detto altrove — dalla sovrapposizione su ampio tratto delle costruzioni ellenistiche di un edificio più tardo — i cui ruderi abbiamo tuttavia cercato di conservare insieme a quelli ellenistici —, nonché dalle paurose frane che si sono certamente prodotte in questo punto di scosceso pendio del colle, dove appunto le sostruzioni dell'edificio più tardo scendono rapidamente verso Est assieme al declivio (T a v. 525 b). Essendo sbarrate entrambe le strade del quartiere da muri continui, l'ingresso all'edificio doveva avvenire dal basso del pendio, cioè da Est, dove forse una gradinata o rampa saliva tra i due muri paralleli sottostanti ai due cortili affiancati *f e h*. Non è possibile stabilire se la bella scala del vano *c* salisse a un secondo piano di quest'ala, oppure a un'apertura esterna sulla terrazza superiore. Il cortile collocato immediatamente dietro la facciata è una disposizione non rara nell'architettura greca di età ellenistica. Nel cortile *f* s'è scoperto e svuotato un secondo pozzo, raccogliente probabilmente l'acqua delle grondaie dell'ala nord, e il cui eccesso si riversava, attraverso a un canaletto composto di tubi e di frammenti di coppi, nell'altro pozzo precedente-

mente scavato. A eccezione dei cortili, di cui abbiamo visto la diversa pavimentazione a lastre o schegge di pietra, i pavimenti di tutti gli altri ambienti erano ritagliati nel *kuskuras*, verso l'alto della collina, o formati da un battuto di terra verso il declivio. La fattura dei muri è assai variata, dai bei muri a blocchi isodomici e facciata levigata, a quelli di blocchetti minori e irregolari. In un ambiente si sono trovati resti di stuccatura parietale, mentre su un tratto di parete del vano *m* s'è conservato un rivestimento a larghi embrici di terracotta. Lo scavo ci ha procurato una notevole quantità di suppellettili, soprattutto di vasellame; particolarmente sul pavimento del vano *e* era allineata una serie di grandi pithoi, assieme ad anfore, a pentole e vasi dozzinali, che suggeriscono l'uso finale di quest'ambiente per dispensa o cucina. Ma l'ampiezza dei vani, la loro regolare distribuzione, come l'accuratezza della tecnica strutturale, fanno pensare che ci troviamo di fronte a un importante edificio pubblico dell'età ellenistica.

Nella T a v. 525 b possiamo osservare come sopra alle rovine dell'edificio ellenistico è stato costruito l'edificio più tardo, su un asse obliquo rispetto a quello del precedente, consistente di pochi e vastissimi ambienti, ma in tecnica assai povera, questo che invece dà l'impressione di un'installazione agricola. Nel centro della nostra fotografia seguiamo tutto il contorno dell'ambiente tardo *k*, di cui abbiamo conservato solamente un tratto del pavimento alla base della parete ovest, mentre verso Est esistevano solo le sostruzioni incastrate sempre più profondamente da questo lato. Ai piedi della parete ovest — tenuta poi sospesa da una soletta in cemento — vediamo profilarsi un tratto della parete ovest della stanza *o* dell'edificio ellenistico, mentre nell'angolo sinistro in alto vediamo la parete del vano ellenistico *m* sotto la parete del vano *g* dell'edificio più tardo. Quest'ultima parete s'è posata per lungo tratto sul *kuskuras* ritagliato all'uopo: in una conca della roccia sotto alle fondazioni del muro si sono trovati vari relitti, come dei pezzi di vetro romani, di vasetti, e insieme tre lucerne monolychni (T a v. 524 d), di una forma rotonda, con beccuccio poco sporgente, la vaschetta superiore decorata a rosetta, di un tipo che non appare prima dell'avanzato II sec. d.C., materiale che dunque data l'edificio sovrapposto alla tarda età romana, pro-

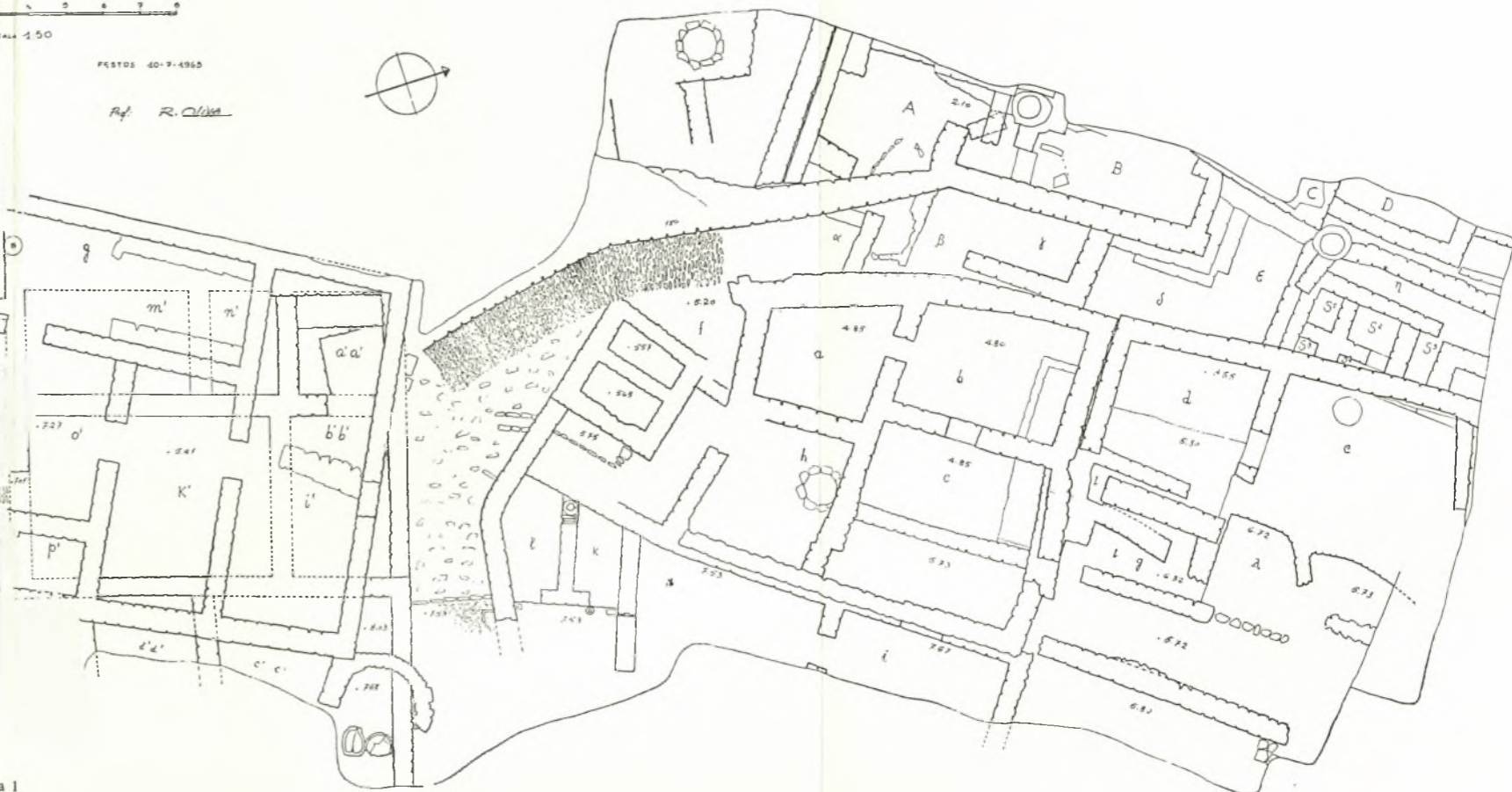
FESTOS
RILIEVO DEL QUARTIERE DI CHALARA

Scala 1:50

FESTOS 40-7-4965

Aut. R. O. M.

babilmente non prima del III sec. Posteriore ancora deve essere in rozzo rudere semicircolare che s'è sovrapposto sull'angolo nord est di detto edificio, rudere anch'esso di un impianto agricolo, contenente una vaschetta e un primitivo frantoio d'olio, forse attribuibile ancora alla tarda età romana, o forse già alla bizantina.

Ma nella T a v. 525 b, a destra in alto, vediamo anche un unico saggio che abbiamo condotto in profondità in questo settore di Chàlara, sotto al pavimento dell'angolo ovest della stanza ellenistica *a'a'*, saggio che ci conferma come, se volessimo distruggere i relitti dell'età romana ed ellenistica, scavando dappertutto fino alla roccia, potremmo facilmente trovare testimonianza della continuità di vita su tutti i pendii della collina di Festòs dall'età eneolitica alla fine dell'antichità. Dunque sotto al pavimento ellenistico del vano *a'a'*, che a differenza della maggioranza degli altri posa su un profondo riempimento di terra, vediamo come s'è presentato un altro spesso muro i bei blocchetti rettangolari a filari regolari, sporgente davanti alla facciata ellenistica di quasi 70 cm. e che scende per circa 1 m. sotto ad essa. Non è stato possibile finora precisare se si tratti di una possente sostruzione del muro ellenistico medesimo, in un punto dove la roccia naturale era mancante, o non piuttosto di una struttura più antica, poichè probabilmente il riempimento di terra è stato gettato al momento della costruzione dell'edificio ellenistico, e cocci ellenistici si sono rinvenuti fino alla sua base, benchè sempre più scarseggianti verso il fondo, dove predominano i cocci pre-ellenici. Ma ancora più sotto nella P i a n t a I vediamo come s'è profilato un altro pezzo di muro a squadra, di cui il braccio ovest si approfondisce di quasi 2 m. più sotto della base del muro testè descritto. Questo muro a squadra presenta la tecnica di piccoli blocchetti piuttosto irregolari, allineati però in filari paralleli, caratteristica degli edifici protopalaziali: e infatti (tranne pochissimi frammenti sporadici, probabilmente caduti per svista dalle pareti alte della trincea di scavo, o qualcuno anche infiltratosi con le acque piovane) tutto il materiale dello strato incluso entro ad esso appartiene uniformemente alla prima fase protopalaziale.

L'elemento fortuito che caratterizza le scoperte di ruderi dell'uno o dell'altro periodo in località antiche tuttavia abitate evidentemente attraverso a tutte le età — soprattutto quan-

do si tratti di terreni irregolari come il nostro, stesi sul declivio di un colle — si può riscontrare anche di più se ritorniamo verso l'estremità nord del nostro scavo. Nella T a v. 526 a vediamo in alto il sostegno di terra da noi lasciato per sorreggere la parete occidentale del vano ellenistico *e*. Questa parete è un tratto del lungo muro di spina della terrazza degli abitati, dietro al quale avevamo scoperto precedentemente una serie di minuscoli vani delle prima fase protopalaziale minoica: infatti a destra nella nostra figura vediamo come abbiamo rimosso la terra per mettere in evidenza le testate di un muro di questi ambienti sporgente al di qua del sovrapposto muro ellenistico. Ma nel centro della nostra figura si profila un altro vasto ambiente di caratteristica struttura minoica, a filari di blocchetti irregolari, da noi scoperto in quest'ultima campagna, l'ambiente *λ*, di forma assai irregolare, cioè a parete arcuata appoggiata sul dorso alla roccia, che a Nord si prolunga al di là del confine del nostro terreno. A metà si distacca obliquamente un muretto divisorio. Un significativo gruppetto di ceramiche pavimentali — comprendente forme come le ollette e i pitharakia ad alto piede da noi ormai ben conosciuti dalla ricchissima suppellettile della tholos di Kamilari — data invece queste strutture alla terza fase protopalaziale. Ma nell'angolo sinistro in basso un grosso macigno segna il blocco terminale di un muro, che vediamo nella P i a n t a I, presentante una sola faccia a vista verso Est, di rozza fattura per il resto, certamente dunque un semplice muro di contenimento destinato a sostenere slittamenti di terreno e il peso dei ruderi degli edifici antichi: con tutta probabilità muro di età geometrica, perchè cocci di questa età si sono rinvenuti fino ai suoi piedi a monte. Infatti, per poter mettere in luce la parete sud del vano *λ*, che vediamo sopra al macigno testè nominato, abbiamo dovuto rimuovere dei fatiscenti resti di un altro muro sovrapposto, che già precedentemente avevamo supposto essere di età geometrica, e sotto al quale abbiamo in realtà rinvenuto ora abbondanti frammenti di ceramica micenea e tardo-palaziale. Sotto al pavimento del vano ellenistico *d* avevamo considerato verisimili resti di una costruzione di età geometrica vari blocchi, a un livello più basso dei quali avevamo riscontrato poi degli avanzi di età eneolitica.

Un quadro quasi completo delle millenarie vicende della città lo possiamo cogliere se ci spostiamo ora al settore sud del quartiere. Qui negli anni precedenti avevamo messo in luce una lussuosa casa tardo - palaziale, sulla quale s'era impostato un vasto ambiente ellenistico, e ch'era stata dimezzata a valle da altre costruzioni ellenistiche. Dalla *P i a n t a 1*, possiamo vedere come soprattutto nella sua parte meridionale dopo la sua rovina s'era sovrapposto ad essa, quasi al medesimo livello del suo pavimento ma con due pareti divergenti su un asse diverso, Sud Ovest - Nord Est, un ambiente (*M⁴*) della prima età micenea (*TM III A*). Sotto a questo s'era messa in luce un'altra bella costruzione, più antica della casa tardo - palaziale, divisa in due parti da un dente, di cui abbiamo profilato anche buona parte della parete nord inoltrandoci un poco sotto allo spiccato del sovrapposto edificio ellenistico. Questa costruzione più antica va datata alla terza fase protopalaziale dalle sue suppellettili, che comprendono i due più antichi esemplari — uno quasi completo — di *rhytā* conici, di una forma leggermente diversa da quella che subentrerà nell'età tardo - palaziale. Arrivando all'estremità meridionale del nostro terreno, ch'è stata soggetta alle ricerche di quest'anno, di nuovo al confine ovest vediamo i muri ellenistici del vano *y*, assai mal ridotti e parzialmente da noi rimossi, uno sovrappostosi alla continuazione verso Sud dell'isolato tardo - palaziale. Il muro occidentale esterno della casa tardo - palaziale era stato foderato, e il suo pavimento rialzato, in età micenea, quando parallelamente ad esso è stato elevato un muro formante con esso lo stretto vano, o corridoio *M⁵*. A Est di questo il nostro scavo si è approfondito, rinvenendo prima un bel lastricato di lastre rettangolari regolarmente disposte, evidentemente il pavimento dell'edificio tardo - palaziale, e più sotto (scavando dove le lastre erano state strap-pate, e poi rimuovendo parzialmente il pavimento stesso) i ruderi di un edificio ancora più antico, che posano direttamente sul *kuskuras*. Ne vediamo nella *T a v. 526 b* i resti di tre pareti, a blocchetti assai irregolari, racchiudenti un vano, il cui pavimento era un battuto di terra aggiustato alla roccia, e sul quale vediamo posare ancora una dozzina di suppellettili pavimentali: ne riproduciamo solo un paio di vasi (*T a v. 526 c*) che, per forme e decora-

zioni, classificano immediatamente questo edificio nella prima fase protopalaziale. Nella *T a v. 528 b* vediamo per altro che un solo mal ridotto filare di blocchi in direzione Nord - Sud, passante sotto al muro di fondo del nostro vano, attesta verisimilmente l'esistenza sul posto di costruzioni pre - palaziali, mentre sopra alla parete est (sul margine sinistro della figura) un muro di blocchi più grossi è evidentemente il resto di una costruzione intermedia fra quella della prima fase protopalaziale e i ruderi tardo - palaziali. Altri resti della prima fase protopalaziale si sono rinvenuti ancora sul margine est dello scavo, sotto al vano ellenistico *z*, verso la parete divisoria di questo dal vano *w*, dove una delle consuete grandi lampade d'impasto a pareti rosse lucenti era ancora in piedi su un pavimento di stucco rosso, ristretto pavimento rettangolare come di una vasca, con bordi rialzati. In quest'area di scavo si sono presentati dei tratti di grossi muraglioni in direzione Est - Ovest, alcuni dei quali hanno l'aspetto di muri di contenimento, ma di cui non s'è potuto chiarire la natura e la destinazione essendo arrivati all'estremità del nostro terreno. Ricordiamo solo che in quest'area presso alla roccia si sono trovati abbondanti resti di uno strato calcolitico puro. Alla fine dell'età calcolitica probabilmente appartiene anche un frammento di una minuscola statuetta femminile seduta, steatopigica, benché presenti una fattura assai fine, a quanto sembra ormai in argilla depurata.

I nostri saggi presso al margine del Palazzo, intenzionalmente dedicati solo a una rifinitura degli scavi precedenti e alla ricerca di un raccordo, nella sistemazione definitiva dei ruderi, fra il Piazzale inferiore — dove sono venute in luce le strutture dei palazzi minoici primitivi — e il Piazzale occidentale superiore, o «Piazzale del Teatro», hanno portato invece a una scoperta di grande interesse per l'architettura minoica in genere: l'accesso a detto Piazzale del Teatro — invano ricercato fin dall'inizio del secolo —, rappresentato da una rampa che sale appunto dal Piazzale occidentale inferiore.

La difficoltà dello scavo in quest'area, rappresentata dal complicato intreccio di resti di tutte le età, risulta perspicuamente dalla veduta d'insieme della *T a v. 527 a*. Sul margine superiore vediamo il quartiere di abitazioni geo-

metriche, che a sinistra posa sul piazzale minoico inferiore, quello di prima fase protopalaziale. Il punto in cui è conficcata la palina di sinistra mostra i due gradini di accesso al Bastione di seconda fase protopalaziale, sotto alla quale palina si stende, a un livello più alto, un tratto della rampa micenea. Lungo il margine destro della nostra figura vediamo scendere il muro di spalletta della rampa geometrica, muro rifatto in età ellenistica, alla quale ultima età appartiene il tratto che piega in curva verso sinistra. Proprio nel tratto racchiuso dalla curva notiamo il pavimento di una casa geometrica (vano II), forato in un punto da un pozzo di saggio agli strati inferiori. Verso l'estremità del muro ellenistico due bracci di muro a squadra appartengono a una casa ellenistica, di cui vediamo infatti conservato un tratto di pavimento, sotto a una banchina, a un livello superiore a quello della casa geometrica II. Ma quasi al medesimo livello del pavimento ellenistico giacciono a Est i resti della casa geometrica U, posanti — accanto alla seconda palina — sopra alla rampa micenea. Sotto al tratto asportato del pavimento della casa ellenistica distinguiamo due tratti di muro a squadra di una casa micenea. Un muro di questa aveva tagliato a metà una parete di una casa tardo-minoica, che si è incassata profondamente, ritagliando le rovine di età più antiche, circa sulla linea dove vediamo il margine della rampa micenea a destra di essa: sul pavimento di questa casa, dalle pareti conservate per notevole altezza, avevamo raccolto nella campagna precedente una cospicua suppellettile pavimentale che ce ne aveva fornito la data. Quest'anno abbiamo messo in luce, continuando i saggi verso Nord, la scalinata a grossi gradini, egualmente T. M., che vediamo nel centro della nostra T a v. 527 a, che si prolungava probabilmente sotto alla rampa geometrica verso destra, e che è crollata verso sinistra. Essa si appoggia a Sud al muro esterno della casa minoica testè menzionata, mentre la spalletta nord presenta una costruzione a bei blocchi piuttosto grossi simile al muro parallelo soltanto nella parte alta: in basso posa su una costruzione diversa, a blocchi più piccoli, che è forse un residuo di parete di un curioso vano ad angolo acuto, la cui erezione nella prima fase protopalaziale è precisata da alcuni resti della sua suppellettile pavimentale. La sua forma inconsueta è stata verisimilmente causata

dal fatto che un'altra sua parete si appoggia, o era stata intagliata sotto, al margine di una rampa: appunto la rampa che saliva dal piazzale inferiore al piazzale superiore. Nell'angolo inferiore sinistro della nostra fotografia vediamo un tratto di questa rampa lastricata, percorsa a metà larghezza da una specie di marciapiede, modesto preludio — come per tutte le strutture dei palazzi minoici primitivi da noi scoperte nel piazzale inferiore — all'imponente lastricato del «Piazzale del Teatro» della terza fase protopalaziale. Questa nostra rampa appartiene alla seconda fase protopalaziale, e infatti la sua continuazione è stata da noi messa in luce grazie a un sondaggio al di là del tratto conservato della sovrapposta rampa micenea, dove la rampa protopalaziale formava un piazzale davanti all'ingresso del Bastione II, donde si dipartiva in due direzioni opposte, una direttamente verso i piani superiori del Palazzo, e l'altra verso Ovest, cioè verso l'estremità occidentale del Piazzale del Teatro. Ma un particolare specialmente interessante è che a monte la rampa era protetta da un poderoso muraglione, spesso qui circa m. 1.80, e sostenuto da grossi contrafforti, egualmente distanti l'uno dall'altro circa m. 1.80, dei quali abbiamo scoperto resti di 5 dal margine della rampa geometrica a Ovest fino all'incontro dello sbarramento di grossi blocchi al margine esterno della rampa micenea a Est. I contrafforti, con sostruzioni profonde dove si addossano alla rampa, diminuiscono di profondità fino a zero avviandosi a monte: il muraglione era dunque contemporaneamente muro di sostegno della terrazza superiore, e muro di difesa — a un certo momento formando col Bastione II uno stretto passaggio poderosamente controllato verso l'ingresso del Palazzo —, ricordando le rampe di accesso alle prime città di Troia e ad altre città del Prossimo Oriente.

Ma la rampa della seconda fase protopalaziale, accompagnata dal suo muraglione, s'è ritrovata anche a Ovest della rampa geometrica. Ne vediamo ricomparire un tratto del muraglione (di cui nella T a v. 527 a si scorge appena l'inizio sul margine inferiore sinistro) nella T a v. 527 b in alto a destra, presentatosi appunto sotto all'avvio della rampa geometrica diretta dal margine del Piazzale del Teatro verso il quartiere geometrico fiancheggiante il piazzale minoico primitivo, e più in basso fino alla riva dello Jeropotamos. Nel centro della

T a v. 527 a vediamo profilarsi un altro tratto del marciapiede della rampa, sul quale posa un più tardo edificio minoico: la costruzione di quest'ultimo ha abbattuto parte di un muro parallelo al marciapiede. Questo muro era verisimilmente il muro di spalletta inferiore della rampa stessa.

Questa, dal punto raggiunto al momento della nostra fotografia, sale con erta sempre più ripida verso Ovest, mentre il muro di terrazzamento si va man mano assottigliando. Alla fine della campagna abbiamo raggiunto il confine del terreno acquistato per gli antichi scavi di Festòs: ma qui, fortunatamente, sembra che abbiamo raggiunto proprio la curva della rampa, che si arresta a un larghissimo lastrone di pietra, simile a una soglia, donde piega a Nord in un largo pianerottolo lastricato, per ripiegare poi di nuovo verso Est-Nord Est onde raggiungere il Piazzale del Teatro. In quest'area i primi scavatori avevano trovato

e lasciato vari ruderi di età ellenistica; ma sotto a questi abbiamo raggiunto non solo il lastricato della nostra rampa, ma in alcuni punti, dove questa era stata strappata, abbiamo messo in luce anche un lastricato sottostante, appartenente indubbiamente alla prima fase protopalaziale: lo strato sigillato fra i due conteneva esclusivamente ceramica di tale età, e soprattutto frammenti della primitiva categoria di H. Fotini, ceramica dunque simile ai materiali di riempimento sotto al pavimento Bastione II. Una scaletta di tre gradini avviata dal pianerottolo verso Est può essere un rifacimento o un riadattamento della terza fase protopalaziale, destinata a raggiungere il grandioso piazzale di tale fase: ma alla precisazione delle successive vicende di questo delicato e tormentato punto di accesso al cuore dei palazzi minoici dovrà essere dedicata una meticolosa e prudente investigazione nella campagna ventura.

DORO LEVI

*

MALLIA

La fouille de Mallia a été poursuivie en 1963 dans deux secteurs: région de la maison E (Pl. 528 a) (O. Pelon), région A (H. Van Effenterre, assisté de Mlle H. Trocmé).

Région a l'Est de la maison E. Le but de la fouille était de rechercher si le niveau mycénien découvert par A. Dessenne (Et. Crétoises XI, maisons II) se poursuivait vers l'Est, et de définir les niveaux sous-jacents. Deux séries parallèles de carrés ont été ouvertes à quelques mètres de la limite orientale de la maison E.

a) Le niveau mycénien a été reconnu à 0,50 m environ sous la surface actuelle: il est accompagné d'un sol constitué tantôt de terre battue avec des restes de dallage qui portait encore des pithoi fragmentaires, tantôt d'un amalgame de briques, concassées en fragments de moyenne dimension, de chaux, de pierraille, de pierres ponces et de tessons grossiers. Les murs rasés à leur première assise ne sont que très faiblement fondés.

b) Le deuxième niveau, constitué par une couche de fine argile de couleur claire épaisse de 75 cm en moyenne, a livré une abondance de tessons fins, «dark-on-light», décorés de spirales enchaînées à gros point central, de rameaux, de grandes marguerites caractéristiques du MR Ia ou encore de zébrures («rippled ware») héritage de la période précédente.

c) Un troisième niveau, séparé du précédent par une couche de petits cailloux, comporte plusieurs couches superposées sur 50 cm à 1 m. Le sol de ce dernier niveau est constitué tantôt par un caldérin irrégulier, tantôt par un dallage de larges pierres, à deux états. À côté des tessons «rippled» figurent une forte quantité de tessons à vernis noir, virant souvent au lilas, et fragments polychromes à décor simple. Un petit scarabée de terre cuite avec traces de vernis noir paraît très proche de celui découvert en 1928 sur la colline du Saint-Elie (cf. Et. Crétoises IX, Maisons I, p. 6).

À ce troisième niveau semble se rattacher un ensemble de pièces dont les murs sont conservés sur une hauteur moyenne de 1 m et où apparaissent des traces nettes de bouleversement et de carbonisation. La céramique y était peu abondante et de type grossier. On remarquera la découverte dans ce secteur d'un prisme en ivoire à quatre faces portant des

signes hiéroglyphiques de types avancé (classe B) (Pl. 520 b).

Région A. Le programme de fouille comportait l'exploration des bâtiments bordant à l'Est au Nord et au Sud la cour à orthostates.

Au Nord de la cour, le chantier s'est développé à partir de la «porte des nécropoles» et s'est étendu à la fois vers l'Est et vers l'Ouest, en suivant les voies dallées dont on avait reconnu les amorces en 1962.

L'intérêt de la fouille a été:

1. de confirmer que le réseau des rues appartient à la première époque de Mallia et a été modifié à la seconde.

2. de montrer que la cour est enserrée dans ce réseau des rues de la ville et constitue donc bien une place publique.

3. de souligner l'étrangeté de l'énorme mur qui borde la cour. On se demande la raison d'être d'un massif aussi épais, aujourd'hui presque rasé à l'Ouest, mais conservant des parements bien nets dans sa partie Est. Ne faudrait-il pas restituer sur cette base une série de gradins?

À l'Est de la cour, la bordure découverte en 1962 comprenait deux sections très différentes. Dans la moitié Nord, la ligne d'orthostates en *aspropetra* masquait la base d'un épais mur de pierraille; dans la partie Sud, point d'orthostates, mais une belle façade à redans jusqu'à la «porte de l'esplanade». Ce contraste se retrouve dans les constructions dégagées en 1963 à l'Est de la cour: elles ne constituent pas un ensemble unique, mais semblent appartenir à une série d'éléments accolés. On peut ainsi décrire la fouille du Nord au Sud:

1. Au Nord, dans l'angle compris entre la bordure de la cour et l'embranchement de la rue, on a fouillé une cave (sol à 1,40 m sous le niveau de la cour), avec avant-pièce à escalier de bois (?) et petite salle à pilier central d'*ammouda*. Une abondante céramique de la seconde époque y était entassée, jarres, amphores à embouchure elliptique, beaucoup de décor «rippled». À côté, une sorte de hall ou de courette ouvrant sur la rue et gardant de beaux éléments de dallage, portait sur son sol un curieux monument, sorte de tableau fait de trois rangées de briques plates accolées (la rangée du milieu étant plus courte que les autres). La courette était bordée au Sud par de petites pièces contenant une grande quantité de vaisselle vulgaire de la seconde époque.

2. Vient ensuite une zone dont la fouille a

été limitée pour laisser des «témoins» en vue de recherches ultérieures. Dans sa moitié Ouest, entre la bordure de la cour et un long corridor de direction parallèle, des murettes englobant de beaux blocs d'*ammouda* dressés dessinent de petits compartiments. De nombreux vases à étrier du MR I y ont été trouvés brisés, mais en place. Dans la moitié orientale de cette zone, aucune construction nette. Mais les deux parties de la zone ont ceci de commun que la fouille y a rencontré partout où elle a été poussée en profondeur, un magma épais fait de cendres, d'argile rougeâtre, de bois carbonisé et de briques brûlées. En dépit des relevés très attentifs exécutés en trois sondages rectangulaires, on n'a pu se faire aucune idée de la nature ou du plan des constructions dont les restes doivent avoir formé ce magma, qui ne contenait pratiquement pas de tessons datables. Au-dessus de cet énorme amas incendié une mince couche imperméable (argile de Sissi) formait la seule fondation des murettes et compartiments décrits ci-dessus. On signalera enfin, en lisière de cette zone, vers le Sud-Est, la découverte d'un grand pithos tronconique polychrome en place. Ses dimensions (diam. 0,70 m; haut. 1.10 m), son décor de grandes marguerites rouges à nervures blanches sur fond noir en font une pièce d'un intérêt exceptionnel.

3. La zone d'incendie s'arrête à l'endroit où la bordure d'orthostates de la cour cesse pour faire place à la façade à redans. Là, en surface, on a reconnu un bâtiment de la «réoccupation» mycénienne. Il est d'orientation très légèrement oblique et renfermait les débris d'un pithos et un beau vase à étrier au «poulpe dégénéré». Plus à l'Est une petite cuisine avec auge en place et âtre abrité d'un bloc d'*ammouda* creusé en cheminée semble être de même époque.

Au-dessous, une couche de 0,20 m environ en argile claire mêlée de cailloux semble avoir été volontairement répandue pour sceller, au niveau de la cour, des sous-sols comblés par un blocage de petites pierres. Les tessons assez nombreux qui furent recueillis dans cet amas de pierraille présentent de fins décors polychromes et toute une série de tasses en «coquille d'oeuf» a pu être restaurée. Le plan de ces sous-sols semble prolonger exactement vers le Sud le plan des compartiments et du long corridor qui ont été reconnus plus au Nord, au niveau supérieur.

La couche d'argile claire servait de support à un dallage au-dessus duquel des vases à décor végétal du MR I ont été trouvés en place. La grande pièce rectangulaire à laquelle appartient ce dallage a comme mur occidental le principal rentrant de la façade à redans. Elle est accolée à une seconde pièce de même époque, plus à l'Est, dont les murs étaient enduits d'un stuc grossier: une banquette stuquée dans un angle, une base de pierre à trou axial, un gros disque de terre cuite sur le sol (niveau brûlé), un large couteau de bronze tout auprès, pourrait faire penser que cette pièce aurait eu quelque usage officiel ou rituel. Mais le reste du bâtiment, formé de petites pièces au Sud d'un corridor transversal, serait de destination domestique: une sorte de cuisine, avec auges de pierre, jarres en place et chaudron de bronze du type cylindrique à trois pieds triflés à l'attache, semble le prouver.

4. Le grand saillant de la façade à redans qui constitue à la fois le retour d'angle au Sud-Est de la cour et la bordure Est de la «porte de l'esplanade» paraît avoir été rajouté au plan primitif: un démontage à l'angle même de la cour a montré l'absence de tout liaisonnement entre les deux côtés de cet angle. Il semble que le saillant ait été destiné à rattraper la différence d'orientation entre les bâtiments décrits précédemment et un grand ensemble situé au Sud, jusqu'en bordure même de la chaussée dallée qui sort de la porte Nord du palais. Il y a là au-dessus de minces restes de maisons prépalatiales, de grandes fondations rectangulaires dont la fouille a donné lieu à des observations très comparables à celles que P. Demargne avait enregistrées pour «l'esplanade Nord» (*Mallia, Troisième rapport*, p. 27; *Quatrième rapport*, p. 35 et 37). La seule particularité notable est l'existence d'un beau seuil de porte donnant sur la rue au Sud.

On retiendra que le palais n'est pas isolé de la ville, au Nord, par une esplanade comparable à celles qui ont été dégagées à l'Ouest, reconnue à l'Est, et restituée au Sud. En dépit du caractère partiel de la fouille deux points peuvent être considérés comme acquis:

1. Les traces de réoccupation mycénienne sont maintenant nombreuses et assurées. Constructions, vases en place, tessons abondants prouvent la continuité de l'occupation du site aux portes mêmes du palais et renforcent les conclusions produites par A. Dessenne à la suite des fouilles de la maison E.

2. Le mobilier de la seconde époque n'est pas indifféremment réparti dans les diverses pièces. Formes et décors semblent spécialisés au point de donner l'impression de «lots» de poteries en des dépôts distincts. Si la cour à

orthostates mérite le nom d'*agora* que H. Van Effenterre avait proposé pour elle, une telle spécialisation révélatrice de certaines utilisations commerciales ne serait point pour étonner.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

Plan. 1.

CRETE: PALAIKASTRO, 1963

In conjunction with the British School's new stratigraphical excavations in the Minoan town site at Palaikastro in 1962, the rehabilitation of the remains exposed in the original excavations of 1902 to 1906 was undertaken at the request of the Archaeological Service. This task was completed under the direction of L. H. Sackett and M. R. Popham in the summer of 1963, when the opportunity was taken to round - off the new soundings started the previous year.

Only part of the area at Roussolakkos uncovered in the original campaigns had been left open, that comprising part of blocks Γ and Δ of the excavation plan (BSA Suppl. I, pl. 1). Here the remains had been obscured by the growth of shrubs and the collapse of retaining walls limiting the open area (P. I. 529 a, 530 a). Many walls had disappeared, including parts of the street façades. These have now been reconstituted in dry - stone walling where this was necessary to render the plan intelligible; the floors, where these exist, have been cleared and the retaining walls rebuilt (P. I. 529 b, 530 c). Some tests made to lower levels were unproductive, but in the bathroom of block Γ a number of plain cups were found in a section of the LM III a deposit incompletely excavated in 1903 (BSA Suppl. I, 84).

Half of the adjoining field containing the LM Ib house excavated in 1962 was acquired and a new approach made so that the visitor now passes by this house on his way to the old excavation, some 30 m. distant. Two rooms of

this house which had been only partially excavated have now been cleared. One of them, with apothekes on either side, yielded a large number of plain vases. Overlying these LM Ib remains scant traces of LM III occupation were found, and in a deep sounding the footings of an MM wall on the bedrock.

A sounding started in 1962 in the previously excavated room 1 of block X was continued below the paved LM floor. Here a deposit, including a good ivory seal and some 40 MM I vases (P. I. 530 b), was found crushed on a clay floor, which covered traces of an EM building. A second sounding north of block B (square N3 on BSA Suppl. I, pl. 1) produced upper levels with LM III, LM Ib and LM Ia sherds overlying strata rich in MM pottery.

From the trials made in 1902 on Kastri hill some scant traces of walls alone survived. These areas have now been cleaned. Sherd evidence indicates that the walls are of LM IIIc date. A test below one of the associated floors revealed on an earlier floor destruction debris datable to an earlier phase of the same period, including a bowl identical with BSA Suppl. I, 114, the only published vase from Kastri. A second test produced some fine EM III decorated pottery (P. I. 530 d) in a pocket of debris below an LM III floor.

Work has progressed on the cleaning and mending of the material from the 1962 excavations. A preliminary viewing of this well stratified material indicates that it will confirm the original excavators' findings and provide a welcome fund of fresh detail.

L. H. SACKETT - M. R. POPHAM

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Εισαγωγικά. Κατά τὸ διαρρυσαν ἔτος, τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Δ΄ Περιφέρειας προΐστατο ὁ Ἐφορος Νικόλαος Δρανδάκης, κατόπιν δὲ τῆς μεταθέσεως τοῦ Ἐπιμελητοῦ Μύρωνος Μιχαηλίδου εἰς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β΄ Περιφέρειας, μόνη Ἐπιμελήτρια ἐν Κρήτῃ ἔμεινε ἡ Στυλιανῆ Παπαδάκη.

Ἡ δρᾶσις τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐπιμελείας Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, πλὴν τῆς διεξαγωγῆς τῆς συνήθους διοικητικῆς Ἐπιμελείας, ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἐπίσκεψιν καὶ καταγραφὴν μνημείων, καταρτισμὸν ἀρχείου σχεδίων σημαντικῶν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων, πλουτισμὸν καὶ τακτοποίησιν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλης ἐκτάσεως ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν.

Αἱ ἐπισκέψεις μνημείων, γινόμεναι εἰδικῶς ἢ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παρακολουθήσεως τῶν κατὰ τόπους ἐκτελουμένων ἔργων, ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἐνημέρωσιν τῆς Ἐπιμελείας ἐπὶ τῆς σημασίας καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν μνημείων πρὸς σύνταξιν τῶν προγραμμάτων ἀναγκαιουσῶν ἐργασιῶν καὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ ἐνημέρωσιν τοῦ ἐξ εἰδικῶν δελτιῶν ἀρχείου τῶν μνημείων ὡς καὶ τοῦ φωτογραφικοῦ. Συγχρόνως, διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἀρχιτέκτονος Ἐριφύλης Μαθιουδάκη καὶ εἰδικοῦ σχεδιαστοῦ, ἐπετεύχθη ἡ σύνταξις μελετῶν ἀποκαταστάσεως τῶν εἰς Ρουκάνι Ἡρακλείου, Στύλον καὶ Ἀλικιανὸν Χανίων βυζαντινῶν ναῶν, ὡς καὶ ἡ ἀποτύπωσις καὶ ἐκπόνησις σχεδίων ἰκανοῦ ἀριθμοῦ ἐτέρων μνημείων.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Αἱ εἰς ἅπαντας τοὺς νομοὺς τῆς νήσου ἐπεκαταθεῖσαι ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, ἐκτελεσθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐδρευούσης Ἐπιμελητείας Στυλιανῆς Παπαδάκη καὶ τῆ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου Νικολάου Δρανδάκη, εἶναι, πλὴν τῶν γενομένων ἐπὶ μικρῶν τοιχογραφημένων ναῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἀναφέρωμεν συγκεντρωτικῶς εἰς τὸ τέλος, κατὰ περιφέρειας αἱ κάτωθι:

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Εἰς τὴν παρὰ τὸ χωρίον Ἐτιὰ Σητείας, Ἐνετικὴν ἑπαυλιν τῶν Mezzo, εἰς τὴν ὁποίαν, πρότινον ἔτων, εἶχον ἐκτελεσθῆ περιωρισμένης ἐκτάσεως στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἤρχισε συστηματικῶς τὸ ἔργον ἀποκαταστάσεως καὶ στερεώσεως. Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ σημαντικώτερον τοῦ εἶδους τοῦ ἐν Κρήτῃ, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας ἀπὸ

τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπισκέψεώς του ὑπὸ τοῦ Gerola, (Monumenti, III, σ. 310, εἰκ. 213, 214, 215, 216) (Πί ν. 531 α - β). Πλὴν τῆς πλήρους ἐξαφανίσεως τῶν κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ περιβόλου βοηθητικῶν διαμερισμάτων, ἡ διάλυσις τῶν τοίχων τοῦ, ἄγνωστον πότε, καταρρυσαντος ὀρόφου, ἢ συσσώρευσις τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἐπὶ τῆς στέγης καὶ αἱ βλάβαι τῆς τοιχοποιίας τοῦ ἰσογείου, ἐδημιούργουν σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου. Οὕτως, αἱ τοῦ παρόντος ἔτους ἐργασίαι, ἀποβλέψασαι εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω δημιουργουμένων κινδύνων, συνίσταντο εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς στέγης τῶν ἐπ' αὐτῆς συσσωρευμένων μεγάλων ὀγκῶν λίθων καὶ χωμάτων, ἀποκαλυφθείσης οὕτω τῆς μορφῆς τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὀρόφου καὶ τῶν ἐκ παρίνων πλακῶν δαπέδων τῶν, τὴν στερέωσιν καὶ συμπλήρωσιν δι' ὁμοίων πλακῶν τῶν δαπέδων τούτων, τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ ξεστῆς λιθοδομῆς δύο γωνιῶν τῆς προσόψεως καί, τέλος, τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων (Πί ν. 532 α - β καὶ 533 α).

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Ληξιάσης, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τῆς, διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῆς Ἐνετικῆς Λέσχης Ἡρακλείου, ὑποχρεώσεως τοῦ Δήμου, τὸ ἔργον συνεχίσθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιμελείας. Οὕτω, διὰ τοῦ διατεθέντος ποσοῦ τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἑκατὸν χιλιάδων δρχ., ἀνεστηλώθη σχεδὸν ἅπαν τὸ ἀπὸ τῶν «ποδιῶν» τῶν παραθύρων τοῦ ἰσογείου μέχρι τοῦ γείσου τμήμα καὶ κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ γλύπτου Ἰωάννου Γιουλόντα τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μετοπῶν, ὡς καὶ γύψινα προπλάσματα τῶν κιονοκράνων καὶ ἐπικράνων τοῦ ὀρόφου (Πί ν. 533 β).

Εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Σταυροφόρων, συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1960 σταδιακῶς ἐκτελούμεναι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως. Διὰ τῶν τοῦ παρόντος ἔτους συνεπληρώθη ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ προστώφου, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Ἰωάννου Τζομπανάκη καὶ Ἐριφύλης Μαθιουδάκη συνταχθεῖσαν μελέτην, καὶ ἀποκατεστάθησαν τὰ τόξα καὶ οἱ πεσσοὶ τοῦ κυρίως ναοῦ δι' ἀντικαταστάσεως τῶν κατεστραμμένων λίθων διὰ νέων καὶ συμπληρώσεως τῶν κενῶν. Ἀνάλογος στερεωτικὴ ἐργασία ἐξετελέσθη καὶ εἰς τοὺς πλευρικοὺς τοίχους. Τέλος ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῶν χωμάτων καὶ τῆς ἀσβέστου οἱ παρὰ τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ κίονες καὶ τὰ κιονόκρανά των (Πί ν. 534 β καὶ 535).

Τὸ ἐκ τοῦ προγράμματος ἀποκαταστάσεως τῶν

Ἐνετικῶν τειχῶν Ἡρακλείου ἔργον τῆς γεφυρώσεως τοῦ παρὰ τὴν πύλην Βηθλεὲμ ρήγματος, συμπληρώθη διὰ τῆς καλύψεως τῶν προσόψεων τῆς ἐκ σιμεντοκονίας κατασκευῆς διὰ ξεστῆς λιθοδομῆς. Οὕτως, ἀπομένει πλέον ἡ γεφύρωσις τοῦ παρὰ τὴν πύλην Ἰησοῦ ρήγματος, ἵνα ἀποκατασταθῆ πλήρως ἡ ἐνότις τῆς ἐνετικῆς ὀχυρώσεως.

Ὁ παρὰ τὸ χωρίον Μπιζαριανῶ, νῦν Πηγὴ Πεδιάδος, εἰς μορφήν τρικλίτου βασιλικῆς καὶ ἀπὸ τῆς δευτέρας βυζαντινῆς περιόδου χρονολογούμενος, σημαντικώτατος ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις (Gerola, Monumenti, II, σ. 191, εἰκ. 131, 132, 133) (Πί ν. 534 α). Τὸ ἔργον ἀποκαταστάσεως, ἐνισχυθὲν οἰκονομικῶς ὑπὸ τῆς Ἐνοριακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ναοῦ, ἐξετελέσθη βάσει τῆς ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος Ἐριφύλης Μαθιουδάκη συνταχθεῖσης μελέτης, συνίστατο δὲ εἰς τὰ ἑξῆς: Συνεπληρώθη ὁ ἄγνωστος πότε καταπεσὼν δυτικὸς τοῖχος καὶ τὰ δυτικά τμήματα τῶν θόλων, ἐν συνεχείᾳ δὲ κατηράφισθη ὁ ἀνατολικώτερον καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν οἰκοδομηθεὶς ἐγκάρσιος τοῖχος. Καθηρέθησαν τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἐγένιν ἀρμολόγημα τῶν τοίχων κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα, ὡς ἐδείκνυον διατηρούμενά τινα τμήματα. Κατεσκευάσθη ὑπόγειον ἄορατον προπέτασμα ἐκ σιμεντοκονίας, ἐξωτερικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ τμήματος οὗτου ἀπὸ τῆς ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων διαποτίσεως καὶ τῆς συνεπείᾳ ταύτης μεγάλης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὑγρασίας. Τέλος, κατεσκευάσθησαν νέα ἐπιχρίσματα εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα (Πί ν. 536 α-γ).

Ἔργασίαι ἀποκαταστάσεως ἤρχισαν καὶ εἰς τὸν ἐπίσης σημαντικὸν καὶ ἀπὸ τῆς δευτέρας βυζαντινῆς περιόδου χρονολογούμενον ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὸ χωρίον Ρουκάνι Τεμένους. Ὁ ναὸς οὗτος ἐκ τῶν ὀλίγων ἐν Κρήτῃ τοῦ τύπου τοῦ σταυροειδοῦς ἔγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρῶτα φθορὰς (Gerola, Monumenti, II, σ. 211, εἰκ. 217, 218, 219). Τεράστιοι ὄγκοι χωμάτων συνέθλιβον καὶ ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τὸ μνημεῖον, ἐνῶ ὁ καταπεσὼν τρούλλος εἶχεν ἀντικατασταθῆ κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δι' ἑτέρου, ἥκιστα προσαρμοζομένου πρὸς τὸ μνημεῖον. Ἀνάλογον μετασκευὴν εἶχον ὑποστῆ καὶ ἡ δυτικὴ θύρα εἰσόδου καὶ τὰ παράθυρα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀντικατασταθῆ διὰ νέων μεγαλυτέρων. Τέλος, σοβαρὰς ἀνησυχίας ἐνέπνεεν ἡ κατάστασις τῶν τοίχων καὶ τῶν στεγῶν, τῶν ὁποίων ἡ διάλυσις εὐρίσκετο εἰς προκεχωρημένον στάδιον (Πί ν. 537 α-β). Οὕτω κατ' ἀρχὴν καὶ ἐνῶ παραλλήλως συνετάσσετο

ἡ μελέτη ἀποκαταστάσεως τοῦ τρούλλου καὶ τῆς θύρας, αἱ ἔργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν στερεώσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ μνημείου. Ἐν πρώτοις, ἐκαθαρίσθη εἰς ἰκανὴν ἀκτίνα ὁ περίξ τοῦ μνημείου χώρος ἀπὸ τὴν ἐπιχωμάτωσιν καὶ κατεσκευάσθησαν ἀναλημματικοὶ τοῖχοι πρὸς πρόλησιν νέων καταρρεύσεων χωμάτων. Ἐκαλύφθησαν αἱ ὄψεις τῶν ρωγμῶν τοῦ κτηρίου, μετὰ τὴν ἔμφραξιν τῶν διὰ σιμεντοκονίας, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποκατασταθῆ ἡ συνέχεια τῆς τοιχοποιίας, ἡ ἰδία δὲ ἀρχὴ ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν ρηγματῶν. Πρὸς στερεώσιν τῶν χαλαρῶς συνδεομένων μετὰ τὸ κτήριο λίθων καὶ πλίνθων, οὗτοι ἀεσπᾶσθησαν καὶ ἐπανατοποθετήθησαν ἢ ἀντικατεστάθησαν, ἐφ' ὅσον ἦσαν σαθροί. Καθηρέθησαν τὰ πλαίσια τῶν νεωστὶ ἀνοιχθέντων παραθύρων, τὰ ὁποῖα κατηργήθησαν, ἀποκατασταθέντων τῶν ἀρχικῶν. Τέλος, ἐκαθαρίσθησαν αἱ στέγαι ἐκ τῶν χωμάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτὰν ἀναφούντων φυτῶν καὶ θάμνων, ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῶν θόλων, προετοιμασθέντων διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν κεράμων καὶ ἐξετελέσθησαν τὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα (Πί ν. 538 α).

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Τὸ ἔργον ἀποκαταστάσεως τοῦ φρουρίου Φορτέτζα Ρεθύμνης διεκόπη προσωρινῶς λόγῳ τῆς ἀνάγκης συμπληρώσεως τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἰδιοκτησιῶν καὶ τῆς συντάξεως μελέτης ἀναστηλώσεως τῆς δυτικῆς καὶ βορείας πύλης.

Ἔργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ, πρὸς τὸ παρόν, ἤρχισαν ἐπίσης εἰς τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως Τέμενος τοῦ Καρὰ Μουσᾶ Πασᾶ. Κατ' ἀρχὴν, καθηρέθη ὁ ὑψηλὸς καὶ ἀκαλαίσθητος περιβολότοιχος καὶ κατεσκευάσθη νέος χαμηλός, ἐφ' οὗ μελλοντικῶς θέλει τοποθετηθῆ κιγκλίωμα. Συντελεσέθη σχεδὸν ἡ ἐκχωμάτωσις τοῦ περιβόλου, ἡ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπίχωσις ὑπερβαίνει τὸ ἐν μέτρον καὶ τέλος ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονίας αἱ ρωγμαὶ τῶν θόλων καὶ ἐστερεώθη τὸ ἐτοιμόροπον τμήμα τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ κυρίως κτηρίου.

Αἱ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς Ἀξὸν Μυλοποτάμου ἀρξάμεναι ἔργασίαι ἦσαν λίαν ἀπαραίτητοι λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ μνημείου, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιόμορφος ἀρχιτεκτονικὴ — ἀποτελεῖται ἐκ δύο συνεχόμενων τμημάτων, ὧν τὸ ἀνατολικὸν ἐπίμηκες καὶ θολοσκεπές, τὸ δὲ δυτικὸν εἰς μορφήν σταυροειδοῦς ἔγγεγραμμένον μετὰ τρούλλου — συνδυάζεται καλαισθήτως μετὰ τὴν δομὴν καὶ

τήν κατασκευὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διακοσμητικῶν μελῶν (Gerola, Monumenti, II, σ. 240, σημ. 1 καὶ 252, εἰκ. 264 καὶ 314) (Πί ν. 538 β-γ, 539 α-β). Τὰ ὀλίγα εἰς τὸ ἱερὸν σφζόμενα τμήματα τοιχογραφιῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα (Gerola, Elenco, ἀριθ. 292). Αἱ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι, ἀποσκοποῦσαι κυρίως εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ μνημείου ἀπὸ τὰς ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων προκαλουμένας ζημίας, συνίσταντο εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν, εἰς μικρὰν πρὸς τὸ παρὸν ἀκτίνα, τῶν ἱκανοῦ ὕψους ἐπιχώσεων, τὴν συμπλήρωσιν τοῦ καταπεσόντος θόλου τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος καὶ τῶν χασμάτων τῶν τοίχων καὶ τοῦ τρούλλου, τὴν προετοιμασίαν τῶν στεγῶν διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν κεράμων, τὴν ἀποκατάστασιν τῆς θύρας εἰσόδου, τὴν ἀνακατασκευὴν τῶν ἀρμῶν τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων τῶν τοίχων καί, τέλος, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων (Πί ν. 539 β).

Ἐτερον σημαντικώτατον μνημεῖον τῆς περιοχῆς Ρεθύμνης, εἰς ὃ ἐπίσης ἤρχισαν στερεωτικαὶ ἐργασίαι, εἶναι ὁ παρὰ τὸ χωρίον Χρωμοναστήρινας τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου. Οὗτος, ἀνήκων εἰς τὸν τύπον τοῦ μονοκλίτου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου, διατηρεῖ εἰς τὸ ἱερὸν τμήματά τινα ἀξιολογωτάτων τοιχογραφιῶν, χρονολογούμενων ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος (Ν. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου Ρεθύμνης, Κρητ. Χρον. Γ' (1956) σ. 215 κ.έ., Κ. Λασιθιωτάκη, Τοπογραφικὸς κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, Ἡράκλειον 1961, ἀριθ. 827 καὶ Gerola, Monumenti, II, σ. 228, εἰκ. 230). Αἱ σοβαρὰ ζημίαι, τὰς ὁποίας ὕφιστατο τὸ μνημεῖον ἐκ τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀναφυέντων φυτῶν καὶ θάμνων, ὡς καὶ αἱ κατὰ καιροὺς ἐπενεχθεῖσαι ἀλλοιώσεις, καθίσταν ἀπαραίτητον τὴν λήψιν σχετικῶν μέτρων. Ἐν πρώτοις ἐκαθαρίσθησαν αἱ στέγαι ἐκ τῶν φυτῶν καὶ ἀφηρέθησαν οἱ ἐπ' αὐτῶν ὄγκοι χωμάτων, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων ὀφείλετο εἰς μεταγενεστέραν στέγασιν τοῦ ναοῦ διὰ δώματος, γεγονός ὁδηγήσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῶν τοίχων μέχρι τῆς στάθμης τῆς κορυφῆς τῶν θόλων. Νῦν ἀφηρέθησαν αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων προσθῆκαι αὐταὶ καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ μορφή τῶν στεγῶν, αἵτινες προητοιμάσθησαν διὰ τὴν ἐκ κεράμων στρώσιν.

Εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου ἤρχισαν ἐπίσης μεγάλης ἐκτάσεως ἐργασίαι, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν στερέωσιν ὀρισμένων τμημάτων καὶ τὸν εὐπρεπισμὸν τῆς Μονῆς, ἥτις ἐνεφάνιζεν ἀθλίαν εἰκόνα ἐγκαταλείψεως. Οὕτως ἐπὶ τῇ βάσει με-

λέτης συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ παρὰ τῇ Διευθύνσει Ἀναστηλώσεως ἀρχιτέκτονος Διονυσίου Ζήβα, κατεσκευάσθη μονωτικὴ πλάξ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ σκευοφυλακίου πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τῶν κειμηλίων τῆς Μονῆς ἀπὸ τῆς ὑγρασίας. Ἐν συνεχείᾳ καθηρέθησαν τὰ παλαιὰ κατεστραμμένα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα τοῦ αὐτοῦ κτηρίου καὶ διεπλάτυνθησαν τὰ παράθυρα καὶ ἡ θύρα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀπαραίτητου φωτισμοῦ, κατασκευασθέντων συγχρόνως νέων κουφωμάτων εἰς ἅπαντα τὰ ἀνοίγματα καὶ κιγκλιδωμάτων εἰς τὰ παράθυρα τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς. Τέλος ἀποκατεστάθησαν τὰ ὑπολειπόμενα δέκα παράθυρα τῆς προσόψεως τῆς Μονῆς καὶ καθηδαφίσθη ἡ πρὸ τινων ἔτων καὶ παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς Μονῆς κατασκευασθεῖσα ἀκαλαίσητος δεξαμενὴ ὕδατος, οἰκοδομηθείσης νέας, ἥτις ἀπεκρύβη πως εἰς τὴν παρὰ τὴν νοτίαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν δημιουργουμένην ὑπὸ τῶν τοίχων τοῦ σκευοφυλακίου ἐσοχῆν.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Ἐπερατώθη τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξάμενον ἔργον ἀναστηλώσεως τῆς παρὰ τὰ ἐνετικά νεώρια πύλης τῶν ἐσωτερικῶν τειχῶν τῆς πόλεως τῶν Χανίων. Αἱ ἐργασίαι, γενόμεναι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Νομομηχανικοῦ Χανίων Κ. Λασιθιωτάκη συνταχθείσης μελέτης, συνίσταντο, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ὑπολειπομένων τμημάτων τῶν παραστάδων καὶ τοῦ τόξου, τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐφθαρμένων λίθων τοῦ γείσου διὰ νέων ὁμοίας μορφῆς καὶ τὴν συμπλήρωσιν διὰ ξεστῆς λιθοδομῆς τῶν πρὸς τὴν πύλην τμημάτων τῆς συνεχομένης στοᾶς.

Ὁ παρὰ τὸ χωρίον Στύλος Ἀποκορώνου σημαντικώτατος καὶ εἰς μορφήν σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Σερβιωτίσσης ἢ κοινῶς Μοναστήρας, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρωτάτας καὶ λίαν ἐπικινδύνους ζημίας. Τὰ ἐκ τῶν μεγάλων χασμάτων τῶν τοίχων καὶ τοῦ τρούλλου εἰσρέοντα ὕδατα εἶχον ἀπογυμνῶσαι τελείως τὰ θεμέλια, με ἀποτέλεσμα ὀλόκληρος ὁ ναὸς νὰ βασίζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου (Gerola, Monumenti, II, σ. 211, εἰκ. 213 καὶ 214) (Πί ν. 540 α). Πρὸς πρόληψιν τῶν ἐκ τῆς τοιαύτης καταστάσεως συνεπειῶν συμπληρώθησαν ἅπαντα τὰ χάσματα δι' ὁμοίας πρὸς τὴν παλαιὰν τοιχοποιίας, ἐστερεώθησαν οἱ ἐξαιρετικῶς βεβλαμμένοι πεσσοὶ καὶ ἐστρώθη δάπεδον ἐκ σιμεντοκονίας, ὅπερ ἀργότερον θὰ καλυφθῆ διὰ πλακῶν, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν τοίχων καὶ ἐξουδετέρωσιν τῶν ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως θεμελιώσεως προερχομένων κινδύνων. Τέλος, ἔκα-

θαρίσθησαν αἱ στέγαι, προετοιμασθεῖσαι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν κεράμων (Πί ν. 540 β).

Στερεωτικαὶ ἐργασίαι, συνιστάμεναι εἰς ἔμφραξιν ρηγμάτων, στερέωσιν τῶν τοίχων καὶ τῶν θόλων, ἐπισκευὴν ἢ ἀνακατασκευὴν τῶν ἐκ κεράμων στεγῶν, ἀνακατασκευὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ συμπλήρωσιν δι' ἄπλου ἄσβεστοκονιάματος τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν ἐξετελέσθησαν εἰς τοὺς κάτωθι μικροὺς τοιχογραφημένους ναοὺς:

Α'. Νομοῦ Λασηθίου

1. Ἀρχάγγελον Μιχαὴλ εἰς Μέσα Λακκόνια Μιραμπέλλου,
2. Ἅγιον Γεώργιον εἰς Κρούσταν Μιραμπέλλου καὶ
3. Παναγία εἰς θέσιν Βιγλί Βουλισμένης Μιραμπέλλου.

Β'. Νομοῦ Ἡρακλείου

1. Ἅγιον Ἰωάννην εἰς Ἅγιον Βασίλειον Πεδιάδος,

2. Ἅγιον Κωνσταντῖνον εἰς Ἀβδοῦ Πεδιάδος,
3. Ἅγιον Ἀντώνιον » » »
4. Ἅγιον Νικόλαον εἰς Ξειδᾶν Πεδιάδος καί,
5. Ἅγιον Φανούριον Μονῆς Βαλσαμονέρου.

Γ'. Νομοῦ Ρεθύμνης

1. Ἁγίαν Μαρίναν εἰς Καλογέρου Ἀμαρίου καὶ
2. Ἅγιον Γεώργιον εἰς Μαργαρίτες Μυλοποτάμου.

Δ'. Νομοῦ Χανίων

1. Μεταμόρφωσιν εἰς Πλεμενιαῖα Καντάνου,
2. Ἅγιον Ἰωάννην εἰς θέσιν Τραχινιάκος Πλεμενιαῶν Καντάνου,
3. Ἅγιον Γεώργιον εἰς Σκλαβοπούλαν Κισσάμου,
4. Σωτῆρος » » »
5. Παναγίαν εἰς Ἀνισαράκι Καντάνου,
6. Ἁγίαν Παρασκευὴν εἰς Ἀνισαράκι Καντάνου καὶ
7. Μεταμόρφωσιν εἰς Βλυθιά Καντάνου.

ΣΤΥΛ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Τὴν Ἐφορείαν διηύθυνε κατὰ τὸ 1963 ἡ ὑπογραφομένη. Ὑπηρετήσε δὲ εἰς αὐτὴν ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνέχισε τὴν παραμονὴν του ὡς ὑπότροφος εἰς τὴν Γερμανίαν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐν συνεχείᾳ ἐργάσθη εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν.

I. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου διήρκεσαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1963, ἐξετελέσθησαν δὲ ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ἐβοήθησαν ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Ἀχειμάστου, ὁ Ἐπιμελητὴς Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Παπαποστόλου καὶ ἡ ἑκτακτος ἐπιστημονικὴ βοήθης δ. Δ. Σαφαρικά. Σχέδια τῶν ἀνασκαφῶν ἐξετέλεσεν ἡ ἀρχιτέκτων δ. Γ. Μίχα.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετελέσθησαν κυρίως εἰς ἰδιωτικὰ οἰκόπεδα, περὶ τὰ 50, εἰς τὰ ὅποια ἀνεφάνησαν ἀρχαῖα λείψανα κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελιῶν πρὸς οἰκοδομησὶν οἰκιῶν.

1. Βορεία περιοχή τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Ξένης Γανωτάκη παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν 28ης Ὀκτωβρίου καὶ Γρίβα, εὑρισκόμενον νοτίως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2¹. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων οἰκήσεων. Ὀλίγα λείψανα οἰκήσεων εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Μεχμέτ Μαρσλή παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων, ἡ ὁποία διέρχεται ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39^α.

Οἰκόπεδον Ἀθανασίου καὶ Τσαμπίκου Καραγιάννη παρὰ τὴν ὁδὸν 25ης Μαρτίου,

1. Ἡ σημείωσις τῶν ὁδῶν διὰ Ρ καὶ ἐνὸς ἀριθμοῦ ἀναφέρεται εἰς τὸ διάγραμμα τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς Ρόδου, τὸ παρεχόμενον εἰς Ἰ. Δ. Κοντῆ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ρυμοτομίας τῆς Ρόδου, Ρόδος 1954, παραπεμπομένην κατωτέρω ὡς Ρυμοτομία Ρόδου, καὶ τοῦ ἰδίου: Zum Antiken Stadtbaurplan von Rhodos, AM 73 (1958) πίν. III καὶ IV, παραπεμπομένην κατωτέρω ὡς AM.

Περὶ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν, ὡς καὶ περὶ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν, βλ. ἐπίσης εἰς Ἰ. Δ. Κοντῆ, Ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας παραπεμπόμενα κατωτέρω ὡς ΠΑΕ, 1951-1956.

ἀριθ. 11, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39^α καὶ πάλιν νοτίως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2. Πλὴν τῶν λειψάνων ἀρχαίων οἰκήσεων ἀπεκαλύφθη διὰ πρώτην φοράν τμήμα ἀρχαίας ὁδοῦ (Πί ν. 541 α) ἀγοῦσης ἀπὸ Α. πρὸς Δ., εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη τὸ σῆμα Ρ2^δ. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἡ ὁποία εἶχεν ἔνδεκα συνήθη ὁδοστρώματα ἐξηρηνήθη εἰς μῆκος 13.85 μ. Τὸ πλάτος τῆς μετρηθῆν ἀσφαλῶς μεταξὺ τῶν θεμελιῶν τῶν παρακειμένων οἰκιῶν εἶναι 4.83 μ. Εἰς τὸν Πί ν. 541 β παρέχεται χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν τοιχωμάτων φωτογραφία φρέατος.

Οἰκόπεδον Σεκελλ. Ψαρομπᾶ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀλεξάνδρου Διάκου 44 καὶ Γρίβα, δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καραγιάννη ἀνακαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2^δ.

Οἰκόπεδον Γεωργ. Ὀρφανοῦ καὶ Κωνσταντίνου Παλιούρη παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀλεξάνδρου Διάκου 51, εὑρισκόμενον πλησίον τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς πόλεως (Ψαροπούλα) καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ2 καὶ Ρ3. Καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2^δ.

Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Γρίβα, δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38. Εὑρέθησαν λείψανα οἰκιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων παρέχεται εἰς τὸν Πί ν. 542 α χαρακτηριστικὸν δεῖγμα ἑλληνιστικῆς τοιχοποιίας. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου διεπιστώθη ἐπὶ μήκους 14.20 μ. ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2, ἡ ὁποία βαίνει ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Καθ' ὅλον τὸ ἀποκαλυφθῆν μῆκος τῆς ὁδοῦ εὑρέθη ὑπόνομος ὀρθογωνίου τομῆς, ἐσωτερικοῦ πλάτους 0,90 καὶ ὕψους 0,95 μ. καλυπτομένης διὰ μεγάλων ποροπλίνθων (Πί ν. 542 β). Τὰ τοιχώματά της, πάχους 0,50 μ., εἶναι ἐκτισμένα ἐπίσης διὰ ποροπλίνθων ποικίλων διαστάσεων (Πί ν. 543 α). Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ κατὰ συμπερασμόν συνάγεται εἰς 5.34 μ. Κάτωψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου παρέχεται εἰς τὸ Σχέδ. 1.

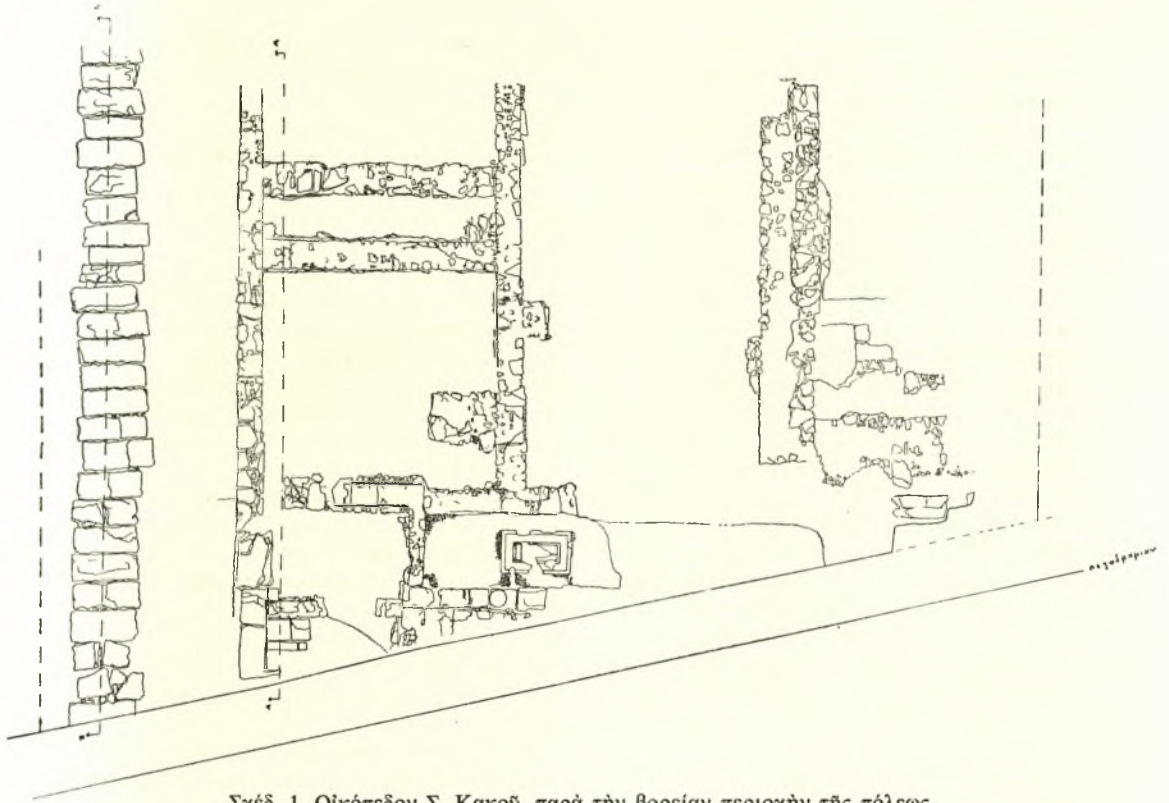
Οἰκόπεδον Σεβαστῆς καὶ Μερκουρίου Παπαστεφάνου παρὰ τὴν ὁδὸν 28ης Ὀκτωβρίου 24, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὑρέθησαν λείψανα οἰκήσεων. Ὅμοιως λείψανα οἰκήσεων καὶ τμήμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2 εὑρέθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον Γεωργίου Ἀσπράκη παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς 39.

Οἰκόπεδον Λουϊζίδη παρὰ τὴν ὁδὸν Λοχαγοῦ Φανουράκη, εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38 καὶ βορείως τῆς Ρ2^δ. Εἰς τὴν τομὴν σκάμματος πρὸς ἐπέκτασιν τῆς οἰκίας ἀνε-

φάνη ή άκρα ψηφιδωτοῦ ἐκ μικρῶν φυσικῶν χαλίκων, συνεχιζομένου εἰς μήκος 2.30 μ. Λόγω ὑπερκειμένου βόθρου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις.

Οἰκόπεδον Φωκᾶ Παπανικητα παρὰ τὴν

πρὸς Δ. (Σχέδ. 2· Πί ν. 544). Εἰς τὸν πρῶτον στοίχον ἀπὸ βορρᾶ σφίζονται τρεῖς βάσεις, εἰς τὸν δεῦτερον δύο, εἰς τὸν τρίτον τρεῖς καὶ εἰς τὸν τέταρτον δύο². Αἱ παρόπλινθοι, αἱ σχηματίζουσαι τὰς βάσεις, ἔχουν διαστάσεις ἀπὸ 1.40 × 0,75 ×

Σχέδ. 1. Οἰκόπεδον Σ. Κακοῦ, παρὰ τὴν βορείαν περιοχὴν τῆς πόλεως

ὁδὸν Γρίβα ἀριθ. 31, εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ2 καὶ Ρ2^δ. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἀκανόνιστοι δημιουργοῦντες ἀσαφεῖς χώρους, αὐλακες ὀρθογωνίου τομῆς, ἐσωτερικῶς ἐπικεκρισμένοι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος καὶ μεγάλοι λάκκοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν πολλοὶ τεθραυσμένοι ὀξυῦθμοι ἀμφορεῖς.

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Δημητρίου καὶ Ἰωάννου Τσοῦβαλᾶ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἐθνάρχου Μακαρίου καὶ 25ης Μαρτίου. Σημαντικώτατα εἶναι τὰ εὐρήματα τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ οἰκοπέδου, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὰ δύο τρίτα περιπου τοῦ συνόλου. Συγκεκριμένως ἀνεκαλύφθησαν τὰ λείψανα τεσσάρων στοίχων ὀρθογωνίων βάσεων ἐκ μεγάλων παροπλίνθων σφζομένων ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τριῶν δόμων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.

0,50 μ. ἕως 1.55 × 0,80 × 0,55 μ. ἐκάστη, ἐπαλλήλως δὲ εἶναι τοποθετημέναι ἐναλλάξ κατὰ τὸ μήκος καὶ τὸ πλάτος τῶν (Πί ν. 543 β).

Αἱ βάσεις στηρίζονται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἀλλαχοῦ σύγκειται ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκ στρώματος ἀργιλλώδους, ἐπικαθημένου ἐπὶ ἑτέρου ἀμμώδους στρώματος.

Ἡ σφζομένη ἄνω ἐπιφάνεια τῶν βάσεων εδρίσκεται ἀπὸ 3.47 ἕως 4.27 μ. βαθύτερον τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων.

Μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου στοίχου τῶν βάσεων ἀπεκαλύφθη λιθόστρωτον ἀκαθορίστου ἐποχῆς.

2. Ἡ δυτικατέρα τῶν δύο τελευταίων βάσεων εὑρίσκεται κάτωθεν μεταγενεστέρου τοίχου, εἶναι δὲ ὀρατὸν μικρὸν μέρος τῆς.

Λείψανα όμοίων βάσεων είχαν άποκαλυφθῆ καί κατά τήν οικοδόμησιν τοῦ ἀπό νότου παρακειμένου ξενοδοχείου Cairo Palace. Ἐκεῖ όμως, λόγω τῶν ὄρων τῆς ἐκτελεσθείσης ἐργασίας πρό 15ετίας περίπου καί κυρίως λόγω τῆς ταχείας ἐκσκαφῆς μέ μηχανικά μέσα, δέν εἶχεν ἐγκαίρως γνωσθῆ ἡ ἀνεύρεσις των, ὥστε νά ἐξερευνηθῆ τὸ οἰκόπεδον. Ἡ συνέχισις τῶν βάσεων καί βορειότερον, ὅπως ἐπίσης καί ἡ θέσις τοῦ οἰκοπέδου Τσουβαλά εἰς ἀπόστασιν 136 μ. περίπου ἀπό τῆς προκυμαίας τοῦ ἀρχαίου «μικροῦ λιμένος» τοῦ Μανδρακίου³ καθίστοδν βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ἐγκαταστάσεων σχετιζόμενων πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον λιμένα, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωρίζομεν, ἦτο πολεμικός⁴. Ὑπενθυμίζεται σχετικῶς ὅτι καί νοτιότερον καί συγκεκριμένως ὀπισθεν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καί παρά τὸ βόρειον τέρμα τῆς ὁδοῦ Ρ31 ἔχουν ἀποκαλυφθῆ παλαιότερον σημαντικά λείψανα τοῦ περιφήμου νεωρίου τῆς πόλεως⁵. Ἡ καλύτερα διατήρησις τῶν λειψάνων εἰς τὸ τμήμα τοῦτο δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν μορφήν, τὴν ὁποῖαν πρέπει νά εἶχον τὰ ὑποστυλώματα καί εἰς τὸ οἰκόπεδον Τσουβαλά. Τὰ ὀρθογώνια ταῦτα θεμέλια πρέπει νά ἐστήριζον ὀρθογώνιους ἐπίσης πεσσούς ἐκ τῶν συνήθων εἰς παραλιμενίους ἐγκαταστάσεις νεωρίων, σκευοθηκῶν, ἀποθηκῶν κλπ. Σχετικῶς ὑπενθυμίζεται ὅτι παρόμοιοι πεσσοί εἰς ἀνάλογον διάταξιν ὑπῆρχον καί εἰς τὰς περιφήμους λιμενικὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ Πειραιῶς, ὡς αὐταί εἶναι γνωσταί ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων τῶν νεωρίων⁶ καί τῆς οικοδομικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος⁷.

Ὅμοιοι πεσσοί ὑποβασιάζοντες τὴν στέγην μεγάλου, ἀποθηκευτικοῦ πιθανῶς, οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθησαν καί εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως τῆς Ρόδου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1957⁸. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν σημειωθέντων λειψάνων εἰς τὸ οἰκόπεδον Τσουβαλά ἐπιβεβαιώνεται ἡ γενομένη ὑπόθεσις ὅτι αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ νεωρίου ἐξετείνοντο εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς παραλίας τοῦ «μικροῦ λιμένος»⁹.

3. Πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ λιμὴν ἔχει προσχωθῆ καί ὅτι γενικῶς ὁ νεώτερος τεχνικός σχηματισμὸς τῆς προκυμαίας ἔχει σημαντικῶς ἀλλάξει τὰ ὄρια μεταξὺ ξηρᾶς καί θαλάσσης.

4. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 154 καί ΠΑΕ 1953, σ. 279, ὕποσ. 2.

5. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 153.

6. W. Judeich, Topographie von Athen³ (1931), σ. 439.

7. IG II² 1668. Βλ. βιβλιογραφίαν RE 20¹ (1941), 56 κ. ἐ. λ. Philon, προσθ. K. Jeppesen, Paradeigmata 1958, 69 κ. ἐ.

8. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1957, σ. 132, πίν. 64 α καί β.

9. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 153.

Ὡς πρὸς τὴν πιθανὴν χρονολόγησιν τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων σημειώνεται ὅτι ἡ ἀνασκαφείσα ἐπίχωσις ἦτο διατεταραγμένη, ὑπῆρχον όμως παρά τὰς βάσεις τῶν πεσσῶν ἄφθονα ὀστρακα κλασσικῆς ἐποχῆς, ἀναγόμενα εἰς τὴν πρώτην οικοδομικὴν φάσιν τῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Χαρακτηριστικὰ δειγμάτων τοιούτων ὀστράκων παρέχονται εἰς τὸν Πί ν. 545 α - β.

Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου Τσουβαλά, κατέχον περίπου τὸ ἔν τρίτον τοῦ συνόλου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ εἰς τὸ Σχ ἐδ. 2 καί Πί ν. 544 διακρινόμενα λείψανα. Συγκεκριμένως ἀπεκαλύφθη ὑπόνομος ὀρθογωνίου ἀνοίγματος (ἐσωτερικοῦ ὕψους 1.15 περίπου καί πλάτους 0,50 μ.), κατεσκευασμένη διὰ πορολίθων διαφόρων μεγεθῶν, ἡ ὁποία βαίνει ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Παρὰ τὴν ὑπόνομον ταύτην ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κτίσμα ἐκ μεγάλων κυρίως λιθοπλίνθων εἰς δύο δόμους. Τοῦ κτίσματος τούτου σφῆζεται ὀλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ μήκους 8.10 μ., ἐνῶ ἡ νοτία, βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὴν ὑπόνομον καί εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. ἀπὸ ταύτης, σφῆζεται εἰς μήκος 3.40 μ., ἡ δὲ βορεία εἰς μήκος 3.20 μ.

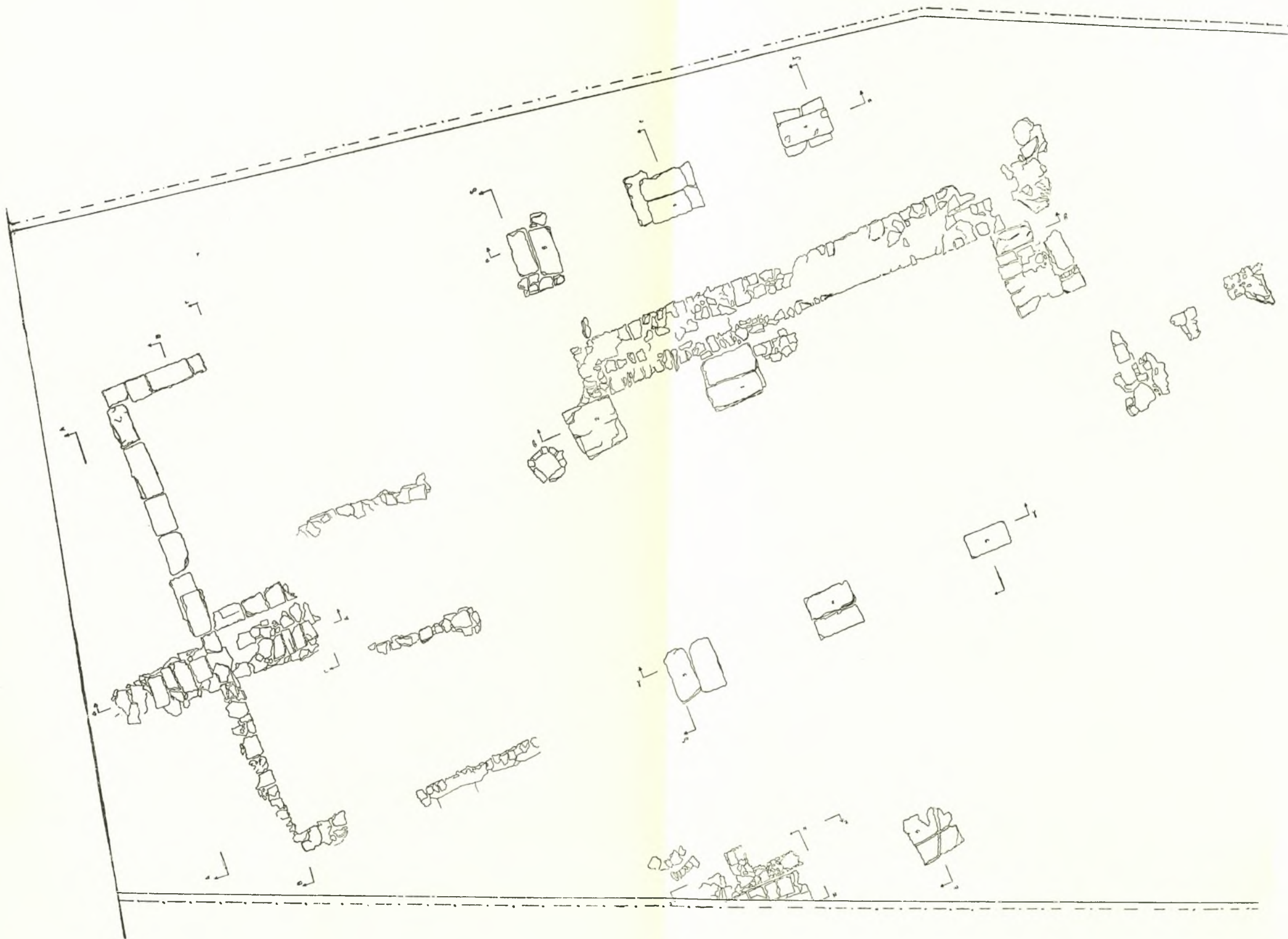
Εἰς τὸ δυτικὸν τοῦτο τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καί εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπεκαλύφθησαν συνολικῶς ὀκτὼ ἐπάλληλα ὀδοστρώματα τῆς συνήθους εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου συστάσεως, πάχους ἐκάστου ἀπὸ 0,13 ἕως 0,50 μ., ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κατώτατον ἠδράζετο ἐπὶ ἐρυθροῦ χρώματος. Ἐπὶ τοῦ ἔκτου ἐκ τῶν κάτω ὀδοστρώματος ἠδράζετο ἐξ ὀλοκλήρου τὸ προαναφερθὲν κτίσμα καί ἡ ὑπόνομος.

Τὰ ἀνωτέρω λείψανα καί ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς των καί τῶν πέριξ αὐτῶν εἰρημάτων ἀλλὰ καί ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδράζονται ἐν σχέσει πρὸς τὰς βάσεις τῶν πεσσῶν τοῦ νεωρίου, φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἴσως δέν ὑφίστατο πλέον ὡς ὀργανωμένη ἐγκατάστασις τὸ νεώριον καί γενικῶς αἱ πολεμικαὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ «μικροῦ λιμένος»¹⁰.

Ἡ θέσις τῆς ὑπονόμου εἰς ἀπόστασιν 31.80 μ. ἀπὸ τῆς ἀπὸ νότου παραλλήλου ὁδοῦ Ρ2β καί 31.40 μ. ἀπὸ τῆς ἀπὸ βορρᾶ παραλλήλου ὁδοῦ Ρ2δ, καθὼς καί τὰ ἀνευρεθέντα ὀδοστρώματα, θά ἐδικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ὑπόνομος ἀνήκει εἰς ἀρχαίαν ὁδόν, βαίνουσαν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς¹¹. Ἐάν δὲ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καί τὸ εἰς μήκος 20 περίπου μέτρων ἀποκαλυφθὲν καί εἰς σχε-

10. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, Ρυμοτομία Ρόδου σ. 9.

11. Ἡ μέτρησις ἐγένετο ἀπὸ τῶν κεντρικῶν ἀξόνων τῶν ὁδῶν καί τῆς ὑπονόμου.

Σχέδ. 2. Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά, παρά τὸν μικρὸν λιμένα

δόν ευθείαν γραμμην καταλήγον ανατολικόν δριον όδοστρωμάτων, τó όποιον έχει κατεύθυνσιν από Β. πρós Ν. και απέχει¹² 36.90 μ. από του άξονος τής από δυσμών παραλλήλου όδου Ρ39α, τότε θα έδικαιολογείτο επίσης και ή ύπόθεσις ότι έντευθεν διήρηχο έτέρα άρχαία όδός, κάθετος πρós την προηγουμένην. Άλλά και τά λείψανα αυτά δέν είναι σαφή και ή άμεσος γειτνίασις τής θέσεως πρós τás σημειωθείσας έγκαταστάσεις του νεαρίου, του όποιου ή μορφή και τó από δυσμών δριον δέν είναι γνωστά, μάς ύποχρεώνουν να είμεθα επιφυλακτικοί επί του προκειμένου. Τó τελικόν συμπέρασμα πρέπει να άναβληθή, έως ότου έξερευνηθούν άλλα παρακείμενα ή άπομεμακρυσμένα οικόπεδα, τά όποία να εύρίσκωνται εις την προέκτασιν τών ύποτιθεμένων αυτών όδών.

2. Κεντρική περιοχή τής πόλεως

Οικόπεδον Άφροδίτης Σ α μ π ά ν η παρά την όδον Παύλου Μελά, εύρισκόμενον μεταξύ τών άρχαίων όδών Ρ27α και Ρ28α. Εις τó οικόπεδον τούτο άπεκαλύφθη εις μήκος 24.60 μ. άρχαία όδός (Π ί ν. 546 α) βαίνουσα από ανατολών πρós δυσμάς, ή όποία έταυτίσθη πρós την Ρ10. Τó πλάτος της, ως διεπιστώθη μεταξύ τών λειψάνων τών παρακειμένων τοίχων, είναι 11.30 μ. Τó μέχρι τούδε άνασκαφικώς έξακριβωθέν άλλαχού πλάτος τής όδου Ρ10 είναι 11.40 μ.¹³ Τής έν λόγω όδου σφζονται έξ όδοστρώματα έν όλφ. Έντός αυτών άπεκαλύφθησαν έξ σειράι πηλίνων κυλινδρικών άγωγών, έκ τών όποιων ή μία σειρά σφζεται εις μέγιστον μήκος 10.95 μ. Δύο έκ τών έν λόγω άγωγών εύρίσκονται εις βάθος 0,50 μ. από την ύψηλοτέραν σφζομένην στρώσιν τής όδου, οί δέ ύπόλοιποι τέσσαρες εις βάθος 0,80 μ. από την ίδιαν στρώσιν. Έπίσης άπεκαλύφθησαν δύο όχχοι όρθογωνίου τομής, έκ τών όποιων ό εις μέ τοιχώματα έπικεχρισμένα διά κορασανίου και τρίτος γωνιάδους τομής, σχηματιζόμενος έκ κεράμων.

Έπί του νοτίου τμήματος τής έν λόγω όδου άπεκαλύφθησαν τοίχοι έξ άκανονίστων κυρίως λίθων, προερχόμενοι έκ κατασκευών, αί όποίαι έγιναν εις μεταγενεστέρας καταπατήσεις τής όδου. Εις τó κατώτερον τμήμα τοίχου μίας τών μεταγενεστέρων τούτων κατασκευών εύρέθη έντειχι-

σμένος ό εις τόν Π ί ν. 546 β είκονιζόμενος κορμός μαρμαρίνου άγάλματος.

Εις έτέραν έκ τών μεταγενεστέρων τούτων κατασκευών εύρέθη έντειχιωμένη ή εις τόν Π ί ν. 547 α είκονιζόμενη γυναικεία κεφαλή έκ παρολίθου, ύψους 0,405 μ., επί τής έπιφανείας του προσώπου και τής κόμης τής όποίας διατηρούνται ίχνη κονιάματος¹⁴.

Οικόπεδον Κλεάνθους Π α π α σ τ α μ ά τ η νοτίως τής όδου Πίνδου, ή όποία άντιστοιχεί πρós την άρχαίαν όδόν Ρ5. Ό άνασκαπτόμενος χώρος εύρίσκειται μεταξύ τών όριζοντίων (βορράς - νότος) άρχαίων όδών Ρ26 και Ρ26γ επί άνδήρου, έξ εκείνων εις τά όποία σχηματίζεται ή έλαφρά κλιτύς του δυτικού μέρους τής πόλεως. Κατά την άνασκαφήν διεπιστώθη ή διέλευσις τής από δυσμών πρós ανατολάς άγούσης καθέτου όδου Ρ10, ή όποία και άποτελεί τó νότιον δριον του οικόπεδου. Παραλλήλως πρós την όδόν άνεσκάφη μερικώς, εις μήκος 31.72 μ., έπιμήκης κατασκευή, πλάτους 4.42 μ., τής όποίας οί τοίχοι είναι προφανώς κατασκευασμένοι εις δύο περιόδους (ύστεροκλασσικήν ή έλληνιστικήν και ρωμαϊκήν). Τó ειδος τής κατασκευής ταύτης, ή όποία δι' έγκαρσιών τοίχων ύποδιαιρείται εις διαμερίσματα, ως και ή άκριβής μορφή της μόνον μετά την συμπλήρωσιν τής άνασκαφής είναι δυνατόν να διαπιστωθούν. Άπό δυσμών ή έν λόγω κατασκευή συνεχίζεται δι' έτέρας παραλλήλου πρós τó υπερκείμενον άνάλημα τής όδου Ρ26γ. Η κατασκευή αυτή έλάχιστα μόνον έξηρευνήθη κατά τó παρόν έτος. Έντός του χώρου του όριζόμενου διά τών κατασκευών τούτων άνεσκάφη μερικώς επίσης όρθογώνιος δεξαμενή, έσωτερικού μήκους 9 και πλάτους 6.20 μ., τής όποίας τά τοιχώματα, πάχους 0,48 μ., είναι κατασκευασμένα έπιμελώς διά μεγάλων λιθοπλίνθων και έπικεχρισμένα διά καλής ποιότητος ύδραυλικού κονιάματος. Μεταξύ τών έντός τής δεξαμενής έρριμμένων λίθων και παρά την ΝΑ. γωνίαν της άνευρέθη και ή εις τόν Π ί ν. 547 β παρεχόμενη είκονιστική κεφαλή ίουλιοκλαυδιανής έποχής και πιθανώτατα Αδγούστου¹⁵.

14. Η έλλειψις του μαρμάρου κατέστησε τούς Ροδίους ίκανούς εις την γλυπτικήν έπεξεργασίαν του έγχωρίου, μετρίως ποιότητος πάρου μέ κονίαμα. Τó καλύτερον σωζόμενον δείγμα είναι τó έλληνιστικόν άναθηματικόν άνάγλυφον μέ σηνήν θυσίας, τó εύρισκόμενον εις τó Μουσείον τής Ρόδου, Βλ. Clara Rhodes II (1932) σ. 47, εκ. 23.

15. Πρβλ. την άρκετά κατεστραμμένην κεφαλήν Αδγούστου του τύπου Primaporta, ή όποία άνευρέθη εις Κών, Clara Rhodes IX (1938) εκ. 41. Έπίσης την κεφαλήν Αδγούστου έκ Τροίας, Frederik Poulsen, Römische Privatporträts und Prinzbildnisse, εκ. 29.

12. Ένταθα ή μέτρησις έγινετο από του ανατολικού όριου του όδοστρώματος, διότι λόγω τής υπερκειμένης συγχρόνου όδου Έβελοντών Δωδεκανησιών δέν κατέστη δυνατόν να έξερευνηθούν εις όλον τó πλάτος των τών όδοστρώματα και συνεπώς να καθορισθή οίσοδήποτε άξων.

13. Βλ. Γ. Δ. Κοντή, ΑΜ 73 (1958) σ. 149.

Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὄλου ἀνδῆρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξερεύνησις θὰ συνεχισθῆ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἄλλης κεφαλῆς τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πιθανῶς Τιβερίου, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1958¹⁶.

Οἰκόπεδον Φλουρίτσας Χ α τ ζ η μ α ν ὄ λ η παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου (P5), εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P27 καὶ P27^a : Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ εἰς βάθος 1.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας του ἀπεκαλύφθη τμημα ὕστεροελληνιστικοῦ πιθανῶς ψηφιδωτοῦ πολὺ καλῆς ποιότητος ἐκ μικρῶν ψηφιδῶν. Τοῦτο φέρει διακόσμωσιν ἐκ συνεχοῦς διπλῆς σπείρας (Laufender Hund) λευκοῦ καὶ μελανοῦ χρώματος καὶ ἐρυθρᾶς ταινίας (Πί ν. 547 γ). Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο συνεχίζεται κάτωθεν ὑπερκειμένης συγχρόνου οἰκίας, διὰ τοῦτο καὶ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις του.

Οἰκόπεδον Ἀνδρέου Ἐ μ μ α ν ο υ ἡ λ παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας, εὑρισκόμενον ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P38 καὶ παρὰ τὴν διασταύρωσιν της πρὸς τὴν P12. Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα νοτίως τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφέντος χώρου καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 20 περίπου μέτρων μεγάλη ὑπόνομος, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον βαίνουσαν ἀρχαίαν ὁδὸν P38. Τὸ ἐσωτερικὸν ὕψος τῆς ὑπονόμου εἶναι 1.42 μ. περίπου, τὸ πλάτος 0,70 ἕως 0,75 μ. Τὰ τοιχώματά της εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ μεγάλων ἐπιμελῶς ἐργασμένων ἀνομοίου μεγέθους λίθων, ἡ δὲ κάλυψις της ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων ὀριζοντίως τοποθετημένων, διαστάσεων ἐκάστης ἀπὸ 1.34 × 0,70 × 0,45 ἕως 1.15 × 0,60 × 0,52 μ.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ ἐκατέρωθεν τῆς ὑπονόμου ἀπεκαλύφθησαν ἕξ ὁδοστρώματα. Ἐντὸς τοῦ δευτέρου ὁδοστρώματος καὶ τοῦ τετάρτου ἐκ τῶν ἄνω εὑρέθησαν πῆλινοι ἀγωγοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεῦτερος εἰς μῆκος 7 μέτρων. Τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῆ, λόγῳ τῶν ὑπερκειμένων οἰκιῶν. Εἶναι ὁμοῦ γνωστὸν ἐξ ἀνασκαφῶν εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς πόλεως¹⁷ ὅτι τοῦτο φθάνει τὰ 9.30 μ.

Οἰκόπεδον Στεφάνου Δ α μ ι α ν ο υ παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας ἀριθ. 4, εὑρισκόμενον βορειοδυτικῶς τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P12 καὶ P38 καὶ συνεχόμενον ἀπὸ δυσμῶν πρὸς τὸ οἰκόπεδον Ἐμμανουήλ. Ἠρευνήθη ὁ χώρος δυτικῶς τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφέντος καὶ ἀπεκαλύφθη ἡ συνέχεια τοίχων πάχους 1.10

μ. ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, τοποθετημένων μετὰ τὸ μῆκος τῶν κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλάτους τοῦ τοίχου, εἰς ἕνα, δύο καὶ ἑνιαχοῦ εἰς τρεῖς δόμους. Περισσότερος λόγος περὶ τῶν κτισμάτων θὰ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ μετὰ τὴν πλήρη ἐξερεύνησιν αὐτῶν.

Οἰκόπεδον Ἀλῆ Σ ο ἰ χ ἄ ν παρὰ τὴν ὁδὸν Θεμιστοκλέους Σοφούλη (P27), εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P12 καὶ P13. Συνεχίσθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἀνασκαφή, ἡ ὁποία εἶχε σκοπὸν τὴν διεξοδικὴν ἐξερεύνησιν τοῦ χώρου τοῦ οἰκοπέδου, ἕνεκα τῆς ἀνευρέσεως παλαιότερον λειψάνων μνημειακοῦ κτηρίου παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεμιστοκλέους Σοφούλη (P27)¹⁸. Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἀνευρέθησαν ἕτεροι βωμοὶ καὶ βάσεις ἐκ λαρτίου λίθου ἐνεπίγραφοι κ.ἄ. Δὲν ἀπεκαλύφθησαν ὁμοῦ λείψανα κτισματος.

Λείψανα οἰκήσεων εὑρέθησαν ἐπίσης εἰς τὸ οἰκόπεδον Μιχαὴλ Β α γ ι α ν ο υ παρὰ τὴν ὁδὸν Διαγοριδῶν P15, εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P26^b καὶ P27^b καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Λυσάνδρου Φ ρ α ρ ἄ κ η παρὰ τὴν προσφάτως ἀνοιγεῖσαν ὁδὸν Kennedy, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ὁδοῦ P27^b καὶ μεταξὺ τῶν ὁδῶν P5 καὶ P5^a.

Οἰκόπεδον Παντελῆ Κ ω σ τ α ρ ἰ δ η παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Παύλου Μελά καὶ βορείου Ἠπείρου, εὑρισκόμενον βορείως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P5^b καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P27^a καὶ P28^a.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίωσις πρὸς οἰκοδομήσιν ἀνεφάνησαν ἀκανόνιστοι λαξεύσεις καὶ ὀπαι ἐπὶ τοῦ βραχῶδους ἐδάφους (Πί ν. 548 α). Κατόπιν ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθη περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἡμισυ αὐτοῦ ὀρθογώνιον ἀνοίγμα μῆκους 5.27 καὶ πλάτους 1 - 1.15 μ. προσηνατολισμένον ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολᾶς. Ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ ἐν λόγῳ ἀνοίγματος ἐκκινεῖ κλίμαξ λαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ κατερχομένη μετὰ κατεύθυνσιν πρὸς ἀνατολᾶς (Πί ν. 548 β). Αὕτη καταλαμβάνει ὀλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ἀνοίγματος, ἀποτελεῖται δὲ ἐξ ἑννέα βαθμίδων, ὕψους 0,24 καὶ πλάτους 0,30 μ. ἐκάστης. Ἡ τελευταία πρὸς τὰ κάτω βαθμὶς τῆς ἐδράζεται ἐπὶ ἐπιπέδου εὑρισκόμενου εἰς βάθος 3.65 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ προαναφερθέντος ὀρθογωνίου ἀνοίγματος. Καὶ ἀπὸ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ χώρου εἰς

16. Βλ. Ἔργον Ἀρχ. Ἐτ., 1958, σ. 173, εἰκ. 180.

17. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ ε.ά. σ. 148.

18. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1954, σ. 345· 1955, σ. 270 καὶ ΑΜ 73 (1958), σ. 153.

τὸν ὅποιον ὀδηγεῖ ἡ κλίμαξ ἐκκινῶν στοαὶ λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ παρώδους βράχου, μὲ κατεύθυνσιν ἀντιστοιχῶς πρὸς νότον, πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολάς, ἔχουσαι τὴν ὀροφὴν καμαροειδῶς λαξευμένην (Πί ν. 549 α).

Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τμήμα τῆς νοτίας στοᾶς (Πί ν. 549 β), ἡ ὁποία ἔχει πλάτος 2.80, μῆκος 3 καὶ μέγιστον ὕψος 2.25 μ. ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως δύο μαρμάρινα ἀγαλμάτια. Ἐκ τούτων τὸ ἐν (Πί ν. 550 α) εἰκονίζει γυναικείαν μορφήν φέρουσαν πέπλον, Ἄρτεμιν πιθανώτατα¹⁹, εἶναι δὲ ἀκρατηριασμένον κατὰ τὰς κνήμας, τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν (ὕψος σφζόμενον 0,38 μ.), τὸ δὲ ἕτερον (Πί ν. 550 β) κορμὸν ἐφήβου γυμνοῦ, ἔχοντος ἐπὶ τῶν νῶτων ἐρριμμένην χλαμύδα (ὕψος σφζόμενον 0,29 μ.).

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρᾶν τῆς νοτίας στοᾶς ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ βράχου ἀκανόνιστον ἄνοιγμα, τὸ ὅποιον ὀδηγεῖ πρὸς ἑτέραν στοάν, λαξευμένην ἐπίσης ἐντὸς τοῦ βράχου, ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον κατὰ δύο μέτρα χαμηλότερον τῆς προαναφερθείσης. Ἡ δευτέρα αὕτη στοᾶ, πλάτους 1.20, ὕψους 2.30 καὶ μήκους 6.50 μ., ἔχει κατεύθυνσιν ἐπίσης ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, ἡ δὲ ὀροφὴ τῆς εἶναι μᾶλλον ἐπίπεδος λαξευμένη. Ἡ δυτικὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ κατακόρυφος παρεῖα τῆς δὲν εἶναι εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν λαξευμένη, ὡς συμβαίνει μὲ τὰς ὁμοίας τῶν ὑπολοίπων στοῶν, ἀλλὰ φέρει λαξευτοὺς κατακορύφους, εἰς τρόπον ὥστε σχηματίζονται ἐπὶ τὰς πεσοῖ, πλάτους ἀπὸ 0,50 ἕως 0,55 καὶ πάχους ἀπὸ 0,17 ἕως 0,20 μ. ἕκαστος. Ἡ ἐν λόγῳ στοᾶ κάμπτεται καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῆς πρὸς δυσμάς. Τὸ νότιον σκέλος τῆς ἐξηρευνήθη εἰς μῆκος 5.30 μ., συνεχίζεται ὁμοῦς ἔτι περαιτέρω, τὸ δὲ βόρειον εἰς μῆκος 5.65 μ., ὅπου μᾶλλον τερματίζεται.

Ἡ βορεία στοᾶ (Πί ν. 552 α) ἔχει πλάτος 2.65, μῆκος 3.50, μέγιστον ὕψος 2.35 μ. Εἰς τὸ βάθος αὐτῆς ἀνεκαλύφθη μικρὸν ἀγαλμα Ἄσκληπιου (Πί ν. 551 α), ἀκρατηριασμένον κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα. Φέρει ἱμάτιον, τὸ ὅποιον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὸ ἄνω ἦμισυ τοῦ κορμοῦ πλην τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου. Στηρίζεται διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἐπὶ ράβδου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι περιειλιγμένος ὄφης. Τὸ σφζόμενον ὕψος τοῦ ἀγάλματος εἶναι 0,49 μ. Πλησίον τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ εὐρέθησαν τρεῖς μικραὶ μαρμάρινα κεφαλαὶ (Πί ν. 551 β), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἰκονίζει ἀνδρικήν γενειοφόρον μορφήν (Ζεὺς;), ἔχει δὲ ὕψος 0,14 μ., ἐνῶ αἱ δύο ἄλλαι παριστοῦν γυναικείας μορφάς ὕψ. 0,13

19. Πρβλ. ἀνάλογα εἰς Clara Rhodos II (1932) σ. 16, εἰκ. 6 - 7.

καὶ 0,08 μ. Ἐπίσης εὐρέθη ἀνδρικὸν εἰδῶλιον ἐκ στεατίτου, τοῦ ὁποίου σφάζεται μόνον ὁ κορμὸς ὕψους 0,09 μ.

Ἡ ἀνατολικὴ στοᾶ (Πί ν. 552 β) ὁμοιάζουσα πρὸς σήραγγα, ἔχει πλάτος 0,80, ὕψος 2.45 μ., εἶναι δὲ λαξευμένη οὐχὶ εἰς ὀριζόντιον ἐπίπεδον, ὡς αἱ προηγούμεναι, ἀλλ' ἔχει κατεύθυνσιν καταφερῆ. Ἡ στοᾶ αὕτη ἐξηρευνήθη εἰς μῆκος 15 μ. Πέραν τοῦ σημείου τούτου, ἔνθα ὑπάρχει εὐρὺς, ἀκανόνιστου σχήματος, χώρος, πλάτους περίπου 3.60 μ. καὶ μήκους περίπου 7 μ., πλήρης χωμάτων, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προχωρηθῇ ἡ ἔρευνα, λόγῳ τοῦ ἐπικινδύνου τῆς ἐργασίας. Κατέστη ὁμοῦς δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἡ στοᾶ προχωρεῖ καὶ ἔτι βαθύτερον πρὸς ἀνατολάς. Τὸ δάπεδον τῆς ἐν λόγῳ στοᾶς ἀποτελοῦν 23 βαθμίδες, λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου (Πί ν. 554 α). Αὐταὶ εἶναι λίαν ἐφθαρμένοι, ἐκ δὲ τοῦ τρόπου τῆς φθορᾶς τῶν κατὰ τὸ μεσαῖον τμήμα τῶν συμπεραίνεται πολὺ συχνὴ χρῆσις τῆς σήραγγος.

Εἰς τὴν ἐπιχώσιον τῶν στοῶν πλην τῶν ἀναφερθέντων ἀγαλμάτων εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, τὰ πλεῖστα μὲ ὀριζοντίας ραβδώσεις, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὑπάρχουν ἐπίσης ὄστρακα περγαμηνῶν πινακίων μὲ παχέα τοιχώματα. Σποραδικῶς ἐμφανίζονται καὶ τινὰ παλαιότερα ἑλληνιστικὰ, ὡς ἐν κανθάρου μὲ παχέα τοιχώματα καὶ ραβδώσεις.

Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ὄλης κατασκευῆς σημειοῦται, ὅτι πρόκειται προφανῶς περὶ μέρος τοῦ ὕδραγωγείου τῆς πόλεως καὶ εἰδικότερον περὶ ὕδρομαστευτικῆς κατασκευῆς ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς πλεῖστα μέρη ἐντὸς καὶ περὶ τῆς πόλεως. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν ἀνάλογοι κατασκευαὶ ὑπάρχουν ὑψηλότερον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ χαμηλότερον ἐπὶ τῆς κλιτύος. Μολονότι ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη ὑπογεῖως καὶ πέραν τῆς ἐκτάσεως τοῦ οἰκοπέδου, ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν τελικὰ συμπεράσματα. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ὑδραυλικὴ ἐγκατάστασις γενικῶς τῆς Ρόδου καὶ ἰδιαιτέρως ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ μελετηθῇ εἰς τὸ σύνολόν τῆς, παρ' ὅλον ὅτι ἔχουν κατὰ καιροὺς ἀνακαλυφθῆ πολλὰ τμήματα τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῆς.

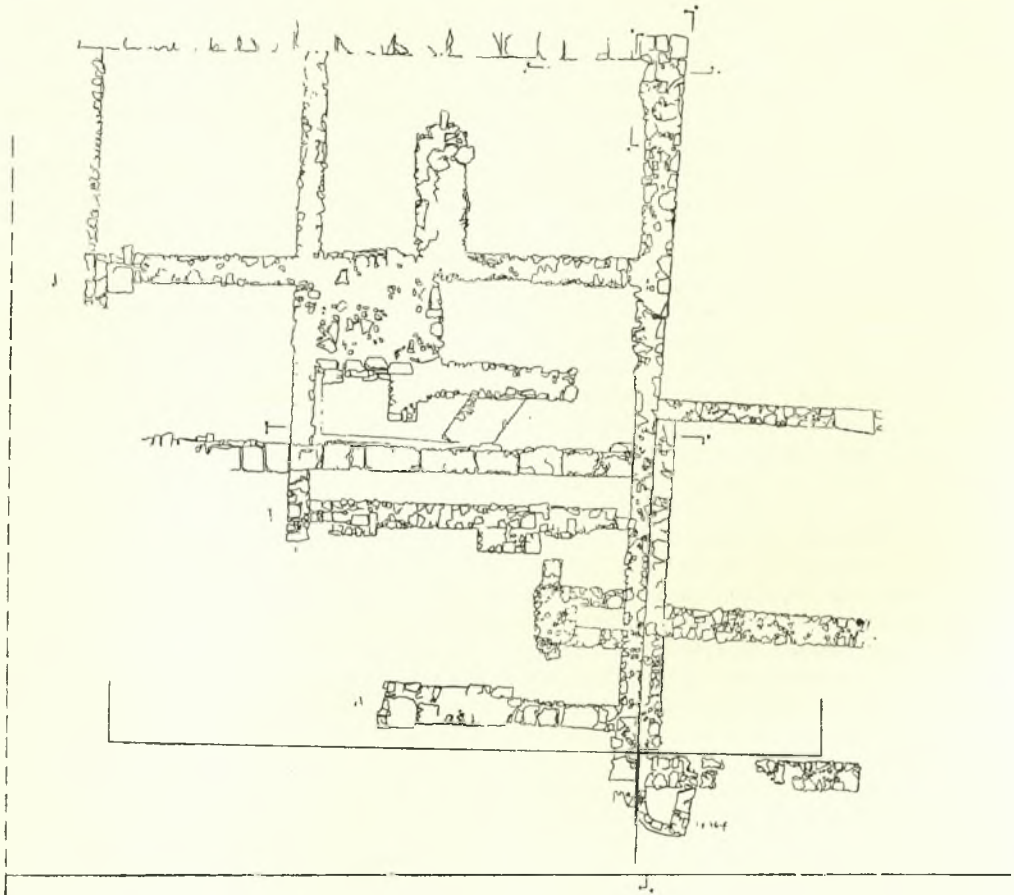
Ὡς πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰδῶλια παρατηρεῖται ὅτι ὁμοία εὐρίσκονται συχνὰ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς πόλεως, εἶναι δὲ πιθανόν ὅτι παρεσύρθησαν μετὰ τῆς ἐπιχώσεως ἐντὸς τῶν στοῶν.

3. Περιοχὴ ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως Ρόδου

Οἰκόπεδον Μαχμοῦτ Χασάπογλου παρὰ τὴν ὁδὸν Πλάτωνος 22, εὐρισκόμενον μεταξύ τῶν

ἀρχαίων ὁδῶν P12 καὶ P5 καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν P32. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ἐκτεταμένου μεσαιωνικοῦ κτηρίου καὶ ἀφθονα τεμάχια πινακίων τοῦ τύπου τῶν λεγομένων λινδιακῶν, ὡς καὶ ἄλλα εὐρωπαϊκῆς προελεύσεως,

τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρῶνη τοῖχος βαίνων ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, μήκους 14 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, διαστάσεων ἐκάστης $1.35 \times 0,55 \times 0,50$ μ., σφραγισμένων εἰς τέσσαρας δόμους. Βορείως τοῦ ἀνωτέ-

Σχέδ. 3. Οἰκόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη, παρὰ τὴν νοτιανὴν περιοχὴν τῆς πόλεως

δείγματα τῶν ὁποίων εἰκονίζονται εἰς τὸν Πί ν. 552 γ.

Ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς βάθος.

4. Νοτιὰ περιοχὴ τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη παρὰ τὴν ὁδὸν Κολοκοτρῶνη 18, εὕρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P35^a καὶ ἀμέσως βορείως τῆς P16. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τὰ εἰς τὸ Σχέδ. 3 καὶ Πί ν. 553 διακρινόμενα λείψανα. Συγκεκριμένως κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ

ρω τοῖχου ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον αὐτοῦ τρία ἐπάλ्लηλα ὁδοστρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κατώτερον εἰς μήκος 3.40 μ., τὸ μεσαῖον 6.50 μ. καὶ τὸ ἀνώτερον 7.25 μ. με κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὸν τοῖχον. Ἡ περαιτέρω διερεύνησις τῶν ὁδοστρωμάτων εἰς μήκος καὶ βάθος δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ τοῦ παχέος στρώματος τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν εὕρισκομένου ὑψηλοῦ περιβόλου. Ὁπωσδήποτε ὁμως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς ὁδὸν παράλληλον πρὸς τὴν P16, ἢ ὁποία, ὡς ὑπετέθη, ἀκολουθεῖ περίπου τὴν γραμμὴν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Κολοκοτρῶνη. Ἡ με-

Σχ. 4. Οικόπεδον Μαρίας Φαρμακίδου. Ανατολική όψις του τοίχου του βαίνοντος από βορρά προς νότον

ταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν δύο ὁδῶν ἀπόστασις εἶναι περίπου ἢ συνήθης τῆς ἑκατονταποδίας. Εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην δίδεται τὸ σῆμα Ρ16^α.

Καθέτως πρὸς τὸν προαναφερθέντα τοῖχον καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 19.30 μ. ἕτερος τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ὁ τοῖχος οὗτος, καίτοι σύγκειται ἐξ ἀκανονίστων λίθων μετρίου καὶ μικροῦ μεγέθους, εἶναι ἐκτισμένος μὲ ἰσόδομον αἰσθημα, ἔχει πᾶχος 0,55 μ. περίπου καὶ σφάζεται μέχρι ὕψους 1.75 μ. (Σχ ἔδ. 4).

Ἀμέσως παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου τούτου καὶ κατὰ τὸ νότιον ἀποκαλυφθὲν τμήμα του εὐρέθησαν τέσσαρα ἐπάλληλα ὁδοστρώματα εἰς μῆκος 7.40 καὶ πλάτος 1.90 μ., καθὼς καὶ τετράπλευρον φρεάτιον ἀνοίγματος 0,85 × 0,30 μ. ἐκ τῶν συνήθως ἐπὶ τῶν ὁδῶν καὶ παρὰ τὰς οἰκοδομὰς ἀποκαλυπτομένων εἰς τὴν Ρόδον. Ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ εἰς τμήμα τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ προαναφερθέντος τοίχου σφζομένη ἐπίχρισις δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος (ὄστρακοκονίας), καθιστοῦν βέβαιον ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἄλλης ἀρχαίας ὁδοῦ, καθέτου πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν. Εἰς ταύτην δίδεται τὸ σῆμα Ρ35β.

Ἀνατολικῶς τοῦ ἐν λόγῳ τοίχου καὶ ἐπὶ τῶν ὁδοστρωμάτων ὑπάρχουν κτίσματα, προερχόμενα ἐξ ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχε καταργηθῆ ἡ ὁδός. Ὅπως δὲποτε ἢ ἀρκετὰ ἐπιμελημένη τοιχοποιία δεικνύει ὅτι τὰ κτίσματα αὐτὰ δὲν ἔγιναν εἰς πολὺ προχωρημένην ἐποχὴν, ὅπως διεπιστώθη εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς πόλεως.

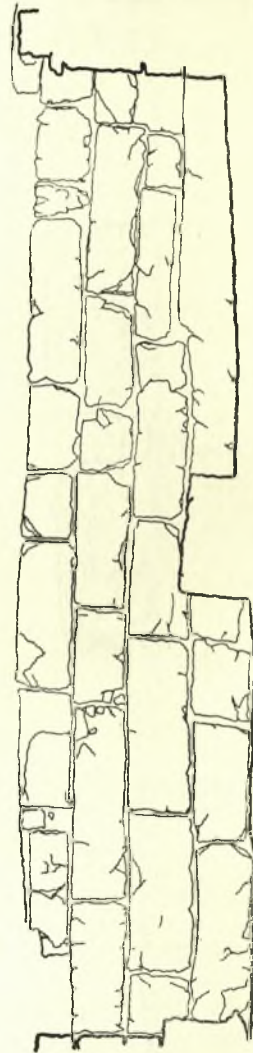
Τὰ περιλαμβανόμενα μεταξὺ τῶν τεμνομένων τούτων ὁδῶν λείψανα, ἀνήκον εἰς οἰκοδομικὸν τετράγωνον περιλαμβάνον οἰκίαν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ εὐρισκομένη εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῆς εἶναι: ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον: 9.30 μ. καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς: 13.20 μ. Πρόσωπον τῆς οἰκίας ἀποτελεῖ ὁ ἀρχικῶς περιγραφεῖς βόρειος τοῖχος μὲ τὰς μεγάλας λιθοπλίνθους. Ἴχνη εἰσόδου τῆς οἰκίας δὲν παρετηρήθησαν, διότι, ὡς προανεφέρθη, οἱ σφζόμενοι τοῖχοι ἀνήκουν εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν. Τοῦτο ἐπιβεβαιούται καὶ ἀπὸ τὴν ὑψηλοτέραν θέσιν τῶν ὁδοστρωμάτων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀποκαλυφθέντας τοίχους. Ὅπως δὲποτε ὁμοῦς ἢ θέσις τῆς εἰσόδου θὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς προσόψεως καὶ συγκεκριμένως ἀντιστοίχως πρὸς τὸν μεσαῖον χῶρον, ἐσωτερικοῦ πλάτους 2.20 μ., ὁ ὁποῖος ἔχει μορφήν διαδρόμου. Ἐκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου τούτου ὑπῆρχον δύο τετράγωνα δωμάτια

διαστάσεων 4.90×4.90 μ. και 4.70×4.30 μ. Ἡ μικρότερα διάσταση τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου ὀφείλεται εἰς τὸ μεγαλύτερον πλάτος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖον φθάνει εἰς τὸ 1.20 μ., ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον. Ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ δωματίου ὑπάρχει ἄλλος χώρος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3.70×4.50 μ., ἀντιστοίχως ὅμως πρὸς ἀνατολὰς τὸ σχῆμα τοῦ χώρου εἶναι ἄσαφές καὶ τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς κλίμακα ἀνόδου πρὸς τὸν ὄροφον, ἢ ὁποῖα εὑρίσκετο εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Τοῦτο συμπεραίνεται ἀπὸ στρώσιν ἐκ λίθων καὶ πηλοῦ, ἐκτάσεως 3×3.50 μ., ἢ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς οἰκίας καὶ ἢ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐχρησίμευεν ὡς θεμέλιον διὰ δύο ἢ τρεῖς λιθίνας βαθμίδας. Ὁ πρὸς νότον τοῦ λιθοστρώματος ἐλεύθερος ὀρθογώνιος χώρος ἀντιστοιχεῖ πιθανότατα εἰς πλατύσκαλον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἢ κλίμαξ μὲ κατεύθυνσιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀνήρχετο εἰς τὸν ὄροφον, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς οἰκίας καὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. περίπου εὑρισκομένου τοίχου. Οἱ παρὰ τὴν κλίμακα ἰσόγειοι χώροι ἐχρησίμευον ἀσφαλῶς ὡς βοηθητικοί.

Εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ «διπλῆς οἰκίας», πιθανότατα «ἴσα ἐχούσης τὰ ἄνω τοῖς κάτω». Τὰ σφζόμενα θεμέλια τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τῆς οἰκίας εἶναι κατεσκευασμένα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ πηλοῦ, ἔχουν δὲ σύνηθες πλάτος 0,60 ἕως 0,65 μ., δηλαδὴ δύο περίπου ποδῶν. Ὁ νότιος τοίχος τῆς μεσοτοιχίας εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων σφζομένων εἰς τέσσαρας δόμους (Σχ. ἐδ. 5).

Ἡ γνῶσις τῆς κατόψεως μιᾶς ροδιακῆς οἰκίας δὲν εἶναι ἡ μόνη ὀφέλεια, ἢ ὁποῖα προκύπτει ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Φαρμακίδην. Ἐξ

αὐτῆς προκύπτουν καὶ γενικότερα πολεοδομικὰ συμπεράσματα. Οὕτω ἢ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον διάστασις τῆς οἰκίας, λαμβανομένη ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ τῶν τοίχων εἶναι 10.50 μ., τὸ δὲ μέτρον

Σχ.ἐδ. 5. Οἰκόπεδον Μαρίας Φαρμακίδην. Βορεία ὕψος τοῦ νοτίου τοίχου τῆς οἰκίας

τοῦτο διπλασιαζόμενον διὰ τῆς προσθήκης τῆς διαστάσεως τῆς συνεχομένης οἰκίας, τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη μέρος μόνον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, πρέπει νὰ ἦτο μέχρι τῆς ὁδοῦ P16 21 μ. περίπου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημειοῦται ὅτι πλάτος τετραγώνων περὶ τὰ 22 μ. παρατηρήθη καὶ εἰς τὴν βορείαν περιοχὴν τῆς Ρόδου μεταξὺ τῆς ὁδοῦ P5^a καὶ P5β,²⁰. Ἐπίσης ἢ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς

20. Βλ. Ἰ. Α. Κοντῆ, ΠΑΕ 1955, σ. 280, 282.

διάστασις τῆς οἰκίας, ἡ ὁποία, ἐξωτερικῶς μετρούμενη, φθάνει τὰ 14.50 μ., τριπλασιαζομένη δίδει 43 ἕως 44 μ. περίπου. Εἰς ταύτην ἐάν προστεθῆ καὶ ἡ διάστασις μέχρι τῶν ἀξόνων τῶν παρακειμένων ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ὁδῶν, προκύπτει τὸ γνωστὸν μέτρον τοῦ ἐνὸς τετάρτου τῆς σταδιακῆς διαιρέσεως, ἦτοι 50.50 μ.²¹. Οὕτω ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐν λόγῳ οἰκοπέδου καὶ ἐάν δὲν δίδῃ τὰ ἀκριβῆ μέτρα τῆς διαιρέσεως τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου, τὰ ὁποία ἄλλωστε εἶναι φυσικὸν νὰ ποικίλλουν ἕνεκα τοῦ ἐκάστοτε πλάτους τῶν ὁδῶν²², ὅπως δὴποτε ἐπιβεβαιῶναι τὴν κατανομὴν τῶν τετραγῶνων εἰς ἀνά δύο οἰκίας κατὰ πλάτος καὶ τρεῖς κατὰ μήκος. Ἐπίσης ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ θέσις τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας ἀπὸ τῆς κατὰ πλάτος ὁδοῦ. Ἡ προτίμησις τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς ἐξηγεῖ τὸ συνήθως εἰς ἄλλας ἀνασκαφάς παρατηρούμενον φαινόμενον τῆς σπάνεως τῶν εἰσόδων ἐπὶ τῶν κατὰ μήκος τῆς πόλεως ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἀγουσῶν μεγάλων ἀρτηριῶν.

Ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις ἦτο διατεταραγμένη, τὰ στρωματολογικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι ἀσφαλῆ. Ὅπως δὴποτε σημειοῦται ὅτι τὰ εὐρεθέντα ὄστρακα ἦσαν ἑλληνιστικά.

Οἰκοπέδον Σαράντη *Χ α ρ α λ ἄ μ π ο υ ς* παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Στεφάνου Καζούλη καὶ Βενετοκλέων, εὐρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P31. Εἰς τὸ οἰκοπέδον τοῦτο διεπιστάθη ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P18β. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων ὁδοστρωμάτων τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ διετηρήθησαν αὐλακες, βάθους 0,35 μ. περίπου, τὰς ὁποίας ἐσχημάτισαν οἱ τροχοὶ τῶν διερχομένων ἄμαξῶν. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου βορείως τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ συνεχομένως πρὸς αὐτὰ ἀπεκαλύφθη κατασκευὴ σφζομένου μήκους 9.85 καὶ πλάτους 2.20 μ. περίπου.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη, ἀποτελουμένη ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, διαστάσεων 1.40 × 0,62 μ. περίπου ἐκάστης, σφζεται κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς εἰς τρεῖς δόμους. Ἐνοθεῖν τῶν τριῶν τούτων δόμων ὑπάρχουν δύο μεγάλοι τετράγωνοι πλάκες ἐκ λαρτίου λίθου, διαστάσεων 1.40 × 1.40 × 1.10 μ. ἐκάστη, αἱ ὁποῖαι διὰ λίαν ἐπιμελοῦς ἀναθυρώσεως προσαρμόζονται τελείως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐνὸς ὀρθογωνίου ἔχοντος τὴν μακρὰν του πλευρὰν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς.

Ὁ χαρακτὴρ τῆς κατασκευῆς ταύτης δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διασαφηνησθῆ.

Οἰκοπέδον Μουσταφᾶ *Β ο γ ι α τ ζ ῆ* παρὰ τὴν

21. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1956, σ. 217 ἔ.

22. Βλ. τοῦ ἰδίου, ΑΜ 73 (1958), σ. 150.

ὁδὸν Γρηγορίου Ε', εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P32 καὶ P32^α καὶ παρὰ τὰ νότια πέρατά των. Εἰς τὸ οἰκοπέδον τοῦτο καὶ εἰς βάθος 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας του ἀπεκαλύφθη τμήμα τείχους μήκους 3.60 περίπου καὶ πλάτους 3.75 μ. συγκείμενον ἐκ δύο προσώπων καὶ ἐσωτερικῆς γομμώσεως. Τὰ πρόσωπα ἀποτελοῦνται ἀπὸ λιθοπλίνθους μήκους ἀπὸ 1.18 ἕως 1.85, ὕψους ἀπὸ 0,50 ἕως 0,52 καὶ πλάτους ἀπὸ 0,65 ἕως 0,68 μ., ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τὴν βορείαν ὄψιν σφζονται τέσσαρες δόμοι καθ' ὕψους, εἰς δὲ τὴν νοτίαν δύο. Εἰς τὴν νοτίαν ὄψιν ὑπάρχει καὶ δευτέρα σειρὰ ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, ἐραπτομένη πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ νότου καὶ εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον εὐρισκόμενη. Ἀπὸ δυσμῶν τὸ τεῖχος εἶναι ἀποκεκομμένον, ἡ δὲ γενομένη ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἔρευνα δὲν ἀπέδωκεν ἄλλας λιθοπλίνθους εἰς τὴν θέσιν των.

Ἀπὸ ἀνατολῶν τὸ ἀνασκαφὴν τμήμα συνέχεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν μὲ ὀρθογώνιον κτίσμα, τοῦ ὁποίου ἡ βορεία πλευρὰ, σφζομένη πλήρως, ἔχει μήκος 4.05 μ., αἱ δὲ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ, μὴ διασωθεῖσαι πλήρως, ἔχουν ἀντιστοιχῶς μήκος 2.85 καὶ 3.34 μ. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ κατωτέρου μέρους πύργου. Ἡ ἔρευνα ὁμως δὲν ἐπροχώρησεν εἰς σημεῖον πλήρους ἐξακριβώσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ κτίσματος. Οὕτως ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες δόμοι ἀπὸ βορρᾶ, δύο ἀπὸ ἀνατολῶν (ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς δύο ἀνωτέρους δόμους τῆς βορείας πλευρᾶς) καὶ εἰς ἀπὸ δυσμῶν (ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν κατώτατον τῆς βορείας). Τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν ἐρριμμένα μεγάλοι λιθοπλίνθοι καὶ λατύπη, δὲν διηρευνήθη κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον. Σημειοῦται ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ τείχους εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 190 μ. περίπου βορειοδυτικῶς ἀπὸ τῶν τμημάτων τῆς ὀχυρώσεως, τὰ ὁποία ἔχουν ἀποκαλυφθῆ πλησίον τῆς ἀρχαίας γεφύρας τοῦ χειμάρρου τοῦ Ροδινοῦ²³, παρὰ τὰ σημερινὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλεως.

Ἐμπλεκτος τοιχοποιία, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μουσταφᾶ Βογιατζῆ, ὑπάρχει εἰς τὴν Ρόδον μόνον εἰς τὸ τμήμα τῆς ἀκροπόλεως, ἐνῶ τὰ ἄλλα ἀποκαλυφθέντα μέχρι σήμερον τμήματα εἶναι συμπαγοῦς τοιχοποιίας. Τὸ τμήμα τῆς ἀκροπόλεως χρονολογεῖται ἀσφαλῶς ἀπὸ τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῆς πόλεως τῆς Ρόδου²⁴, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅτι τὸ ἐμπλεκτικὸν σύστημα εἶναι ὁ

23. Βλ. Inglieri, Carta Archeologica dell'Isola di Rodi, Firenze 1936, Foglio Città ἀριθ. 22. Ἐπίσης, Ἰ. Δ. Κοντῆ, Τὰ ἀρχαῖα τεῖχη τῆς Ρόδου, ΑΔ 18 (1963), σ. 85.

24. Βλ. Κ. Χ. Φατούρου, ΑΔ 18 (1963), Β' 2, σ. 324, 325.

οικόδομικός τρόπος τῆς πρὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 227 π.Χ. περιόδου τῆς ὀχυρώσεως²⁵.

Οἰκόπεδον Ἰωάννου Ἁγίακάτσικα ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Κοδριγκτῶνος, εὐρισκόμενον νοτιοδυτικῶς τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P34 καὶ P18 β. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν μεγίστου μήκους 7 καὶ πλάτους 5.25 μ. Λόγῳ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικεκολλημένου παχέος στρώματος ἀλάτων, δὲν διακρίνονται σαφῶς τὰ σχέδια καὶ τὰ χρώματα, διὰ τοῦτο θὰ γίνῃ λόγος περὶ αὐτοῦ μετὰ τὸν καθαρισμόν του.

Οἰκόπεδον Σουκριῆ Μπαλτζῆ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Βενετοκλέων καὶ Ἀγίας Ἀναστασίας, εὐρισκόμενον νοτιοανατολικῶς τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P18β καὶ P32. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦτου ἀπεκαλύφθησαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν κυρίως ὑποθεμελιώσεις καὶ τινες τοῖχοι σχηματίζοντες μεγάλους ὑπογείους χώρους (Πί ν. 554 β-γ). Περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ψηφιδωτοῦ.

Οἰκόπεδον Οἰνοποιητικῆς Ἐταιρείας Κ. Α. Ι. Ρ. μετὰ τῶν ὁδῶν Αὐστραλίας καὶ Καποδιστρίου, εὐρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P36 καὶ ἐπὶ τῆς νοτιῆς πρὸς ἀνατολὰς προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ P18β. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη κατασκευὴ ἐν εἴδει πεσσοῦ (Πί ν. 555 α) μήκους 2.82, πλάτους 2.48 καὶ ὕψους σφζομένου 1.35 μ. Αἱ πλευραὶ ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς τρεῖς δόμους (μία ἐκ τῶν λιθοπλίνθων τοῦ κατωτέρου δόμου ἔχει μήκος 1.98 μ.), ἐσωτερικῶς δὲ ὑπάρχει γόμμωσις ἐκ μικρῶν λίθων.

Οἰκόπεδον Ἀναστασίου Ἀϊβαλή παρὰ τὴν νέαν ὁδὸν τὴν συνδέουσαν τὴν ὁδὸν Ἀγ. Ἀναργύρων πρὸς τὴν ὁδὸν Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, εὐρισκόμενον μετὰ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P19^α καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς νοτιῆς προεκτάσεως τῆς P18β. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦτου ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 14 μ. ἀρχαία ὁδὸς (Πί ν. 555 β) βαίνουσα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον αὐτῆς ἀποτελεῖ τοῖχος, πλάτους κυμαινόμενου ἀπὸ 0,40 ἕως 0,58 μ. σφζόμενος εἰς τρεῖς δόμους συνολικοῦ ὕψους 0,80 μ., ὁ ὁποῖος ἐδράζεται ἐπὶ σκληροῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 8.50 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ δὲν σώζεται τοῖχος. Ὑπάρχει ὁμως μία κατατομὴ τῶν ὁδοστρωμάτων, δίδουσα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ τερματισμοῦ τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ παρὰ τοῖχον, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀφαιρεθῆ οἱ λίθοι. Τὸ

25. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΔ 18 (1963), σ. 84 καὶ 87. Ἐπίσης τοῦ ἴδιου, *Lindos* εἰς *Gnomon* 35 (1963) σ. 400.

πλάτος μετὰ τῶν ἀνατολικῶς εὐρισκόμενων τοίχων καὶ τῆς κατατομῆς εἶναι 7 μέτρα. Ἡ ὁδὸς αὕτη εὐρίσκεται περίπου ἐπὶ τῆς πρὸς νότον προεκτάσεως τῆς P39, ἡ ὁποία ὁμως εἰς τὸ τμήμα τῆς τὸ ἐρευνηθὲν παρὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως ἐνεφάνισε πλάτος πέραν τῶν 8.70 μ.²⁶. Ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ καθ' ὄλον τὸ ἀποκαλυφθὲν μήκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ εὐρέθησαν τρεῖς ἀγαθοὶ ὀρθογωνίου διατομῆς, οἱ ὁποῖοι βαίνουν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Τὸ ἀνοιγμὰ τῶν ἐσωτερικῶς κυμαίνεται ἀπὸ 0,20 ἕως 0,28 μ. Τὰ τοιχώματα τῶν ἀποτελοῦνται ἐκ παρολίθων κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἐπιφάνειαν ἐπιμελῶς εἰργασμένων, ἡ δὲ κάλυψις τῶν σύγκειται ἐκ πλακῶν ὀριζοντίως τοποθετημένων. Ὁ μεσαῖος ἐκ τῶν προαναφερθέντων ἀγωγῶν κάμπτεται, κατὰ τὸ βόρειον ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς ὁδοῦ, με καμπύλην γραμμὴν πρὸς δυσμὰς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ κάμψις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐγκαρσίως βαίνουσης ἀρχαίας ὁδοῦ (ἀνατολῆ-δύσις), διότι ἡ ἀπόστασις τοῦ ἀγωγοῦ ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ἀπὸ νότου σημειουμένης ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τῶν ἀξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν παραλλήλου ὁδοῦ P19^α εἶναι 35 μ. περίπου. Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἀγωγῶν ἀπεκαλύφθη ἐπίσης καὶ πῆλινος ἀγωγός, βαίνων ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, κατασκευασθεὶς εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντας. Εἰς τὸ βόρειον τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ὁδοῦ εὐρέθησαν φρεάτια ὁμοία πρὸς τὰ παρατηρηθέντα καὶ ἀλλαχού ἐντὸς τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς Ρόδου²⁷.

Οἰκόπεδον Μερόπης Χριστοφίδη παρὰ τὴν ὁδὸν Ἡρακλείου 54, εὐρισκόμενον μετὰ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P17 καὶ P19^α. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εὐρέθη ἀρχαία ὁδὸς βαίνουσα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν ἕξ ὁδοστρώματα συνολικοῦ πάχους 0,90 μ. Τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐξηκριβῶθη μόνον τὸ ἀνατολικὸν ὄριον ἐκ τοῦ σκάμματος ἐντὸς τοῦ λευκοῦ ἀργιλλώδους βράχου τῶν θεμελιῶν τῆς παρακειμένης οἰκοδομῆς. Τὸ δυτικὸν ὄριον παρέμεινε ἀδιάγνωστον. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διατήρησις ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου τῶν ὁδοστρωμάτων αὐλάκων τὰς ὁποίας ἐσχρημάτισαν οἱ τροχοὶ τῶν διερχομένων ἀμαξῶν. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ὁδὸν δίδεται τὸ σῆμα P29^α.

Εἰς τὴν νοτιάν περιοχὴν ἐξηρευνήθησαν ἀκόμη τὰ ἐξῆς οἰκόπεδα, εἰς τὰ ὁποία ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων οἰκήσεων καὶ ὁδῶν:

Οἰκόπεδον Χρυσάνθης Ριζοπούλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κολοκοτράνη, εὐρισκόμενον νοτίως

26. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 148.

27. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1952, σ. 578, πίν. 2.

της αρχαίας οδοῦ P16 και μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P35 και P35^α (Πί ν. 555 γ).

Οικόπεδον Γεωργίου Κοιλιᾶ ἐπὶ τῆς οδοῦ Ἄγ. Γεωργίου 47, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P23 και P24 και ἀνατολικῶς τῆς P34.

Οικόπεδον Χαραλάμπους Πετρᾶ ἐπὶ τῆς οδοῦ Ἄγ. Γεωργίου, γεινιάζον πρὸς τὸ προηγούμενον ἀπὸ νότου.

Οικόπεδον Δημητρίου Πορσάλογλου παρά τὴν πλατεῖαν Φάκιαλη, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας οδοῦ P31 και μεταξύ τῶν ὁδῶν P22 και P19^β.

Οικόπεδον Αἰκατερίνης Τσακίρη παρά τὴν ὁδὸν Θεμιστοκλέους Σοφούλη (P27) μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P17 και P19^α.

Οικόπεδον Γεωργίου Ψαρροῦ ἐπὶ τῆς ἰδιωτικῆς οδοῦ τῆς ἐκκινούσης ἀπὸ τὴν ὁδὸν Ἄγ. Ἀναργύρων, εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας οδοῦ P29 και νοτιῶς τῆς P17.

Οικόπεδον Νικολάου Μανωλᾶ ἐπὶ τῆς οδοῦ Ἡρακλείου, εὑρισκόμενον βορείως τῆς ἀρχαίας οδοῦ P19^α και μεταξύ τῶν ὁδῶν P29 και P38.

Οικόπεδον Ἀνθίπης Ροδίτη ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τῆς οδοῦ Κοδριγκτῶνος, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P33 και P34. Εἰς τὸ οικόπεδον διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας οδοῦ P22. Τὸ πλάτος ὁμοῦ και τὰ δριά της δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῶν.

Οικόπεδον Μιχαῆλ Ἀγγέλου ἐπὶ τῆς οδοῦ Σκευῦ Ζερβοῦ, εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας οδοῦ P36 και μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P18^β και P22.

Οικόπεδον Εὐτυχίας Ἰωαννίδου παρά τὴν ὁδὸν Δενδρινοῦ, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P32^α και P33 και νοτιῶς τῆς P24.

Οικόπεδον Ἰμπραήμ Ζαμαντάκη παρά τὴν ὁδὸν Γρηγορίου Ε', εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P32 και P32^α και συνεχόμενον ἀπὸ νότου μετὰ τὸ οικόπεδον Μουσταφᾶ Βογιατζή.

Οικόπεδον Μάγου ἐπὶ τῆς οδοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηνάγορα Α', εὑρισκόμενον νοτιοδυτικῶς τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P18^β και P34. Συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ και ἐστερεώθη τὸ εἰς τὸν Πί ν. 555 δ παρεχόμενον κεντρικὸν θέμα ἑλληνιστικοῦ ψηφιδωτοῦ.

5. Νοτιὰ Νεκρόπολις

Οικόπεδον Ἐλευθερίου Πέρου εἰς τὸν οἰκοδομούμενον συνοικισμόν παρά τὴν θέσιν Κιζιλ-Τεπέ. Τὸ οικόπεδον τοῦτο, εὑρισκόμενον

παρὰ τὴν πρὸς νότον νοτιὴν προέκτασιν ἐκτὸς τῆς πόλεως τῆς μεγάλης ἀρτηρίας P27, συνεχεται ἀπὸ νότου πρὸς τὸ οικόπεδον Χαρίτου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὀκτὼ τάφοι²⁸. Εἰς τὸ οικόπεδον Πέρου ἀνεσκάφη σημαντικὸν ταφικὸν συγκρότημα (Πί ν. 555 ε) τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐκ δύο ἐφαπτομένων ὀρθογωνίων χώρων, οἱ ὅποιοι περιεῖχον τάφους και τεφοδόχους, ὡς ἐπίσης και μεμονωμένους τάφους πέριξ. Οἱ τάφοι οὗτοι ἐκ τῶν εὐρημάτων των χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 556 α-β). Εὐρύτερος λόγος διὰ τὸ ταφικὸν τοῦτο συγκρότημα θὰ γίνῃ ἰδιαιτέρως ἄλλου.

6. Ἀνεύρεσις τῶν παρὰ τὴν Κάλαθον

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1963 ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ 48ον χιλιόμετρον τῆς οδοῦ ἀπὸ Ρόδου εἰς Λίνδον και παρὰ τὴν Κάλαθον εἴκοσι τάφοι ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Τριανταφύλλου Φιλῆ. Τοῦτον, θελήσαντα νὰ σκάψῃ τοὺς τάφους λαθραίως, ἀντελήφθη ἐγκαίρως ἡ Ἐφορεῖα Ἀρχαιοτήτων και ἤδυνήθη νὰ λάβῃ τὰ στοιχεῖα, ὡς και τὰ εὐρήματα, ἐκτὸς τριῶν τάφων, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἤδη ἀνοίξει ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀγροῦ. Οἱ τάφοι οὗτοι, λόγω τῆς σπουδαιότητός των, θὰ τύχουν ἰδιαιτέρας δημοσιεύσεως. Ἐνταῦθα σημειοῦνται μόνον τὰ κατωτέρω: Πρόκειται περὶ δύο συστάδων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δυτικὴ ἀποτελεῖται ἐκ 17 τάφων μετὰ προσανατολισμὸν ἄλλων μὲν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον και ἄλλων ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς. Οἱ τάφοι οὗτοι ἔχουν κατασκευασθῆ ἐντὸς τοῦ ἀμμόδους ἐδάφους, τὰ τοιχώματα δὲ αὐτῶν ἀποτελοῦνται ἐκ λίθων ἢ ἐκ μεγάλων κεράμων. Ἐνδείξεις διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων παρέχουν τὰ ἐντὸς αὐτῶν εὐρεθέντα νομίσματα τῶν αὐτοκρατόρων Ἀδριανοῦ και Μάρκου Αὐρηλίου, ὡς και δύο δακτύλιοι φέροντες δακτυλιολίθους, ἐπὶ τοῦ ἐνός ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται γυναικεῖα κεφαλὴ ἐποχῆς Julia Domna, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρου Ἀθηνᾶ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων. Δύο παλαιότεροι τάφοι περιεῖχον ληκῦθια χρονολογούμενα εἰς τὴν καμπὴν τοῦ 5ου πρὸς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα (Πί ν. 557 α-β).

Ἡ δυτικὴ συστάς ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τάφων μετὰ προσανατολισμὸν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα σύγκεινται ἐκ λίθων. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν εἶχε παλαιότερον ἀνοιγῆ, ἐνθ' ἐντὸς τῶν δύο ἄλλων δὲν εὐρέθησαν κτερίσματα.

28. Βλ. Κ. Χ. Φατούρου, ΑΔ 18 (1963), Β' 2, σ. 325.

II. ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ
ΡΟΔΟΥ

Εἰς τὰς ἐργασίας συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως συνειργάσθη μὲ τὴν ὑπογραφομένην κυρίως ἢ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου. Τὴν στατικήν εὐθύνην τῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὁ πολιτικός μηχανικός κ. Θάνοσ Παπαθανάσης, ὁρίσθεις πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως.

Ἐπικειμένης τῆς δημοσιεύσεως λεπτομεροῦς ἐκθέσεως περὶ τῶν ἐν γένει ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως, τὰς ὁποίας ἐξετέλεσεν ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Δωδεκανήσου καὶ ἐξῆς, εἰς τὴν παρούσαν ἐκθεσιν γίνεται σύντομος μόνον μνεία τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1963 γενομένων ἐργασιῶν καὶ παρέχονται χαρακτηριστικαὶ τινες φωτογραφίαι.

Α'. Εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως τῆς Ρόδου:

1. Νοτίως τῆς πύλης D'Amboise καὶ ἀμέσως παρ' αὐτὴν ἐγένετο εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ὀχυρώσεως ἀποκατάστασις εὐρέος ρήγματος, ὕψους ἀπὸ 4.10 ἕως 5.50 μ. καὶ πλάτους ἀπὸ 2.90 ἕως 5.70 μ. (Πί ν. 558 α - β).

2. Ἐστερεώθη ἡ νοτιὰ ὄψις τῆς ὀχυρώσεως ὑπεράνω καὶ ἐκατέρωθεν τῆς νεωτέρας πύλης τῆς Ἐλευθερίας (Πί ν. 559 α - β).

3. Ἐνεφράγη ἐπικίνδυνον ρήγμα εἰς τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ πύργου τοῦ Ἁγ. Πέτρου (Πί ν. 560 α - β).

4. Ἐνεφράγη ρωγμὴ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς δευτέρας πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τοῦ Παλατίου τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου τάφρου τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς πόλεως, παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου.

5. Ἀνακατεσκευάσθησαν πέντε ἐπάλξεις μετὰ τμήματος τοῦ κάτωθεν στηθαίου κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ ἄνωθεν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ.

Β'. Ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Ρόδου:

1. Ἀνακατεσκευάσθη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ὁ ἀνατολικός, ἐξωτερικός τοῖχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ὁ ἀντίστοιχος τοῖχος τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλκ - Μιχράμ²⁹ (Πί ν. 561 α - β). Ἐπίσης ἐγιναν διάφοροι παρατηρήσεις σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογικὴν διαδοχὴν τῶν κατασκευῶν.

29. Βλ. Ἄ. Ὁρλάνδου, Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος τόμ. ΣΤ' (1948), τεύχος 1, σ. 67, 68, εἰκ. 55 καὶ τεύχος 2, σ. 142 - 156.

2. Ἐστερεώθη τόξον ἀντιστηρίξεως οἰκίῶν τῆς ὁδοῦ Φειδίου παρὰ τὴν οἰκίαν ἀριθ. 8.

3. Ἐγιναν ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς διαφόρους ἱπποτικὰς οἰκίας τῆς παλαιᾶς πόλεως. Σχετικῶς σημειοῦται, ὅτι, κατὰ τακτικὴν πάντοτε ἀκολουθουμένην ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, πλὴν τῶν ἐργασιῶν αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς κτίσματα ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν, ἐγιναν ἔργα συντηρήσεως καὶ εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, τὰς ὁποίας οἱ πτωχοὶ ἐνοικοὶ τῶν δὲν εἶχον τὴν οἰκονομικὴν δυνατότητα νὰ συντηρήσουν.

Τοιαῦται οἰκίαι δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ εἶναι αἱ ἐξῆς:

α) Κτήριον δυτικῶς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ συνεχομένως πρὸς αὐτὸ (Armerie), ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ ἡ ἐπανεκθεσις τῆς λαογραφικῆς συλλογῆς.

β) Κτήριον τῆς Γλώσσης τῆς Ὠβέρνης

γ) » τῆς «Καστελλανίας»

δ) οἰκία ὁδοῦ Δοσιάδου ἀριθ. 16

ε) » » Χάρητος » 1 - 3

ς') » » Ἴπποδάμου » 10

ζ) » » » » 17

η) » » Διονυσίου » 8

θ) » » Ἀντιφάνους » 17

ι) » » Ὀμήρου » 28

ια) » » Γαβαλᾶ » 23

ιβ) » » Ἀριστοτέλους ἀριθ. 42β

ιγ) » » Σοφοκλέους παραπλευρῶς τῆς ὑπ' ἀριθ. 222 οἰκίας (Πί ν. 562 α - β).

ιδ) » » Λάχητος ἀριθ. 8 - 10 (τοῦ ἱππο-
του Montmirel).

ιε) » πλατείας Ἑβραίων Μαρτύρων ἀριθ.
33 - 35

ις') » παρόδου Πυθαγόρα ἀριθ. 66 ζ (Πί ν.
563 α - β).

ιζ) » ἱπποτικῶν χρόνων (ἡρειπωμένη) παρὰ
τὴν ὁδὸν Δημοσθένους ἀριθ. 22.

Γ'. Ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως:

α) Ἐγιναν ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τοὺς τρεῖς μύλους ἱπποτικῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ μάλου τοῦ Ἁγ. Νικολάου παρὰ τὸ Μανδράκι (Πί ν. 564 α - β).

β) Ἀνακατεσκευάσθη ὁ χαμηλὸς περίβολος τοῦ παρὰ τὰς ὁδοὺς Τήλου καὶ Καλύμνου - Λέρου μεσαιωνικοῦ μύλου.

Δ'. Εἰς τὴν ὑπαιθρον:

α) Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὴν ἱπποτικὴν ὀχύρωσιν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Λίνδου.

β) Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς ἀναστηλωμένην οἰκίαν τῆς Καμίρου.

γ) Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προφήτου Ἀμῶς πλησίον τῆς τοποθεσίας Φαληράκι.

Ε'. Εἰς τὴν Πάτμον ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ τινες ἐργασίαι εἰς τὸν ὑπὸ ἀνακατασκευὴν ξενῶνα καὶ τὸ σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

III. ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΙΣ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Εἰς τὴν Κάλυμνον ἠνοίχθησαν τὰ κιβώτια, εἰς τὰ ὅποια ἐφυλάσσοντο τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς νήσου (κυρίως προϊστορικὰ) καὶ ἐγένετο μία πρώτη τακτοποίησις αὐτῶν. Ἐπίσης ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ διαρρῦθμισις τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ὅποιον θὰ στεγασθῆ ἡ συλλογὴ, προκειμένου νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ὀριστικὴ ἔκθεσις αὐτῆς κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους 1964.

IV. ΠΕΡΙΟΛΕΙΑΙ

Ἦ προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων δ. Κάντω Χ. Φατούρου μετέβη εἰς Πάτμον πρὸς ἐξέτασιν ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων εἰς τὴν Χώ-

ραν καὶ διὰ ζητήματα ἀναστηλώσεως τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἐπίσης μετέβη εἰς Κάλυμνον προκειμένου νὰ ρυθμίση τὰ τῆς τακτοποιήσεως τοῦ ἐκεῖ Μουσείου, ὡς καὶ εἰς τὴν Κῶν πρὸς ἐξέτασιν ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων.

Ἦ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου μετέβη εἰς τὴν νῆσον Χάλκην πρὸς ἐξέτασιν ἀρχαίων τάφων, οἱ ὅποιοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας ἐπισκευῆς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Χάλκης - Χωρίου, καὶ μεταφορὰν τῶν ἀνευρεθέντων εἰς αὐτοὺς ἀγγείων εἰς Ρόδον.

Ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου μετέβη εἰς τὴν νῆσον Χάλκην πρὸς ἐξέτασιν καὶ ἀνασκαφὴν τάφων εὐρισκομένων εἰς τὴν περιοχὴν ἔνθα ἐγένοντο ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Χάλκης - Χωρίου. Ἐντὸς τῶν τάφων τούτων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀνοιγῆ καὶ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, εὐρέθησαν ὀλίγα ὑστεροελληνιστικὰ κυρίως ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα.

Ἐπίσης ὁ κ. Ἰ. Παπαποστόλου μετέβη εἰς τὴν Κῶν, προκειμένου νὰ γνωρίση ἐκ τοῦ πλησίον τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς.

ΚΑΝΤΩ Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ Α.Δ. 19 (1964): ΧΡΟΝΙΚΩΝ

Μέρος Β1

Σελ. 36, στήλη β', στίχος 18. Διορθώσεις και συμπληρώσεις εις τὴν ἐπιγραφὴν:

196/5 π.Χ. [Ἐμπο]ρίου ἐπι[μελ]ηταὶ [ἐπὶ] Χαρικιλ[έους]
ἄρχοντος ἀνέ[θηκ]αν

Ἀντάγητος	Λαμπρεὺς	(I)
Ἄριστιππος	Ἐρχιεὺς	(II)
Θεόδωρος	Ἀγγεληθεὺς	(III)
Ἡρακλῶν	Σκαμβωνίδης	(IV)
Ἀγαθοκλῆς	Βερενικίδης	(V)
Ἐπικράτης	Θορίκιος	(VI)
Ἀρτέμων	Λακιάδης	(VII)
[- -]ρα[- -]	Μελιτε[ύς]	(VIII)
[- - - -]ος	Ἀύρι[δης]	(IX)
[- - - -]ος	Φ[αληρεὺς]	(X)
[- - - -]	[- - - -]	(XI)
[- - - -]	[- - - -]	(XII)

Ἐμπορίου ἐπιμεληταί· βλέπε Ἀριστοτέλης, Ἀθηναίων Πολιτεία, 51, 4. Busolt - Swoboda, *Gr. Staatskunde*³ (1926) σελ. 1120.

στ. 7. Ἀγαθοκλῆς Βερενικίδης· ὁ ἴδιος, *IG II*², 896, 42 (186/5 π. Χ.).

Μέρος Β2

Σελ. 254, 255: Ἄντι Πί ν. 307, γρ. Πί ν. 299.

Σελ. 264, α' στήλη, στίχος 2. Ἄντι Σχ έ δ. 3. γρ. Σχ έ δ. 2.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

Ήπειρος. Νομός Πρεβέζης: α. Λιθίνη κάλυψη εκ Νικοπόλεως, β. Κορμός Σατύρου ρωμ. χρόνων εκ Νικοπόλεως, γ. Τό ΝΑ. άκρον τοῦ λόφου «Κουβέλι» εις Μιχαλίτσι

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

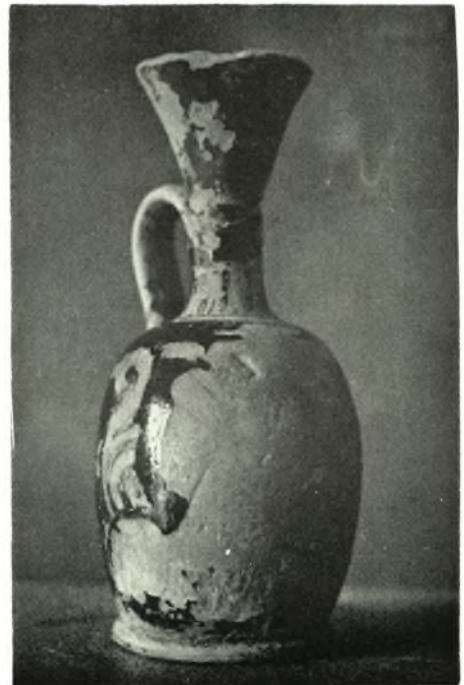

*Ηπειρος. Νομός Πρεβέζης: α. Ὁ λόφος «Κουβέλι», θεώμενος ἀπὸ Δ. (θέσις «Νεραντζιές»), β. Ἐπιτύμβια ἀγάλματα κορῶν ἐκ τοῦ Νεκροταφείου Μιχαλιτσίου, γ. Δόμος τῆς προσόψεως τοῦ ταφικοῦ ἀναλήματος

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

*Ηπειρος. Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι: α. Θεμέλιον ταφικού περιβόλου, δρόμενον από Α., β. Τὸ πρὸ τοῦ ἀναλήμματος θεμέλιον βάθρου, γ. Λιθοπλινθίς ἐξεδρας, δ. Ἐπίστεψις μνημείου ἐκ πορολίθου, ε. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐπιτομβίου μνημείου

*Ηπειρος. Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι: α. 'Επίκρανον παραστάδος επιτυμβίου μνημείου, β. 'Αμφορεύς και χύτρα εκ τών τάφων Ν4 και Τ10, γ. 'Αγγεία εκ του Τ10, δ. 'Αμφορίσκος εκ του Τ10, ε - ζ'. Ληκύθια

Ἡπειρος: α. Νομός Πρεβέζης. Φρεάτια ἐπισκέψεως ὑδραγωγείου Νικοπόλεως πλησίον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, β. Ὁ ἐπὶ τῶν ἔρειπιῶν τοῦ Νεκρομαντείου ὑποστυλωθεὶς ναῖσκος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς Μεσοπόταμον νομοῦ Πρεβέζης, γ. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ Νεκρομαντείου εἰς Μεσοπόταμον, δ. Νομός Ἄρτης. Τὸ Β. τμήμα τῆς αὐλῆς τῆς ἐλληνιστικῆς οἰκίας Ἀμβρακίας

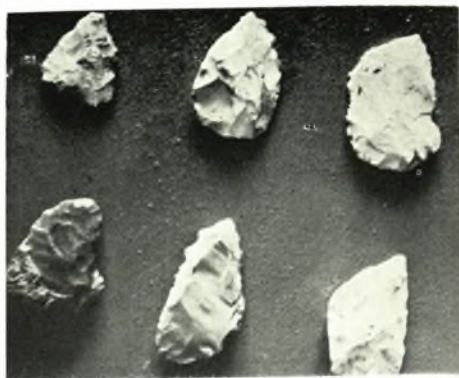

Ἡπειρος Νομός Ἄρτης: α - β. Τύπος ἐκ πηλοῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ἀόπτου πηλοῦ ἐξαχθὲν ἐξ αὐτοῦ, γ - δ. Τύπος ἐκ πηλοῦ καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ἀόπτου πηλοῦ ἐξαχθὲν ἐξ αὐτοῦ

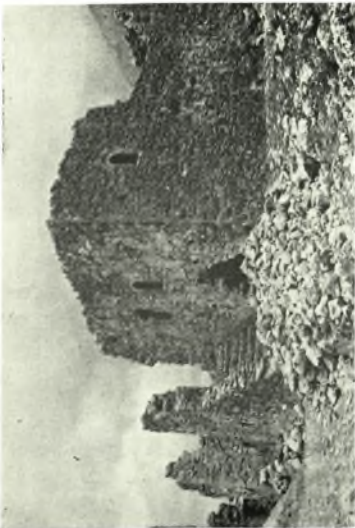
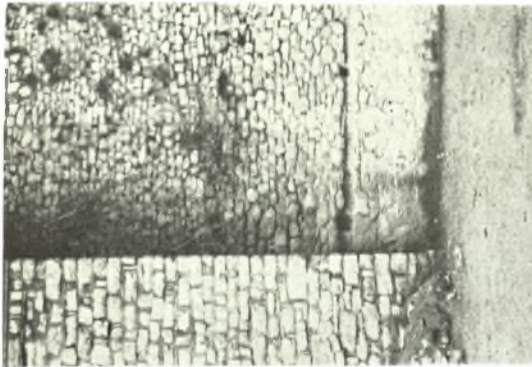
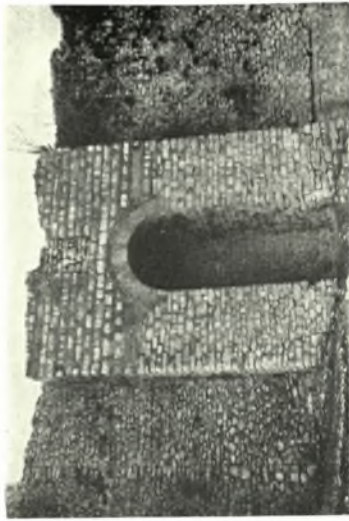
Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Ἑπειρος: α. Νομός Ἄρτης. Τύπος ἐκ πηλοῦ, β. Νομός Ἄρτης. Ἐκμαγεῖον ἐξ ὀπτημένου πηλοῦ, ἐξαχθὲν ἐκ τοῦ τύπου (2), γ. Νομός Ἄρτης. Ἐκμαγεῖον μήτρας, ἀποδίδον τὸν Γανυμήδη, δ. Νομός Ἰωαννίνων. Ψευδόστομος ἀμφορεύς, ε. Μεταμυκηναϊκὸν ἀγγεῖον ἐκ Καστρῖτισης

*Ηπειρος. Νομός Ἰωαννίνων: α. Ἐγγεῖον χειροποίητον ἐκ Καστρίτισης, β. Παλαιολιθικά εὐρήματα Ἐλεούσης Ἰωαννίνων καὶ Λούρου Πρεβέζης, γ. Ὁ ΝΑ. πύργος τοῦ ἀναλήματος τῆς προσώψεως τοῦ θεάτρου Δωδώνης, δ. Τὸ Α. περιμετρικὸν ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου. *Ἐμπροσθεν ἡ ἱερά οἰκία

Ἡπειρος: α, δ. Ἐρείπια οἰκίας Σουλίου, πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως καὶ ΝΔ. ἀποψὲς τῆς οἰκίας μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, β. Κάστρον Ἰωαννίνων. Τὸ δεξιὸν τοῦ Πύργου τοῦ Θωμᾶ τοῦ τείχους, γ. Ὁ Βυζαντινὸς Πύργος τοῦ Θωμᾶ, ε. Ἡ ΒΑ. πύλη τοῦ Βυζαντινοῦ κάστρου Ἰωαννίνων, ζ. Τὸ Τουρκικὸν τεμένος Φετιγιέ, η. Ὁ λεγόμενος «Γουλάς» τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Κέρκυρα: α. Ήρυθρόμορφον άρβαλλοειδές ληκύθιον 5ου αϊ. π.Χ. (άριθ. εύρ. 951), β. Μελαμβαφής πελίκη 4ου αϊ. π.Χ. (άριθ. εύρ. 873), γ. Ήρυθρόμορφος πελίκη 4ου αϊ. π.Χ. (άριθ. εύρ. 919), δ. Κοτύλη (άριθ. εύρ. 935) 4ου αϊώνος π.Χ.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα: α. Ήμισυ κορινθιακοῦ κιονοκράνου (ἀριθ. εὐρ. 837), β. Ἑλληνιστικὴ πύξις καὶ κάλυμμα (ἀριθ. εὐρ. 900, 899), γ. Πρωτοκορινθιακὸν μυροδοχεῖον, δ. Χαλκὴ στλεγγίς (ἀριθ. εὐρ. 950)

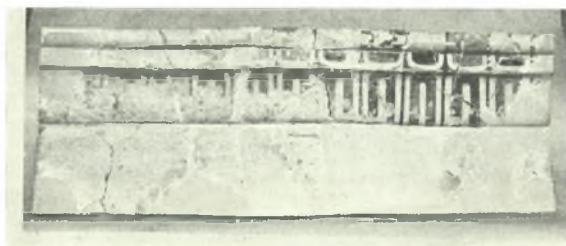
Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μονη Ρερος: α. Κτίσμα Β. Ἐσωτερικὴ (ἀνατολική) ὄψις δυτικοῦ τοίχου, β-γ. Κτίσμα Γ. Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ ὄψις τοῦ τοίχου

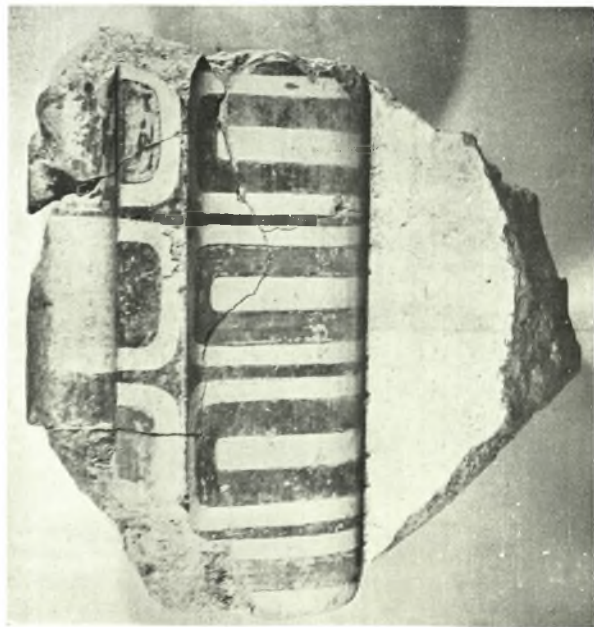

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 214. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς, β. MR 215. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς, γ. MR 230. Ἡγεμῶν καλυπτὴρ με̐ γυναικεῖον πρόσωπον

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α. MR 228. Ἡγεμών καλυπτὴρ με̐ γυναικεῖον πρόσωπον, β. MR 235. Τεμάχιον Γοργονεῖου, γ. MR 233. Τεμάχιον Γοργονεῖου, δ. MR 237. Δισκοειδὴς ἀκροκέραμος με̐ ὀκτάφυλλον ρόδακα, ε - ζ'. Γραπτὴ πηλίνη σίμη. Κυρία καὶ κάτω ὄψις

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Ρεπος: α - β. MR 256. Τεμάχιον πηλίνης γραττής σίμης. Προσθία και κάτω ἐπιφάνεια, γ. MR 346. Τμήμα πηλίνης μορφῆς (τὸ ὄπισθεν;), δ. MR 266. Ἀνθεματὸς καλυπτῆρ

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - ζ'. MR 247 - MR 252. Τεμάχια σίμης «μεγαρικού» τύπου

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφὴ Μον Repos: α. MR 269. Ἀνθεμωτὸς καλυπτὴρ, β. MR 268. Ἀνθεμωτὸς καλυπτὴρ, γ. MR 342. Πήλινος κορμὸς Ἀμαζόνος, δ. MR 343. Τμῆμα πήλινης γυναικείας κεφαλῆς, ε. MR 344. Πήλινος γυναικεῖος ποὺς

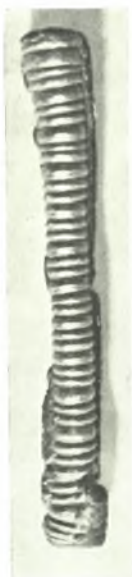
Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 261. Σίμη εξ έρυθρού πηλού, β. MR 265. Τεμάχιον ήγεμόνος στρωτήρος, γ. MR 274. Τμήμα πηλίνης παραετίδος σίμης, δ. MR 278. Πηλίνη λεοντοκεφαλή εκ σίμης έλληνιστικής, ε. MR 270. Τεμάχιον ήγεμόνος στρωτήρος, ζ. MR 271. Τμήμα πηλίνου γραπτού γείσου, ζ. MR 263. Τεμάχιον πηλίνης σίμης

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 277. Τμήμα πηλίνης σίμης έλληνηστικών χρόνων, β. MR 441. Κνήμη εκ ψαμμόλιθου, γ. MR 444. Τμήμα σπονδύλου κίονος εκ ψαμμόλιθου, δ. MR 453. Μαρμαρίνη λεοντοκεφαλή

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

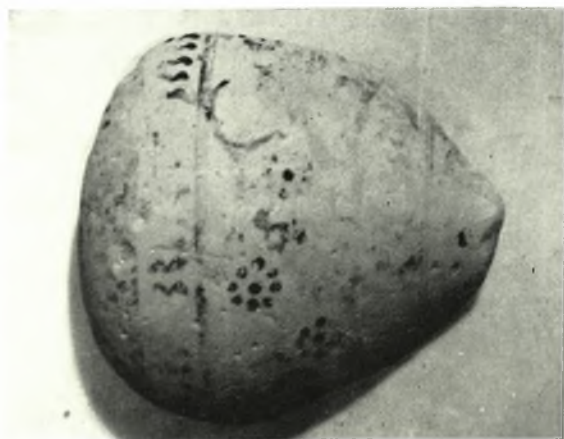
Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 459. Τμήμα μαρμαρινού περιρραντηρίου, β. MR 523. Έπίχρυσος λαβή, γ. MR 521. Έπίχρυσος ρόδαξ, δ. MR 517. Πούς χαλκού τρίποδος, ε. MR 478. Χαλκούς κριός, ζ'. MR 477. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον λέοντος

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 485. Χαλκούν έλασμα, β. MR 479. Πτυχάι χαλκού άγαλμα-
τίου, γ. MR 518. Χαλκή πόρπη ζώνης κελτιβηρικού τύπου, δ. MR 483. Χαλκούν σταθμίον,
ε. MR 481. Χαλκούν κηρύκειον, ζ'-ζ. MR 520. Μολύβδινον έλασμα με έπιγραφήν

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

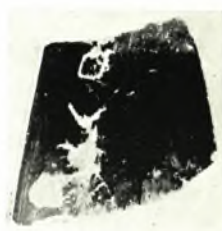
Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Ρεπος: α - β. MR 301. Πρωτοκορινθιακόν ληκύθιον, γ. MR 302. Πρωτοκορινθιακόν ληκύθιον, δ - ε. MR 310. Λαβή μελανοόρφου άττικού κρατήρος

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α - γ. MR 303, MR 305, MR 304. Μελανόμορφα ὄστρακα,
δ - ε. MR 311, MR 318. Ἐρυθρόμορφα ὄστρακα

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Ρερός: α. ΜR 321. Κάνθρος με έμπιεστα κοσμήματα, β. ΜR 320. Μελαμβροφές άγγείο με έμπιεστα κοσμήματα, γ - ε ΜR 331, ΜR 334, ΜR 319. Όστρακα με έγχαράκτους έπιγραφές

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α. MR 341. Πηλίνη κεφαλή Ἑρμοῦ, β. MR 409. Πηλίνη κεφαλή Ἑρμοῦ, γ. MR 411. «Ἀφρόδιτος», δ-ε. MR 397, MR 400. Πήλινα γυναικεῖα κεφαλαί, ζ'. MR 404. Πηλίνη προτομή ἰωνικοῦ τύπου, ζ-η. MR 403, MR 410. Πήλινα γυναικεῖα κεφαλαί

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - ζ'. MR 381, MR 348, MR 355, MR 350, MR 358, MR 352.
Τμήματα πηλίνων ειδωλίων

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α - ζ'. MR 370, MR 402, MR 365, MR 425, MR 426. MR 428.
Τμήματα πηλίνων ειδωλίων καὶ πήλινα ζῴρια

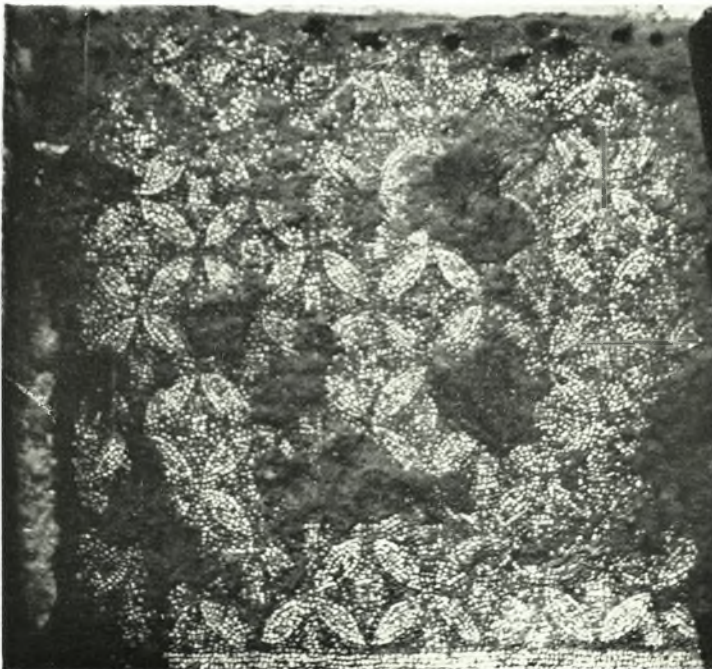

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - γ. MR 414, MR 377, MR 412. Τμήματα πηλίνων ειδωλίων, δ. MR 421. Τμήμα πηλίνου δίσκου, ε - ζ'. Άργυρᾶ νομίσματα (προσθία και ὀπισθία ὄψεις)

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Δικαστηρίων. Ἀνασκαφή Ὡδείου: α. Δυτικὸν ἄκρον, β. Πλακόστρωτον δυτικῷ ἄκρῳ, γ. Ἀποψις ἐκ Δ. τῆς πρὸ τοῦ Ὡδείου στοᾶς

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Δικαστηρίων. Άνασκαφή Ώδειου: α. Άποψις τοϋ Ώδειου ἐξ Άνατολῶν,
β-γ. Τμήματα τοϋ ψηφιδωτοϋ δαπέδου τῆς στοᾶς τοϋ Ώδειου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Γενική άποψις τών άνασκαφών από Α. Τό βέλος άριστερά εις τό βάθος δεικνύει τόν χώρον τού Όκταγώνου, β. Άποψις τής άνατολικής πλευράς τής άνασκαφής από Α.

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Ψηφιδωτόν δάπεδον, β. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

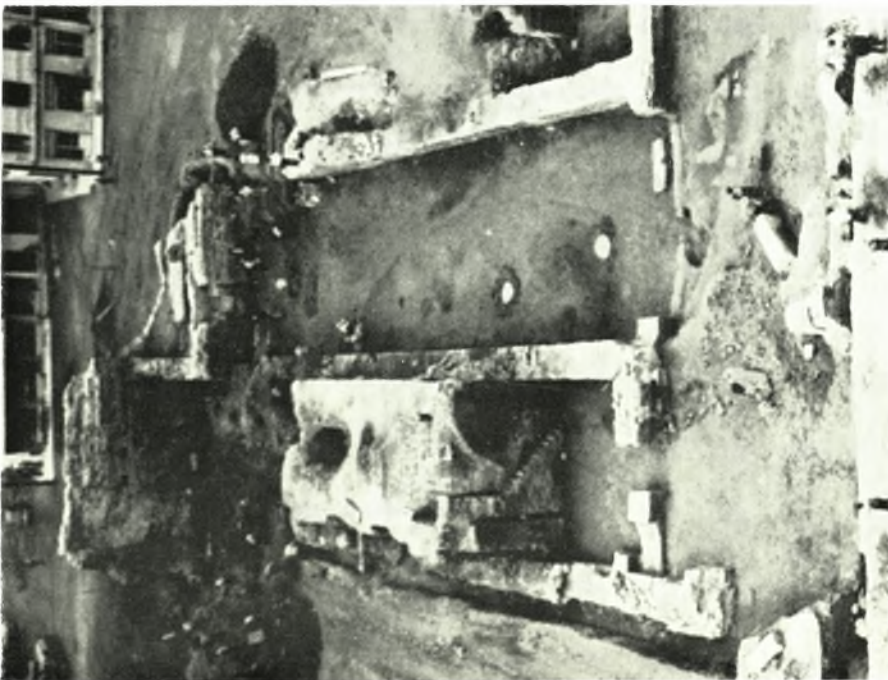
Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Τμήμα τοίχου μετά γραπτού κονιάματος, β. Μερική άποψις του χώρου των ανασκαφών από ΝΑ. Τό βέλος δεικνύει τὸν τοῖχον τοῦ Πί ν. 377 α

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α - β. Γραπτόν κόνιαμα ἐπὶ τοῖχου τοῦ κτηρίου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Μερική άποψς του ανασκαπτομένου χώρου από Ν. πρό τοῦ τελικοῦ καθαρισμοῦ.
β. Ἀποψς τοῦ κτίσματος Κ2 κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὸ βῆθος δεξιᾶ ἢ δεξιμένη

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη, Πλατεία Ναυαρίνου: α. Άποψη του κτίσματος Κ2 κατά την ΝΔ. πλευράν αὐτοῦ, β. Μαρμάρινος πεσσός τοῦ ψηφιδωτοῦ διαδρόμου, γ. Τὸ κτίσμα Κ3 καὶ ἡ ΒΔ. τοῦτου ἐκτεταμένη δεξιὰ μενῆ
Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

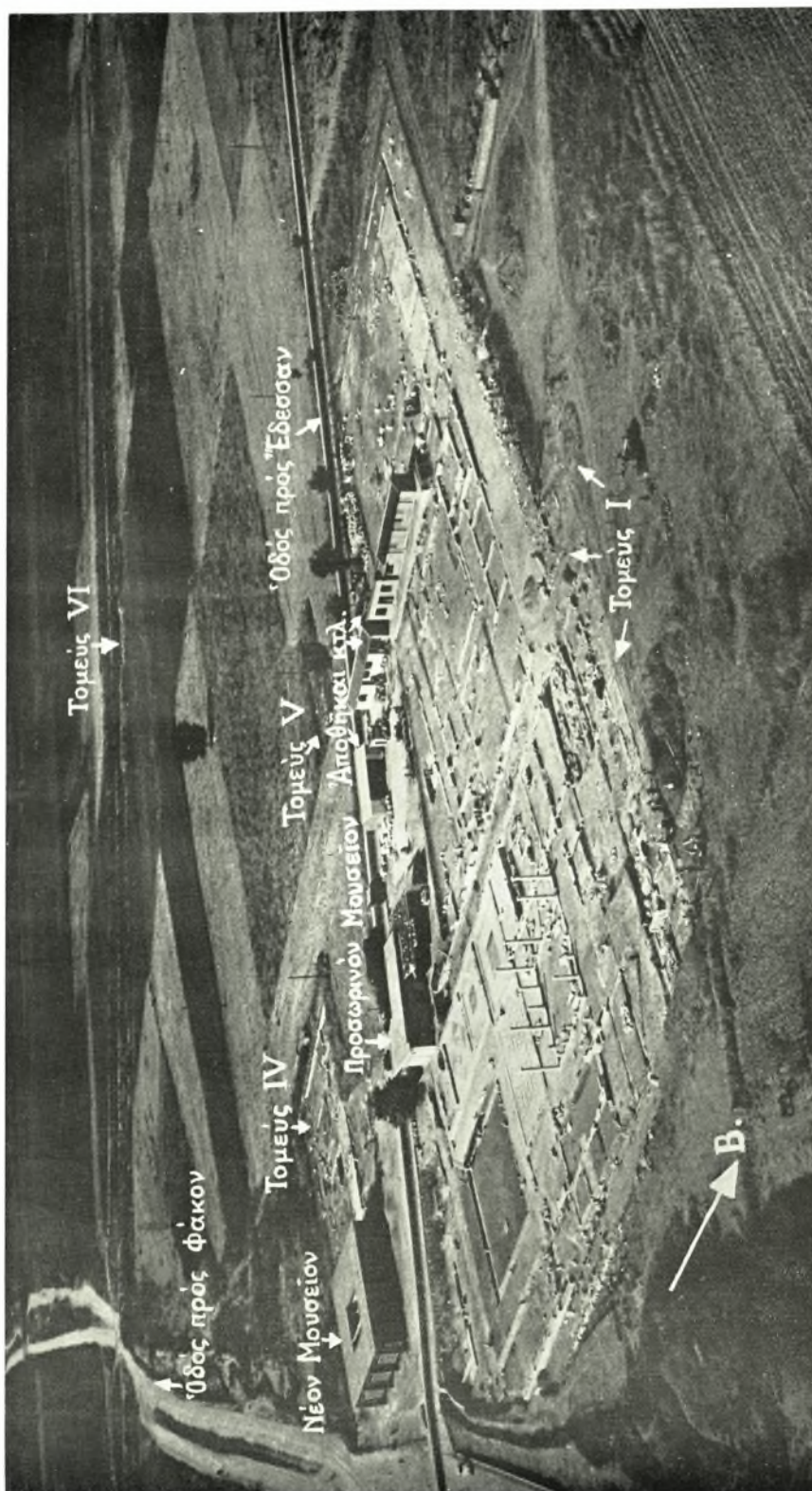

Θεσσαλονίκη. Περιοχή Ραμόνας: α. Συστάς τάφων, β. Δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι

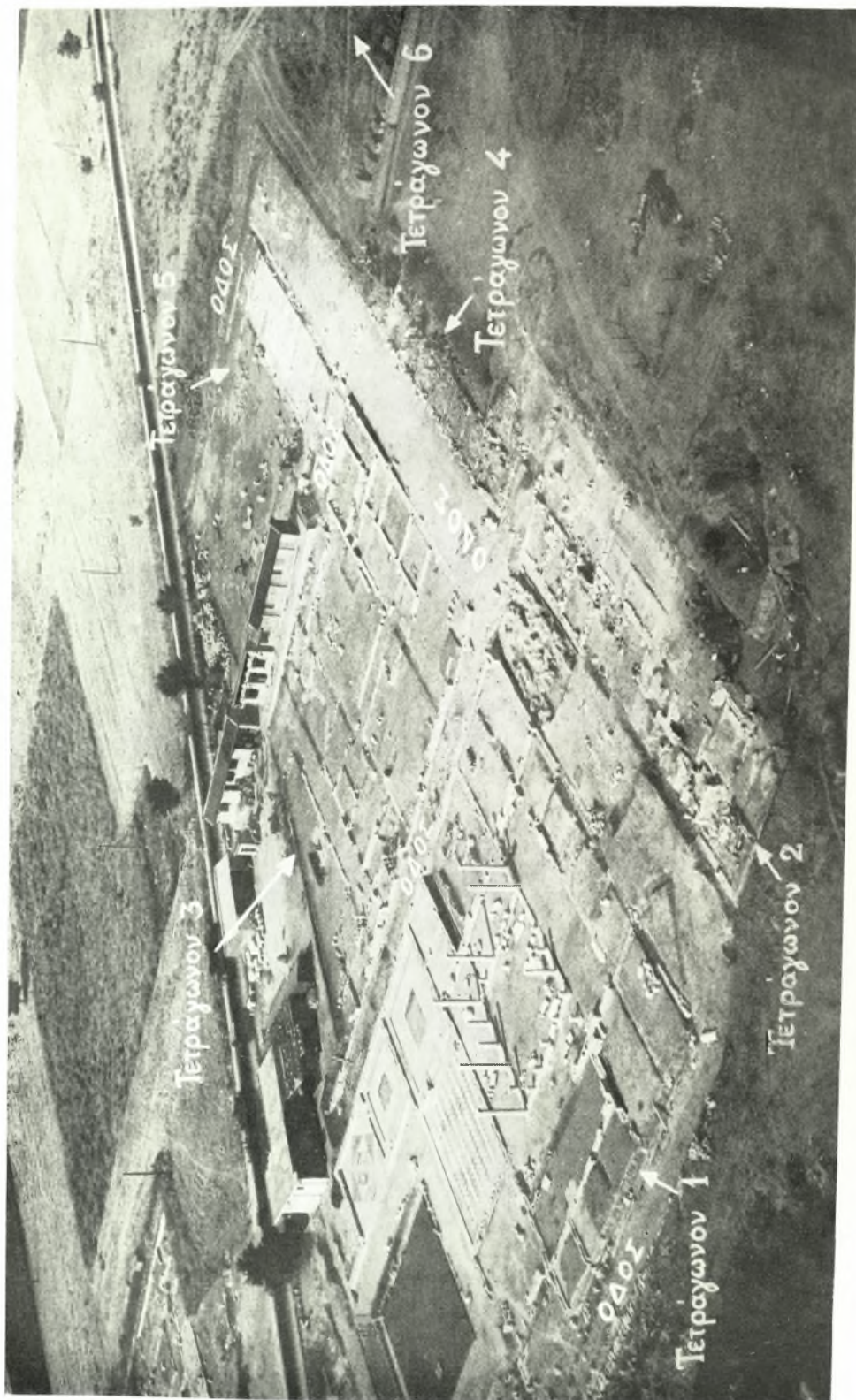
Πέλλα: Ἀεροφωτογραφία ληφθεῖσα μετὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ λατινικοὶ ἀριθμοὶ δηλοῦν τοὺς τομεῖς τῶν ἐπεκταθεισῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ δεικνύουσιν τὰς περιοχὰς τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων τοῦ τομέως I. Α: Ἐξα/οριαθεῖσαι καὶ κατεδουρισθεῖσαι οἰκίαι. Β: Προσωρινὸν Μουσεῖον. Γ: Θέσις ἔνθα ἐκτίσθη τὸ Νέον Μουσεῖον

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Φωτογραφία τῆς κάτω πόλεως, ληφθεῖσα ἀπὸ ἐλικοπτέρου (1963)

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

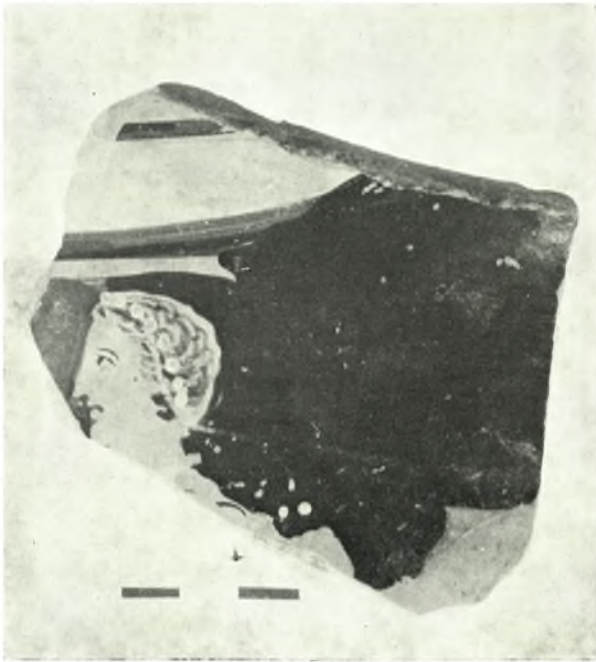
Πέλλα: Φωτογραφία του τομέως Ι, ληφθείσα από έλικοπτερόν (1963)

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

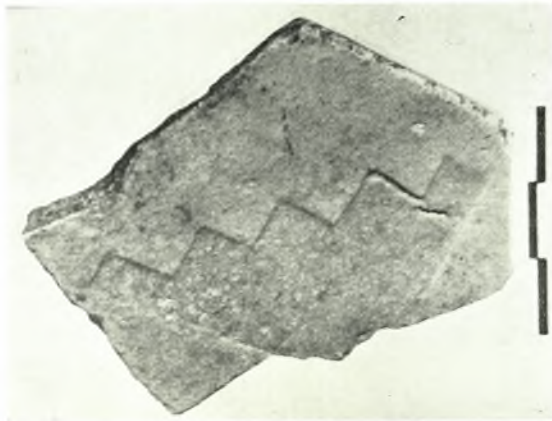
Πέλλα. Τομείς Ι, τετράγωνον 2: α. Βορειοανατολική περιοχή, β. Τοιχοδομία του μεταξύ των δωματίων Μ και Ν μεσοτοιχίου. Όψις από δυσμών

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

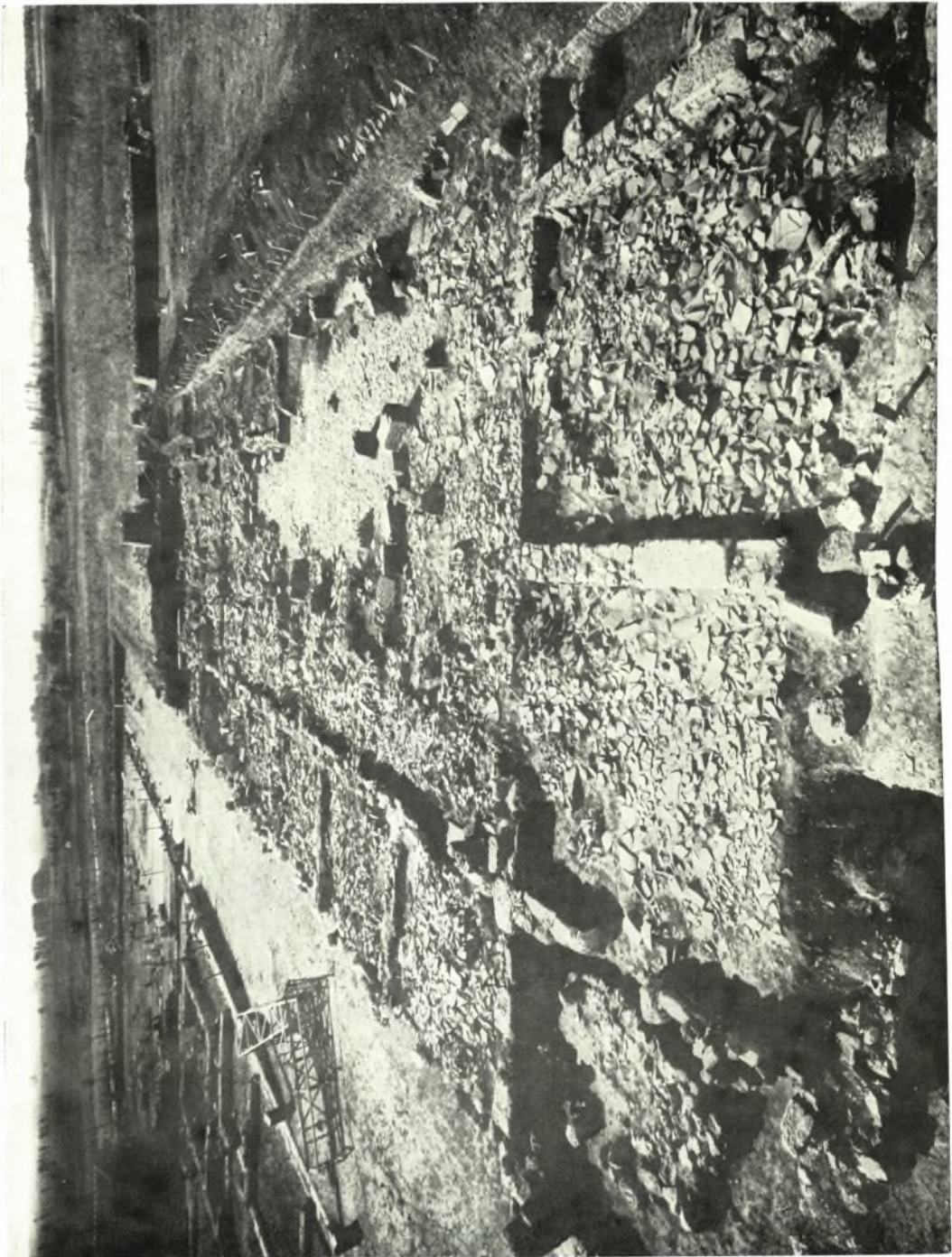
Πέλλα: α - β. Τομ. Ι, 2. Ώστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

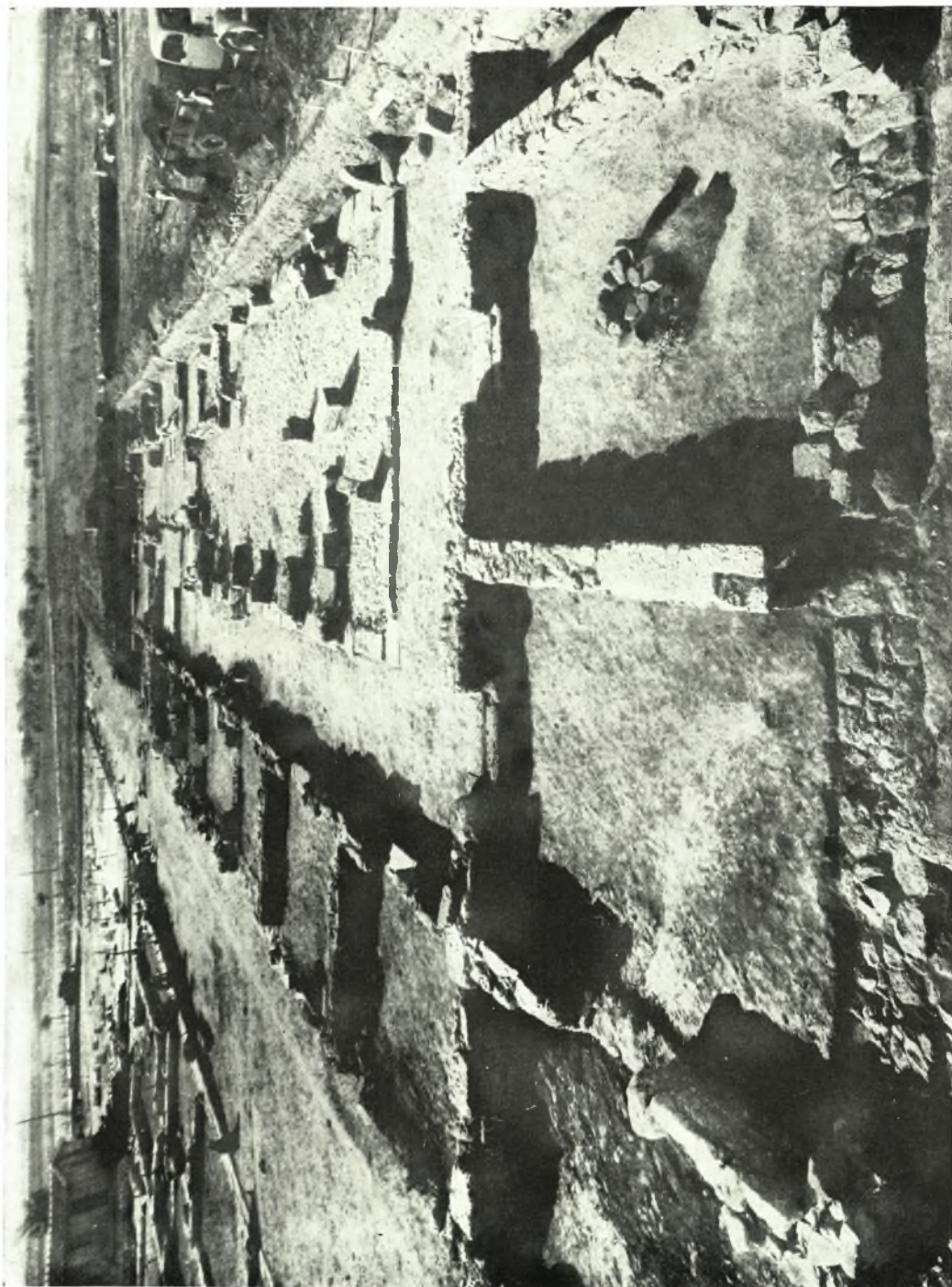
Πέλλα: α. Τομ. Ι, 2. Θραύσμα αιγυπτιακού πλακιδίου εκ φαργεντιανής, β. Τομ. Ι, 2. Λιθινός διάτρητος πέλεκυς, γ. Τομ. Ι, 3. Λιθινή αξίνη, δ. Τομ. Ι, 4. Μολυβδίνη άγνυς μετά σφραγίσματος εις την βάσιν, ε - ζ. Τομ. Ι, 4. Άργυρούν νόμισμα ρωμαϊκών, ζ - η. Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Άργυρούν τετράδραχμον ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Τομέας Ι, τετράγωνον 4. Γενική άποψις τής άνασκαφείσης περιοχής. Στρώμα καταστροφής

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

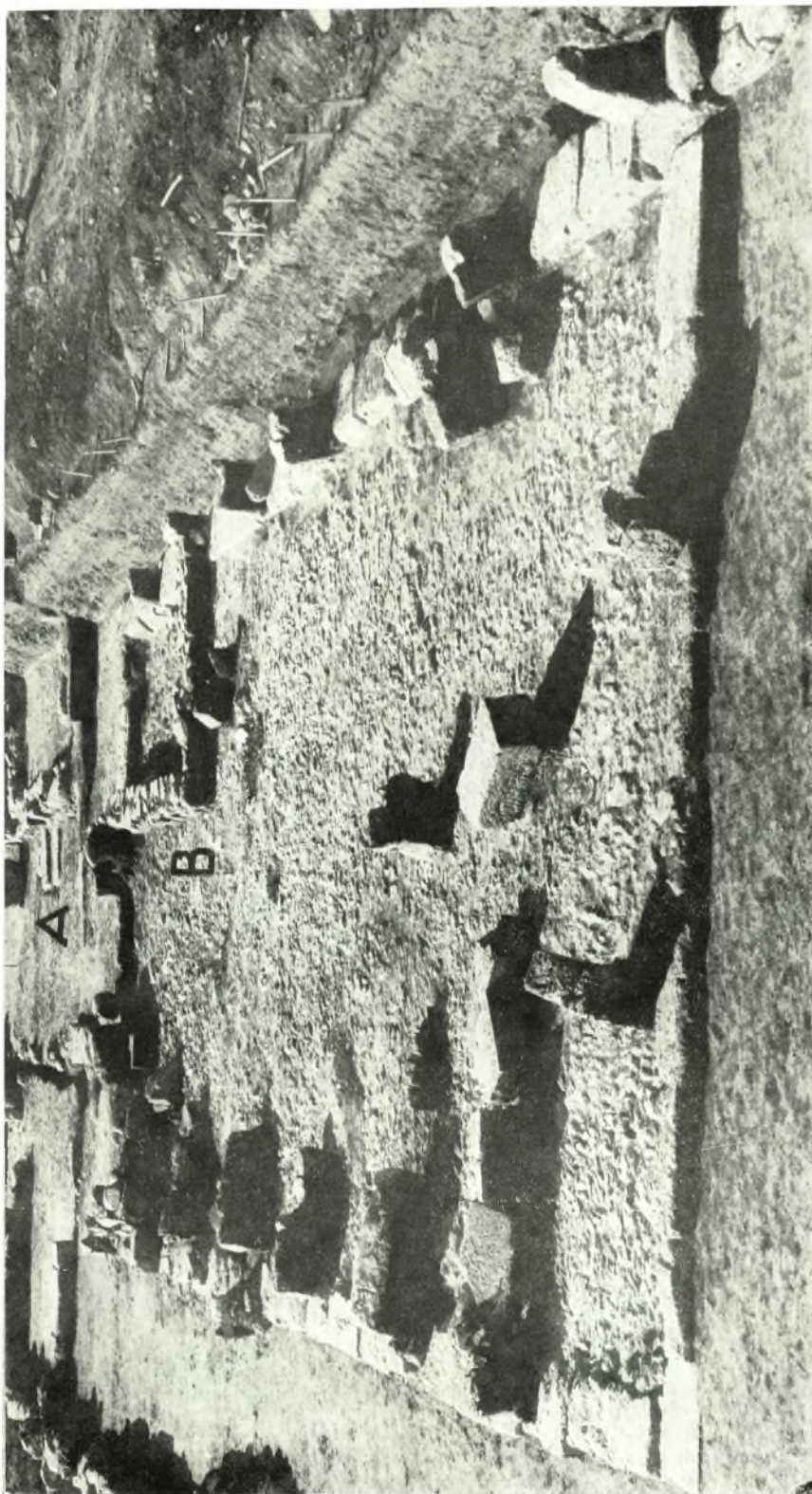
Πέλλα: Τομ. Ι. γ. Γενική άποψη της ανασκαφείσης περιοχής μετά την άφάιρσιν του στρώματος καταστροφής

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

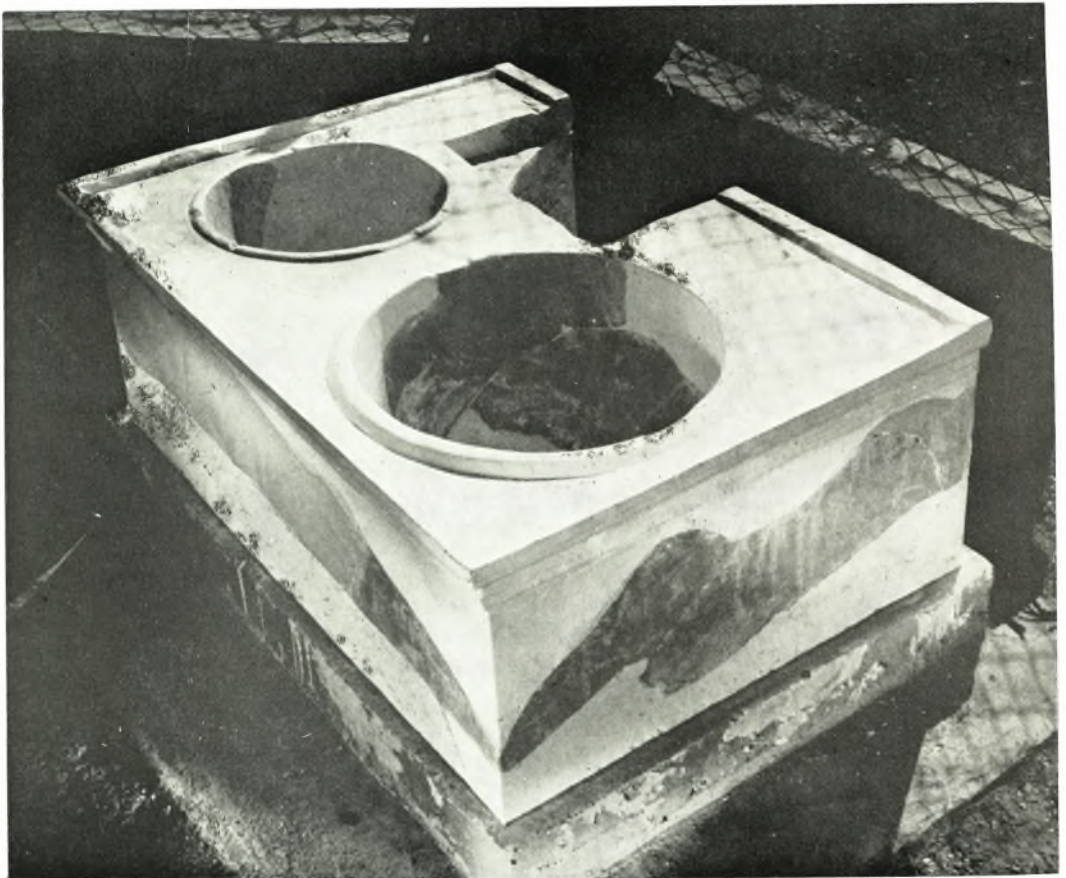
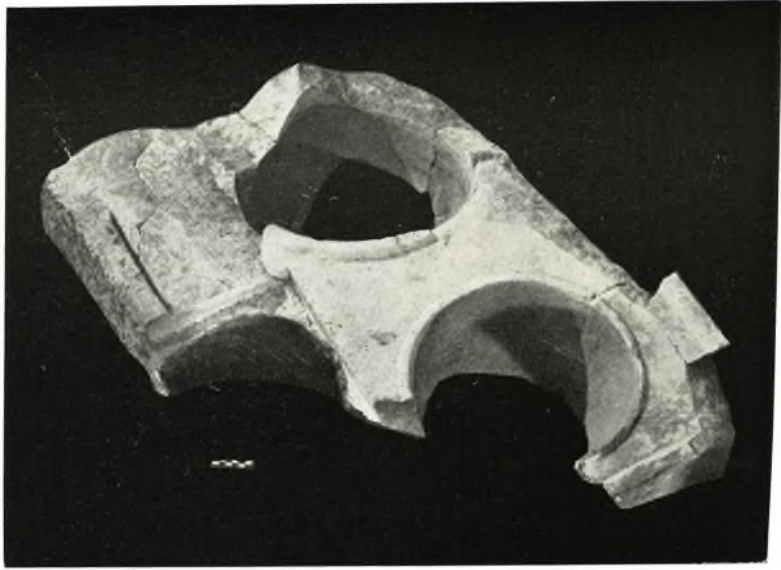
Πέλλα: Τομ. Ι, ι. Ἐπομὴ ἀπὸ Β. τῆς ἀλλήης, μέρος τῆς νοτίας στοῦς καὶ τῆς μετ' αὐτὴν πτέρυγος τῶν δοματίων.
Στρώμα καταστροφῆς. Α: Πιθῶν, Β: Ἐπίκρανον πεσσῶ

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Τομ. Ι, 4. Ἀπομνήστει τῆς αὐλῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς.
Α: Βάσις «σηκώματος». Β: Μεταγενέστερον κτίσμα κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς αὐλῆς

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

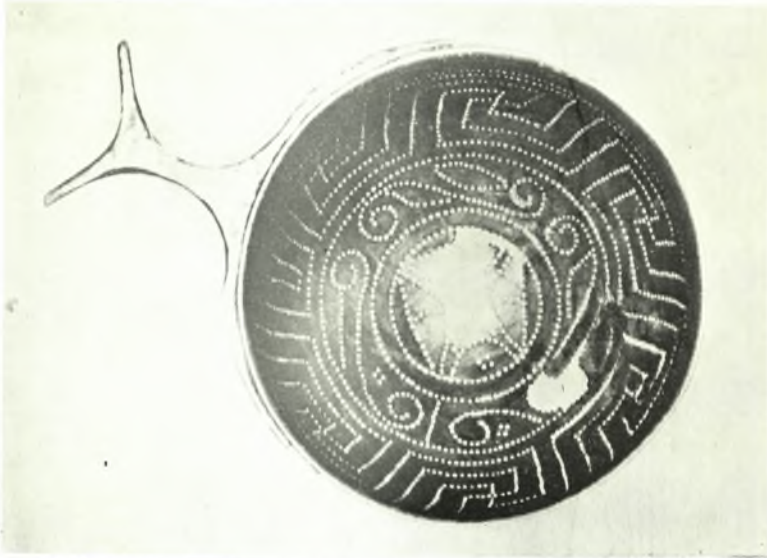
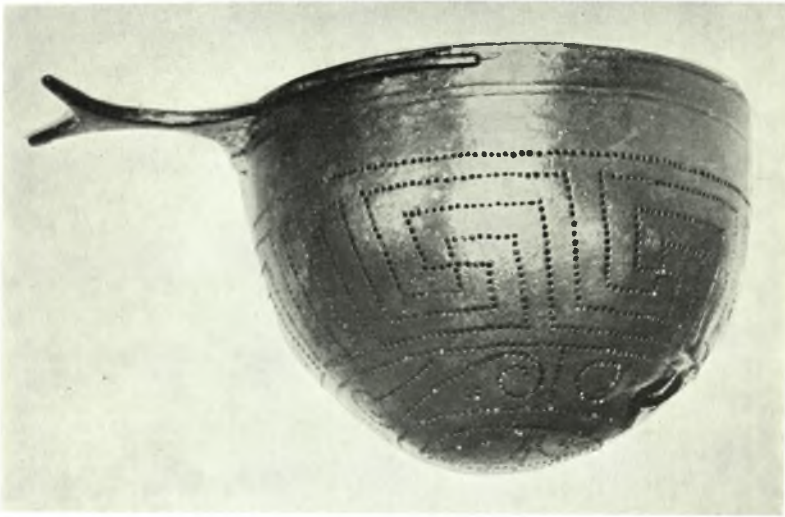

Πέλλα. Τομ. Ι, 4 : α. Μαρμάρινον «σήκωμα», β. Τὸ μαρμάρινον «σήκωμα» συμπληρωθὲν διὰ γύψου

Πέλλα. Τομ. Ι, ι: α - γ. Πηλινον ειδώλιον Ἀθηνᾶς (ὕψ. 0,41 μ.)

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

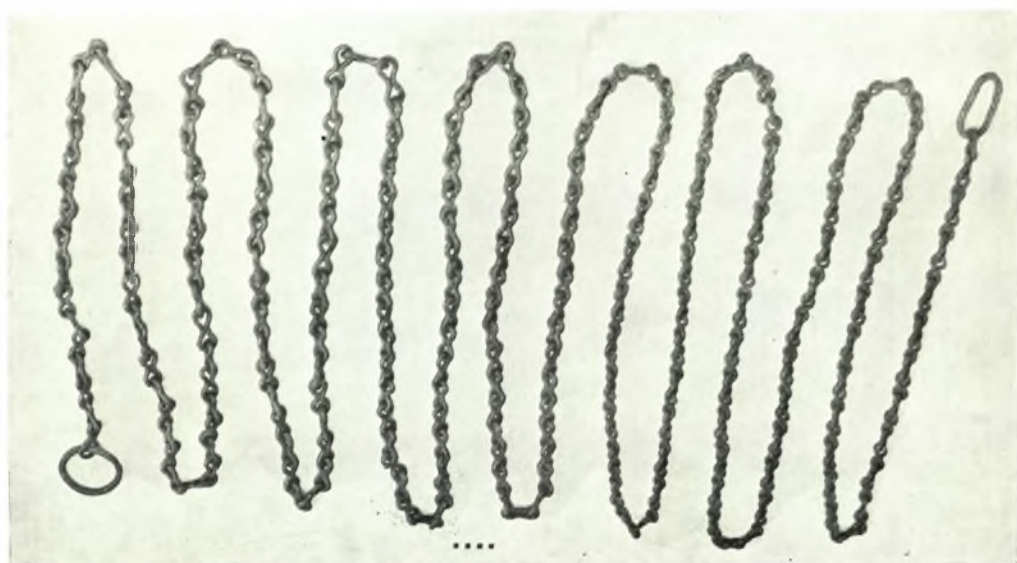
Πέλλα: α - β. Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦς ἡθμός, γ. Ἔρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σιδηρὰ κλείς

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

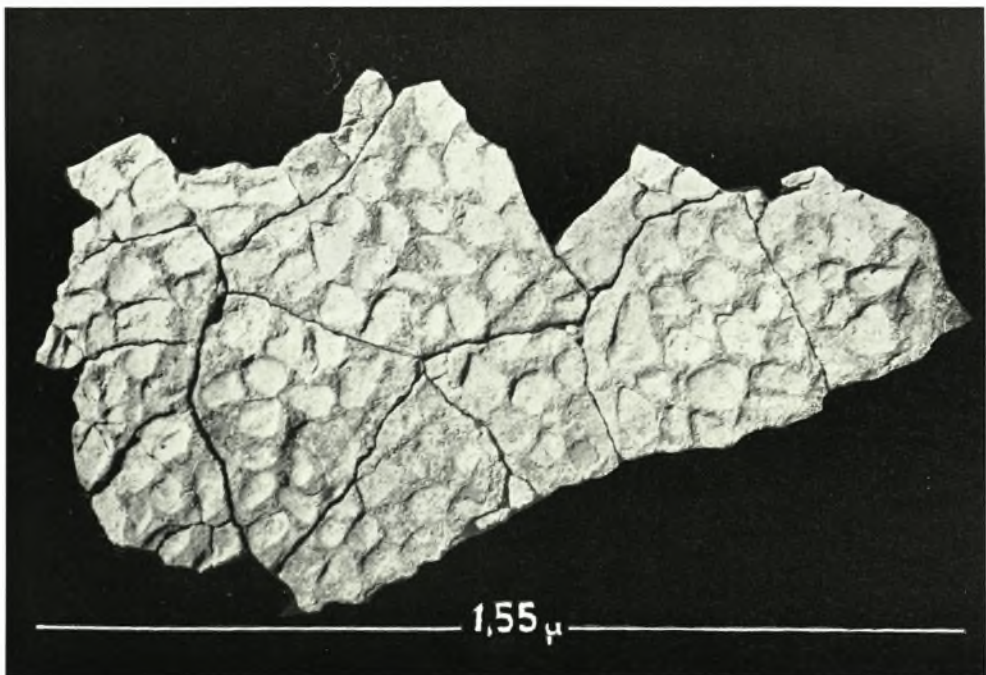
Πέλλα. Τομ. Ι, ι: α-δ. Χαλκούν πλακίδιον μετά πανθηρίσκου σπαρέσσοντος ζῦον

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: α. Τομ. Ι, 4. Σιδηρά αλυσις, μήκους 13.30 μ., β. Τομ. Ι, 4. Χαλκός κωδωνίσκος, γ. Τομ. Ι, 4. Σιδηρός όπλισμός ξυλίνου καλύμματος πίθου (;), δ. Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Πήλινον μελανοδοχείον

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: α. Τομ. Ι, 4. Ἐπίκρανον πεσσοῦ τῆς αὐλῆς, β - γ. Ἔρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σφραγίσματα ἐπὶ λακωνικῶν στρωτήρων. ΒΑΣΙΛΙΚΗ καὶ ΒΑ(σιλέως) ΑΝΤΙ(γόνου), δ. Τομεὺς VI. Ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδώματος τῆς θόλου

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα. Τομείς VI: α. Μερική άποψις, β. Λεπτομέρεια του ψηφιδώματος της θόλου

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

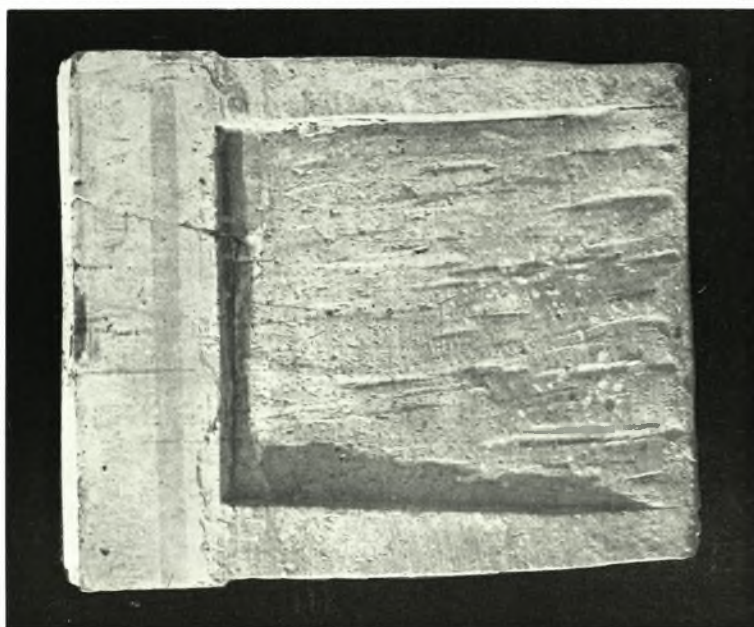
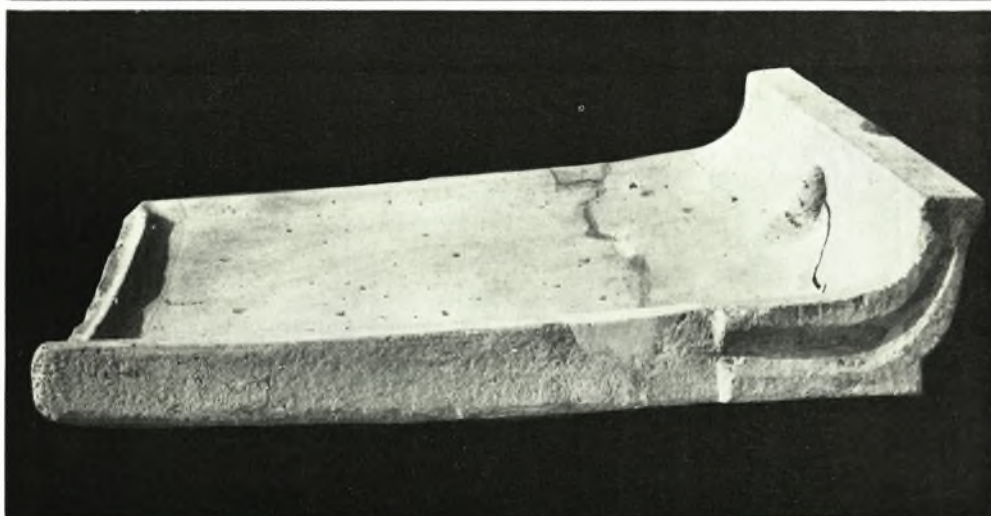
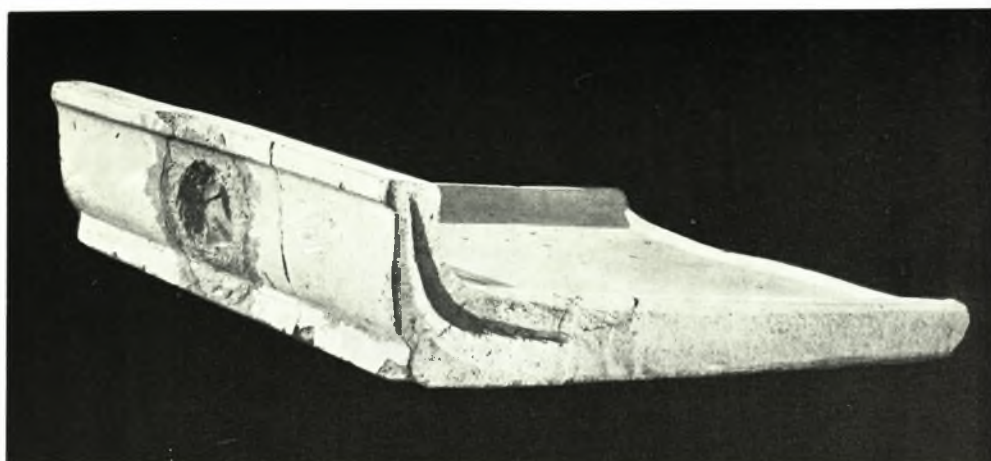
Πέλλα. Τομείς VI: α. Ἡ μικρά θόλος (ψηφιδωτόν δάπεδον), β. Δάπεδον ἀνατολικάς τῆς θόλου

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

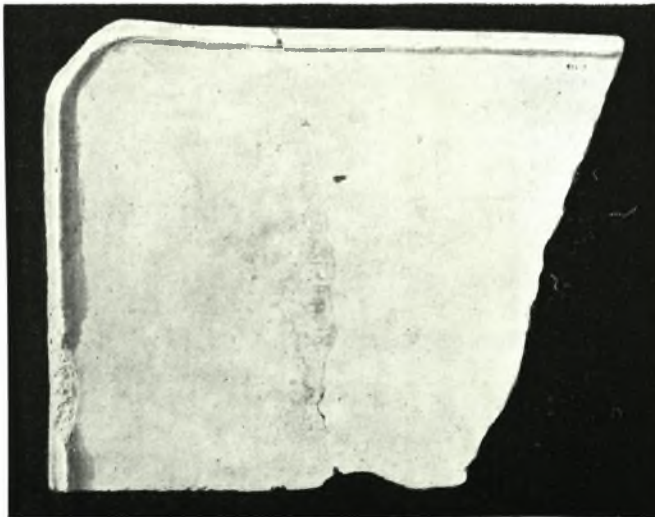
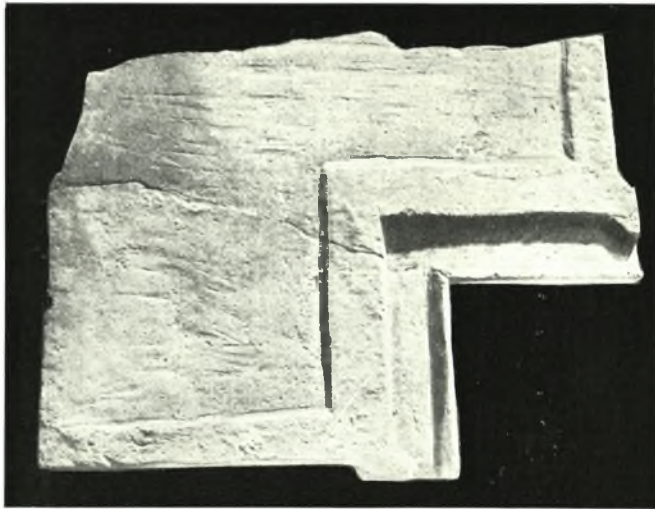
Πέλλα. Τομείς VI: α. Όχετός μετά κορινθιακῶν στρωτήρων, β. Τοιχοδομία τοῦ δωματίου Δ (τῆς δευτέρας περιόδου)

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα. Τομείς VI: α - γ. Στρωτήρ κορινθιακός ύδρορροής

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα. Τομείς VI. Στρωτήρ έσοχής κορινθιακός: α. Άνω όψις, β. Κάτω όψις, γ. Όψις της άνω γωνίας (έκ των άνω)

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα. Τομέυς VI: α - β. Λεοντοκεφαλή ύδρορρόης

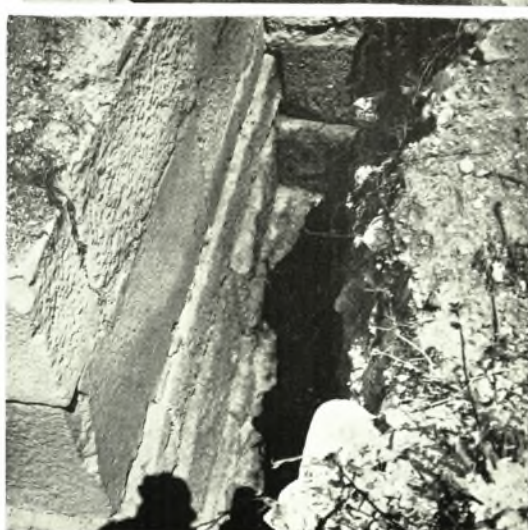
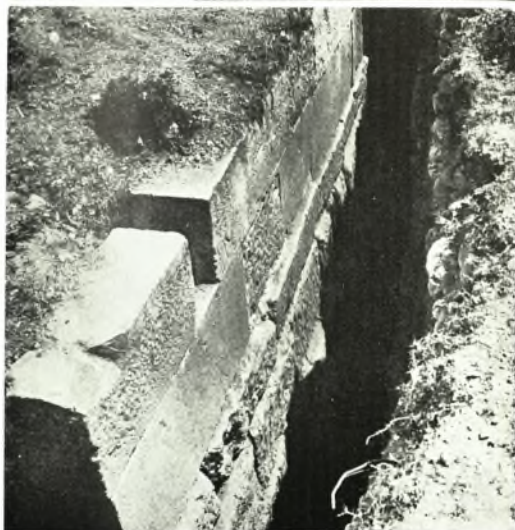
Πέλλα: Τομεύς VI. Ψηφιδωτόν δάπεδον τῆς θόλου (Σχέδιον Κ. Ἡλιάκη)

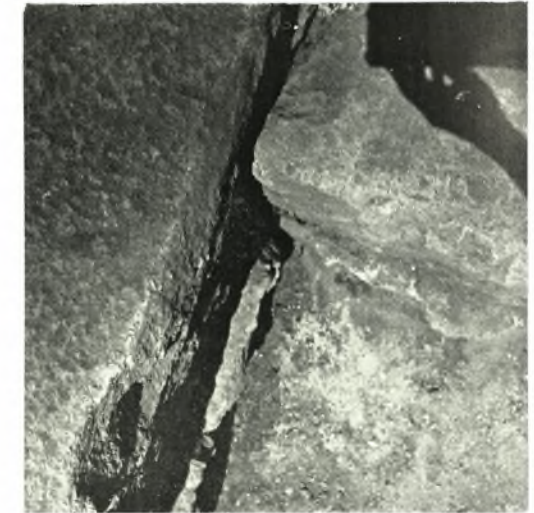
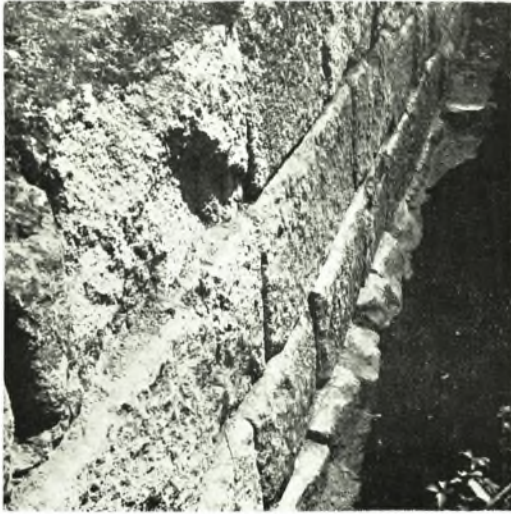
Τοπογραφικὸν σχέδιον Δίου. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐγίναν εἰς τὴν κάτω πλευρὰν (νοτίαν) τοῦ περιβόλου

Δίον: α. Πύργος '63α, β. Πύργος '63 β, γ. Δυτική όψις Πύργου '63 β, δ. ΝΑ. γωνία Πύργου '63 β',
ε. Δυτική πλευρά εὐθυνηρίας Πύργου '63 γ, ζ' Νοτία πλευρά τῆς ἰδίας εὐθυνηρίας

Δίον: α. Ἐνατολικὴ πλευρὰ εὐθύντηρίας ἴ63 γ, β. Σημεῖον ἐπαφῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πύργου ἴ63 γ πρὸς τὸ τεῖχος, γ. Βορεία πλευρὰ γωνιαίου Πύργου, δ. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου, ε. Ἐνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου, ζ'. Νοτία πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου

Δίον: α - β. Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου '63 α, γ. Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου '63 β, δ. Τὸ τεῖχος ἔσωτερικῶς τοῦ Πύργου '63 γ, ε - ζ'. Δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ γωνία τοῦ Πύργου 63 β'

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Δίον: α. Ἐπὶ τὸ «παράγεμισμα» τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους, β. Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου ἔ63 α,
γ - ε. Κεραμοσκεπαστος τάφος

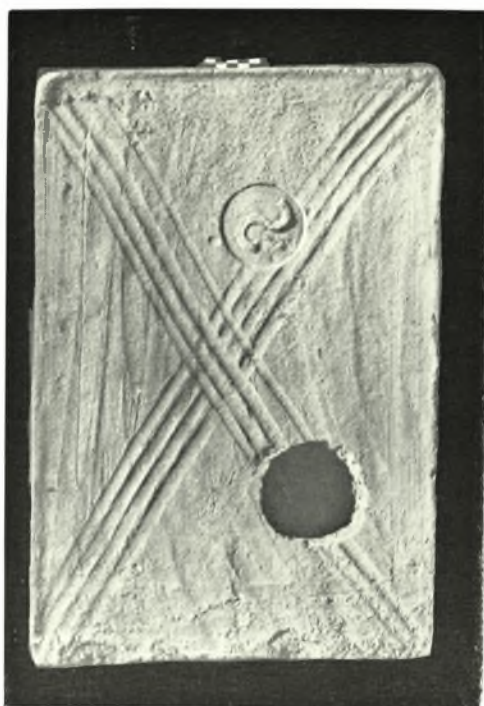
Δίον: α. Τάφος παρά τήν βορειάν πλευράν τοῦ γωνιαίου Πύργου (δάπεδον), β. Τάφος παρά τήν ἀνατολικήν πλευράν τοῦ γωνιαίου Πύργου (ὄροφή), γ - ζ'. «Πόδιον» χωραφίου Ζαβαντία - Τσιούτρα, νοτία ὄψις, ἀνατολική ὄψις, βορειοανατολική γωνία, ἐπίστευσις

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Ἐποψὶς τοῦ τάφου Ι ἀπὸ Β., ἀπὸ τῆς προσόψεως, β. Ἐποψὶς τοῦ τάφου Ι καὶ ΙΙ (εἰς τὸ βάθος) ἀπὸ Ν.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Πλίνθοι του τάφου III μετά σφραγισμάτων, γ. Ὁ τάφος III ἀπὸ ΝΔ. πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Πήλινον ειδώλιον ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου I, β-γ. Πηλίνη πυξίς ἐκ τοῦ τάφου I, δ. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων I (ἀριστερά) καὶ III (δεξιὰ), ε. Πήλινα βαλσαμάρια ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου I

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Πήλινοι μονομάχοι και "κουδουνίστρες" εις μορφήν παιδικής κεφαλῆς ἐκ παιδικοῦ τάφου, γ. Πέντε πήλινοι λύχνοι ἐκ τοῦ τάφου Ι, δ. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τοῦ τάφου ΙΙΙ (ἀριστερά) καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἀστρωμάτιστον (δεξιὰ)

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

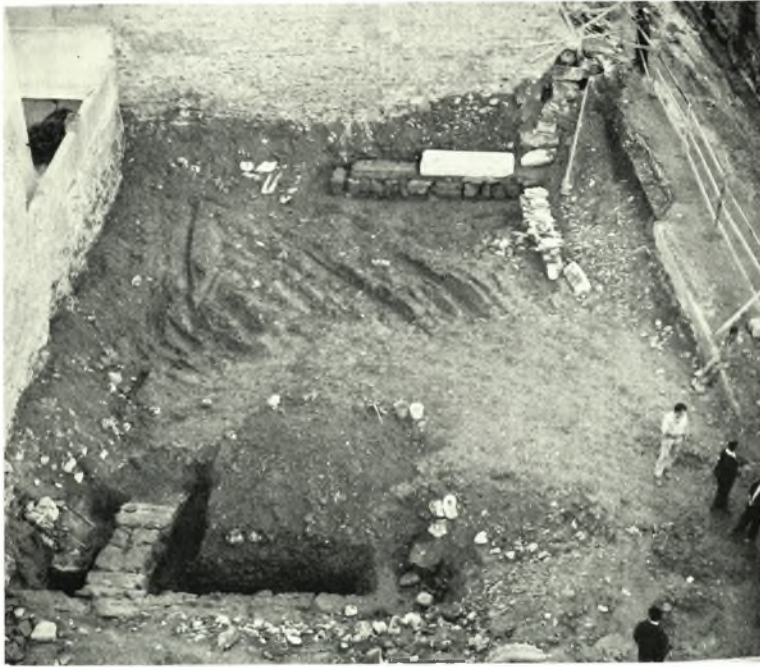

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - γ. Ἀγριόχοιρος καὶ περιστέρια, δύο ἐκ τῶν τριῶν ἀλεκτόρων καὶ πήλινον ἄθλημα ἐκ παιδικοῦ τάφου

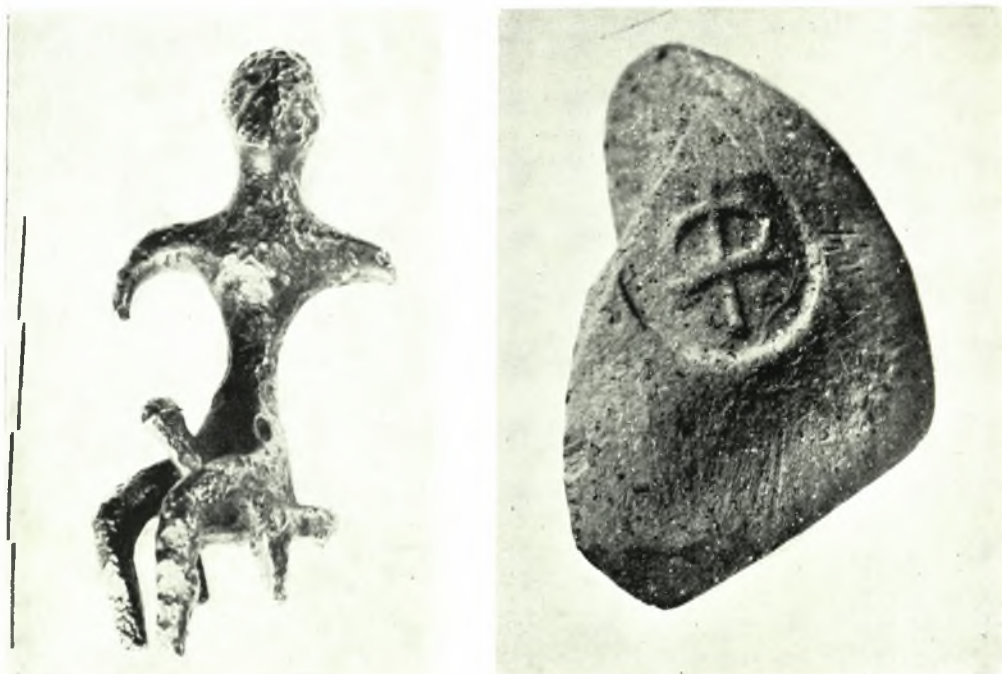
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α-β. Ψέλιον χρυσοῦν καί χρυσὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου Ι

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Άνασκαφή οικοπέδου αδελφών Καραντουμάνη: α. Άποψις του οικοπέδου από της οδού Βενιζέλου, κατά την έναρξιν της άνασκαφής, β - γ. Έ η νοτιοανατολική γωνία του άποκαλυφθέντος θεμελίου από ΒΔ. και ΝΔ.

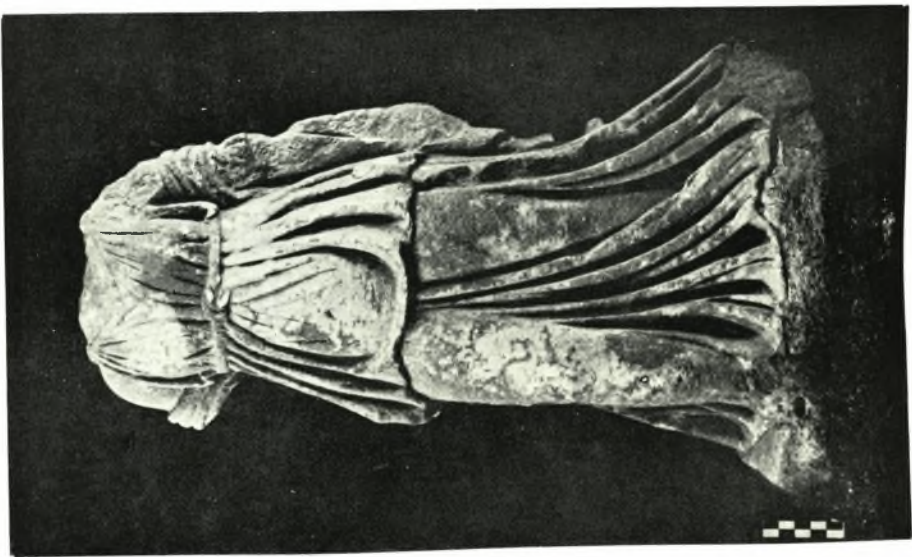
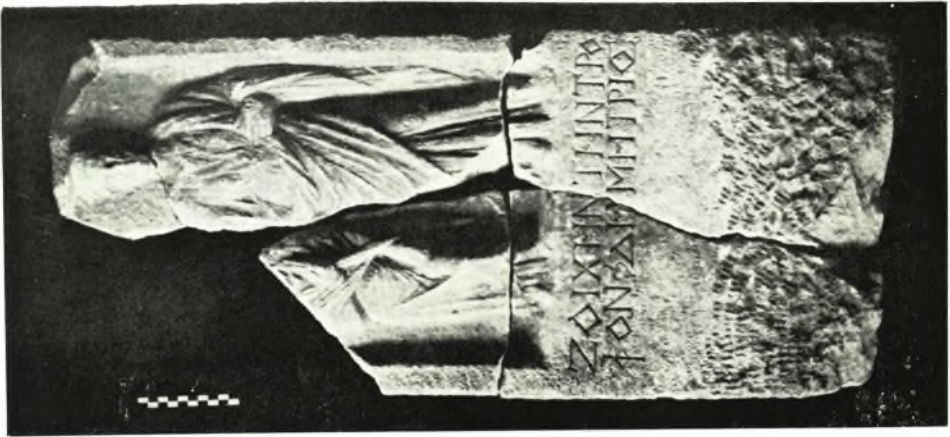
Δ. Μακεδονία. Βέροια. Άνασκαφή οικοπέδου αδελφών Καραντουμάνη: α. Χαλκοῦν εἰδώλιον, β. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως, γ. Πώρινα θεμέλια καὶ μαρμάρινον κατώφλιον

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

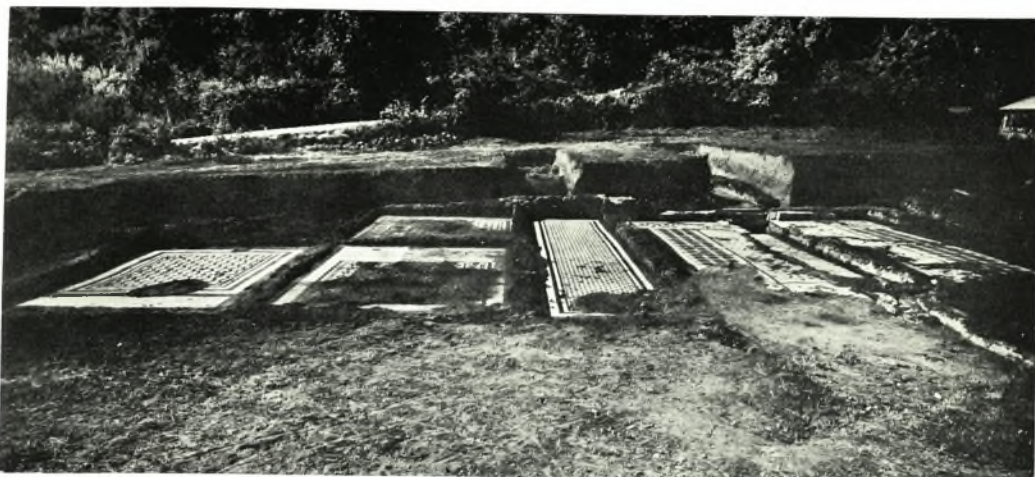
Δ. Μακεδονία. Νομός Ήμαθίας: α. Χαλκοῦν νόμισμα Κοινοῦ Μακεδόνων ἐκ Λευκαδίων, β. Ἐποψις ἀπὸ Ν., ἀπὸ Γιαννακοχωρίου, τῆς θέσεως τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου, γ. Ἡ εἴσοδος τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

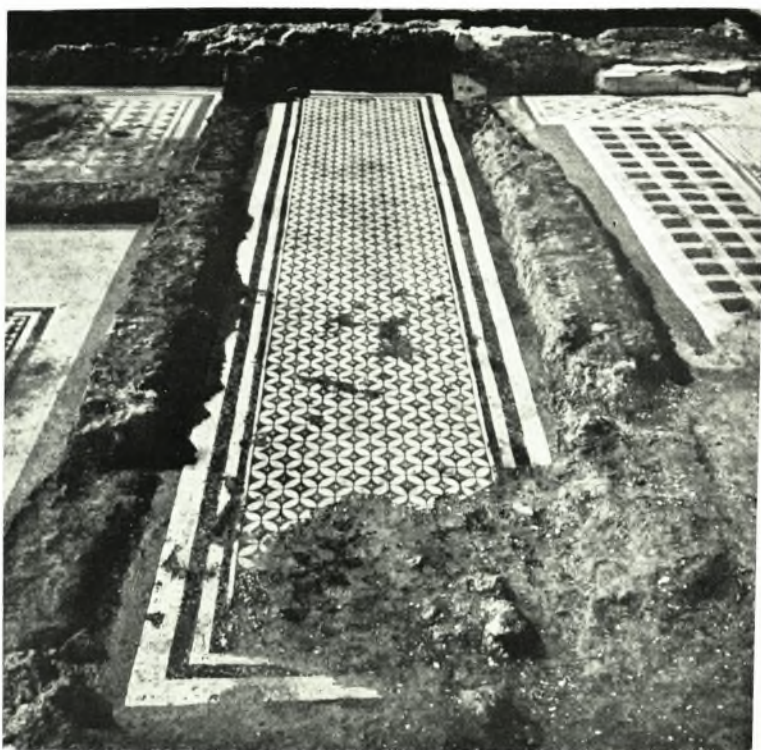
Δ. Μακεδονία. Νομός Ήμαθίας: α. Ἀκέφαλον γυναικείον ἄγαλμα ἐκ Βεροίας, β. Ἐπιταμβία στήλη ἐκ Κοιμητηρίου Βεροίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

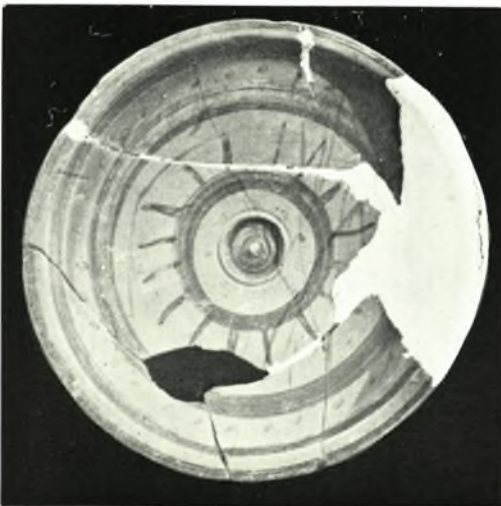
Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης: α. Γενική άποψις τών άποκαλυφθέντων μωσαϊκών δαπέδων από Α., β. Ή ΒΔ. γωνία του κτηρίου και μέρος τών μετά δεξαμενής μωσαϊκών δαπέδων Α 1 - 3 από ΒΔ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης: α. Ὁ διάδρομος Z καὶ μέρη τῶν ἐκατέρωθεν χώρων ἀπὸ Α., β. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Z, γ. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Β

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

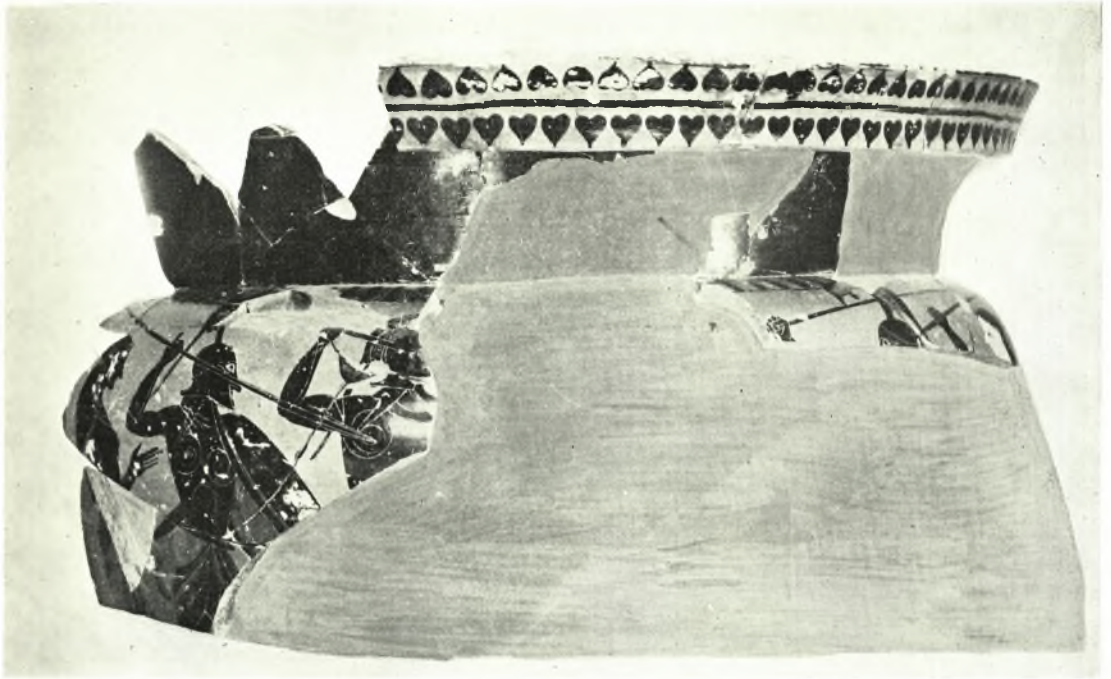
Δ. Μακεδονία: α. Πηλινον πινάκιον ἐκ Κοζάνης, β. Ἀγγεῖον μετὰ πλαστικῆς διακοσμήσεως ἐκ Κοζάνης,
γ. Ρωμαϊκὸν κιονόκρανον ἐκ Μπαλτανέτου Ναούσης, δ. Ἡ ἀϊλαξ (ἄνω) καὶ μέρος τῆς δεξιᾶς τοῦ
κτηρίου παρὰ τὸ Μπαλτανέτο Ναούσης, ἀπὸ Α.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Nea Nikomedeia, 1963: a. Aerial view of the main area, from the north (with grateful acknowledgement to the Royal Hellenic Air Force), b. Conical head with incised features, c. Figurine from collapsed central building

R. J. RODDEN

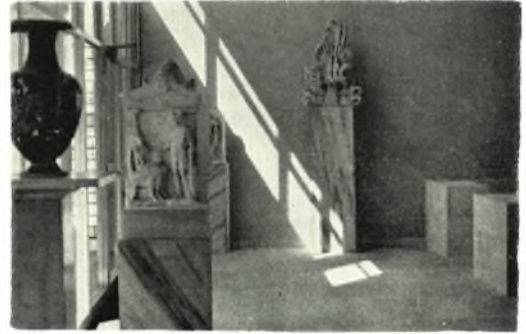
Νεάπολις. Καβάλα: α - β. Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

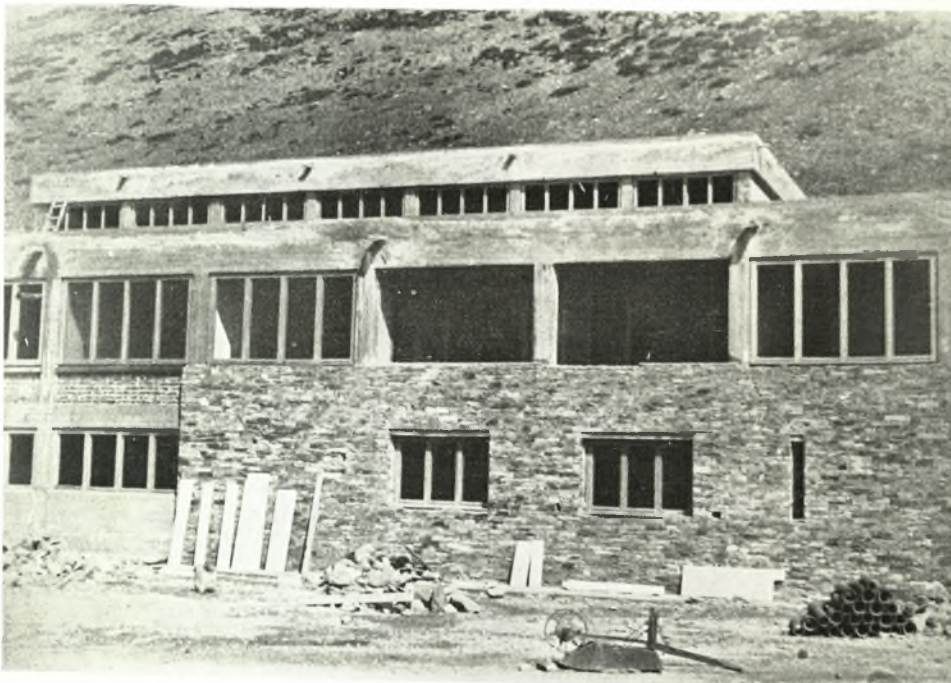
Νεάπολις. Καβάλα: α - ε. Έκ του Ίερού τῆς Παρθένου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

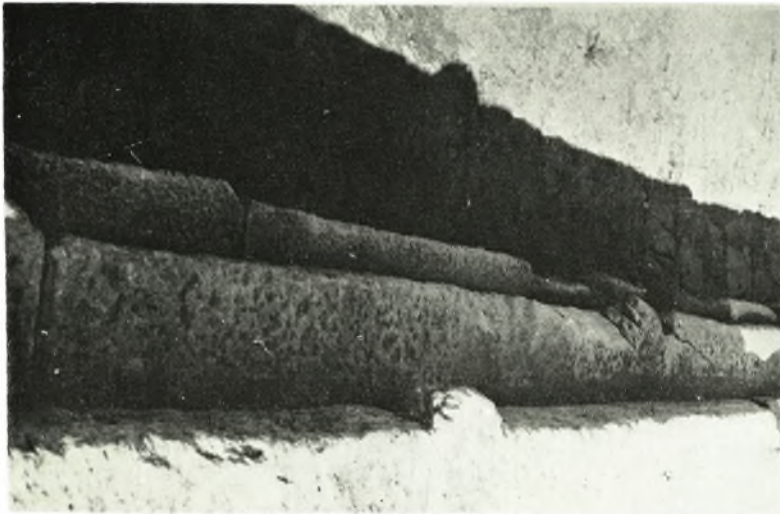
Καβάλα: α. Πρόσοψις του Μουσείου, β. Μερική άποψις τῆς ἐκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως, γ. Πρόσοψις του Μουσείου, δ. Μερική άποψις τῆς ἐκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως, ε. Μερική άποψις του πρώτου αἰθρίου ζ'. Μερική ἀναπαράστασις του νεκρικοῦ θαλάμου του Μακεδονικοῦ τάφου 1 Ἀμφιπόλεως, μετὰ τῶν νεκρικών κλινῶν, ζ. Μερική άποψις τῆς αἰθούσης Νεαπόλεως. Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐκ του ἱεροῦ τῆς Παρθένου, η. Ἐκθεσις ἐπιτομῶν ἀναγλύφων καὶ μνημείων Ἀμφιπόλεως εἰς τὸ ὑπόστεγον του δευτέρου αἰθρίου Καβάλας

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

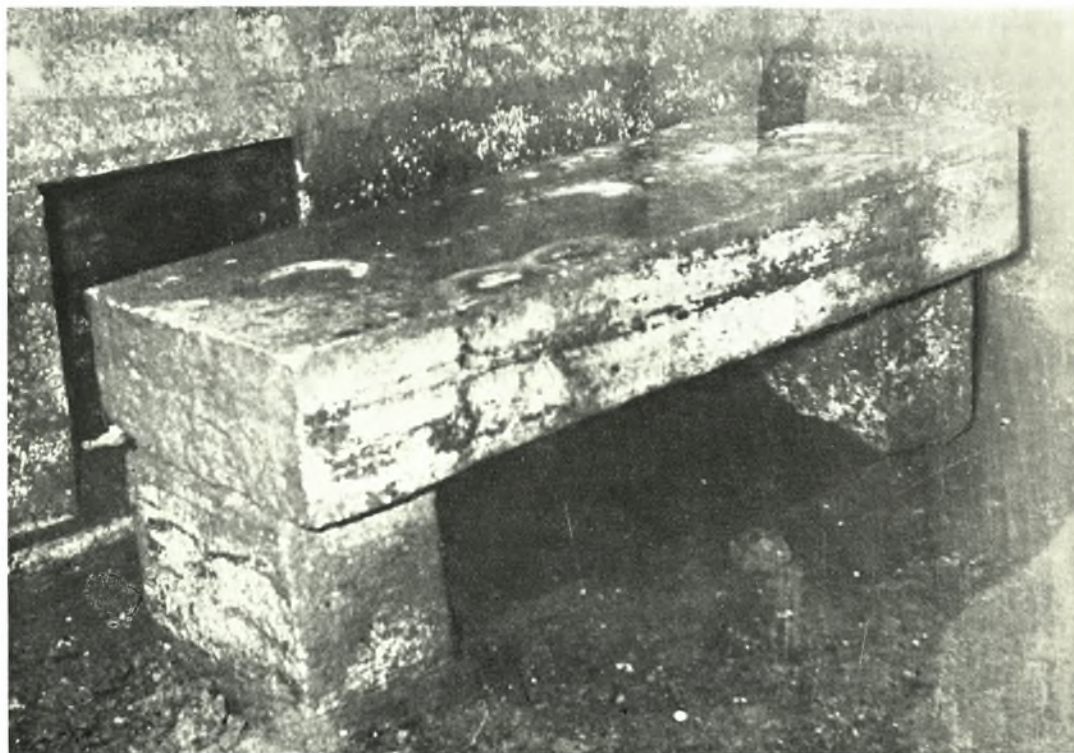
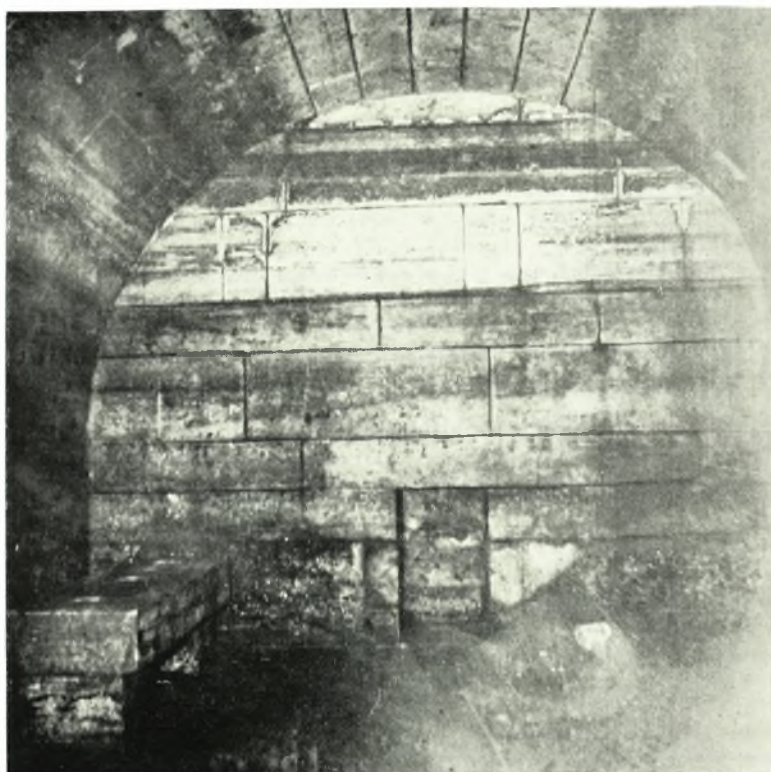
Καβάλα: α. Ἐνστάση τοῦ ἐπιτύμβιου ναόσχημου οἰκοδόμημα ῥωμαϊκῶν χρόνων, β. Ἐπιτύμβιου Μουσείου Φιλίππων κατὰ τὸ στάδιον τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

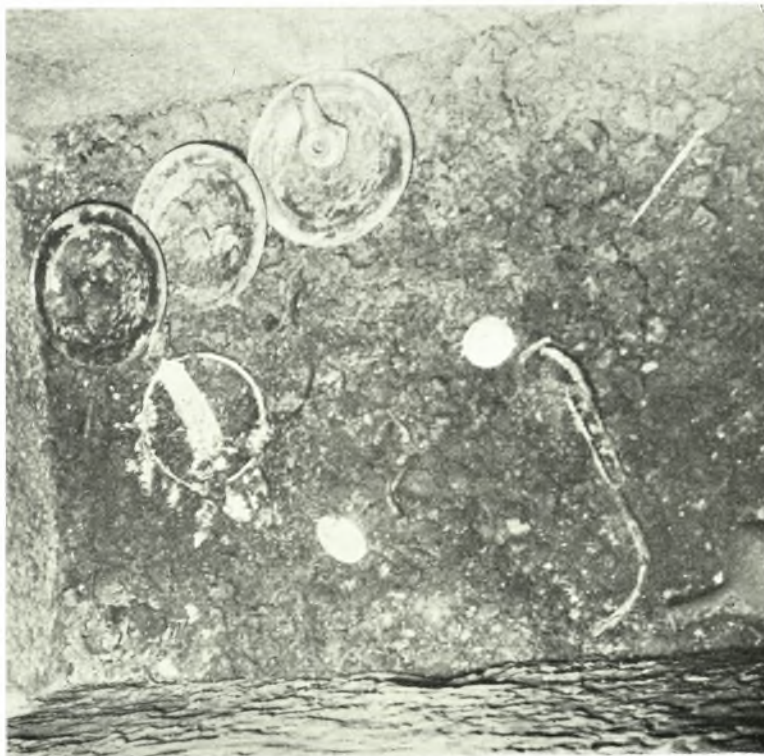
Φίλιπποι: α. Μακεδονικός τάφος Φιλίππων. Έξωτερική όψις τμήματος τῆς καμαρωτῆς στέγης, β. Τμήμα τοῦ περιβάλλοντος τὸν μακεδονικὸν τάφον τοῖχου, γ. Λεπτομέρεια τοῦ κρηπιδώματος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι. Μακεδονικός τάφος Φιλίππων: α. Ἐσωτερικὴ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου μετὰ τῆς τραπέζης προσφορῶν, β. Τράπεζα προσφορῶν

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι. Μακεδονικός τάφος Φιλίππων. α. Κοσμήματα και άγγελα εύρεθέντα έντός τής σαρκοφάγου,
β. Μικρή σαρκοφάγος εύρεθείσα έντός του δαπέδου του νεκρικού θαλάμου του τάφου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

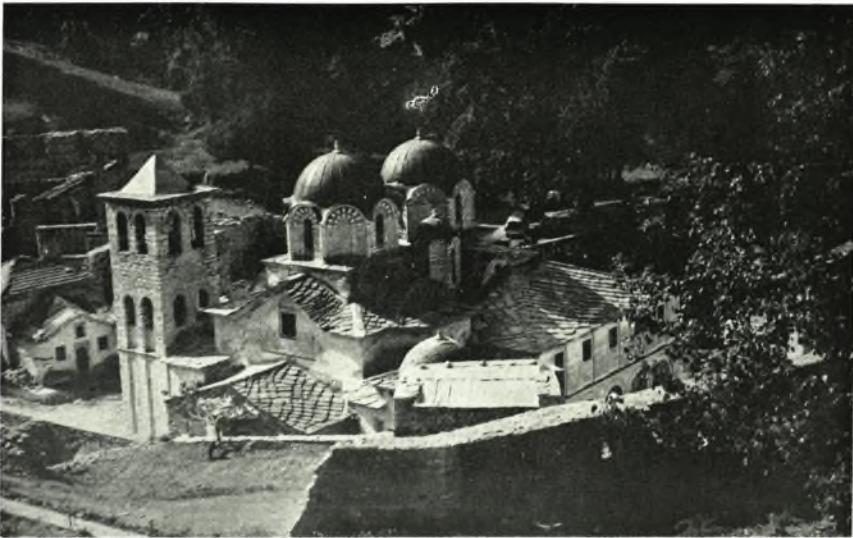
Φίλιπποι: α. Στερέωσις τοῦ θυρώματος τοῦ διακονικοῦ τῆς Βασιλικῆς Β', β. Κεντρικὸν κλίτος τῆς Βασιλικῆς Β', γ. Εἴσοδος ρωμαϊκῶν βεσπασιανῶν, δ. Ἀναστήλωσις κίωνων φιάλης ὀκταγωνικοῦ ναοῦ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α - β. Ἀναστήλῳσις κίονων νοτίας στοῶς Forum, γ. Λεπτομέρεια συμπληρώσεως κίονος νοτίας στοῶς Forum, δ. Λεπτομέρεια βάσεως ἀναστηλωθέντος κίονος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

‘Ι. Μονή Εἰκοσιφονίσσης Παργαίου: α. Γενική ἄποψις, β. Παρεκκλήσιον Ἁγ. Βαρβάρας, γ. Τμήμα τῶν τόξων καί τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΑΔΗΣ

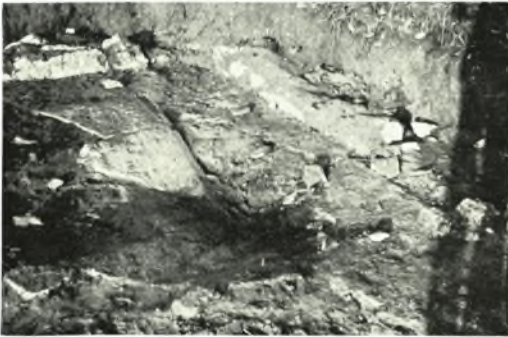
Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου: α. Λεπτομέρεια τῆς στέγης πρὸ τῆς ἐπισκευῆς, β. Στέγη τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐπισκευῶν, γ. Ὁ ἀναλημματικός τοῖχος μετὰ τὴν ἐπισκευήν, δ. Ἡ στέγη μετὰ τὴν ἐπισκευήν, ε. Ἔργασια ὑποστηλώσεως κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

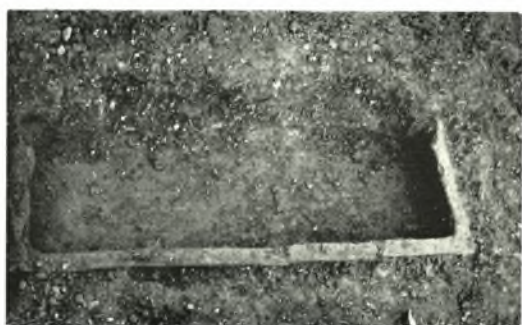
Ἄνατ. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου, β. Ὑπόνομος ἀποχρευτική ἀλλὰς οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων», γ. Γωνία νέου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου πλησίον οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων», δ. Λεπτομέρεια κατασκευῆς τοῖχου τοῦ κτηρίου τοῦ Π i ν 437 α

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

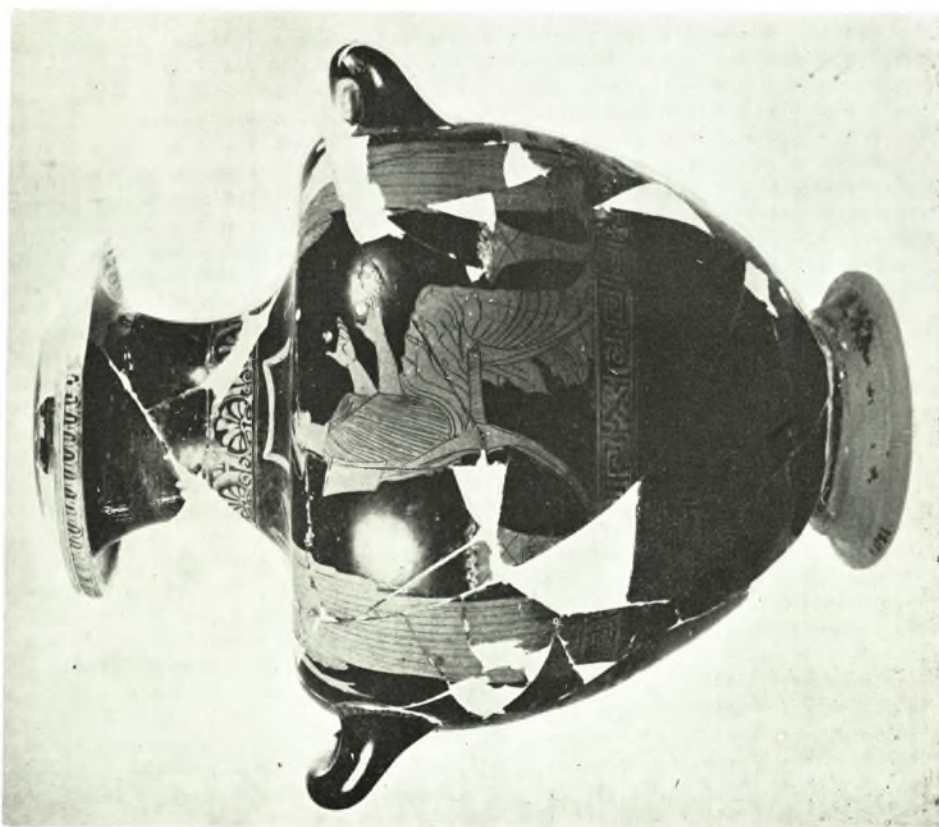
Ἄνατ. Μακεδονία. ἜΑβδηρα: α. Γωνία τοίχων κτηρίου τῆς τάφρου II, β. Γενική ἄποψις τοῦ ἰδίου κτηρίου, γ. Ψηφιδωτὸν δάπεδον, δ. Λεπτομέρεια διακοσμήσεως ψηφιδωτοῦ, ε - ζ'. Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν-Τεπέ)

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

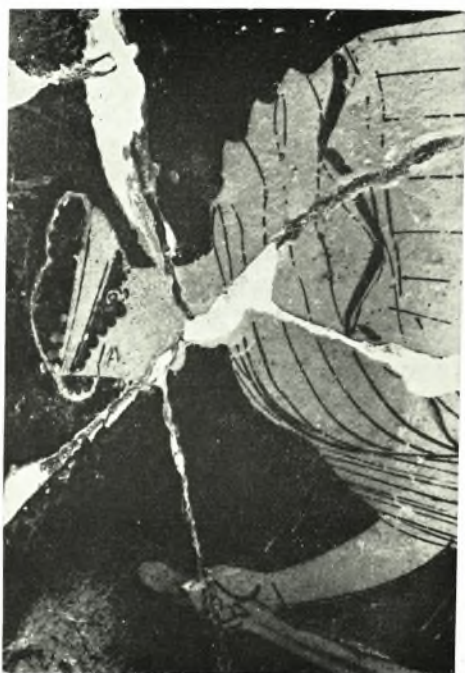
Ἄνατ. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Τομή τοῦ μαστοειδοῦς λόφου (Ταουσάν - Τεπέ), β. Κόγχη ναίσκου παρὰ τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα, γ. Τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ΒΑ. τοῦ κεντρικοῦ τομέως τῶν ἀνασκαφῶν, δ - ε'. Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζλάρ - Τεπέ). Ταφή ἀρ. 3 (πηλίνη λάρναξ), ταφή ἀρ. 1, ταφή ἀρ. 4 ἐντὸς χαλκῆς ὕδριας

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

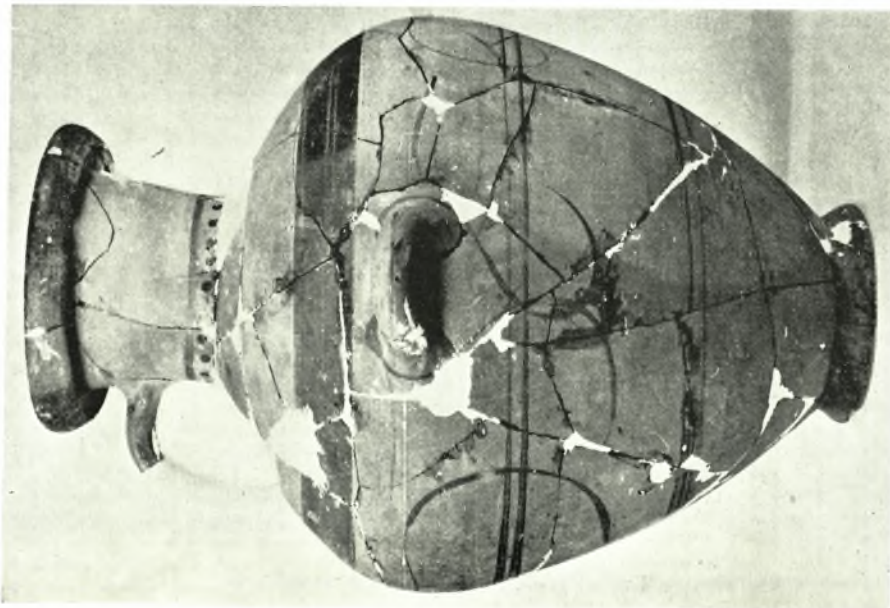
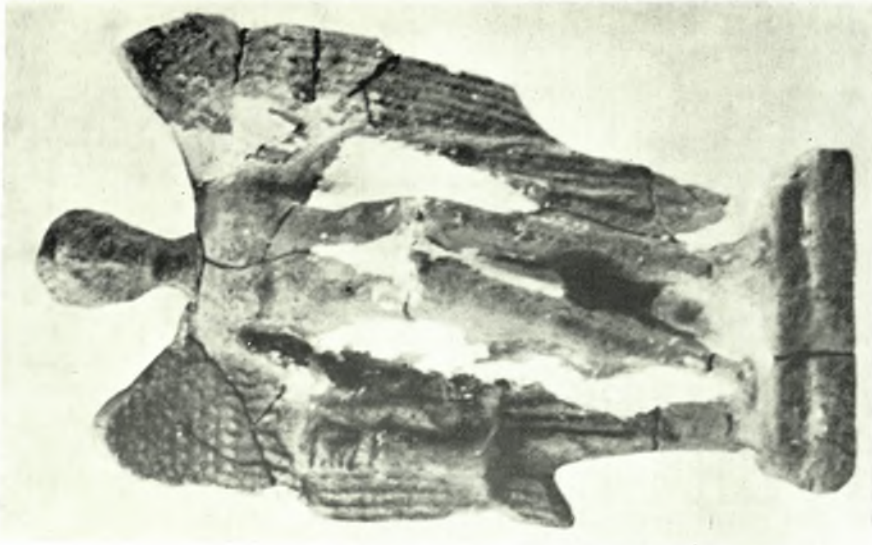
Ἄνατ. Μακεδονία. Ἐρυθρόμορφος ὕδρια τοῦ ζωγράφου τοῦ Πηλῆως, β. Λεπτομέρεια τῆς ὕδριας

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α - δ. Λεπτομέρεια τῆς ἐρυθροκόρου ὑδρίας

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα: α. Ὑδρία, β. Λήκυθος, γ. Εἰδῶλιον ἐρωτιδέως ἐκ τάφου

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Thasos: a - b. Sanctuaire d'Evraïo - Castro

Thasos: a. Sanctuaire d'Evraio -Castro, b. Tête de lion en terre-cuite

Thasos. Sanctuaire d'Evraio -Castro: a - b. Antéfixes, c - e. Figurines en terre - cuite

Thasos: Sanctuaire d'Evraio-Castro: a - c. Têtes des figurines en terre-cuite

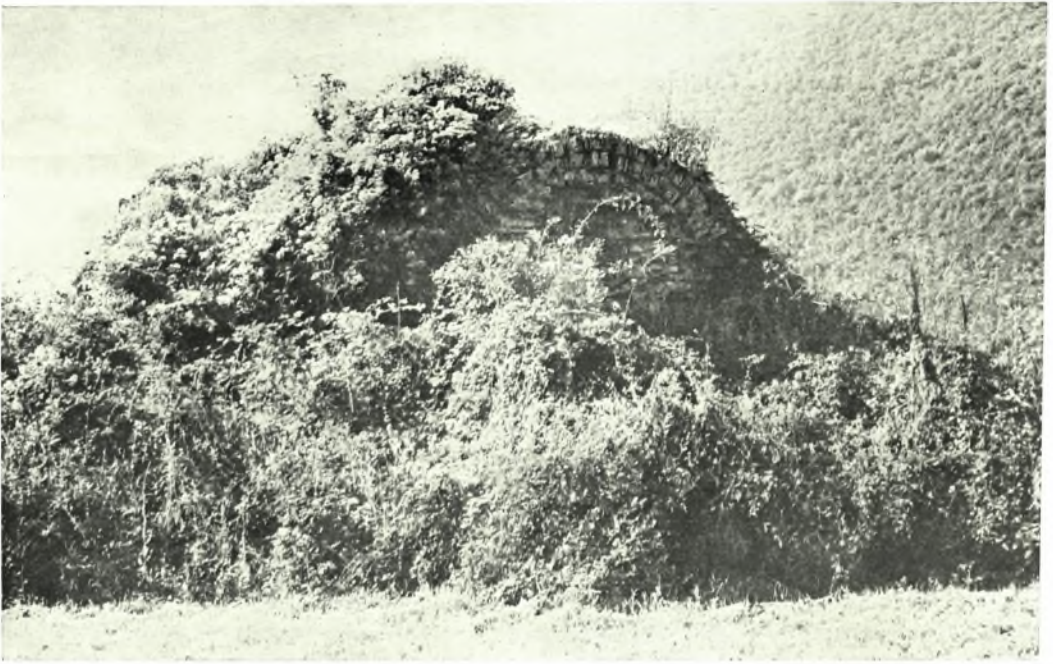
Πρέσπα: α. Ὁ ναός τῆς Παναγίας Πορφύρας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης, β. Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ναός Ἁγίου Γεωργίου Πρέσπας: α. Τμήμα τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχογραφίας παριστώσης τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον, β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ θαύματος (δρακοκτονίας) τοῦ Ἁγίου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Πρέσπα: α - β. Ὁ παρά τὸ χωρίον Πύλη ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

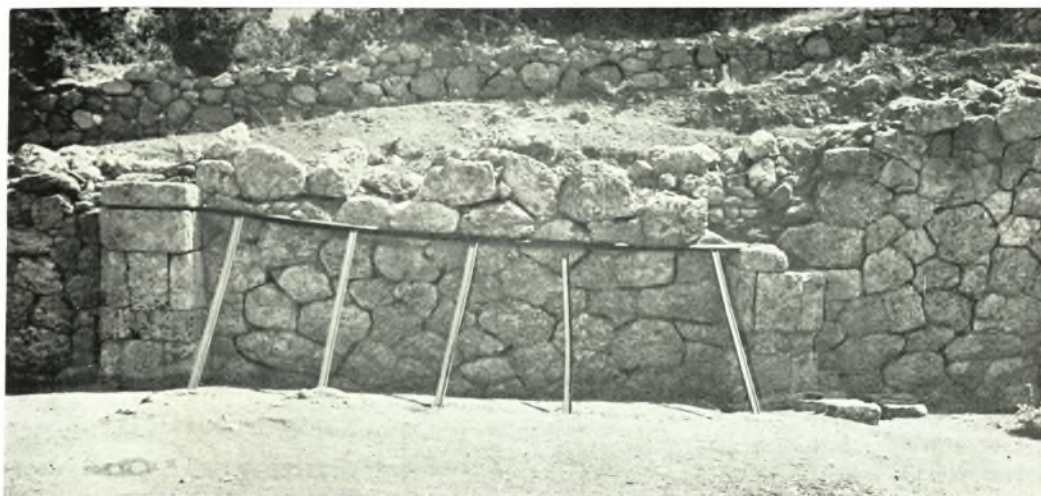

Δίον Πιερίας: α. Ξεώτερικη ὄνις τῆς κόγχης τῆς Βασιλικῆς Β, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον νάρθηκος Βασιλικῆς Α, γ. ΝΔ. γωνία νοτίου κλίτους Βασιλικῆς Α, δ. Ἐπίθημα ἐκ τῆς Βασιλικῆς Α

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

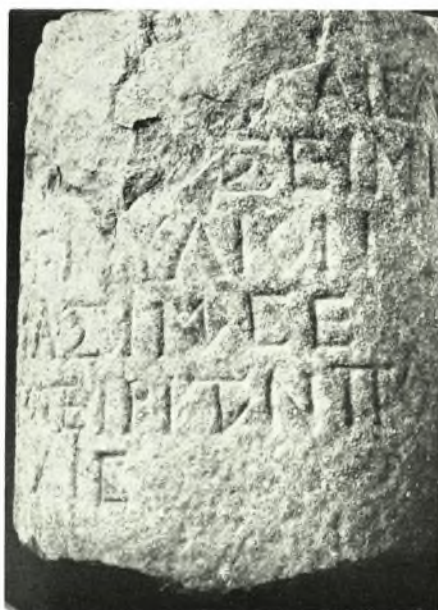
Φίλιπποι: α. Ὑπόκαυστον τοῦ βορείου τοῦ βαπτιστηρίου λουτρῶνος, β. Βορεία ἀποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τῆς ἐξέδρας καὶ τμήματος τῆς Ἐγνατίας οδοῦ, γ. Τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον

Σαμοθράκη: α. Ἐποψὶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, β. Ἐποψὶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» πρὸ τῆς στερεώσεως

α. Σαμοθράκη. Ἄπομιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» μετὰ τὴν στερέωσιν, β. Σαμοθράκη.
 Βωμὸς τῆς Ἑκάτης, γ. Κομοτηνὴ. Τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον
 ΑΝΔΡ. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

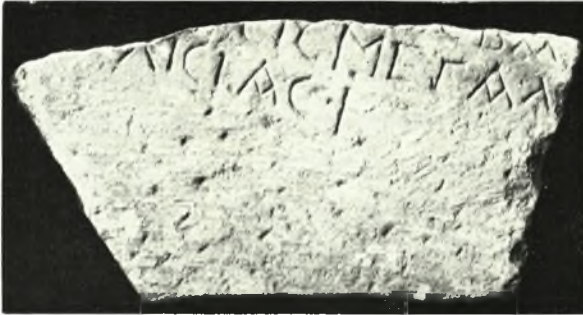
Θράκη: α - γ. Αναθηματική στήλη Ἀετολόφου Ροδόπης

α. Τμήμα διαχωριστικού κιονίσκου παραθύρου ἐξ Ἁγίων Θεοδώρων Ροδόπης, β. Τμήμα ζυφόρου τοῦ Τεμένους τοῦ Ἱεροῦ τῶν Καβείρων, ἐν Σαμοθράκη, γ. Κτερίσματα ἐκ τῶν τάφων τῆς «Μεγάλης Πέτρας» τοῦ χωρίου Μέγα Πιστόν Ροδόπης

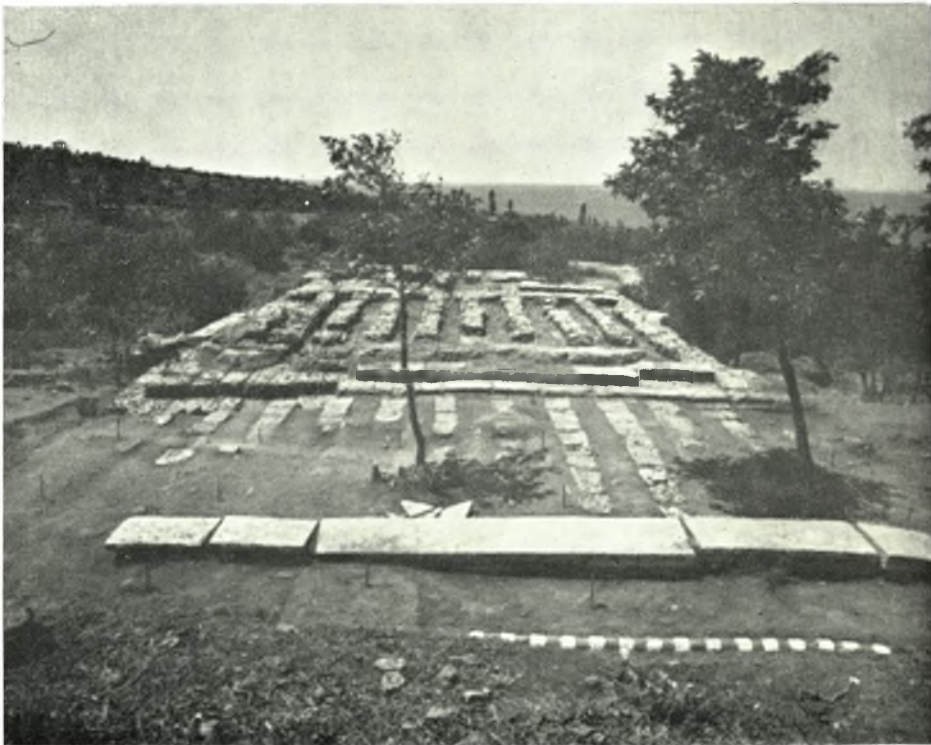
α. «Μεγάλη Πέτρα» του χωριού Μέγα Πιστόν, β. Λιθινή άξινη - πέλεκυς Νέας Στρώμης,
 γ. Ύεπιγράφος σταυρός εκ των Ύφαντών Κομοτηνής

α. Έπιγραφή έκ τών Ύφαντών Κομοτηνής, β. Έπιτομβία στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. έκ τοῦ Γυμνασίου
Θηλέων Κομοτηνής, γ. Ἀνάγλυφον έκ Δικέλλων Ἐβρου

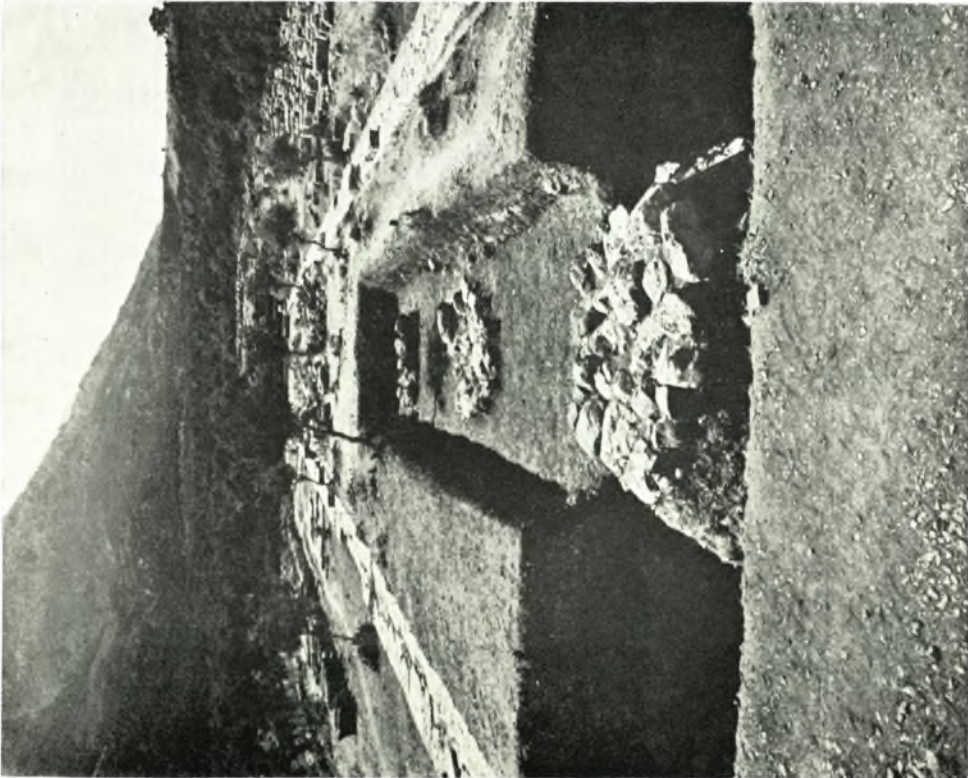
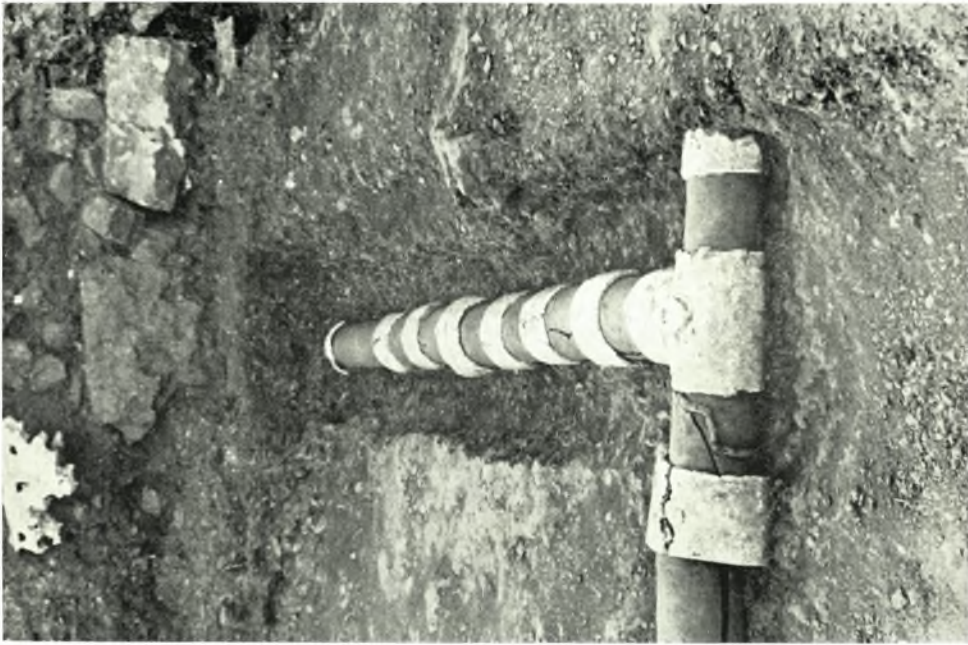

α. Ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ χωρίου Μέσση Ροδόπης, β. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ Πόρτο-Λάγο,
γ. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ μετοχίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Πόρτο-Λάγο

Samothrace. a. View looking across the Ptolemaion (middle ground) toward the western hill of the Sanctuary and the Stoa, b. View of the Ptolemaion and its forecourt after excavations in 1963

PHYLLIS LEHMANN

Samothrace. a. Detail of the subfoundations in the Northern part of the Stoa (seen from the South),
b. Detail of the Pipeline outside of forecourt of the Ptolemaion

PHYLLIS LEHMANN

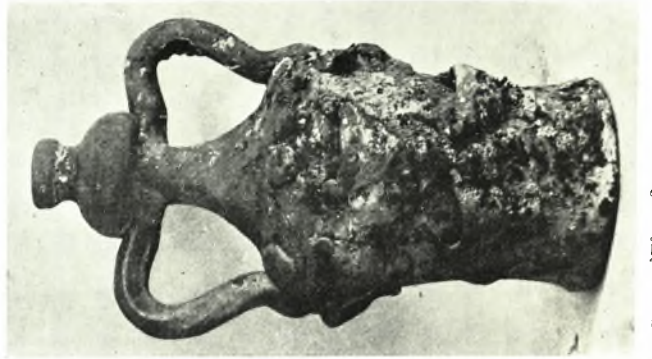
Samothrace. a. View of the Ptolemaion in 1963 before removal of vegetation, b. View of the Ptolemaion in 1963 after removal of vegetation

PHYLLIS LEHMANN

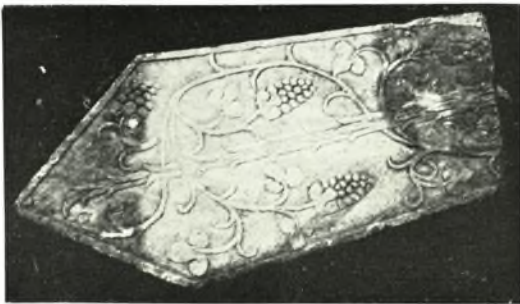
Samothrace. a. View of the Stoa, from the South, after the excavations of 1963, b. Gilded silver brooch.
Late Hellenistic or early Roman

PHYLLIS LEHMANN

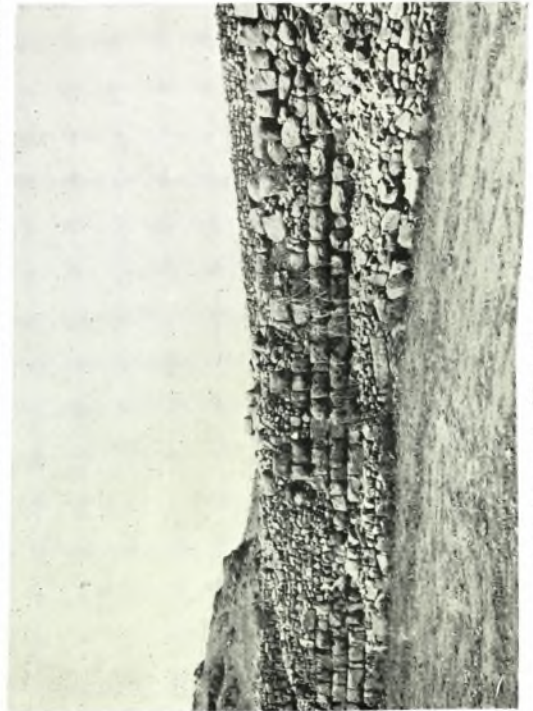
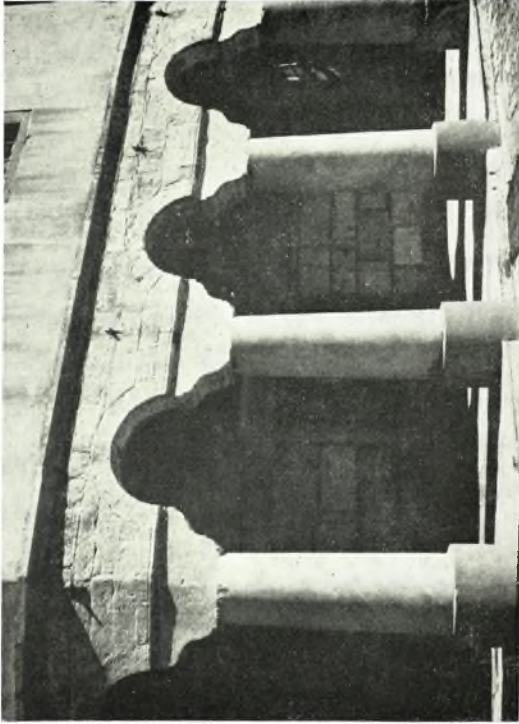
Λήμιμος: α. Συστάς τύφων εις Σόκαστρον Καμνίων από Δ., β. Πρόχοι ρωμαϊκής εποχής, γ. Ήλαιοδοχεία εις Συλλογήν Νέας Κούταλης, δ. Μολύβδινοι έσχήρατι, ε. Άμφορες τύπου «Τσανάκ - Κάλε»

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ

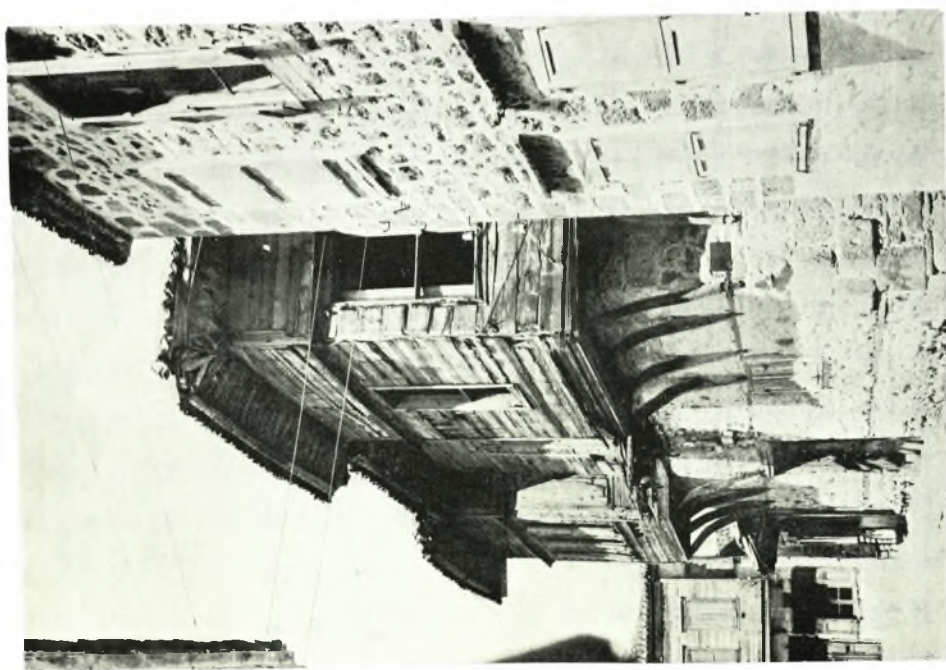
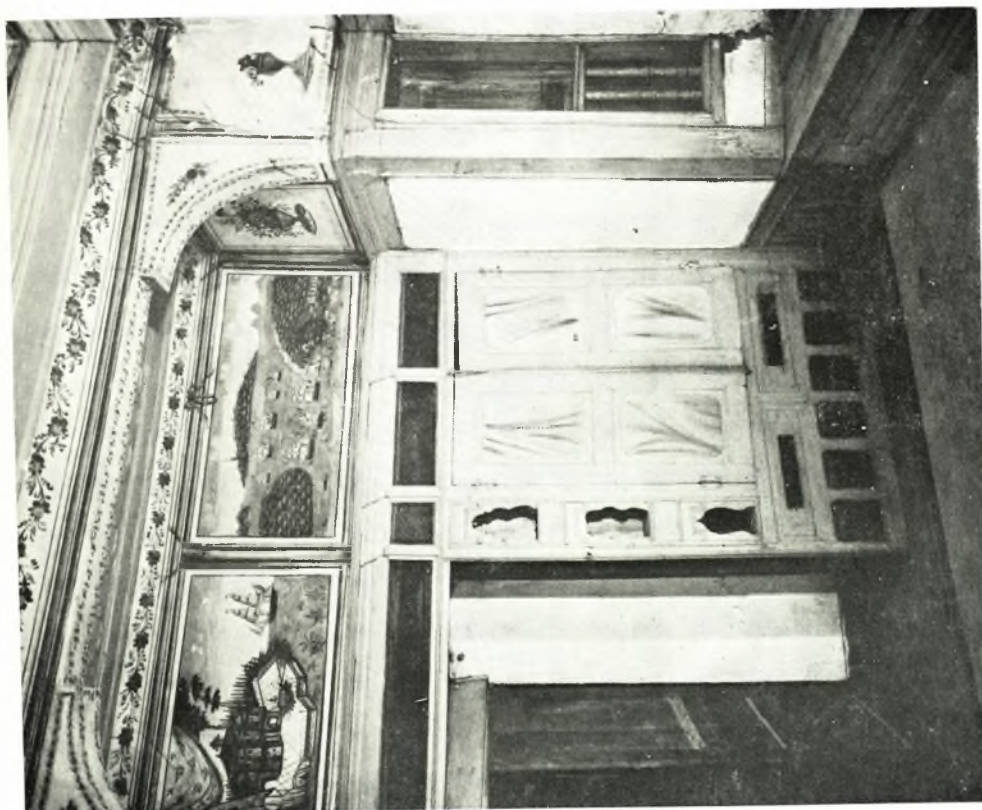
Μυτιλήνη: α. Τουρκική στήλη, β. Τουρκική παραστάς, γ. Τμήμα περιθώρου, δ. Κοίλον πλάσιον (κρήνης),
ε. Βυζαντινόν έπίκρανον έκ τής συνοικισμού Μυτιλήνης, ζ'. Βυζαντινόν έπίκρανον έκ τής Μητροπόλεως Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

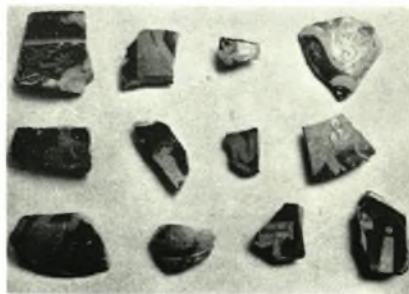
Μυτιλήνη: α. Οχυρωματικός περίβολος περιοχής Έρεσσού, β. Άγιοι Θεόδωροι. Ή πρόσφυγες μετά την άποκάθαρση των κωνιαμάτων, γ. Τμήμα τών «μακρών τειχών» τής Έρεσσού, δ. Άγιοι Θεόδωροι. Δωρικός θριγκός εις δευτέραν χρήσιν

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη. Πέτρα: α. Οικία Βαρελτζιδενας. Ή πρόσοψις από Ν-ΝΔ., β. Ή νοτία πλευρά τής καλής κάμαρης τής αΰτης οικίας

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη: α - γ. Τζαμί Μεσαγρού Γέρας. Διακόσμησης μετακινίων προστώου, δ. Χίος. Ἐνεπίγραφος βωμός ἀπὸ τὰ Σκλαβιά, ε. Μουσεῖον Χίου. Ἀνάγλυφος κεφαλὴ Νέρωνος, ς'. Προσωπεῖον ἐκ τοῦ «ἀποθέτου» τῆς Ὑπαπαντῆς, ζ. Περίθρονον μὲ ἀνάγλυφον κεφαλὴν, η. Ἄγαλμα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν, θ. Ἀττικά ἐρυθρόμορφα ὄστρακα ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Βουνοῦ

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Samos, Heraion: Altargebiet, Ostfundament des Rhoikos-Altars, von Süden. Links die ältesten Altäre

Samos: a. Früharchaische Terrakottastatuetten, b. Bronzene Greifenprotome, c. Bronzerad, mit Weihinschrift

ERNST HOMANN - WEDEKING

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
02/05/2026 19:54:10 EEST - 216.73.217.38

Samos, Heraion: a. Stumpf des Lygos-Baumes, von Süden, b. Nordliches Temenosgebiet, von Osten

ERNST HOMANN - WEDEKING

Samos. a. Frühhelladischer Becher, b. Frühhelladische Keramik: Kannenhals und Gefäßdeckel, c. Heraion. Nördliches Temenosgebiet: archaischer Bronzekessel und römischer Zisternenboden

ERNST HOMANN - WEDEKING

Νάξος. Μυκηναϊκός οικισμός: α. Ήρειπια, β. Κάτω, υπό τὸ ὕδωρ, διακρίνεται τὸ κατώφλιον τοῦ
 δωματίου Γ, γ. Ἐπάλληλοι τοῖχοι κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν

Νάξος: α - β. Μυκηναϊκά όστρακα εκ της πόλεως Νάξου

Νάξος: α. Τεμάχια ραμφοστόμου μεσοκυκλαδικής οίνοχης, β. Προτογεωμετρική οίνοχη, γ. Προτογεωμετρικά δοστρακα

Νάξος: α - β. Ύστερογεωμετρικά ὄστρακα

Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

Νάξος: α. Άποψις τής Χώρας, β. Γεωμετρικά όστρακα

Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

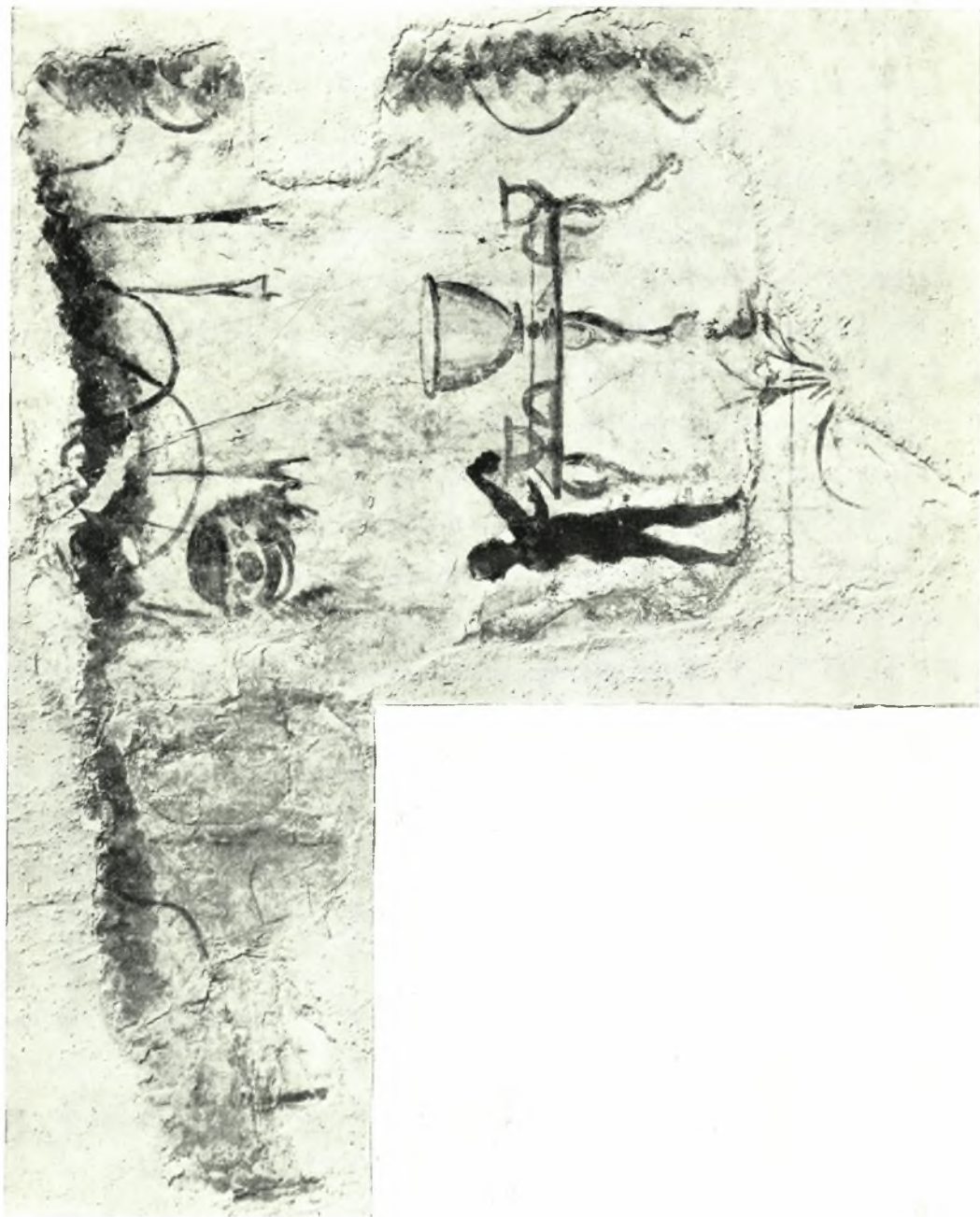

Δέλος. Skardhana: a. Vue d'ensemble du quartier résidentiel, b. Mosaïque. Tritonesse et Eros

Δήλος: Τοιχογραφία έσωτερικής όψεως τής παραστάδος. Στρώμα 5. Άγών πυγμαχίας

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δήλος: Τοιχογραφία προσβίας όψεως τής παραστάδος, Ἄρχικόν στρώμα

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήρα: α. Ἐπιτύμβιος στήλη, β. Ταφή ἐντὸς πίθου, γ. Ταφή καύσεως

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρος: α. Κυκλαδικά μαρμάρινα ειδώλια, β. Πρωτοκυκλαδική οίκια

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Κέρος: α. Τὸ μεταξύ Κέρου καὶ Δασκαλειοῦ στενόν. Διὰ τοῦ σταυροῦ σημειοῦται ἡ θέσις τῆς πρωτο-κυκλαδικῆς οἰκίας, β. Ἡ νησίς τοῦ Δασκαλειοῦ. Βορεῖα κλιτύς, γ. Θεμέλια χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ

α. Κέρος. Πρωτοκυκλαδικόν κτήριο ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ, β. Νάξος. Τὸ «Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν»
πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Νάξος. «Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν»: α. Ἡ ἀκρόπολις, β. Ἡ εἴσοδος τῆς ἀκροπόλεως

Νάξος. «Κορφάρι των Ἀμυδαλιῶν»: α. Δωμάτια ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως, β. Τμῆμα τοῦ τείχους καὶ βλήματα σφενδονῶν

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Νάξος: α. «Κορφάρι των Ἀμυγαλιῶν». Διάδρομος ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως μὲ ἔντονα ἴχνη πυρκαϊῆς, β. Μυκηναϊκὸν ρυτὸν

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Kea. Kephala: a. General view, b. Dromos, c. Cemetery

JOHN L. CASKEY

Κεα. Κεφαλα: a - c. Graves, d. Cover slabs from graves, e. Grave. Threshold of symbolical doorway

JOHN L. CASKEY

Kea. Kephala: a. Red and brown wares with burnished patterns, b. Scooplike vessel from the Cemetery, c. Red-brown jar, d. Ithyphallic figurine of terra-cotta, e. Incurving bowl, f. Ayia Irini: Fragment of sauceboat (EH II)

Kea. Ayia Irini: a. Area C. House walls and doorway; Early Bronze Age, b. Sherd of Middle Minoan ware imported, c. Area C. Rim of hearth E.H. II, d. Area A. Part of staircase; courtyard at left, e. Part of Area A from North

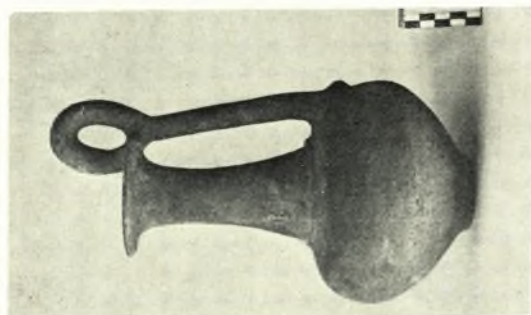
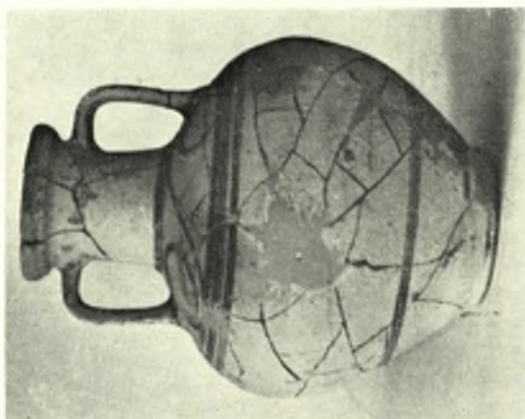
Kea, Ayia Irini: a. Area A. Room I. Graffito Linear A, b - e. Area A. Pottery from the cellars

JOHN L. CASKEY

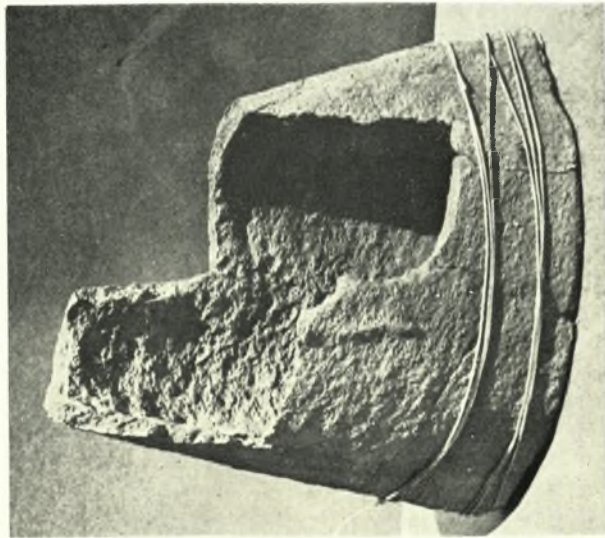
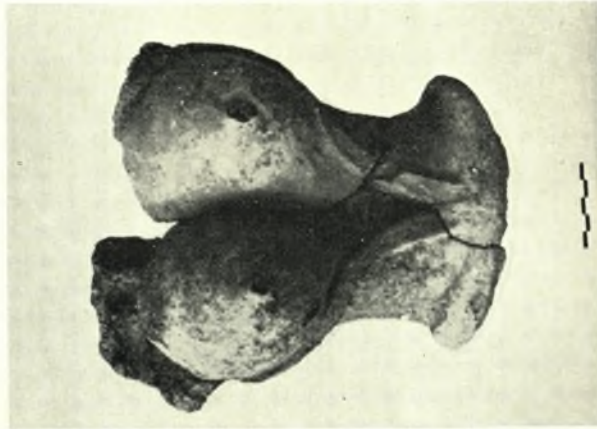

Kea. Ayia Irini: a. Area A. Basement Rooms. b. The Temple seen from Room V

JOHN L. CASKEY

Κεα. Αγία Ιρίνη: α. Inner end of the Temple, b. Temple. Corridor VII. Amphora from Late Mycenaean level, L.H. IIIc, c. Temple. Room XI. From the floor with the terra - cotta statues, d. Temple. Room XI. Excavation of the broken terra - cotta sculpture. Traces of successive later floorlevels above the debris
 JOHN L. CASKEY

Kea. Aya Irimi: a. Temple, Room XI. Terra - cotta sculpture as found (seen from above), b. Part of bronze boat from the Temple, c. Temple, Room XI. Part of skirt of terra - cotta statue, d. Temple. Bronze statuette. LM I, e. Temple. Torso of terra - cotta statue

JOHN L. CASKEY

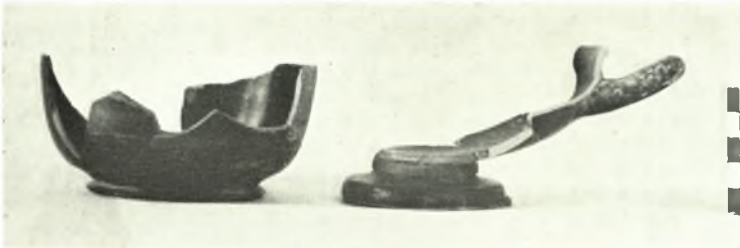
Kea, Ayia Irini: a - c. Temple. Room XI. Torsos of terra - cotta statues

JOHN L. CASKEY

Kea. Ayia Irini: a. Terra - cotta Torso, b. Graffito on base of skyphos found in the shrine of Dionysos above Room XI of the Temple, c. From the Temple. Upper level in Corridor VII. Vessels

JOHN L. CASKEY

Kea. Ayia Irini: a. Terra - cotta head as found at 8th century level above Room XI, b. The head with its base, c. From the shrine above Room XI of the Temple

Kea. Ayia Irini: a. Fragment of stirrup-jar from the Temple, b. Protogeometric skyphos from late floor in Room XI of the Temple

JOHN L. CASKEY

Κεα. Αγία Ιρίνη: α - β. Terra - cotta statue, c. Head of terra - cotta statue

JOHN L. CASKEY

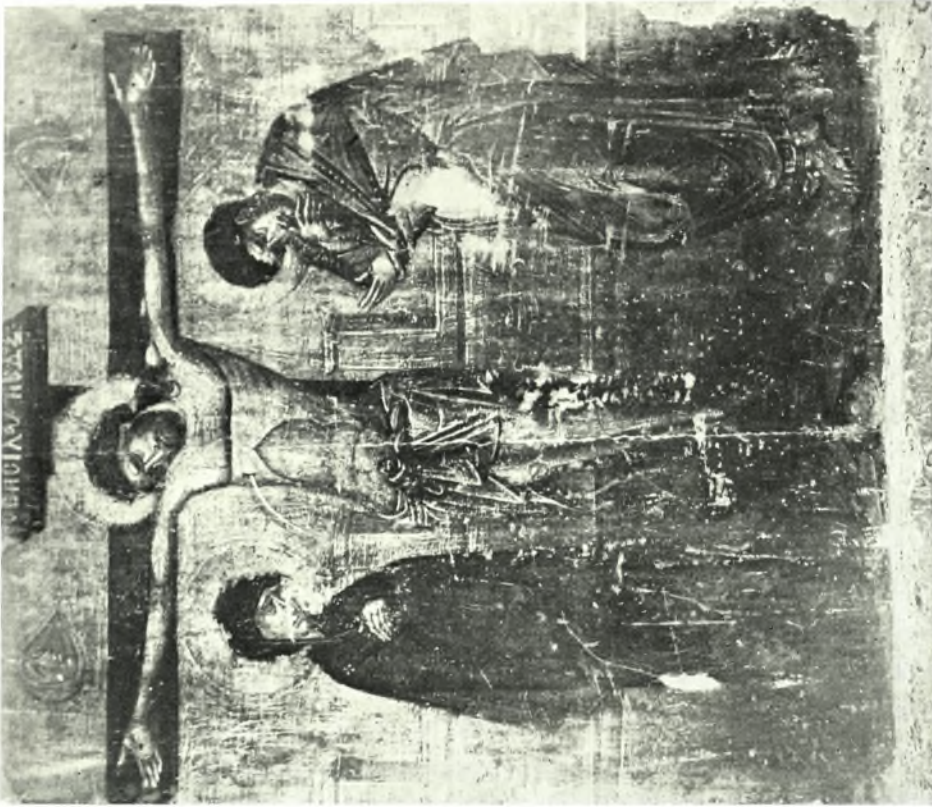
Κρήτη. Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου: α. Ἐρείπια τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ (ἱερόν), β. Ἡ Πρόθεσις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, γ. Ἄγγελοι (λεπτομέρεια τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ)

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*Ιος: α. Ναός Ἁγίας Κυριακῆς Χώρας. Ἰωάννου ἱερέως Σκορδίλη (1641). Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεὺς,
β. Ναός Ἁγίου Βασιλείου Χώρας. Τζώρτζη Λαμπάρδου. Χριστὸς (λεπτομέρεια)

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

α. Ίος. Ναός του Χριστού της Χώρας. Άγια Τριάς, β. Νέξος. Ναός Παναγίας Θεοσκεπέστου Χώρας, Σταύρωσις

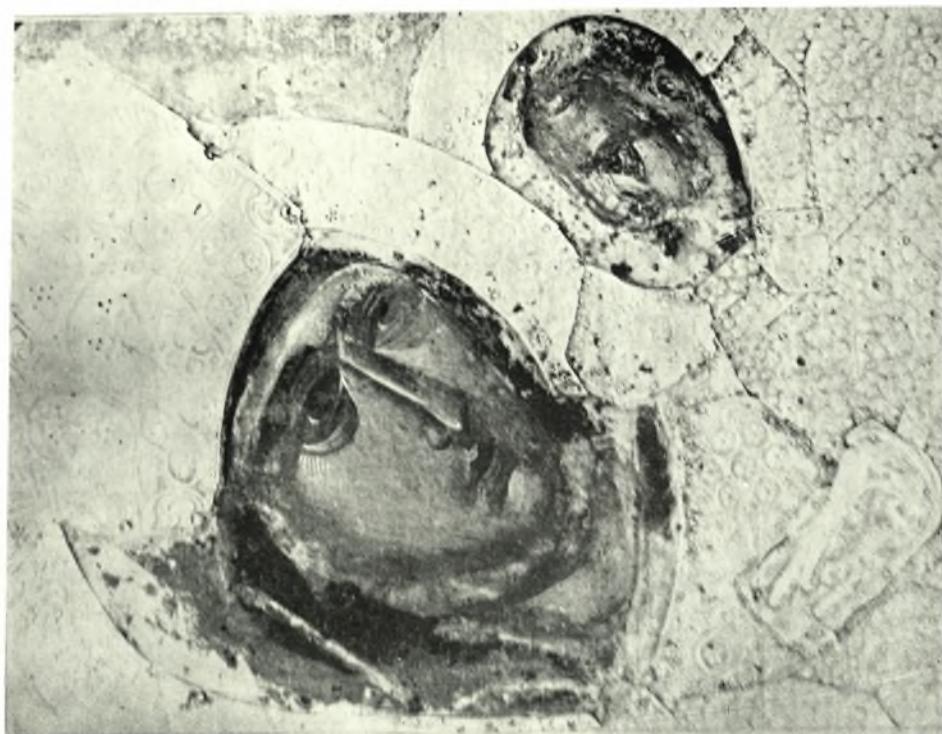

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νεός: α - β. Ναός Θεσσαπέστου Χώρας. Παναγία και Ιωάννης. Λεπτομέρεια από την Σταύρωση

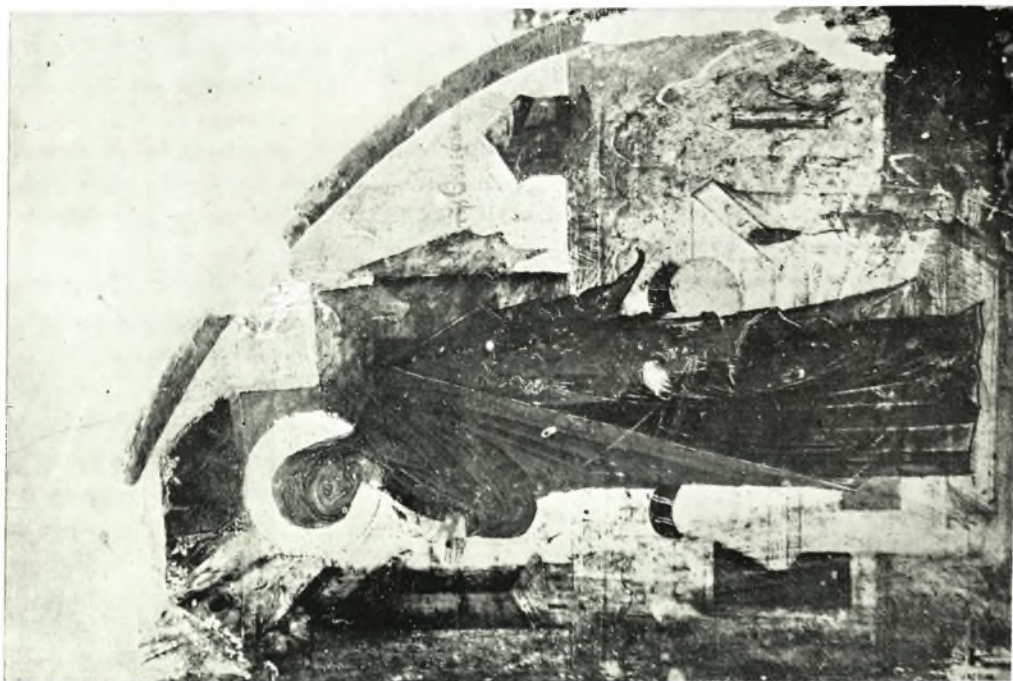
Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

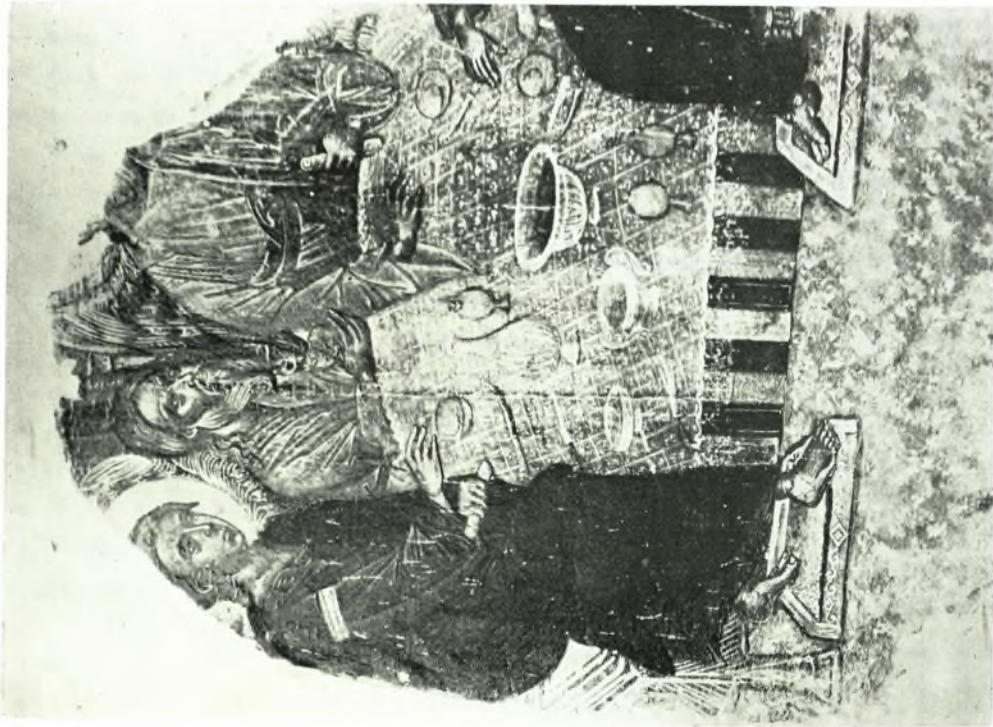
Ναός: Ναός Θεοσκεπέστου Χώρας: Χριστός, λεπτομέρεια της Σταυρώσεως,
β. Παναγία Βρεφοκρατούσα, ή άλλη ὄντως της ἀμφιπροσώπου εικόνας

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νύξος: Ναός Προφήτου Ἡλιοῦ Χώρας, α. Ἄγγελος ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, β. Ἡ Παναγία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ
Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Νεός Προφήτου Ἡλιοῦ. Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, β. Νεὸς Ἅγιου Ἰωάννου Χαλκίου. Παναγία ἢ Ἐλεοῦσα

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: Ναός Παναγίας του Χριστού Χώρας: α - β. - Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Ναός Σταυρού Χώρας. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, β - γ. Ναός Άγιας Παρασκευής Χώρας. Χριστός Φωτοδότης

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Ναός Κοιμήσεως Χώρας. Παναγία ἐνθρόνος Βρεφοκρατοῦσά, β. Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Ριζα Ἰεσοῖαι

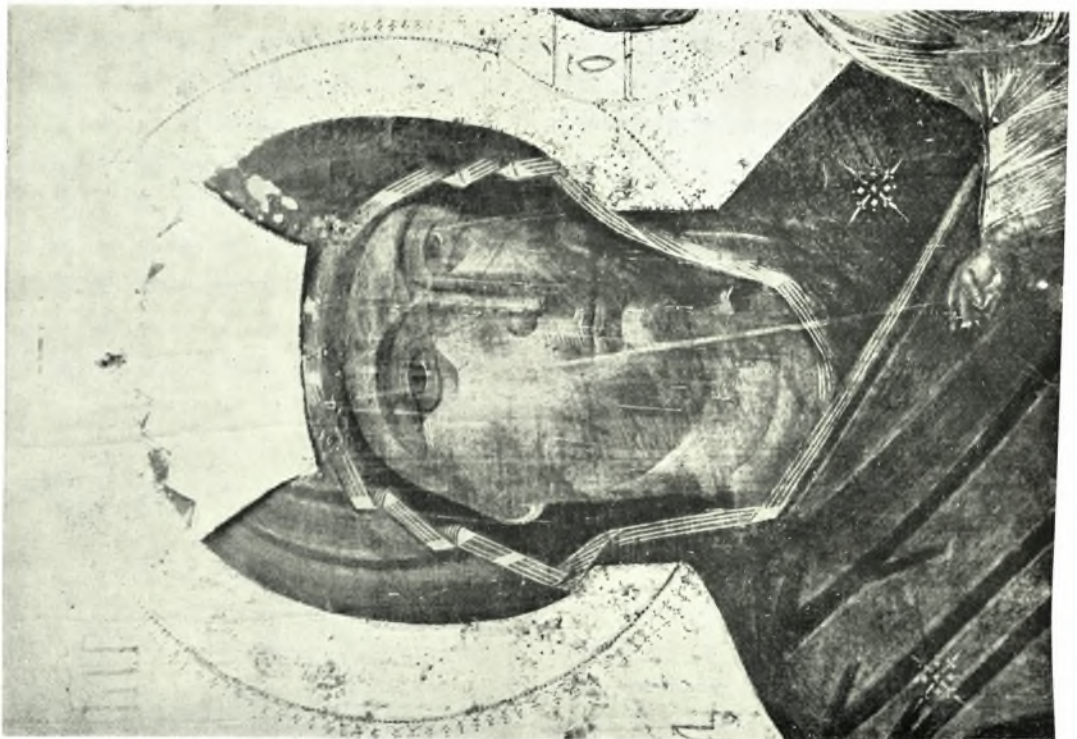
Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νύξος: Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου: α - β. Λεπτομέρεια τοῦ Πί ν. 508 β

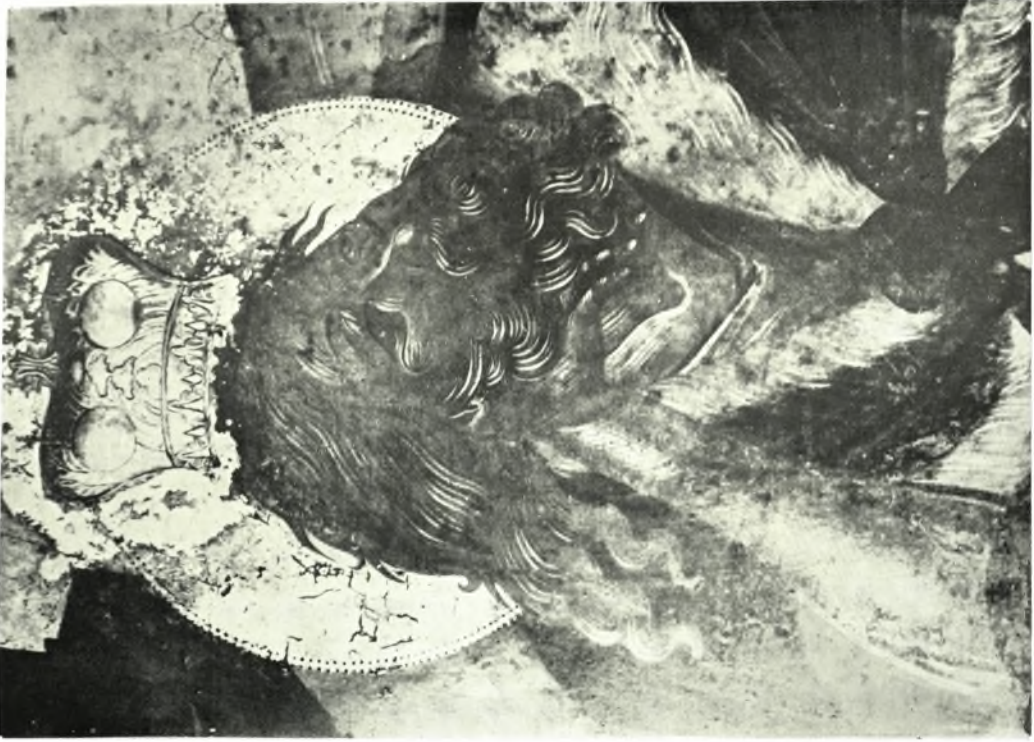

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νύξος: α. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Παναγία τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγητρίας,
β. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς, «Νηὸ Χωριό», Χώρας. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

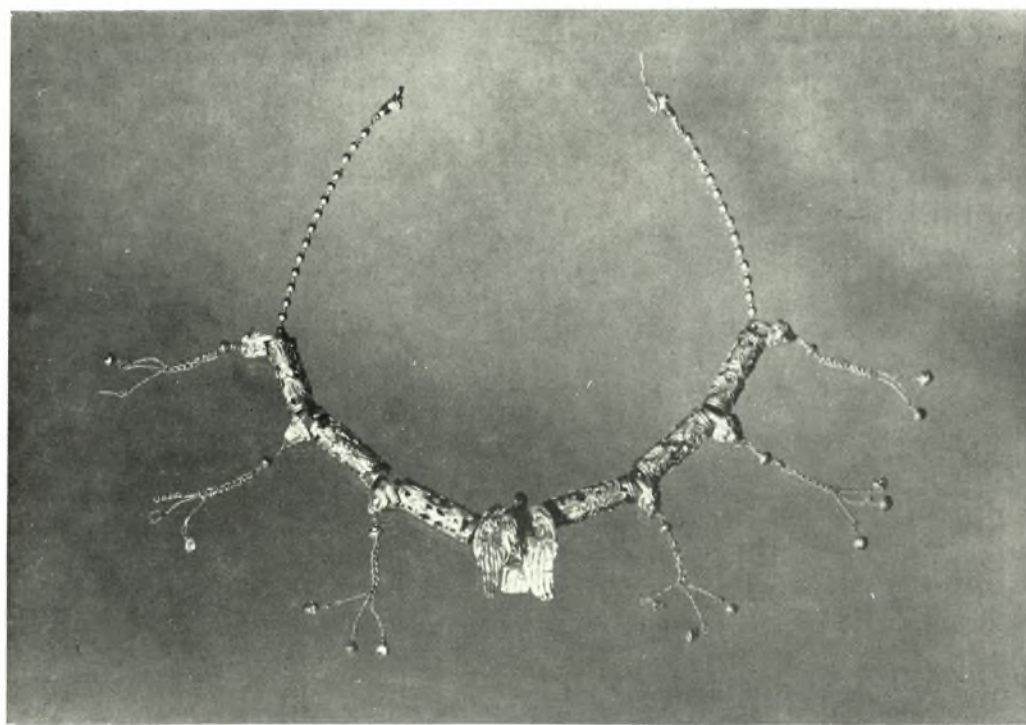
Νάξος: Ναός Προφήτου Ηλίου Χώρας: α - β. Προφήτης Ηλίας

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νύξος: Νεός Ἅγιος Ἀναργύριον Σαγκρίου: α - β. Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Κρήτη: α. Ἡ αἴθουσα τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, β. Χρυσὸν περιδέρατον ἀπὸ τοὺς Βακιώτες (Συλλογὴ Μεταξά)

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Συλλογή Μεταξά: α. ΥΜ III α τρίωτον άγγειον, β. Άλαβαστρίνη πυξίς, γ. Λίθινον ειδώλιον εκ Καλών Λιμένων, δ. Χαλκοῦν ειδώλιον λατρευούσης εκ Κόφινα

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Συλλογή Μετάξια: Εύρηματα ἐξ Ἀρκάδων: α. Ἀρύβαλλος με στόμιον εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, β. Ἄγγειον εἰς σχῆμα γυναικός, γ. Πτηνόμορφον ἄγγειον

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη: α - δ. Έλληνιστικά κεφαλαί από τούς Βακιώτες

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

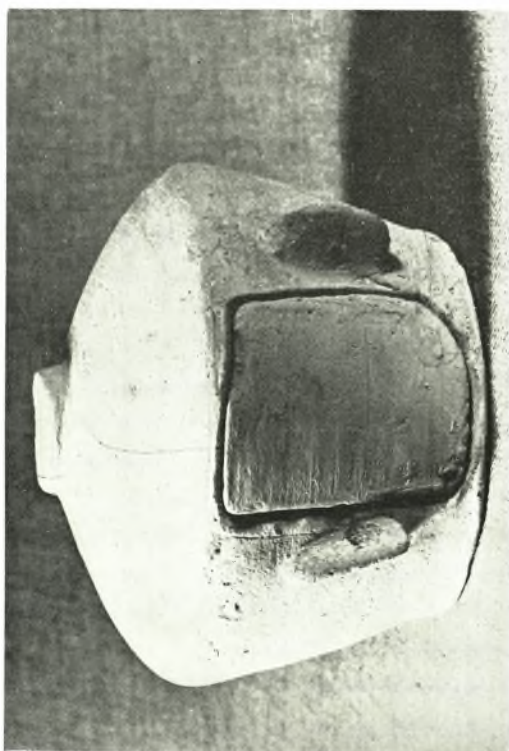
Κρήτη. Ύστερομινωικός τάφος Κατσαμπά: α. Θάλαμος μετά λαξευτού πέσσου, β. Έλεφαντίνη πύξις εκ του τάφου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη: α. Κεραμεική και λίθινα αγγεία εκ Κατσαμπά, β. Πηλίνη λάρναξ νεοανακτορικών χρόνων από το Χουμέρι

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη, Άνασκαφαι εν Άρνισσῶ: α. ΥΜ ΙΙΙ β οικῆματα, β. Άγγεῖα κατὰ χῶραν εἰς δωμάτιον ΥΜ ΙΙΙ β οικίας, γ. Μικρὸν ὁμοίωμα στρογγύλου ναῖσκου, δ. Μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον

Κρήτη. Άνασκαφαι εν Άμνισῶ: α. ΥΜ Ι μύλος, β. Δωμάτιον ΥΜ Ι οικίας μετὰ λιθίνου άγγείου, γ. Τμήμα τῆς αὐτῆς οικίας

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

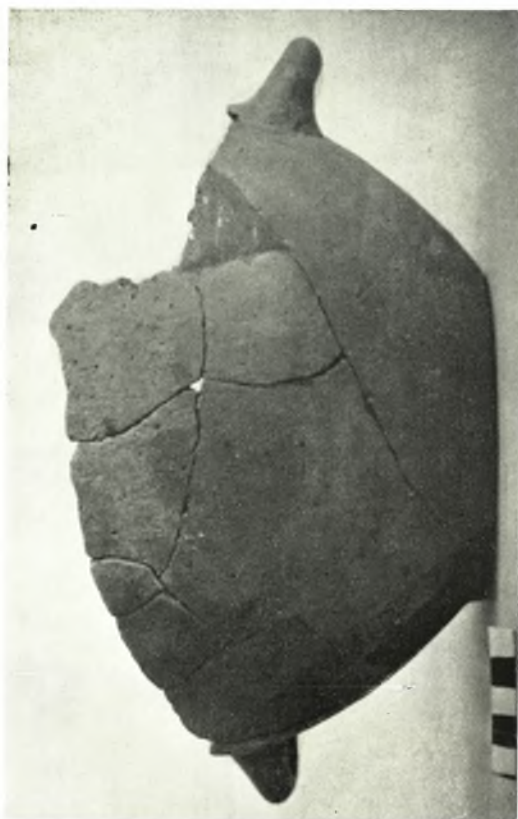
Κρήτη: α. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Κυδωνίας, β. Ἄνεστραμμένοις ταφικός πίθος παρὰ τὴν Παχυράμιον, γ. Προτογοιωμετρικά ἀγγεῖα ἐκ Σητείας

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

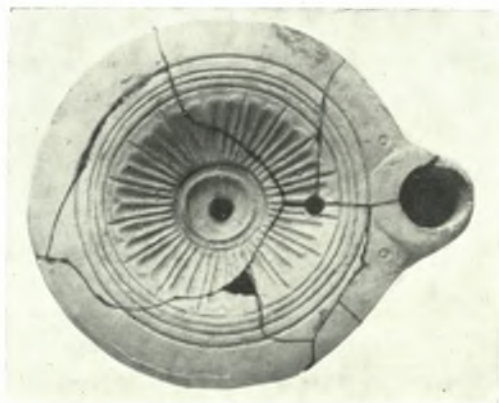
Κρήτη. Προανακτορικοί οικίαι Βασιλικής: α. Άποψις εκ Δ. πρό τῆς ἀποκαταστάσεως, β. Μετά τὴν ἀποκατάστασιν

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Κεραμεική ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων: α - β. Τμήματα προανακτορικῶν ἀγγείων.
γ. Τμήμα νεολιθικοῦ ἀγγείου, δ. Ὀστρακὸν με χάρραγμα διπλοῦ πελέκειως

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

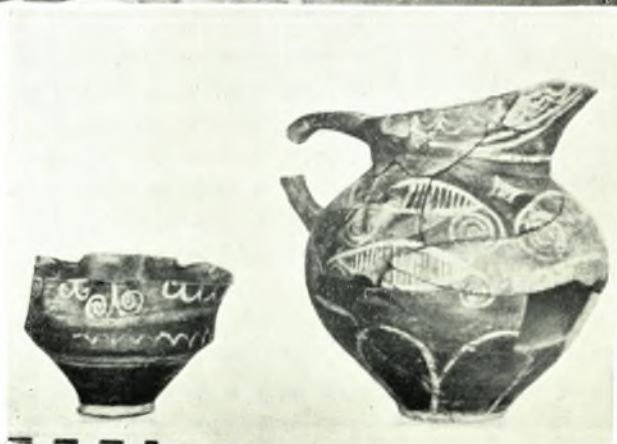
Festós. Quartiere di abitazioni in località Chálara: a. La strada di età ellenistica nel suo tratto a Sud dei vani *l e k*, b - c. Due vasi ellenistici dalle case a Nord della strada, d. Lucerna romana trovata sotto alle fondazioni dell'ambiente *g* dell'edificio tardo - romano

DORO LEVI

Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara: a. Settore nord. Vano ellenistico *i*, de Sud, b. Settore centrale. Vano *k* dell'edificio romano, sovrapposto al vano ellenistico

DORO LEVI

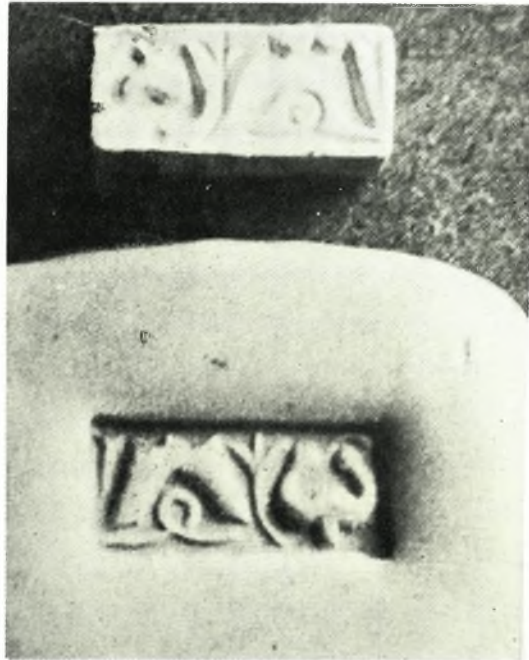
Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara: a. Settore nord. Il vano λ della terza fase protopalaziale, b. Settore sud, Vano I. Resti dell'edificio di prima fase protopalaziale, con tutta la sua suppellettile pavimentale, c. Due vasi dall'ambiente protopalaziale sotto all'edificio tardo - palaziale

DORO LEVI

Festòs: a. A sinistra, rampa ascendente dal Piazzale minoico inferiore a quello superiore; nel centro gradinata TM, sotto a ruderi di edifici protopalaziali, b. Continuazione a Ovest della rampa della Tav. 527a, con sovrapposto edificio TM

DORO LEVI

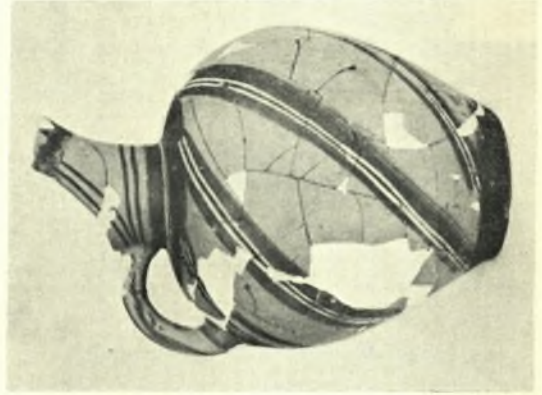

Mallia: a. Région E, b. Région E. Prisme en ivoire

Crete. Palaikastro: a. Block, Γ, 1962, b. The same after rehabilitation

L. H. SACKETT — M. R. POPHAM

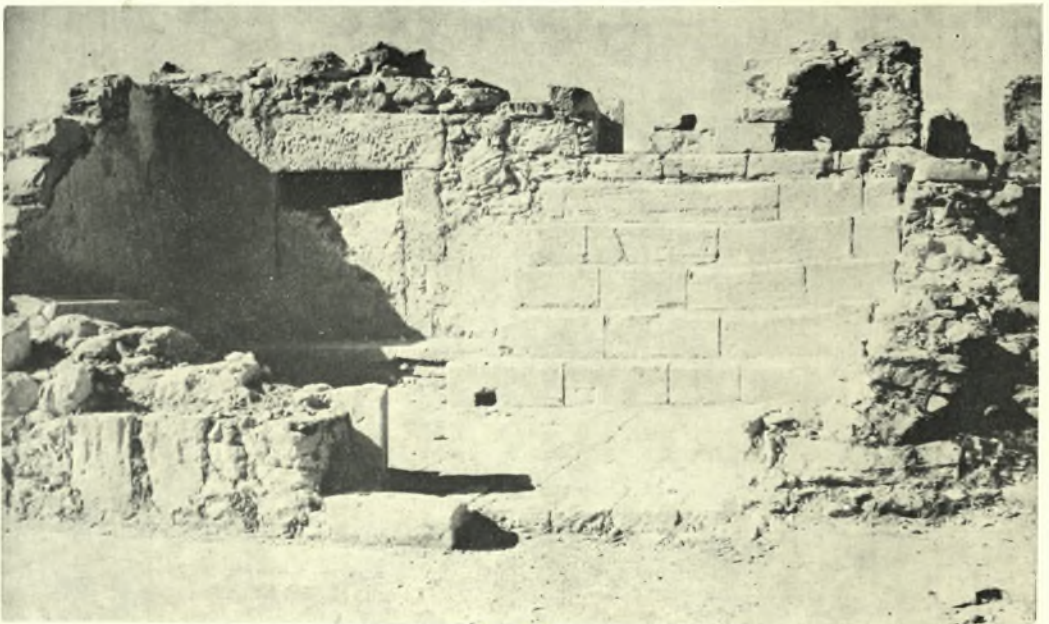
Crete. Palaikastro: a. Block B, 1962, b. MMI bowl from sounding in block X, I, c. Block B, 1962 after rehabilitation, d. EM III jug from Kastri (Palaikastro)

L. H. SACKETT — M. R. POPHAM

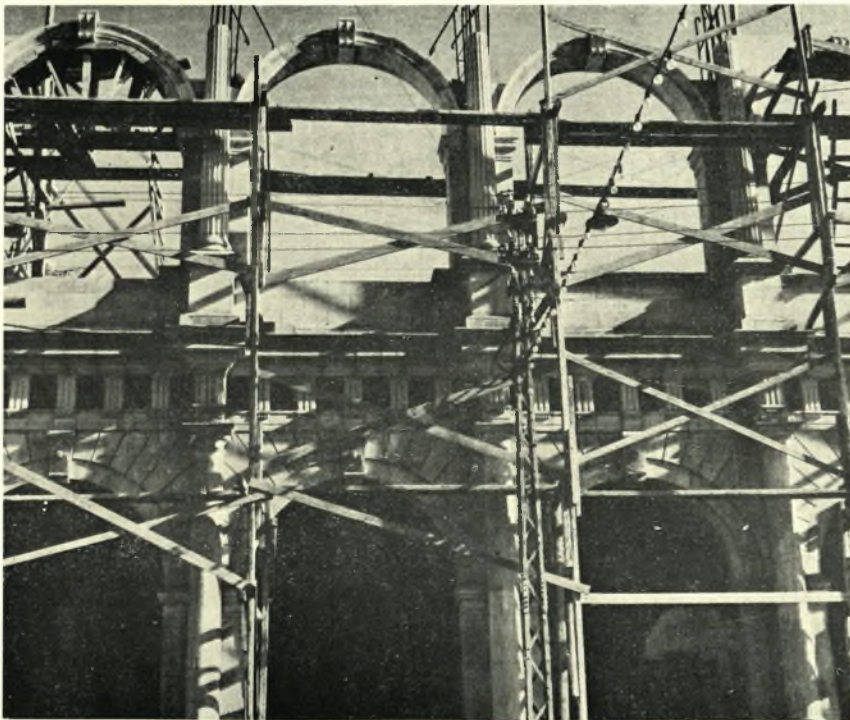
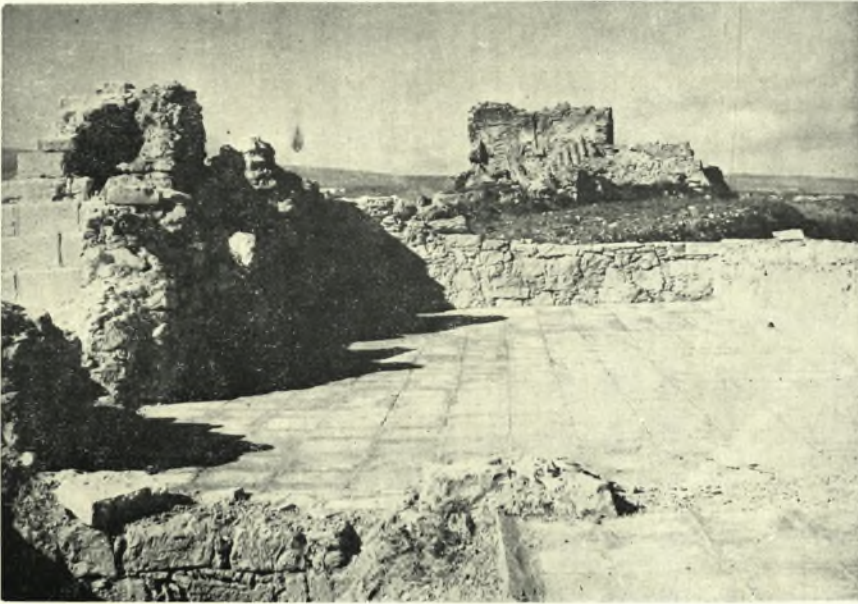
Κρήτη. Ἐτιὰ Σητείας: α - β. Ἐνατολικὴ ὄψις καὶ νοτιοανατολικὴ γωνία ἐπαύλεως τῶν Mezzo πρὸ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

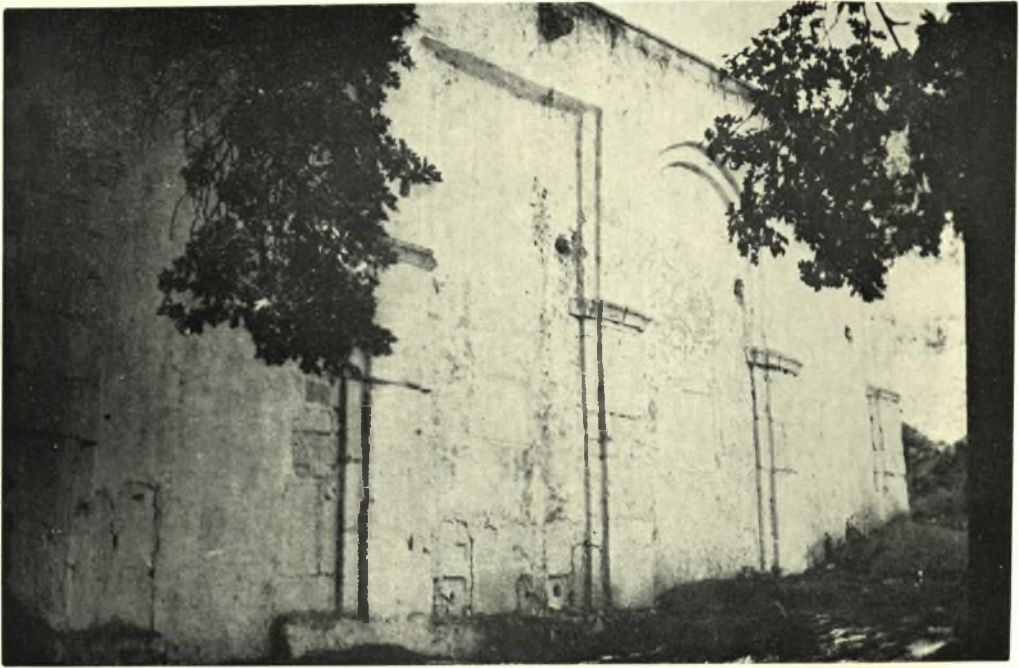
Κρήτη. Ἐτιά Σητείας. Ἐπαυλις τῶν Mezzo: α. Τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως μετὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, β. Ἐν τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὀρόφου μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη: α. Ἐτιά Σητείας. Τμήμα τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπαύλεως τῶν Mezzo μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, β. Ἡράκλειον. Ἐνετικὴ Λέσχη. Τμήμα δυτικῆς ὄψεως

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη: α. Μπιζαριανώ Πεδιάδος. Ναός Ἁγίου Παντελεήμονος. Νοτία ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως, β. Ἡράκλειον. Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Δυτική ὄψις προστώου

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

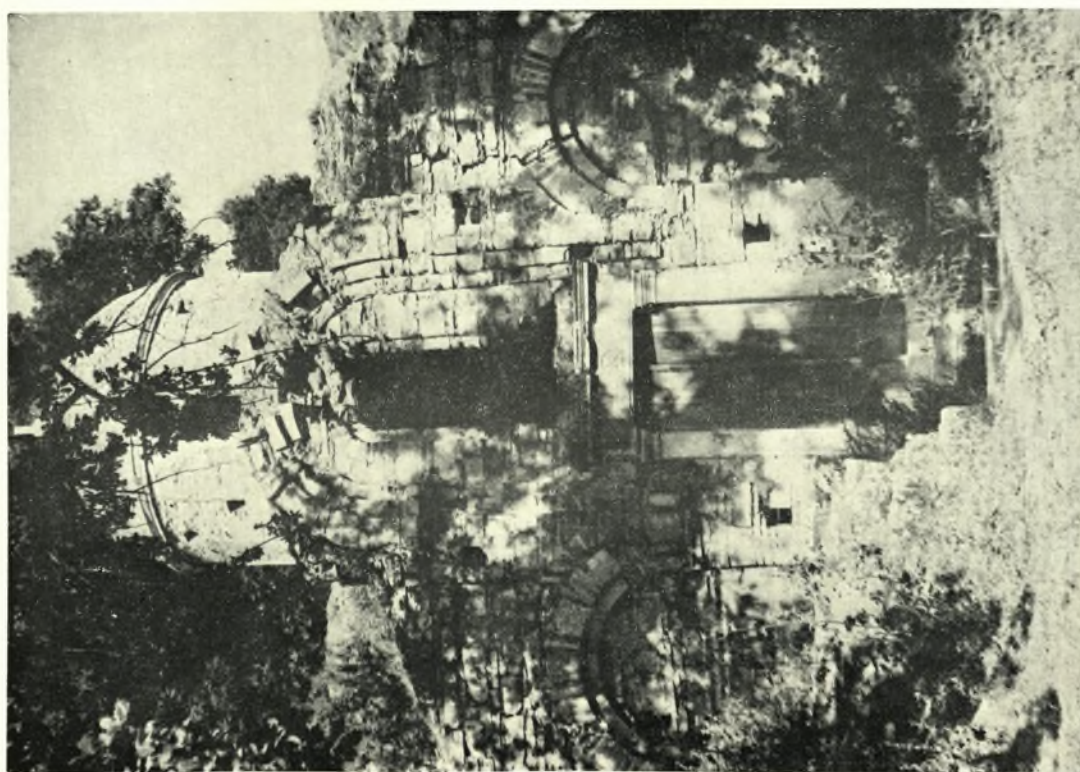
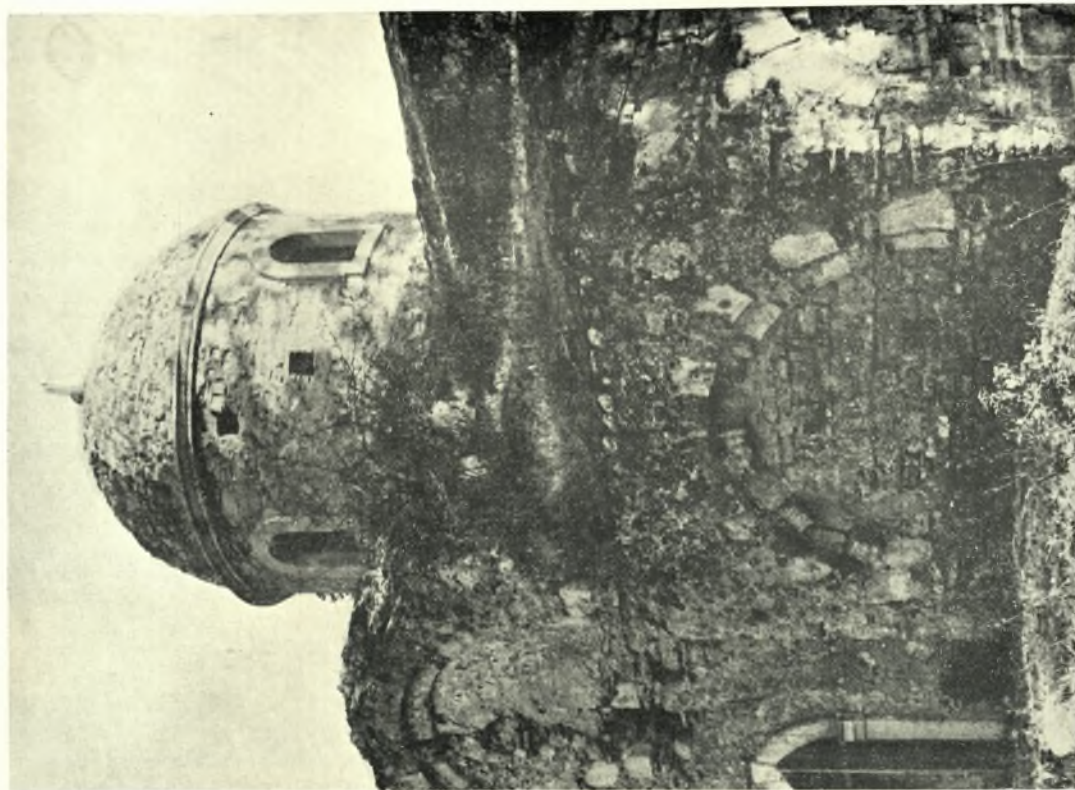

Κρήτη. Ἡράκλειον: Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Ἡ ἐσωτερικὴ τοξοστοιχία μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Κρήτη. Ἅγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ: α. Νοτία ὄψεις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως, β. Κεντρικὴ καὶ νοτία ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ, γ. Παράθυρα τῆς κεντρικῆς ἀψίδος

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη, Ρουκάνι Τεμένους: α - β. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου. Δυτική καὶ βορειοδυτική ὄψις πρὸ τῶν ἐργασίων ἀναστηλώσεως

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη: α. Ρουκάνι Τεμένους. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου. Νοτία ὄψεις μετὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἀναστηλώσεως,
β - γ. Ἀξὸς Μυλοποτάμου. Ναός Ἁγίας Εἰρήνης. Νοτιοδυτικὴ ὄψις καὶ ἐσωτερικὸν ἀνατολικοῦ
τιμήματος πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως

Κρήτη. Άξός Μυλοποτάμου. Ναός Ἁγίας Εἰρήνης: α. Ἐσωτερικὴ ὄψις νοτιοδυτικῆς γωνίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως, β. Ὁ ναὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Στύλος Ἀποκορώνου. Ναός Παναγίας: α. Νοτιοδυτική ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως, β. Νοτιοανατολική ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Ρόδος. Οικόπεδον αδελφών Καραγιάννη: α. Τμήμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P2^δ μετὰ τὰς παρακειμένας οἰκοδομὰς, β. Φρέαρ

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

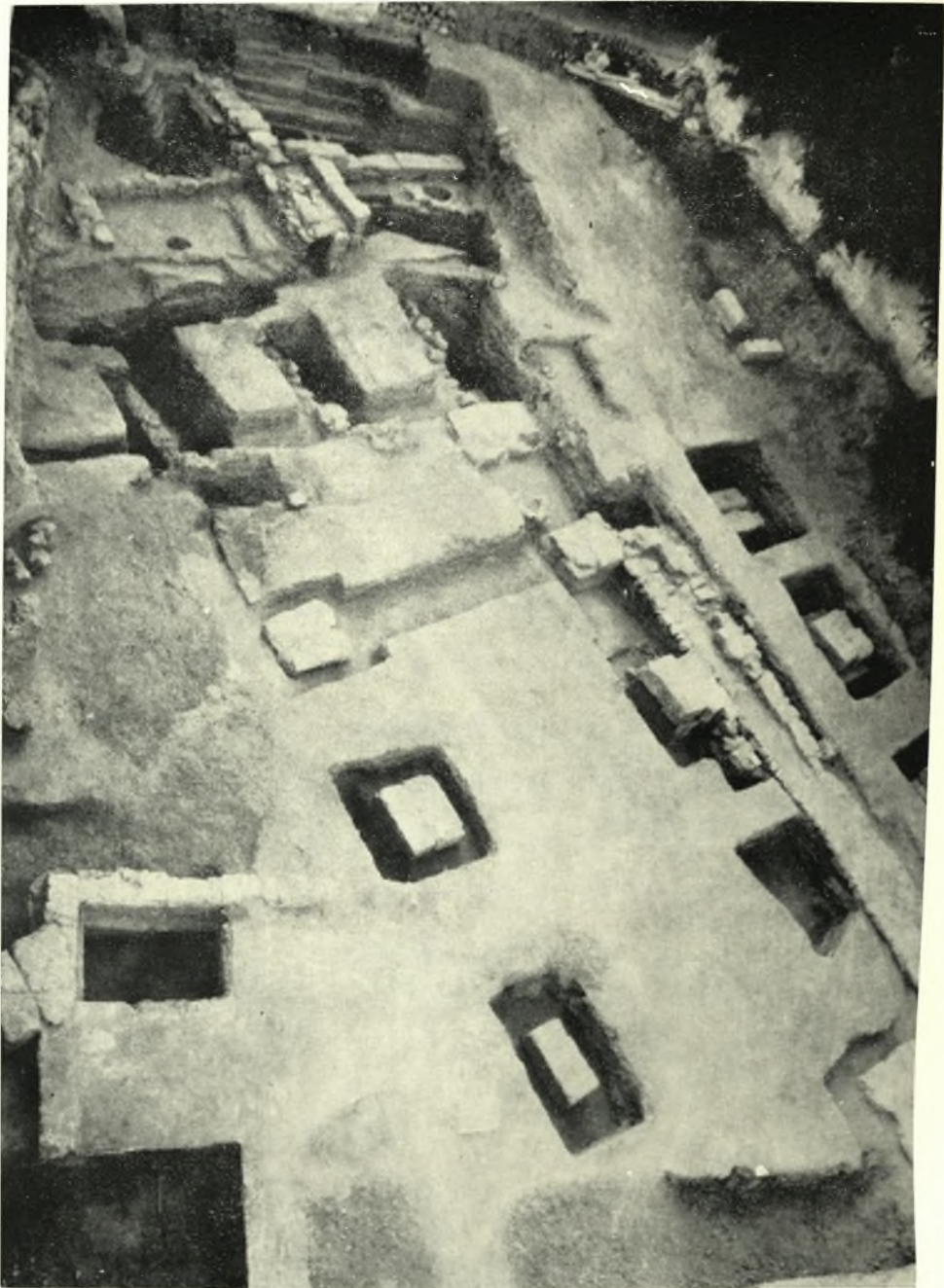
Ρόδος. Οικόπεδον Σάββα Κακού: α. Δείγμα έλληνιστικής τοιχοποιίας, β. ΈΗ διά παροπλίνθων κάλυψις της ύπονόμου της άρχαίας όδοϋ Ρ2

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

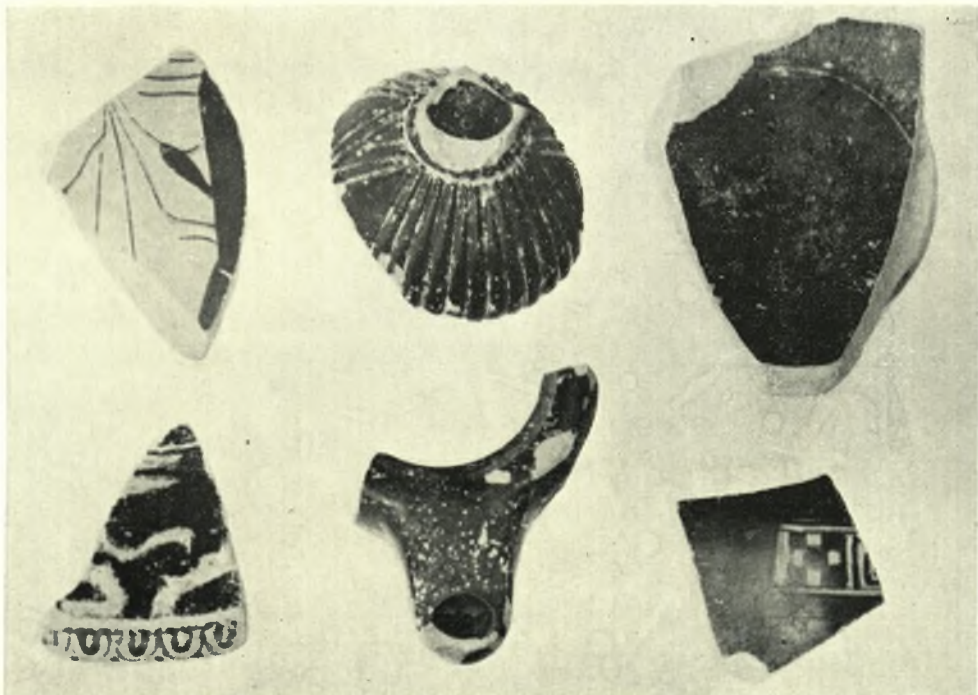
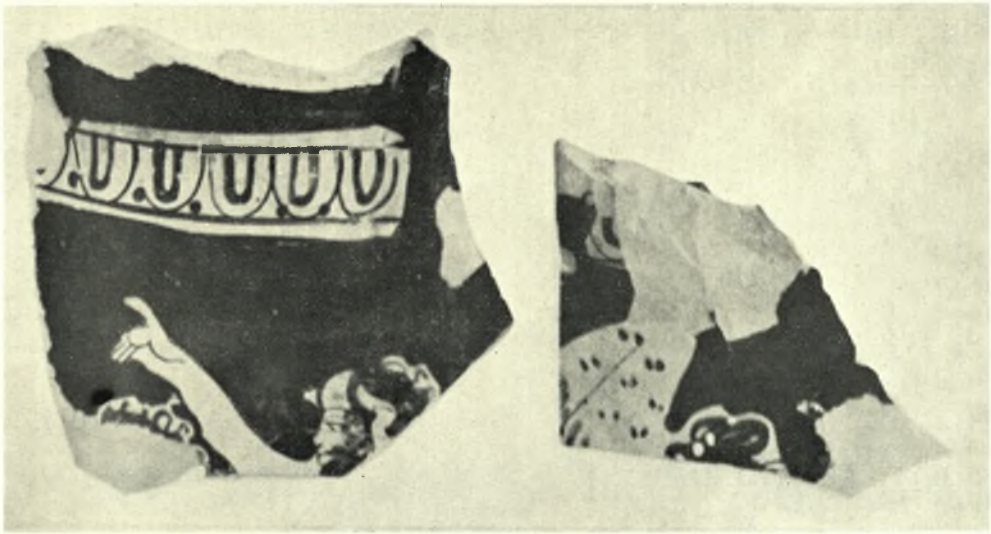

Ρόδος: α. Οικόπεδον Σάββα Κακού. Τμήμα τῆς ὑπὸ νόμου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2, β. Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλαῖ. Βάσις ἐκ ποροπλίνθων

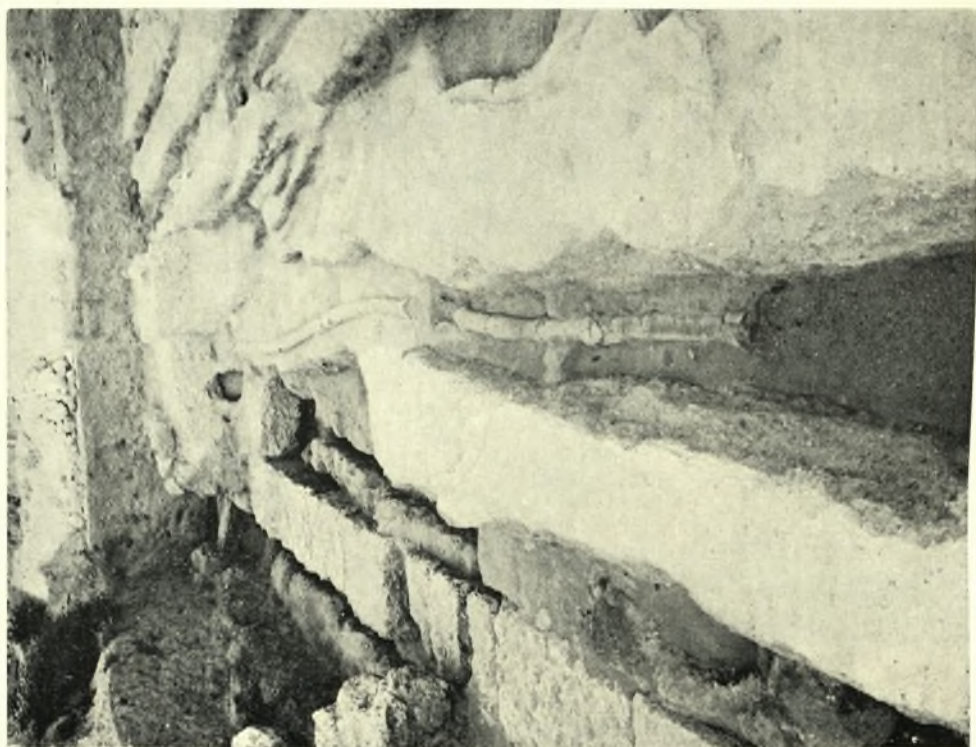
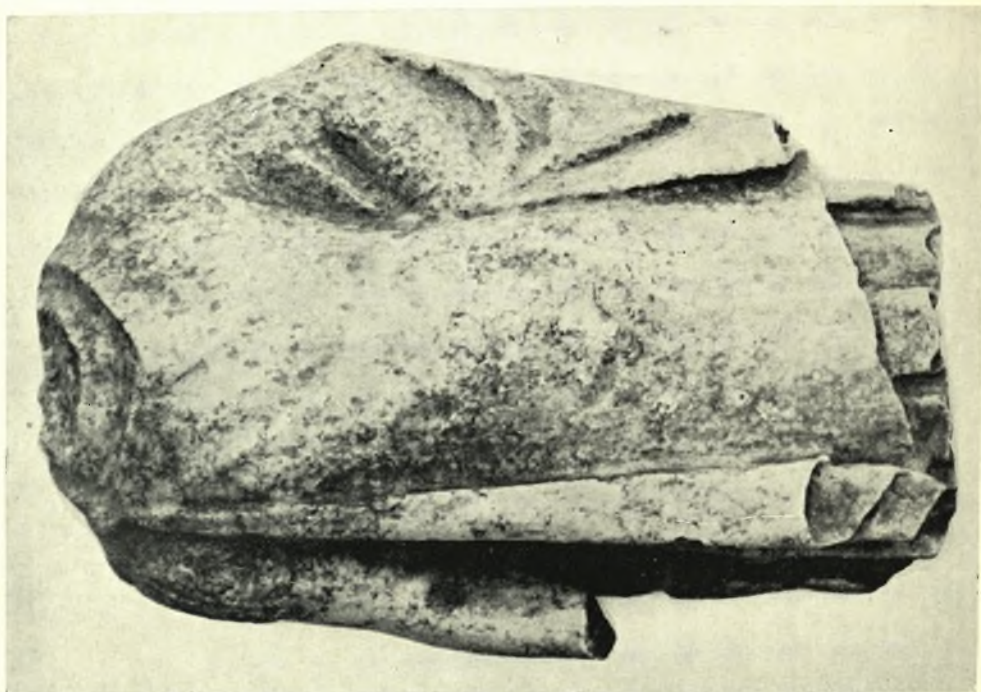
Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά. Νοτιοανατολική ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς

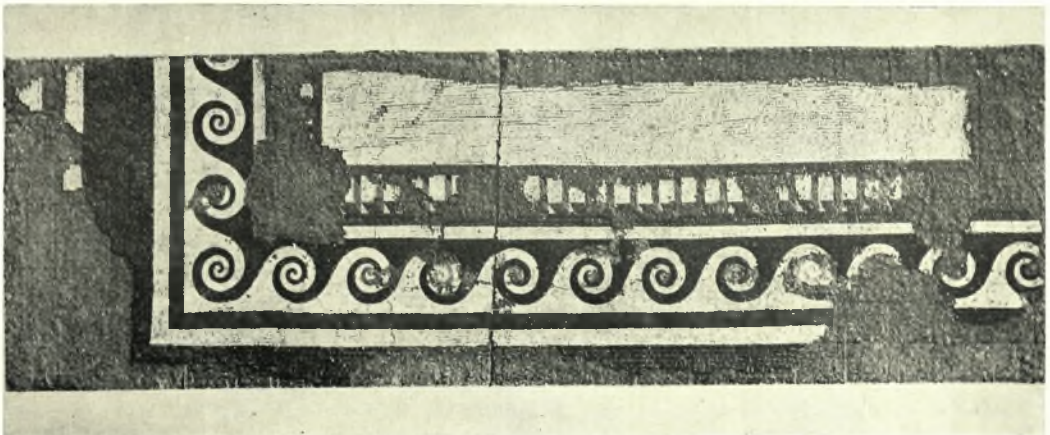

Ρόδος. Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλᾶ: α - β. Ὑστρακα ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῆς Ρόδου

Ρόδος. Οικόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη: α. Ἐπιτύμβιον ἀπὸ δυσμῶν τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ ἀγωγῶν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ10, β. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

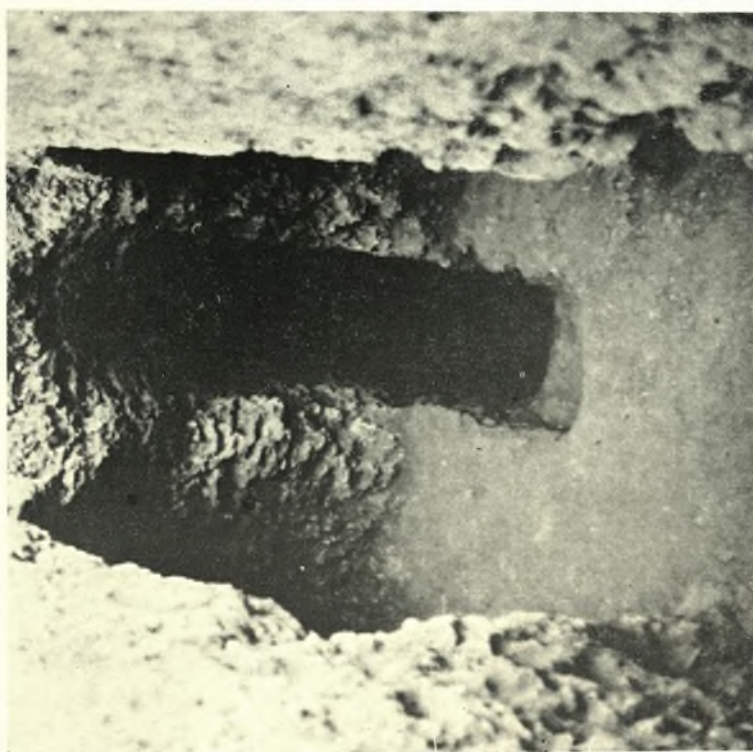

Ρόδος: α. Οικόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη. Γυναικεία κεφαλὴ ἐκ πορολίθου ἐντειχισμένη εἰς μεταγενεστέραν κατασκευὴν, β. Οἶκόπεδον Κλεάνθου Παπασταμάτη. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ Αὐγούστου, γ. Οἶκόπεδον Φλουρίτσας Χατζημανώλη. Τμήμα ψηφιδωτοῦ

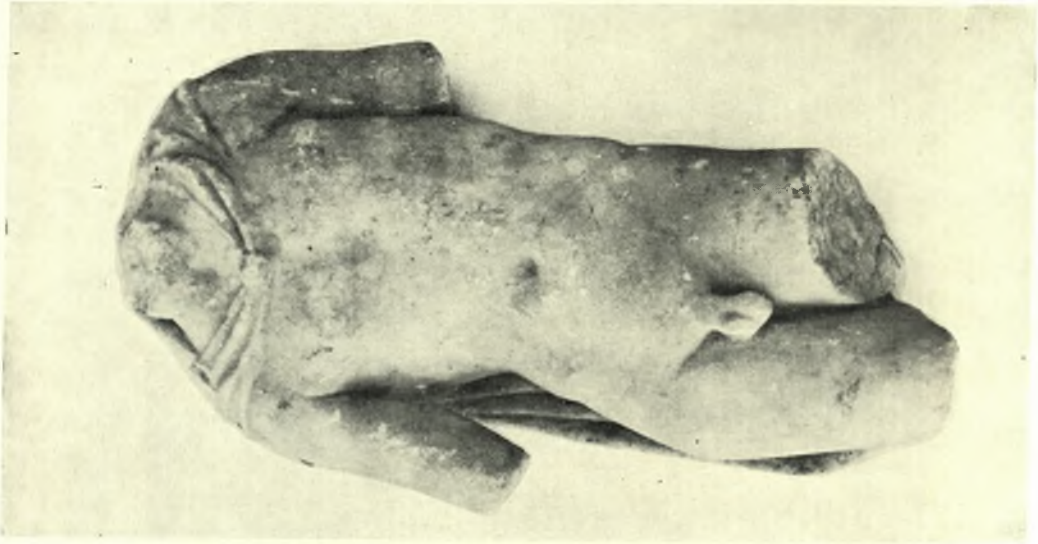
Ρόδος. Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη: α. Ἀκανόνιστοι λαξεύσεις καὶ ὄπαι ὑπεράνω τοῦ ὑδραγωγείου,
β. Κλίμαξ καθόδου εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

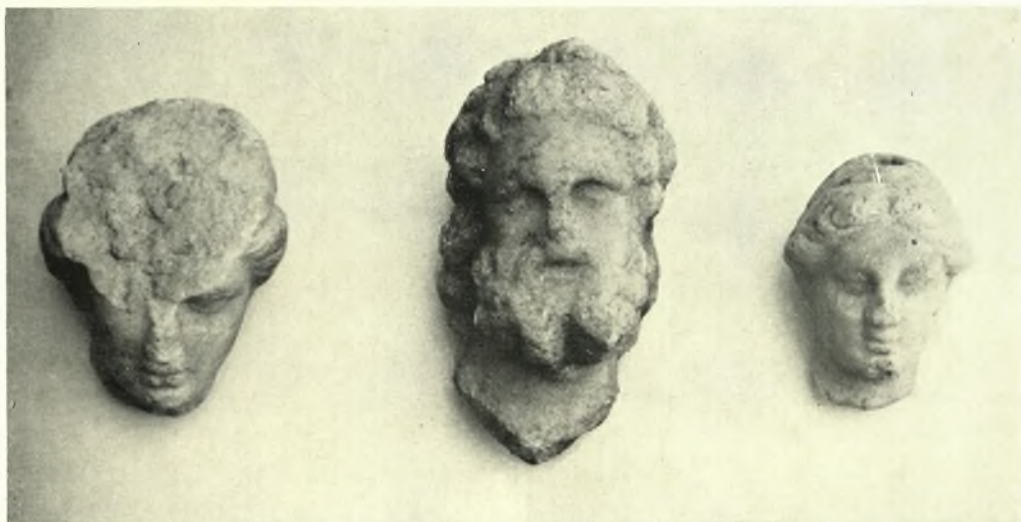

Ρόδος, Οικόπεδον Παντελή Κωσταριδή: α. Αί τρεῖς στοαί τοῦ ὑδραγωγείου, αἱ ὁποῖαι ἐκκινουῦν ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίμακος, β. Ἡ νοτία στοά τοῦ ὑδραγωγείου

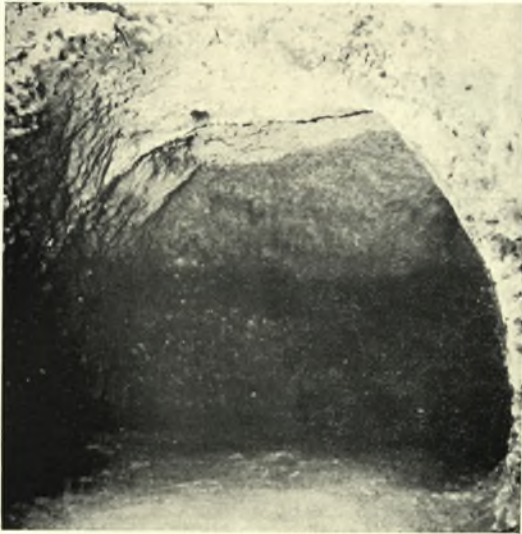
Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος, Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη: α. Κορμός μαρμαρίνου ἀγάλματιού Ἀρεμίδος, β. Μαρμάρινος κορμός ἐφήβου
Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος. Οικόπεδον Παντελῆ Κωσταρίδη: α. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἀσκληπιοῦ,
β. Μικραὶ μαρμάριναι κεφαλαὶ

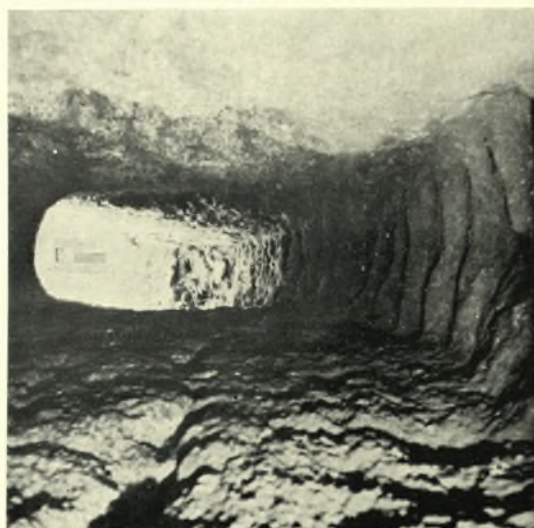
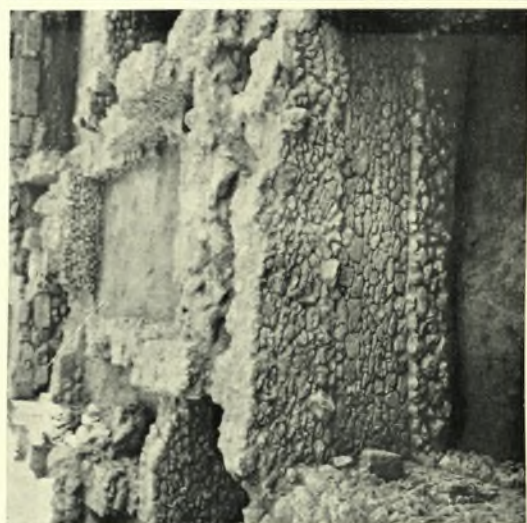

Ρόδος: α - β. Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ βόρεια καὶ ἡ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ ὑδραγωγείου,
 γ. Τεμάχια νεωτέρων πινακίων ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μαχμοῦτ Χασάπογλου

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος. Οικόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη. Λείψανα αρχαίας οικίας

Ρόδος: α. Οικόπεδον Παντελή Κωσταριδῆ. Ἡ ἀνατολική στοά ἐκ τῶν ἔσω, β. Οἰκόπεδον Σουκρινέ Μπαλατζῆ. Λειψανα οἰκίων, γ. Οἰκόπεδον Σουκρινέ Μπαλατζῆ. Ὑπόγειον οἰκίας

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α. Οικόπεδον Οίνοποτητικής Έταιρείας Κ.Α.Ι.Ρ. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κατασκευή, β. Οικόπεδον Ἀναστασίου Ἀϊβαλιῆ. Ἐποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ βορρᾶ, γ. Οικόπεδον Χρυσάνθης Ριζοπούλου. Ἐποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς, δ. Κεντρικὸν θέμα ψηφιδωτοῦ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μάγου, ε. Ταφικὸν συγκροτήμα παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

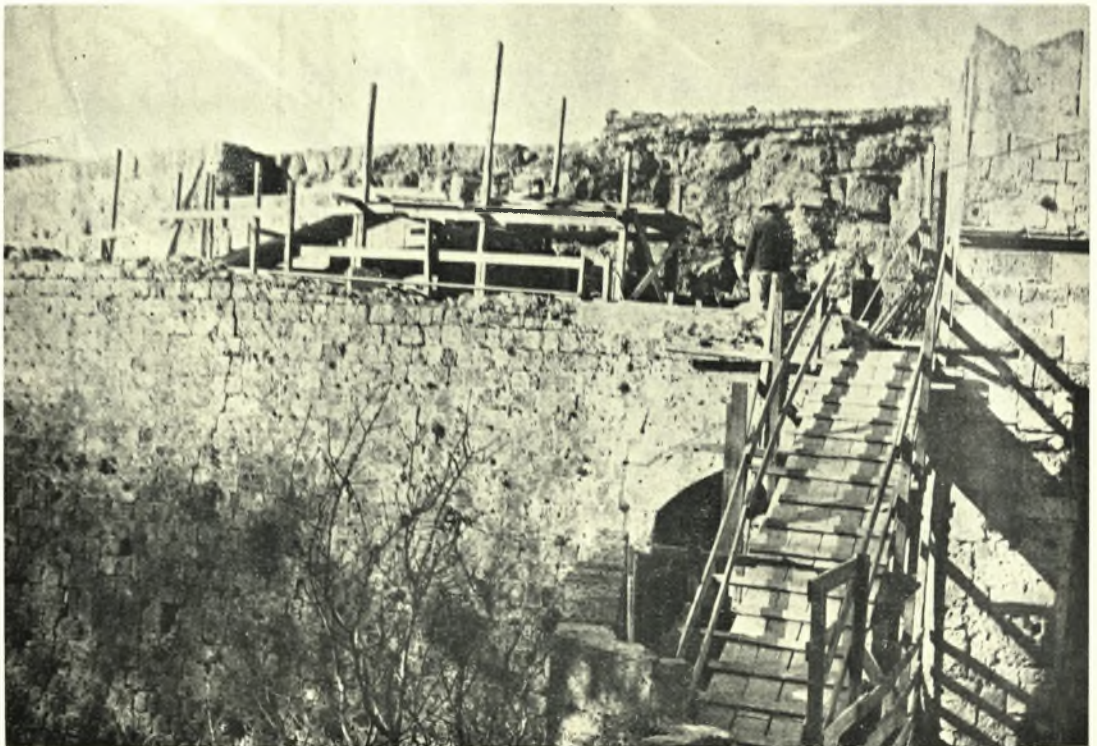
Ρόδος: α - β. Ἀγγεία τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἐλληνιστικὰ ἐκ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Λήκυθοι ἐκ τῶν τάφων παρά τὴν Κάλαθον

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

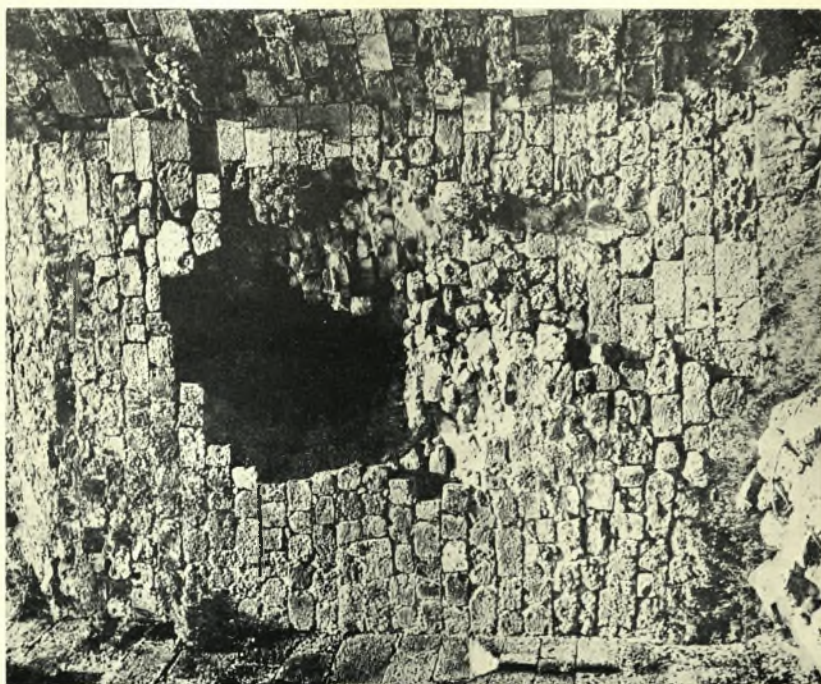
Ρόδος: α. Ρήγμα παρά την πύλην D'Amboise, β. Έργασίαι ἐμφράξεως τοῦ ρήγματος παρά την πύλην D'Amboise

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

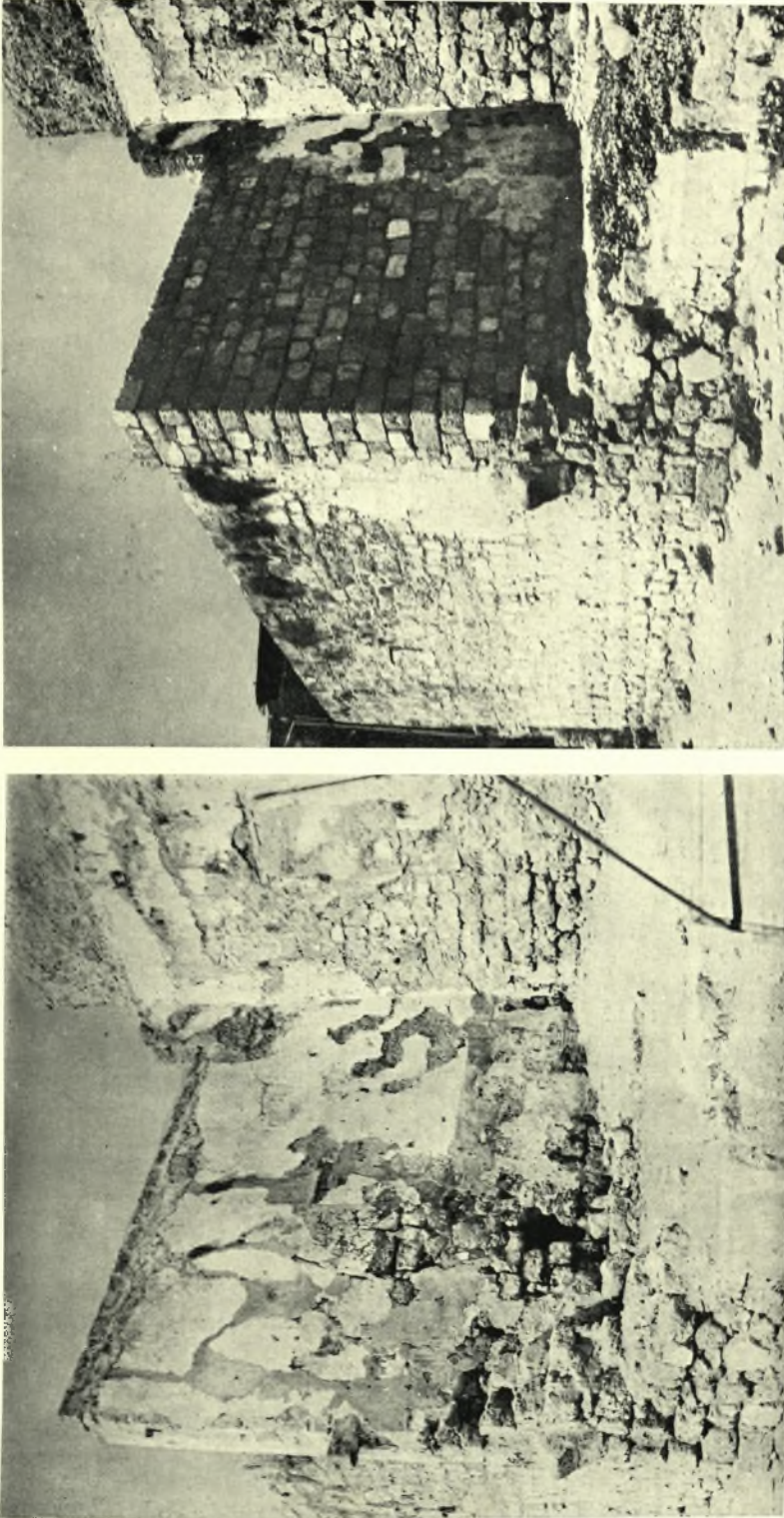
Ρόδος: α - β. Νεωτέρα "Πύλη της Ἐλευθερίας" (νοτία ὄψις) πρὸ και μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπερκειμένου τοῖχου

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Το ρήγμα εις τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ πύργου τοῦ Ἁγ. Πέτρου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐμφραξίν του

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

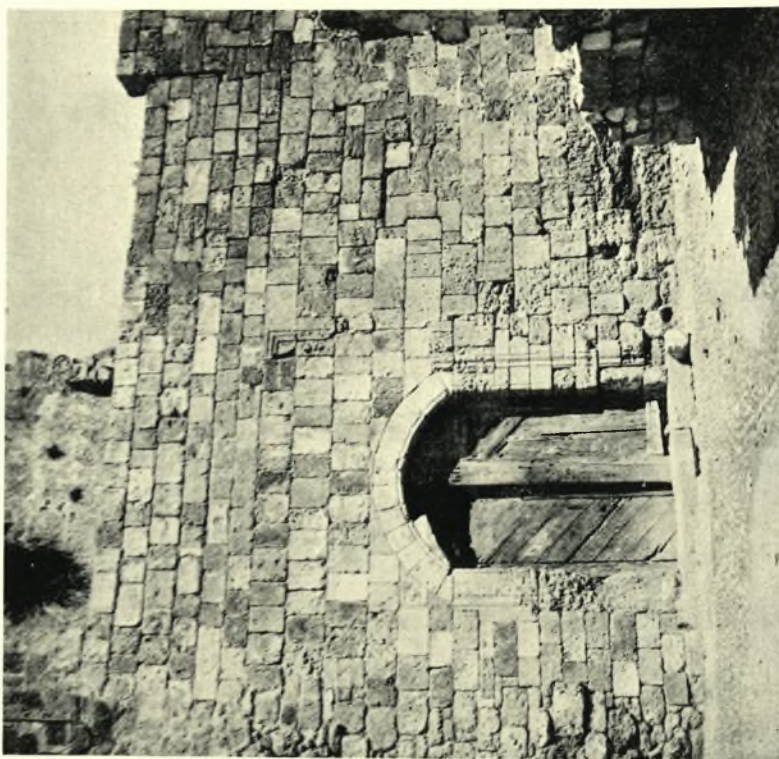
Ρόδος. Βυζαντινή εκκλησία «Γακ - Μιχαήμ»: α. Ο ανατολικός εξωτερικός τοίχος πρό των έργων στερεώσεώς του, β. Ο ανατολικός και ο νότιος εξωτερικός τοίχος μετά το πέρας των έργων στερεώσεως

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

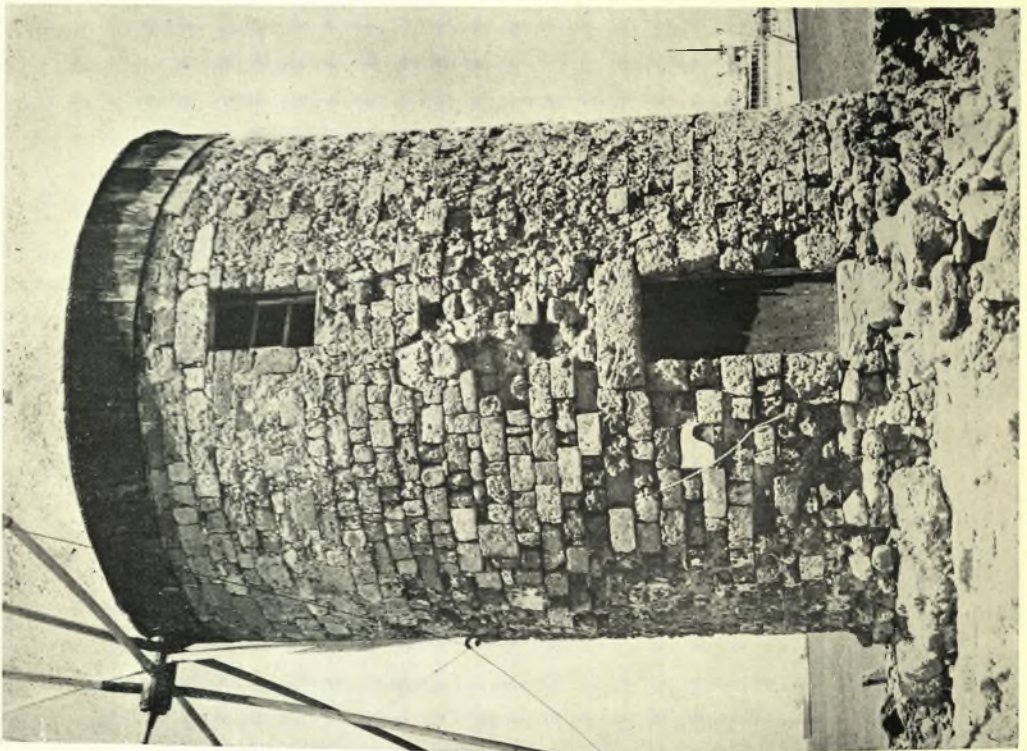
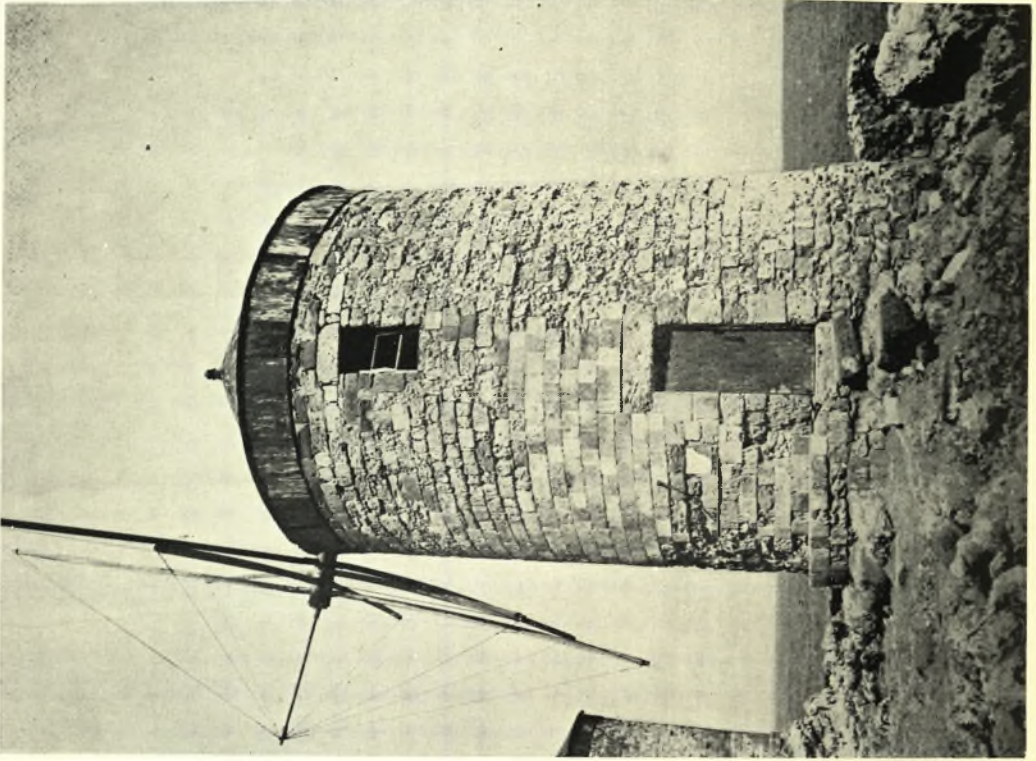
Ρόδος: α - β. Πάροδος Σοφοκλέους. Ό αναλημματικός τοίχος πρό και μετά την επίσκευήν του

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Οικία παρόδου Πυθαγόρα 66ς, πρό και μετά την επίσκεψήν

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Ό μεσαίος μύλος Μανδρακίου (Ν.Δ. πλευρά) πρό και μετά την έπισκευήν

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ο 19ος ΤΟΜΟΣ (1964) : ΜΕΡΟΣ Β΄ 3—ΧΡΟΝΙΚΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ (ΠΙΝΑΚΕΣ)
ΑΠΟ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1965 — ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1967

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ
ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΪΑΣ ΑΙΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ILLUSTRATION (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ